

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
AKAKI TSERETELI STATE UNIVERSITY

**ქართულური
მემკვიდრეობა**

XX

ქუთაისი
2016
Kutaisi

81.2 ბრ
809.463.1-800.87
ქ.279

„ქართველური მემკვიდრეობის“ XX ტომში იბეჭდება რეცენზირებული **ქართველოლოგიური** (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ისტორიოგრაფიული, კულტუროლოგიური, ეთნოლოგიური...) გამოკვლევები, აგრეთვე ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულების თანამშრომელთა მიერ მოპოვებული დიალექტური ტექსტები.

სარედაქციო საბჭო:

ნათია ამირიძე (ინგლისური ტექსტის რედაქტორი), ნომადი ბართაია, მერაბ ბერიძე, თეიმურაზ გვანცელაძე, როზეტა გუჭეჯიანი, ეკა დადიანი (რედაქტორი), ლუკა დვალისვილი, რუბენ ენოხი, როლანდ თოფჩიშვილი, ქევიზ თუითი, სულხან კუპრაშვილი, საიდ მულიანი, მერაბ ნაჭყებია, ავთანდილ ნიკოლეიშვილი (პასუხისმგებელი რედაქტორი), მანანა ტაბიძე, ტარიელ ფუტყარაძე (მთავარი რედაქტორი), გიორგი ქავთარაძე, მარინე ქაცარავა, რევაზ შეროზია, რამაზ ხაჭაპურიძე (სწავლული მდივანი), ბეჟან ხორავა.

რედაქციის მისამართი: 4600 ქ. ქუთაისი, თამარ მეფის 59
აწეს ქართველური დიალექტოლოგიის მიმართულება,
ელ-ფოსტა: kartvelology@posta.ge
კრებულის ელ-ვერსია იხ.: www.kartvelology.ge
www.atsu.edu.ge

© აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. 2016

Volume XX of *Kartveluri Memkvidreoba* (“Kartvelian Heritage”) presents the reviewed research papers in Kartvelology (linguistics, literary studies, folklore, historiography, culture studies, ethnology, etc.) as well as the texts of Kartvelian dialects obtained by the staff of the Scientific Research Institute of Kartvelian Dialectology.

EDITORIAL BOARD:

Natia Amiridze (editor of the English texts), Nomadi Bartaia, Merab Beridze, Teimuraz Gvantseladze, Rozeta Gujejiani, Eka Dadiani (editor), Luka Dvalishvili, Ruben Enokhi, Marine Katsarava, Giorgi Kavtaradze, Sulkhan Kuprashvili, Said Muliani, Merab Nachkebia, Avtandil Nikoleishvili (managing editor), Manana Tabidze, Roland Topchishvili, Kevin Tuite, Tariel Putkaradze (Editor - in chief), Revaz Sherozia, Ramaz Khachapuridze (scientific secretary), Bejan Khorava.

Address of the Editorial Office; 59, Tamar Mepe str., Kutaisi

© Kutaisi State University Press, 2016

შენიშნები - CONTENTS

ქართველოლოგიური კვლევები თანამედროვე ქართულში და „ქართველური მემკვიდრეობა“ პროფ. შანანა ტაბიძე/	9
წარმატებით განვლილი გზა (სამეცნიერო ჟურნალ „ქართველური მემკვიდრეობის“ მეოცე ნომრის გამოსვლის გამო) პროფ. ავთანდილ ნიკოლეიშვილი/	16
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულების ისტორიისა და ამჟამინდელი საკმეიანობის შესახებ /ასოც. პროფ. ეკა დადიანი/	18
ლელა ავალიანი, ლუიზა ხაჭაპურიძე - მისალმება-დამშვიდობების ფორმულებისათვის ქართულსა და არაბულში	24
Lela Avaliani, Luiza Khachapuridze - On Greeting-Farewell Formulas in Georgian and Arabic	28
თამარ ახვლედიანი - ანანოს ზღაპარი	29
Tamar Akhvlediani - "Anano" Fairy Tale	38
ნომადი ბართაია - მასალები ზმავაძეობითი სიტყვებისთვის ქართულ- სპარსული ლექსიკური ერთეულობების მიხედვით	39
Nomadi Bartaya - Materials on Onomatopoeitic Words in Line with Georgian-Persian Lexical Relations	45
თეიმურაზ გვანცელაძე - ვეინახური (ჩეჩენურ-ინგუშური) ენის მდგომარეობა და ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე ინგუშეთ- ჩეჩენეთში	47
Теймураз Гванцеладзе - Состояние вейнахского (чечено- ингушского) языка и нынешняя языковая ситуация в Чечне и Ингушетии	56
თამარ გიტოლენია - ქართული გენდერული ლექსიკის სემანტიკური ანალიზი I (რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის მაგალითზე)	57
Tamar Gitolendia - Semantic Analysis of Gender Vocabulary in Georgian 1. (using several lexical units)	61
ნატო გულუა - ლევან გოთუას რომან „ჰმირთა ვარამის“ სემიოსფერო	62
Nato Gulua - Semiosphere of "Destiny of Heroes" by Levan Gotua	71

სალომე გუმბერიძე - არსებით სახელთა მიცემითი ბრუნვის გამონათვისათვის ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში	72
Salome Gumberidze - On the Use of Dative Case in the Speech of the Georgian Jews	76
როზეტა გუჯეჯიანი - დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის (1852-1919) ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა	77
Rozeta Gujejiani - Ethnographic Legacy of Archpriest Besarion Nizharadze (1852-1919)	84
ეკა დადიანი, ტარიელ ფუტყარაძე - სილოვან ხუნდაძის „ქართულ გრამატიკაში“ შეტანილი მეგრულ-სვანური მასალის შესახებ	85
Tariel Putkaradze, Eka Dadiani - On Megrelian-Svan Materials Presented in Silovan Khundadze's "Georgian Grammar"	92
ლუკა დვალისვილი - სოფელ სულორის (ვანის მუნიციპალიტეტი) ტოპონიმია	93
Luka Dvalishvili - Toponyms of Village Sulori (Vani Municipality)	98
ელდარ თავბერიძე - ეროვნული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საკითხები გაზეთ „კოლხიდას“ ფურცლებზე	99
Eldar Tavberidze - National and Socio-Political Issues Reflected in „Kolkhida“ Newspaper	105
მარიკა თედორაძე - ენისა და დიალექტის გამმიჯნავი კრიტერიუმების ანალიზი უ. ამონისა და ე. კოსერიუს მიხედვით	106
Marika Tedoradze - The Issue of Language-Dialect Relationship according to U. Ammon and E. Coseriu	111
როლანდ თოფჩიშვილი - ქართველთა განსახლების არეალი თურქეთის შავი ზღვის რეგიონში	112
Roland Topchishvili - Area of Settlement of Ethnic Georgians in Black Sea Region of Republic of Turkey	125
რუსუდან კაშია - აღმოსავლური ლექსიკა ქართული ისტორიული (სავაჭრო-ეკონომიკური) საბუთების მიხედვით	126
Rusudan Kashia - Oriental Vocabulary according to Georgian Historical (Commercial-Economic) Documents	133
ზეინაბ კიკვიძე - ბარათაშვილის რეცეფცია ტიციან ტაბიძის შემოქმედებაში	134
Zeinab Kikvidze - The Reception of Baratashvili in Titsian Tabidze's Creative Work	139
მიხეილ ლაბაძე - ენისა და კილოს გამიჯნვის პრობლემა: სისტემურ- სტრუქტურული კრიტერიუმის კრიტიკული ანალიზი	140
Mikheil Labadze - Problem of Distinction between Language and Dialect II - Systemic-Structural Criterion and Its Opposing Views	152

მარიამ მარჯანიშვილი - სილოვან ხუნდაძე ემიგრანტის მოგონებაში	153
Mariam Marjanishvili - Silovan Khundadze –Emigrant’s Memories	158
ნათელა მელიქიძე - ასპინძის მუნიციპალიტეტის გვარსახელები ისტორიული წყაროების მიხედვით	159
Natela Melikidze - <i>Surnames of Aspindza Municipality According to Historical Sources</i>	172
მაია მიქაუტაძე - სილოვან ხუნდაძის „ქართული გრამატიკა“ (სხვადასხვა გამოცემათა შედარებითი ანალიზი)	173
Maia Mikautadze - <i>Silovan Khundadze’s Georgian Grammar (Comparative Analysis of Different Editions)</i>	179
მერაბ ნაჭყებია - პლასტუნკელი ქართველები (ისტორია და თანამედროვეობა)	180
Merab Nachkebia - <i>Georgians from Plastunka (History and Contemporaneity)</i>	186
ნორა ნიკოლაძე-ლომსიანიძე - „ვეფხისტყაოსნის ერთი ხალხური ვერსია“	187
Nora Nikoladze-Lomsianidze - <i>Folk Version of “The Knight in the Panther’s Skin”</i>	198
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი - იოსებ მჭედლიშვილი როგორც საბჭოთა სინამდვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური თვალთახვეთი ამსახველი მწერალი	199
Avtandil Nikoleishvili - <i>Ioseb Mchedlishvili -Writer Depicting Soviet Reality - from Critical-Oppositional Point of View</i>	216
ოთარ ნიკოლეიშვილი - გიორგი ზდანოვიჩის (მაიაშვილის) საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის ისტორიიდან	217
Otar Nikoleishvili - <i>From the History of Public and Political Activities of Giorgi Zdanovich (Mayashvili)</i>	224
თამარ ნინიძე - ევფემიზმის გამოხატვის ენობრივი საშუალებანი ჩვენებურების მეტყველებაში	225
Tamar Ninidze - <i>Linguistic Means of Expression of Euphemisms in Chveneburebi Idiom</i>	231
ნიკოლოზ ოთინაშვილი - ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოები ტოპონიმები ფრონეს ხეობაში	232
Nikoloz Otinashvili - <i>Toponyms of the ProneGorge composed of Hydro-appellatives</i>	236

რუსუდან საღინაძე - ლეჩხუმური დიალექტური სიტყვაფორმები სალექსიკონო სივრცეში (მიხეილ ალავიძის მასალის მიხედვით 237 Rusudan Saginadze - Word-forms of Lechkhumian Dialect in Vocabularies (According to Mikheil Alavidze's Materials) 242	237 242
სოფიო ტყეშელაშვილი - სილოვან ხუნდაძე დიალექტური ლექსიკის შესახებ 243 Sopio Tkeshelashvili - Silovan Khundadze on Dialect Vocabulary247	243 247
ნელი უგრეხელიძე - საგმირო ეპოსი ალორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში 248 Neli Ugrehelidze - Heroic Epos in Georgian Literature of the Renaissance 252	248 252
მამია ფაღავა, ნანა ცეცხლაძე - სამხრული მეტყველების დიალექტური დიფერენციაციის ლინგვისტური საფუძველი (საკითხის დასმისათვის)253 Mamia Paghava, Nana Tsetskhladze - Linguistic Basis for Dialect Differentiation in Samkhruli Speech (Identification of the Issue) 263	253 263
გიგა ქამუშაძე, ლიანა ჭყონია - მუჰაჯირ ქართველთა ენობრივი და ეთნიკური იდენტობის საკითხები264 Giga Kamushadze, Liana Chkonia - On Linguistic Situation and Ethnic Identity of Muhajirun Georgians 268	264 268
მარინა ქაცარავა - შოთა რუსთაველის ენის საკითხები ქართველ ენათმეცნიერთა (შ. ძიდიგური, მ. ალავიძე) შრომებში269 Marina Katsarava - Issues of Language of Shota Rustaveli Presented in the Works of Georgian Linguists (Sh. Dzidziguri, M. Alavidze)273	269 273
მაია კუჩიშვილი - მეტსახელისა და მეტგვარის სტრუქტურული და -ემანტიკური თავისებურებანი სამცხურ-ჯავახურში (ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხიზაბავრის მაგალითზე274 Maia Kukchishvili - Structural and Semantic Specificities of Nicknames and <i>Nickname-type Surnames</i> in Samtskhe-Javakhetian Dialect (<i>according to the data obtained in the village Khizabavri of Aspindza Municipality</i>) 287	274 287
დავით შავიანიძე - ლეჩხუმის ეთნოგრაფიული მასალებისათვის (2016 წლის ექსპედიციის ანგარიში)288 David Shavianidze - On Lechkhumi Ethnographic Materilas (Expedition Report 2016) 297	288 297
ინდირა შალიკაძე - შედარებისა და ეპითეტის სტილისტიკური ფუნქციები „ყარამანიანში“298 Indira Shalikadze - On Stylistic Functions of Simile and Epithet in <i>Karamaniani</i> 303	298 303

რევაზ შეროზია - ქართველური ენობრივი სისტემის შესახებ	298
Revaz Sherozia - On Kartvelian Language System	304
იზა ჩანტლაძე - იყო თუ არა წრფელობითი ბრუნვა სვანურ სახელთა პარადიგმატულ სისტემაში?	311
Iza Chantladze - Was Absolutive Case Part of Paradigmatic System of the Svan Nouns?	316
მარინა ჭიჭინაძე - სილოვან ხუნდაძის სახელმძღვანელოები	318
Marina Cheishvili - Textbooks by Silovan Khundadze	323
მაგდა ჭიჭაბერიძე - დიმიტრი ყიფიანის მოწაფეობის წლები (მისივე მემუარების მიხედვით)	324
Magda Chikaberidze - School Years of Dimitri Kipiani (according to his memoirs)	328
მანანა ჭიჭინაძე - დავარის მხატვრული სახის გააზრებისთვის	329
Manana Chichinadze - On the Image of Davar	333
რამაზ ხაჭაპურიძე - დღესასწაულთა არსი ხალხური წარმოდგენებით - III (მარტვილის მუნიციპალიტეტის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით)	334
Ramaz Khachapuridze - Essence of Holidays according to Folk Beliefs (Based on Ethnographic Materials Obtained in <i>Martvili Municipality</i>) - III	338
ნაზი ხელაია - პოეზია - ყოველივეს შემრიგებელი და მომწესრიგებელი ფენომენი ვაჟასთან	339
Nazi Khelaia - Poetry – Phenomenon That Mediates and Maintains Harmony in Vazha-Pshavela’s Literary Works	347
გია ხოპერია - კიტა აბაშიძის ესეისტური ხელოვნება	348
Gia Khoperia - Kita Abashidze’s <i>Essayist Art</i>	354
ქართველური დიალექტური ტექსტები (ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველება)	355-389
Kartvelian dialectal texts (Speech of Georgian Jews)	355-389

**ქართველოლოგიური კვლევები
თანამედროვე ჟრნალში და სამეცნიერო
ჟურნალი „ქართველი მემკვიდრეობა“**

ქართველოლოგია მეოცე საუკუნის 90-იანი წლებიდან კიდევ ერთ ახალ ეტაპს იწყებს. როგორც ყოველთვის, ამჟერადაც სამეცნიერო კურსს სოციალურ-პოლიტიკური გარდატეხები და ცვლილებები განაპირობებდა, რადგან ისეთ მგრძობიარე სფეროს, როგორცაა ჰუმანიტარული მეცნიერებები, მუდმივად ასაზრდოებს საზოგადოებრივი ინტერესები და ეპოქალური „დაკვეთა“. ჰუმანიტარული მეცნიერებები ესწრაფვიან, ადამიანებს მიაწოდონ კონკრეტული ეტაპისათვის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანი და საინტერესო, მწვავე და აქტუალური პრობლემატიკის ღრმა ანალიზი ეპოქის მიერ შემოთავაზებული ცოდნისა და მეთოდოლოგიის საფუძველზე შემუშავებული პრაქტიკული რეკომენდაციებითურთ.

მეოცე საუკუნის ოთხმოცდაათიანები მსოფლიოს მრავალი ქვეყნისთვის იქცა გარდამტეხ ეტაპად, ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა; უზარმაზარი საბჭოთა იმპერიის დაშლამ და პოსტსაბჭოთა დამოუკიდებელი რესპუბლიკებისა და დარჩენილი ნაწილისაგან სახეცვლილი კონგლომერატის წარმოქმნამ, აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნების გათავისუფლებამ და „რკინის ფარდის“ ჩამოხსნამ არა მარტო ფარდის აქეთა სამყაროს დაანახვა დიდი ხნის ნანატრი ევროპულ-ამერიკული ყოფის ნამდვილი და არა ნაოცნებარი სახე, არამედ ფარდის იქითელებშიც შეიტანა და გააჩერა საბჭოური მემკვიდრეობა. ცხადია, ეს ცვლილებები მეცნიერებასაც შეეხო; ტრადიციული სამეცნიერო სკოლები, გუნდური მუშაობით, თანამიმდევრული და ფუნდამენტური კვლევებით გამორჩეული კათედრები და კვლევითი ინსტიტუტები მობილურმა, ინდივიდუალურ ძიებებზე დაფუძნებულმა „მიმართულებებმა“ ჩაანაცვლა, გაწყდა თაობათა შორის სამეცნიერო ცოდნის ბუნებრივი გადაცემის ადრინდელი ფორმები, ევროპულ-ამერიკული სამეცნიერო ინფორმაცია საბჭოეთმობეზრებულმა ახალმა თაობამ თითქმის უკრიტიკოდ მიიღო (რაც ყოველთვის ქეშმარიტებასთან ზიარებას სულაც არ ნიშნავდა), ხოლო უფროსმა თაობამ – თითქმის ვერ იგუა, რადგან მანამდე უცხო იდეოლოგიით გაჩერებული ჰუმანიტარული სივრცე ადრინდელი სამეცნიერო სკოლების და მიღწევების რევიზიას მოითხოვდა, რაც ზოგჯერ სპეციალისტისაგან მთელი ცხოვრების მანძილზე გაწეული შრომის საფუძველთა ნაწილობრივ უარყოფას ნიშნავდა. ამავე პერიოდმა, რომელსაც ხშირად „გარდამავალ პერიოდადაც“ იხსენიებენ, მოამრავლა პლაგიატი, ნაპარავი აზრები და ინტერნეტში მოზღვავებული ხარისხიანი მეცნიერებისა და მაკულატურის ერთმანეთში აღრევა, გრანტომანია და მის საფუძველზე სამუშაოებისა და მათი შედეგების უცხოელთა ინტერესების შესაბამისი ინტერპრეტაცია, რაც ოთხმოცდაათიანების პოლიტიკური და ეკონომიკური

კრიზისის ფონზე შემოსავლისა და კარიერის გაკეთების ერთადერთ წყაროდ ჩანდა.

ცხადია, საქართველოც ამ პროცესებში აღმოჩნდა ჩართული და, როგორც გარეშე სახელმწიფოთა განსაკუთრებული ინტერესის ობიექტი, სხვათა მიერ შესწავლისა და სამეცნიერო დაგეგმარების პოლიგონად იქცა. და როგორც ყოველთვის, ამჟამადაც გარედან მართულ იდეოლოგიურ პროცესებს ორგანიზებულად თვალყურსაც კი ვერ ადევნებდა 1991 წლიდან დამოუკიდებლობის აღდგენის, მარიონეტული მმართველობის მოშორებისა და ტერიტორიული მთლიანობისათვის ბრძოლაში ჩაბმული ქვეყანა. ხოლო გარე დაგეგმვა ესწრაფვოდა საქართველოს მოსახლეობისათვის იმ უმთავრესი ღირებულებების მორყევასა და მოსპობას, რომელთა წყალობითაც ქართველმა ერმა თავისთავადობა და დამოუკიდებლობის იდეა აქამდე მოიტანა. ასე გაჩნდა ე.წ. სამეცნიერო მიმდინარეობები კოსმოპოლიტური იდეოლოგიის ქების, ქართველთა ტრადიციების ჩამორჩენილობის, კავკასიური ცხოვრების წესის „სიბნელის“, ქართული კულტურის უდიდესი ნიმუშების გაბიაბრუების, საქართველოს კუთხეების თავისებურებათა ირონიზების, წინაპართა ღვაწლის უარყოფისა, რასაც საგანგებოდ სამეცნიერო პროექტებითა და არასამთავრობო ორგანიზაციების გრანტირების გზით თეორიულ საფუძვლებს უქმნიდა უამრავი გარე ფონდი და გარე ფონდით ნაკვები საშინაო „სამეცნიერო ბაზარი“. და ეს ყველაფერი ხდებოდა ეროვნული ხელისუფლების დამხობით მმართველობაში მოსული ხელისუფლებების მიერ, ნებისთ თუ უნებლიეთ, განვითარებული სამხედრო, ეკონომიკური, პოლიტიკური და იდეოლოგიური კრახის ფონზე, როდესაც ქვეყნიდან მოსახლეობის გასვლის სურვილს სკოლის მერხიდან აღვივებდნენ ადამიანებში.

ეროვნული ხელისუფლების დამხობის შემდეგ, ეროვნულად მოაზროვნე საზოგადოების პოლიტიკური დევნის ვითარებაში საქართველოს მოსახლეობა ვერ ახერხებდა ელვის სისწრაფით მიმდინარე პროცესებზე რეაგირებასა და კონსოლიდირებას. სამეცნიერო და სახელოვნებო საზოგადოებები, რომელთაც ამ დროს შეიძლება ლიდერის ფუნქცია შეესრულებინათ, გრანტიან-უგრანტო და ნომენკლატურულ-„მეამბოხე“ ნაწილებად იყვნენ დაშლილები და დროს ერთმანეთთან კამათში ხარჯავდნენ (ზოგი მიზნობრივად, ზოგიც – აუცილებლობის გამო); დღეს, როდესაც ამ მწვავე მდგომარეობიდან გაქრონიკულებულ სნეულებაში გადავედით, შესაძლებლობა გვეძლევა დაავადების გამომწვევ მიზეზებსა და ეროვნული ორგანიზმის იმუნურ ძალებზე ვიმსჯელოთ. დაავადებაზე უკვე ვთქვით, რომ იგი განანგრძლივებულმა ნიჰილიზმმა, მოვლენათა არასწორად შეფასებამ და ეროვნულ ფასეულობათა რყევამ გამოიწვია; და შევეცადეთ ამ მიზეზთა მიზეზებსაც შევხებოდით. ახლა კი უმთავრესი საკითხი გვჩნდება, ესაა ის ძალა, რომელიც ეროვნულ ორგანიზმს გამძლეობასა და გადარჩენისთვის ბრძოლის უნარს ანიჭებს. ეს ის ენერჯიაა, რომელიც ათასწლეულების მანძილზე იცავდა ჩვენს ხალხს გადაგვარებისა და გადაშენებისაგან; ამ ენერჯიამ შექმნა

ქართული ანბანი, ბერძენთა, რომაელთა ექსპანსია შეაჩერა, არაბობა დაამარცხა, დიდგორი მოიგო, უძველესი სამეცნიერო სკოლები დააფუძნა, ჯვარი, სვეტიცხოველი, გელათი ააგო, „ვეფხისტყაოსანი“ დაწერა, მონღოლები მოიშორა, ჩვენი მიწა-წყლიდან სპარსეთი ამოძირკვა, რუსეთის უღელი ორგზის გადაადგო, საქართველოს ფარგლებს გარეთ ქართული ენა და სული შეინახა, ასწლიანი კოლონიზაციის შემდგომ ქართული უნივერსიტეტი გახსნა, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია აღადგინა, ქართული მრავალხმიანობა გადაარჩინა, შესანიშნავი ლიტერატურა, მუსიკა, მხატვრობა, თეატრი შექმნა... როგორც ჩანს, ეს ენერგია არსად არ მიდის, მაშინაც კი, როდესაც მინავლებულია, მაინც ინახავს ცეცხლის აბრიალების უნარს.

ქართველოლოგიას, როგორც სამეცნიერო სფეროს, ორი გაგება აქვს: ფართო მნიშვნელობით ქართველოლოგია მოიცავს ცნობებსა და კვლევებს საქართველოსა და ქართველებთან დაკავშირებით; აქ თავს იყრის ანთროპოლოგიური, გეოგრაფიული, ისტორიული, არქეოლოგიური, ეთნოგრაფიული, ფილოლოგიური (ლინგვისტური, ლიტერატურული), კულტუროლოგიური, პოლიტიკური, სამეურნეო-ეკონომიკური, სოციალური... ცოდნა ჩვენი ქვეყნის შესახებ; ვიწრო გაგებით კი ესაა ფილოლოგიური და ისტორიული მეცნიერებები საქართველოსა და ქართველების შესახებ. ქართველოლოგიური კვლევები უძველესი დროიდან მოდის და სხვადასხვა კუთხით საქართველოზე დაკვირვებებს შეიცავს უკვე ქართულ შავიოგრაფიასა და „ქართლის ცხოვრებაში“, ხოლო თანამედროვე გაგებით ამ საკითხების მეცნიერული შესწავლა ვახუშტი ბაგრატიონს უკავშირდება, ქართველ განმანათლებლებთან გრძელდება და მერე სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნასთან (მოგვიანებით, ენიშკისა და მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებთან და სხვადასხვა ქართულ უმაღლეს სასწავლებლებთან) არის დაკავშირებული. ლინგვისტური ქართველოლოგიის განვითარების გზა იმდენად დიდია, რომ სპეციალურ მონოგრაფიულ შესწავლას მოითხოვს, და ჩვენ ამჯერად ასეთ მიზანს არც, და ვერც, ვისახავთ, მაგრამ ერთი ძალიან რთული პერიოდის ძალიან მნიშვნელოვანი მონაკვეთის მოკლედ დახასიათებას მაინც შევეცდებით.

ჩვენთვის საინტერესო ეს პერიოდი დაიწყო 1994 წელს ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის – „ქუთაისური საუბრები“ – დაფუძნებით და გაგრძელდა 21-ე საუკუნის 10-იან წლებამდე. ამ პერიოდის ქუთაისს, პირობითად, ქართველოლოგიური ოაზისი შეიძლება ვუწოდოთ, რადგან ახალი ცოდნის შეძენისა და პრობლემური საკითხების გააზრების წყურვილს სწორედ ამ სიმპოზიუმებზე იკლავდა მეცნიერთა დიდი ნაწილი:

სწორედ ქუთაისში ხერხდებოდა პრორუსული რეჟიმის მიერ საქართველოს დაქსაქსული სამეცნიერო საზოგადოების თავშეყრა, ზოგ უცხოელ კოლეგასთან შეხვედრა, ქვეყნისთვის საჭირო როტო საკითხებზე მსჯელობა და სამოხსენებო საკითხების სტატიების კრებულად გამოცემა ეურნალ „ქართველურ მემკვიდრეობაში“.

ამ სიმპოზიუმებისა და კრებულების კიდევ ერთ ღირსებას მათი მულტიდისციპლინურობა წარმოადგენს; ეს სიმპოზიუმები იგეგმებოდა ქართველოლოგიის პრობლემათა მრავალდარგოვანი დახასიათებისათვის, იკვეთებოდა სწორი ორიენტირები; სანიმუშოდ რამდენიმეს დავასახელებთ: „ქართველური დიალექტოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ფოლკლორის საკითხები“ (ქუთაისური საუბრები III, 1996), „ადამიანთა ერთობა (ეთნოსი, ერი, ტომი, თემი, გვარი) – ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული ასპექტები“ (ქუთაისური საუბრები IV, 1997), „ენობრივ-კულტურული სიტუაციის დინამიკა საქართველოში“ (ქუთაისური საუბრები VI, 1999), „საქართველო ისტორიულ ვერაზიულ სივრცეში (დიალექტოლოგიური და კულტუროლოგიური ასპექტები)“ (ქუთაისური საუბრები VIII, 2001), „დიალექტი, ენა, კულტურა: ენობრივი (კულტურული) სისტემისა და ქვესისტემის გამიჯვნის ზოგადთეორიული პრობლემა“ (ქუთაისური საუბრები X, 2002)...

სიმპოზიუმს ჰქონდა თაობათა და სკოლათა თანამშრომლობის მიზანი და შედეგი; სიმპოზიუმში იღებდა ერთობლივ დადგენილებებს იმ საკითხებთან დაკავშირებით, რომელთაც პლენარულ და სასექციო მუშაობისას ყველაზე მნიშვნელოვნად დაასახელებდა მონაწილეთა უმრავლესობა; საინტერესოა 2002 წლის 11-12 მაისს ჩატარებულ IX სიმპოზიუმზე მიღებული მემორანდუმში, რომელშიც კრიტიკულად იყო გაანალიზებული ქართველთა ენობრივი და ეთნიკური ისტორიისადმი „ორმაგი სტანდარტით“ მიდგომა (როგორც დასავლეთში, ისე პოსტსაბჭოთა სივრცეში). რაც დღესაც რეალურ საშიშროებას უქმნის ქართველთა ენობრივ-ეთნიკურ და კულტურულ ერთიანობას, საერთოდ, საქართველოს მთლიანობას. მემორანდუმში აღნიშნული იყო, რომ ქართველთა კუთხური მეტყველებების უმწერლობო ენებად გამოცხადებით იქმნება საფუძველი, დანაწევრდეს ქართველი ერის მრავალსაუკუნოვანი ეთნოკულტურული ერთიანობა და ქართველთა დიდ ნაწილს გაუუცხოვდეს წინაპრების მიერ შექმნილი ისტორიული დედაენა – ქართული ენა. იქვე წარმოდგენილია აღნიშნული პრობლემების მოგვარებისთვის აუცილებელი ღონისძიებები (ხელმოწერილი მემორანდუმში ვრცლად იხ. დანართში).

სიმპოზიუმებმა სარბიელი მისცა საქართველოსთვის შედარებით ახალგაზრდა სამეცნიერო დარგებს (ქართველური დიალექტოლოგია, სოციოლინგვისტიკა, კულტუროლოგია...), რომელთაც ადრე მხოლოდ ცალკეული მკვლევარი ეჭიდებოდა და კოლეგებისათვის შეხედულებების გაზიარების სივრცე არ გააჩნდა.

ცხადია, ამ პერიოდში თავისი საქმის კეთებას აგრძელებდნენ სხვა უნივერსიტეტები თუ კვლევითი ინსტიტუტები, მაგრამ მათი საქმიანობა იყო ჩაკეტილი, აკლდა ფართო მიმოქცევა; ამიტომაც იყო, რომ ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის და ვნათმეცნიერების ინსტიტუტის (ისევე, როგორც ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიის, ფოლკლორის...) წარმომადგენლები სწორედ ქუთაისში ხედებოდნენ ერთმანეთს და საკვლევ საკითხებსაც ფართო კონტექსტში იცნობიერებდნენ; ქუთაისში მოღვაწე გამოცდილ თუ ახალგაზრდა მკვლევართა გარდა, შთამბეჭდავია „ქუთაისურ საუბრებში“ მონაწილე ცნობილ მეცნიერთა ჩამონათვალი: ი. ასათიანი, რ. ასათიანი, შ. აფრიდონიძე, ჯ. ბარდაველიძე, ნ. ბართაია, გ. ბედოშვილი, მ. ბერიძე, თ. ბოლქვაძე, ი. გაგოშიძე, თ. გამყრელიძე, თ. გვანცელაძე, გ. გოცირიძე, კ. დანელია, გ. თოფურია, რ. თოფჩიშვილი, გ. კარტოზია, ჯ. კაშია, ო. კახაძე, გ. კვარაცხელია, ზ. კიკნაძე, ვ. ლიჩელი, ქ. ლომთათიძე, ო. ლორთქიფანიძე, დ. მელიქიშვილი, ნ. მინდაძე, მ. ნაჭყებია, ა. ნიკოლეიშვილი, თ. ოჩიაური, გ. რამიშვილი, ჯ. რუხაძე, ზ. სარჯველაძე, თ. უთურგაიძე, შ. ფუტყარაძე, ა. ონიანი, ნ. ქუთელია, მ. ქურდიანი, ვ. შენგელია, რ. შეროზია, თ. შიოშვილი, ი. ჩანტლაძე, გ. ჩიქოვანი, მ. ჩუხუა, რ. ჩხეიძე, ნ. ცეცხლაძე, გ. ცოცანიძე, პ. ცხადია, ა. ჭინჭარაული, ზ. ჭუმბურიძე, ნ. ხაზარაძე, ვ. ჯაფარიძე, მ. ჯიქია... უცხოელი კოლეგები: ი. გიბერტი, ვლ. ზიცარი, ი. ზიცარი, კ. ვამლინგი, ქ. თუითი, პ. მანინგი, ე. პეხმანი და სხვ.

ფაქტობრივ, „ქუთაისურმა საუბრებმა“ შეძლო გადაერჩინა ის, რაც იმ მომენტისათვის უკვე მოარღვია ხუნტამ. კერძოდ, ერთმანეთთან მუშაობის პერიოდი გაუხანგრძლივა „ძველებსა“ და „ახლებს“, და შესაძლებლობა მისცა ე.წ. საშუალო თაობას გარდამავალი გენერაციის როლი შეესრულებინა მაშინდელი ასპირანტებისა და ახალგაზრდა მკვლევარებისათვის, რომელთაც ამის გარეშე ემუქრებოდათ უმასწავლებლოდ დარჩენილთა უსასრულო ბავშვობა.

„ქუთაისური საუბრები“ და „ქართველური მემკვიდრეობა“ დიდხანს რჩებოდა თითქმის ერთადერთ პრესტიჟულ სამეცნიერო გამოცემად ფილოლოგიური, ისტორიულ-ეთნოლოგიური-არქეოლოგიური დარგების წარმომადგენელთათვის, და ეს პრესტიჟი შეინარჩუნა დღემდე, როდესაც საქართველოში უკვე მომრავლდა საერთაშორისო კრებულები და პერიოდული გამოცემები.

აუცილებლად უნდა ითქვას ისიც, რომ „ქუთაისურმა საუბრებმა“ დიდი ხნის პაუზის შემდეგ კვლავ დაიწყო საენათმეცნიერო (და არა ოდენ საენათმეცნიერო) სამუშაოების დაგეგმვა საქართველოსთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი პრიორიტეტების მიხედვით ისე, როგორც ამას აკეთებენ მსოფლიოს ყველაზე წარმატებული ქვეყნები. ანუ, ძირითადად სიმპოზიუმებსა და კრებულებს თემატური ხასიათი ჰქონდა და მიზნად ისახავდა კონკრეტული თემის მრავალდარგოვან დახასიათებას.

რა აინტერესებდა ამ დროს ქართველურ ენათმეცნიერებას?

უპირველეს ყოვლისა, ქართველური სივრცის ერთიანობის საკითხი, ხუნტის პირობებში დაკარგული აფხაზეთისა და სამაჩაბლოს ენობრივი სიტუაციის, ქართველურ ენა-კილოთა ერთიანობის, ეროვნული იდენტობის, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის საკითხები, ფილოლოგიის შედარებით ახალგაზრდა განხრებისათვის (მაგ., სოციოლინგვისტიკა, ლინგვოკულტუროლოგია, რიტორიკა, ეთნოლინგვისტიკა...) ასპარეზის მიცემა, ქართული ენის კომპიუტერიზაციის, დიალექტური მასალების შეგროვებისა და კლასიფიკაციის საკითხები, განათლების სისტემისა და ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხების სწავლება, კლასიკოსთა შემოქმედების ხელახალი წაკითხვა თანამედროვე მოქმედებათა სწორად განსასაზღვრად, საერთაშორისო ზოგადენათმეცნიერული მიღწევების კვალდაკვალ ახალი კვლევითი მიდგომების გაცნობა და ქართველური სამყაროს შესასწავლად გამოყენება, საბჭოური იდეოლოგიის გავლენით დამკვიდრებული მთელი რიგი მცდარი მოსაზრებების გადასინჯვა და ახლებური შეფასება... ქართველოლოგიური კვლევების დაგეგმვა...

ეს არასრული ჩამონათვალიც ცხადყოფს, რაოდენ დატვირთული იყო ქუთაისური დღეები, და თუ გავითვალისწინებთ, რა სიბნელე იყო ჩამოწოლილი ოთხმოცდაათიანების საქართველოში (ელექტროენერჯისა და გათბობის სისტემების უქონლობის, უფულობისა და უმუშევრობის, პოლიტიკური და სამხედრო დაპირისპირებების, ნიჰილიზმისა და უნდობლობის ვითარებაში), ადვილად მიგვიხვდებით, რატომ ვუწოდეთ ქუთაისში ყოველწლიურ 2-3დღიან სამეცნიერო შეხვედრებს „ოაზისი ქართველოლოგიისათვის“.

დღეს, პირველი „ქუთაისური საუბრებიდან“ 22 წლის შემდეგ, როდესაც ამ სიმბოზიუმის დამფუძნებელი, ორიენტირების განმსაზღვრელი და უცვლელი ორგანიზატორი პროფესორი ტარიელ ფუტყარაძე უკვე თმაშევერცხლილია, ხოლო მაშინდელი მასპინძელი ასპირანტები: ეკა დადიანი (რომელიც ამჟამად ხელმძღვანელობს ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მემკვიდრეს – ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრს და რედაქტორობს ეურნალ „ქართველურ მემკვიდრეობას“), მაია მიქაუტაძე, ლუიზა ზაქაბურიძე, დავით შავიანიძე, ლულა ავალიანი, გიგა ქამუშაძე, რამაზ ზაქაბურიძე... უკვე კარგა ხანია თვალსაჩინო მეცნიერები და გამოცდილი პედაგოგები არიან. შეიძლება ვთქვათ, რომ, როგორც ძალიან ხშირად საქართველოს ისტორიაში, ამ 22-წლიან პერიოდშიც ქუთაისმა გასწია ქართული სულისა და სასაქართველოო საქმეების შემნახავის მძიმე, მაგრამ საპატიო კაპანი და ქართველოლოგიას საშუალება მისცა, სული მოეთქვა, მსოფლიოსთვის თვალი გაესწორებინა და ფხიზლად დახვედროდა ეპოქის ყველა იმ გამოწვევას, რომელსაც ჩვენი ჰუმანიტარული მეცნიერებები შეიძლება ჩამორჩენილობისა და სიბნელისაკენ წაეყვანა.

დასასრულს, საგანგებოდ მინდა აღვნიშნო ორენოვანი აკადემიური სამეცნიერო ჟურნალის – „ქართველური მემკვიდრეობის“ მნიშვნელობა:

2016 წელს ჟურნალის მეოცე – საიუბილეო ტომი გამოვიდა. ჟურნალში იბეჭდება სიმპოზიუმის მასალები და ჟურნალის სამეცნიერო საბჭოს მიერ რეცენზირებული გამოკვლევები; ყველა სტატიას ახლავს უცხოენოვანი რეზიუმე; ჟურნალის ოცივე ნომერი განთავსებულია ინტერნეტში.

თავისი გამოკვეთილი ორიენტირებით, ყოველწლიურ ჟურნალში დაბეჭდილი მაღალი დონის გამოკვლევებითა და ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის მიერ მოძიებული მასალების გამოქვეყნებით დღეს უკვე თავად ეს ჟურნალია დიდი ქართველოლოგიური მემკვიდრეობა... პირადად ჩემთვის საამაყოა ის, რომ 2005 წლიდან ვარ ამ სამეცნიერო ჟურნალის სარედაქციო საბჭოს წევრი.

წინ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი! მორიგ დიდ წარმატებებს ვუსურვებ საერთაშორისო სიმპოზიუმ „ქუთაისურ საუბრებს“ და უკვე შთამბეჭდავი ისტორიის მქონე სამეცნიერო ჟურნალ „ქართველური მემკვიდრეობას“.

მანანა ტაბიძე
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

**წარმატებით განვლილი გზა
სამეცნიერო ჟურნალ „ქართველური მემკვიდრეობის“
მეოცე ნომრის გამოსვლის გამო**

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ დაარსებულ ქართველოლოგიურ ჟურნალთაგან ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პერიოდული გამოცემა „ქართველური მემკვიდრეობა“ ერთადერთია, რომელიც 1997 წლიდან დაწყებული ყოველწლიურად გამოდის შეუფერხებლად. ხსენებული სამეცნიერო ჟურნალი იმთავითვე იქცა ფართო მასშტაბების მომცველ იმ პერიოდულ გამოცემად, რომლის ფურცლებზეც არა მარტო ჩვენი უნივერსიტეტის მკვლევართა ნაშრომები ქვეყნდება, არამედ ქართველოლოგიური პრობლემებით დაინტერესებული ნებისმიერი ავტორისა.

ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჟურნალ „ქართველური მემკვიდრეობის“ დაარსება შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა და საამისო გადაწყვეტილების მიღება მეტად მნიშვნელოვანმა წანამძღვრებმა განაპირობა. მხედველობაში მაქვს 1992 წელს, ბატონ მაგალი თოდუას რექტორობის პერიოდში, დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსება. ბატონი მაგალისთვის პროფ. თედო უთურგაიძის მიერ მიცემული რეკომენდაციის საფუძველზე, ამ ინსტიტუტის სათავეში 1993 წელს მოსულმა ბატონმა ტარიელ ფუტყარაძემ მის ირგვლივ შემოკრებილ ახალგაზრდა მეცნიერთა ენერგიული თანადგომით ხსენებული ინსტიტუტის საქმიანობას იმდენად დიდი მასშტაბები შესძინა, რომ ეს სამეცნიერო დაწესებულება სავსებით სამართლიანად იქნა აღიარებული ქართველოლოგიური კვლევის ერთ-ერთ გამორჩეულ კერად მთელი ჩვენი ქვეყნის მასშტაბით.

ხსენებული სამეცნიერო ცენტრის საქმიანობის ამგვარ შეფასებაში გადაჭარბებული რომ არაფერია, ამას ცენტრის ხელმძღვანელობის ძალისხმევით გამართული ის ყოველწლიური საერთაშორისო კონფერენციებიც ნათლად ადასტურებს, რომლებიც „ქუთაისური საუბრების“ სახელით არის ცნობილი და უკვე ცამეტჯერ ჩატარდა. ტრადიციულ სამეცნიერო ფორუმად დამკვიდრებული ამ კონფერენციების მუშაობაში ჩვენი უნივერსიტეტის მეცნიერებთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ ცნობილი ქართველოლოგები როგორც ჩვენი ქვეყნიდან, ისე უცხოეთიდანაც.

ეს ყველაფერი აქ იმიტომაც გავიხსენე, რომ „ქართველური მემკვიდრეობა“ სწორედ ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ბაზაზე შექმნილ იმ პერიოდულ გამოცემას წარმოადგენდა, რომლის ფურცლებზეც, პირველ ყოვლისა, აღნიშნულ კონფერენციებზე წაკითხულ მოხსენებები ქვეყნდებოდა. მიხარია, რომ უნივერსიტეტის რექტორად ჩემი ყოფნის პერიოდში დაარსებული ეს ჟურნალი დღემდე განაგრძობს არსებობას და მის მთავარ

რედაქტორთან, პროფესორ ტარიელ ფუტყარაძესთან და პასუხისმგებელ მდივანთან, ასოცირებულ პროფესორ ეკა დადიანთან ერთად, მისი გამოცემის პროცესში, როგორც პასუხისმგებელი რედაქტორი, მეც ვარ ჩართული.

„ქართველური მემკვიდრეობის“ მიერ სახელოვნოდ განვლილი გზის შეფასების დროს აქ იმ გარემოებასაც აღვნიშნავ ხაზგასმით, რომ მისი უკლებლივ ყველა ტომი უკვე ინტერნეტშიცაა განთავსებული და ჟურნალში გამოქვეყნებული ასობით სტატია ხელმისაწვდომია როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი მკითხველისთვისაც (ქართულენოვან სტატიებს ახლავს უცხოენოვანი რეზიუმეები, უცხოენოვანს კი – ქართული).

მინდა „ქართველური მემკვიდრეობის“ საიუბილეო, მეოცე, ნომრის გამოქვეყნება გულითადად მივულოცო მისი გამოცემის ორგანიზატორებსა და ავტორთა მრავალრიცხოვან ჯგუფს და ვისურვო, ესოდენ წარმატებით მიმდინარე ამ საქმეს მომავალში კიდევ უფრო ფართო მასშტაბები შეეძინოს!

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი
ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

**აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ქართველური დიალექტოლოგიის
სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულების
ისტორიისა და ამჟამინდელი საქმიანობის შესახებ**

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტს (ამჟამად მიმართულებას) 25 წლის წინ ჩაეყარა საფუძველი: 1992 წლის მარტში (ბრძანება №26, §4, 27.03.1992) აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის, აკადემიკოს მაგალი თოდუას ინიციატივით და სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით უნივერსიტეტში შეიქმნა ქართველური ენების, დიალექტებისა და ფოლკლორის შემსწავლელი ლაბორატორია. პირველ ეტაპზე ლაბორატორიაში შეიქმნა 3 ჯგუფი: 1. ქვემო იმერეთის, 2. სამეგრელოს, 3. მოპოვებული მასალების შემსწავლელი და საბუბლიკაციოდ მისი მომამზადებელი ჯგუფი. ლაბორატორიის ხელმძღვანელი იყო მ.თოდუა.

1992 წლის აგვისტოში (ბრძანება №93, §1, 18.08.1992) ქართველური ენების, დიალექტებისა და ფოლკლორის შემსწავლელ ლაბორატორიას ეწოდა ქუთაისის აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან არსებული დიალექტოლოგიის ინსტიტუტი.

1992 წლის დეკემბერში (ბრძანება №163, §3, 25.12.1992) დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორად დაინიშნა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატი ტ. ფუტყარაძე.

ამავე ბრძანებით დამტკიცდა თანამშრომელთა შემდეგი შემადგენლობა: ტ.ფუტყარაძე (დირექტორი), მ.თოდუა (მთავარი კონსულტანტი), ვ.დალაქიშვილი (ტექნიკური ლაბორატორიის გამგე), მ.ალაუიძე (კონსულტანტი), კ.კუბლაშვილი (კონსულტანტი), მ.ქაცარავა (რედაქტორ-კონსულტანტი). მეცნიერ-თანამშრომლები: რ.კაშია, ც.ბენდელიანი, დ.შავიანიძე.

ტ. ფუტყარაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის რეორგანიზაცია. ახალი კადრებით დაკომპლექტება. თანამშრომლებად ძირითადად შერჩეულ იქნა ახალკურსდამთავრებული კადრები გამოცდილ სპეციალისტებთან ერთად

პირველივე ეტაპზე ჩამოყალიბდა მომძიებელთა ჯგუფები; დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში 1993-1995 წლებში ფუნქციონირებდა მომძიებელთა შემდეგი ჯგუფები:

1. სამეგრელოს: ხობი - სოფ. ქვალონი (ე.დადიანი, ი.გაბელაია, ნ.ოკუჩავა);
2. სვანეთის: მესტია - სოფ. ლენჯერი (ნ.ნაკანი, ზ.შამფრიანი, ც.გულედანი);
3. ოკრიბის: ტყიბული - სოფ. ორპირი (დ.შავიანიძე, დ.ბაკურაძე, რ.ხაქაპურიძე);
4. ხონის: სოფ. მათხოჯი (რ.კაშია, ც.ბენდელიანი, მ.ფეიქრიშვილი).

1996-1998 წლებში მუშაობდა შემდეგი ჯგუფები:

1. სამეგრელოს: მარტვილი - სოფ. დიდი ქყონი (ე.დადიანი, ნ.ოკუჩავა, ლ.კორთხონჯია);
2. სვანეთის: მესტია - სოფ. ლატალი (ნ.ნაკანი, დ.ფირცხელანი, შ.ფარჯიანი, დ.ფარჯიანი);
3. ოკრიბის: ტყიბული - სოფ. კურსები (დ.ბაკურაძე, ი.ხურციძე, გ.ზარქუა);
4. ხონის: სოფ. კუხი (რ.კაშია, ც.ბენდელიანი, მ.ფეიქრიშვილი);
5. ქუთაისის (დ.შავიანიძე, ვ.თაყვანიძე, ლ.რუსაძე).

2003-2005 წლებში მუშაობდა შემდეგი ჯგუფები:

1. სამეგრელოს: აბაშა - სოფ. ძველი აბაშა (ე.დადიანი, ი.გაბელაია, ნ.ოკუჩავა);
2. სვანეთის: ლენტეხი - სოფ. მელე (ლ.ავალიანი, ნ.ნაკანი, დ.ფირცხელანი);
3. ქუთაისის (დ.შავიანიძე, რ.ხაჭაპურიძე, ლ.ხაჭაპურიძე);
4. რაჭის (დ.ბაკურაძე, ო.ბანძელაძე, გ.ზარქუა).
5. საჩხერის (მ.მიქაუტაძე, ლ.რუსაძე, ს.კუბლაშვილი, ნ.კვერნაძე, ე.ქავთარაძე).

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის, ასევე, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის, ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკებმა, კოლეგებმა (აკად. ქ. ლომთათიძე, პროფ. რ. თოფჩიშვილი, პროფ. ი. ასათიანი, პროფ. ი. ჩანტლაძე, ვ. შენგელია...) დიალექტოლოგიის ინსტიტუტს გადმოსცეს წიგნები სპეციალობის მიხედვით; ამ გზით შეიქმნა მდიდარი სამეცნიერო ბიბლიოთეკა.

2003 წელს აწესდა დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში მომძიებელთა ჯგუფების ბაზაზე შეიქმნა შემდეგი განყოფილებები: მეგრულ-ლაზური დიალექტური ტექსტების განყოფილება (ე.დადიანი, ი.გაბელაია, ნ.ოკუჩავა), სვანური დიალექტური ტექსტების განყოფილება (ლ.ავალიანი, ნ.ნაკანი, დ.ფირცხელანი), იმერული დიალექტური ტექსტების განყოფილება (მ.მიქაუტაძე, ლ.რუსაძე, ე.ქავთარაძე), რაჭული დიალექტური ტექსტების განყოფილება (ო.ბანძელაძე, დ.ბაკურაძე, გ.ზარქუა), ქალაქური სოციალური დიალექტური ტექსტების განყოფილება (დ.შავიანიძე, ლ.ხაჭაპურიძე, რ.ხაჭაპურიძე), დიალექტური ტექსტების საგამომცემლო-სარედაქციო განყოფილება (რ.კაშია, ც.ბენდელიანი, ლ.ლომთაძე, ი.ხურციძე) და ქართველური დიალექტებისა და კულტურის შესახებ უცხოენოვანი პუბლიკაციების შემსწავლელი განყოფილება (ნ.ოდილავაძე, გ.ქამუშაძე, ს.ტყეშელაშვილი, ნ.დოგრაშვილი, ს.კუბლაშვილი).

2005 წელს დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტს ეწოდა ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი.

2005 წლის 7 ოქტომბრის ბრძანებით (№137, §6) ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტში გაერთიანდა.

2007 წლის 23 ოქტომბერს ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში გაიხსნა პავლე და სიმონ ზაზაძეების სახელობის სტამბოლის ქართული სავანის შემსწავლელი ცენტრი, რომლის მიზანი იყო სტამბოლის ქართული სავანის არქივში დაცული მასალების კვლევა.

2008 წლის 29 მარტს ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში დაარსდა წმინდა ამბროსი ხელაიას სახელობის სამეცნიერო ცენტრი, რომლის საქმიანობის ძირითადი მიმართულებებად განისაზღვრა: ა) ქართული სამწიგნობრო ენის სარეკომენდაციო ლექსიკონის შექმნა; ბ) ქართველური დიალექტების სალექსიკონო მასალის მომზადება; გ) ქართული სამწიგნობრო ენის ისტორიის, ზოგადად, ქართველური ენობრივი სამყაროს შესახებ საჯარო-პოპულარული ხასიათის ლექციების ორგანიზება.

2011 წლის დეკემბერში აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩატარებული სტრუქტურული რეორგანიზაციის შედეგად ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის სტატუსი შეიცვალა: ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულების სახელწოდებით შევიდა უნივერსიტეტში ახლად ჩამოყალიბებულ სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში. რეფორმას მოჰყვა საშტატო ერთეულების კატასტროფული შემცირება: კონკურსის შედეგად 19-დან დარჩა 5 თანამშრომელი: ტ.ფუტყარაძე

- სამეცნიერო კონსულტანტი: ე. დადიანი - მიმართულების ხელმძღვანელი და დ. შავენიანიძე - მკვლევარი. ხელშეკრულება გაუფორმდა 2 თანამშრომელს: რ. კაშიას და ლ. ლომთაძეს.

2016 წლის სექტემბრიდან ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულება დაბრუნდა ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის შემადგენლობაში. 2017 წლიდან კი ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი მიმართულების ბაზაზე შეიქმნა ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, რომელშიც 2 მიმართულება ჩამოყალიბდა: 1. ქართველური დიალექტოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის შემსწავლელი მიმართულება; 2. უცხოეთში მცხოვრებ თანამემამულეთა ისტორიისა და კულტურული მემკვიდრეობის შემსწავლელი მიმართულება.

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის (მიმართულების) უპირველესი მიზანი იყო და არის ქართველური დიალექტების, ზეპირსიტყვიერებისა და ეთნოგრაფიის, აგრეთვე საქართველოში მცხოვრები არაქართველური ეთნიკური ჯგუფების მეტყველების, წეს-ჩვეულებებისა თუ ფოლკლორის თავისებურებათა შესწავლა: კომპლექსურ-ინტენსიური მეთოდითა და „შეკრული წრის“ პრინციპით“ ეთნოგრაფიული. ფოლკლორული და ენათმეცნიერული თვალსაზრისით დეტალური, მრავალფეროვანი და სანდო მასალის მოპოვება, მათი მეცნიერული კომენტარებით აღქურვა, ქართველური მასალის კომპიუტერული ბანკის შექმნა; დამუშავებული მასალის გამოცემა.

ინსტიტუტის დირექტორის მიერ შემუშავდა სამუშაო პროგრამა-ინსტრუქცია (მასალის ჩაწერის, დამუშავებისა და გამოცემის ძირითადი პრინციპები), დარგობრივი ხასიათის სხვადასხვა კითხვარი და ზანურ-სვანური დიალექტური ტექსტების თარგმანების პრინციპები.

ინსტიტუტში შემუშავებული სპეციალური პროგრამა-ინსტრუქციის მიხედვით, წინასწარ შერჩეულ პუნქტებში სულ მცირე ერთი წლის განმავლობაში, უწყვეტად მუშაობდნენ ენათმეცნიერის, ფოლკლორისტისა და ეთნოგრაფის შემადგენლობით შექმნილი სამკაცრიანი მომძიებელთა ჯგუფები. ამგვარი „შეკრული წრის“ პრინციპით მუშაობა საშუალებას იძლევა, მაქსიმალურად აღიწეროს ფოლკლორი, წეს-ჩვეულებები, წელიწადის სხვადასხვა დროისათვის დამახასიათებელი ყოფაცხოვრებისა და ბუნებრივი მოვლენების ყველა ასპექტი (რა თქმა უნდა, მათი ენობრივი „სამოსელიც“). დარგობრივი კითხვარების საფუძველზე ჩაწერილი მასალა ერთნაირად საინტერესოა ენათმეცნიერისთვისაც, ფოლკლორისტისთვისაც და ეთნოგრაფისთვისაც. მომძიებელთა ჯგუფების მიერ აუდიოკასეტებზე ჩაწერილი მასალის გადაწერის სიზუსტეს ამოწმებენ ტექსტის რედაქტორები; აუდიომასალის მაქსიმალურად ზუსტი ფონეტიკური ჩანაწერი შედის კომპიუტერში. იქმნება ენობრივ მონაცემთა მზარდი კომპიუტერული ბანკი.

ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის საკვლევ რეგიონს უმთავრესად დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს კუთხეები წარმოადგენს.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (სამეგრელო, სვანეთი, იმერეთი, რაჭა). მასალა ამჟამად შეადგენს 600-მდე აუდიოკასეტას.

2006-2016 წლებში დიალექტოლოგიური ექსპედიციების პერიოდში იმერხევისა და ტაოს სოფლებში ჩაწერილია საინტერესო დიალექტური მასალა.

განსაკუთრებით საშურია საქართველოს ისტორიულ კუთხეებში დავიწყება-დაკარგვისა და ნიველირების საფრთხის წინაშე მდგარი ქართველური ენობრივ-

კულტურული მემკვიდრეობის გადარჩენა: ჩაწერილი მასალის სინქრონიული და დიაქრონიული სისტემური ანალიზი: ტექსტებისა და გამოკვლევების საინტერნეტო ვერსიის მომზადება.

ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტში ინახება აგრეთვე სტუდენტთა დიალექტოლოგიურ პრაქტიკაზე ინდივიდუალური წესით სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილი აუდიომასალა.

მოძიებული მდიდარი ტექსტობრივი ბაზის გადარჩენის მიზნით ამჟამად მიმდინარეობს 1993-2016 წლებში ჩაწერილი აუდიომასალის ციფრულ ფორმატში (ლაზერულ დისკებზე) გადატანა.

ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში მოპოვებული ახალი დიალექტური მასალა, დღემდე გამოქვეყნებული ტექსტებისაგან განსხვავებით, უნიკალურია მრავალფეროვანი თემატიკით, ჩაწერა-დამუშავების მეთოდოლოგიითა და ტექნოლოგიით; მაღალ მეცნიერულ დონეზე დამუშავებული (ზუსტი ფონეტიკური წესების დაცვით) ტექსტები სანდო წყაროა ქართველოლოგიის სფეროში მოღვაწე სპეციალისტებისათვის. დიალექტური მატყველების ნიმუშებს თან ახლავს შესაბამისი აუდიომასალა, რაც კვლევის შედეგებს უფრო შთაბეჭდავსა და უნიკალურს ხდის.

ახალი დიალექტური ტექსტების საფუძველზე დაიწერა მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომები (მონოგრაფიები, სტატიები, თეზისები).

ქართველური დიალექტური ტექსტების ჩაწერა-დამუშავება-შესწავლა, ერთი მხრივ, სამუდამოდ დაკარგვისგან გადაარჩენს ქართველური ენობრივი მემკვიდრეობის ნაწილს, მეორე მხრივ, მნიშვნელოვნად გაამდიდრებს ქართველოლოგიის დარგს.

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად განისაზღვრა ქართველოლოგიაში მომუშავე ენათმეცნიერების, ლიტერატურათმცოდნეების, ეთნოგრაფებისა და ფოლკლორისტების ერთობლივი საერთაშორისო ქართველოლოგიური კონფერენციების – ქუთაისური საუბრების – ორგანიზება და სამეცნიერო პროდუქციის გატანა საზღვარგარეთ.

- 1994 წლის 13-14 მაისს გაიმართა პირველი სამეცნიერო სემინარი - ქუთაისური საუბრები – I. რომლის თემა იყო: „ქართველური ენების დიალექტურ მასალათა მოძიების, ზანურ-სვანური დიალექტური ტექსტების ქართულ სალიტერატურო ენაზე თარგმანებისა და მათი გამოცემის პრინციპები“;

- ქუთაისური საუბრები – II (9-12 მაისი, 1995 წ.); თემა: „სონანტებისა და შესაბამისი სრული ხმოვნების, უმლაუტიანი ხმოვნებისა და დიფთონგების მიმართების, ტექსტებში მათი დაფიქსირების საკითხები ქართველურ ენებში“;

- ქუთაისური საუბრები – III (2-5 მაისი, 1996 წ.); თემა: „ქართველური დიალექტოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ფოლკლორის საკითხები“;

- ქუთაისური საუბრები – IV (2-4 მაისი, 1997 წ.); თემა: „ადამიანთა ერთობა (ეთნოსი, ერი, ტომი, თემი, გვარი) – ლინგვისტური, ეთნოლოგიური, ფოლკლორული ასპექტები“;

- ქუთაისური საუბრები – V (1-3 მაისი, 1998 წ.); თემა: „სამეტყველო კოდების შერევისა და მოზაიკური კულტურის საკითხები“; სიმპოზიუმი მიეძღვნა არნოლდ ჩიქობავას დაბადების 100 წლისთავს;

- ქუთაისური საუბრები – VI (2-5 მაისი, 1999 წ.); თემა: „ენობრივ-კულტურული სიტუაციის დინამიკა საქართველოში“;

- ქუთაისური საუბრები – VII (2-5 მაისი, 2000 წ.); თემა: „ღვთისმსახურება: ენობრივი და კულტურული ასპექტები“;

- ქუთაისური საუბრები – VIII (4-5 მაისი, 2001 წ.); თემა: „საქართველო ისტორიულ ევრაზიულ სივრცეში (დიალექტოლოგიური და კულტუროლოგიური ასპექტები)“. სიმპოზიუმი მიეძღვნა ვარლამ თოფურიას დაბადების 100 წლისთავს;

- ქუთაისური საუბრები – IX (11-12 მაისი, 2002 წ.); „დიალექტი, ენა, კულტურა: ენობრივი (კულტურული) სისტემისა და ქვესისტემის გამიჯვნის ზოგადთეორიული პრობლემა“;

- ქუთაისური საუბრები – X (9-10 მაისი, 2003 წ.); თემა: „დიალექტი, ენა, კულტურა: ქართველოლოგიური პრობლემები“; სიმპოზიუმი მიეძღვნა ბაგრატის ტაძრის 1000 წლის იუბილეს;

- ქუთაისური საუბრები – XI (23-24 ოქტომბერი, 2007 წ.); მიეძღვნა სტამბოლის ქართულ სავანეში პირველი წიგნის გამოცემიდან 130 წლისთავს;

- ქუთაისური საუბრები – XII (13-14 ნოემბერი, 2009 წ.); მიეძღვნა საქართველოში მოციქულთა შემობრძანებასა და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას;

- ქუთაისური საუბრები – XIII (17-18 მაისი, 2013 წ.); თემა: „ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები“. მიეძღვნა ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დაარსებიდან 20 წლისთავს.

სიმპოზიუმის მასალები იბეჭდება ქართველური დიალექტოლოგიის პერიოდულ, ყოველწლიურ რეფერირებად ჟურნალში „ქართველური მემკვიდრეობა“. ჟურნალის მთავარი რედაქტორი - პროფ. ტარიელ ფუტყარაძე, პასუხისმგებელი რედაქტორი - პროფ. ავთანდილ ნიკოლეიშვილი, რედაქტორი - ასოც. პროფ. ეკა დადიანი. ჟურნალს ჰყავს სარედაქციო საბჭო, რომლის შემადგენლობაში შედიან სხვადასხვა დარგის ცნობილი სპეციალისტები. „ქართველური მემკვიდრეობის“ პირველი ტომი დაიბეჭდა 1997 წელს. დღემდე გამოცემულია 20 ტომი. კრებულში იბეჭდება სიმპოზიუმის მასალები, რეცენზირებული ქართველოლოგიური (ენათმეცნიერული, ლიტერატურათმცოდნეობითი, ფოლკლორული, ეთნოლოგიური, კულტუროლოგიური...) გამოკვლევები, ქართველური დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ ჩაწერილი ქართველური დიალექტური ტექსტები.

1996 წლიდან ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში აწყობს **დიალექტოლოგიურ ექსპედიციებს**, რომლის მიზანია ენათმეცნიერული, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვება. 1998 წლიდან დიალექტოლოგიის ინსტიტუტის ორგანიზებითა და თანამშრომელთა აქტიური მონაწილეობით **სავლე დიალექტოლოგიურ, ეთნოგრაფიულ პრაქტიკას** გადიან ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართული ენა-ლიტერატურისა და ისტორიის სპეციალობების სტუდენტები. ექსპედიციაში ჩართული არიან აგრეთვე ქართველური ენათმეცნიერების სპეციალობის მაგისტრანტები და დოქტორანტები.

დიალექტოლოგიური ექსპედიციის /პრაქტიკის/ შედეგები განიხილება სამეცნიერო კონფერენციებზე. ქართველური დიალექტოლოგიის მიმართულების მასალა აქტიურად გამოიყენება უნივერსიტეტის სასწავლო პროცესში, კერძოდ, აქ დაკული მასალების საფუძველზე მზადდება სტუდენტთა საკურსო, სამაგისტრო ნაშრომები და რეფერატები, სადოქტორო დისერტაციები.

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტის თანამშრომლები აქტიურად მონაწილეობენ სამეცნიერო საგრანტო პროექტებში.

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ორგანიზებით 2007 წლიდან რეგულარულად ტარდება ქართველური ენათმეცნიერების მიმართულების მაგისტრანტთა და დოქტორანტთა რესპუბლიკური სამეცნიერო კონფერენცია. დღემდე ჩატარდა 9 კონფერენცია.

ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით მიმართულებაში (ინსტიტუტში) 25-წლიანი არსებობის მანძილზე არაერთი მნიშვნელოვანი პროექტი განხორციელდა. მიმართულება ჩვეული პროფესიონალიზმით აგრძელებს სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას, რითაც მნიშვნელოვან წვლილს შეიტანს ქართველოლოგიური კვლევების განვითარებაში და ღირსეულად წარმოაჩენს ჩვენი უნივერსიტეტის კვლევით პოტენციალს.

ეკა დადიანი
ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი

ლელა ავალიანი,
ლუიზა ხატაშურიძე

მისალმება-დამშვიდობების ფორმები ქართულსა და არაბულში

ტრადიცია ისტორიულად ჩამოყალიბებული და თაობიდან თაობას გადაცემული ადათები, წესები და ქცევის ნორმებია. იგი ვრცელდება გარკვეული სოციალური ჯგუფის (ერის, სუბეთნიკური ჯგუფის, ერთი ქალაქის მოსახლეობის, ოჯახის) შიგნით ან თაობაში. მსგავსი ტრადიციების მქონე სოციალური ჯგუფები აყალიბებენ კულტურას. ტრადიციის მაგალითია ადამიანთან მოპყრობის ან მისალმების განსხვავებული ფორმები სხვადასხვა საზოგადოებაში.

საზოგადოებაში ოდითგანვე მტკიცედ შემუშავებულ ზნე-ჩვეულებებს შორის ერთმანეთის დახვედრისა და მისალმება-დამშვიდობების წესიც არსებობდა. ყველა ერის აღნიშნულ ჩვეულებაში კარგად ჩანს ადამიანთა სოციალური, გენდერული და ასაკობრივი დიფერენციაცია. ასევე განსხვავდება მისალმება-დამშვიდობების ფორმულები და ქესტები სადაც და სადღესასწაულო დღეებში.

მისალმება-დამშვიდობების ფორმები გარკვეულწილად ამა თუ იმ ერის ისტორიაზეც მიანიშნებს. მაგალითად, საქართველოში ურთიერთშემხვედრნი მისალმებისას სიტყვა „გამარჯობას“ ცვლიან (იგივე გამარჯვება), რაც ეროვნული იდენტობის შესანარჩუნებლად ჩვენს მუდმივ ბრძოლაზე მიუთითებს. ამავე დატვირთვით გამოიყენებოდა: „მშვიდობა თქვენდა“. ის დღეს უმეტესად ეკლესიაში გვეხვება.

ეკლესიაში მრევლი, ასაკისა და სქესის მიუხედავად, ჩვეულებრივ დღეებში ერთმანეთს ასე ესალმება: „მშვიდობა“, „მშვიდობა თქვენდა“. პასუხად იღებენ: „და სულისაცა თქვენისა თანა“. საღამოს ლოცვაზე, ზემოთ თქმულის გარდა, გვხვდება: „მწუხრი მშვიდობისა“. პასუხი - „მშვიდობა არ დაგილიოს ღმერთმა“.

as-salāmu ‘alaykum „მშვიდობა თქვენდა“ არაბულ სამყაროშიც გავრცელებული მისალმებაა. მას იყენებენ სხვადასხვა ეროვნების მუსლიმები (ეკვივალენტია სიტყვისა „გამარჯობა“). ტრადიციულად მასზე პასუხობენ: ‘alaykum as-salām. ამ მისალმებას თავდაპირველად რელიგიური დატვირთვა ჰქონდა: მშვიდობა (გქონდეს) ღმერთთან! შდრ.: Мир с богом! ყურანის თანახმად, მუსლიმი ვალდებულია საღამოზე უპასუხოს მსგავსი ან მისალმების უკეთესი ვარიანტით. მორწმუნე მუსლიმები ერთმანეთს ასე ესალმებიან: as-salāmu ‘alaykum waraḥmatu l-lāhi „მშვიდობა თქვენდა და წყალობა ღვთისა“; as-salāmu ‘alaykum waraḥmatu l-lāhi wa barakātuhu „მშვიდობა თქვენდა, წყალობა და ლოცვა-კურთხევა“.

ქრისტიანები და სხვა რელიგიური აღმსარებლობის ადამიანები მუსლიმ არაბებს ასე ხვდებიან: salām „სალამი!“ პასუხი: salām wa na‘ma „მშვიდობა

და კეთილდღეობა!" ვფიქრობთ. საქართველოს მსგავსად, არაბულ სამყაროში მისალმების ეს ფორმები ნანატრი მშვიდობის გამოხატულებაა.

შეინიშნება მისალმების დიფერენციაცია დღის განმავლობაში (დღით, შუადღესა და საღამოს). მაგალითად, ქრისტიანი არაბები ერთმანეთს დღის 12 საათამდე „მშვიდობიან დილას“ უსურვებენ ერთმანეთს: *sabāḥu l-hayr*. 12 საათის შემდეგ კი – „მშვიდობიან საღამოს“: *masā'u l-hayr*. შუა დღით: *nahāruk sa'īd* „ბედნიერი დღე!“ ეგვიპტეში შეიძლება გაიგონოთ: *nahāruk 'abyaḍ* „თეთრი დღე გქონოდეს!“ საღამოს არაბები ერთმანეთს კვლავ მშვიდობიან ღამეს უსურვებენ: *masā'a al-hayr* „საღამო მშვიდობისა!“ პასუხი: *masā'an-nūr an masā'u l-ward* და სხვა (იყენებენ იმავე სიტყვებს, რასაც დღის მისალმებისას: ვარდი, ყასმინი...).

თითქმის ანალოგიური მისალმების ფორმებია დღის განმავლობაში ქართულშიც. თუმცა, მისალმება-დამშვიდობების დადგენილი ფორმების გარდა, გვხვდება შემოქმედებითი ფრაზებიც, რომლებიც ერთგვარ დალოცვის ფორმებსაც წარმოადგენენ: „წარმატებული/კურთხეული/ ბედნიერი დღე“, „ტკბილი ძილი“, „მშვიდობიანი ღამე“... ერთმანეთის ნახვის სურვილით თავაზიანი გამომშვიდობების ფრაზაა: „ნახვამდის“, „მომავალ შეხვედრამდე“...

არაბულ წრეებში პოპულარულია რომანტიკული მისალმებები (შეიძლება დამოუკიდებლადაც მოიფიქრო): *sabāḥu l-yasmīn* „ყასმინების დილას გისურვებთ!“ *sabāḥu l-'asal* „თაფლის დილა!“ (ტკბილი დილა!), *sabāḥu l-musq* „მუსკუსის დილა!“ *sabāḥu l-'anbar* „ამბრის დილა!“ ('anbar (სიმინდის) ბეღელი), *sabāḥu l-qarantūl* „მიხაკების დილა!“

ეგვიპტეში, გიზის სექტორში, გაიგონებთ: *sabāḥu l-fūl*, *sabāḥu l-qiṣṣa*, *qīṣṣa* ითარგმნება როგორც „ნაღები“. მაგრამ შეიძლება ნიშნავდეს „შემოსავალსაც“. ახალგაზრდებში პოპულარულია: *'ahīā sabāḥ* „ყველაზე ტკბილი დილა!“ არაოფიციალური მისალმების ნიმუშებია: *marḥaban*. შდრ.: რუსული *привет!* *'ahlan* „კეთილი იყოს შენი მოსვლა!“

სოციალური დიფერენციაცია

ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „წარჩინებულნი მოვალენი იყვნენ ერთმანეთისადმი თანასწორი პატივისცემა გამოეჩინათ იმიტომ, რომ ურთიერთის „პატივად ხილვა“ ამ წესის ზრდილობიანობის საანბანო ქეშმარიტებად ითვლებოდა. „წესისამებრ პატივით ხილვა“ იმაში მდგომარეობდა, რომ, როდესაც წარჩინებულნი, ცხენზე მსხდომნი, ერთიმეორეს შეხვდებოდნენ, ორივენი მოვალენი იყვნენ ჯერ ჩამოქვეითებულიყვნენ, ხოლო შემდეგ კოცნით, მხარზე მთხვევით მისალმებოდნენ ერთმანეთს. ქართველი ეპითააღმწერელი საუბრობს ერთ შემთხვევაზე, როდესაც ეს წესი დაურღვევიათ: „ავაგ ამირსპასალარი უცხოეთიდან საქართველოში ბრუნდებოდა, ქართველებმა ეს რომ გაიგეს, წინამოეგებნეს ყოველნი მთავარნი და წარჩინებულნი შანშა და ეგარსლანი, რომელსა კინდა და სახელიცა მეფობისა ეპყრა და ვითარ მიეახლა ავაგ, ჰგონებდა ჰონისაგან გარდამოდომად და ეგრეთ ხილვად ეგარსლანისაგან. ხოლო იგი განლაღებულ იყო, არა ინება წესისამებრ პატივით ხილვად და ამბორისყოფად ავაგისა და ამიტომაც შესაფერისად დაისაჯა“ (ივ. ჯავახიშვილი, 1919: 62).

დღეს საქართველოში დამკვიდრებული წესის თანახმად, მამაკაცი პირველი ესალმება მანდილოსანს, უმცროსი - უფროსს, თანამშრომელი - ხელმძღვანელს. დღაწლმოსილ ადამიანს ყოველთვის პირველი ესალმებიან. მუსლიმს არ შეუძლია პირველი მიესალმოს მლოცველს, ქადაგების ან ყურანის მკითხველს, მუეძინს, რომელიც ხალხს ლოცვისაკენ მოუწოდებს ან მას, ვინც ქამს. პირველად ქალაქის მცხოვრები უნდა მიესალმოს სოფლის მცხოვრებს, ცხენოსანი - ფეხით მოსიარულეს, ფეხზე მდგომი - მჯდომს, ბატონი - მსახურს.

ერთგვარი სოციალური დიფერენციაცია გვხვდება ეკლესიაშიც: ა) მრევლს შორის, ბ) მრევლსა და მოძღვარს შორის.

მრევლი მოძღვარს თავის დაკვრიოთა და იმავე ფრაზებით ესალმება, როგორითაც ერთმანეთს ან მარცხენა ხელის გულს ზემოდან ზურგით დაადებენ მარჯვენას და თავს დაუკრავენ, რაც აღნიშნავს მისალმებას კურთხევის გამოთხოვით. აღნიშნულ გესტს შეიძლება ახლდეს სიტყვები: „გაკურთხე, მამაო!“ ან „დამლოცეთ, მამაო!“ მისალმების უსიტყვო ფორმაა აგრეთვე მოძღვრის, უფრო კი ეპისკოპოსის წინაშე დაჩოქება და თავის დახრა. ასეთ შემთხვევაში მღვდელი ჯვრის გადასახვით პასუხობს და ხელს ან ჯვარს გაუწვდის საამბოროებლად შესაძლოა ჯვარი გამოსახოს სიტყვებით: „გაკურთხოს უფალმა“. სიტყვიერი მისალმებისას მოძღვარი პასუხობს: „მშვიდობა“, „მშვიდობა თქვენდა“ ან „გაკურთხოს უფალმა“.

მოძღვრები და სხვა ღვთისმსახურნი (დიაკვანი, სტიქაროსანი, მორჩილი) ერთმანეთს თავის დაკვრიოთ, ბეჭყ მთხვევით ან სიტყვებით: „მშვიდობა თქვენდა“ ესალმებიან. მღვდლები ზოგჯერ სულიერ შვილებსაც ხვდებიან მხარზე კოცნით.

მსგავსი მისალმება-დამშვიდობების ფორმებია ქრისტიან არაბებთანაც. მრევლი მოძღვარს მისალმების ნაცვლად მიმართავს: „დამლოცე, მამაო!“ salāmī yā ‘abī პასუხად იღებს. salām wa rab ma‘ak „მშვიდობა და ღმერთი იყოს შენთან! ღმერთი შენთან!“ rabbuna ma‘ak. ლოცვის (ლიტურგიის, წირვის) დასრულების შემდეგ კოპტები დამშვიდობებისას ასე ლოცავენ ერთმანეთს: t’is wa tsallī „იცხოვრე და ილოცე!“

გარდა ზემოთქმულისა, აშკარაა, რომ სხვადასხვა სოციალური სტატუსის მქონე ადამიანებს შორის საანალიზო ფორმები სხვაობს. მაგალითად, საქართველოში თინეიჯერები ერთმანეთს ესალმებიან სიტყვებით: პრივეტ, ბარო, ჰელოუ, ზდაროვა, გაუ (გამარჯობის შემოკლებული ფორმა), დამშვიდობებისას გამოიყენება: პაკა, ჩაო, გუდბაი... (მოცემულ ფრაზებში აშკარად იგრძნობა ახალგაზრდების მისწრაფება განსხვავებულობისაკენ, რაც ძირითადად არატრადიციული, ძირითადად შემოსული სიტყვების გამოყენებაში გამოიხატება)

გენდერული დიფერენციაცია

მუსლიმს არ შეუძლია პირველი მიესალმოს უცნობ ქალიშვილს. ახალგაზრდა ქალს. საქართველოში დღეს მსგავსი დიფერენციაცია არ შეინიშნება. თუმცა ეთნოგრაფიული და შესაბამისი ლიტერატურული მასალა ადასტურებს გენდერულ დიფერენციაციას მისალმება-დამშვიდობების ფორმებში ძველად მაგალითად, თუ დღეს მორწმუნენი ერთმანეთს ესალმებიან თავის დაკვრიოთ ან ბეჭყ მთხვევით. მიუხედავად ასაკისა და სქესისა,

ტიპიკონისა და წერილობითი ძეგლების მიხედვით, ბექზე ძველად მხოლოდ ერთი სქესის ადამიანები ემთხვეოდნენ ერთმანეთს. მამაკაცები ქალებს მხოლოდ თავის დაკვრით ან გულზე ხელის დადებითა და თავის დაკვრით ხვდებოდნენ.

ასაკობრივი დიფერენციაცია

მისალმების ფორმებში შეიმჩნევა ერთგვარი ასაკობრივი დიფერენციაცია. საქართველოში ახალგაზრდა გოგონა, ვაჟი ან ბავშვი ასაკოვან ადამიანს პირველი ესალმება. უფროსი შეიძლება ბავშვს მიესალმოს ხელის ჩამორთმევით ან გამოელაპარაკოს. არაბულ ქვეყნებში პირველად უფროსი ესალმება უმცროსს, მამა - შვილს, დედა - ქალიშვილს.

მისალმების ფორმები რელიგიურ დღესასწაულებზე

საქართველოში დღესასწაულებზე ერთმანეთს ასე ხვდებიან: „მრავალს დაესწარით!“ თუკი რომელიმე წმიდანის დღეა, დალოცვითაც ესალმებიან: „ღვთისმშობელი გფარავდეთ!“ „ღვთისმშობელმა გაკურთხოთ!“ „წმიდა გიორგი შეგეწიოთ!“, „წმიდა გიორგი გფარავდეთ!..“ მსგავს სიტუაციას ვხვდებით კობტებთანაც: „წმინდა გიორგიმ დაგიფაროს!“ *liyakun mār ġurġuṣ ṣafi’an lak* „ღვთისმშობელი გფარავდეს!“ *biṣifā’et wāldet il-lāh.*

აღდგომის დღეებში ერი და ბერი ერთმანეთს ასე ეგებება: „ქრისტე აღსდგა!“ - „ქეშმარიტად!“ „ქეშმარიტად აღსდგა!“ „მრავალს დაესწარით!“ „თქვენთანად, მრავალს დაგასწროთ უფალმა!“...

ანალოგიური მდგობარეობაა არაბულ ქვეყნებშიც. აქ აღდგომის დღესასწაულს მუსლიმი არაბები ასე ულოცავენ ქრისტიანებს: *al-masīḥ qāma* „ქრისტე აღსდგა!“, თავად ეგვიპტელი კობტები კი - *ḥristūs anestā* „ქრისტე აღსდგა!“ პასუხად ამბობენ: *al-yasūs anestā.*

საქართველოში შობის დღეებში გაიგონებთ: „ქრისტე იშვა“. პასუხი: „გიზაროდენ!“ მასაც მოსდევს დალოცვა. ქრისტიან არაბებში გვხვდება: *‘īd miḥād sa’īd* „ბედნიერ შობას გისურვებთ!“ მუსლიმები სხვა რელიგიურ დღესასწაულებზე ასე ესალმებიან ერთმანეთს: *‘īd sa’īd* „ბედნიერ დღესასწაულს გისურვებ!“ რამადანის თვეში მილოცვა ასე ეღერს: *ramadān karīm* პასუხი: *allahu ‘akram* „ალაჰი მწყალობელია!“ რამადანის მარხვაში, დღის მეორე ნახევარში, დამშვიდობებისას მუსლიმები ერთმანეთს სასიამოვნო ტრაპეზს უსურვებენ: *ifṭār hanīan*. ტრადიციულ ისლამურ საზოგადოებაში ერთმანეთს ასევე უსურვებენ: *ṣauman maqbūlan wa ‘ifṭāran ṣahian* „დაე, თქვენი მარხვა ალაჰისთვის მისაღები იყოს, ზოლო გახსნილება-გემრიელი“. ყურბან ბაირამის დღესასწაულს მუსლიმების ტრადიციული მილოცვაა: *‘īdu l-a’dḥā mubārak* „კურთხეულ იყოს მსხვერპლთშეწირვის დღესასწაული!“

განხილული მასალა ცხადყოფს, რომ რადიკალურად განსხვავებული კულტურების მიუხედავად, მისალმება-დამშვიდობების ფორმულები ქართულსა და არაბულში ხშირად თანხვედრია. მათში გარკვეულწილად ჩანს ერის ისტორია, სოციალური, გენდერული და ასაკობრივი დიფერენციაცია.

დაბოლოს, შეიძლება ითქვას, რომ საანალიზო ფორმები ერთგვარად ჩამოყალიბებული შაბლონური ფორმებია, თუმცა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ არსებობს უნივერსალური ადამიანური ფასეულობები, რომლებსაც ყველა კერძო კულტურა თავისი პრიზმიდან აღწერს და ხშირად თანხვედრა სრულიად დაშორებულ და განსხვავებულ კულტურებში არსებულს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბიბლია, 1989 – ბიბლია, სტოკჰოლმი, 1989.
- ა. ნეიშანი, 1978 – ა. ნეიშანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1978.
- თ. სახოკია, 1979 – თ. სახოკია, ქართული ზატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979.
- ს.-ს. ორბელიანი, 1991 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. ტ. 1, თბ., 1991.
- ალ. ღლონტი, 197 – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. თბ., 197.
- ივ. ჭავჭავაძე, 1919 – ივ. ჭავჭავაძე, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. 1. ქუთაისი, 1919
- ხ. ბარანოვი, 1989 – Баранов Х., Арабско- русский словарь, М., 1989.
- ა. ფავზი, ვ. შკლიაროვი, 1989 – Фавзи А.М., Шкляров В.Т., Учебный русско-арабский фразеологический словарь, М., 1989.
- გ. შარბატოვი, 1964 – Шарбагов Г. Ш., Русско-арабский учебный словарь, М., 1964.

LELA AVALIANI, LUIZA KHACHAPURIDZE

ON GREETING - FAREWELL FORMULAS
IN GEORGIAN AND ARABIC

The article discusses the forms of greetings and farewells attested in the speech of different nations with different traditions, language and religion (i.e. Orthodox Georgians and Arab Muslims).

From the perspective of linguoculturology, the study as well as comparison of these formulas is very interesting because it clearly demonstrates the similarities and specificities of various linguistic groups, bringing the nation's history to attention, to some extent.

Despite the fact that we are dealing with radically different cultures, the examined materials reveal that the greeting-farewell formulas in Georgian and Arabic are often similar. To a certain extent, they reflect the nation's history as well as social, gender and age differentiation.

In summary, the analyzed forms that are attested in Georgian and Arabic reveal that they have rather turned into templates: however, they once again prove that universal human values, occurring across totally distinct and diverse cultures and being described from the perspective of every particular culture, often overlap.

თამარ ახვლედიანი

ანანოს ზღაპარი

„ანანოს ზღაპარი“ ბავშვობიდანვე ერთ-ერთ უმშვენეირეს ნაწარმოებად შემოდის ქართველ მკითხველთა მხატვრულ სამყაროში. ზღაპრის დასასრულს მზის, მთვარის, ვარსკვლავების და ციდან ჩამოშვებული ნათლის ნაკადის შუქი გუბდება, როგორც მნათობთა იმედი და ზეცასთან კავშირი. აკი ციდან ჩამოშვებულმა მზის საქანელამ უბედური ქალღმერთი ზეცაში უნდა აიყვანოს, მაგრამ საბოლოოდ ის მაინც მიწაზე დარჩენას და აქ ნაპოვნ ბედნიერებას არჩევს.

ზღაპარი, როგორც მთელი, დღეს ნებისმიერი მკითხველის მიერ აღიქმება ნაწარმოებად უფლისწულის მიერ უარყოფილ კლასობრივ ამპარტავნებაზე და ზღაპრის მთავარ მოტივად ყველა „ნიქს (და ლირსებას) აძლევს ზენა მხოლოდ კაცს და არა გვარიშვილობა“-ს ჩათვლის.

არადა, თუ კარგად დავაკვირდებით და თანამედროვე ფოლკლორისტთა და შედარებითი მითოლოგიის სპეციალისტთა კვლევის შედეგებს გავითვალისწინებთ, ის ქართული წარმართული რიტუალების ფრაგმენტების ნაერთებად წარმოგვიდგება და მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ქართული მითოლოგიის შესახებ

შეხედულებას მისი, როგორც მითების ნამსხვრევების ერთობლიობის, შესახებ შეიძლება ჰყავდეს მომხრეებიც და მოწინააღმდეგეებიც.

ამჟამად შევეცდები წარმოვადგინო არგუმენტები მისი მითოლოგიური წარმოშობის დასამტკიცებლად. თავისთავად სახელი „ანანო“ უქველად გახსენებით ნაყოფიერების შუამდინარული ქალღმერთის, ლერწმოვანის ღვთაების, ცისკრის ვარსკვლავის, იშთარ-ინანას სახელს სამეგრელოში დედას დღესაც „ნანას“ ეძახიან.

იქნებ მირიან მეფის მეუღლე ნანა დედოფალს, რომელიც ქართლში პირველი გააქრისტიანა მოციქულთა სწორმა ნინომ, ტყუილად არ ერქვა ნანა. ის ერის დედად და პატრონად აღიქმებოდა (ლეონტი მროველი, 1987: 87).

თომას მანი ემილ ზოლას ნანას სახელს შუამდინარეთის ქალღმერთთან და აქედან „ბიბლიის“ ბაბილონის დიად მეძავთან აკავშირებს (თ. მანი, 1995: 7). ბიბლია ხომ შუამდინარული კულტურის საფუძველზე აღმოცენდა. ამდენად, სახელი ანანო უკვე გვაძინებს მისი ქალღმერთად აღქმისთვის.

ვიციტ, ის ბაღჩა-ბოსტანში ცხოვრობდა, ძველქართულად „მტილი დაბეჭდული“ ბიბლიური „ქებათა-ქებიდან“ გადმოსული მხატვრული სახეა და სულამითს უწოდებენ (ბიბლია, 1987). ზენონ კოსიდოვსკი ამტკიცებდა, რომ ბიბლიური „ქებათა-ქება“ შუამდინარული წარმართული საღმრთო ქორწინების გამომხატველი ყოველწლიური რელიგიური სპექტაკლის ჩანაწერია და მხოლოდ მერე მოხდა მისი იუდაისტური და ქრისტიანული სიმბოლოებით წაკითხვა (ზ. კოსიდოვსკი, 1976 343-344).

ქრისტიანი ქართველი, როცა ანანოს ათავსებს ბაღჩა-ბოსტანში, იქნებ ის თანამედროვე ქართულ ენაზე თარგმნის დღეს რელიგიური შინაარსისგან

განტვირთულ ზღაპარს და საკრალური შინაარსისგან კლის ძველქართულ ან წარმართულ ქართულ „მტილს“. ეს სახელწოდება ხომ ბიბლიის მთარგმნელმა მიუსადაგა ბერძნულ ტექსტს.

ზღაპრის მიხედვით, ბაღჩა-ბოსტანში, სადაც ანანო ცხოვრობს, კამა და პრასი ხარობს. ორივე სამკურნალო მცენარეა. ორივეს იყენებს ხალხური მედიცინა (კამის წყალს დღესაც ასმევენ ბავშვებს). ორივე ხარობდა კოლხი მედიას ბაღში (ა. ურუშაძე, 1993).

ასე რომ, ანანო ბაღჩა-ბოსტანში ცხოვრობს და როცა უფლისწული ჩამოვივლის, მისი შუქი თვალს მოჭრის. ის „ნაწილიანია“ (მანათობელია) (თ. ჩხენკელი, 1971: 40). უფლისწული ჰკითხავს: „ვინა ხარ, რა გვარის ხარო?“ ანანო პასუხობს: „გვარი მაქვს კამისა, პრასის სარტყელი მარტყიაო“. უფლისწული უარს ამბობს უგვარო გოგოს შეროვაზე და კარგი გვარისას ითხოვს.

ანანო ადის ბანზე და იწყებს თითისტარით რთვას (ეს განმეორებადი მოტივია ქართულ ზღაპრებში). როცა თითისტარი ბანიდან ჩამოუვარდება, იჭრის ცხვირს, აგზავნის ქვემოთ და ავალებს თითისტარის ამოტანას, რასაც ცხვირი ასრულებს და ისევ ძველ ადგილას მოებმება.

თითისტარს ართავენ ბედისწერის ქალღმერთი მოიროები. ადამიანის ცხოვრება ძაფს ჰგავს, რომელსაც სიკვდილი წყვეტს. დემნა შენგელაია თავის წერილში „ამირანის გარშემო“ (დ. შენგელაია, 1960: 472). თითისტარით მრთველ პერსონაჟებს დროის ღმერთებად წარმოადგენს. არცაა გასაკვირი. მოიროებიცკი, შეიძლება დროის ღმერთები ყოფილიყვნენ, თუ თაობათა სიცოცხლე ერთ თითისტარზე დაირთვებოდა და სიკვდილის ნასკვით გადაებმეოდა წინაპრის სიცოცხლე შთამომავლის სიცოცხლესთან.

აკაკი წერეთელი მხატვრულ სახედ აქცევს ამ მითოლოგიურ სახეს და თვლის, რომ ადამიანის სიცოცხლე, სიხარულის ძაფს რომ ჰგავს, ერთი მთელია. უბედურება და უსიამოვნო შემთხვევები წყვეტს მას და მომავალზე ნასკვით აბმევიწინებს და რაც მეტი ნასკვი აქვს ადამიანის სიცოცხლე-სიხარულის ძაფს, მით უფრო მძიმე ცხოვრებით აქვს ნაცხოვრები ადამიანს (თ. ახვლედიანი, 2001: 100).

დ. შენგელაიას მაგალითების მიხედვით, ამ თითისტარს შეიძლება წისქვილის დოლაბიც ჰქონოდა წამოცმული და მას დროის ღმერთი წრიული, ჩაკეტილი, მარად განმეორებადი მითოლოგიური დროის სიმბოლოდ ატრიალებდა. წელიწადის დროთა ცვალებადობა ხომ მარად განმეორებადია, წრიულია, წისქვილის დოლაბივით იმეორებს თავის ერთხელ არჩეულ გზას (გაზაფხული, ზაფხული, შემოდგომა, ზამთარი...) (ს. სერებრიაკოვი, 1990: 14-17).

ჩვეულებრივ, თითისტარს ქვემოთ, კარგად რომ იბრუნოს, ჩვენი წინაპრები ბრტყელ, წრიულ ხის ან ქვის ნაჭყრს ამაგრებდნენ. ეს ყოფითი დეტალია. ეთნოგრაფიაა. მაგრამ მერე მითოლოგია მასში სიმბოლურ და ტიტანურ შინაარსს დებს.

„ამირანიანის“ ყამარის მამას, „კეკლუცა კეისარს“ ტყუილად არ ეხურა თავზე წისქვილის დოლაბი (მ. ჩიქოვანი, 1956: 422; მ. ჩიქოვანი, 1947). შეიძლება ის ქართული კრონოსი, დროის ღმერთი იყო და არაა გასაკვირი, რომ მას ხალხი მარად დაბრუნებადი ზამთრის და ტაროსის (ამინდის) ღმერთად თვლიდა (ე. ხინთიბიძე, 1975: 80-83). აკი იგი ამირანის წინააღმდეგ იბრძოდა ყამარის

წასართმევად ქაჯ-ეშმაკთა ჯარის თანახლებით და ალბათ ის აბამდა (ძველ მითოლოგიურ შრეში) ცხოვრების ხის პალოზე გაზაფხულის ღმერთს – ამირანს და მერე მის გათავისუფლებას ცდილობს მასთან ერთად დაბმული, მამის მიერ დატყვევებული ყამარ-ყურმა (დ. შენგელაია, 1960: 473).

დავუბრუნდეთ ისევ ტექსტს.

ბანზე მყოფი ანანოს დანახვისას უფლისწულს ახსენდება მშვენიერი გლეხის გოგო. ცოლსაც ეჩვენება, რომ მის ქმარს ამ ქალზე თვალი რჩება, ღიზიანდება და იმის დასადასტურებლად, რომ თვითონ ნაკლები არაა, იმავეს იმეორებს. თვითონვე იწყებს ბანზე თითოისტარით ძაფის რთვას და ძალით აგდებს ძირს. მერე ცხვირს იჭრის, აგზავნის თითოისტარის ამოსატანად. სახიდან სისხლს იდენს და უფლისწულის ცოლი, რომელსაც ცხვირი აღარ მოემა თავის ადგილას, კვდება.

ანანოს მიერ გათამაშებული რიტუალი ალბათ წმინდა რიტულია წაწლობასავით. აკი დემნა შენგელაია წერს, რომ ალთან (დალივით ისიც ქალღმერთია, ოღონდ მიწათმოქმედების, ყანის ნაყოფიერების და არა ნადირობის) მამაკაცის ბანზე წოლა ბარაქას აძლევდა ოჯახს და, ჩვეულებრივ, ცოლი არ იყო ამის წინააღმდეგი. პირიქით, ცდილობდა ალი მათი სახლიდან არ გადაეკარგულიყო (დ. შენგელაია, 1960: 469).

იქნებ ცოლი მაინც ამქვეყნიურ ქორწინებასავით „თვის სენტან“ და „შობასთან დაკავშირებულ „უწმინდურ“ ქორწინებას ასახიერებდა, სიკვდილის წილი იყო, ანანო (დალი, ალი) კი – საღმრთო, ზეციურ მიჯნურობას. ბანი, სადაც აღწერილი ამბავი ხდება, საკრალურ ადგილს ჰგავს. ანანო ამ რთვით იქნებ იმას გამოხატავს, რომ დრო მიდის, ცოლის დრო იწურება.

ცოლის გარდაცვალების შემდეგ უფლისწული კიდევ ერთხელ ეკითხება ანანოს: „ვინა ხარ? რა გვარის ხარო?“ და პასუხიდან გამოაქვს დასკვნა, რომ ის ისევ უგვარო ქალს შეხვდა და როგორი ლამაზი და გამორჩეულიც არ უნდა იყოს, ვერ ითხოვს და ისევ „კარგი გვარისას“ ირთავს.

უფლისწული მეორე ცოლსაც რომ ითხოვს, ანანო ცდილობს, ისევ გაახსენოს თავი. შეიძლება არც ცდილობს, უბრალოდ აგრძელებს თავის, როგორც ქალღმერთის, გამორჩეულ ცხოვრებას. იბარებს მთიდან ირმებს, წველის, ცეცხლზე შემოდგამს, შიგ ჩადის, ბანაობს და იქიდან კიდევ უფრო გალამაზებული ამოდის.

ამით აღფრთოვანებული უფლისწულის დანახვის გამო გაღიზიანებული მისი მეორე ცოლი გადაწყვეტს გაიმეოროს იგივე – წველის ძროხებს, რძეს ცეცხლზე შემოდგამს, ჩადის საბანაოდ, ცხელ რძეში იფუფქება და კვდება.

ისე, რასაც ანანო აკეთებს, არ გავს უცნობ რიტუალს.

ეტყობა, წარმართულ ხანაში ეს რიტუალი გავრცელებული იყო. სწორედ მსგავსი რიტუალი ჩაატარა პელეასის ქალიშვილების თვალწინ მედეამ. ხნიერი ცხვარი ჩაკება ადულებულ ქვაბში და იქიდან ახალგაზრდა ბატკანი ამოიყვანა, რის შემდეგაც შესთავაზა მათი მამის, პელეასის გაახალგაზრდავება. ქალიშვილებმა საკუთარი ხელით აკეთეს და სამსხვერპლო ქვაბში ჩაყარეს განწირული მამა. მაგრამ პელეასი იქ ისევე დაიღუპა, როგორც უფლისწულის მეორე ცოლი.

ჩანს, მედია ჰიპნოზის სეანსს ატარებდა. მედეამ ხომ არც იცოდა, რომ ის, რასაც აკეთებდა, სულიერი სინამდვილეა, ხილვაა და არა მატერიალური ფაქტი

(ა. გელოვანი, 1983) ალბათ, ასეთ მსხველპლთშეწირვას ქართული ჰელიოსის „დედა ბარბარეს“ შვილები – ანტი. მედია და კირკე ყოველ წელიწადს ატარებდნენ.

მზე ზომ ცხერის ან ბატკნის სახით ჰყავდათ წარმოდგენილი ამ ეპოქაში. უფრო ადრე ის იყო ხარი, რადგან ასტრონომიული მოვლენის, პრეცესიის გამო გაზაფხულის ბუნიობამ კუროს ზოდიაქოდან გადაინაცვლა ვერძის ზოდიაქოში. ოქროს საწმისი ზომ სხვა არაფერია, თუ არა მზის ზოომორფული სახის ანარეკლი, მისი კერპი მიწაზე (ზ. კიკნაძე, 1976: 109), რომელსაც არესის ქალაში დიდ მუნაზე მიკრულს დარაჯობდა გველეშაპი. მედია და კირკე კოლხური ჰეკატეს ქურუმები იყვნენ. იქნებ ისინი ზამთრის დასაწყისში ან გაზაფხულზე ატარებდნენ მსგავს რიტუალს. ზამთრის დასაწყისში დაბერებული მზე კვდებოდა, თითქოს გადადნებოდა. ქვაბის მსგავს ქვესკნელში ჩადიოდა და გაზაფხულზე ისევ გაახალგაზრდადებული იბადებოდა ბატკნად.

საერთოდ, სამსხვერპლო ქვაბის აღულებულ წყალში თვით მიცვალებულის ჩაგდებას, ძველი რწმენით, შეიძლება მისი გაცოცხლება, აღდგომა მოჰყოლოდა. ასე იქცევა ინო, დიონისეს დეიდა როცა ქმარი შვილს უკლავს, მას აგდებს ცხელ წყალში და ბავშვთან ერთად აღსადგომად ზღვაში ვარდება ძალით: „ავოე ბაკხო!“ (დიონისე ზომ იგივე ბახუსია) (ა. გელოვანი: 1983: 226).

აკი დიონისეს სიკვდილი და აღდგომა ოზირისის, პერსეფონეს კულტების მსგავსად მარადიული იყო. ინო ღმერთს ევედრება შვილის გაცოცხლებას, რაც, მისი რწმენით, შესაძლებელია. ალბათ, მედიასაც სჯეროდა საკულტო გადადნობის საშუალებით გაახალგაზრდადების და აღდგომის შესაძლებლობა.

კირკე შეიძლება ზამთრის ღმერთის, გარეული ღორის, ტახის (მისი ერთ-ერთი აღე გველეშაპთან ერთად ეს იყო) ქურუმსაც წარმოადგენდა. იგი, ტახი, ყოველ წელიწადს ზამთრის პირს კლავდა გაზაფხულის მზეს (ტახი კლავს აღონისს ვენერას მიჯნურს. ეს ტახი, ჩანს, არესის, ომის ღმერთის ზოომორფულ სახედაც მოიაზრება. ისაა ვენერას საყვარელი და, ამდენად, ექვიანი რაყიფი). მუხა და გარეული ღორი, ტახი, ერთმანეთთან კავშირში არიან. ღორი რკოთი იკვებება იქნებ დღევანდელი მუხნარი, „სალორიის ტყეც“ წმინდა საკულტო ქალა იყო და „ჰქონდიდი“, მეგრული „დიდი მუხა“, მეოცე საუკუნის დასაწყისშიც კი რომ მსხვერპლს წირავდნენ. ზამთრის ღმერთის კულტთან იყო დაკავშირებული და „მუმლი მუხასა“ სწორედ ამ კულტის შემორჩენილი ფრაგმენტები უნდა იყოს. კოლხური ჰეკატე, რომელთა ქურუმებიც იყვნენ მედია და კირკე, იქნებ მაინც მზე იყო, ოღონდ ქვესკნელის და აიეტის და და ქალიშვილი, რომლებიც, ბუნებრივია, აიეტით მზის შოამომავლები იყვნენ, მაინც მზის ქურუმებს წარმოადგენდნენ.

ბარბალ-ბარბოლი. მზის ღმერთი, რომლის დღესასწაულს – ზამთრის ნახუნიობას, დღესაც დღესასწაულობენ სოფლებში „ბარბალობა“ დღეს, 17 დეკემბერს (დღესასწაული უძრავია, რადგან მზესთანაა დაკავშირებული და არა მთვარესთან) მეტრნალი, მედიცინის ღმერთიც იყო მედეასავით და კირკესავით (3). მასთან იყო დაკავშირებული მზის სინათლე და, ამდენად, მხედველობის აღდგენა.

მას, ვერა ბარდაველიძის გამოკვლევის მასალებით, ყოველ ზამთრის პირს გველეშაპი, ნიშნა ყლაპავდა. ეს რაღაც სხვა მითოლოგიური ფენაა, ზოგჯერ გველეშაპის ნაცვლად ტახიც გვაქვს. საქართველოში ზამთარში აუცილებლად

იკვლებოდა საშობაოდ ღორი ტარდებოდა ავუნა – ღორთან დაკავშირებული რიტუალები. ბუნებრივია, გაგვახსენდება ეგვიპტური მითოლოგიის ტიფონის, ქაოსისა და ნგრევის ღმერთის კულტი, რომელსაც ოზირისისა და იზიდას საგაზაფხულო დღესასწაულები უპირისპირდებოდა. ქართული ომის ღმერთ „ვაშას“ დემნა შენგელაია თეშუბივით ტახზე ამხედრებულ დანიან ვაშას წარმოადგენდა, ის ითავსებდა მეგრული „უჩალართამის“ („შავჩოხიანის“) - ქვესკნელის ღმერთის, ამდენად, გველეშაპის ფუნქციებსაც, რომელიც ხვითოს, მზის თვალს ათამაშებდა (ვ. კოტეტიშვილი, 1961 (1): 338).

ბარბალობის დღესასწაული ხომ იმიტომ ტარდება, რომ მზე ამ დღეს ქვესკნელის, ნიშხას („ამირანიანის“ შავი გველეშაპის) (დ. შენგელაია, 1960: 450) მუცლის უკიდურესი სიღრმიდან იწყებდა ამოსვლას, რომ გაზაფხულის ბუნიობისას, აღდგომას რომ შეესაბამება, თავი დაეღწია ქვესკნელიდან და ამოსულიყო სამზეოზე.

აღბათ არაა შემთხვევითი, რომ კირკემ ოდისევსის მეგობრები ღორებად აქცია და ვინ იცის, ზამთრის მზის ღმერთის შესაწირად ამზადებდა. რა თქმა უნდა, „ოდისეაში“ კირკე ავსულს ჰვავს. იმ დროს არც კანიბალიზმი არ იქნებოდა უცხო. ამას ცალთვალა (მზესავით) ცხვრის მწყემსი და ქურუმი პოლიფემეს მაგალითიც ამტკიცებს „ოდისეადან“. ვინ იცის, ეს ეთნოგრაფიაა თუ ოდისევსის მიერ მოგზაურობისას გაცნობილ ტომთა კულტი.

ქვაბი, რომელიც დუღს, წინასწარმეტყველთა, თუნდაც დღევანდელ რიგით ტელეპატთა ხილვებშიც ფიგურირებს. ბიბლიური იერემია წინასწარმეტყველებისას სწორედ ქვაბის დუღილს ხედავს, როგორც აღბათ სამსხვერპლოდ გამზადებული ერის მომავალი უბედურების სახეს და მისი ხილვის ნუშის აყვავებულ, პატარა ხეს ან ტოტს, ჩანს, ჩრდილოეთიდან დაძრული ქარი დააზრობს და დაღუპავს (ბიბლია, 1984 (2): 689)

ბიბლიაში ბევრი წარმართული პლასტია.

ზ. კიკნაძე თავის სადოქტორო დისერტაციაში აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში საკრალურ ნივთად აღრიცხავს თასს, ქვაბს, ფაქტიურად სამსხვერპლო ქურქელს. თუნდაც ლუდის ადუღება, ხორბლისაგან მისი, განსაკუთრებული სითხის დამზადება მასში ხდება. მარცვლოვანის ღვთაების, მინდის, იქნებ ეთერ-პერსეფონეს (ყველა მონაცემით ეთერიც პერსეფონესავით ატარებს მარცვლის ნიშნებსაც) საპატივცემულოდ ჩატარებული რიტუალების ნაწილი იყო ლუდის დუღილიც და სმაც, მარცვლი ან ითვისება და აღდგება, ან ლპება ადამიანის სხეულივით და ექცევა ჯვთაებრივ, მათრობელა სითხედ, ღვინოსავით საღმრთო ხილვების გამომწვევ ნივთიერებად.

ჯამში ჯადოქრებიც ჯადოსნურ სარკესავით ხედავენ ადგილით დაშორებულ, აწმყოში მყოფ საძიებელ ადამიანებს ან მომავალს.

ზ. კიკნაძის კვლევის შედეგებით, ჯადოსნური, ღრუ ქურქელი მაინც ამქვეყნას ნიშნავს, ჯაკვი მიწისა და ზეცის დამაკავშირებელი კიბეა (ის შეიძლება იყოს ქვაბის საკიდურიც), ბუროთი კი - მზე, სწორედ ესენი ითვლებიან განსაკუთრებით საკრალურ ნივთებად აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. ესენი და ჯვარი, ღმერთთან დამაკავშირებელ ფრინველად ითვლება მტრედი, რომელიც ან მიცვალებულის სულივით მიფრინავს ცაში, ან პირიქით, სულიწმინდასავით ღმერთის ნებას აუწყებს ადამიანს. არის ნაწარმოებები, სადაც სხეულიდან

სულის ამოსავლად ზეცისკენ მტრედის სახით წასვლაც ფიგურირებს (ზ. კიკნაძე, 1985: 109-119).

ტელეპატა და სალოსთა ხილვებში პელეადები მტრედების სახით წავიდნენ ცაში და ვარსკვლავებად იქცნენ (ტოლსტოის „ბავშვობაშიც“ დედანისის გარდაცვალებას სალოსი ცისკენ მტრედის წასვლად ხედავს...).

დავუბრუნდეთ ზღაპარს.

უფლისწული ისევ მიდის ანანოსთან. ისევ ეკითხება ვინაობას, რადგან რაც ანანომ შეძლო, ჩვეულებრივ მოკვდავებს არ შეუძლიათ.

ანანო ისევ პასუხობს, რომ უგვაროა, მაგრამ უფლისწული, რომელიც დარწმუნდა იმაში, რომ ჩვეულებრივ ადამიანთან არა აქვს საქმე, მის გამოსაცდელად კლავს ღორს, მაინც ზამთრის ღმერთის, ტახის სახეს (გაზაფხული კლავს ზამთარს, ტახის მიერ მოკლული აღონისი ცოცხლდება და მერე თვითონ კლავს ტახს), გულზე იკიდებს მისი სისხლით სავსე ბუშტს და გაითამაშებს თვითმკვლელობას, ანანოს თვალწინ დანას დაიცემს გულში და ძირს მოკლულივით ეცემა.

იქნებ ადრე ეს თვითმკვლელობის კი არა, ქურუმთაგან მსხვერპლთშეწირვის რიტუალი იყო (არ ჩანს სწორი გო. რობაქიძის აზრიც, რომ ხალხური აზროვნება რიტუალს თვითმკვლელობას (ვრ. რობაქიძე, 1996: 189-204), თავს იკლავს, „ცხრა მხარგრძელი ფრინველის, ცხრა ღვთისშვილის მიერ მოხნულ ალგეთის ყანაში ითესება(?)“ ამირან – მარცვალი (ვ. კოტეტიშვილი, 1967 (1): 306). („ცხრათა ფრინველთა მხარგრძელთა ალგეთის ყანა გაექნათ, უძმოსა, უმამისძმოსა ამირანს თავი მოეკლა“). აბესალომის სიკვდილის შემდეგ გულში დანას დაიცემს ეოერი. „ანანოს“ უფლისწულიც თვითმკვლელობას გაითამაშებს, ვითომ დანას დაიცემს გულში.

მსხვერპლთშეწირვას არ ატარებდა მარტო ქურუმი. ღვთისადმი (მაგალითად, ნაყოფიერების ღვთისადმი) მსხვერპლის მიტანა ხდებოდა გააქტიურებული სექსუალური მოქმედებითაც (საგაზაფხულო ნაყოფიერების დღესასწაულებზე) და კასტრაციითაც, თავის დასაქურისებით (აღონისისავით) და თვითმკვლელობითაც.

უფლისწული ძირს ეცემა, შეიძლება როგორც ტახის მიერ განგმირული გაზაფხულის ღმერთი, ან ხარის მიერ განგმირული ტორეადორი, სასოწარკვეთილი ანანო ხელებს ცისკენ აიწვდის და იტყვის:

„დედავ მზეო, მამავ მთვარეო.

ვარსკვლავებო და და-ძმებო.

ჩამოუშვით ოქროს თოკი (ზოგ ტექსტში სკამი).

ადარ არის ხელმწიფეო“.

ბუნებრივია, ყველას ახსენდება მეგრული ტექსტი: „მზე დედაა ჩემი, მთვარე მამაჩემი, მოციმციმე ვარსკვლავები და-ძმებია ჩემი“.

და ის-ისაა, ციდან ჩამოშვებულმა ოქროს თოკმა ანანო ცაში უნდა აიყვანოს, რომ წამოდგება ვითომ გარდაცვლილი უფლისწული და ეუბნება: „აკი, კამის გვარის იყავი და პრასის სარტყელი გეოტყავო?“ მზისა და მთვარის შვილი ყოფილხარ, ვარსკვლავების დაო, და ცოლობას თხოვს.

გამოდის, რომ უფლისწული საბოლოოდ ამბობს, რომ ეს შენთვის კი არაა პატივი ჩემი ცოლობა, იქნებ თვითონ მე (თამუზივით) უნდა ვამბობდე: „მე უბრალო კაცი არა ვარ, მე ქალღმერთის ქმარი ვარო“ (ზ. კიკნაძე, 1976: 212).

საერთოდ, ზღაპარი ჰგავს კალენდარულ (წელიწადის დროთა ცვალებადობის) გამომხატველ მითებთან დაკავშირებულ თეატრალიზებულ დრამას.

ვ. კოტეტიშვილი თავის ნაშრომებში: „საგაზაფხულო დღეობათა წრე“ და „ხალხური ამბავი ტარიელის“ თეატრალური შესრულება საგაზაფხულო ცერემონიალთან დაკავშირებით“ წერს, რომ საკრალური, საკულტო დრამები უფლისწულისა (ქვეყნის მეფის) და ნაყოფიერების ქალღმერთის ან გაზაფხულის ღმერთების ქორწინებას (რომელიც მერე აშორებდათ ზამთრის ღმერთი) რომ გამოხატავდნენ. ყოველ წელიწადს იმართებოდა საქართველოში. ასეთი იყო „აბესალომ და ეთერის“ მიჯნური წყვილის, „ამირანიანის“ ამირანის და ყამარის, „ტარიელიანის“ ტარიელის და ლელწამ-დარეჯანის საგაზაფხულო ქორწინება (ვ. კოტეტიშვილი, 1967 (1); ვ. კოტეტიშვილი, 1967 (2)). (ქართული ცისკრის ვარსკვლავი ხომ იგივე „ღერწმის ქალი“ იყო.)

სწორედ ამ საკრალური საგაზაფხულო ქორწინებათა რიგის დრამის ერთ-ერთი ვარიანტი გვგონია „ანანოს ზღაპარი“.

ამ სახის დღესასწაულები არაა მარტო ქართული მოვლენა. ტყუილად არ ვახსენებთ თუნდაც ესპანური კორიდა.

ჩვენ მიერ მოთხრობილ ზღაპარში უფლისწული მსახიობივით იქცევა, რომელიც ანანოს ატყუილებს სიმართლის დასადგენად. ჩვენ ხომ ვთქვით, ვინ იცის ეს ზღაპარი წარმოიდგინება ინსცენირების სახით.

კორიდაზე კი ტორეადოსი და ხარი დღესაც სიკვდილამდე იბრძვიან ესპანეთში. თავის მშვენიერ ნაშრომში „Duende“-ს თეორია და თამაში“ ფედერიკო გარსია ლორკა წერს, რომ კორიდის მომწყობები თვით მე-20 საუკუნეში ფარულად წარმართი ქვრუმები იყვნენ და ხარს სცემდნენ თაყვანს. ისინი ზრდიდნენ და ვეშავდნენ ბარებს (ფ. გარსია ლორკა, 1972: 250).

ოლონდ, რადგან კორიდა ზაფხულში იმართება (ჩვეულებრივ, „ფიესტა“ იწყება 6 ივლისს (ე. ჰემინგუეი, 1965: 138) და ხარი თავის ზენიტში მყოფ მზეს უნდა ჰგავდეს, ეს ზაფხულის ნაბუნობის დღესასწაული უნდა იყოს. ტორეადორი მზე – ამირან – ხარს უნდა კლავდეს მისი საზაფხულო გაგიჟებისთვის. ზაფხულში, ყველაზე დიდ სიციხეში წყალში უნდა აგდებდეს მზე – ბურთს (დ. შენგელაია, 1960: 466). ჩვენთანაც მარიამობას „ყინული ვარდება წყალში“ და თვლიან, რომ ზაფხული ნელ-ნელა განელდება, აგრილდება. იქნებ, ადრე ყინული კი არა, მზე იყო ამ გამოთქმაში. მზე ვარდებოდა წყალში. წყალი განახლებას კი ნიშნავს, მაგრამ იქნებ ეს მის სასიკვდილოდ გაწირვასაც ნიშნავდა მომავალ აღდგომამდე. „შენ გიყვარს მზე, რომელიც გათბობს და არა მზე, რომელიც გწვავს“ (ნ. დუმბაძე, 1999) და ამიტომ კლავ, ზღვა-ქვესკნელში აგდებ. ჰაბუა ამირეჯიბი თავის „გორა მბორგალში“ მისი ნაწარმოების იდეას ამიტომაც აჯამებს კორიდიტ (ქ. ამირეჯიბი, 1995: 644-660).

როგორც ვთქვით, „ანანოში“ მოთხრობილი უფრო საგაზაფხულო საკრალურ დრამას უნდა ჰგავდეს. ამ დროს ღორის მიერ მოკლულ უფლისწულს ნაყოფიერების ქალღმერთი იზიდა-ინანა ყამარ-ეთერი აღადგენდა აცოცხლებდა, ქვესკნელში ჩასული, ნათლის გვირგვინ, მელამხოხსნილი ინანა ქვეყნის მეფეს ერეშვი ქალისგან, ქვესკნელის ქალღმერთისაგან ათავისუფლებდა და მასზე ქორწინდებოდა (ზ. კიკნაძე, 1976).

„ანანოს“ ზღაპრის უფლისწულის ცოლები, ვინ იცის, რას გამოხატავენ. ერთ მხრივ. შეიძლება ერთმანეთს უპირისპირდება მიწიერი და ზეციური ქორწინება, ოჯახი და სწორფრობა-წაწლობა და მეორე მხრივ, იქნებ ეს ცოლები წელიწადის დროთა განსაზღვრება იყვნენ, იმ დროთა, როცა საგაზაფხულო ქორწინება ვერ ხდება („აბესალომ და ეთერი“ მარიამ და მარებ ვარსკვლავით რომ ამბობენ: „ფეხშიშველს გადმოვიღია ცაზე, მარტი, აპრილი, მაისი“), რომც ითხოვოს უფლისწულმა წელიწადის ესა თუ ის დრო, ან ზოდიაქოს ესა თუ ის ბურჯი ან მნათობი, ის მაინც ვერ შეძლებს იმას, რასაც გაზაფხულის ქალღმერთი, რასაც, ვთქვათ, ცისკრის ვარსკვლავი (ვ. კოტეტიშვილი, 1961 (1): 374). ამავე დროს იქნებ ამ ზღაპარში ასახულია არა მარტო ირმის, ძროხის, ფურის კულტი.

იქნებ „ირმის ნახტომთან“, „რძის ვზასთან“ („ეშმაკის“ მიერ რომაა დანაქლიკი“, აკი ქრისტიანობა წარმართულ ღმერთებს ეშმაკთან აიგივებდა) დაკავშირებული ანანო უპირისპირდება ფურისთვალეობა. ოჯახის კერის ქალღმერთს და მის კულტს, როგორც ზევისის საყვარლები და ჰერა (ა. გელოვანი, 1983: 584).

ასე რომ, ჩვენი აზრით, „ანანოს ზღაპარში“ შემორჩენილია საღმრთო ქორწინების (ბანზე წოლა). წინასწარმეტყველთა ხილვებიდან სამსხვერპლო რიტუალებში გადმოტანილი, ცხელ სამსხვერპლო ქვაბში ჩასვლის და იქიდან განახლებული ამოსვლის, თითოისტარის რთვით წელიწადის დროთა წრიული ბრუნვის გამომხატველი რიტუალი. ნაყოფიერების ღმერთთა საგაზაფხულო ქორწინების რიტუალის დანაშთები და მნათობთა კულტი.

ანანოს ციური ოჯახის წევრები არიან მზე, მთვარე, ვარსკვლავები შეიძლება ანანო ინანასავით ცისკრის ვარსკვლავია. აკი ამბობენ, რომ კოლხეთში არგონავტების მოსვლისას თაყვანს სცემდნენ მნათობებს და ფაზიანურ (რიონის) ვენერას (დ. შენგელაია, 1960: 465). ლერწმოვანის ღვთაებას, სამ აღეიან (ლერწამი ან აღვის ხე, თევზი, ცისკრის ვარსკვლავი), ნაყოფიერებისა და სიყვარულის ქალღმერთს (ა. ურუშაძე, 1993: 48, 50, 66-7). შუამდინარული ინანაც ზომ ლერწმის აღეიანი იყო იქნებ მართლაც იყო საქართველოში შუამდინარული მითოლოგიიდან შემოსული კულტები (ზ. კიკნაძე, 1976). იქნებ ამის მტკიცებისათვის გამოდგეს მშვენიერი ზღაპარი „ლერწმის ქალიც“.

ანანო ნამდვილად ქალღმერთია, მართლა აქვს ოქროს თოკით კავშირი ისე, როგორც სხვა ქალღმერთებს ციურ ძალებთან. ოქროს ჯაჭვი ამაგრებს ცასთან ყამარის კოშკს, ტურფას გამკვირვალე ბინას, მზეთუნახავის ოქროს ნაწნავიც. კოშკში რომ აჰყავს გმირი, ცისა და მიწის მკავშირებელი საგანია.

სწორედ ამ ატმოსფეროშია შექმნილი ალბათ ჩვენი „ნაცარქექიაც“, რომელიც დევს ატყუებს, რომ ის ცასთან დაკავშირებული გმირია. ციურ ძალებს თოკებით უკავიათ, თორემ საშიშია, დევიც და მოცილი ქვეყანაც თავისი სიმძიმით მიწაში არ ჩაიტანოს.

ეს ქვეყანა, ღმერთთა ციური სამყარო და თოკები, რაც მათ შორისაა გაბმული, მარადიული და არა მხოლოდ წარმართული, ადამიანური მოდელია.

ერთიც გვინდა დავამატოთ: კორიდის მსგავსად, არა მარტო თეატრს, არამედ სპორტის ბევრ სახეობას სწორედ მითოლოგიური საფუძველი უნდა ჰქონდეს. რისგანაც მოგვიანებით დაიცალა და მისტიკური შინაარსისგან

განტვირთული ფიზიკური ძალისა და მოქნილობის საწვრთნელ და გამოსაცდელ ფორმალურ თამაშად იქცა. საკრალური, მაგიური რიტუალები სპორტის სახეობად იქცა. როგორც, ვთქვათ, ლელო-ბურთი. საერთოდ, ბურთთან დაკავშირებულ თამაშთა უმრავლესობას მზე-ბურთის გატანის, გადარჩენის, წყალში ჩავდების შინაარსი ჰქონდა. ალბათ, ზამთარი და ზაფხული ცდილობდა ერთმანეთს შეებრძოლებოდა მზის ხელში ჩასაგდებად.

საინტერესოა, რომ უძველეს საკულტო შინაარსის სიმღერა „მზე-შინა“-შიც ასახულია მზის კულტთან დაკავშირებული თამაშები – ყაბახს ხტომა, ბურთაობა. ბურთაობა გასაგებია, მზე-ბურთისადმი მიძღვნილი თამაშია. ყაბახზე კი მთავარია მხედრის მერე თასის ჩამოგდება. ესეც ალბათ, როგორც ვთქვი, საკრალური, საღმრთო სავანი იყო, რომელშიც შემდეგ ან მსხვერპლად შესაწირ სავანს, ან სამსხვერპლო სითხეს ღვინოს, ლუდს ათავსებდნენ წარმართულ დღესასწაულზე და იწყებდნენ ღვთის თაყვანისცემას.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ჭ. ამირეჯიბი, 1995 – ჭ. ამირეჯიბი, გორა მბორგალი, თბ., 1995.
- თ. ახვლედიანი, 2001 – თ. ახვლედიანი, აკაკი წერეთლის მხატვრულ სახეთა სისტემა და მოდელი, ქუთაისი, 2001.
- ვ. ბარდაველიძე, 1941 – ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარ), თბ., 1941.
- ბიბლია, 1984 (1) – ბიბლია, აპოკალიფსისი, თბ., 1984.
- ბიბლია, 1984 (2) – ბიბლია, იერემიას წინასწარმეტყველება, თბ., 1984.
- ბიბლია, 1987 – ბიბლია, ქებათაქებაი, ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1987.
- ა. გელოვანი, 1983 – ა. გელოვანი, მითოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1983.
- ნ. დუმბაძე, 1957 – ნ. დუმბაძე, მზიანი ღამე, თბ., 1957.
- ზ. კიკნაძე, 1976 – ზ. კიკნაძე, შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1976.
- ზ. კიკნაძე, 1985 – ზ. კიკნაძე, ქართულ მითოლოგიურ გადმოცემათა სისტემა, თბ., 1985.
- ზ. კოსიდოვსკი, 1976 – ზ. კოსიდოვსკი, ბიბლიური თქმულებანი, თბ., 1976.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1961 (1) – ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია (ექსკურსები), თბ., 1961.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1961 (2) – ვ. კოტეტიშვილი, ამბავი ამირანისა, ხალხური პოეზია, თბ., 1961.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1967 (1) – ვ. კოტეტიშვილი, საგაზაფხულო დღეობათა წრე, რჩეული ნაწერები, 2 ტომად, ტ. I, თბ., 1967.
- ვ. კოტეტიშვილი, 1967 (2) – ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური ამბავი ტარიელისა, რჩეული ნაწერები, 2 ტომად, ტ. II, თბ., 1967.
- ლეონტი მროველი, 1987 – ლეონტი მროველი, ცხოვრება მეფეთა, ქართული მწერლობა, ტ. I, თბ., 1987.
- ფ. გარსია ლორკა, 1972 – ფ. გარსია ლორკა, Duende-ს თეორია და თამაში, ნომლი, 1972, №8.
- თ. მანი, 1995 – თ. მანი, რიჰარდ ვაგნერი, რჩეულთა ბიბლიოთეკა, თბ., 1995.

- გრ. რობაქიძე, 1996 – გრ. რობაქიძე. ლამარა, ჩემთვის სიმართლე ყველაფერია, თბ., 1996.
- ხ. სერებრიაკოვი, 1990 – ს. სერებრიაკოვი, დროისა და ჟანრის პრობლემა ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1990.
- ა. ურუშაძე, 1993 – ა. ურუშაძე. ქუთაისი ბერძნულ და რომაულ წყაროებში, თბ., 1993.
- ქართული პოეზია, 1974 – ქართული ხალხური პოეზია, მზე შინა, თბ., 1974.
- დ. შენგელაია, 1960 – დ. შენგელაია, ფოლკლორული წერილები, თხზულებანი 2 ტომად, ტ. II, თბ., 1960.
- მ. ჩიქოვანი, 1947 – მ. ჩიქოვანი. მიჯაჭვული ამირანი(ტექსტები), თბ., 1947.
- მ. ჩიქოვანი, 1956 – მ. ჩიქოვანი. ქართული ხალხური ზეპირსიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956.
- თ. ჩხენკელი, 1971 – თ. ჩხენკელი. ტრაგიკული ნიღბები, თბ., 1971.
- ე. ხინთიბიძე, 1975 – ე. ხინთიბიძე. მსოფლმხედველობის პრობლემები ვეფხისტყაოსანში, თბ., 1975.
- ე. ჰემინგუეი, 1965 – ე. ჰემინგუეი, აღმოჩენების მზე, ფიესტა, თხზულებანი 4 ტომად, ტ. IV, თბ., 1965.
- ჰომეროსი, 1975 – ჰომეროსი, ოდისეა, თბ., 1975.

TAMAR AKHIVLEDIANI

“ANANO” FAIRY TALE

A wonderful fairy tale “Anano” has come down to us through the Georgian oral tradition. Its main theme is concerned with the idea that personal qualities and talent have more value than noble rank. However, given the findings of scholars engaged in the study of mythology, the above-mentioned fairy tale represents folk drama fragments of spring wedding festivities. Restoration of the mythological pantheon of Georgian lowlands is challenging without taking into consideration the “Anano” fairy tale.

It rather has to be part of a sacral drama incorporating western Georgian elements. Furthermore, its archaic roots might lead to the Mesopotamian cults transmitted into the Georgian reality and might involve elements of the Egyptian mythology.

It is unlikely that all the above-discussed issues have been transmitted through Antiquity, even though the Greek as well as Roman mythology and the Bible have adopted a lot from the Eastern pagan cults.

ნოვადი ბართია

მასალები ხმაბაძვითი სიტყვებისთვის
ქართულ-სპარსული ლექსიკური
ურთიერთობების მიხედვით

ჩვენი ყურადღება მიიპყრო იმ საერთო ხმაბაძვითმა ლექსიკამ, რომელიც შეუნიშნეთ ქართულსა და სპარსულ ენებში.

ამ მიმართულებით ჩვენ მიერ გამოვლენილ იქნა შემდეგი ლექსიკური ერთეულები: ლაქლაქი, ლაყლაყი, ნულნული, ყიყლიყო, ყლუპყლუბი, ყურყური, ფართიფურთი, ქიკვივი, ქიკვიკი, ხარხარი, ჯახჯახი, ჯიღჯიღი.

მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ-სპარსულ ენობრივ ურთიერთობათა კვლევას დიდი ხნის ისტორიას აქვს საქართველოში. ქართულში არსებული საერთო ქართულ-სპარსული ხმაბაძვითი ლექსიკური ერთეულები დღემდე განხილვის საგანი არ გამჭდარა.

სპარსულ ფონემსთა მაქსიმალური სიზუსტით გადმოცემის მიზნით სპარსული სიტყვები გადმოვიტანეთ ქართული ტრანსკრიფციით. მასალა ამოღებულია ლექსიკონებიდან.

ლაქლაქი

ლაქლაქი (ლაქლაქისა) უთავბოლო და ბევრი ლაპარაკი. - ყბედობა (ქეგლ).

ლაქლაქი - ყბედობა (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

ლაგლაგი (ლეჩხ.) ლაქლაქი. ყბედობა. ლ ა გ ლ ა გ ე ბ ს ლაქლაქებს, ლაყბობს (ალ. ლლონტი, 1984).

ანალოგიური სემანტიკითა და ფონეტიკური სახით სპარსულ ენაში არის სიტყვა **ککک** [ლაქლაქ]. **ککک** [ლაქლაქე] (მ. მოინი, 1381).

მესხურ დიალექტში ლაგლაგი არის ფრინველი: ლაკლაკი, წერო ქართულ კილო-თქმათა ლექსიკონში მითითებულია მისი თურქული წარმომავლობა (leğlek) (ალ. ლლონტი, 1984).

ککک [ლაქლაქ] წეროს მნიშვნელობით სპარსულშიც არის. მესხურ დიალექტში იგი თურქულის გზით იქნება შემოსული.

აშკარაა, რომ სპარსულ **ققق** [ლაყლაყე]. **ککک** [ლაქლაქე]-ისა და ქართულ ლაქლაქ-ის სახით, როგორც ფონეტიკურად, ისე სემანტიკურად, იდენტურ სპარსულ და ქართულ ხმაბაძვით ლექსიკურ ერთეულებთან გვაქვს საქმე

დეჰხოდას სპარსული ლექსიკონის მიხედვით **ککک** [ლაქლაქ]-ის არაბიზებული ფორმაა **ققق** [ლაყლაყე] მნიშვნელობით: მოუფიქრებელი, გაუაზრებელი ნათქვამი სიტყვა (ა. დეჰხოდა, 1362).

ლაყლაყი

ლაყლაყი 1. ხმა, რომელსაც შეჩაღრვევისაგან გამოსცემს ლაყყ კვერცხი ან სითხე ნაკლულ ჭურჭელში. 2. ნაღრვევა. რხვევა (ქეგლ).

დ. ჩუბინაშვილს შიამნია, რომ **ლაყლაყი**, რომლის მნიშვნელობაა „ლახლახი, რაკრაკი“, არის არაბული წარმომავლობის სიტყვა (ჩუბინაშვილი, 1984).

მართალია, არაბულ ენაში არის ლექსიკური ერთეული **لقى** [ლაყლაყ], მაგრამ მას ჩვენთვის საინტერესო სემანტიკური დატვირთვა არ გააჩნია.

სპარსულში არის ლექსიკური ერთეული **لقى** [ლაყ-ლაყ-ი] - (საუბ.) ზომაზე მეტი მოძრაობის, რყევის მქონე; **لقفوا** [ლაყ-ლა-ყუ] - (საუბ.) სიბყრის ან ავადმყოფობის გამო რომ ცახცახებს, წონასწორობას ვერ იცავს, მოფამფალდება (პ. ანვარი, 1381).

სპარსულში **لقى** [ლაყ] ფუძიდან ინფინიტივის მაწარმოებელი **لقد** [იდან] სუფიქსის საშუალებით მიღებულია ზმნა **لقدن** [ლაყიდან] (საუბ.) ადგილზე მოძრაობა (ყანყალი); არამტკიცედ ყოფნა (პ. ანვარი, 1383).

ვფიქრობთ, **ლაყლაყი** ბგერობრივ-შინაარსობრივად იგივეა, რაც სპარსული **لقى** [ლაყ-ლაყი].

ნულნული

ნულნულებს იგივეა, რაც დუდლუნებს ჰმ..., მაშ ადგილი გინდა..., სამსახური? ძალიან კარგი! ნულნულებდა ნოლა და თვალითა ზომავედა (ი. ეკალ.) (ქეგლ).

სპარსულ ენაში არის ხმაბაძვითი სიტყვა **نق نق** [ნეყ ნეყ], მნიშვნელობებით: 1. სლუკუნნი, ზლუქუნნი; 2. ღრენა, ბუზლუნნი, ჯუჯლუნნი.

ეს სიტყვა სპარსულში არის შემდეგი ფორმებითაც: **نقنقوا** [ნეყნეყუ] და **نقى** [ნეყნეყი]. საუბ. 1. მტირალა; 2. ბუზლუნა (ი. რუბინჩიკი, 2012).

სპარსული **نقنقوا** [ნეყნეყუ] // **نقى** [ნეყნეყი] და ქართული ნულნული ერთი და იგივე ხმაბაძვითი ლექსიკური ერთეულები ჩანს.

სპარსული **نقنقوا** [ნეყნეყუ] // **نقى** [ნეყნეყი] ფონეტიკური ტრანსფორმაცია ქართულში ასეთი იქნებოდა: ნეყნეყი → ნუყნუყი → ნულნული.

ქართულში არის აგრეთვე ხატოვანი თქმა – ნაყე-ნაყეთ თქმა, რომელსაც თ, სახოკია ასე განმარტავს: მძიმე-მძიმედ, გაქირვებით ლაპარაკი, სვენებით თქმა სათქმელისა. „ტირილისაგან აკანკალბულის ხმით ნ ა ყ ე-ნ ა ყ ე თ უთხრა“ (თ. სახოკია, 1979).

ქართული ნაყე-ნაყე და სპარსული **نق نق** [ნეყ ნეყ] ბგერობრივად და შინაასრობრივად ემთხვევიან ერთმანეთს.

ყიყლიყო

ყიყლიყო 1. ხმაბაძვ. მამლის ძახილი, ყივილი (ქეგლ).

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ყიყლიყო ახსნილია ასე: ყივილი-ი 1. მამლის (და ზოგი სხვა ფრინველის) ხმიანობა. 2. ხმამალაღი ძახილი, - ყვირილი, ყიყინი; მასი მეორე მნიშვნელობაა „გათქვეფილ კვერცხში ამოვლებული და ერბოში შემწვარი პური“ (ქეგლ).

ყიყლიყო ქართულ ეარგონშიც არის შესული და ნიშნავს ქალური ბუნების მამაკაცს (ლ. ბრეგაძე, 2005).

სპარსულ ენაში ყიყლიყო ორ ფონეტიკურ ვარიანტად არის წარმოდგენილი ლ **قوڤليقو** [ყუყულიყუ] (ი. რუბინჩიკი, 1985) და **قوڤليقو** [ყუყულიყუყუ] (პ. ანვარი, 2005).

ამეკარაა, რომ ქართული ყიყლიყო და სპარსული **قوڤليقو** [ყუყულიყუ] // **قوڤليقو** [ყუყულიყუყუ] ერთი და იგივე ხმებადვითი ლექსიკური ერთეულებია.

ყლუბ-ყლუბი

ქართულ ლექსიკონებში ყლუბი გაორმაგებული ფორმით არ დასტურდება. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი კი ლექსიკურ ერთეულს ყლუბი ასე განმარტავს: ყლუბ-ი იგივეა. რაც ყლაბი.

ყლაბ-ი საუბ. ყელში სასმელის კრთვზის ჩაშვება, ჩაყლაბვა. - ყლუბი (ქეგლ).

პ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველადის მიხედვით, ქართულ ყლაბ- ძირის შესატყვისია მეგრული **ყულიფ** (<* ყლუბ- <* ყლობ-) და სვანური ყგლბ- (<*ყლაბ- (პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველადი, 2000).

სპარსულ ენაში არის ხმებადვითი სიტყვა **قلب** [ყოლოფ], შემდეგი მნიშვნელობით - საუბ. ყლუბი. ყლაბი **قلب** **قلب** [ყოლოფ ყოლოფ] ყლუბყლუბით (სმა) (ი. რუბინჩიკი 2012)

ამავე ლექსიკონში ცალკეა გამოტანილი **قلب** **قلب** [ყოლოფ ყოლოფ] შემდეგი განმარტებით: ხმები, რომელსაც ადამიანი გამოსცემს სმის დროს.

ვფიქრობთ, ქართული ყლუბ (→ყლუბ-ყლუბი) და სპარსული **قلب** [ყოლოფ] (→ყოლოფ-ყოლოფ) ერთი და იგივე ხმებადვითი ლექსიკური ერთეულებია.

ყურყური

ყურყური (მუცელი მიყურყურებს). მუცელი მიგრიალებს (დ. ჩუბინაშვილი, 1984).

სპარსულში არის ხმებადვითი ლექსიკური ერთეული **قرفر** [ყორყორ], რომელიც სპარსულ ლექსიკონებში განმარტებულია ასე:

قرفر [ყორყორ] = [غرغر] - მუცლის ხმა.

قرفر [ყორყორ] = [غرغر] - სიტყვა, რომელსაც გამოთქვამენ რისხვით და ბრაზით.

قرفر [ყორყორ] - ხმა, რომელიც ყალიონის წვევისას ისმის (პ. ანვარი, 2005).

قرفره [ყორყორე] - ხმა, რომელსაც გამოსცემს მტრედი, აქლემი. მუცელი: ხმა, რომელიც ხახიდან ამოდის. ხმამალაღი სიცილი (ხარხარი) (მ. მოინი, 1382).

ამავე ლექსიკონში **قرفره** [ყორყორე], როგორც მუცლის ხმა, ცალკეც არის განმარტებული:

ამეკარაა, რომ ქართული ყურყური და სპარსული **قرفر** [ყორყორ] ფონეტიკურად და სემანტიკურად ერთი და იგივე ლექსებია.

ორივე ენაში ეს სიტყვა მოქმედების გამომხატველ სპეციფიკურ ხმას გამოხატავს.

ქართულში ყურყური მონოსემანტური (მუცლის ხმა) ლექსიკური ერთეულია.

ფართიფურთი

ფართიფურთი-ი (საუბ.) 1. ფაფხური... 2. ფაცაფუცი. ფუსფუსი... (ქეგლ).

სპარსულ ენაში არის კომპოზიტი **هارت و هورت // هارت و هورت** [ჰართ ო ფურთ // ჰართ ო ჰურთ]. მისი მნიშვნელობაა: 1) ლაზღანდარობა, ფუჭსიტყვაობა; 2) ცარიელი მუქარა (ი. რუბინჩიკი, 1985); ხელოვნურად ატყეხილი აურზაური (ა. დეჰხოდა, 1372).

სპარსული **هارت و هورت // هارت و هورت** [ჰართ ო ფურთ // ჰართ ო ჰურთ] და ქართული ფართიფურთი ფონეტიკურად მთლად არ ემთხვევა ერთმანეთს, მაგრამ სემანტიკურად ერთსა და იმავე ლექსემებს წარმოადგენენ. ქართულში იგი მოძრაობის გამომხატველ ლექსიკურ ერთეულად დამკვიდრებულია.

როგორც ხმაბადვითი ლექსიკის მკვლევარი ი. ქობალავა წერს, მსგავს მაგალითებში ისეთ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როცა თავის დროზე ფონეტიკური პირობებით შექმნილი ვარიანტები თანდათანობით იძენენ განსხვავებულ სემანტიკას და ხდებიან დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეულები (ი. ქობალავა, 1980: 67).

ჭივჭივი

ამ სიტყვას ქართული ენის განმარტყებითი ლექსიკონი განმარტავს ასე: **ჭივჭივებ-ს** „ჭივ“-ს იძახის (წვრილი ფრინველი) ბელურა (მაგალითები მოყვანილია XIX-XX სს. ტექსტებიდან) (ქეგლ).

დ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, **ჭივჭივი** არის: ჭიკჭიკი, ყივყივი მფრინველთა ან ყმაწვილის ლაპარაკი. მოყვანილია მაგალითები „ვისრამიანიდან“ და „რუსულდანიანიდან“ (დ. ჩუბინაშვილი 1984).

ჭივჭივ-ი: არა თუ ჭივჭივინი ოდენ გამოვლენ წვიმისაგან... არამედ თავუცა და მყუარიცა (ბ. კეს.-ეჭუს. დღ. 119.26) (ი. აბულაძე, 1973).

სპარსულ ენაში არის ხმაბადვითი სიტყვა **چاچا** [ჩავ], გაორმაგებული ფუძით **چاچاچა** [ჩავჩავ], რომლის მნიშვნელობაა, ხმა, ჭიკჭიკი, ელურტული, წრიპინი, წივილი (შეშინებული ჩიტის) (ი. რუბინჩიკი, 2012).

ქართული **ჭივჭივი** და სპარსული **چاچაچა** [ჩავჩავ], გარკვეული ფონეტიკური სხვაობით, ერთი და იგივე ხმაბადვითი სიტყვებია.

ქართულში **ჭივჭივი**-დან მიღებულია სახელი **ჭივჭავი**, რომელიც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში განმარტებულია ასე: (ჭივჭავისა) პატარა მოყვითალო-მომწვანო ჩიტი ბელურისნაირთა რიგისა. მითითებულია მისი სპარსული წარმომავლობა. სპარსულში იგი, აღნიშნული სემანტიკური დატვირთვით, იწერება და გამოითქმის ასე: **چاچاچა** [ჩავჩავ].

მსგავსი შემთხვევა არაერთია, როცა ტერმინოლოგიურ საჭიროებას გამოუწვევია მეტონიმია და ხმაბადვით სიტყვათა პოლისემია (გ. გვანცელაძე, თ. გვანცელაძე, 2013).

შევნიშნავთ, რომ ამ სიტყვასთან დაკავშირებით სპარსულში მსგავსი მოვლენა არ დასტურდება.

ჭიკჭიკი

ჭიკჭიკ-ი: 1 ზოგი ფრინველის ხმიანობა: გადატ. (მოფერ.) ტკბილად, საამოდ ლაპარაკი; ტიკტიკი. 3. ირონიით იტყვიან. საერთოდ, ლაპარაკზე (ქეგლ).

სპარსულში არის ხმაბადვითი ლექსიკური ერთეული **چيچي** [ჩიქ-ჩიქ] შემდეგი მნიშვნელობით: ფრინველთა ხმა; გაუგებარი სიტყვა; არალამაზად ნათქვამი (მ. მოინი, 1382).

ქართული **ჭიკჭიკი**. მცირე ფონეტიკური ცვლილებით. შინაარსობრივად იგივეა. რაც სპარსული **چیک چیک** [ჭიქ-ჭიქ]

ქართულ ენაში სიტყვიდან **ჭიკჭიკი**-ი -ა აფიქსით ნაწარმოებია სახელი **ჭიკჭიკა** შემდეგი მნიშვნელობით: **ჭიკჭიკა** (ჭიკჭიკასი), რასაც **ჭიკჭიკი** (მნიშვნ. 1) სჩვევია **ჭ. მერცხალი**. 2. **გადატ.** (მოფერ.) ვისაც **ჭიკჭიკი** (მნიშვნ. 2) სჩვევია. **ჭ. ბავშვი** (ქეგლ).

ამ შემთხვევაშიც, მოვლენათა შორის რეალური კავშირის საფუძველზე, თვისების ერთი მოვლენიდან მეორეზე გადატანასთან – მეტონომიასთან გვაქვს საქმე.

ქართულ ენაში არის ლექსიკური ერთეული **ჭიყჭიყი**, რომელიც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში განმარტებულია ასე: (საუბ.) ულაზათო, გაურკვეველი ლაპარაკი (ქეგლ).

იქვე მითითებულია, რომ **ჭიყჭიყი** იგივეა, რაც **ჭიღჭიღი** (იხ. **ჭიღჭიღი**).

ხარხარი // ხორხორი

ხარხარი-ი (ხარხარისა) 1. ხმამაღალი სიცილი... 2. რთული სიტყვის მეორე შემადგენელი ნაწილი: სიცილ-ხარხარი, კისკის-ხარხარი, ხარხარ-კისკისი (ქეგლ).

ხორხორ-ი იგივეა, რაც **ხორხოცი**.

ხორხოცი-ი ხმაურიანი სიცილი (ბევრისა) (ქეგლ).

სპარსულში არის ლექსიკური ერთეული **خرقه** [ყორყორე] ხმა, რომელსაც გამოსცემს მტრედი, აქლემი. მუცელი: ხმა რომელიც ხახიდან ამოდის. **ხმამაღალი სიცილი (ხარხარი)** (შ. მოინი. 1382)

შდრ. სპარსული **خرقه** [ყორყორე], ერთი მნიშვნელობით ხმამაღალი სიცილი (ხარხარი) სემანტიკურად ემთხვევა ქართულ **ხორხორ**-ს, ფონეტიკურადაც ახლოს არის მასთან.

ჩახაჩუხი

ქართულ ენაში გვაქვს ლექსიკური ერთეული **ჩახაჩუხ**-ი, შემდეგი მნიშვნელობით: 1. ჩეხის ხმა. ტყაში ისმოდა ხეების ჩ.; 2. ხშირი ჩახუნის ხანჯლების ჩ. (ქეგლ).

სპარსულ ენაში არის ხმამაძვითი სიტყვა **خاچاچ** [ჩაქაჩაქ], მისი მნიშვნელობაა: ლითონის იარაღების ერთმანეთზე განმეორებული ცემისა და მისი მსგავსი ხმები (ჭ. ანვარი, 2005).

ქართული **ჩახაჩუხი** და სპარსული **خاچاچ** [ჩაქაჩაქ]-ი ორივე ენაში მოქმედების თანმხლები ხმის გამომხატველია და, მცირე ფონეტიკური სხვაობით, ერთი და იგივე ლექსიკური ერთეულები ჩანან.

ფონეტიკური გზა ასეთი იქნებოდა: **ჩაქაჩაქ** → **ჩაქაჩოქ** → **ჩახაჩოქ** → **ჩახაჩუხ**.

ქართულში **ჩახაჩუხ**-ის პარალელურად გვაქვს **ჯახაჯუხ**-ი, შემდეგი მნიშვნელობით: ზედიზედ, მრავალჯერ განმეორებული ჯახუნი (ქეგლ), რომელიც **ჩახაჩუხ**-ის ფონეტიკურად სახეცვლილ ფორმას წარმოადგენს.

ჭიღჭიღი

ჭიღჭიღი (საუბ.) იგივეა. რაც **ჭიყჭიყი**; **ჭიყჭიყი**; (საუბ.) ულაზათო, გაურკვეველი საუბარი (ქეგლ).

სპარსულ ენაში არის ხმაბადვითი სიტყვა **جج جج** [ჯილ ჯილ] მნიშვნელობით: (საუბ.) წივილი, კივილი, ჭყვივილი... (ი. რუბინჩიკი, 2012).

ქართული ჯილჯილი ფონეტიკურად იდენტურია სპარსული **جج جج** [ჯილ ჯილ]-ისა, სემანტიკურად კი იგი თუ სპარსულში გამოხატავს ფრინველთა ხმიანობას, ქართულში ადამიანის მეტყველების აღმნიშვნელია.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას:

ყველა ხმაბადვითი ლექსიკური ერთეული მიღებულია ფუძეთა რედუბლიკაციით.

გვხდება ფუძეცვლილი კომპოზიტები (ფართი-ფურთი, ჯახა-ჯუხი, ჩაქა-ჩუქი).

ერთ მათგანს ყლუბი (→ყლუბ-ყლუბი (სპ. **قُلُقُوب** [ყოლოფ-ყოლოფ]) საერთო ქართველურ დონეზე მოეპოვება შესატყვისები.

ჯგუფების მიხედვით გამოიყოფა შემდეგი ხმაბადვითი ხმიანობის გამომნატველი ლექსიკური ერთეულები:

ა) ადამიანის მეტყველების: **ლაქლაქი, ლულლული, ნულნული, ნუყნუყი.**

ბ) არასამეტყველო ბგერადობის: **ლაყლაყი, ყურყური, ხარხარი, ყლუბყლუბი, ხორხორი.**

დ) ფრინველთა ხმიანობის: **ჭივჭივი, ჭიკჭიკი, ჭიყჭიყი, ჯილჯილი,**

ე) ადამიანის სპეციფიკური ქმედების თანმხლები ხმიანობა: **ჯახაჯუხი.**

ფუძეებში გვხდება როგორც ხმოვანთა, ისე თანხმოვანთა მონაცვლეობა: **ფართიფურთი, ჯახაჯუხი.**

XVI საუკუნემდელი ქართულ-ირანული ენობრივი ურთიერთობანი ღრმად არის შესწავლილი მზია ანდრონიკაშვილისა და სხვათა მიერ, შემდგომი პერიოდისა კი შესწავლას მოითხოვს.

ქართული-სპარსული ხმაბადვითი ლექსიკური ურთიერთობანი პირველად ხდება განხილვის საგანი.

შევნიშნავთ, რომ იმ ენებში (სომხური, თურქულ-აზერბაიჯანული, ოსური ბერძნული, აფხაზური), რომლებთანაც ქართულს ისტორიულად ახლო ურთიერთობა ჰქონია, გამოვლენილ ხმაბადვით სიტყვებს პარალელები არ ეძებნება.

შესაძლებელია, ისეთ მოვლენასთანაც გვქონდეს საქმე, როცა ხმაბადვითი ლექსიკური ერთეულები სტერეოტიპულად ერთნაირად ყოფილიყო აღქმული ორივე ენაში, თუმცა არც მათ სპარსულიდან ნასებობებს გამოვრიცხავთ.

დამოწმებული ლიტერატურა

ჰ. ანვარი, 1381 **تهران سخن بزرگ فرهنگ**, **انوار حسن**, 1381 - (ჰასან ანვარი, ფარჰანგე რუზე სოხან, თეჰრან, 1381).

ლ. ბრეგაძე, 2005 - ლ. ბრეგაძე. ქართული ქარგონის ლექსიკონი, თბ., 2005.

გ. გვანცელაძე, თ. გვანცელაძე, 2013 - გ. გვანცელაძე, თ. გვანცელაძე. ნარკვევები აფხაზურ-ქართული შედარებითი მორფოლოგიიდან, 1. ფრინველთა სახელები. ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის წელიწდეული. ქუთაისი, 2013.

- მ. მოინი, 1382 – تهران، مجمع لغات، 1382 (ფარჰანგე ფარსიე მოინ, თეჰრან – მოინის სპარსული ლექსიკონი, თეირანი).
- ს.-ს. ორბელიანი, 1991-1993 ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I-II, თბ., 1991-1993.
- ო. რუბინჩიკი, 1985 – Персидско-русский словарь, под редакцией Рубинчика Ю.А., I-II, Москва, 1985.
- თ. სახოკია, 1979 – თ. სახოკია. ქართული ზატოვანი სიტყვა-თქმანი, თბ., 1979.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000.
- ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. რვატომეული, აკად. არნ. ჩიქობავას რედაქციით, თბ., 1950-1964
- ი. ქობალავა, 1980 – ი. ქობალავა. ზოგიერთი ტიპის ხმებაძვითი სიტყვის წარმოებისათვის ქართულში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არნ. ჩიქობავას, სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, თბ., 2000.
- ალ. ლლონტი, 1984 – ალ. ლლონტი. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984.
- არნ. ჩიქობავა, 1938 – არნ. ჩიქობავა. კანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1938.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
- გ. ხორნაული, 2000 – გ. ხორნაული. ფშაური ლქსიკონი, თბ., 2000.

NOMADI BARTAYA

MATERIALS ON ONOMATOPOETIC WORDS IN LINE WITH GEORGIAN-PERSIAN LEXICAL RELATIONS

The common onomatopoeic vocabulary we have observed in Georgian and Persian has attracted our attention.

With reference to the foregoing, we have identified the following lexical units: laqlaqi, laklaki, nughnughi, kikliko, klupklupi, kurkuri, partipurti, tchivtchivi, tchiktchiki, kharkhari, jakhajukhi, jighjighi.

All of onomatopoeic lexical units are formed by means of stem reduplication.

We encounter composites with a change in a stem vowel (parti-purti, jaha-juhi, čaka-čuki).

One of them qlup`i (→qlup`-qlup`i, klup-klupi (Persian قلپ-قلپ [qolop-qolop]) has correspondences at the common Kartvelian level.

Certain words (partipurti, jigjiḡi) have undergone semantic deviation.

The following lexical units with onomatopoetic phonation could be categorized into the groups given below:

- a) Human speech: laklaki, luḡluḡi, nuḡnuḡi, nuqnuqi;
- b) Non-speech phonation: laqlaqi, qurquri, harhari, qlup'qlup'i, horhori;
- c) Birds' phonation: čivčivi, čikčiki, čiqčiqi, jigjiḡi;
- d) Phonation, accompanying specific action of a human: jahajuhi.

Both vowel and consonant alternation occurs in the stem: partipurti, jahajuhi.

We may possibly be dealing with such an event, when onomatopoetic lexical units could have been stereotypically perceived in the same way in both languages, though we do not exclude the possibility that they may have been borrowed from Persian.

The new Persian vocabulary, originating from the 10th century, has been transferred to Georgian through the two flows of borrowings, mainly, in the 12th and 16th-17th centuries.

The analyzed words, except for one (i.e. čivčivi – 12th c.), belong to the second flow of the new Persian lexical borrowings.

We should mention that no parallels of the identified onomatopoetic words are found in the languages (i.e. Armenian, Turkish-Azerbaijani, Ossetian, Greek and Abkhazian), that historically had close relationship to Georgian.

თეიმურაზ გვანცელაძე

**ვეინახური (ჩეჩნურ-ინგუზური) ენის
მდგომარეობა და ენობრივი სიტუაცია
თანამედროვე ინგუშეთ-ჩეჩნეთში**

რუსეთის იმპერიამ ჩეჩნეთ-ინგუშეთი საბოლოოდ დაიპყრო 1859 წელს. ამ დრომდე ჩეჩნებსა და ინგუშებს შორის არსებობდა ეთნიკურ-ენობრივი სიახლოვის მძლავრი განცდა, რაც მკაფიოდ იყო გამოხატული ტერმინით ვედნახ „ჩვენი ხალხი“ (ვედ „ჩვენი“ + ნახ „ხალხი“). იმპერია მაშინვე შეუდგა ამ ერთობის მოსაშლელი სხვადასხვაგვარი ღონისძიებების გატარებას, რომელთაგან მოავარი იყო ის, რომ შეიქმნა ახალი ტერმინები: „ინგუში ხალხი“, „ჩეჩენი ხალხი“, „ინგუშური ენა“, „ჩეჩნური ენა“, თუმცა არც ერთ მეცნიერს არასოდეს დაუსაბუთებია, თუ რა კრიტერიუმების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო ამგვარი დაყოფა. მაგალითად, 1770-1773 წლებში კავკასიაში მოგზაურობისას შეგროვილი ლექსიკური მასალის საფუძველზე გერმანელმა მეცნიერმა იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა იბერიულ-კავკასიური ენები რვა ჯგუფად დაყო. მათგან ერთ-ერთ ჯგუფს უწოდა ყუმიკური ენიდან ნასესხები ტერმინის მიზჯეგ-ის საფუძველზე შექმნილი ტერმინი მიცჯეგური დიალექტები (Mizdschegische Mundarten), რომელშიც ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე გააერთიანა ამჟამინდელი ჩეჩნური, ინგუშური და თუშური (წოვური) მეტყველებანი (ა. გიულდენშტედტი, 1964: 504-511; არნ. ჩიქობავა, 1965: 109). ასეთივე დაუსაბუთებელი დაყოფაა წარმოდგენილი იულიუს კლაპროთის ჩანაწერებშიც, რომლებიც 1814 წელს გამოიცა. ავტორი ასახელებს ოთხ მიცჯეგურ ტომს: **ღალღაი** (ინგუშთა თვისთახელწოდებაა, შდრ. ქართულ წყაროთა **ღლიღვი / ღლიღვი**), ჩაჩანი, ყარაბულახი, ქისტი (არნ. ჩიქობავა, 1965: 121).

პირველი სამეცნიერო ნაშრომი, რომელშიც გაცვრით არის მოხსენიებული ვეინახური ენის ტერიტორიულ მიკროვარიანტთა ურთიერთობა, არის გენერალ პეტრე უსლარის მიერ შედგენილი და 1862 წელს გამოცემული გამოკვლევა „ჩეჩნური ენა“. რომლის პირველ და მეორე პარაგრაფებში აღნიშნულია შემდეგი: „ნახჩი-ს [ჩეჩნის - თ.გ.] ენა იყოფა მრავალ კილოკავად, რომლებიც წარმოიქმნა ნაწილობრივ ზოგი თემის განკერძოების გამო, ნაწილობრივ კი მეზობელ ხალხთა, ოსებისა და განსაკუთრებით კი ყუმიკთა ენების ზეგავლენის ნიადაგზე. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩეჩნური ენა წარმოგვიდგენს ერთიანობის შესანიშნავ თვისებას: ჩეჩნეთის ორ საპირისპირო მხარეში დაბადებულთ შეუძლიათ გართულების გარეშე ესაუბრონ ერთმანეთს, თუ არ ჩავთვლით მხოლოდ ჯერახელებს [ჯეირახი თემია ინგუშეთის მთიან ნაწილში - თ.გ.], რომლებიც ლაპარაკობენ მეტად შეცვლილ კილოკავზე. სხვაობა კილოკავებს შორის უპირატესად გამოიხატება ამა თუ იმ ხმოვნებისა და სრული თუ შეკვეცილი ფორმების ხმარებაში“ (პ. უსლარი, 1888: 1-2). ამ მსჯელობაში ყურადღებას იპყრობს ოსური ენის გავლენაზე მითითება: რეალურად ოსებსა და საკუთრივ ჩეჩნებს (ნოხჩი) ერთმანეთთან უშუალო მეზობლობა არა აქვთ, მათ შორის ინგუშები (ღალღაი) ცხოვრობენ. შესაბამისად, ჩეჩნთა

მეტყველებაზე ოსური ენა მძლავრ ზემოქმედებას ვერ მოახდენდა, მაგრამ ჩვენთვის უფრო არსებითია ის გარემოება, რომ პ. უსლარი აქ აშკარად ერთ ენად მიიჩნევს ჩეჩნურსაც და ოსური ენის უშუალო მეზობლობაში გავრცელებულ ინგუშთა მეტყველებასაც.

პ. უსლარიდან მოკიდებული დღემდე არც ერთ ენათმეცნიერს არ დაუსაბუთებია, რომ ინგუშური და ჩეჩნური ერთმანეთისაგან განსხვავებული და დამოუკიდებელი ენებია.

ტერმინ „ჩეჩნური ენის“ პრაქტიკულად დამკვიდრებისა და ამ გზით ინგუშთა და ჩეჩნთა გათიშვის დაწყების საქმეში დიდი როლი შეასრულა 1862 წელს გენერალ პეტრე უსლარისა და მილიციის პრაპორშჩიკ ყედი დოსოვის მიერ შედგენილი „ჩეჩნური ენის ანბანის“ გამოცემამ და პრაქტიკულად გამოყენების დაწყებამ ამ წიგნში ინგუშთა მეტყველება უკვე არ იგულისხმებოდა ჩეჩნური ენის განუყოფელ ნაწილად.

საზოგადოდ, ცარიზმის დროს ევინახთა დაქუცმაცების საქმეს დიდი შედეგები არ ჰქონია, სამაგიეროდ, საბჭოთა საგანმანათლებლო სისტემამ, იდეოლოგიზებულმა მეცნიერებამ და იმპერიულმა ენობრივმა პოლიტიკამ ამ მხრივ უზარმაზარ „წარმატებებს“ მიაღწია სულ რაღაც 70-მდე წელიწადში. ამ მიზნით კომუნისტების მიერ გამოყენებულ იქნა სხვადასხვა ხერხი, კერძოდ: ინგუშები ხან ცალკე ავტონომიურ ერთეულში ცხოვრობდნენ, ხან ოსებთან ერთად, ხანაც – ჩეჩნებთან; ყველა შემთხვევაში ავტონომიებში თანამდებობები ნაწილდებოდა მოსახლეობაში ეთნიკური მიეროკოლექტივების წილის მიხედვით, რაც ამძაფრებდა დაპირისპირებას; ცალ-ცალკე არსებობდა ე.წ. ჩეჩნური და ინგუშური სკოლები, თეატრი, ჩეჩნეთ-ინგუშეთის პედაგოგიური ინსტიტუტის ინგუშური და ჩეჩნური ფილოლოგიის სექტორები, მწერალთა კავშირის განყოფილებები, ცალ-ცალკე იბეჭდებოდა ჩეჩნური და ინგუშური მხატვრული ლიტერატურა, ფოლკლორი და ჟურნალ-გაზეთები; ჯერ ლათინური, მერე კი რუსული ენის გრაფიკულ საფუძვლებზე დამყარებით შეიქმნა ორი დამწერლობა, დაიწერა და გამოქვეყნდა ჩეჩნური და ინგუშური „ენების“ სამეცნიერო მიმოხილვები და სასკოლო სახელმძღვანელოები...

ამჟამად უფრო მტირერიცხოვანი ინგუშებისათვის ტერმინი ვენახ უკვე გამაღიზიანებელი გახდა, რადგან ასოცირდება ჩეჩნების მხრიდან „დაგვემილ ასიმილირებასთან“. მაგალითად, 1972 წლის 8 აპრილს ცნობილმა ინგუშმა მწერალმა იდრის ბაზორკინმა საპროტესტო წერილით მიმართა ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს, ამ წერილში ავტორი გამოთქვამდა კრიტიკულ მოსაზრებას, რომ ტერმინ ვენახ-ის დანერგვა და გავრცელება მიზნად ისახავს ჩეჩენი და ინგუში „ზალხების“ ინდივიდუალობის მოშლას, შერწყმასა და შემდგომ სრულ გაქრობას. მწერალი ამ ტერმინს პარაზიტ სიტყვას უწოდებს. ამ მოსაზრებას ამჟამად ინგუშთა დიდი ნაწილი იზიარებს (წერილის ტექსტი იხ.: <http://abra-zuck.livejournal.com/13479.html>). მეტიც, შინაგანი კავშირი ამ ორ ჯგუფს შორის იმდენად შესუსტდა, რომ 1973 და 1993 წლების ინგუშურ-ოსური დაპირისპირებისას ჩეჩნები არ დახმარებიან ინგუშებს სამხედრო თვალსაზრისით, ხოლო ჩეჩნეთ-რუსეთის 1994-1996 და 1999-2004 წლების ორი ომის დროს არც ინგუშებს მიუღიათ მონაწილეობა ბრძოლებში ჩეჩნთა მხარდასაქერად.

ამრიგად, რუსულმა იმპერიულმა პოლიტიკამ სერიოზულ შედეგებს მიაღწია 1859-2004 წლებს შორის განვლილ სულ რაღაც 145 წლის განმავლობაში: შეიქმნა ორი „ხალხი“, ორი „ენა“ და ორი „ქვეყანა“, რომლებსაც ამჟამად უკვე უფრო მეტი რამ განასხვავებს, ვიდრე აერთიანებს.

ამჟამად ინგუშეთის რესპუბლიკა და ჩეჩნეთის რესპუბლიკა წარმოადგენენ მონოეთნიკურ წარმონაქმნებს - 2010 წლის მოსახლეობის საყოველთაო აღწერის მონაცემებით, ჩეჩნები ჩეჩნეთის მთელი მოსახლეობის 95,3 %-ს შეადგენენ, ხოლო ინგუშები - ინგუშეთის მთელი მოსახლეობის 94,1 %-ს. მაგრამ ქვეყანაში სატიტულო მოსახლეობის მაღალი წილი სულაც არ არის ამ მოსახლეობის დედაენის დაცულობის გარანტია. ამის გათვალისწინებით ჩეჩნეთ-ინგუშეთში დედაენის მდგომარეობის დასახასიათებლად სხვა მონაცემებსაც უნდა დავემყაროთ, რაც ვითარების უფრო ზუსტად აღწერის საშუალებას მოგვცემს.

ენის ოფიციალური სტატუსი. რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში შემაჯავლი რესპუბლიკების კონსტიტუციებში არსებობს საგანგებო მუხლები ენათა სტატუსის შესახებ, ბევრ რესპუბლიკაში არის აგრეთვე კანონებიც ენის შესახებ.

ინგუშეთის კონსტიტუციაში წერია: „ინგუშეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენებად ცნობილნი არიან ინგუშური და რუსული ენები. ინგუშური ენის შენარჩუნება, დაცვა და განვითარება არის სახელმწიფოს მოვალეობა“ (<http://www.ingushetia.ru/institute/constitution.php>). „კანონში ინგუშეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენების შესახებ“ ვკითხულობთ:

„1. ინგუშეთის რესპუბლიკაში ინგუშურ და რუსულ ენებს აქვთ სახელმწიფო ენების სტატუსი და ფუნქციონირებენ სახელმწიფო და საზოგადოებრივი საქმიანობის ყველა სფეროში. ინგუშური ენა, როგორც სახელმწიფო ენა, არის ინგუშეთის რესპუბლიკის სახელმწიფოებრიობის სიმბოლო.“

2. ინგუშეთის რესპუბლიკაში სახელმწიფო ენებს აქვთ შენარჩუნების, განვითარებისა და დაბვეწის თანაბარი უფლებები.

ინგუშეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ხალხთა წარმომადგენლების ენები სარგებლობენ სახელმწიფოს მხრიდან ყოველმხრივი მხარდაჭერით“ (<http://docs.cntd.ru/document/802045361>).

მსგავსი იურიდიული ვითარებაა ჩეჩნეთშიც, რომლის კონსტიტუციაშიც წერია:

„1. ჩეჩნეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენებია ჩეჩნური და რუსული ენები.“

2. ჩეჩნეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენათა სტატუსს განსაზღვრავს ფედერალური და რესპუბლიკური კანონმდებლობა“ (<http://chechnya.gov.ru/page.php?r=63>).

„კანონი ჩეჩნეთის რესპუბლიკის ენების შესახებ“ აცხადებს:

„1. ჩეჩნეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენებია ჩეჩნური და რუსული ენები. ჩეჩნურისა და რუსულის, როგორც სახელმწიფო ენების, სტატუსი არ ლახავს ჩეჩნეთის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე მოსახლე რუსეთის ფედერაციის სხვა ხალხთა უფლებებს თავიანთი ენების გამოყენებისა

და განვითარების მხრივ“ (<http://parliamentchr.ru/legislation/2007/317-16-rz-ot-25-04-07-goda-o-yazykakh-chechenskoj-respubliki>).

როგორც ვხედავთ, ორივე რესპუბლიკის კონსტიტუციებსა და ენის კანონებში ზუსტად ერთნაირადაა განსაზღვრული სახელმწიფო ენების სტატუსი: დასახელებულია ადგილობრივი ენა და რუსული, რაც ზოგადი სტანდარტის არსებობის მაჩვენებელია. და მართლაც, რუსეთის ფედერაციის სხვა რესპუბლიკათა კონსტიტუციებსა და კანონებშიც იგივე წერია მცირე რედაქციული სხვაობით (მდრ., მაგალითად, ჩრდილოეთ ოსეთ-ალანიის რესპუბლიკის კონსტიტუცია: http://constitution.garant.ru/region/cons_oseiya/chapter/1.#block_1000). ინგუშეთის, ჩეჩნეთისა და სხვა რესპუბლიკების კონსტიტუციათა და ენის კანონთა ფორმულირებები გვიჩვენებს, რომ რესპუბლიკების საკანონმდებლო სტრუქტურებს დაევალით, სახელმწიფო ენებად სავალდებულოდ გამოეცხადებინათ რუსული და სატიტულო ხალხის ენა. მათვე დემოკრატიულობის საჩვენებლად და სატიტულო ეთნოსის გულის მოსაგებად ნება დაერთო, ჩაეწერათ, რომ მათი დედაენის გადარჩენა-განვითარების ვალდებულება ეკისრება სახელმწიფოს. ამ დათმობის ფონზე სავალდებულო აღმოჩნდა იმის ხაზგასმაც, რომ სხვა ეროვნების მოსახლეობის ენებზეც ზრუნავს სახელმწიფო.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ჩეჩნეთის კონსტიტუციაში საგანგებო პუნქტად ჩაემატა დებულება, რომ ჩეჩნური დამწერლობა აუცილებლად კირილიცას, ანუ რუსულ გრაფიკას უნდა ეყრდნობოდეს. ეს უშუალოდ გამოძახილი იყო 1991 წლის 6 სექტემბერს ჩეჩენი ხალხის საერთოეროვნული კონგრესის მიერ ჩეჩნეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადებასა და ჩეჩნური სამწიგნობრო ენის ლათინურ გრაფიკულ საფუძვლებზე გადასაყვანად განხორციელებულ პრაქტიკულ ნაბიჯებზე. მიზეზი იოლი მისახვედრია: კირილიცა, ანუ რუსული გრაფიკა მოსკოვის თვალში ასოცირდება პრორუსული განწყობის დანერგვასთან, ხოლო ლათინური გრაფიკა — ანტირუსულ განწყობასა და სეპარატიზმთან.

2003 წელს იუნესკომ შეიმუშავა საგანგებო კრიტერიუმები მსოფლიოში ენათა წინაშე არსებული საფრთხის დონეების დასადგენად (<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001924/192416f.pdf>). ქვემოთ მოკლედ მიმოვიხილავთ ვეინახური ენის მდგომარეობას იუნესკოს ამ კრიტერიუმების მიხედვით.

ენის მემკვიდრეობითობა თაობებს შორის, ეს კრიტერიუმში არკვევს, უწყვეტად ხდება თუ არა დედაენის გადაცემა თაობიდან თაობაზე. სიცოცხლისუნარიანია ის ენა, რომელიც დაუბრკოლებლად გადაეცემა ბებიის-ბაბუისაგან შვილებს, ხოლო შვილებისაგან — შვილიშვილებს, მაგრამ გაქრობის რეალური საფრთხე ექმნება იმ ენას, რომელსაც შვილიშვილები ვერ იღებენ დედ-მამისაგან. სამწუხაროდ, ჩვენ არ მოგვეპოვება ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები იმის შესახებ, თუ კონკრეტულად რა დონეზე გადაეცემა ბავშვების თაობას ვეინახური ენის ცოდნა, მაგრამ ჩვენი ვეინახი კოლეგების ზეპირი ცნობების მიხედვით, ამ მხრივ ჩეჩნეთში უფრო მძიმე ვითარებაა, ვიდრე ინგუშეთში, თუმცა ამ უკანასკნელშიც სერიოზული პრობლემებია. სხვაობაა ამ მხრივ სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობას შორის — ქალაქელების დიდი

ნაწილი შვილის შეძენის დღიდანვე „ზრუნავს“ მის მომავალ კარიერაზე და მხოლოდ რუსულ ენაზე ზრდიან ბავშვს. მოტივი პრაგმატულია: სკოლასა და უნივერსიტეტში, სადაც სწავლების ენა რუსულია. შვილებს აქცენტი ექნებათ, ბევრ შეცდომას დაუშვებენ. გაუქირდებით რუსულის ღრმად სწავლა, გაუძნელდებით კარიერის შექმნა და ა.შ.

მოლაპარაკეთა აბსოლუტური რაოდენობა. ვეინახთა შორის დედაენის მცოდნეთა აბსოლუტურ რაოდენობას ყველაზე მძიმე დალი დაასვა 1944 წელს სამშობლოდან შუა აზიაში მასობრივმა დეპორტაციამ. მ. ოვხადოვის ცნობით, დეპორტირებულნი არაკომპაქტურად განასახლეს ყაზახურ, ყირგიზულ, რუსულ და ნარევ (რუსულ-ყაზახურ, რუსულ-ყირგიზულ) სოფლებსა და ეთნიკურად კრულ ქალაქებში, სადაც კომუნიკაცია ხდებოდა რუსულ, ყაზახურ და ყირგიზულ ენებზე. ბავშვები სწავლობდნენ რუსულ, ყაზახურ და ყირგიზულ სკოლებში. დედაენის შესწავლა კი ეკრძალებოდათ (<http://checheninfo.ru/12952-nacionalno-yazykovaya-politika-v-strane-i-chechenskoy-respublike.html>). 1957 წლიდან, როცა დეპორტირებულნი უკან დაბრუნდნენ (საგრძნობი ნაწილი დარჩა საცხოვრებლად გადასახლების ადგილებში და დღესაც იქ ცხოვრობს), რსფსრ-ში მოქმედი რუსიფიკატორული სასკოლო სისტემის საფუძველზე თანდათან დასცილდა დედაენის გარემოს. რამაც საგრძნობლად შეამცირა ჩეჩნურ-ინგუშურ ენაზე მეტყველთა აბსოლუტური რაოდენობა. რუსეთის ფედერაციის მოსახლეობის 2002 და 2010 წლების საყოველთაო აღწერათა მონაცემებით, მთლიანად რუსეთში 2002 წელს ინგუშური იცოდა 405 343 კაცმა, ჩეჩნური – 1 331 844 კაცმა. ხოლო 2010 წელს – ინგუშურს ფლობდა 305 868 კაცი, ჩეჩნურს კი – 1 354 705 კაცი (https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%B8_%D0%A0%D0). გამოდის, რომ ინგუშურის მცოდნეთა რაოდენობა თითქმის ერთი მეოთხედით (დაახლოებით 100 ათასი კაცით) შემცირებულა, ხოლო ჩეჩნურის მცოდნეთა რიცხვი გაზრდილა 23 ათასი კაცით. მიგვაჩნია, რომ ეს ცნობა სანდო არ არის იმ მიზეზის გამო, რომ ჩეჩნეთში წარმოებული ბოლო ორი ომის შემდეგ, როცა დაუნდობლად ზოცავდნენ მშვიდობიან ჩეჩენ მოსახლეობას, რუსეთს ხელს არ აძლევს ჩეჩნთა დენაციონალიზაციის მაჩვენებელი ზუსტი ციფრების გამოქვეყნება. გარდა ამისა, მოსახლეობის აღწერის დროს დენაციონალიზებულ რესპონდენტებს ერცხვინებათ ხოლმე დედაენის უციდინრობის აღიარება და უთითებენ, თითქოს იციან საკუთარი ეროვნების ენა. ერთი გარემოებაც უნდა აღინიშნოს: აღწერის დროს გამოყენებულ ანკეტებში არ არის სპეციალური გრაფა იმის შესახებ, თუ რა დონეზე იცის რესპონდენტმა დედაენა: კარგად, საშუალოდ თუ საყველბუროდ. სამივე ეს დონე ერთი კატეგორიის მონაცემად ფიქსირდება და ანკეტაში ჩნდება აღნიშვნა, რომ გამოკითხულმა იცის დედაენა.

მოლაპარაკეთა საერთო რაოდენობის მიმართება ეთნიკური ჯგუფის წევრთა საერთო რაოდენობასთან. ამ ფაქტორის შესახებ არ მოგვეპოვება სანდო სტატისტიკა. ზოგადად კი, ერთი მხრივ, ქალაქელებმა ნაკლებ იციან დედაენა, ვიდრე სოფლელებმა, მეორე მხრივ კი, ქალებისა და მოხუცების მეტი წილი უფრო ხშირად ინახავს დედაენის ცოდნას, ვიდრე მამაკაცები და ახალგაზრდები. ამჟამად ვეინახთა შორის წამყვანი ენის პოზიცია მტკიცედ უქირავს რუსულს. პროფ. მუსა ოვხადოვი წერს: „ჩეჩნურ-რუსული

ორენოვნების განვითარების შესახებ საუბრისას შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ „ენობრივი“ პოლიტიკის ამ ეტაპმა უზარმაზარი როლი შეასრულა ჩეჩენი ხალხის მიერ რუსული ენის ათვისებასა და ჩეჩნურ-რუსული ორენოვნების წარმოქმნაში, მაგრამ ვერაფერს ვიტყვი ამის პარალელურად ჩეჩნური ენის განვითარების შესახებ. შესაძლოა, სწორედ ამიტომ აქვთ ჩეჩნებს და ინგუშებს რუსული ენის ფლობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი... ამასთანავე, ამ ხალხებმა შედარებით უკეთ შეითვისეს მეორე ენის სტრუქტურულ-აქცენტოლოგიური თავისებურებანი“ (<http://checheninfo.ru/12952-nacionalno-yazykovaya-politika-v-strane-i-chechenskoj-respublike.html>; მ. ისაევი, 1982: 62-64).

ენის გამოყენების სფეროთა ცვლილება. საბჭოთა რეჟიმამდე ჩეჩენთ-ინგუშეთში მეტად მცირე იყო რუსულის მცოდნეთა რაოდენობა, ახლა კი პრაქტიკულად შეუძლებელია ისეთი ვეინახის პოვნა, სრულებით რომ არ იცოდეს რუსული ენა, სამაგიეროდ, ხშირად შეგზვდებთ იმგვარები, ვინც ვერ ფლობს დედაენას, ანდა ცუდად იცის იგი. ვეინახთა უმრავლესობა დედაენის დაბალ დონეზე ცოდნის გამო ვერ იყენებს მას სასწავლებელში, სამსახურში, ექიმთან ვიზიტისას, სახელისუფლებო სტრუქტურებში... ფილოლოგთა გარდა არც ერთი სამეცნიერო დარგის წარმომადგენლებს არ შეუძლიათ დედაენაზე წერონ სამეცნიერო, ტექნიკურ და პოლიტიკურ საკითხებზე, ვინაიდან დედაენაზე არ იციან არც სპეციალური ტერმინები. არც ჩვეულებრივი ლექსიკის დიდი ნაწილი. ვერ ფლობენ დედაენის მართლწერისა და მართლმეტყველების ნორმებს შინიდან გასული ქალაქელი ვეინახი უკან დაბრუნებამდე ძირითადად საუბრობს რუსულად, დედაენაზე კი მარტო არაოფიციალურ და ყოფით ვითარებაში უხდება საუბარი.

ე.წ. ჩეჩნური და ინგუშური სკოლა რეალურად კვლავაც რჩება რუსულენოვან სკოლად დედაენის სწავლების ელემენტებითურთ – არც ერთ კლასში არ ხდება ყველა საგნის სწავლება დედაენაზე; საუნივერსიტეტო განათლება მთლიანად რუსულენოვანია (გამონაკლისია ფილოლოგიის ფაკულტეტები, თუმცა აქაც ზოგადლინგვისტური დისციპლინების სალექციო კურსები იკითხება რუსულ ენაზე); მეცნიერების ენა მხოლოდ რუსულია; ოფიციალური საქმისწარმოება მიმდინარეობს მხოლოდ რუსულ ენაზე... (შდრ. ე.წ. აფხაზური და ოსური სკოლები საქართველოში, რომლებშიც პირველ 4 კლასში მაინც გამოიყენებოდა და გამოიყენება აფხაზური და ოსური ენები მათემატიკის, ბუნებისმცოდნეობისა და სხვა საგნების სწავლების ენებად. ჩეჩნებსა და ინგუშებს ესეც სანატრელი აქვთ დღემდე.)

ვეინახური ენა ვერ უწევს კონკურენციას რუსულ ენას, რომლის პოზიციებს სახელმწიფო და მის მიერ განხორციელებული ენობრივი პოლიტიკა ამყარებს. გარდა ამისა, დედაენის ფუნქციების ოდნავ ზრდასაც კი მუდამ თან სდევს რუსულის გამოყენების ისედაც ფართო სფეროების კიდევ უფრო გაფართოება.

ენის გამოყენების ახალი სფეროები. მასშედიან. თუ საბჭოთა რეჟიმის დროს ჩეჩენთ-ინგუშეთში გამოდიოდა 10 გაზეთი, ამჟამად იბეჭდება მხოლოდ თითო და მათი პუბლიკაციებიც უპირატესად რუსულენოვანი გახდა; სატელევიზიო გადაცემების უმრავლესობა რუსულ ენაზეა; სოციალურ ქსელებში კომუნიკაცია მიმდინარეობს რუსულ ენაზე და სხე.

სასწავლო მასალები და დედაენაზე განათლებულობის დონე. როცა სასკოლო და საუნივერსიტეტო განათლების სისტემა არ დგას ეროვნულ საფუძველზე და ყველა დისციპლინაც სხვის ენაზე ისწავლება, სასკოლო და საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოების, დამხმარე საშუალებებისა და თვალსაჩინოებათა შედგენაცა და გამოცემაც არააქტუალურია, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ბოლო წლებში შედგა და საიტებზე განთავსდა ორივე სამეცნიერო ვარიანტის თვითმასწავლებლები. ამ უმოაზრესი მიზეზის გამო უდაბლეს დონეზე დგას დედაენაზე განათლებულობის დონეც.

სახელისუფლებო პოზიცია და პოლიტიკა ენის მიმართ. პროფ. მ. ოვხადოვის ზუსტი განსაზღვრების მიხედვით, ამჟამინდელი რუსეთის ფედერაცია აგებულია საბჭოთა კავშირის მოდელის მიხედვით, რაც განსაზღვრავს მისი ხელისუფლების ოფიციალურ პოლიტიკას რესპუბლიკათა ენათა მიმართ (<http://checheninfo.ru/12952-nacionalno-yazykovaya-politika-v-strane-i-chechenskoj-respublike.html>).

2007 წელს, როცა ჩეჩენთში გამოქვეყნდა ახლადდამტკიცებული კანონი ენის შესახებ, სამეცნიერო-ჰუმანიტარულმა საზოგადოებამ აღშფოთება გამოხატა მის მიმართ. უმოაზრეს პრობლემად გამოცხადდა სასკოლო სისტემაში დედაენის სწავლების მოცულობის გაზრდის საკითხი. პასუხად რესპუბლიკის განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრომ განაცხადა, საგანგებოდ მოწყობილი გამოკითხვით დავადგინეთ, რომ მოსწავლეთა მშობლების 90% წინააღმდეგია დაწყებით კლასებში სწავლების ჩეჩნურად წარმართვისაო. მეცნიერები ამ ოფიციალურ ცნობას არ ენდობიან (Чиновники Чечни против перевода начальной школы на чеченский язык обучения. <http://www.caucasustimes.com/article.asp?id=12628>).

უფრო შორს წავიდა საქმე, როცა რუსეთის ფედერაციის სახელმწიფო სათათბირომ 2012 წელს განსახილველად მოამზადა კანონპროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა არარუსულ ენათა სავალდებულო სწავლების გაუქმებას სკოლებში. ამ ინიციატივას მძაფრი რეაქცია მოჰყვა ბაშკირეთისა და თათრეთის რესპუბლიკებში. მაგალითად, ბაშკირული ახალგაზრდული მოძრაობის წევრმა ზუფარ ვაპიტოვმა განაცხადა: "ბაშკირული ენის არასავალდებულო სწავლებას მივყავართ ბაშკირი ხალხის სრული ასიმილაციის დაჩქარებამდე და მის მალე გაქრობამდე. არასავალდებულობა იწვევს გახლეჩას თვით ბაშკირი ხალხის წარმომადგენელთა შორის, რასაც ვარუსებასა და თათარიზაციამდე მივყავართ. ენის შესწავლა ეთნოციდისგან გადარჩენაა". იქვე ზ. ვაპიტოვმა დასძინა, რომ სკოლის მოსწავლეები ასაკის გამო ჯერ კიდევ ვერ აცნობიერებენ დედაენის შესწავლის აუცილებლობას. ამიტომ დედაენა სავალდებულო უნდა იყოსო (<http://kyk-byre.ru/print:page,1,884-ministr-obrazovaniya-i-nauki-vystupil-protiv-nerusskih-yazykov-v-nacrespublikah.html>). ეს საფრთხე რეალურად არსებობს ინგუშეთსა და ჩეჩენთშიც.

2016 წლის ზაფხულში რუსეთის ფედერაციის კულტურის მინისტრმა ვლადიმერ მედინსკიმ ოფიციალურად წამოჭრა საკითხი რუსეთის მთელ ტერიტორიაზე მოქმედ სკოლებში დედაენათა და უცხო ენების სწავლების შემცირების ხარჯზე რუსული ენის სწავლების გაძლიერების შესახებ. მინისტრის სიტყვით, „რუსულისა და რეგიონულ ენათა მიმართება, განათლების

შინაარსი ცალსახად უნდა იყოს რუსულის სასარგებლოდ“. ეს განცხადება არასამთავრობო ორგანიზაციებმა აღიქვეს ისედაც მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ეროვნულ ენათა წინააღმდეგ მიმართულ ოფიციალურ აქტად. მაგალითად, დაღესტანში მოქმედმა „**ლესგიურმა ფედერალურმა ეროვნულ-კულტურულმა ავტონომიამ**“ თავის საიტზე გამოაქვეყნა მაჰომედ აბდულაევის გამოხმაურება ამ ფაქტზე. სადაც ავტორი სამართლიანად აღნიშნავს:

„რუსული ენის სწავლების საათების გაზრდა ვერანაირად ვერ აღმოფხვრის [საგანმანათლებლო სისტემის – თ.გ.] დეგრადაციის რეალურ მიზეზს, კერძოდ, სპეციალისტთა უხარისხოდ მომზადებასა და ბავშვების დაბალ მოტივაციას. თუკი მინისტრმა მედინსკიმ გადაწყვიტა ვითარების გამო ერთგვარი წუხილის გამოხატვა, საამისოდ შეედლო ასობით სხვა დაავადებული წერტილის პოვნა – საბედნიეროდ, ჩვენს კულტურასა და განათლებაში ისინი საკმაოდ ბევრი არსებობს. ამასთანავე მაღალი დონის ჩინოსანმა, როგორც ყველაფრიდან ჩანს, საკმარისად არ იფიქრა იმ ზიანზე, რასაც უექველად გამოიწვევს რუსეთის ძირეულ ხალხთა ენების სწავლების შეკვეცა სკოლებში. გამოდის, რომ იგი სრულებით ვერ ხედავს ამ ენათა სათანადო დონეზე სწავლების ფასსა და აზრს. შეუძლებელია, არ გაგიკვირდეს ქვეყნის ხალხთა ენებისადმი ამგვარი აშკარად აგდებული დამოკიდებულება“ (<http://linka.ru/aktualnoe/13912-rodny-m-yazykam-snova-otkazali.html>).

ეთნიკურ-ენობრივი ჯგუფის წევრთა დამოკიდებულება დედაენისადმი. 1993 წლის ოსურ-ინგუშური კონფლიქტის დროს რუსეთის ხელისუფლებამ უსამართლო პოზიცია დაიკავა ინგუშთა ისტორიულად კანონიერი მოთხოვნების მიმართ, ხოლო ჩეჩენმა ხალხმა ბოლო ოცწლეულში ორი გამანადგურებელი ომი გადაიტანა. ამ ამბებმა საგრძნობლად გამოაცოცხლა ჩეჩნურ-ინგუშური საზოგადოების პატრიოტული განწყობა და გაამახვილა ეროვნული იდენტობა, რომლის ერთ-ერთი უმთავრესი კომპონენტი ენობრივი იდენტობაა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, დედაენის მიმართ საქმიანი დამოკიდებულება მხოლოდ მცირედ შეიცვალა: უმრავლესობას დედაენა უპრესტიჟო, რთულ და ჩამორჩენილ ენად მიაჩნია. ამგვარი განწყობის სათავე 1938 წლის შემდეგ მთელ საბჭოთა კავშირში, განსაკუთრებით კი უკლებლივ ყველა ავტონომიაში განხორციელებული ენობრივი პოლიტიკა და მანკიერი საგანმანათლებლო სისტემაა. ჩეჩნურ-ინგუშური ენის ფუნქციური შეზღუდვა ავტომატურად აჩენდა და აჩენს ნიჰილისტურ დამოკიდებულებას დედაენის მიმართ, იწვევს ვეინახურ-რუსული ორენოვნების შემთხვევათა სიმრავლეს.

ფრიად საყურადღებოა პროფ. მ. ონადოვის მიერ გამოტანილი დასკვნა ამასთან დაკავშირებით, რაც ერთნაირად ეხება არა მარტო ვეინახურ ენას, არამედ მის მსგავს მდგომარეობაში მყოფ ყველა სხვა ენასაც: „საკუთრივ ლინგვისტურ ასპექტში შეიძლება ვილაპარაკოთ ლექსიკურ და სინტაქსურ დონეებზე ჩეჩნური ენის სტრუქტურის გადარეცხვაზე. ორენოვან ჩეჩენტა მეტყველებაში შემჩნეული პროცესები უფლებას გვაძლევენ ვისაუბროთ ასიმილაციურ მოვლენებზე. ჩეჩნურ მეტყველებაში [რუსულიდან შემოსულ – თ.გ.] ნასესხობათა უზარმაზარი რაოდენობა, სხვაენოვან ლექსიკურ შემოქონებათა სიმრავლე, ფართოდ გავრცელებული და ჩვეულებრივ მოვლენად აღქმული

კალკირება, რომლებიც მეტყველებაში გამოიყენება ჩეჩნური ენისათვის უცხო სიტყვათა რიგზე გაწყობილ მრავალრიცხოვან რუსულ შესიტყვებებთან და სხვა მოვლენებთან ერთად. – ადასტურებენ დედაენის დათრგუნულობას. ამისი შედეგია საკუთარი რესურსების საფუძველზე სიტყვათწარმოების არაპროდუქტიულობა .. ჩამოთვლილ მოვლენათა ერთ-ერთი მიზეზია ჩეჩნური ენის ფუნქციური შეზღუდულობა და, უპირველეს ყოვლისა, მისი ათვისების დაბალი დონე სკოლაში [დედაენის – თ.გ.] სწავლების მცირე მოცულობის გამო. სწორედ ამ მიზეზითაა განპირობებული, რომ „სამეტყველო“ ნასესხობანი არის შედეგი დედაენაში არსებულ საშუალებათა შერჩევის გაძნელებისა, თუმცა ამგვარი საშუალებანი, ჩვეულებრივ, დედაენას აქვს... განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ავტონომიათა ხაზების ენათა ფუნქციური პარამეტრები გადაიქცეოდნენ ხოლმე მუხრუჭად ამ ენათა განვითარების გზაზე მათი [ე.ი. ენის ფუნქციური პარამეტრების – თ.გ.] გაფართოების გარეშე შეუძლებელია ამ ენათა განვითარება. ამ გზაზე კი მუხრუჭად თუ შემზღუდველად ენობრივი პოლიტიკა გვევლინება“ (<http://checheninfo.ru/12952-nacionalno-yazykovaya-politika-v-strane-i-chechenskoy-respublike.html>).

ენის დოკუმენტირების დონე. ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ ვეინახური ენის ინგუშურ და ჩეჩნურ ვარიანტებზე ძალზე ცოტა რამ იწერება და გამოიცემა. ადრე საბჭოთა სისტემა ასე თუ ისე უზრუნველყოფდა ამ ვარიანტებზე მხატვრული, ფოლკლორული, სასწავლო, სამეცნიერო ლიტერატურისა და პრესის თუნდაც შეზღუდული რაოდენობით ბეჭდვას. ამჟამად კი ამგვარი რამისათვის ბიუჯეტი საერთოდ არ გამოყოფს საჭირო თანხას, ავტორებს კი არა აქვთ საშუალება, თვითონ გამოსცენ საკუთარი პროდუქცია. შესაბამისად, ჩეჩნურ-ინგუშური ენა ნაკლებდოკუმენტირებული ენაა.

ამრიგად, ზემოთ განხილული საკითხები გვარწმუნებენ იმაში, რომ ჩეჩნეთსა და ინგუშეთში მძიმე ენობრივი სიტუაციაა, რასაც ვერანაირად ვერ ცვლის ვეინახთა საერთო რიცხოვნობის შედარებითი სიდიდე, ანდა ენის უფლებათა ლიტონი დეკლარირება რუსეთის ფედერაციის, ინგუშეთისა და ჩეჩნეთის რესპუბლიკების კონსტიტუციებსა და ენის კანონებში. ჩვენი აზრით, საფრთხის უმთავრეს წყაროდ ენობრივი პოლიტიკა, უფრო ზუსტად კი, ანტიეროვნული საგანმანათლებლო სისტემა უნდა ჩაითვალოს. რაც შეეხება იუნესკოს მიერ გამოქვეყნებულ „მსოფლიოს საფრთხეში მყოფი ენების ინტერაქტიურ ატლასს“, მასში ინგუშური და ჩეჩნური ენები აღნიშნულია თეთრი ფერით, რაც ენის სიცოცხლისუნარიანობის მეორე დონეს, ე.ი. მოწყვლადი ენების დონეს გულისხმობს (იხ.: კ. მოზლი, 2010). ვფიქრობთ, ამგვარი კლასიფიკაცია არ შეესაბამება იმ მძიმე ვითარებას, რომელშიც სინამდვილეში დგას ვეინახური ენა. უფრო მართებული იქნებოდა, თუ მისი მდგომარეობა შეფასდებოდა მინიმუმ მეოთხე დონით მაინც, რაც გულისხმობს ენის ყოფნას სერიოზული საფრთხის წინაშე.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

- ა. გიულდენშტედტი, 1964 – გიულდენშტედტის მოგზაურობა. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსაცემად მოამზადა. გერმანულიდან თარგმნა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. ტ. II, თბ., 1964. დამოწმებულია არნ. ჩიქობავას წიგნიდან. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია. თბ., 1965.
- ბ. ისაევი, 1982 – М.И. Исаев. Социолингвистические проблемы языков народов СССР. М., 1982.
- კ. მოზლი, 2010 – კ. მოზლი. მსოფლიოს საფრთხეში მყოფ ენათა ატლასი. პარიზი, 2010. <http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html>; <http://www.unesco.org/languages-atlas/en/atlasmap.html>
- არნ. ჩიქობავა, 1965 – არნ. ჩიქობავა. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია. თბ., 1965.
<http://abra-zuck.livejournal.com/13479.html>
<http://www.ingushetia.ru/institute-constitution.php>
<http://docs.entd.ru/document/802045361>
<http://chechnya.gov.ru/page.php?r=63>
http://parlamentchr.ru/legislation/2007_317-16-rz-ot-25-04-07-goda-o-yazykakh-chechenskoj-respubliki
http://constitution.garant.ru/region/cons_oseiya/chapter/1/#block_1000
<http://unesdoc.unesco.org/images/0019/001924/192416f.pdf>
<http://checheninfo.ru/12952-nacionalno-yazykovaya-politika-v-strane-i-chechenskoj-respublike.html>
<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AF%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%>
<http://kyk-byre.ru/print:page.1.884-ministr-obrazovaniya-i-nauki-vystupil-protiv-nerusskih-yazykov-v-nacrespublikah.html>

ТЕЙМУРАЗ ГВАНЦЕЛАДЗЕ

СОСТОЯНИЕ ВЕЙНАХСКОГО (ЧЕЧЕНО-ИНГУШСКОГО)
ЯЗЫКА И ПЫШЕШНЯЯ ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ
В ЧЕЧНЕ И ИНГУШЕТИИ

В работе анализируются вопросы состояния и нынешней языковой ситуации в Чеченской и Ингушской республиках.

Проблема рассматривается на основе опубликованных ЮНЕСКО критериев для оценки уровней опасности, стоящих перед языками мира.

Отмечается, что, несмотря на общее многочисленность чеченцев и ингушей, а также на высокий юридический статус чеченского и ингушского вариантов вейнахского языка, этот язык реально стоит перед серьезной опасностью исчезновения.

თამარ ბითოლენია

**ქართული ენის გენდერული ლექსიკის
სემანტიკური ანალიზი I
(რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის მაგალითზე)**

ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, აგრეთვე სასაუბრო ენაში, გამოიყოფა ერთი ჯგუფი ლექსიკისა, რომელიც ქალისა და მამაკაცის სოციალურ სტატუსს და სექსუალურ-სოციალურ ქცევას გამოხატავს. ამ ჯგუფის სიტყვებს შეისწავლის ენათმეცნიერების ახალი დარგი – გენდეროლინგვისტიკა. გენდერული თვალსაზრისით საინტერესო ლექსიკაში დასტურდება სიტყვები, რომელთაც ამოსავალი მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ ფსიქოლოგიური, სოციალური და კულტურული ფაქტორების ზეგავლენით კონოტაცია შეეცვალათ და ახალი მნიშვნელობები განუვითარდათ მამაკაცისა და ქალის ურთიერთობისადმი განსხვავებული დამოკიდებულების საფუძველზე. ამგვარი სიტყვები ქართულ ენაში უკვე წარმოადგენს ქალისა და მამაკაცისათვის დამახასიათებელ სამეტყველო სტერეოტიპებს, რაც უმეტეს შემთხვევაში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სოციალური, ფსიქოლოგიური და კულტურული ფაქტორებით აიხსნება.

ქართულ ენასა და მის დიალექტებში ლექსიკურად გამოვლენილი გენდერული განსხვავებულობანი გამოიკვლია რ. ქურდაძემ. მან თავი მოუყარა ლექსიკას, რომელიც საინტერესოა გენდერული თვალსაზრისით (რ. ქურდაძე, 2012:282-292). ქართულ ენაში ასეთი სიტყვებია: გათხოვება, თხოვდება (გათხოვდა, გათხოვილა), ხელი სთხოვა, გაათხოვა, მიათხოვა, ითხოვა; მეუღლე, შვილი, ქალიშვილი, ვაჟიშვილი, ნარევი, უმრეცხლო და სხვანი.

ლექსიკის ამ ჯგუფზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ გენდერული ფაქტორი ენაში არის ერთ-ერთი მიზეზი სიტყვის ახალი მნიშვნელობების გაჩენისა.

გათხოვება, თხოვდება (გათხოვდა, გათხოვილა), ხელი სთხოვა, გაათხოვა, მიათხოვა, ითხოვა ფორმებისთვის ამოსავალს წარმოადგენს შესიტყვება ხელი სთხოვა. ამ შესიტყვებაში მოხდა ელიფსისი: სიტყვა ხელი ხშირი ხმარების გამო ამოვარდა და ზმნამ შეიძინა სრულიად ახალი მნიშვნელობა და ახლებური პარადიგმა. მაგალითად, ფორმებში გათხოვდა, ითხოვა, გაათხოვა/მიათხოვა ერთი ადამიანის მიერ მეორისათვის რაღაცის თხოვნა სრულებითაც აღარ იგულისხმება.

ლ. რეხვიაშვილის აზრით, ზმნა გავათხოვე, რომელიც ასე ფართოდ გამოიყენება და თეორიულად ადამიანების ცხოვრებაში დადებით მოვლენას, ოჯახის შექმნას აღნიშნავს, ატარებს დამამკირებელ კონოტაციას (ლ. რეხვიაშვილი, 2012). როდესაც კაცი საქორწილოდ ემზადება, სალიტერატურო ქართულსა და უმეტეს ქართულ დიალექტებში ამბობენ: კაცი ცოლს ირთავს, ქალი თხოვდება; კაცს ცოლი მოჰყავს (ცოლი მოიყვანა). ქორწინების დროს კაცი ირგებს სუბიექტის როლს, მას აქვს მოქმედების უპირატესობა, ის

თხოვლობს, ქალი კი ირგებს ობიექტის როლს – თხოვდება. გენდერული დისბალანსი ცხადად ჩანს იმ პირთა მეტყველებაში, ვინც ცოლის აღმნიშვნელად იყენებს სიტყვებს „ქალი“ და „დედაკაცი“: ქალი მოიყვანა, დედაკაცი მოიყვანა და ა.შ. ამ შემთხვევებში პოლისემიაც ნათლად იგრძნობა, მაგრამ გათხოვება/გავათხოვე ზმნების უარყოფითად აღქმა შედეგია იმისა, რომ ამჟამინდელ მეტყველთა უმრავლესობისათვის ცნობილი არ არის სემანტიკური და მორფო-სინტაქსური ცვლილებები, რაც ამ ორმა ზმნამ განიცადა.

განხილული მაგალითების უმეტესობა კონოტაციურად უარყოფითია. უარყოფითი კონოტაციის მატარებელი სიტყვების ნაწილის პარალელურად ქართულში არსებობს მათი დადებითი კონოტაციის მქონე სინონიმები. მაგალითად, შდრ.: გათხოვება/ცოლის მოყვანა – დაქორწინება, დაოჯახება, შეუღლება, შერთვა და ა. შ.

საინტერესოა საანალიზო სიტყვის სვანური ეკვივალენტის სემანტიკური თავისებურება: ქართ. გათხოვება ზმნას აქვს „თხოვების“ სემანტიკა, სვანურში კი – „გაბატარძლებისა“: წვილ „ბატარძალი“, ლი-წვილ-ალ „გათხოვება“ < ე.ი. „გაბატარძლება“, საინტერესოა ისიც, რომ ალ- მრავალგზისობის მარკერია, ე. ი. „მრავალგზის გაბატარძლება“.

ასევე საინტერესოა შეუღლე. შეუღლება სიტყვები. გ. გვანცელაძე წერს: „შეუღლე თავდაპირველად უღელში გაბმული პირუტყვის მეწყვილე ცხოველს აღნიშნავდა. როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში ეს სიტყვა გადატანითი მნიშვნელობით აღნიშნავდა ცოლს, რა მნიშვნელობითაც მისი ხშირი ხმარება იმდენად ბუნებრივი გახდა, რომ უკვე 951 წლისათვის, როცა იწერებოდა გიორგი მერჩულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, მას ცოლის მნიშვნელობა მყარად შეუძენია. ამ თხზულებაში სიტყვა შეუღლე ექვსჯერ დასტურდება და უკლებლივ ყველა შემთხვევაში ცოლს აღნიშნავს. მომდევნო პერიოდში სიტყვას ისე განუმტკიცდა ეს ახალი მნიშვნელობა, რომ დღეს მის პირველ მნიშვნელობად თანამეცხედრობა მიიჩნევა. მეორე მნიშვნელობად კი უღლის გამწვევი ცხოველის, მეწყვილის სემანტიკა იქცა. არადა ჯერ კიდევ „შუშანიკის წანებაში“ მიმდებარე დაუღლვილი სიტყვა ჯართან არის დაკავშირებული, თუმცა სინტაგმა დაუღლვილნი ჯარნი გადატანითაა გამოყენებული ადამიანთა მიმართ შდრ. იაკობ ცურტაველის სიტყვები: „და მაშინლა ეპისკოპოსთა მათ ორთავე, იოვანე და აფოც, ვითარცა ჯართა მწნეთა, დაუღლვილთა ზესკნელისა მის ფასისათა, ყოვლით კრებულთურთ... აღვიხუცნიო პატიოსანნი ძუალნი...“ (გ. გვანცელაძე, 2005: 14). უღელი სიტყვის მეგრული და სვანური შესატყვისებია უღ-უ და უღ-ჟ-ა. გ. კლიმოვმა საერთო-ქართველური ფუძე-ენის დონისათვის აღადგინა *უღელ არქეტიპი (პ. ფენრიხი, 1990: 330). როგორც ჩანს, უღელი ერთ-ერთი უძველესი სიტყვაა. დღეისათვის ქართულში შეუღლება დაოჯახება-დაქორწინების მნიშვნელობით, თითქოს, დადებითი კონოტაციის მქონედ ითვლება, ვიდრე გათხოვება ან ცოლის მოყვანა. ასევე დადებითი კონოტაციისად მიიჩნევა სიტყვა შეუღლე, ვიდრე ცოლი ან ქმარი. თანამედროვე ადამიანის აღქმით, არაფერია დადებითი იმაში, რომ ცოლ-ქმრის ოჯახური ცხოვრება უღელთან, უღლის სიმძიმესთან და ტვირთის ტარებასთან არის ასოციაციურად დაკავშირებული (შდრ. გამოთქმა „კაპანს ვეწევი“). მაგრამ წარსულში, როცა

სიტყვა მეუღლე-მ თანამეცხედრის სემანტიკა შეიძინა, პირუტყვისადმი სულ სხვაგვარი დამოკიდებულება იყო და ეს სიტყვა სულაც არ გულისხმობდა ქალის დაკნინებას, პირიქით, ქალი და მამაკაცი თანაბარი უფლებებისა და მოვალეობების მქონედ გამოდიოდნენ. სხვაგვარად, სიტყვაში ჩანს, თუ როგორაა აღქმული და ენაში ასახული ოჯახური ყოფა-ცხოვრება ქართველი ადამიანის მიერ. საანალიზო სიტყვის მიერ ახალი სემანტიკის შექმნა უეჭველად გენდერულ ფაქტორს უკავშირდება მეტაფორიზაციასთან ერთად.

გენდერის და, ასევე, სემანტიკური ცვალებადობის მიხედვით საინტერესოა სიტყვა შვილი, რამდენადაც იგი შვა ზმნისაგან არის მიღებული და ბუნებრივია, განურჩევლად, საერთოდ ნაშობს (ვაჟსა თუ ქალს) აღნიშნავდეს (იხ. ქ. ლომთათიძე, 1987: 179), მაგრამ შემდგომში დიალექტთა მიხედვით მისი მნიშვნელობა დავიწროვდა და ზოგან ახლა მხოლოდ ვაჟს გამოხატავს. მაგ., მოხეურში გვხვდება „ერთი შვილი მყავს და ორი ქალი“ (ი. ქავთარაძე, 1985). ზოგ დიალექტში (განსაკუთრებით მთაში) გოგონა შვილად არ მოიხსენიება. კაცი, რომელსაც ჰყავს სამი შვილი – ერთი ბიჭი და ორი გოგო – კითხვაზე, თუ რამდენი შვილი ჰყავს მას, უპასუხებს: ერთი შვილი და ორი გოგო. შვილში ჩვეულებრივ ბიჭი იგულისხმება (რ. ქურდაძე, 2002: 284); ქიზიყურში კი პირიქით მიუთითებენ, შვილი ნიშნავს გასათხოვარ ქალს, გოგოს (ქ. ლომთათიძე, 1987: 179; ქეგლ, 1962. VII).

მოვიყვანთ რ. ქურდაძის მიერ გაანალიზებულ რამდენიმე მაგალითსაც:

ნარევი სალიტერატურო ენაში არის „სხვადასხვა რამისგან შემდგარი, მთლიანი, სხვადასხვა რამე ერთმანეთში არეული, შერეული“ (ქეგლ, ტ. V). იგივე სიტყვა მთიულურ კილოკავში დედათა წესის მქონე ქალს აღნიშნავს, ხევსურულ დიალექტში კი – ადამიანს, რომელმაც მკვდარი უნდა მოამზადოს დასამარხად (ა. შანიძე, 1984: 362, 372; რ. ქურდაძე, 2012: 28). აქ წამოიჭრება საკითხი იმის შესახებ, თუ რატომ გაუჩნდა ასეთი სპეციფიკური მნიშვნელობები ამ ჩვეულებრივ სიტყვას. ჩვენეული ახსნა ასეთია: დედათა წესის დროს ქალი მიიჩნეოდა უწმინდურად და ამის გამო მენსტრუაციის დროს ქალს სახლში ყოფნა ეკრძალებოდა, ანუ ქალს, მთიულთა შეხედულებით, ამ პერიოდში უწმინდურობა შეერეოდა. ხევსურეთში კი მიცვალებული უწმინდურად მიიჩნეოდა. ამ ეთნო-კულტურულ შეხედულებებს უნდა განესაზღვრა მთიულურსა და ხევსურულში სიტყვა ნარევის განსხვავებული მნიშვნელობების წარმოქმნა. ამ ორი დიალექტის მაგალითიდან გენდერული თვალსაზრისით საინტერესოა პირველი, მთიულურის შემთხვევა.

უმრეცხო მომდინარეობს რეცხვა ზმნისაგან და ნაწარმოებია უარყოფითობის მაჩვენებელი უ- -ო კონფიქსით. უმრეცხო მთიულურ-გუდამაყრულ და თუშურ დიალექტებში გვხვდება გოგონას აღსანიშნავად, რომელსაც ჯერ დედათა წესი არ ჰქონია, ხოლო ამავე ტერმინით ხევსურულ დიალექტში ორსულ ქალს აღნიშნავენ (ა. შანიძე, 1984: 409; რ. ქურდაძე, 2002: 284). ჩვენი აზრით, მთიულ-გუდამაყრელთა რწმენით, უმრეცხო არის ის, ვისაც მენსტრუაციის დროს განბანა, საცვლის რეცხვა ჯერ კიდევ არ სჭირდება, ხოლო ხევსურულში იგულისხმება ორსული ქალისთვის ციკლის უქონლობა.

ქართული ენა სავსეა ძველი და ახალი ტერმინებით. თანამედროვე სლენგში ბოლო დროს სექსუალური ქცევის აღსანიშნავად სულ უფრო მკვიდრდება სიტყვები: მისცა, დაკერა, შეაბა, შეეტენა, გააფორმა, მიამყნო, აეკიდა, იხმარა, ნახმარი... დასახელებული უპატეცემულო გამონათქვამები ქალს ან მის ქცევას მიემართება.

ყველა ამ მაგალითში საქმე გვაქვს ენაში არსებულ სიტყვათა მეორეულ მნიშვნელობებთან, რომლებიც ხაზგასმით დატვირთულია გარკვეული კონოტაციით (ძირითადად უარყოფითით). ამასთანავე, ამ მაგალითებითვე დასტურდება პოლისემიის წარმოქმნა გენდერის ნიადაგზე.

განხილული ქართული გენდერული ლექსიკა ცხადად გვიჩვენებს, რომ სიტყვები ინარჩუნებენ ამოსავალ, პიოველად მნიშვნელობებს, ასევე, იოლად იჩენენ ახალ სემანტიკას, რომელიც, ჩვეულებრივ, განპირობებულია სოციალური, ფსიქოლოგიური და კულტურული ფაქტორებით და მუდამ ახლავს გარკვეული კონოტაცია.

სტატია წარმოდგენს ქართული ენის გენდერული თვალსაზრისით დაწყებული სისტემური კვლევის ნაწილს და იგი ეძღვნება ლექსიკურად გამოვლენილი გენდერის ანალიზს. მომზადებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ახალგაზრდა მეცნიერთა გრანტის საფუძველზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

- გ. გვანცელაძე, 2005 - გ. გვანცელაძე, ცხოველთა სახელები, როგორც ადამიანის მახასიათებლები ქართულში, თბ., 2005.
- ქ. ლომთათიძე, 1987 - ქ. ლომთათიძე, შვილ ფუძის შედგენილობის საკითხი, აკაკი შანიძე 100 - საიუბილეო კრებული, თბ., 1987.
- ლ. რეხვიაშვილი, 2015 - ლ. რეხვიაშვილი, „მომეცი/მოგეცის“ ენა — გენდერული იერარქიები ქართულში. <http://liberali.ge/blogs/view/5525/mometsimogetsis-ena-genderuli-ierarqiebi-qartulshi> უკანასკნელად იქნა გადამოწმებული 24.11.2015.
- პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 1985 - პ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.
- ი. ქავთარაძე, 1985 - ი. ქავთარაძე, ქართული ენის მოხვეური დიალექტი, თბ., 1985.
- ქეგლ, V - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, V, თბ., 1958.
- ქეგლ, VII - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VII, თბ., 1962.
- რ. ქურდაძე, 2002 - რ. ქურდაძე, ენისა და გენდერის პრობლემა ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში, საენათმეცნიერო ძიებანი, ტ. XIII, 2002.
- რ. ქურდაძე, 2012 - რ. ქურდაძე, თანამედროვე ქართული ენის სოციალურ-კულტურული ასპექტები, თბ., 2012
- ა. შანიძე, 1984 - ა. შანიძე, ქართული კილოები მთაში, თხზულებანი 12 ტომად, ტ. I თბ., 1984.

TAMAR GITOLENDIA**SEMANTIC ANALYSIS OF GENDER VOCABULARY IN GEORGIAN I.
(USING SEVERAL LEXICAL UNITS)**

A certain group of lexical units is attested in the Georgian literary language and dialects as well as spoken Georgian referring to social status as well as sexual and social behavior of females and males. Gender linguistics which is a new sub-field of linguistics covers such types of words. Gender-specific vocabulary includes words which have primary meanings, though their connotation has been modified and acquired new meanings due to psychological, social and cultural factors, based on different attitudes towards male-female relationship. The above-mentioned words already represent male-/female-specific stereotypes in the Georgian language.

The article provides a discussion on several words with gender-specific semantics separating primary and secondary meanings (i.e. those having the gender-specific genesis). The analyzed lexical units mostly have a negative connotation.

The article represents part of systemic research started on gender-specific semantics of the Georgian language and is focused on the analysis of gender-specificities expressed through the vocabulary.

The proposed article has been prepared with support of young scientist grant provided by the *Shota Rustaveli National Science Foundation*.

ნატო გულუა

**ლევან გოთუას რომან „გმირთა ვარამის“
სემიოსფერო**

რომანში „გმირთა ვარამი“ ნათლად გამოიკვეთა ლევან გოთუას განსხვავებული სტილი, მისი მრავალფეროვანი ლექსიკა და ემოციური მხატვრული სახეები. საკითხის ისტორიამ აჩვენა, რომ მწერლის შემოქმედებიდან კვლევის ძირითად საგნად ირჩევდნენ რომანს „გმირთა ვარამი“ და განიხილავდნენ მის მხატვრულ სტილს, ენას, ნაგრამ ისე, რომ გათვალისწინებული არ იყო XX საუკუნის შუა ხანების საერთო კულტუროლოგიური ფონი (სისხლიანი რეპრესიები, მეორე მსოფლიო ომი და მისი შედეგები, სტალინური ეპოქის დასასრული და სხვ.). ჩვენ მიზანია, განვსაზღვროთ ლ. გოთუას მწერლური სუბიექტურობის, ნოვაციის ადგილი ქართულ ლიტერატურაში; გამოვარკვიოთ მწერლის მხატვრული ექსპერიმენტის ასპექტები, განვსაზღვროთ ისტორიული და მხატვრული ტრადიციების მიმართ მისი მიმართების ხარისხი და წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულება საბჭოთა ლიტერატურული შაბლონის მიმართ. ამ კვლევის ნაწილია წინამდებარე ნაშრომი, სადაც განვიხილავთ ლ. გოთუას „გმირთა ვარამის“ სემიოსფეროს, რომანში გამოყენებულ კარნავალიზაციის მეთოდს.

მხატვრული ტექსტის სემიოსფერო თავის თავში მოიცავს მიკროსამყაროს, როგორც დიდი სამყაროს ნაწილს. რომელიც უნდა განვიხილოთ ტექსტის ვერტიკალურ ჭრილში. რომანში დახატული სოფელი ქვეყნის ქვეშარიტი სახეა, ის არის სამყარო სამყაროში და წარმოადგენს დიდგვაროვანთა სამყაროსაგან რადიკალურად განსხვავებულ სივრცეს. რომანში ნაჩვენები ორი სამყარო გარკვეულწილად ურთიერთწინააღმდეგომაშია და ოპოზიციურ მხარეებს წარმოადგენს. ლ. გოთუა სოფელს განიხილავს როგორც ეთნოფსიქოლოგიურ ფესვს. მისი იდეალი სწორედ ფესვებთან დაბრუნებაა, რითაც ის უპირისპირდება აწმყოს, კომუნისტურ წყობას. თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ლიტერატურაში, ფესვებთან დაბრუნება აქტუალურ პრობლემას წარმოადგენს. ლ. გოთუამ სტალინის ეპოქაში შეძლო ამ ლიტერატურული ხერხის გამოყენება და შექმნა ორი იდეალის ბინარული ოპოზიცია: ხალხური/ეთნოკულტურული კომუნისტური, სტალინური.

ნაწარმოებში სოფელ ქედას სახით არის ნაჩვენები მიკროსამყარო: მას თავისი საგნობრივი სიმბოლოები გააჩნია: სოფლის თოფი, რომელიც მხოლოდ თავდაცვის მიზნით გამოიყენება, სოფლის ღოროტოტო, მხოლოდ გარეშე მტრის თავდასხმის საუწყებლად უნდა ააქედრონ, სოფლის ობოლი, რომელიც სოფლის საღამურად უნდა იქცეს. საგნები. ნივთები ის არსებითი პლასტია, რომლებიც ახასიათებენ მოცემულ სემიოსფეროს, მის ფარგლებში არსებულ ადამიანებს. ვ. ხალიზევის მიხედვით, საგანი პირდაპირაა დაკავშირებული ადამიანთა საქმიანობასთან, მათ ქმედებასთან. აზროვნებასთან და წარმოადგენს კულტურის აუცილებელ კომპონენტს (ვ. ხალიზევი, 1999). სოფელს ასევე ჰყავს ხალხის მიერ უპირობოდ არჩეული წინამძღოლი - ოქრო-პაპა, ბრძენი მოხუცი.

რომელიც მუხლჩაუხრელად ზრუნავს სოფლის მცხოვრებთა კეთილდღეობისათვის, სამართლიანობისათვის და ამყარებს წესრიგს.

ლ. გოთუამ რომანში სოფლის მიკროსამყაროს ფონზე გამოიყენა კარნავალიზაციის მეთოდი, რომელმაც თავდაყირა წარმოგვიდგინა არა მარტო ტექსტში აღწერილი დიდგვაროვანთა სამყარო, არამედ ავტორის დროინდელი ეპოქაც. მ. ბახტინის სემიოტიკური თეორიის მიხედვით (მ. ბახტინი, 1965) კარნავალიზაცია წარმოადგენს „ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოვლენის ინვერსიას“, ანუ ბინარული ოპოზიციის აზრის თავდაყირა დაყენებას. როცა ხალხი იმყოფება საკარნავალო მოყდანზე, მისი კულტურა, ყველა საყოფაცხოვრებო წარმოდგენა იცვლება. კარნავალის მეფე ლატაკია, ადგილებს ცვლიან სიკვდილი და სიცოცხლე, მამაკაცი და ქალი, ირგებენ ერთმანეთის ნიღბებს; ჭარბობს ბილწსიტყვაობა, ეულგარული სიტყვები და გამოთქმები.

სამყაროს კარნავალიზაცია ის მხატვრული ხერხია, რომლის მეშვეობით ავტორი უკეთ ახერხებს თავისი სათქმელის გადმოცემას და გამოხატავს რეაქციას არსებული სინამდვილისადმი. „კარნავალური ნარატივი განისაზღვრა ისეთი მკვეთრად ჩამოყალიბებული მახასიათებლებით, როგორცაა: პაროდირება: თავისუფალი, ფამილარული ურთიერთობების დემონსტრირება“ (ი. რატიანი, 2009). აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ავტორისეულმა მხატვრულმა ოსტატობამ მწვერვალს მიაღწია კარნავალური სიტუაციის აღწერისას; მისი მეშვეობით მწერალი უკეთ ახერხებს თავისი სათქმელის გადმოცემას და გამოხატავს რეაქციას არსებული სინამდვილისადმი. იმდროინდელი ეპოქის კარნავალიზაცია უკვე მთელი სისრულით ვეღარ წარმოადგენდა რეალობას და ახალი შტრიხებით შეესებინა საჭიროებდა. მწერალმა ხალხური თეატრალური სანახაობა ახალი შინაარსით შეავსო, მხატვრულ ტექსტში ტოტემური ნიშნების მქონე ნიღბებმა დამატებითი ფუნქციები შეიძინა. ე. ი. ლ. გოთუამ შეძლო მათი დანიშნულების პერეკოდირება და სწორედ ამაში მდგომარეობს ავტორისეული ნოვატორობა.

პირველად ეს მეთოდი გამოვლინდა იმ ეპიზოდში, როცა ლეკების მიერ გატაცებული სოსია მენახირის დედა საბედო გადაწყვეტს უცხო მხარეში შეილის საბოვნელად წასვლას და სოფელი უნდა დაეხმაროს ამ ურთულესი საქმის აღსრულებაში. აქ აშკარადაა ხაზგასმული ის ფაქტი, რომ ძალა ერთობაშია და თუ არა მთელი სოფლის ძალისხმევა, ისე მისი ერთი წევრი საწადელს ვერ მიაღწევს. ამ ეპიზოდში ოქრო-პაპა გვევლინება საქმის წინამძღოლად, რომელიც თავის პატარა ჭგუფთან ერთად კარდაკარ დადის და საბედოსათვის სანოვაგეს აგროვებს. მათი მსვლელობა ბერიკაობა-ყვენობას ან სხვა რომელიმე აგრარული დანიშნულების ხალხურ საზიობას ჰგავს. ქართული თეატრის საწყისებად მიჩნეულია ბერიკაობა და ყვენობა. ბერიკაობა – ეს იყო ნიღბოსანთა იმპროვიზაციული თეატრი, ყვენობა კი – სადღესასწაულო მსვლელობა. ბერიკაობის დროს შემსრულებლები თავად თხზავდნენ ტექსტებს, რომლებიც უნდა შეესრულებინათ და თვითონვე ასრულებდნენ მას. აღსანიშნავია, რომ ეს შეთხზვა იმპროვიზაციულად ხდებოდა, ანუ ტექსტი იმ წუთში მაყურებლის თვალწინ იბადებოდა (ბერიკაობა და ყვენობა, 2015).

რომანში მსვლელობა გარკვეულწილად საქველმოქმედო ხასიათს ატარებს და ამავე დროს კარნავალის სახე აქვს საქველმოქმედოა, რადგან საზოგადოების ერთ-ერთ წევრს უნდა დაეხმარონ და აგრარული იმიტომ, რომ ამ საქმეში

მონაწილეები, გარდა ფიზიკური დაზმარებისა, დალოცვასაც იღებენ სოფლის უხუცესისგან, არაყით სავსე ყანწის დაღვეით საქმის თანაზიარიც ხდებიან და სამომავლოდ ხეავიანი მოსავალიც გარანტირებული აქვთ. ამ წუთიდან ისინიც კარნავალის მონაწილეები არიან და სხვებთან ერთად ებმებიან მხიარულ პროცესში. ამ ეპიზოდში ავტორს შემთხვევით არ აუჩრჩევია კალოს ლეწვის, ძნის დაღმისა და მოსავლის დაბინავების მომენტი, შრომის ფერხული, ერთგვარი ზეიმი, დღესასწაული, რომელიც ისედაც ჰგავს კარნავალს, რადგან შრომის ამ პროცესში ყოველთვის მონაწილეობს რამდენიმე ადამიანი. შრომაში დახმარება ხომ ძალიან პოპულარული იყო საქართველოში. ასე უკეთ არის შესაგრძობი ადამიანების დიდი ძალისხმევით, ოფლითა და შრომით მიღწეული ბარაქა და მაღლი მთელი ქვეყნისა: „გაფიცხებული ბზისა და ხორბლის მჭახე სურნელი საამურად უჭიტინებდა შეოფლილ ნესტოებს. კალოში ჩაშლილი ჭირნაბული ნაყარ ფუტკარივით ზუზუნებდა და გააღმასებულ კევრებს მორჩილად უდებდა ბზესა და თავთავს. არც მზე იშურებდა შეციბრუტებულ სხივებს. გაოფლილი ხევი და სიხარული სუფევედა ირგვლივ“. აქ უკვე კალოზე ხარებთან ერთად ტრიალებენ მონაწილეები, ყველაფერი ბრუნავს, როგორც კარუსელი, რომელიც წრებრუნვის ნიშანია. მთელი მიკროსამყარო ბრუნავს და მოქმედება ისევ თავიდან იწყება, რასაც მარადიულობამდე მივყავართ: „ხმა და კილო, კითხვა და პასუხი... კევრებთან ერთად ტრიალებდა... ერთიან ბრუნვაში იყო ყველაფერი...“ სადღესასწაულო კარნავალის მრავალი ნიშანი სახეზეა. „ბერიკაობა-ყვენობა რთული და მრავალფეროვანი დღესასწაულია. იგი კოსტუმირებულია და ნიღბებით თამაშდება. კარნავალის მრავალრიცხოვან მონაწილეებს – თავბერიკას, დედოფალს, მაყრიონს, ნათლიას, მღვდელს, მცველებს, სოფლის დამრბევებს, მუსიკოსებს, ბერიკების ამაღას კონკრეტული ფუნქცია აქვთ. საღამოს ან ღამით სოფელში ბერიკების კოლექტიურ სვლას მუსიკალური თანხლება და მხიარულება ახლავს. ისინი დაეინებით უჭებენ გულუხვობას, მაგრამ თუ არაფერს გაიმეტებენ, ეზოში გაუგორდებიან, რაც ხალხს ცუდ ნიშნად მიაჩნია... ბერიკათა სიმღერები ტრადიციული შინაარსის შემცველია. იმპროვიზაციაც არ არის გამორიცხული“ (თ. ქურდოვანიძე, 2001: 58) სახეზეა თეატრალური ატრიბუტიკის სამი კომპონენტი: წრე, მოქმედება, რიტმი (ფერი კი მომდევნო ეპიზოდებიდან შემოდის). ტექსტის მიხედვით ობოლი ქონსალამურა სახელდახელოდ, სიტუაციიდან გამომდინარე, ლექსებს თხზავს იმათთვის მიძღვნილს, რომლებიც ბარაქიანად გაიღებენ და საღამურის აკომპონიმენტის თანხლებით მღერის:

„კარგი სახელი გქვიანო...
 ხაპრო ბარაქიანო!
 დუნიაზე ქებულო.
 დრუსტად გასუქებულო...
 ჩიტყვით დაშაქრებულო.
 პიტნით განაზებულო!!...“

ან პირიქით, ვინც ყოყმანობს: „ვინც არ შესვას, ლექსად მიუმღერე ხოლმე – ლექსად... ხომ დაინახე?! უებარი წამალია! ხელად გადაჭკრავს!“

დადის ასე თავის გუნდთან ერთად ოქრო-პაპა და აგროვებს სანოვაგეს საბედოსათვის. მისი გუნდი ბერიკების გუნდს ჰგავს: სტვირი, გადმობრუნებული

გობი დოლის ნაცვლად, მესტვირე და ლექსების გამომთქმელი ქობსალამურა, საბედოს ტომრების მტვირთელი ხოსიტა, თავად თმაგაშლილი და კაბაგადმობრუნებული საბედო - აი, მთელი შემადგენლობა და, რაც მთავარია, მათი თანმხლები სიცილი და მხიარულება: „გოგო-ბიჭები თამაშის ხმაზე ცქმუტავდნენ, ცეკვავდნენ. ბუქნაობდნენ - კევრებზე, პირდაპირ კალოში ძნის თავზე თუ საბძლის ჩრდილოში“. „ოქრო-პაბა კი სულ უმატებდა ხალისს, ნაირ-ნაირ კილოზე ააწყობდა ლექს-თამაშას... კალო-მასპინძლის საქციელის მიხედვით, ნიშანსიტყვიანად გასძახებდა ქობსალამურას: ორფეხა და ორთითაო!.. აბა, ბიჭო... შეგვეწიე!

„ქობსალამურაც უმაღ შეაწვედა:
 ორფეხა და ორთითაო,
 ჭირნახულის ოფლითაო,
 ქვევით კალო - ზევით ცაო!!
 დალესტანში გაღის ხმაო!!“

აშკარაა, რომ მთელი ამ ორომტრიალის სულისჩამდგმელი და განმანორციელებელი ქობსალამურაა. მხოლოდ მას შეეძლო დადარდიანებული და მტრისგან ხშირად აწიოკებული სოფლისათვის გულის გახსნა და ღიმილის მოგვრა. „როგორღაც თავისთავად გამოსდიოდაო“, - შენიშნავს მწერალი, - „ეს მორცხვი და უჩინარი ობოლი გუნდში თუ ფერხულში პირველი მადახურა და კილოს ძირი გახდებოდა. იერშიც იცვლებოდა მაშინ“. ე. ი. მას შეეძლო გარდასახვა, რეალური სახის დამალვა ნამდვილი თუ წარმოსახვითი ნიღბის ქვეშ. ავტორი ქობსალამურას გვიჩვენებს ხალხური ხელოვნების სხვადასხვა სახესთან მიმართებით, მწერალი პერსონაჟს ახასიათებს სინკრეტული სამყაროს პრიზმაში გატარების გზით, რასაც ისევ წასულთან, საწყისთან, ფესვებთან მივყავართ.

კარნავალიზაცია კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ გამოიყენა ავტორმა თავში „ქარვასლის კარის შეყრა“, სადაც ნაჩვენებია გრემის „დიდი ნარდიბაზრობა“, გაცხოველებული აღებ-მიცემობის პროცესი. შექმნილია სადღესასწაულო ფონი: ბაზრის კიდეებში მოძრაობენ მუშაითები და ჯამბაზები, ქულბაქების ბანებზე - მესაყვირენი და მადახურები, ტარულები აქუხებენ ქარვასლის დიდ საყვირს, რომლის ხმა ედებოდა და სცილდებოდა ბაზარს, ქულბაქებისა და ქარვასლების ფარგლებსა და საზღვრებს. მაგრამ ბაზარს ცეცხლი მაინც ზედა უბნიდან გამოშვებულმა „ყენმა“ შეუწითო.

ზედა უბნელი „ყენი“ საკარნავლო ფორმით წარმოგვიდგება: „მაღალ, ყინჩ-მრუდე აქლემზე შემჯდარიყო, თავზე თეთრი დოლბანდი მოეხვია, მისი ბოლო კი აქლემის კუდზე გამოეხატა. ტანზე ყვითელფორეჯებიანი გრძელი კაბა ეცვა, წელზე სპილენძის ლაკანი ეკიდა. თავისი ქალამნები აქლემისთვის წინა ფეხებზე ჩაეცვა, თავად კი შიშველ ფეხებზე აკვნის შიბაქები დეზებად დაეხა. ზურგზე გუდა მოეკიდა. ნიღბების დასტა მოეგდო. ხელში სამადლიანი საყვეარის შოლტი ეპყრო და წარამარა ატყლაშუნებდა. აქლემს დიდი გაბერილი ხურჯინიც ეკიდა. უკან მეზურნეები, მესაკრავყენი და მათი დამქაშები დაკვრიოთა და ღრიანცელით მოსდევდნენ“. სპილენძის ლაკანი, აკვნის შიბაქები, ნიღბების დასტა, ხურჯინი - ხალხური კარნავალის ნიშნებია; აქლემი, შოლტი, თეთრი დოლბანდი, ყვითელფორეჯებიანი კაბა - აღმოსავლელი, სპარსი დამპყრობლის.

ხალხური ტრადიციის მიხედვით, „ყვენი სახეზე ქალაღის ან მუყაოსაგან დამზადებულ ნიღაბს იფარებდა, რომელიც პირისფრად ან წითლად იყო შეღებილი“ (ჭ. რუხაძე, 2007). ზოგჯერ კი შავად იღებავდა სახეს. ყვითელ ფერს ქართული ტრადიცია და ფოლკლორი იშვიათად იყენებს. აშკარაა, რომ მხატვრული ტექსტისეული „ყვენის“ ატრიბუტიკა განსხვავდება ტრადიციულისაგან.

„ყვენის“ სამოსის აღწერისას გვხვდება ყვითელი ფერი. მას „ყვითელფორეჯებიანი“ კაბა ეცვა. რომანში ყვითელი ერთ-ერთი გამოკვეთილი ფერია და ის ყოველთვის დატვირთულია უარყოფითი მნიშვნელობით. ტრადიციული გაგებით, ყვითელი არის მზის ნათება. ეს არის თბილი ფერი და ორმხრივი სიმბოლური დატვირთვა აქვს. ერთი მხრივ, ის სიხარულისა და მხიარულების ფერია, ხოლო, მეორე მხრივ, ის ლაჩრობასთან, სიმბდაღესთან, ცბიერებასთან, ტყუილთან, სიხარბესთან ასოცირდება (ფერების სიმბოლიზმი, 2014). რომანში ყვითელი ფერის, როგორც სიმბოლოს, მეორე მხარეა გამოკვეთილი. ის არ არის ქართული სამყაროსათვის ნიშანდობლივი ფერი, ის მტრულად განწყობილ სამყაროს ახასიათებს. ყვითელი და, საერთოდ, მკვეთრი, ქვეტელა ფერები უარყოფით განწყობას ქმნიან ნაწარმოებში; „ჭრელი ძონძებით“, „ბრჭყვიალა ნამგალა მთვარით“ არაქართულ. უცხო სამყაროზე მახვილდება ყურადღება.

მოგვიანებით მეორე დამპყრობელი ქვედა უბნელი „ხონთქარა“ დაიკავებს ბაზრის მოყდანს. თეთრ ვირზე ამხედრებულ „მაღალსა და გამბდარ, ტანწოწოლა კაცს გრძელი ფეხები მიწაზე ეიარყოდა. ჭრელ ძონძებში ჩაცმულს გულზე მოზრდილი ბრჭყვიალა ნამგალა მთვარის მსგავსი ეკიდა, ზედ ვირის აეშარა იყო გრძლად გამოზმული. თავზე ცხენის ძუის თულ-დოლბანდი გაეწყო, განზე გაფარჩხულ ფეხებზე მოზრდილი, ახალ მთვარედ ამოთარგული ფლოსტები ამოეკრა“ (ლ. გოთუა, 1965: 322). აშკარაა, რომ ეს თურქი დამპყრობელია. მათ შორის იმართება შეჯიბრი და „ხონთქარი“ დასჯაბნის „ყვენს“. ორთაბრძოლა მახვილსიტყვაობასა და სახიობურ ხელოვნებაში იმართება და არა ფიზიკურ შერკინებაში, როგორც ეს ხალხურ წარმოდგენებს ახასიათებდა: „წარმართული მითოლოგიის წიაღიდან გამაროული ბერიკაობა-ყვენობა თანდათან საერო სანახაობად განვითარდა და ხალხის დამპყრობლებთან გმირული ბრძოლის გამოხატულებად გადაიქცა“ (იქვე). მაგრამ ხალხური ტრადიციის მიხედვით, ყვენი და მეფე ებრძვიან ერთმანეთს და არა „ყვენი“ და „ხონთქარა“. ავტორმა ეს ცვლილება XVII საუკუნის საქართველოს ისტორიული ფონის საჩვენებლად შეიტანა და გვიჩვენა ორი სხვადასხვა ძალა, რომელიც ჩვენი ქვეყნის დასაკუთრებისათვის ეცილებოდა ერთმანეთს.

თუმცა მხატვრულ ტექსტში ყველაფერი ამ შერკინებით არ დასრულებულა: როცა ყველას დამთავრებული ეგონა სახიობა, „მოულოდნელად ხალხურ თეატრონს ახალი გაგრძელება აღმოაჩნდა“. ასეც უნდა მომხდარიყო, დამპყრობელ და მოძალადე „ყვენს“ ან „ხონთქარას“ არ უნდა დარჩენოდათ გამარჯვება. ასპარეზზე გამოდის ქართველი ბერიკა, ტახში ჩამჯდარი ლორბერიკა – ქედელი ქობსალამურა. „მაღე ხალხის კედელი გაიბო და მოედანზე ნიკორა კამეჩი გამოჩნდა. ზურგზე ბზით საესე გოდორი ედგა. ამ გოდორ-ბუღდში ტახ-ბერიკა ჩამდგარიყო, სახეზე ეშვებიანი ტახის ნიღაბი ჩამოეცვა. ტანზე გადაბრუნებული

ძველტყაპუჭი ჩაეცვა – ღორისა და დათვის ნარევს დამსგავსებოდა. ცალ ხელში დინგის თოკი მოეგდო, მეორეში კი – ფიწალი“. ეს უკვე ნამდვილი ღორბერიკაა, ანუ, როგორც მას ავტორი უწოდებს, ტახ-ბერიკა (თუმცა საბრძოლო ატრიბუტიკაც ახლავს დამატებით). ქართულ მისტერიებში ხშირად გამოიყენებოდა ტახის ნიღაბი: „ღორბერიკა ნიღბად ატარებდა ჯონზე წამოცმულ გამხმარ ღორის თავს, ტანს კი ღორის ტყავით იფარავდა“ (ბერიკაობა და ყვენობა, 2015).

სწორედ მაშინ დაიწყო ნამდვილი შერკინება. ქოხსალამურამ სახელდახელოდ შეთხზული ლექსებით ნათელი მოჭტინა წინა მოასპარეხეთა ვინაობასა და მათ ჭეშმარიტ ზრახვებს:

„იიოოდა....

კუდალა კამეჩიო და... ცოხნაში ასე ჩიოდა...

ერანი თუ თურანიო – ძერანი თუ ყორანიო...

ყენი და ხონთქარაო - ორივე ერთად არიო...

ალია და ოსმანაო - ორივე თათარიო...”

მალევე გამოიკვეთა მიზანიც: „ყენ-ხონთქრის გაგორება“. ქოხსალამურამ თავისი ოსტატობით, მახვილგონიერებითა და თვითნაბადი ნიჭიერებით „გააფასა“ „ყენ-ხონთქარი“ და გამარჯვება მოიპოვა. ამ წუთიდან სოფლელი პატარა ლატაკი, რომელმაც მტერზე გამარჯვება მოიპოვა, დიდბერიკად, კარნავალის ნამდვილ მეფედ გადაიქცა.

მთელი ეს დღესასწაული მხოლოდ ზედა შრეა ტექსტისა. მთავარი სათქმელი კი უფრო მის ღრმად მოთავსებულ ფენაში უნდა ვეძიოთ. ყენ-ხონთქარზე ქართველი ბერიკას გამარჯვება მხოლოდ ერის კეთილი სურვილებით ნაკანახევი იდუა როდია, ამ თეატრალური წარმოდგენის მიღმა, რეალურ სინამდვილეში სამი სახელმწიფოს – საქართველოს, თურქეთსა და სპარსეთს შორის არსებული დაპირისპირებაა ნაჩვენები. რომანის ამ თავში კი, ბრძოლისა და დაპირისპირების ფონზე, ახალი ძალა – რუსეთი შემოდის. მართალია, რუსეთის მხრიდან ჯერ მხოლოდ თავაზიანი შემოთავაზება ფიგურირებს, მაგრამ ნაწარმოების ქვეტექსტი აშკარად გვაგრძნობინებს, რომ ეს მესამე ძალა არანაკლებ საშიშია ირანსა და თურქეთზე. „ირანულ ბაბრს“ და „თურქულ ფოცხვერს“ ორთავიანი რუსული არწივიც დაემატა, რამაც ფაქტიურად „ბერმუდის სამკუთხედში“ მოაქცია საქართველო.

ავტორი რომანში პოლიტიკური მოვლენების კარნავალიზაციას არ სჯერდება. მან ამ ხერხით შიგასახელმწიფოებრივი, სოციალური ურთიერთობებიც წარმოადგინა და თავისი ეპოქისათვის დამახასიათებელი მანკიერებები გააკრიტიკა. კოზმა მოურავის სახით მწერალმა დაგვიხატა სახელმწიფო მანქანის მიერ შექმნილი ზნედაცემული ჩინოვნიკი, რომლის მსგავსნი საძებარი არ იყო მის თანამედროვე ეპოქაში. კოზმა მოურავი ერთ რომელიმე კაცს არ მოუკლავს, ის სოფელმა მოკლა, ერთ პირად ქცეულმა სოფელმა; აქ კონკრეტული პირი არ ჩანს, ისევე როგორც ხალხური შემოქმედების შემთხვევაში. იარაღიც კი საერთო, საზოგადო იყო – „სოფლის თოფი“. სოფლის თოფი, სოფლის ღოროტოტო. სოფლის განაჩენი – ამ დეტალებით მწერალმა ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ აქ მიმდინარე მოვლენები ერთი რომელიმე სოფლის ფონზე, ლოკალურად კი არ მიმდინარეობს. არამედ ნაჩვენებ პრობლემებს ზოგადი

ხასიათი აქვს. „საქვეყნო ბეგარის მითვისებისათვის, საწყაოს ერთი მტკაველით დაჭარბებისათვის, დამწვარი ეკლესიის აღსადგენ ქვა-აგურის წაღებისათვის, ხატის ვენახის დათავისებისათვის, ობოლ გოგოს ნამუსის ახლისათვის, მეფისათვის მირთმეულ საჩივრის არზის დახვეისათვის“ – აი იმ დანაშაულთა ნუსხა, რისთვისაც სოფლის თოფმა მოკლა კოზმა მოურავი. ამ დანაშაულთაგან ზოგი სოციალური ხასიათისაა, ზოგი მორალური, ზოგიც რელიგიური. ეკლესიების ხელყოფა, წმინდა ადგილების წაბილწვა და საერთოდ რელიგიის მიმართ ნიჰილისტური, უფრო მეტიც, აგრესიული დამოკიდებულება ავტორის ეპოქისათვის უფრო ნიშანდობლივი იყო, ვიდრე XVII საუკუნის საქართველოსათვის.

კოზმა მოურავის მკვლედი სოფელი კი ხოსიტას ახალი სახლის ეზოში ფუძის ანგელოზის დამწყალობებას ზეიმობს და ადამიანის სიკვდილით გამოწვეულ ტკივილს საერთო ყრიამულში ინელებს. თოთქოს კოზმას – საერთო მტრის – სიკვდილი კარნავალის ნაწილია. ის ბუნებრივად გადაიზრდება ზეიმში. დღესასწაულში, რომლის სულისჩამდგმელი ისევ და ისევ ქოხსალამურაა, რომელიც კედელზე ჩრდილებს აკეთებს. თუ წინა ეპიზოდში ნიღბები და ფერები იყო გამოყენებული მთავარი საოქმელის გადმოსაცემად, ახლა ჩრდილებს იყენებს ავტორი. ამ შემთხვევაში ჩრდილს იგივე ფუნქცია ენიჭება, რაც ზემოთ ნიღბს ჰქონდა. ნიღბიც და ჩრდილიც იძლევა იმის საშუალებას, რომ კარნავალის მონაწილემ თქვას ის, რასაც რეალურ ცხოვრებაში ვერ იტყვის, ანუ, სიმართლე. რომანში წარმოდგენილი ნიღბებისა და ჩრდილების წარმოდგენებიც სწორედ ავტორის მთავარი საოქმელის გამოხატვას ემსახურება.

ქოხსალამურა კი ექსპრომტად თხზავს ლექს-სიმღერებს და ამგვარად ამზიარულებს დადარდიანებულ სოფელს. მისი, როგორც სახალხო ავტორ-საოქმელის, მოვალეობა ხომ სწორედ ეგ არის. მაგრამ ის მარტო ცოცხლებს კი არ წარმოდგენს მის მიერ იმპროვიზირებულ სცენაზე ჩრდილების სახით, არამედ მკვდარ კოზმა მოურავსაც. თოთქოს სულის გამოხმობის პროცესს ვესწრებით, იმდენად შთამბეჭქდავი და ნიშანდობლივია ამ დიდი ხელოვანის მიერ განსახიერებელი მოურავი მან გაჩრდილა და კიდევ გაასაუბრა მიცვალებული. „დახე ოსტატსა! არ გააცოცხლა მოურავი! დახე ღრანჯიანსა, უღვაშჯაგარასა!“ – იძახდნენ ქოხსალამურას ოსტატობით გაოცებული თანასოფლელები. ხელოვანი ამასაც არ დასჯერდა და მეორე პერსონაჟიც შემოიყვანა სცენაზე – მეორე ხელით თავსაფრიალი ქალი გაჩრდილა და ორი პირი გაასაუბრა ერთმანეთს. ამ ეპიზოდში ნათლად წარმოჩინდა პოსტმოდერნიზმისათვის დამახასიათებელი ელემენტები: თეატრალიზება, ნიღბები, ქალისა და მამაკაცის როლების შეცვლა, სიკვდილის ჩანაცვლება სიცოცხლით და სხვ. კარნავალი კი გრძელდება ცხოვრება, როგორც კარუსელი, ბრუნავს და თუ მას სოფლის საერთო გადაწყვეტილებით კოზმა მოურავი მოწყდა, მისი ჩრდილი (თუ აჩრდილი) ისევ განაგრძობს ბრუნვას, მის მიერ ჩადენილი ქმედებები ისევ და ისევ ამოტივტივდება და გარკვეულ როლს ასრულებს სოფლის ცხოვრებაში.

კარნავალში მყოფი მყოფი ფაქტობრივად არ არსებობს, გარკვეულწილად ყველა მონაწილეობს და ერთი მთლიანი ორგანიზმის ნაწილია. კარნავალში ერთვება მეფე ალექსანდრეც, რომელმაც იმისათვის დატოვა სასახლე, თავისი გარემო, რომ ნამდვილი დამნაშავე იაივოს ისიც ნიღბოსანია: ნაბადში გახვეულა,

ნაბადს და სიბნელეს (ჩრდილს) შეჭფარვია. ნამდვილ სახეს არ აჩენს, შორიდან ესიტყვება ქობსალამურას. ამ ეპიზოდის მთავარი არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ჭეშმარიტების დასადგენად სწორედ სოფლის გულში მოხვედრა, იქაური ქუდის დახურვაა საჭირო. ისიც ამ მიკროსამყაროს ნაწილი უნდა გახდეს, მისი ცხოვრება გაიზიაროს. კარნავალის მონაწილე შეიქნას. მხოლოდ ამის შემდეგ იძენს მნიშვნელობას მწერლის მიერ დახატული თეატრალური სანახაობა:

„– ვინ მომკლა მე? ვინ? რა პასუხს მისცემთ მეფის კაცებს?! – ულოდნელად შეეკითხა კოზმა-ქობსალამურა მართლაც დამფრთხალ ხალხს და ისე გაფაფრა და გაფარჩხა ჩრდილი, რომ ნამდვილად სამარიდან წამომდგარ ღრანჯა მოურავად წამოვლანდა ზარდაცემულ სოფელს...“

– სოფლის თოფმა! – უეცრად ერთხმად აგრიალდა ჩრდილდაკრული სოფელი. იმდენი რიხი და ერთპირობა იყო ამ ძახილში, რომ კახთ ბატონს ტანში ჟრუანტელმა დაუარა და ჰოი, საოცრებაჲ!.. თავისდა უნებურად გული მისტაცა“ (ლ. გოთუა, 1965: 413)

ფიქრობთ, საანალიზო ეპიზოდში ნათლად გამოვლინდა ავტორის ჩანაფიქრი – ალექსანდრე მეფის სახით ეჩვენებინა ღირსეული მმართველი და ჭეშმარიტი სამართალი. ამგვარად უბასუხა მან თავის ეპოქაში გაბატონებულ განუკითხავობასა და უკანონობას.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ კარნავალი, როგორც სინამდვილის გამოსახვის მეთოდი, ევროპული კულტურის კუთვნილებაა. იგი ლ. გოთუამ ქართულ ხალხურ თეატრთან დააკავშირა. რითაც თხრობაში თამაში ჩართო. მაკორული ტემპი, დინამიკა, მოქმედებათა ხშირი ცვლა, ფერადოვნება გამოარჩევს სახალხო დღესასწაულის. თავისუფლების განობატვის სცენებს მწერლის რეალობაში არსებული სისტემისაგან. შეზღუდული თავისუფლებისაგან. ამგვარი მიდგომა როლებისა და წოდებების გაცვლის საშუალებას იძლევა; წესების მიხედვით, ნიღბებში ყველა თანაბარია.

გარდა ზემოთ დასახელებული ეპიზოდებისა, კარნავალური სურათები გვხვდება ბრძოლის ამსახელ ეპიზოდებშიც. სადაც ისევ ქობსალამურაა კარნავალის მეფე. თუ თოფი სოფლის ქონება და დაცვაა, საყვირი, ანუ ღოროტოტო – „ოფლის ქონება და ხმა“. ქობსალამურა – სოფლის სალამურია და მესტვირე-მომღერალი. ობოლი. ღატაკი ბიჭი, სოფლის საკუთრება და მისივე საპატრონო. სოფლის საყვირის მფლობელი ხდება, რაც იმას ნიშნავს, რომ სოფლის მომავალიც მის ხელშია: „ყარამანი ვყოფილვარ, სოფლის ბედ-იღბალი მამარია“. თანდათან იზრდება მისი მოქმედების არეალიც. დიდ-ბერიკადან გმირ-ბერიკად გადაიქცევა და ქვეყნისათვის უმნიშვნელოვანესი პრობლემების მარჯვედ გადაწყვეტის საქმეში თავისი წვლილი შეაქვს. თუ ოქრო-პაპა ადგილობრივი ბრძენია, ლოკალური მოვლენაა, ქობსალამურა საზოგადოა. ხალხური სიბრძნე, ნიჭი, საზრიანობა, გონებამახვილობაა. ამიტომ ის ყველგან არის. როგორც კარნავალის ჭეშმარიტი მეფე.

რომანის მიხედვით, გადამწყვეტი ბრძოლის გმირი და მეფეც ქობსალამურა ხდება, როცა მეფე ალექსანდრესთვის შაჰინშაჰის მიერ ნაჩუქარ მუზარადს დაიხურავს, მეფის სამოსელსაც მოირგებს. მისივე ცხენზე შეჯდება და განსაცდელს მის ნაცვლად შეხვდება. აქ თითქოს უადგილოც კია მისი ოდნავი დაბნეულობა:

„– მერე რა ვაკეთო მეფე-ბატონო?! ჩემს ქერქში თავს კარგად ვგრძნობდი!

– ყველაფერი რაც მეფეს შეჰფერის ბრძოლის ჟამსა“ (ლ. გოთუა, 1965: 331).

ქონსალამურა მეფედაა დაბადებული: ლატაკების მეფედ, ის სახალხო გმირია, მამასადამე უკვდავია. რითაც აქარბებს ალექსანდრე მეფეს. სალამური, რომელიც ქონსალამურას ატრიბუტია, მითოლოგიური თვალსაზრისით, ნაყოფიერების ღვთაებების დასაკრავი ინსტრუმენტია. რაც მისი, როგორც ფენომენის უკვდავების აღმნიშვნელია (ხ. კერლოტი, 1994: 207). „ოღონდ სალამური არ დაუკრაო“, – მიმართავს ალექსანდრე მეფე მეფურ სამოსელ-ნიშნებით შემოსილ ქონსალამურას, რითაც ხაზს უსვამს მის უპირატესობას. ტექსტის მიხედვით, სალამური მუზის ნიშანია. თავისუფალი სიტყვის სიმბოლოა. ხალხური ზღაპრების მიხედვით, სალამური მაგიურ ზემოქმედებას ახდენს გარშემომყოფებზე. ქონსალამურა კი სახალხო მგოსანია და არა კარის (რასაც მისი სახელის პირველი სეგმენტი „ქონი“ მიგვანიშნებს). ამიტომაც პირდაპირ, ალევგორიის გარეშეც ახერხებს თქვას სიმართლე.

ქართულ ფოლკლორში სალამური მწყემსის თანმხლები ინსტრუმენტია. ამავე დროს მას, ხალხური წარმოდგენით, სხვა მნიშვნელობაც გააჩნია. მწყემსი იესოა, ხალხი კი – მრევლი. ამგვარად ასოციაციის სემიოტიკური პლანი ამ ინსტრუმენტს ქრისტიანულ სიმბოლოდ აქცევს, კეთილის ბოროტებაზე, რწმენის ურწმუნოებაზე გამარჯვების სიმბოლოდ.

კარნავალიზაციის ხერხი ავტორმა მრავალჯერ გამოიყენა ტექსტში. ის განსაკუთრებით აქტიურია სახალხო ოქსატრალური სანახაობის წარმოდგენისას. ტექსტის ანალიზის შედეგად გამოჩნდა, რომ ავტორმა გარკვეული ცვლილებები შეიტანა მასში როგორც მოქმედების, ისე ფერების თვალსაზრისით. კერძოდ, ტექსტში მოცემული მოქმედება უფრო მრავალფეროვანია, მასში მეტი შინაარსია ჩადებული, ვიდრე უბრალო, მარტივ ხალხურ სახიობაში, რომელსაც თავდაპირველად მხოლოდ აგრარული დანიშნულება ჰქონდა და მოგვიანებით შეიძინა ბრძოლის ელემენტები.

დამოწმებული ლიტერატურა

ბერიკაობა და ყეენობა, 2015 – ბერიკაობა და ყეენობა. 2015. geotheatre.blogspot.com/.../blog-post_19.html.

ლ. გოთუა, 1965 – ლ. გოთუა, გმირთა ვარამი, რომანი ოთხ წიგნად, წიგნი I-II, თბ., 1965.

ი. რატიანი, 2009 – ი. რატიანი, ფსევდოკარნავალური ნარატივი რომანში - კულტურათაშორისი დიალოგის ფორმა, წახნაგი, 2009, №1.

<http://www.nplg.gov.ge/gsd/.cgi>

ჭ. რუხაძე, 2007 – ჯ. რუხაძე, ქართული ხალხური დღესასწაული, თბ., 2007. ფერების სიმბოლიზმი, 2014 – ფერების სიმბოლიზმი, <http://ka.wikipedia.org/wiki/>

თ. ქურდოვანიძე, 2001 – თ. ქურდოვანიძე, ქართული ფოლკლორი, თბ., 2001.

- მ. ბახტინი, 1965 – Бахтин М., Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1965.
- ს. კერლოტი, 1994 – Керлот Хуан Эдуардо. Словарь Символов, М. 1994.
- ვ. ხალიზევი, 2014 – Хализев В. Е., Теория литературы, М., „Высшая школа“. 2014. http://modernlib.ru/books/halizev_v/teoriya_literaturi/read.

NATO GULUA

SEMIOSPHERE OF “DESTINY OF HEROES” BY LEVAN GOTUA

Levan Gotua’s novel “Destiny of Heroes” clearly reflects the author’s individual style, his diverse vocabulary and emotional images. The history of research performed in relation to the above topic shows that the focus of research on Levan Gotuas writings has always been the novel “Destiny of Heroes”, and the related discussion used to deal with his artistic style and language, without any consideration given to the entire culturological background of the mid-20th century (remorseless repressions, WWII and its aftermath, the end of the Stalin era, etc.)

The article highlights a special place for individuality and innovation of Levan Gotua as a writer within the larger Georgian literature. The presented paper focuses on the aspects of author’s artistic experiments, his attitudes towards historical and literary traditions, his conflicting perspectives on the Soviet literary model, and the semiosphere of Levan Gotua’s “Destiny of Heroes”, the novel that applies a *carnivalization method*.

The carnivalization method is a literary tool applied by the author in order for him to better articulate his ideas and express his response to the reality.

სალომე გუმბერიძე

**არსებით სახელთა მიცემითი ბრუნვის
გამოხატვისათვის
ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში**

წინამდებარე ნაშრომი ეხება ქართველ ებრაელთა მეტყველებისთვის დამახასიათებელ ერთ-ერთ ისეთ თავისებურებას, როგორცაა მიცემითი ბრუნვის დაბოლოება. საანალიზოდ აღებული გვაქვს როგორც გამოქვეყნებული, ისე გამოუქვეყნებელი მასალები: 1) როზა თავდიდიშვილის მიერ 1937-1938 წლებში ქუთაისში ჩაწერილი ფოლკლორული ტექსტები (რომლის ნაწილი გამოქვეყნებულია, ნაწილი დაცულია შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტში, ფოლკლორის არქივში); 2) როზა თავდიდიშვილის მიერ ქუთაისში ჩაწერილი ტექსტების ელექტრონული ვერსია (ქართული დიალექტური კორპუსი); 3) გიორგი ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით რაქაში 1982 წელს მოწყობილი თსუ ფოლკლორისტიკის კათედრის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციის მასალები (ტექსტების ნაწილი გამოქვეყნებულია, ნაწილი დაცულია თსუ-ს ფოლკლორის არქივში); 4) აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის თანამშრომელთა მიერ პროფ. ტარიელ ფუტყარაძის ხელმძღვანელობით 1998-2005 წლებში ჩაწერილი დიალექტური ტექსტები (ნაწილი გამოქვეყნებულია სამეცნიერო ჟურნალში „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XVIII – 2014, ტ. XX – 2016; ნაწილი ინახება ქართველური დიალექტოლოგიის მიმართულებაში).

ქართველ ებრაელთა მეტყველებას არაერთი საყურადღებო ნაშრომი მიუძღვნა პროფ. რ. ენუქაშვილმა. სტატიაში „შენიშვნები ქართველ ებრაელთა სამეტყველო ინტონაციის შესახებ“ ავტორი განიხილავს თანხმომავანფუძიან სახელებთან მიცემითი ბრუნვის -ს ნიშნის დაკარგვის შემთხვევებს. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ მიცემითი ბრუნვის -ს სუფიქსი იკარგვის ყოველგვარ ვითარებაში: ა) როცა არსებითი სახელი ქვემდებარის ან დამატების როლშია; ბ) როცა იგი გარემოების მოვალეობას ასრულებს; გ) მრავლობითის ფორმაში; დ) ნაცვალსახელთან; ე) სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკის წინ (რ. ენუქაშვილი, 2011: 5).

ამავე საკითხს ეხება პროფ. თ. ლომთაძე ნაშრომში „ქუთაისური ქართული“, რომელშიც მითითებულია, რომ მიცემითი ბრუნვის ნიშანი -ს თითქმის ყოველთვის იკარგება ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველებაში თანხმომავანფუძიან სახელებთან, გარდა ემფატიკური ხმოვნით გავრცობის შემთხვევისა: საკმელ ჭამს; თვალეზ არ უჭერი; წყალ არ დაგალევიებს (თ. ლომთაძე, 2005: 107).

ისაკ შამელაშვილის დღემდე გამოუქვეყნებელი ნაშრომიც, რომელიც შესრულებულია 1959 წელს და ეხება ქუთაისში მცხოვრებ ქართველ ებრაელთა მეტყველებას, ამავე მოვლენას ადასტურებს: თანხმომავანფუძიანი საზოგადო

სახელები მიცემით ბრუნვაში (მხოლოდითა და მრავლობითში) კარგავენ -ს ალომორფს, რასაც სისტემური ხასიათი აქვს (რ. ზეჟალაშვილი, 2014: 78).

ჩვენ მიერ შესწავლილი გამოქვეყნებული და გამოუქვეყნებელი მასალების მიხედვით იკვეთება არაერთგვაროვანი ვითარება, კერძოდ, როზა თავდიდიშვილის მიერ 1937-1938 წლებში ქუთაისში ჩაწერილ ფოლკლორულ ტექსტებსა და გიორგი ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით რაქაში 1982 წელს მოწყობილი თსუ ფოლკლორისტიკის კათედრის სამეცნიერო-ფოლკლორული ექსპედიციის მასალებში ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებაში თანხმოვანფუძიან არსებით სახელებთან მიცემითი ბრუნვის ნიშანი -ს უმეტესად იკარგება როგორც კუმშვად, ისე უკუმშველ არსებით სახელებთან. მაგ.:

როგორც უმფროს ქალიშვილ მიცა ოქროს ბურთი, უნცროსსაც ისევ ისე მიცა ხელში (www.corpora.co).

მის ცოლ ძალიან უკვირდა, სიდან გამდიდრდა ჩემი ქმარიო (ფა, №17749);

დადიან წყესად ცხვრი ჯოგ წყესობენ (თსუფა, №25155);

აასე ეგონავე ჩვენისთანა ბედნიერიო ცას ქვეშეთ ღმერთ არავინ არ ყავსო (www.corpora.co);

ჩემ გაღავან ორი კარი ააქ (www.corpora.co).

რაც შეეხება ხმოვანფუძიან არსებით სახელებს, მათთან მიცემითი ბრუნვის ნიშანი შენარჩუნებულია, თუმცა ჩვენს მასალებში დადასტურდა რამდენიმე საინტერესო შემთხვევა, როცა ხმოვანფუძიან არსებით სახელთან მიცემითი ბრუნვის ნიშანი არ ჩანს. მაგ.:

ერთ დიდებულ ხენწიფე სამი ქალიშვილი ყამდა (www.corpora.co);

ამ მებატე ოქროს ქოჩორი ააქ და ძალუან ლამაზიც არი (www.corpora.co).

მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა მხოლოდ ებრაელთა მეტყველებისთვის როდია ნიშანდობლივი, არამედ იგი ზოგადად დამახასიათებელია ქართული დიალექტებისთვისაც.

თანხმოვანფუძიან სახელებთან მიცემით ბრუნვაში 0 (ნული) მორფემა გვხვდება კახურ, ქართლურ, აჭარულ, ჯავახურ, ლეჩხუმურ, იმერულ... კილოებში: ას ნაბიჯზე კვერცხ-0 არტყამდა (ქართლ.), ხურჯინ-0 პირი მოხსნა (ჯავახ.); ვექსილ-0 დოუწერდენ (ზ.იმერ.); მეზობლეფ-0 ღურიგეს (რაქ.)...

ქვემოიმერულში ეს მოვლენა უფრო იშვიათია, ვიდრე ზემოიმერულში (ქ. ძოწენიძე, 1973: 20). მიუხედავად იმისა, რომ თანხმოვანფუძიან საზოგადო სახელებთან მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა არ არის დამახასიათებელი ქუთაისური მეტყველებისათვის, ჩვენი მასალების მიხედვით, ქუთაისელ და ონელ ებრაელთა მეტყველებისათვის ეს ნიშანდობრივი ჩანს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ონელ ებრაელთა შემთხვევაში ეს მოვლენა რაქული დიალექტის გავლენითაა განპირობებული, რასაც ვერ ვიტყვიტ ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველებაზე.

ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში გვხვდება აგრეთვე ა ხმოვნით გავრცობილი მიცემითის ფორმები, ისევე როგორც ქართველურ ქვესისტემებში.

-ს-ა (გავრცობილი) ვარიანტი გვხვდება: ა) -ც ნაწილაკთან: კაც-ს-ა-ც, ქალ-ს-ა-ც... ბ) და, თუ კავშირებით შეერთებულ სახელებთან ა მავრცობი ხმოვანი, როგორც წესი. კავშირის წინ მდგომ სახელს ახლავს, მაგ.: კაც-ს-ა და ქალ-ს;

მკვლევართა ნაწილი ა ემფატიკურბმონიან -სა ვარიანტს მიცემითი ბრუნვის -ს ნიშნის ალომორფად განიზილავენ (თ. უთურგაიძე, 1986: 51-52; ა. ონიანი, 1989: 153). შდრ.: არნ. ჩიქობავა, 1937: 19; ა. შანიძე, 1973: 48.

-ს/-ს-ა თავისუფლად მონაცვლეობს თანხმონით დაწყებული ფუძის მქონე ზმნების წინ მდგომი სახელის ფორმებში: დაკარგულ ბედს ტირის / დაკარგულ ბედსა ტირის... (თ. უთურგაიძე, 1986: 33).

ჩვენი მასალების მიხედვითაც, ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში -ს-ა (გავრცობილი) ვარიანტი გამოიყენება -ც ნაწილაკთან და მის გარეშეც, აგრეთვე და, თუ კავშირებთან და სხვათა სიტყვის ო-სთან. მაგ.:

ხენწიფე მიაღვა გალავანსა (www.corpora.co);

ბატონო შელომ, ფული გვირჩევენიავე, მოგვეციოთ და ჩვენ-ჩვენ ოჯახსა და ცოლ-შვილ დაუბრუნდებით (ფა. №17749);

როგორც უმფროს ქალიშვილ მაცა ოქროს ბურთი, უნცროსსაც ისევ ისე მიცა ხელში (www.corpora.co);

ნეტაო ვიცოდევო, რა შევცოდე გამჩენსაო, რომ არ დამამაღლიანაო. სამოძიროზედაო (www.corpora.co);

ჩვენ დაგვიტევენსეო ხენწიფე სიმავერიო თავის არიშ-ვეერიშსაო და ტახტსაცაო (www.corpora.co).

როგორც კვლევამ აჩვენა, ძველი და ახალი მასალების შედარებისას, ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში თანხმონიანფუძიან სახელებთან, როგორც საზოგადო, ისე საკუთართან, დასტურდება როგორც ნიშნიანი, ისე უნიშნო მიცემითის ფორმები:

რამდენ ხელფას, აღარ მახსოვს... პენსიასავით იღებდა (ტექსტები, 2014: 221);

რახელ არ ეყოლა შვილი (თსუფა, №25155);

უთხრეს იეკუთიფელ ალალი, მიყარეს მიწა და ჯამაათი თავის გზას გაუღდა (ხალხური სიტყვიერება, 2014: 133).

გერმანიამ მიწის ქვეშ ქარხნები ააშენა და ტყვია-წამალს და ტანკეფს და ამისთანა ამბეფს, რაც მ-შინ ტყენიკა შეიძლებოდა, უახლესი ქონდა (ტექსტები, 2014: 217);

ძმარს მივცემ, პიმპილს, მარილს და უცხო სუნელს... (იქვე: 226);

გონერს დიდი მადლობა გადაუხადა (ხალხური სიტყვიერება, 2014: 89).

საანალიზო ტექსტებში თანხმონიანფუძიან სახელებთან -ს ალომორფის ნაცვლად მიცემით ბრუნვაში ზოგჯერ დასტურდება -ც:

მადლობა ღმერც, რო გადაერჩით (ტექსტები, 2014: 219);

აბა, რა კაცო! თუ მეორე დღეს არა, შაბათც გადმევიდოდნენ (იქვე: 244);

ქორწილი ახლა ვიცით ჩვენ სამშაბაც და ქალმა იცის სამშაბაც (იქვე: 237).

მიცემითი ბრუნვის ნიშნის -ს > -ც ცვლილება გვხვდება მეგრულში, გურულში, აჭარულში. „მიცემითის ს სპირანტის აფრიკატიზაცია მეგრულსა და გურულ-აჭარულში პოზიციურ-კამბინატორული ხასიათისაა: ის ხდება ხშულთა მომდევნოდ. უშუალო კონტაქტის შემთხვევაში, და ხშულის გავლენით“ (ა. ლომთაძე, 1987: 22).

როგორც ჩანს, ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში თანდათან შეიმჩნევა თანხმოვანფუძიან სახელებში მიცემითი ბრუნვის გაფორმების ტენდენცია.

ჩვენ მიერ გააანალიზებული ძველი და ახალი მასალების შედარების შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ ქართველ ებრაელთა მეტყველებაში ერთდროულად თანაარსებობს მიცემითი ბრუნვის ნიშნიანი და უნიშნო ფორმები. თუმცა ბოლოდროინდელ მასალებში თანხმოვანფუძიან არსებით სახელებში შეიმჩნევა მიცემითი ბრუნვის -ს ალომორფით გაფორმების ტენდენცია, რაც ქართული სალიტერატურო ენის გავლენაზე უნდა მეტყველებდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- რ. ენუქაშვილი, 2011** – რ. ენუქაშვილი, შენიშვნები ქართველ ებრაელთა სამეტყველო ინტონაციის შესახებ, „ბილინგვური განათლება“, 2011, №5.
- რ. ზექალაშვილი, 2014** – რ. ზექალაშვილი, უცნობი ნაშრომი ქუთაისელ ებრაელთა მეტყველების შესახებ, ქუთაისის ილია ჭავჭავაძის სახელობის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის „წელიწდეული“, VI, ქუთაისი, 2014.
- თსუფა** – თბილისის ივანე ჯავახიშვილის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორის არქივის მასალები.
- ა. ლომთაძე, 2005** – ა. ლომთაძე, სახელთა ბრუნების ისტორისათვის მეგრულში, თბ., 1987.
- თ. ლომთაძე, 2005** – თ. ლომთაძე, ქუთაისური ქართული, ქუთაისი, 2005.
- ა. ონიანი, 1989** – ა. ონიანი, ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკის საკითხები, თბ., 1989.
- ტექსტები, 2014** – ქართველური დიალექტური ტექსტები, ქართველ ებრაელთა მეტყველება: ქართველური მემკვიდრეობა, XVIII, ქუთაისი, 2014.
- ტექსტები, 2016** – ქართველური დიალექტური ტექსტები, ქართველ ებრაელთა მეტყველება: ქართველური მემკვიდრეობა, XIX, ქუთაისი, 2016.
- თ. უთურგაიძე, 1986** – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
- ფა** - შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტის ფოლკლორის არქივის მასალები.
- ქართული დიალექტური კორპუსი**, www.corpora.co.
- ა. შანიძე, 1973** – ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.
- არნ. ჩიქობავა, 1937** – არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის: ენიმკის მოამბე, I, 1937.
- ქ. ძოწენიძე, 1973** – ქ. ძოწენიძე, ზემოიშვრული კილოკავი, თბ., 1973.
- ხალხური სიტყვიერება, 2014** – ქართველ ებრაელთა ხალხური სიტყვიერება, თბ., 2014.

SALOME GUMBERIDZE**ON THE USE OF DATIVE CASE IN THE SPEECH
OF THE GEORGIAN JEWS**

The proposed article is dealing with the specificities of use of the dative case in the speech of the Georgian Jews. Our research is based on both published and unpublished materials. The examination of the above-mentioned materials has revealed the lack of *homogeneity*: namely, the folkloric texts recorded by Rosa Tavdidishvili in Kutaisi during 1937-1938 and the materials of the 1982 expedition carried out under the supervision of Giorgi Japaridze of the Department of Folklore Studies (Tbilisi State University) have revealed that the speech of Kutaisi and Oni Jews mainly features the disappearance of the dative case marker *-s* in *consonant-stem* nouns, while in *vowel-stem* nouns the very case marker is preserved.

In certain cases, the dative case marker does not occur in *vowel-stem* nouns in the aforementioned materials. The texts recorded by the *Institute of Kartvelian Dialectology of Akaki Tsereteli State University* in 2005 are of particular interest. These texts witness that, except for rare cases, the dative case morpheme is preserved in *consonant-stem* nouns.

The comparison of old and new data reveals that the dative case forms both with and without case marker are simultaneously attested in the speech of the Georgian Jews. However, the recent materials show that *consonant-stem* nouns tend to apply the dative case suffix *-s* which, apparently, demonstrates the influence of the Georgian literary language.

როზეტა გუჯუჯიანი

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის (1852-1919) ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა

დეკანოზი ბესარიონ ნიჟარაძე მრავალმხრივი მოღვაწეა. ის გახლდათ სასულიერო პირი, მასწავლებელი, თარჯიმანი, მუშაობდა კანცელარიაში, ეძიებდა, იცავდა და იკვლევდა ქართული კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლებს (ჯვარ-ხატებს, საეკლესიო ნივთებს, ხელნაწერებს). უღრმავდებოდა სვანური მეტყველების თავისებურებებს, ყურადღებას ამახვილებდა სკოლებში ქართული ენის სწავლების აუცილებლობაზე და ეწინააღმდეგებოდა ქართველთა რუსიფიკაციის პროცესს. დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის დიდ დამსახურებათა შორის ცალკე აღნიშვნის ღირსია მისი ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა.

დეკანოზ ბესარიონს დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობის განვითარების საქმეში. მის მიერ შეკრებილი და გაანალიზებული მასალა ერთ-ერთი ძვირფასი წყაროა ქართული ეთნოლოგიისათვის. ქართველთა ტრადიციული ყოფისა და კულტურის მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის დეკანოზ ბესარიონის მიერ შეკრებილ ეთნოგრაფიულ მასალას. ეს ინფორმაცია მრავალმხრივ ფასეულია ჩვენს დროშიც და აქტიურად გამოიყენება ქართველთა უცხოელ ეთნოლოგთა მიერ.

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ძირითადი ასპექტები

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ძირითადი ასპექტები ჯერ კიდევ სრულად არ არის შესწავლილი და გამოვლენილი. მისი ბიოგრაფიის კვლევას დიდი ამაგი დასდო ეთნოლოგმა ალექსი რობაქიძემ (ა. რობაქიძე, 1962: 3-36).

ბესარიონ ნიჟარაძე დაიბადა ზემო სვანეთში უშგულის თემში, სიოშ ნიჟარაძის ოჯახში, 1852 წლის 21 ნოემბერს. ბესარიონი (ნათლობამდელი სახელით – გუა) აღიზარდა ტრადიციულ ქართულ ოჯახში. სადაც მიიღო საშინაო განათლება. შემდეგ კი მისი ცხოვრება შეიცვალა წმიდა გაბრიელ ეპისკოპოსის დამსახურებით. ცნობილია, ამ დიდმა მოღვაწემ სვანეთში ორჯერ იმოგზაურა. პირველი მოგზაურობა (1866 წელი) შემდეგ (გაბრიელ ეპისკოპოსი, 1867) იმერეთის ეპისკოპოსმა გაბრიელმა „ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოებას“ სვანეთის მოწაფეებისათვის შვიდი სტიპენდია დაანიშნინა. ერთ-ერთი სტიპენდიანტი გახდა ბესარიონი და ის ჩაირიცხა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში (1869-1874 წწ.).

1874 წელს ბესარიონი სწავლას აგრძელებს თბილისის სასულიერო სემინარიაში, სადაც ის სწავლობდა 1878 წლამდე, რა დროსაც ავად გახდა და იძულებული შეიქნა, სწავლა შეეწყვიტა. სემინარიაში სწავლის დროს ბესარიონი დაუშვებლად ნიკო ხიზანიშვილ-ურბნელს, იონა მეუნარგიას, სოფრომ მგალობლიშვილს, თედო ეორდანიას და სხვებს.

1878 წლიდან ბესარიონ ნიჟარაძე სვანეთის უბრუნდება. 1878-1883 წლებში მუშაობს სვანეთის საბოქაულოში საქმის მწარმოებლად. 1883 წელს ბესარიონს გზავნიან ქუთაისის სათავადაზნაურო სასწავლებელში და აქ ის მასწავლებლად მუშაობს 1892 წლამდე.

1891 წელს ბესარიონ ნიჟარაძე დაქორწინდა ალექსანდრა პავლეს ასულ ნორაკიძეზე. ახალდაქორწინებულები გაემგზავრნენ სვანეთში იფარის თემში. სადაც ბესარიონი მასწავლებლად იყო დანიშნული.

1892 წელს ბესარიონის ცხოვრებაში ახალი ეტაპი იწყება. - ის სასულიერო პირი ხდება: ამ წელს სვანეთში იმოგზაურა გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსმა გრიგოლმა და მან ბესარიონი მღვდლად აკურთხა. მამა ბესარიონი თვდაპირველად სასულიერო მოღვაწეობას იწყებს იფარის წმიდა გიორგის ეკლესიაში, შემდეგ ის გადააყვავთ მესტიის წმიდა გიორგის ტაძარში. მღვდლობის პარალელურად მამა ბესარიონი უწყვეტად ზრუნავდა სვანეთის მოსახლეობის წიგნიერების დონის ამაღლებისთვის, ასწავლიდა ბავშვებს, დადიოდა სხვადასხვა თემში და კრებდა სიძველეებს, იწერდა ეთნოგრაფიულ მასალას.

ბესარიონს ჰყავდა სამი შვილი, რომელთაც მამამ კარგი განათლება მიაღებინა. ბესარიონი ადრე დაქვრივდა მან თავისი ცხოვრების ბოლო მეოთხედი სვანეთში გაატარა.

დეკანოზი ბესარიონი გარდაიცვალა 1919 წელს. დაკრძალულია უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიის („ლამარია“) გალავანს შიგნით. დეკანოზ ბესარიონის გარდაცვალება დიდი დანაკლისი იყო საქართველოსათვის. 11 მაისს თბილისის საზოგადოებამ დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის პანაშვიდი გადაიხადა ქაშვეთის ეკლესიაში.

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის მიერ პრესაში დაბეჭდილ ეთნოგრაფიულ წერილთა ერთი ნაწილი გამოქვეყნებულია ცალკე კრებულებად. 1962 და 1964 წლებში გამოქვეყნდა ბესარიონ ნიჟარაძის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილების ორტომეული. გამოცემის რედაქტორია ცნობილი ეთნოლოგი ალექსი რობაქიძე. ალექსი რობაქიძეს დიდი წვლილი მიუძღვის დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ღვაწლის გამოვლენისა და შესწავლის საქმეში. ამ მხრივ აღსანიშნავია სამართლის ისტორიკოსის, ივანე სურგულაძისა და ეთნოლოგ რუსუდან ხარაძის ღვაწლიც (ბ. ნიჟარაძე, 1962).

ბესარიონ ნიჟარაძის რამდენიმე წერილი შესულია 1973 წელს გამოქვეყნებულ კრებულში „ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე“ (ეთნოგრაფიული, 1973). ღირსეული წინაპრის სახელის უკვდავყოფას და მისი მეცნიერული შემოქმედების პოპულარიზაციას დიდი ამაგი დასდო ენათმეცნიერმა ლელა ნიჟარაძემ. წინამდებარე სტატია ეძღვნება დეკანოზ ბესარიონის სამეცნიერო ღვაწლს, მისი პუბლიკაციების მნიშვნელობას საქართველოს ეთნოლოგიისათვის.

დეკანოზი ბესარიონ ნიჟარაძე თანამშრომლობდა თბილისსა და ქუთაისში გამომაველ ეროვნულ-საგანმანათლებლო მიმართულების გაზეთებთან. მისი წერილები გამოქვეყნებულია პერიოდულ გამოცემებში: „ივერია“, „დროება“, „ცნობის ფურცელი“, „შინაური საქმეები“, „შრომა“ და სხვ.

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ეთნოგრაფიული ღვაწლი

ბესარიონ ნიჟარაძემ ჯერ კიდევ ერისკაცად ყოფნის დროს დაიწყო პუბლიცისტური მოღვაწეობა (1873 წელი). მისი პირველივე წერილები ეთნოგრაფიულ მასალას შეიცავს და დიდი მნიშვნელობისაა მეცნიერებისათვის -- უძვირფასესი წყაროა საქართველოს მთიელთა ისტორიის, ყოფა-ცხოვრების, რელიგიის, სოციალური ურთიერთობების, სამართლის, კულტურულ-სამეურნეო ტიპის შესწავლისათვის.

დეკანოზ ბესარიონის ზოგიერთ სტატიას სამწერლობო ფსევდონიმებით აქვეყნებდა. მის ფსევდონიმთაგან ყველაზე უფრო გავრცელებულია „თავისუფალი სვანი“. ის, აგრეთვე, იყენებდა სხვა ფსევდონიმებსაც: „ბ.თ. სვანი“, „თ. სვანი“, „ბუტა-ნი“, „სვანი“, „თ-ი სვანი“, „ბ. სვანი“, „ბეს. სვანი“. ზოგჯერ აწერდა საკუთარ გვარ-სახელსაც: ბეს. ნიჟარაძე, ბესარიონ ნიჟარაძე.

ბესარიონ ნიჟარაძის ეთნოგრაფიული შინაარსის წერილები თემატურად მრავალფეროვანია. იგი აღწერს სვანეთის ტრადიციულ ყოფას: ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებს, დღეობებს, რიტუალებს, საოჯახო ურთიერთობებს, ნათესაობის ფორმებს, ეტიკეტს, ჩვეულებითი სამართლის ნორმებს, სამართალწარმოების პროცესს, სასოფლო თემსა და ხალხური მმართველობის ფორმებს, სამეურნეო საქმიანობას, ხალხურ მედიცინას და სხვ.

სწავლული ყურადღებას აქცევს სვანეთის მოსახლეობის სოციალურ პრობლემატიკას: სიღარიბეს, უგზობას, უექიმობას, განათლების ნაკლებობას. შეიძლება ითქვას, რომ დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ეთნოგრაფიული მემკვიდრეობა მოიცავს ქართველ მთიელთა (სვანთა) სულიერი, სოციალური და მატერიალური ყოფის თითქმის ყოველი სეგმენტის აღწერილობას. ამავე დროს, დეკანოზი ბესარიონი მოგვითხრობს ისტორიულ ამბებსაც. სვანეთის ისტორიის ზოგიერთი მომენტი მხოლოდ დეკანოზ ბესარიონის აღწერით არის ჩვენთვის ცნობილი. ამ მხრივ საყურადღებოა ხალდეს აჯანყების ისტორია, ჩრდილოეთ კავკასიაში თავად დაღეშქელიანთა კუთვნილი ტერიტორიების გეოგრაფიული საზღვრები და მახასიათებლები. სვანეთიდან რაჭა-ლეჩხუმში მიმავალი ბილიკების აღწერილობა და იქაური ტოპონიმებისა და გადმოცემების ამსახველი მასალა, ბერი თეოფანეს (კორძია) ბიოგრაფია და სხვ.

ცნობილია, რომ ეთნოლოგია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, დოკუმენტების ანალიზთან ერთად, ფართოდ იყენებს კვლევის ეთნოგრაფიულ მეთოდებს. მათ შორის სავსელე კვლევას. დეკანოზი ბესარიონ ნიჟარაძე ერთ-ერთი პირველი ეთნოგრაფია, რასაკვირველია, იმ წლების საქართველოში ეთნოლოგია ცალკე სამეცნიერო დისციპლინად ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული, მაგრამ ილია ჭავჭავაძის მოწოდებით საქართველოს სხვადასხვა მხარეში მცხოვრები წიგნიერი ქართველები აგროვებდნენ ადგილობრივ ლეგენდებს, გადმოცემებს, ტოპონიმებს. შეკრებილ ინფორმაციას კი „ივერიაში“, „დროებაში“ და სხვა გაზეთებში აქვეყნებდნენ. ქართული ტრადიციული ყოფის ამსახველი ინფორმაციის შემკრები ბესარიონ ნიჟარაძე, ჩვენდა გასაკვირად, უკვე იმ წლებში იყენებს მეთოდს, რომელიც მეცნიერებაში ბევრად გვიან იქმნება და „მკიდრო აღწერილობის მეთოდი“ ჰქვია. მისი წერილები სავსელე კვლევას ეყრდნობა და მკიდრო აღწერილობის მეთოდის მსგავსად დეკანოზ ბესარიონის

წერილების განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სწორედ ეს ფაქტი განაპირობებს: ავტორი საკუთარი თვალით ნანახს და მრავალჯერ გაანალიზებულ ეთნოგრაფიულ რეალიებს აღწერს, ავლენს დეტალურ მასალასაც და ხშირ შემთხვევაში აანალიზებს კიდევ ინფორმაციას.

XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში, როდესაც დეკანოზი ბესარიონი სვანეთის ტრადიციულ ყოფას იკვლევდა, მეცნიერებაში გაბატონებული იყო კვლევის ისტორიულ-შედარებითი მეთოდოლოგია და გადმონაშთების თეორია. ამიტომ დეკანოზ ბესარიონის ეთნოგრაფიული თხზულებების თეორიული ამოსავალი სწორედ ეს ორი მეთოდი ხდება. რაც ზოგჯერ სქემატურობის დაღს ასვამს მის ნაწერებს. მაგრამ ბესარიონი გამონაკლისი არაა და ქართული ტრადიციული საზოგადოების ჩასმა განვითარების ადრეულ საფეხურზე მყოფი ჯგუფებისათვის დამახასიათებელ სოციალურ ჩარჩოებში, იმდროინდელ მეცნიერებაში ლამის ერთადერთ მართებულ ხედვად იყო მიჩნეული. ისტორიულ-შედარებითი სკოლის ცნობილი წარმომადგენლის, სამართალმკოდნე მაქსიმ კოვალევსკისეული სქემები და მიდგომები განსაკუთრებით შესამჩევია სვანეთის სასოფლო თემის, ხალხური თვითმმართველობის ფორმების აღწერისას („სასოფლო ყრილობა და მისი უფლება, საერთო კავშირი ყველა საზოგადოებათა“) (ბ. ნიჟარაძე, 1962); მაგრამ, უნდა ითქვას, რომ ამგვარი თეორიული ამოსავალი სრულიადაც არ აკნინებს ბესარიონ ნიჟარაძის მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული მასალის მნიშვნელობას. ეს ტექსტები უძვირფასესი წყაროა ტრადიციული ქართული კულტურის შესწავლისათვის და მეორეული ანალიზი მხოლოდ ამა თუ იმ სოციალური ინსტიტუტის ან რწმენა-წარმოდგენის განხილვის დროს არის აუცილებელი.

დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ეთნოგრაფიული წერილების თემატური ტიპოლოგია:

ა) წერილთა ნაწილი ასახავს სვანეთის ყოველდღიურ ყოფას, მათში აღწერილია სვანეთის ამბები, სიბღბეები, დიდთოვლობით, უამინდობით, გვალვით, უგზობობით, უექიმობით, სკოლების არქონით გამოწვეული პრობლემები („უშგულის აღწერა“, „ქართული ენის გავრცელება სვანეთში“, „სახაზინო გლეხნი არიან თუ არა მესაკუთრენი თავისუფალის სვანეთისა“, „სვანები ბარად“, „ხმა სვანეთიდგან“...).

ბ) წერილთა მეორე ჯგუფი მნიშვნელოვანია ქართული ჩვეულებითი სამართლის სრული სურათის რეკონსტრუირებისათვის. დეკანოზი ბესარიონი დეტალურად აღწერს სვანეთის ჩვეულებით სამართლს, მის ყველა კომპონენტს, სამართალწარმოების ეტაპებს და შინაარსს. ის ხშირად თანამონაწილევცაა ამა თუ იმ სამართლებრივი შინაარსის დავის განხილვისა. დეკანოზი ყურადღებას ამახვილებს სვანეთის სოციალურ ყოფაზე, აღწერს ტიპურ ოჯახს, საოჯახო ურთიერთობებს, ოჯახის წევრთა უფლება-მოვალეობებს, ურთიერთობების ეტიკეტს, ნათესაობის სისტემებს, სოფლისა და თემის ურთიერთმმართველისა და სოციალური სოლიდარობის ფორმებს. უმნიშვნელოვანესია დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის დაკვირვება, რომ სვანეთის საოჯახო ყოფის მარყუპულირებელი მექანიზმი სვანური ჩვეულებითი სამართალია, რომელიც, ბუნებრივია, მემკვიდრეა

ძველი ქართული საყრო სამარტლისა და მისი ნაზავია კანონიკურ სამარტალთან („ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში“, „ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში“).

გ) ცალკე უნდა აღინიშნოს დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ის წერილები, რომლებშიც აღწერილია სვანეთის მოსახლეობის ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენები, ტრადიციულ ყოფაში არსებული სინკრეტული ან პაგანიზებული დღესასწაულები, ხალხური დღეობები ავტორს დაყოფილი აქვს კალენდარულად, წლიური კალენდარული ციკლის მიხედვით. იგი ყურადღებით აკვირდება დღეობის ყოველ დეტალს და მოგვითხრობს მათ სულიერ შიანაარსსა და გამოხატვის ფორმებზე („სახალხო დღესასწაულები სვანეთში ზამტრობით (შობა-ახალწელიწადი, „ლიფანააღ“, ლიმპარი და ლიქვრაში (ლამპრობა და უძღების კვირე)“, „სახალხო დღესასწაულები სვანეთში გაზაფხულ-ზაფხულობით და შემოდგომით“). უაღრესად ფასეულია დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის მიერ აღწერილი სვანური გადმოცემები, რომლებშიც უძველესი ქართული აზროვნების ელემენტები იხატება: კომოგონიური ლეგენდები, შესაქმის თემა, ავი სულების ბრძოლა კეთილთან და სხვ. („სვანური ლეგენდები ანუ სვანების ამოდ-მორწმუნებანი (ქვეყნის წექმნა, სამოელი, მზე და მთვარე, სეტყვა, ქუხილი, წვიმა და თოვლი, ყვავილი და წითელა, ამირანი, როსტომ ჭაბუკი“). დეკანოზი ყურადღებით იწერდა სვანების დამოკიდებულებას სიკვდილ-სიცოცხლის პრობლემისადმი, მნიშვნელოვანია სვანის თვალთ დანახული იმქვეყნიური სამყარო და თვალსაჩინოა, რომ ხალხური აღქმის ძირითადი მოტივები ბიბლიური და სახარებისეული ცოდნითაა განპირობებული („სვანების საიქიო“). საყურადღებოა და ინფორმაციულად ტყეადი დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის წერილი კალის წმიდა კვირკეს მონასტრია შესახებ.

დ) სვანეთის მოსახლეობის ისტორიული მეხსიერების შესწავლის კუთხით უდიდესი მნიშვნელობისაა ავტორის მიერ ჩაწერილი ლეგენდა-გადმოცემები წმიდა თამარ მეფის შესახებ. ამ მასალით ვლინდება სვანეთის მკვიდრთა მენტალობის ერთი მახასიათებელი - თამარ მეფე სვანებისათვის საქართველოს ძლიერების სიმბოლოა და ეს თემა მუდმივად მოქმედებს მათში ისტორიის რეპრეზენტაციის უძლიერეს სეგმენტად („თამარ-დედოფალი“).

ე) უძვირფასეს ეთნოგრაფიულ ცნობებს შეიცავს დეკანოზ ბესარიონის წერილი „ოთხი დღე მდ. ენგურის, ცხენისწყლის და რიონის სათავეებში“. ამ წერილში აღწერილი მარშრუტი სწავლულმა თავად გაიარა და დეტალური ინფორმაციაც დაგვიტოვა.

ვ) სწავლული ყურადღებას ამხვილებს ტრადიციულ მედიცინაზეც („მდაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში“), ხალხურ შელოცვებზე, საბავშვო თამაშობებზეც („ზოგიერთი საყმაწვილო თამაშობანი სვანეთში“) და სხვ.

დეკანოზი ბესარიონის წერილები მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ეთნოლოგებისათვის, არამედ მისი სტატეების ერთი ნაწილი საისტორიო წყაროცაა, რადგან ავტორი მოგვითხრობს სვანეთის კონკრეტულ ისტორიას, მაგალითად, თუ როგორ ცდილობდა რუსეთის იმპერია სვანეთის მიმხრობას და მის „ნებაყოფლობით“ შეყრთებას რუსეთთან („ვინ მიიყვანა 1852 წ. შვიდი სვანი ბორჯომს მთავარმართებელ თავ. ვორონცოვთან?“); როგორ აჯანყდნენ სვანები რუსეთის წინააღმდეგ, იგი ხომ მონაწილე და თვითმხილველია სვანეთის

1875-1876 წლების აჯანყებისა, როდესაც ერთი პატარა სოფელი – ხალდე – დაუპირისპირდა რუსეთის უზარამაზარ იმპერიას და თავგანწირვის საოცარი მაგალითი აჩვენა („სვანების აღელვება 1875-1876 წლებში“). საყურადღებოა ბესარიონის მიერ აღწერილი სიუჟეტები რუსეთის იმპერიის მოხელეების მიერ ახალი რუკების შედგენისა კავკასიონის ქედზე. ფიქსირდება სანდო ინფორმაცია სვანეთის სამთავროს კუთვნილი მიწების შესახებ კავკასიონის ქედს გადაღმა („იალბუზის გარშემო (დღიურიდან)“ საინტერესოა დეკანოზ ბესარიონის ერთი მოკლე წერილიც, რომელშიც განხილულია ტოპონიმი „თუშრე ნალზიგვ“ – „თუშების ნაცხოვრები“ – ადგილობრივი გადმოცემის საფუძველზე („თუშები“) და სხვ. ბევრ ინფორმაციას გვაწვდის თავად დადემშქელიანთა შესახებ, მაგალითად, მოგვითხრობს კნენია ეკატერინე დადემშქელიანი-ანჩაბაძის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ამბავს, ხოლო წლების შემდეგ თავად თენგიზ დადემშქელიანის გარდაცვალებისა და დაკრძალვის ამბავს; ოთარ დადემშქელიანის მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ისტორიას. ფრიად მნიშვნელოვანია დეკანოზ ბესარიონის მერ აღწერილი ისტორია თავად თათარყან დადემშქელიანის მიერ სვანეთის ღარიბი მოსახლეობისათვის გაწეული დახმარების შესახებ და სხვ.

ბესარიონ ნიჟარაძის მოღვაწეობის სპექტრი ფართოა და ის გადაწვდა ლინგვისტურ კვლევებსაც. მან შეადგინა სვანური ლექსიკონი. სვანური ამ დიდ მოღვაწეს საერთოქართულის ნაირსახეობად და უძველეს ფორმად მიაჩნდა და აუცილებლად თვლიდა მის დაცვას და გალარობებულ ქართული ენის შევსებას სვანურში შემონახული უძველესი ფუძეებით. დეკანოზი ბესარიონი აქვეყნებს კრიტიკულ წერილს 1864 წელს გამოცემული „ლუშნუ ანბანის“ (სვანური ანბანი) შესახებ, რადგანაც ეს წიგნი რუსეთის იმპერიის მიერ შექმნილი იყო ერთიანი ქართული ეროვნული სხეულის დანაწევრების მიზნით. დეკანოზი ბესარიონი აკრიტიკებს ამ სახელმძღვანელოს ზოგად არსს და მის ცალკეულ კომპონენტებსაც. საბოლოოდ კი დაასკვნის: „წიგნი შეცდომებით არის სავსე თავიდან ბოლომდე. სკოლებში მისი ხმარება ნამდვილს ვნებას მოუტანს სვანების სარწმუნოებრივსა და ზნეობრივს აღზრდას“.

დეკანოზ ბესარიონის პუბლიცისტიკის ერთი ნაწილი, რომელიც გაზეთში „შინაური საქმეები“ ქვეყნდებოდა, შედარებით უცნობია არათუ ფართო საზოგადოებისათვის, არამედ სპეციალისტებისთვისაც კი, რადგან ეს გამოცემა საბჭოთა პერიოდში აკრძალული იყო და საცავებში ინახებოდა. გაზეთის რედაქტორი გახლდათ სვიმონ მჭედლიძე, შემდგომში – ახალმოწამე წმინდანი. ამ გაზეთში დეკანოზ ბესარიონის არაერთი წერილია დაბეჭდილი. აღვნიშნავ რამდენიმეს: ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე დეკანოზ ბესარიონს შედგენილი აქვს მეცხრამეტე საუკუნის სვანეთის სამღვდელოების სია და ბიოგრაფიები („სვანეთის სამღვდელოება, რუსის მთავრობის მიერ დანიშნული“). მნიშვნელოვანია დეკანოზ ბესარიონის წერილი, რომელშიც აღწერილია წვირმის თემში მცხოვრები ბერ-მონაზონ თეოფანეს (კორძაია) მოღვაწეობა და სხვ. ამავე გაზეთში გამოქვეყნებულია დეკანოზი ბესარიონის შესანიშნავი წერილი „სვანეთის ეკლესიათა ხატ-ჯვარი“, რომელშიც საუბარია სვანეთის (ზემო) 62 ეკლესიის საეკლესიო საგანძურზე.

დეკანოზი ბესარიონი იყო მასპინძელი და გულშემატკივარი სვანეთის ყველა სტუმრისა, მათ შორის მეცნიერებისა თუ უბრალოდ მოგზაურებისა. მისი დახმარებითა და მხარდაჭერით სარგებლობდა ყველა მკვლევარი. სვანეთის კულტურით დაინტერესებულ მეცნიერთა მოგონებებსა და პუბლიკაციებში საუბარია დეკანოზ ბესარიონის ღვაწლსა და კეთილგანწყობაზე. დეკანოზ ბესარიონს ემადლიერებიან: ცნობილი არქეოლოგი პრასკოვია უვაროვა, მღვდელი პოლიევქტოს კარბელაშვილი და ზაქარია ფალიაშვილი (1903 წელი), ექვთიმე თაყაიშვილი (1910 წელი), კორნელი კეკელიძე (1911 წელი) და სხვები. სწორედ დეკანოზ ბესარიონის დახმარებით აღწერა ექვთიმე თაყაიშვილმა სვანეთში დაცული 15 ხელნაწერი, მათ შორის, სრულიად უნიკალური ძეგლი – „დიდი კანონი იერუსალიმის ეკლესიისა“ და აღიშის ოთხთავი. მამა ბესარიონი მასპინძლობდა ნიკო მარა, მიმოწერა ჰქონდა რაფიელ ერისთავთან, დავით კარიჭაშვილთან, ალექსანდრე ცაგარელთან და სხვ.

დეკანოზი ბესარიონი დიდი დახმარებას უწევდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“. 1907 წელს დეკანოზი ბესარიონი არჩეულ იქნა (გრიგოლ დიასამიძისა და სერგო გორგაძის წინადადებით) საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ნამდვილ წევრად.

დეკანოზი ბესარიონი იყო სასულიერო პირი და ასრულებდა რა ამ უდიდეს მისიას, ამავე დროს გახლდათ სვანეთის სიძველეთა მცოდნე და შემნახველი, არაერთი ხელნაწერისა და საეკლესიო სიწმინდის გადამრჩენი, ეთნოგრაფი, საზოგადო მოღვაწე, მასწავლებელი, გულშემატკივარი მრავალჭირნახული საქართველოსი, მოამაგე სვანეთისა. უკვდავია მისი სახელი, როგორც მოღვაწისა და როგორც მეცნიერისა. მის მეცნიერულ მემკვიდრეობას სწავლობენ უნივერსიტეტებსა და კვლევით ინსტიტუტებში. დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის ეთნოგრაფიული წერილები დღითიდღე იძენს მნიშვნელობას გლობალური პროცესების ფონზე.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

აღ. რობაქიძე, 1962 – აღ. რობაქიძე, ბესარიონ ნიჟარაძე, – წიგნში: ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ. I, თბ., 1962.

გაბრიელ ეპისკოპოსი, 1867 – Православие на Кавказе, Обзорение сванетских приходов. Из Записок преосвященного Гавриила епископа имеретинского. Из журнала Православное Обзорение. январь. М., 1867.

ეთნოგრაფიული, 1973 – ეთნოგრაფიული წერილები სვანეთზე, თბ., 1973.

ბ. ნიჟარაძე, 1962 – ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ. I, თბ., 1962.

ბ. ნიჟარაძე, 1964 – ბ. ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ. II, თბ., 1964.

გაზ. დროება, 4 ოქტომბერი, 1879.

გაზ. დროება, №8, 11 იანვარი, 1880.

გაზ. დროება, №96, 8 მაისი, 1885.

- გაზ. დროება, №38, 19 თებერვალი, 1885.
 გაზ. ივერია, №215, 7 ოქტომბერი, 1886; №219, 11 დეკემბერი, 1886.
 გაზ. ივერია, №6, 1 სექტემბერი, 1891
 გაზ. ივერია, №281, 29 დეკემბერი, 1895.
 გაზ. ივერია, №142, 6 ივლისი, 1894.
 გაზ. შინაური საქმეები, №26, 1911.
 გაზ. შინაური საქმეები, №16-17, 1913.
 გაზ. შინაური საქმეები, №18-19, 1913.

ROZETA GUJEJANI

ETHNOGRAPHIC LEGACY OF ARCHPRIEST BESARION NIZHARADZE (1852-1919)

The article presents the key aspects of Archpriest Besarion Nizharadze's accomplished life. He was a clergyman, teacher and translator; worked at the chancellery, pursued his research, investigated and protected the monuments of Georgian cultural heritage (crosses, icons, liturgical items and manuscripts), studied the specificities of the Svan idiom, stressed the importance of teaching of the Georgian language in schools, and strongly opposed the Russianization process in Georgia. Archpriest Besarion Nizharadze's ethnographic legacy deserves special mention among his great accomplishments. The article analyzes the importance of Archpriest Besarion Nizharadze's ethnographic legacy for the field of ethnology.

Archpriest B. Nizharadze's contribution to ethnography is important for the following sub-fields: the history, way of life, religion, social relations, law, and cultural and economic type of the Georgian mountain dwellers; also, specifying biographical data of local figures, and finding, defending and studying of the antiquities.

B. Nizharadze's ethnographic essays are thematically diverse. He describes the Svanetian traditional way of life: folk beliefs, holidays, rituals, domestic relations, forms of kin, etiquette, norms of the custom law, legal process, rural community, forms of popular governance, economic activities, folk medicine, etc.

The scholar put special emphasis on social problems of the Svaneti population, namely, poverty, lack of roads, lack of doctors and opportunities for education. It could be claimed that Archpriest Besarion Nizharadze's ethnographic legacy includes a description of almost every aspect of spiritual, social and material life of the Georgian mountain dwellers (Svans).

**ეკა ლაღიანი,
ტარიელ შუტკარაძე**

**სილოვან ხუნდაძის
„ქართულ გრამატიკაში“ შეტანილი
მეგრულ-სვანური მასალის შესახებ**

სილოვან ხუნდაძე ქართული ენის ერთ-ერთი გამორჩეული მკვლევარია. ამას მოწმობს მისი მდიდარი ენათმეცნიერული მემკვიდრეობა: გრამატიკის სახელმძღვანელოები, სტატიები, სპეციალური წერილები... რომლებიც ქართული ენის სხვადასხვა სფეროს მოიცავს: ტერმინოლოგია, მართლწერა, ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი...

ს. ხუნდაძის გრამატიკული ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: ქართული გრამატიკის ტერმინოლოგია (გამოცა 1887 წელს), ქართული ზმნები (1891), სალიტერატურო ქართული (1901), ქართული გრამატიკა (პირველად 1904 წელს გამოცა), ქართული გრამატიკა პირველდაწყებითი სკოლებისათვის (პირველად გამოქვეყნდა 1912 წელს, სულ 5-ჯერ გამოცა), ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები (1927).

სტატიაში შევეხებით „ქართულ გრამატიკას“, რომელშიც წარმოდგენილია ჩვენთვის საინტერესო მეგრულ-სვანური მასალა. „ქართული გრამატიკა“ წლების განმავლობაში ქართული ენის სახელმძღვანელო იყო მოსწავლეებისათვის. ის ძალიან პოპულარული იყო. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ წიგნი 7-ჯერ გამოცა: I – 1904 წელს, II – 1907 წელს, III – 1911 წელს, IV – 1915 წელს, V – 1917 წელს, VI – 1919 წელს, VII – 1920 წელს.

სხვადასხვა გამოცემებს შორის გარკვეული სხვაობაა. კონკრეტულად: მეგრულ-ლაზური ფორმები I გამოცემაში არ ჩანს. ავტორმა ის მოგვიანებით, II გამოცემაში შეიტანა დანართის სახით: „ქართული ენის კილოკავების – მეგრულისა და სვანურის გრამატიკული ფორმები“ (ს. ხუნდაძე, 1907: 203-214). მომდევნო გამოცემებში მეგრულ-სვანურ ფორმებთან დაკავშირებით ცვლილებები არ დასტურდება. ბოლო, 1920 წლის გამოცემაში მეგრულ-სვანური მასალა არ არის შეტანილი. ანალიზისას ვემყარებით VI, 1919 წლის გამოცემას.

თავიდანვე აღვნიშნავთ: ს. ხუნდაძე მეგრულ-ლაზურ-სვანურ მეტყველებებს, ინგილოურ, ფსაურ, თუშურ, ხევსურულ კილოებთან ერთად, ქართული ენის შტოებად – კილოკავებად მიიჩნევს, რაც დანართის სათაურიდანაც ჩანს. დანართის შესავალ ნაწილში ის წერს: „ქართული ენის კილოკავებია – სვანური, მეგრული, ლაზური, ინგილოური, ფშაური, თუშური, ხევსურული და სხვ. საქართველოს ყოველის განსაკუთრებული კუთხის ენას თავისი განსხვავებული გამოთქმა და ფორმები აქვს, მაგრამ ყველა კუთხეს ერთმანეთის საუბარი კარგათ ესმის. მხოლოდ სვანური და მეგრული ენა (და ამ უკანასკნელის მახლობელი დიალექტი ლაზური) დედა-ქართულისაგან განსაკუთრებით განსხვავებულ სახეს წარმოადგენს“... (გვ. 183-184).

აშკარაა, რომ დამოწმებულ ფრაზაში (ზოგადად ნაშრომში) ტერმინი ენა სხვადასხვა მნიშვნელობის გამომხატველია; ერთი მხრივ, გვაქვს შესიტყვება: ქართული ენა, ხოლო მეორე მხრივ - სვანური და მეგრული ენა, კუთხის

ენა, რომელიც კუთხურ მეტყველებას, საუბარს აღნიშნავს. ს. ხუნდაძის აზრით, მეგრული (აგრეთვე სვანური) „დედა-ქართულისაგან განსაკუთრებით განსხვავებულ სახეს წარმოადგენს“.

ზოგადად, ენა პოლისემანტიკური სიტყვაა და აღნიშნავს: სხეულის ნაწილს, მეტყველების უნარს, კონკრეტულ ენას. მეტყველების ნაირსახეობას, ხელოვნების სხვადასხვა დარგის გამომსახველობით საშუალებათა სისტემებს, აგრეთვე მოდგმას, ძალხს, ერს. ეთნოსს (ქეგლ, ზ. გამსახურდია, 1991: 3-6).

ს. ხუნდაძის მიზანი ნათელია: მეგრულ-სვანური მასალის ანალიზით მოსწავლეებისთვის თვალსაჩინო გახადოს ქართულ სალიტერატურო ენასა და ქართველურ კილოებს შორის არსებული მსგავსება ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სიტყვაწარმოებაში...

დანართი 5 ნაწილად (ქვეთავად) არის დაყოფილი. თითოეულ ნაწილში სხვადასხვა საკითხია განხილული.

I ქვეთავში (ხმები) ს. ხუნდაძე ფონეტიკის საკითხებს ეხება. გაანალიზებულია სამეტყველო ბგერები, რომელსაც ავტორი „ხმას“ უწოდებს. მისი აზრით, „მეგრულსა და სვანურ ენებს დაუცავს დედაქართულის ყველა ის ხმა, რომელიც ამ უკანასკნელს ევროპიული ენებისგან განსხვავებს, - მაგალ. თ, ფ, ქ, ლ, ყ, ძ, წ, ჭ, ჯ“ (გვ. 184).

იქვე მიუთითებს, რომ „საერთო ხმებს გარდა, მეგრულსა და სვანურ ენებში არის რამდენიმე განსხვავებული ხმაც, რომელიც დედაქართულში დღეს არ მოიპოება“.

ავტორი მსჯელობს მეგრულისა და სვანურის განსხვავებულ ბგერებზე. როგორცაა: მეგრულში ხორხისმიერიც თანხმოვანი, „ნახევარხმიანი ხმა“ გ. ნახევარხმოვანი ე. სვანური ხორხისმიერიც თანხმოვანი, ფრანგული u-ს მსგავსი ბგერა (უ, ა ხმოვნები)...

მეგრულიც თანხმოვნის შესახებ აღნიშნავს, რომ მას „დააბლოებით იმგვარივე გამოთქმა აქვს, როგორც რუსულ ხმოვან ყ-ს წინ მიუძღვის, ან როგორც იმერულ შორისდებულ იმე-ში ი-ნის წინ მოისმის. ეს ხმა გამოთქმით ქართულ ყ-ს უახლოვდება“ (გვ. 184). გრაფიკულად აღინიშნება შებრუნებული ყ-თი (ყ). საილუსტრაციოდ მოხმობილია საერთოქართველური მასალა: ცუჭი - ყური, ცუდე - სახლი, მიცორს - მიყვარს, ქოცოფე - ყოფილა.

„ნახევარხმიან ხმას“, იგივე ნეიტრალურ გ ხმოვანს, ფრანგულ ყრუ e-ს უდარებს: იფირქე „იფიქრა“. „ბოლოში ქ მოწყვეტით არ თავდება, არამედ ყრუთ. ნახევრათ ისმის კიდევ ხმა“ (გვ. 185). მსგავსი „ნახევარი ხმა“ ხშირად ისმის სვანურშიც: სი ხგგ „შენ დგახარ“, ეჭა ხგგ „ის დგას“ (იქვე).

ს. ხუნდაძეს შენიშნული აქვს მეგრულში ლ ბგერის წარმოთქმის თავისებურება: „მეგრულ ენას საზოგადოთ ნაზი, რბილი გამოთქმა აქვს — და ამ თვისების განსაკუთრებით დამახასიათებელი გამოთქმა მოისმის ნახევარხმოვან ი-ში“ (გვ. 185). აღინიშნება ე-თი: ძაძამი „ძალიან“, მაძაზონი „მონაზონი“, მაძაღური „მალაღური“...

სვანურისც თანხმოვანი ასეა დახასიათებული: „ხორხისმიერი ხმა, რომელიც ქართულ ხ-ს ჩამოგავს, მაგრამ უფრო ღრმათ გამოითქმის ყელში — და რაღაც დაგუბული ყელის ხმა მოისმის. ჩანს, ძველათ ქართულ ენაშიც ყოფილა ხ-ნისაგან განსხვავებული ხორხისმიერი ხმა — და ამიტომ ჩვენს ანბანში ძველათ იხმარებოდა ხმა ჯ“ (გვ. 185-186). მაგ.: დაჯღ — თხა, ჯან — ხარი.

დახასიათებულია სვანურის პალატალიზებული (უმლაუტიანი) ხმოვნები. უ ხმოვანი, მისი აზრით, „ფრანგული ა-ს მზგავსი ხმა (ი-ნისა და უ-ნის საშუალი), - მაგალ. ფურ - ძროხა (ფური)“. ა ხმოვნის შესახებ ამბობს: „ა-ნისა და ე-ნის საშუალი ხმა (ლათინური ae), - მაგალ. მაზბელ - მეზობელი, ნათი - ნათესავი, ნა - ჩვენ. სგა თქვენ. ეჯიზრ - ისინი“ (გვ. 186).

ამგვარად, სილოვან ხუნდაძემ ზოგადად გამოყო მეგრულ-სვანურის სპეციფიკური ბგერები და მათი სწორი დახასიათება მოგვცა. საერთოქართველური მასალის საფუძველზე მან ნათლად წარმოაჩინა ქართველურ კილოთა ფონემატური სტრუქტურის ერთგვარობა და ქართველური ქვესისტემების ერთიანობა.

II ქვეთავი (ბრუნება) სახელთა ბრუნებას შეეხება. ქართულ სალიტერატურო ენასთან მიმართებით: ზოგადად ნაჩვენებია მეგრულ-სვანურში სახელთა ფორმაწარმოებაში არსებული მსგავსება-განსხვავებები. სახელობითის შესახებ აღნიშნულია, რომ მეგრულში, ქართულის მსგავსად, ხმოვანზე ბოლოვდება: დიდა - დედა, მუმა - მამა, ქოთომი - ქათამი, კოჩი - კაცი, ბამბე - ბამბა, რუო - რვა და სხვ.

გამოკვეთილია სვანურის თავისებურება, სადაც სახელი „ძალიან ხშირათ თანხმოვანზედაც ბოლოვდება, - მაგალ. ჯან - ხარი, პილ - ნაპირი, მაზბელ - მეზობელი, სკამ - სკამი, ლაარტყ - სარტყელი, და სხვ.“ (გვ. 186).

„ბრუნების კანონებში ბევრი რამეა საერთო ქართულ ენასა და მეგრულ-სვანურში“ (იქვე). მეგრ. ნათესაობითი ბრუნვის ში დაბოლოება შედარებულია ქართ. სი დაბოლოებასთან: კოჩიში - რკოსი, ბუსი. „ფონეტიკურათ ს და შ თანაბარი ხმებია“ (გვ. 186). სვანურშიც შ-ნია დაბოლოებაში: დიეშ - დედის, მუეშ - მამის.

„მიცემითი ბრუნვა როგორც მეგრულში, ისე სვანურშიც, ქართულის მზგავსათ, ს-ზე ბოლოვდება: კოჩს - კაცს, სვან. დის - დედას.

წოდებითი ბრუნვა მეგრულსა და სვანურში იგივე სახელობითია: მეგრ. კოჩი - კაცი! სვან. მარე - კაცი“ (186-187).

იქვე აღნიშნულია ცალკეულ ბრუნვათა განსხვავებულ დაბოლოებებზე. „განსხვავებული ფორმა მეგრულსაც და სვანურსაც მოთხრობით ბრუნვაში აქვს, .. მაგალ. მეგრ. კოჩ-ქ - კაცმა. ბოშქ - ბაეშმა; სვანურ. დიდ - დედამ, მუდ - მამამ. - მეგრულს ქართულისგან განსხვავებული დაბოლოება აქვს აგრეთვე ვნებით ბრუნვაში (ო-ზე ბოლოვდება), როცა სახელობით ბრუნვაში სიტყვა ი-ზეა დაბოლოებული: კოჩო - კაცათ, ცხენო - ცხენათ (სხვა დაბოლოების სიტყვებიდან კი ქართულსა გავს: მუმათ, ცუდეთ და სხვ.). სვანურ ენას განსხვავებული ფორმა კიდევ მოქმედებით ბრუნვაში აქვს: ქორშგ - სახლით“ (გვ. 187).

მრავლობით რიცხვში მეგრულ-სვანური სახელების ბრუნებაში იმგვარივე წესებია, როგორც ქართულში. დაბოლოება იგივეა, რაც მხოლოობითში, „მხოლოთ დაბოლოების წინ ჩასართი ემატება (მეგრულში - ქართულის მზგავსივე ეფ, ხოლო სვანურში - განსხვავებული სუფიქსი არ“ (187). ნიმუშად მოყვანილია მეგრ. კოჩი, სვან. ქორ სახელთა ბრუნების პარადიგმა.

იქვე აღნიშნულია: სვანურში სუფიქსის წინ ლ ჩაერთვის, როცა სახელი მხოლოობითის სახელობით ბრუნვაში ხმოვანზეა დაბოლოებული: დიილარ - დედები (დი - დედა), დიილარეშ, დიილარს და სხვ. სქოლიოში მითითებულია: „ზოგან მეგრელებიც ხმარობენ მრავლობითში სუფიქს ეფ-თან სუფიქს აღ-ს:

მუშალეფი – მამები, **მუშალეფიში**, **მუშალეფს** (**მუშალენს**) და სხვ. (გვ. 188).

III ქვეთავში (მიმოხრა) ზმნის უღლების (მიმოხრის) საკითხებია გაშუქებული. ზმნის ფორმაცვალებას „მიმოხრას“ უწოდებს. აღნიშნავს, როგორც დედაქართულში, ისე მეგრულსა და სვანურშიც ორგვარი მიმოხრაა (ანუ სუბიექტური და ობიექტური პირის ნიშნებით გაფორმებული ზმნები). პირველი მიმოხრის საილუსტრაციოდ მოყვანილია ვწერ ზმნის პარადიგმა, ხოლო მეორე მიმოხრის საილუსტრაციოდ წარმოდგენილია მაქვს ზმნის პარადიგმა. იქვე მიუთითებს: „მეგრული ზმნის ფორმები სავსებით ქართულ მიმოხრასა გავს, განსაკუთრებით თავი (მ, გ, უ). თუმცა მრავლობითი რიცხვის პირველ პირს ქართული გვ-ს მაგიერ თავში მ უზის, მაგრამ აქაც მეგრულ ენას ქართულის თვისება დაუცავს: ძველ ქართულშიც ამ ფორმაში მ იხმარებოდა, — მაგალ. „მამაო ჩვენო“-ში ნახმარია ფორმები: „მომეც ჩვენ“ (ახლა ვიტყვით „მოგვეც“), „მიხსენ ჩვენ“ (=გვიხსენ) და სხვ“ (გვ. 189).

„სვანურ ენაშიც II მიმოხრის ზმნა ქართულის მზგავსათ მიმოხრის, მხოლოდ მეორე პირში გ-ს მაგიერ ჯ იხმარება და მრავლობითი რიცხვისათვის მეორესა და მესამე პირში განსხვავებული ნიშანია (ხ)“ (იქვე).

სხვა დროებშიც მეგრულ-სვანურის მიმოხრა ძალიანა გავს ქართული ენის მიმოხრას. აღნიშნულია, რომ „როგორც ქართულ ენაში, ისე მის კილოკავებშიც მეორე მიმოხრის ზმნებთან ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაში დაისმის:

ქართ.: კაცს აქვს. უყვარს

მეგრ.: კოჩს უღუ. უცორს

სვან.: მარეს ხულო. ხალატ (გვ. 189).

IV ქვეთავი (რიცხვითი სახელები) შეეხება რიცხვითი სახელების წარმოებას. სახელმძღვანელოს ავტორის დაკვირვებით: „ქართულსა და მეგრულ ენაში თვლა ერთნაირი კანონით წარმოიხს, ე.ი. ათეულისა და ოცეულის ანგარიშით: ათი – ვითი, ოცი – ეჩი, ოცდაათი – ეჩილოვითი... სვანურში კი ოცამდი ისე ითვლება, როგორც ქართულ-მეგრულში, შემდეგ კი ასამდი – მხოლოდ ათეულის ანგარიშით. — მაგალ. ოცი სვანურათ იქნება იარვეშდ (ე.ი. ორი ათი), ოცდაათი – სემეშდ (=სამი ათი), ორმოცი – ვოოშთხეშდ (=ოთხი ათი). მოცემულია რიცხვითი სახელის წარმოების ნიმუშები 1-დან 12-ის ჩათვლით“ (გვ. 189-190).

ასკვნის: „როგორც ვხედავთ, მეგრული თვლა თითქმის იმგვარივეა, როგორც ქართული; სვანურიც ქართულს ძალიანა გავს: თუმცა მეგრულზე ნაკლებათ და განსაკუთრებით განსხვავებულია ერთის, ხუთისა და ათის სახელწოდება“ (გვ. 190-191).

V ქვეთავში (სიტყვათა წარმოება) ნაჩვენებია სიტყვაწარმოებაში არსებული ერთგვარობა მეგრულ-სვანურსა და ქართულ სალიტერატურო ენაში.

„სხვადასხვა სიტყვის წარმოებაში მეგრულიც და სვანურიც დედაქართულის მთავარ კანონებს ემორჩილება: თავიც ეცვლება და ბოლოც, ხან ორივე ერთად და ხან ცალცალკე. — მეგრული ენა აქაც მეტათ ახლოს დგას ქართულთან; მაგალითად, თავართი გა მეგრულათ ითქმის გო: გაკვეთა, გაქრა – გოკვათუა (იმერულათაც გო: გოუჭრა, გოუყვეთა); და მეგრულათ დო: დავსწერე – დოვჭარი (იმერ. დოუწერია, დოვუწერე)“... (გვ. 191)...

„უარყოფითი ნაწილაკი უ მეგრულათაც ისე იხმარება, როგორც ქართულათ: უდიდო – უდედო, უჩილო – უცოლო, უკოჩო – უკაცო. სვანურათ უარყოფითი

ფორმა ზედსართავ სახელებში ორნაირად გამოიხატება: ან ქართულის მზგავსათ (ჟ-ნით თავში), მაგალ. უჩიჟა – უცოლო, უნინ – უენო და სხვ., ან სიტყვის ბოლოში ემატება უარყოფითი ნაწილაკი ურ: დიურ – უდედო, მუურ – უმამო, ადგილურ – უადგილო და სხვ.“ (191).

ქართ. პრეფიქსი მე მეგრულათ მა-თი გამოიხატება, სვანურათ კი მე-თი, – მაგალ. მეორე – მეგრ. მაეირა. სვან მეერვე; მესამე – მეგრ. მასუმა, სვან. მესმე და სხვ. (გვ. 191-192).

„ზედსართავის (განსაკუთრებით მიმღობის) პრეფიქსი მ სვანურათაც მ-თი გამოიხატება: მგქლაქ – მოქლაქე. ქალაქელი, მგირე – მწერალი, მგემ – მაშენებელი, მგსყი – მკეთებელი და სხვ.“ (გვ. 192).

„შედარების ხარისხები მეგრულათაც ისე გამოითქმის, როგორც ქართულათ (ქართული სუფიქსის ეს-ის მაგიერ მეგრულშია აშ): ჭიჭე (პატარა) – უჭიჭაში (უპატარესი, უფრო პატარა) – ძაძამ (ძალძამ, გვალძას, ნამეტანი, ნაბეტანი) ჭიჭე – (ძალიან, მეტათ. ერთობ პატარა)“ (192).

სვანურში შედარებითი ხარისხის ფორმას „თავში ემატება ხონ და ბოლოში ა, ან თუ სიტყვა ი-ზე ბოლოვდება, დაბოლოების ი ა-ნათ იქცევა. მაგალ. სკოოდ – ღრმა, ხონსკოდა – უღრმესი, კგლთხი – მაღალი, ხონკლათხა – უმაღლესი“ (192). აღმატებითი ხარისხი სვანურში მეგრულის მსგავსად ზმნისართების საშუალებით იწარმოება (გუნ – ძალიან, ადურდ – ერთობ, მეტისმეტათ), მაგალ. უუმაღლესი სვანურათ ითქმის ადურდ კგლთხი ან გუნ კგლთხი. „ქართულ ენაში აღმატებითი ხარისხი განსაკუთრებული ფორმითაც გამოითქმის (უუღრმესი, უუმაღლესი). მეგრულსა და სვანურში კი ამგვარი ფორმა არ მოიპოვება“ (212)

იქვე სქოლიოში ავტორი აღნიშნავს, რომ უუმაღლესი, უუღრმესი ტიპის ფორმები მწიგნობრული და შეთხზულია. ხალხში ისინი არ იხმარება.

ს. ხუნდაძის „ქართულ გრამატიკას“ იმ პერიოდის საენათმეცნიერო საზოგადოებაში ფართო გამოხმაურება მოჰყვა. განსაკუთრებული განხილვის საგნად იქცა 1919 წელს, როცა სკოლებისათვის ქართული სახელმძღვანელოების შერჩევის საკითხი დადგა. შ. ხუნდაძის გრამატიკა განიხილა სპეციალურმა კომისიამ, რომლის თავმჯდომარე ა. შანიძე იყო. ა. შანიძემ სახელმძღვანელოს შესახებ დაწერა ვრცელი რეცენზია, რომლის საფუძველზეც სახელმძღვანელოს გამოყენება სკოლებში ნებადართული იყო დროებით.

რეცენზიაში გამოთქმული იყო გარკვეული შენიშვნები. ს. ხუნდაძე მოცემულ შენიშვნებს არ დაეთანხმა და რეცენზენტის ყველა შენიშვნას პასუხი გასცა. ს. ხუნდაძის ვრცელი პასუხები აკაკი შანიძის შენიშვნებზე გამოქვეყნებულია გაზეთ „სახალხო საქმის“ ფურცლებზე (№706, 707, 709).

შენიშვნა სხვადასხვა საკითხს შეეხებოდა. ყურადღებას გავამახვილებთ იმ შენიშვნებზე, რომლებიც სახელმძღვანელოს დანართს, კონკრეტულად კი მეგრულ-სვანურ მასალას შეეხებოდა.

აქვე ვიტყვით: აკაკი შანიძისთვის მიუღებელი იყო „ქართულ გრამატიკაში“ არა მხოლოდ მეგრულ-სვანური მასალის, არამედ ძველი ქართული ფორმების შეტანაც. ამის შესახებ ის წერდა: სულ რომ არ ყოფილიყო მოყვანილი, აჯობებდა, რადგანაც ძველი სალიტერატურო ქართულის შესახებ კაცი ვერავითარ წარმოდგენას ვერ იქონიებს სამ გვერდზე მოკლედ ჩამოთვლილი ნიმუშებითო.

სილოვანის პასუხი ამ შენიშვნაზე ასეთია: მე კი მგონია, რომ პირიქით, ამგვარი შედარება ახალისა და ძველი ქართული ენისა ყმაწვილს

ცნობისმოყვარეობას აღუძრავს და საკმაო მასალასაც მისცემს ამ ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად.

აკაკი შანიძე ასევე წინააღმდეგი იყო „ქართულ გრამატიკაში“ მეგრულისა და სვანურის მონაცემთა შეტანისა. მისი აზრით, „მეგრულისა და სვანურის გრამატიკული ფორმები“ უნდა გამოტოვებულ იქნეს სრულებით, რადგანაც ჯერ ერთი ქართულ აღწერილობით გრამატიკაში, როგორცაა ბ. სილოვანის გრამატიკა, სრულიად უადგილოა მეგრულ-სვანურიდან შესადარებლად მოყვანილი ფორმები. თუ ავტორს სახეში ჰქონდა დაეწერა შედარებითი გრამატიკა. მაშინ მას სხვა გეგმა უნდა აერჩია“.

ამ შენიშვნას სილოვან ხუნდაძე ვრცლად პასუხობს: რეცენზენტს განუმარტავს. თუ რა მიზნით შეიტანა მეგრულ-სვანური ფორმები თავის გრამატიკაში: „ბ. შანიძემ უნდა იცოდეს, რომ ქართული ენის ფორმების შესწავლის დროს მათი შედარება მონაოესავე კილოკავების ფორმებთან ინტერესს აორკევებს – გარდა იმისა, რომ დიდატაც საჭიროა ჩვენმა მოზარდმა თაობამ იცოდეს მთავარი საფუძველები იმისა, რომ მეგრული და სვანური ენები შტოებია ქართული ენისა, და არა განსხვავებული ენები, როგორც ამას ამბობდენ და დღესაც ამბობენ მტერნი და ორგულნი ჩვენი ქვეყნისა“... (გაზ. „სახალხო საქმე“. 1919. №709: 2-3).

შდრ. მეორე რეცენზენტი – გ. ახვლედიანი დადებითად აფასებს მეორე გამოცემაში დანართის შეტანას: „ფრიად სასარგებლოა ენის შესწავლისთვის მეორე წიგნში (ე.ი. სრულიკურსიან გრამატიკაში) შეტანილი ახალი თავები, რაც წიგნის დიდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს“ (იქვე).

ა. შანიძე „ქართული გრამატიკის“ ავტორს ცოდნის დონეს, კომპეტენციასაც უწყუნებს. მისი აზრით, მეგრულ-სვანური ფორმების სწავლება იმ ცოდნით, რასაც ავტორი გვთავაზობს, შეუძლებელია. ის რეცენზიაში წერს: „მეგრულიდან და სვანურიდან ქართული ფორმების შესადარებელი მასალების გაყვანა ისეთი ცოდნით არ შეიძლება, როგორც ჰქონია გრამატიკის ავტორს: მაგალითად, მეგრული გო ნაწილაკისა (გო-კვათუა) და იმერულ კილოში ხმარებული – ნაწილაკისა (გოუქრა, გოუკვეთა) ერთმანეთთან შედარება ვერც ბ. სილოვანს შესძენს სახელს და ვერც მოწაფეს ცოდნას“.

ს. ხუნდაძის პასუხი: „როცა დედაქართულსა და სვანურ-მეგრულს ერთმანეთს ვადარებ, მე ვამბობ, რომ სვანური და მეგრული დიალექტები ახლოსაა თავისი ფორმებით დედაქართულთანმეთქი, და, სხვათა შორის, ასეთი მაგალითი მომყავს: ქართულათ არის თავსართი გა (მაგ., გა-კვეთა), მეგრულათ კი გო (გო-კვათუა); მაგრამ აქაც კი მეგრული ქართულს დიდათ არ დაშორებია, რადგან იმერულ კილოში აგრეთვე თავსართი გო იხმარებამეთქი: გო-უკვეთა, გო-უქრა და სხვ.“ (ს. ხუნდაძე, 1927: 94).

„რაც შეეხება მეგრული გოკვათუა-ს იმერულ გოუკვეთა-გოუქრია-სთან შედარებას, მე დღესაც კარგათ არ მესმის, თუ რის თქმა უნდოდა აკ. შანიძეს. შესაძლოა ის ფიქრობდა და ფიქრობს, რომ თავსართის გო-ს შესახებ არა დედაქართულის კილოს – იმერულს მოუხბთენია გავლენა მეგრულზე. არამედ, პირიქით – მეგრულს იმერულზეო; – მაგრამ ამ დებულებას ჯერ ერთი გამოთქმა უნდა, და მერე დამტკიცება“... (იქვე).

ბოლოს აკაკი შანიძის – რეცენზენტის შენიშვნებზე ს. ხუნდაძე ასკვნის: „იმისთანა უსაფუძვლო შენიშვნებს, როგორსაც ბ. ა. შანიძე ჩემს წიგნებს უკეთებს, მე, რასაკვირველია, მხედველობაში ვერ მივიღებო“.

ს. ხუნდაძის თვალსაზრისი მეგრულისა და სვანურის როგორც კილოდ განხილვისა გააკრიტიკა ი. ყიფშიძემ თავის „მეგრული ენის გრამატიკაში“. ი. ყიფშიძის აზრით, ამგვარი შეხედულება უსაფუძვლოა და დიდი ხანია მეცნიერებისაგან უარყოფილი (ი. ყიფშიძე, 1914: XXVII).

ს. ხუნდაძე ვრცალდ პასუხობს ი. ყიფშიძეს „ქართული გრამატიკის“ V გამოცემის დანართში - „მეოთხე გამოცემის გამო“: „მე ვამბობ, რომ მეგრული და სვანური ენები ქართული ენის შტოებია-მეთქი, და ის განსხვავებული ფორმები და სიტყვები, რომლითაც ეს კილოკავები დედა-ქართულისაგან გაირჩევა, იმით აიხსნება, რომ უხსოვარ დროს, როცა ქართველი ტომების საერთო ენა ჯერ კიდევ განვიტარებული არ ყოფილა, რამდენიმე ოჯახი საერთო ფუძეს მოშორებია და განსხვავებულ პირობებში დაუწყია ცხოვრება - და ამიტომაც განსხვავებული ფორმები და ტერმინოლოგია შეუქმნიათ-მეთქი... მე ვფიქრობ, რომ მეცნიერება აქ არაფერ შუაშია: ჩემი აზრი მხოლოდ ჰიპოთეზაა, მოსაზრება და ლოგიკურიც, საფუძვლიანი და ამის წინააღმდეგი მეცნიერებას არაფერი დაუმტკიცებია. ბ-ნ ყიფშიძეს ალბათ გონია, რომ მეცნიერება და ქეშმარიტება მხოლოდ იმის პირით დალადებს, ვინაც მას, ბ-ნ ყიფშიძეს, ესიმპატიება!“ (ს. ხუნდაძე, 1917: III-IV)

განხილული მასალიდან კარგად ჩანს, ერთი მხრივ, სილოვან ხუნდაძის, როგორც გრამატიკოსის, განსწავლულობა და საკითხებისადმი განსხვავებული მიდგომა, მეორე მხრივ, იკვეთება მისი პიროვნული თვისებებიც: პრინციპულობა, შეუპოვრობა, პირდაპირობა.

ს. ხუნდაძე „სალიტერატურო ენას თავს დასტრიალებს, ეძიებს, იკვლევს, ადგენს, ატარებს გარკვეულ ნორმებს. ამასვე მოითხოვს სხვებისგანაც და. თუ სადმე წინააღმდეგობას წააწყდა, ბობოქრობს, დრტვინავს, უკან არ იხეცს, დაუზოგავად იბრძვის ბასრი კრიტიკით, რომელიც ზოგჯერ უღმობლად სერავს მოწინააღმდეგეს“ (ლ. კვანტალიანი, 2009: 78).

ს. ხუნდაძემ თავისი წრომებით მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული გრამატიკული აზრის განვითარებაში. ის ცნობილია როგორც ქართული ენის სიწმინდის დამცველი, ქართული ენის მოამაგე.

დამოწმებული ლიტერატურა

ზ. გამსახურდია, 1991 - ზ. გამსახურდია, წერილები, ესსეები, თბ., 1991.

ლ. კვანტალიანი, 2009 - ლ. კვანტალიანი, სილოვან ხუნდაძის გრამატიკული ნაშრომები, თბ., 2009.

ქეგლ - ქართული ენის გნმარტებოთი ლექსიკონი, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. III, 1953.

ს. ხუნდაძე, 1904 - ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1904.

ს. ხუნდაძე, 1907 - ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1907.

ს. ხუნდაძე, 1911 - ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1911.

ს. ხუნდაძე, 1915 - ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1915.

- ს. ხუნდაძე, 1917 – ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1917.
- ს. ხუნდაძე, 1919 – ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1919.
- ს. ხუნდაძე, 1920 – ქართული გრამატიკა, ს. ხუნდაძის მიერ შედგენილი, ქუთაისი, 1920.
- ს. ხუნდაძე, 1927 – ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძველები, ქუთაისი, 1927.
- გაზ. „სახალხო საქმე“, 1919, №706, 707, 709. ს. ხუნდაძე, ჩემი „ქართული გრამატიკა“.
- ი. უიფშიძე, 1914 – И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб., 1914: თბზულებანი, თბ., 1994.

EKA DADIANI, TARIEL PUTKARADZE

ON MEGRELIAN-SVAN MATERIALS PRESENTED IN SILOVAN KHUNDADZE'S "GEORGIAN GRAMMAR"

Silovan Khundadze was one of the remarkable researchers of the Georgian language. It is evidenced through his rich linguistic legacy. The present article discusses "The Georgian Grammar" which for many years served as a textbook of the Georgian Language for students. Due to its popularity, seven editions of the Georgian Grammar have been published, with the first and seventh editions in 1904 and 1920, respectively. The editions differ in a way, namely, the author included the Megrelian-Laz forms as an annex to the second edition (1907) – "Grammatical Forms of Megrelian and Svan, the Georgian Idioms". The later editions do not display any changes in relation to the Megrelian-Svan forms.

S. Khundadze considered the Megrelian-Laz-Svan idioms as branches, dialects of the Georgian language. The scholar generally applies the term "language" in order to refer to the idiom used in the regional context. Thus, no distinction is made between the Megrelian-Laz-Svan idioms and those of the rest of the regions.

The aim of the above-mentioned textbook's author is evident: to highlight the similarities between the Georgian literary language and the Georgian dialects in terms of phonetics, morphology and derivation on the basis of analysis of the Megrelian-Svan materials.

The Annex is divided into five parts (subsections) and each of them deals with different issues.

Through his research S. Khundadze greatly contributed to the development of the Georgian grammar. He is well-known for advocating the preservation of *purity* of the Georgian *language*.

ლუკა დვალისვილი

**სოფელ სულორის (ვანის მუნიციპალიტეტი)
ტოპონიმია**

ქვეყნის, რეგიონისა თუ ცალკეული დასახლებული და დაუსახლებელი კუთხეების სახელწოდებების კვლევა უაღრესად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოსა და საზოგადოების ქვეყნობრივი ისტორიის გასარკვევად. ტოპონიმების წარმოშობა, მცირე გამონაკლისის გარდა, არ არის შემთხვევითი ფაქტი. მისი წარმოქმნა რომელიმე კონკრეტული გეოგრაფიული ადგილისადმი პიროვნების ან პიროვნებათა ჯგუფის განსაკუთრებული დამოკიდებულების, სამეურნეო-საყოფაცხოვრებო ჩვევა-ტრადიციების, რწმენა-წარმოდგენების, ცალკეული კუთხისთვის ნიშანდობლივი რიტუალების, ლანდშაფტის ფიზიკური თავისებურების ან ამა თუ იმ კონკრეტულ ადგილას მომხდარი სამახსოვრო ფაქტების ფიქსაციაა. ასე მაგალითად, სოფელ სულორში დაფიქსირებულია: ბერთაქედი, კორღანო, წყაბოძალი, ხუცნაყანები, ვანოიეს ნაბინვარი, სათევზიე დელე, საკაკილიე, ნამქედვარე, მუხაგახვრეტილი, ორნანალიები, საკავის გორი, სახნავა, სახმარდელე, ხარკუდე, დასასვენებელი რცხილე, დიდბალი, პეტერე სანადირო, დიდი უხტომი, პატარა უხტომი, ქაშვეთი, კატაკოდიების უბანი, საქაჭიე დელე, ქვაბისკარი, ანოული, ბზვარე, ლამაზ გორი, დიდვაკე, ბერის ტყე, ზედა საყივარე, ქვედა საყივარე, სატალახე, ღარები, ქალამანე, ციხიე და სხვ.

ტოპონიმები, ხშირ შემთხვევაში, ჩვენი სამკვიდრო ადგილებისა და წინაპრების მხატვრულ-მეტაფორული, ზოგჯერ ქარაგმული, მარადიული საუბარია თანამედროვეობასთან. ამიტომ თუ გვინდა გავიგოთ ქვეყნობრივი ისტორია, ამ ხმას ყური უნდა მიუყვდეთ. მისი მოსმენა და სათანადოდ გაგება ვისწავლოთ. სანახევრო მოსმენა-გაგებას, რაც საფუძველი ხდება ქვეყნობრივების გამრუდებისა, სჯობია საერთოდ არ ვისაუბროთ კონკრეტულ თემაზე. მაგ.: სოფელ სულორში, ალბურ საძოვრებთან ახლოს, არის ადგილი ოსნაკლავა. ამ ტოპონიმს უზუსტესად შეუწინააღმდეგებია ერთი ისტორიული ფაქტი; როგორც ჩანს, საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაყოფის შემდეგ ახალციხის საფაშოს მეზობლად მდებარე ეს სოფელი, მაშინდელი დვალისელების თემი, რომელიმე ქართველი მებატონის დაქვემდებარებაში არ იყო, და თუ იყო, ისიც ნომინალურად, რადგან გზამიუვალი ამ მთიანი სოფლის გაკონტროლება მაშინ ძალიან გაჭირდებოდა. გვიანდელ XVII-XVIII საუკუნეებში სოფელი ჩიჯავაძეების გამგებლობაში შედიოდა. სოფლის მცხოვრებთა თავის რჩენის ერთ-ერთი

საარსებო წყარო ტყე იყო. ჩიჯავაძეებს აქაური კაცი რომ არ გამოდგომიათ, ტყის მცველად ვილაც შეუხედავი და უნდო გოლიათი ოსი დაუყენებიათ. სოფელმა მასთან საერთო ენა რომ ვერ გამონახა, თოკზე მიბმული თოფით, საერთო ძალით მოკლეს ოსი და ადგილსაც დაყრჭვა ოსნაკლავა.

სოფელი სულორი მდებარეობს ვანის რაიონში, მდინარე სულორის, რიონის მარცხენა შენაკადის ნაპირზე, ზღვის დონიდან 250 მ. სიმაღლეზე. მისი შემოგარენის მთათა სისტემა მალღდება 2000 მეტრამდე. სოფელ სულორს 1929 წლამდე დვალისკვილების თემი ერქვა, რაც განპირობებული იყო ამ სოფელში დვალისკვილების გვარის სიჭარბით. სოფელში არის ადგილობრივი მნიშვნელობის კლიმატურ-ბალნეოლოგიური კურორტი, კლდიდან ამომდინარე ბუნებრივი ცხელი წყალი 38 გრადუსამდე ტემპერატურით, რომლის აბაზანებს იყენებენ საყრდენ-სამოძრაო აპარატის, პერიფერიული ნერვული სისტემისა და გინეკოლოგიური დაავადებების სამკურნალოდ. ჰავა ნოტიო სუბტროპიკულია, რბილი ზამთარი და ცხელი ზაფხული.

მდიდარი არქეოლოგიური მასალა და გვიანდელი პერიოდის ისტორიული წყაროები ადასტურებენ, რომ სოფელი უძველესი დროიდან დასახლებული ყოფილა. არქეოლოგიური აღმოჩენების საფუძველზე შეიძლება დაბეჭდვით ვივარაუდოთ, რომ სოფელი ანტიკური ვანის აღზევების პერიოდში მდებარეობდა სამხრეთ საქართველოში მიმავალ მნიშვნელოვან საქარავნო გზაზე, რაც უდავოდ ხელს შეუწყობდა მის კულტურულ დაწინაურებას. ამის ფაქტობრივი მტკიცებულება ბევრია.

ფრანგი კონსული და მოგზაური ფაკ ფრანსუა გამბა, რომელმაც 1820-1824 წლებში შემოიარა საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორც ერთგან მიუთითებს, მიახლოებით 1820 წელს იმყოფებოდა სოფელ დვალისკვილებში (დღევანდელი სოფ. სულორი) და სოფლის ტეროტორიაზე მდებარე გოგირდოვანი წყლის აბანოებში. გამბა აღფრთოვანებული იყო ნახევრად დანგრეული აბანოების შენობის ხილვითა და აქაური ჰავის სიჯანსაღით. „მას (აბანოებს) ანტიკური და დიდებული იერი ჰქონდა. გარეგნული ფორმით იგი დიდად წააგავდა ვერგილიუსის საფლავს მონპოზილიპში... იმერეთის ამ მაღალ ადგილას ჰაერი ძალზე სუფთაა და ციებისგან მოკეთებული ქარისკაცები აქ სწრაფად შეძლებენ გამოჯანმრთელებას“ (ე. გამბა, 1987: 160-161).

სოფელ სულორის ტოპონიკა და ისტორიული გეოგრაფია, მიუხედავად საინტერესო მასალებისა, ჯერ კიდევ არაა სათანადოდ შესწავლილი (მცირე გამონაკლისის გარდა – ლ.დ). მაგ.: მდინარე სულორის ხეობაში, ლიხეთში (სოფლის საძოვარი) აღმოჩენილი კოლხური მონეტები ამ ადგილის მნიშვნელოვან წარსულზე მიგვიითითებს, თვით ტერმინი ლიხეთი თავისი გეოგრაფიულ-სემანტიკური აგებულებით საკმაოდ გავრცელებულია საქართველოში. მაგ.: ლიხის ქედი, ან თვით ამ ადგილის ბუნებრივი გაგრძელება ლიხეიტბა. ეს

ტოპონომიკური წარმონაქმნი გარკვეულწილად გეოგრაფიული თვალსაზრისით გამოცანაა, რამეთუ ლიხეიტბა ერთ-ერთი მთის მწვერვალს ჰქვია და იქ არავითარი ბუნებრივი წყლის რეზერვუარი არ არსებობს. სავარაუდოდ, არც ადრე არსებულა.

სოფ. სულორის ტოპონომები მართლაც რომ გვესაუბრებიან ამ კუთხის წარსულზე. მდინარე სულორის ხეობაში, ქვაბისკარის სახნავი მიწების შემდეგ, მდებარეობს ადგილი საკაკილიე. ადგილობრივები აქ ხშირად პოულობდნენ უცნაურ მძივებსა და ყელსაბამებს. მოგვიანებით ამ ადგილას მართლაც აღმოჩნდა ძველი წელთაღრიცხვით დათარიღებული, უნიკალური, მოჩუქურთმებული საბრძოლო ხელცული. სოფელ სულორის ტოპონიმთა შესწავლა საშური საქმეა და ბევრ საინტერესო მასალას გამოავლენს.

სოფელში გავრცელებულ ტოპონიმთა შორის გამორჩეული ადგილი უჭირავს ადამიანის სახელსა და გვარს ტოპონიმთა ფუძეებად. ანთროპონიმები მიკროტოპონიმებში ძველი საჩინოს ამ მრავალმხრივ საინტერესო კუთხეში მაინც განსაკუთრებით გავრცელებულია ძველადაც და ახლაც მიწის ნაკვეთის კუთვნილების აღმნიშვნელი ტოპონიმები სეული/სოული დაბოლოებით. მაგალითად: ადამიანთა სახელები მიკროტოპონიმებში: **ბაბუესოული** - საყანე ადგილი მდ. სულორის ხეობაში, სოფლის ცენტრიდან 1,5 კმ.-ის მოშორებით. უცნაურად დამრეცი ადგილი, რომელიც მაინც კარგ სიმინდის მოსავალს იძლეოდა. **მარკესოული** - ადგილი მამალე (კოდ ღელეს) მიდამოებში, ესეც სიმინდის მოსავლით გამორჩეულია. **ივანესოული** - სოფელ სულორის ახლანდელი ცენტრალური სასაფლაოს ადგილი. საინტერესოა ამ ტოპონიმის ისტორია; იგი დღეს გადაქცეულია წყევლის სინონიმად. მაგ.: **შენ წადი ივანესოულში** იგივეა, რომ ადამიანს ნაადრევი სიკვდილი უსურვო. ვფიქრობ, ეს მყარი გამოთქმა თუ ერთ შემთხვევაში საშინელი წყევლაა - ალბათ მსგავსი: „შენ წადი ჭანდაბაშიო“ (ჭანდაბა - სპარსეთში მდებარე უდაბნოა, იქ გადასახლებულ ქართველთა უკან ვერ დაბრუნების ადგილი), მეორე შემთხვევაში სრულიად უწყინარი ტოპონომიკური ერთეულია. მაგ.: სოფლის მეორე ნაწილში ვენახიანი ადგილის სახელწოდებაა **ივანესოული**, რომელიც, პირიქით, ბაღჩითა და ყურძნის ხარისხითაა გამორჩეული. **კაპიტისოული** - ადგილი მდ. სულორის ხეობაში ქვაბისკარის შემდეგ. ძველად საყანე ადგილი ყოფილა. **ვანოიეს ნაბინვარი**, **ილიელეს ნაბინვარი**, **პროკლეიეს ნაეზვარი**, **სარაპისოული** (ადგილები სოფ. სულორის შემოგარენში). ასევე საკმაოდ ხშირია ისეთი ანთროპონიმები, ტოპონომიკური ერთეულები, რომელთა ფუძედ ადამიანის გვარია. ძირითადად ასეთი ერთეულები გვაუწყებენ ადამიანის საცხოვრისის, სახნავ-სათესი მიწის, ბალ-ვენახების, წისქვილების, ტყეების, საძოვრების, წყაროების და სხვა სავარგულების წარსულში კონკრეტული ადამიანების კუთვნილებას. ასეთია, მაგ., სოფელ სულორში, ხახუტაშვილების უბანში - **ხელაძეების წყარო**,

ადგიშვილების ნაყანები, პაიკიძეების წისქვილი (მდ. სულორის ხეობაში), ხოდელიძეების (ხვედელიძეების) წისქვილი, ხურციძეების აბანო და სხვა.

ძალიან ხშირად ტოპონიმთა ფუძეებად გვხვდება ზედსართავი სახელები. მაგ.: დიდი ტახტიანი, პეტერე (პატარა) ტახტიანი, შავი ტყე, პეტერე სანადირო, დიდი უხტომი, პატარა უხტომი, დიდბალი, დიდვაკე. ხშირია ზმნიზედები ფუძეში. მაგ.: ზედა საყივარე, ქვედა საყივარე, ზედა ღარები, ქვედა ღარები, შუა გორე, შუაქეთი და სხვა.

სოფელ სულორში საკმაოდაა გავრცელებული მიკროტოპონიმები, რომლებიც მიღებულია ხელოსნობის ან პროფესიის აღმნიშვნელი სიტყვათშეერთებებით, ან კონკრეტული ადგილის რაიმე საგანთან, ბუნებრივ მოვლენასთან ან ცხოველთან მიმსგავსების შედეგად. მაგ.: ლიხეიტბა, ლიხეთბოლო, ლამაზ მთა, ხარკუდე (ეს ადგილი მართლაც ჰგავს ხარის უკანა ნაწილს), ქალამანე (ქალამანთან მსგავსება), ნაზაოდარი, ნამჭედვარე, მუხაგახვრეტილე, საყინვიე (ბუნებრივი მოვლენა ყინვა), წყარუე, საკონდახე, დათვსაწუმი, გზაბოძალი, ხუცნაყანები, ბერთა ქედი, როდინი (აქ არის დიდი როდინის ქვა). ადესები, ვაშლარე, ნაშვავები, გაწყვეტილი უღელტეხილი, კაკოიეს ქედი და ა.შ.

სოფელი სულორი საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს, რადგან იგი არის ბოლო დასახლებული პუნქტი ვანიდან სამხრეთ საქართველოსკენ მიმავალ გზაზე. შესაბამისად, ის სავარგულები, საძოვრები, ტყის მასივები თუ სანადირო ადგილები პირობითად დაახლოებით 10 კმ. სიგრძის და 5 კმ. სიგანის ტერიტორიას მოიცავს, ამდენად, ძალიან მდიდარია ტოპონიმიკური ერთეულებით. ჩვენ აქ წარმოვადგენთ მდინარე სულორის ხეობის ტოპონიმთა ლექსიკონს ადგილმდებარეობის თანმიმდევრობით.

1. დვალიშვილების აბანო (სოფლის დასაწყისში), 2. ღელასკურე (მდ. სულორის შენაკადი), 3. დუქნები (სოფლის ცენტრი), 4. ქვანთახებე (მდ. სულორის შენაკადი), 5. ვაშლარე (ვაშლებიანი ადგილი), 6. ნაწისქვილები (ვასილიეს წისქვილი), 7. ნაქდევარე (დიდი კლდის თავი), 8. ქვაბრანე, 9. სერანე, 10. ეიხური, 11. ნაზაოდარი, 12. ბაბუესოული, 13. ლიხეთ ბოლო, 14. ლოყინარი, 15. ჩიხიე, 16. საჩილაყოს ვაკე, 17. შაშვ-ღელე, 18. ქვაბისკარი, 19. საკაკილიე, 20. სათევზიე ღელე, 21. კაბიტის ნაბინვარი, 22. ეკლები, 23. დიდ მსხალი, 24. ლოყინარი, 25. დიდვაკე, 26. თავშეყრილები, 27. კაკოურე, 28. მაროულე, 29. გულებე, 30. ხუჩოული, 31. ლომყანე, 32. სერი, 33. სატურე, 34. ბზვარე, 35. ანეული, 36. ნასესკვარე, 37. ორ ღელე, 38. ჩიხური, 39. ციხიე, 40. თენგოიეს ნაბინვარი, 41. საყინვიე, 42. დიდი ტახტიანი, 43. პეტერე ტახტიანი, 44. წიფლები, 45. იოური-დასასვენებელი რცხილე, 46. ხვანჩე, 47. წყაბოძალი, 48. ცალაბანე, 49. დიდბალი, 50. ციხიე-გრძელ სერი, 51. სატალახე.

52. ოსნაკლავე, 53. წყარუე, 54. ქვედა ღარები, 55. ზედა ღარები, 56. ქვედა საყვიარე, 57. ზედა საყვიარე, 58. სანისლიე, 59. სახადი, 60. ბეეე, 61. კორღანო, 62. მგვალი გორი, 63. შუაქეთი, 64. ხუცნაყანები, 65. პეტერე უხტომი, 66. დიდი უხტომი, 67. პეტერე სანადირო, 68. დიდი სანადირო.

სოფელი სულორი, რომელიც რომაული ამფითეატრის ფორმის მთის კალთებზეა გაშენებული, რაც ცალკეული უბნების თანაბარ სიახლოვეს განაპირობებს სოფლის ცენტრთან და რაც ნებისმიერი დასახლებული პუნქტისთვის უაღრესად მოსახერხებელი მდებარეობაა, განთქმულია სუფთა, ცივი მდინარეებით, წყაროებით, ნაკადულებით, დელეებით და სხვა. შესაბამისად, სოფელი არა მარტო უნიკალური თვისებების მქონე გოგირდოვანი აბანოს წყლითაა ცნობილი და საინტერესო. ამავე დროს სულორი მტკნარი წყლის საუკეთესო რეზერვუარია, რომელიც ქვეყნის სიმდიდრეა და რომელსაც გონიერი და გამჭრიახი მეურნის თვალი ხშირად აკლია. ამდენად, ძალიან საინტერესოა სოფლის ჰიდრონიმები და მიკროჰიდრონიმები.

სოფელ სულორში მიედინება სოფლის სახელწოდების მქონე მდინარე სულორი. უფრო სწორად, რადგან 1929 წლამდე ამ კუთხეს დვალიშვილების თემი ერქვა, სოფელს დაერქვა მდინარის სახელწოდება. უაღრესად საინტერესო ჰიდრონიმია სულორი, რომელსაც ზეპირი და წერილობითი წყაროები სხვადასხვა ახსნას უძებნის. სოფლის ზოგი უხუცესის თქმით, მდინარის სახელწოდება სულორი შედგება ორი ნაწილისაგან: სულ+ორი. ე.ი. ორი პატარა მდინარის შეერთებით არის მიღებულიო. მართლაც, სოფლის ცენტრიდან 2-3 კილომეტრის მოშორებით „ნაზაოდარზე“ მდინარე სულორი ორ ნაწილად იყოფა: **ლოყინარი** და საკუთრივ **სულორი**. ასევე, სოფლის უხუცესთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ სახელწოდება სულორი მდინარეს ახალციხის საფაშოდან მომავალმა ერთ-ერთმა მოთარეშე თურქულმა რაზმმა დაარქვა, როდესაც წყურვილით შეწუხებულმა ამ მეკობრეებმა მდინარის წყალი დალიეს, ერთხმად თქვეს – სულორიაო. („სუ“ თურქულ-აზერბაიჯანულად მართლაც „წყალს“ ნიშნავს, ხოლო „ორდ“ „ოქროსწული“). ჯერჯერობით ამ ტოპონიმის ზუსტი წარმომავლობა გაურკვეველია. მდინარე სულორს აბანოებთან უერთდება საკმაოდ წყალუხვი ხეობა, **შაშხაფის წყალი**, რომლის სახელწოდება შეიძლება მომდინარეობდეს **შხეფისგან**. სოფლის ცენტრში მდინარე სულორს უერთდება სამი წყალუხვი ხეობა: **ღელასკურა** (უახლოვდება მეგრულს), **ქვანთახება** და **მამალე** (კოდ. დელე) **ქვაბიანეს წყალი**. **ლიხეთბოლოში** – **სახმარღელე**, **სათევზიე დელე** და **დიდვაკეში** – **ლოყინარი**.

სოფელში ბევრია წყაროები. მიკროჰიდრონიმთა ერთი წყება სიტყვათ-შეერთებითაა მიღებული:

1. **ტოპონიმი + წყალ** ლექსემა: **შაშხაფის წყალი**, **მამალე დელე**, **კოდ დელე**, **სათევზიე დელე**, **ღელასკურე**.

2. გვარი + წყარო: პაპუნაშვილების წყარო, ხელაძეების წყარო, ხახუტაშვილების წყალი.

3. ადამიანის სახელი + წყარო: შალვაიეს წყარო, პლატონიეს წყარო, ზუბიკიეს წყარო.

4. საგინებელი (საგნებელი) სახელი + წყარო: ღრანჯეების წყარო და სხვა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. ბედოშვილი, 2002 - გ. ბედოშვილი, ქართულ ტოპონიმთა განმარტებით-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2002.
 უ. გამბა, 1987 - ეაკ ფრანსუა გამბა. მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თბ., 1987.

LUKA DVALISHVILI

TOPONYMS OF VILLAGE SULORI (VANI MUNICIPALITY)

Village Sulori is located in Vani region, on the banks of River Sulori, a left tributary of the Rioni River. Rich and diverse archeological materials as well as historical sources verify that the village has been populated *since time immemorial*. *The toponyms and historical geography of village Sulori have not yet been sufficiently well studied.*

Anthroponym-based toponyms are spread throughout the village. The ownership of the land area is expressed by the toponyms with **-eul/-oul** suffix such as **babuesouli, marķesouli, ivanesouli**, etc.

Frequently used micro-toponyms include those composed by combining the *words denoting professions* or trades, or comparing of specific location to certain items, events or animals, for instance, **likheitba, likhetbolo, lamaz mta, qalamane, nazaodari**, etc.

The following hydronyms of the village are of interest: **ghelaskura, loqinari, sakhmarghele, satevzie ghele**, etc.

The proposed article deals with the toponyms and hydronyms of Village Sulori.

ელდარ თავბერიძე

**ეროვნული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური
საკითხები გაზეთ „ქოლხიდას“ ფურცლებზე**

XX საუკუნის 10-იან წლებში ეროვნული და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა დაპირისპირებულ მიმდინარეობათა შორის უკომპრომისო ბრძოლით მიმდინარეობდა. სხვადასხვა პოლიტიკურ პლატფორმაზე მყოფ პარტიათა კინკლაობა ერს კიდევ უფრო ასუსტებდა როგორც სულიერად, ასევე ფიზიკურად. სოციალ-დემოკრატების მენშევიკურ ფრთას ერი მიაჩნდა ადამიანთა კულტურულ ერთობად. სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა და ტერიტორიული მთლიანობა ერის ძირითად ნიშნებად არ იგულისხმებოდა. მათი აზრით, ეროვნული საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო დაჩაგრული ერებისათვის კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის მინიჭებით.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებით და დამოუკიდებლობის დაკარგვით მთელი ჩვენი პოლიტიკური უზნეობა და სულიერი დაღლილობა გამოჩნდა. ქართულმა საზოგადოებამ ვერ გაითვალისწინა უმთავრესი – მონობა ერისა სიკვდილისაკენ მიმართვაა მისი: „საქართველოს ერი ლაჩარი, ზნედაცემული, გახრწნილი, უგრძნობელი გახდა“ (მ. წერეთელი, 1990: 262).

საქართველოში XX საუკუნის დასაწყისისთვის ძირითადად ორი პარტია ფუნქციონირებდა: რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ქართული ფრთა, რომელიც 1903 წელს დაარსდა და სოციალ-ფედერალისტური პარტია, რომელიც 1904 წელს დაარსდა. სოციალ-დემოკრატებმა, რომლებიც რუსეთის ანალოგიური პარტიის ანარეკლს წარმოადგენდნენ, „თავიანთი ეროვნული ვინაობა საერთოდ უარყვეს და რყენებად გადაიქცნენ“ (ვ. წერეთელი, 1912, №18). არც სოციალ-ფედერალისტების მრწამსი იყო იდეალური ქვეყნისათვის, ვინაიდან ისინი მხოლოდ საქართველოს ავტონომიას აღიარებდნენ. დადგა ურთულესი ხანა პოლიტიკურ აზროვნებაში. „ქართველობა კიდევ უფრო მეტად დაძაბუნდა, დაწვრილმანდა, განთვითყულდა და თითქმის მთლიანად დაკარგა მამულიშვილური აზრი და გრძნობა“ (ა. ჯორჯაძე, 1989: 51). ამ დროს ქართველმა პატრიოტებმა, რომლებიც თავიანთ თავს დემოკრატიულ დასად მოიხსენიებდნენ (და, რომელთაც შექმნეს კიდევ 1917 წელს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია), ქართული ეროვნული ენერჯის აღდგენისათვის დაიწყეს ბრძოლა ისინი, როგორც ილიას გზის გამგრძელებლები. ნაციონალიზმის მივიწყებული მარცვლის გაღვივებას ცდილობდნენ საზოგადოებაში. თავიანთ უპირველეს ამოცანად დაინახეს ცნობიერებადარღვეულ ქართველთა დარწმუნება იმაში, რომ რუსეთის ისტორიულ-ეროვნული მისია სხვა იყო და საქართველოსი სრულიად სხვა.

პოლიტიკური პარტიების დაფუძნებას ლოგიკურად მათი იდეების გამომხატველი ახალი პერიოდული ორგანოების აღმოცენება მოჰყვა. ეროვნულ საკითხებში ილია ჭავჭავაძის ტრადიციებს აგრძელებდა და თავგამოდებით იცავდა მხოლოდ დემოკრატიული დასის ჯგუფი, რომელიც თბილისში ჟურნალების – „კლდე“ (1912-1913), „ერი“ (1909-1910), „საქართველო“ (1908) და ქუთაისში

გაზეთების – „კოლხიდა“ (1911-1913), „იმერეთი“ (1912-1915) და „სამშობლო“ (1915-1916) ირგვლივ შემოიკრიბა.

1910-1913 წლებში ქუთაისში მომძლავრდა მუშათა კლასი, ბევრი იყო ქარგალი და შეგირდი, გაიზარდა რკინიგზის მუშაკთა რაოდენობა, ბევრი მოსწავლე ირიცხებოდა წმ. ნინოს, რეალურ სასოფლო-სამეურნეო, ქალთა ეპარქიულ სასწავლებლებში, ვაჟთა და ქალთა სათავადაზნაურო გიმნაზიებში. ამ მოსწავლეებსა და მათ მასწავლებლებსაც, რაღა თქმა უნდა, ესაჭიროებოდათ მძლავრი პრესა. ამას ხელს უწყობდა ის ფაქტიც, რომ ქუთაისში იოლი იყო მოძებნა და სათანამშრომლოდ მოწვევა რედაქტორ-გამომცემელთა და დიდებული კალმოსნებისა. სწორედ ამ პერიოდის ქუთაისზე ამბობდა დავით კლდიაშვილი: „ქუთაისი ცენტრი იყო ქართული ლიტერატურული მოძრაობისა, მრავალ შეგახებისა და ახალ გზათა ძიების, ამ დროს ქუთაისის სისხლსავსე ლიტერატურულ ცხოვრებაში მონაწილეობდნენ: აკაკი წერეთელი, ნიკო ლორთქიფანიძე, კიტა აბაშიძე, კირილე ლორთქიფანიძე, ნიკო ნიკოლაძე, გალაქტიონ ტაბიძე, კონსტანტინე გამსახურდია, ნოე ჩხიკვაძე, ჯაჭუ ჯორჯიკია, ვარლამ რუხაძე, ია ეკალაძე, შალვა დადიანი, თეოფილე ხუსკივაძე, სილოვან ხუნდაძე და მრავალი სხვა“ (დ. კლდიაშვილი, 1931: 37).

იგივე დავით კლდიაშვილი იგონებდა: „შრომის“ დახურვის შემდეგ ქუთაისს ქართული გაზეთი არ ღირსებია. ახლა კი მიეცა ხსნა. ქუთაისის ინტელიგენციის ერთმა ჯგუფმა მოიპოვა საღსარი და შეუდგა გაზეთის გამოცემას. გაზეთს ერქვა „კოლხიდა“. გაზეთმა თანამშრომლად მოიწვია ბევრი გამოცდილი ლიტერატორი და ამის გამო მრავალი მკითხველი შეიძინა. გაზეთს საკმარის გაერცელება ჰქონდა და კარგა ხანს იარსება“ (დ. კლდიაშვილი, 1931: 57).

1910 წელს არისტო ჭუმბაძეს საქმე აღუძრავს საცენზურო კომიტეტში ყოველდღიური გაზეთ „კოლხიდას“ ქუთაისში გამოცემის თაობაზე. თბილისის ბეჭდვითი სიტყვის კომიტეტის მასალებიდან ჩანს (საქმე, №54), რომ ქუთაისის გუბერნატორის კანცელარიის თბილისის კომიტეტისათვის გაუგზავნია წარდგინება, რომელშიც ვკითხულობთ: „ქუთაისში მცხოვრებ არტემ მაქსიმეს ძე ჭუმბაძეს ნება დაერთოს გამოსცეს ყოველდღიური გაზეთი „კოლხიდა“ შემდეგი პროგრამით: 1. მოწინავე სტატიები, 2. ქრონიკა, 3. პრესის მიმოხილვა, 4. კორესპონდენციები, 5. ფელეტონები, 6. განცხადებები. პასუხისმგებელი გამოცემაზე იქნება იგივე ჭუმბაძეო. წარდგინებას ხელს აწერს ქუთაისის ვიცე-გუბერნატორი (სცსია, ფონდი, №480, საქმე 472). აღნიშნულის საფუძველზე ბეჭდვითი საქმის კომიტეტს დაუდგენია: „ნება მიეცეს ა. ჭუმბაძეს ქუთაისში ყოველდღიური გაზეთის „კოლხიდას“ გამოცემისა“. გადაწყვეტილება მიღებულია 1910 წელს 26 აგვისტოს (სცსია, ფონდი №480, საქმე 472) ა. ჭუმბაძის გვერდით შემოკრებილან მისი უახლოესი თანამზრახველები და თანამშრომლები: კიტა აბაშიძე, გრ. გველესიანი, სილ. ხუნდაძე, დ. უზნაძე, ჯაფარ-ფაშა (აღ. ჯაფარიძე), აკაკი წერეთელი, ნ. ლორთქიფანიძე, დ. მეგრელი, ნ. ჩხიკვაძე და სხვანი. საგულისხმოა, რომ ამათგან ყველა როდი იყო რედაქციის თანამშრომელი. რედაქციის უღელს ა. ჭუმბაძესთან ერთად ეწეოდნენ. უწინარეს ყოვლისა, სილოვან ხუნდაძე, დავით მესხი, გრ. გველესიანი, ჯაფარ-ფაშა. თეოფილე ხუსკივაძე, ტრიფონ ჯაფარიძე, აქილესი (გ. მებუჟე), გუცა (გ. ფარქოსაძე).

რედაქციის თანამშრომლებს დიდი ბრძოლა უწევდათ თავიანთი ეროვნული სულისკვეთების გამოსახატავად. მით უმეტეს, რომ ცენზურა გამადიდებელი შუშით ჩასცქეროდა და ჩხრეკდა ყველა ახალ ნომერს და საგანგებო მსჯელობის საგნად ხდიდა ანტიცარისტულ და ანტირუსულ გამოსვლებს, ქართული ეროვნული სულისკვეთების ასახვის ყოველგვარ ცდას.

საცენზურო კომიტეტი მეტად აღუშფოთებია ნ. ლორთქიფანიძის თბზულებას „ამაყი“ (ნ. ლორთქიფანიძე, 1911, №10). მართალია, მოთხრობას აწერია, რომ ეს არის ეპიზოდური მონღოლთა ბატონობის პერიოდიდან, მაგრამ ცენზურა არ მოტყუვდა, მთელი მოთხრობა საგანგებო აგენტს რუსულად უთარგმნია და კომიტეტში წარუდგენია. ცენზურა შეაშფოთა მოთხრობაში გამოვლენილმა უდრეკმა სულმა, ვინაიდან „ამაყში“ არის ტერორისტული საქმიანობის გამართლება გარკვეულ პირობებში და ბრძოლა ეროვნული მიძინების წინააღმდეგ.

ასევეა „კოლხიდას“ 1911 წელს 8 სექტემბრის მოწინავე. ცენზურა შეუშფოთებია მასში გატარებულ მოსაზრებას: „ქართველი ერი ვერ ამჟღავნებს თავის ფიქრს, ზრახვას, ადამიანები ვერ იკრიბებიან, რათა ერთმანეთის აზრი გაუზიარონ, ყველა საქმე ზევიდან იწყება. ქვევიდან არავითარი ინიციატივა არ მოდის, მას ქოლავენ, საჭიროა ეროვნული სკოლები, საჭიროა სიტყვის თავისუფლება“ (სესია, ფონდი №480, საქმე 472, გვ. 6).

გაზეთ „კოლხიდას“ ეროვნული მიმართულების გასარკვევად ჭეროვან მასალას იძლევა ტრ. ჯაფარიძის „ძმური საუბარი“. ავტორი თავის თავლსაზრისს აფუძნებს ზნეობრივი ფილოსოფიის ცნობილი მაგისტრის ვ. სოლოვიოვის იდეაზე, რომ „ეროვნება ბუნებრივი მოვლენაა“. ავტორი ასე მსჯელობს: „სხვადასხვა ეროვნებათა ისტორიულ განვითარებაში ვითარდება მთელ კაცობრიობაც, კაცობრიობა გარეშე ეროვნებისა რეალურად არც ყოფილა და არც არის... მაგრამ ხშირად ერთ სახელმწიფოში სხვადასხვა ერი ცხოვრობს და მათ შორის ხდება კონფლიქტი. როგორ უნდა მოიქცეს ამ ვითარებაში წესიერი მოქალაქე? მაშინ ყოველი მოქალაქე ვალდებულია სიმართლეს მიემხროს და სამართლიანობა დაიცვას. ე. ი. იქ დაუჭიროს მხარი თავის ერს, სადაც ის მართალია და სადაც სიმპათიის ღირსია, ვინაიდან სამართლიანობა და სიმართლე ეროვნულ ინტერესებზე მაღლა უნდა იდგეს“ (ტრ. ჯაფარიძე, 1911, №81).

ეროვნული თვითგამორკვევისა და თვითგანსაზღვრის თვალსაზრისით ერთობ საგულისხმო ჩანს დ. კ—ძის სტატია „პროფესორ ცაგარელთან“, სადაც ეროვნული პრობლემა საინტერესოდაა წარმოჩენილი: „მე-19 საუკუნემ ერთი რამ სიკეთე გვიყო ქართველობას, ეს გახლდათ ჩვენი ტომის ხალხთა დაახლოება, პოლიტიკური გაერთიანება, მაგრამ მან რომ ერთი მხრივ დაგვაკვალიანა, მრავალი მხრით მოგვაყენა ზიანი — მოგვისპო დამახასიათებელი თვისებანი. ავიღოთ თუნდ ეკლესია. მისი გაძარცვა, მისი უფლებების შელახვა ჩვენი შემაერთებელი ძარღვის მოშლას ნიშნავს. ჩვენ არათუ სლავიანობაზე, მთელ მსოფლიოზე პირველობა გვეკუთვნის... ჩვენ და ბერძნებს გვაჭკვს მხოლოდ უძველესი ეკლესია. ჩვენ ორი ერი ქრისტიანობის კულტურის უძველესი მცველნი ვართ. დღეს გვეუბნებიან, რაზან ქართველობა პოლიტიკურად შეერთებულია, ეკლესიაც დამმორჩილებელს უნდა ექვემდებარებოდეს: ეს უსასტიკესი სოფიზმია, უმცროსს არავითარი უფლება არა აქვს უფროსს მორჩილება მოსთხოვოს“. ავტორი ასე აგრძელებს:

„ყოველი ადამიანის მოვალეობაა დაიცვას თავისი ინდივიდუალურობა, ასე ირჩება ყოველი ერი“ (დ. კ—ძე, 1911, №98).

გაზეთ „კოლხიდას“ 1918 წელს 41-ე ნომერი მიყვანა არჩილ ჯორჯაძის გარდაცვალების წლისთავს და აქვე დაიბეჭდა მისი სტატია „საეროვნო პრობლემების გარეშე“. არჩილ ჯორჯაძე თვლის, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ჩვენში ჩაინაგლა ეროვნული შეგნება, იგი აღადგინა ილია ჭავჭავაძემ. პირველი დებულება ასეთია: ილიას ეროვნული წარმოდგენები დღესაც უცვლელად შეიძლება დროშად ავაფრიალოთო: „ილია ჭავჭავაძე ეროვნული საქმეების ბელადად და მოსარჩელედ გამოდის, არ შეიძლება არა ვსთქვათ, რომ მისი პირველი ხანის ეროვნული პროგრამა არამც თუ არ ეწინააღმდეგებოდა ჩვენს დღევანდელ პოლიტიკურ მდგომარეობას, პირიქით, იგი სრული გამომხატველია ამ მდგომარეობისა. ამისათვის ჩვენ შეუცვლელად ვიღებთ მას სახელმძღვანელოდ“ (ა. ჯორჯაძე, 1913, №41).

ა. ჯორჯაძის ზემოთ აღნიშნულ დებულებას განმარტავს და განავრცობს ის მასალები, რომელიც მის პიროვნებას წარმოგვიდგენს. როდესაც ა. ჯორჯაძის მეორე წიგნი „ჩვენი საზოგადოებრიობა“ გამოვიდა „კოლხიდაში დაიბეჭდა სიმ. ავალიანის რეცენზია „მშვენიერი საჩუქარი“, სადაც ავტორი აღნიშნავს, რომ ა. ჯორჯაძის აზრით, „ინტელიგენცია არის ერის, ხალხის ცხოვრების თავი და გული, ბელადი და მებაირახტრე ხალხის სვლისა სინათლისაკენ, კეთილდღეობისაკენ“ (ს. ავალიანი, 1911, №94).

ა. ჯორჯაძის შესახებ ბევრია მასალები 1912 წლის მე-18, მე-20, 21-ე ნომრებში. მაგრამ სიღრმისეული ანალიზი ჩანს დ. მესხის სტატიაში „გლოვის კვირა“, სადაც ავტორი მკაფიოდ გამოყოფს ა. ჯორჯაძის იდეური კონცეფციისა და მიმართულების მთავარ ნიშანსვეტებს: „ა. ჯორჯაძე არის ი. ჭავჭავაძის იდეური მემკვიდრე, რომელიც მამულის სიყვარულს ასე გამოხატავდა: „ჩვენში მამულის სიყვარული სხვა თვისებაა. სხვა გვარის ხასიათისაა, იგი იპყრობს მხოლოდ წმინდა გრძნობას. ამ გრძნობაში ავის მეტი არა ურკვევია რა, ვისმე სიძულვილი, ვისმე დათრგუნვის სურვილი, ვისმე გაუბედურების წადილი მასში სრულად არ არის. ა. ჯორჯაძე იცავდა ილიას ბაზს და გონივრულად ებრძოდა მესამე დასის ვულგარულ რევოლუციურ მოძღვრებას... არჩილ ჯორჯაძე სტიქიურად... თავისი დინჯი მსჯელობით ამშვიდებდა, ილიას იდეებს ქადაგებდა და თუ ოდესმე ეს სტიქიონი წალეკავს საქართველოს დღემდე მიტანილ კულტურას, ეს იმის ბრალი იქნება, რომ არჩილ ჯორჯაძის ნათელი სვეტი გამოეცალა ქართველ პუბლიცისტებს“ (დ. მესხი, 1919, №42).

ზემოთ აღნიშნული გვაძლევს საფუძველს იმის დასადასტურებლად, რომ არჩილ ჯორჯაძეს „კოლხიდა“ და მისი თანამშრომლები ერთსულოვნად თვლიან ილია ჭავჭავაძის გზის გამაგრებლებლად ახალ ვითარებაში. ამას მოწმობს გრ. გველესიანის წერილებიც. კერძოდ, მის პუბლიცისტურ-პოლიტიკურ ნაშრომებში აღნიშნულია: „ჩვენში ეროვნულ-პოლიტიკური გრძნობა ჩამკვდარია, მინავლებულია, მაგრამ მომხდარა, როცა ეს გრძნობა კვლავ აღორძინებულა. აქ საგანგაშო არაფერია. რაა საქირო? ქველმოქმედება, საქიროა საზოგადოებებმა სტიპენდიები, სხვა სახსრები, კულტსაგანმანათლებლო საქმიანობა ამ

ქართველობისაკენ მიემართოთ და იქ კულტურული დიქტატურა დავამყაროთ“ (გრ. გველესიანი, 1911, №52).

ასევე აღსანიშნავია გრ. გველესიანის კიდევ ერთი სტატია „სოციალ-დემოკრატების შეთანხმების ტაქტიკა“, სადაც გამოაშკარავებულია ამ პოლიტიკური მიმართულების მთელი გულუბრყვილობა და სიმკაცრე. ეს პარტია მშრომელთა ინტერესებს იცავს. გარდა ამისა, აღიარებს მხოლოდ კლასთა ბრძოლას, ხოლო მშრომელთა ინტერესების დამცველად მხოლოდ თავისი თავი წარმოუდგენია, — ამბობს ავტორი. ეს ის პარტიაა, „რომელსაც ხშირად მტერი იქ ეჩვენება, სადაც მისი აჩრდილიც კი არ არის. ეს ის ტაქტიკაა, რომელსაც სწორი პრინციპი მრუდედ გაუგია და ვიწრო სექტანტურ ხასიათს აძლევს სოციალ-დემოკრატთა ბევრნაირ მსჯელობა-მოქმედებას“ (გრ. გველესიანი, 1911, №114).

გრ. გველესიანს დროზე შეუნიშნავს, რომ სოციალ-დემოკრატებს ახასიათებთ ბრჭყვიალა სიტყვები და დემაგოგია ავტორი წერს: „კარგად უნდა გვახსოვდეს, რომ ხშირად ცხოვრებაში დროზე განხორციელებული რეფორმა, ნამეტურ სოციალურ საკითხთა სფეროში, სჯობს ათას სააგიტაციო სიტყვას, ბრჭყვიალა და თავმრუდამხვევ ფრაზეოლოგიას“ (იქვე).

დროდადრო გრ. გველესიანი საერთაშორისო მიმომხილველის როლშიც გვევლინება. ასეთია, მაგალითად, „დიდი საკონსტიტუციო რეფორმა ინგლისში“. ავტორი წერილში დაასკვნის რა, რომ ინგლისის ქვედა პალატა ზედას გაუთანაბრდა და ამით არიატოკრატიულ ოლიგარქიაზე დემოკრატიაში გაიმარჯვაო, ქართველთა გასაგონად დასძენს: „ინგლისელი მწვავე ბრძოლაშიც თავს არ კარგავს, კეთილგონიერებას არ დალატობს. საკონსტიტუციო დავაში მშვიდობიან ფორმებს არ გადადის... არც ერთხელ რაიმე უმსგავსო ექსცესს ადგილი არ ჰქონია. არც ერთხელ ადმინისტრაცია არ ჩარევია, საგულისხმოა ეს ბრძოლა ნამეტურ ჩვენთვის, ქართველობისათვის, რომელთაც თითქმის არავითარი საზოგადოებრივი აღზრდა არ გვაქვს. ბანკი რა არის, უბრალო საქმესაც ვერ გავძლოლილვართ ისე, რომ ან პოლიცია, ან ადმინისტრაცია, ან სამინისტრო, ან ხმალი, ან რევოლუცია შიგნით არ ჩავართოთ“ (გრ. გველესიანი, 1911, №110).

ვფიქრობთ, იმ დროსაც ისეთ აზრს გამოთქვამდა „კოლხიდა“, რომელიც ახლაც დღის წესრიგში დგას და დღესაც შეიძლება სახელმძღვანელოდ გავიზადოთ.

„კოლხიდას“ ეროვნული იდეალები აშკარაა და ნათელი, მამულის გამოხსნა იმპერიის უღლიდან, ოღონდ თავისებურია საკითხის გადაწყვეტის გზათა ძიება და ის ჯერ სოციალ-ფედერალისტებსა და სოციალ-დემოკრატებს შორის ატეხილი დავის ანარეკლია, ხოლო 1914 წლიდან დემოკრატიული დასის წარმომადგენელთა ნააზრევის გამოხატულებაა.

ამ მხრივ რედაქციის სულისკვეთებას ზედმიწევნით გამოხატავს ცნობილი მწერლის იპოლიტე ვართაგავას აქ დასტამბული სტატიები. განსაკუთრებით კი ვრცელი ფილოსოფიურ-ისტორიული გამოკვლევა „რა ვაკეთოთ“. მოაზროვნის ფიქრით, გვაკლია ძირითადი ოვისება კულტურული ერისა. ეროვნული თვითშეგნება. ავტორი ერს უკუჩინებს სოლიდარობისა და ეროვნული ცნობიერების უქონლობას. ქართველი თავადაზნაურობა მამულებს ყიდის, მიზეზი კი ეროვნული თვითცნობიერების დაკარგვაა. მეორე მნიშვნელოვანი თვისება,

რომელიც დღეს ქართველებს აკლიათ. ესაა იმის შეგნება, რომ თვალსა და ხელს შუა გვიქრება, გვეკარგება მსოფლიო მნიშვნელობის ხალხური შემოქმედება. პ. ვართაგავა სვამს კითხვას: რა გვიშლის ხელს ეროვნული თვითცნობიერების ქონებაში? და იქვე იძლევა პასუხს: „არაფერი, გარდა მცონარობისა. რატომ გვიჭირს რამდენიმე ქურნალ-გაზეთის შენახვა? ფული არა გვაქვს? მაშ ამდენ ღრეობა-ქორწილს რომ ვიხდით? ესე იგი არც ისე გვიჭირს, როგორც ამას ქურნალ-გაზეთების გამოწერისას ვიჩენთ. ესეც იმიტომ, რომ ეროვნული თვითშეგნება დაბალი გვაქვს“ (ი. ვართაგავა, 1911, №53). ავტორის აზრით, მთავარი დეფიციტი – ესაა თანამედროვე „ცხოვრების გული“ პატრიოტი ქართველი ქალის უყოლობა. „მოწინავე ერები შეგნებული დედებით იყვნენ და არიან ქებულ-ბედნიერნი. ეროვნულ სახეს, შეგნება-თვითცნობიერებას უმთავრესად შეგნებული დედები იცავენ-ინახავენ... ერთ დროს გვყავდა ნინო, თამარი და ქეთევანი. დღეს ისინი შეცვლილია მოკისკისე, ნერვებმოშლილი ქალბატონებით, ტანცი-მანცის, ბალვეჩერების, ლოტოს თამაშის მოყვარული ქალებით. ჩვენში ქალებს მოდუნება, ინერტულობა დასჩემდათ“ (იქვე).

იპ. ვართაგავას მოსაზრებებმა ეროვნული ენის შეზღუდვის შესახებ ბიძგი მისცა ს. ხუნდაძის მწვავე გამოსვლებს იმ „წინაგანი მტრების“ წინააღმდეგ, რომელთაც დაივიწყეს ეროვნული ენა. ამის გამო ეროვნული ყოფა და თანდათან გადაგვარდნენ. ს. ხუნდაძე მხარს უჭერს გადაგვარებულ, უცხოურად მოქიკტიკე ქართველთა წინააღმდეგ მებრძოლ იპ. ვართაგავას. ამის დასტურია მისი წერილები ენისა და სტილის თაობაზე, ოჯახსა და საზოგადოებაში ქართული მეტყველების არეალის გაფართოების საჭიროებაზე, რეკლამების რუსულად გაფორმების წინააღმდეგ და სხვა.

საერთო დასკვნით, „კოლხიდელები“ სავსებით იზიარებდნენ იმ გზას, მიმართულებებსა და იდეებს, რომელსაც სოციალისტ-ფედერალისტები და არჩილ ჯორჯაძე მიყვებოდნენ. „კოლხიდა“ გაზღდათ დემოკრატიული გაზეთი, რომელიც იზიარებდა სოციალისტ-ფედერალისტთა იდეურ კონცეფციებს და დასავლეთ საქართველოში ერთ-ერთი დასაყრდენი იყო ამ პარტიისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ს. ავალიანი, 1911 – ს. ავალიანი. მშვენიერი საჩუქარი, გაზ. „კოლხიდა“, №94, 1911.
- გრ. გველესიანი, 1911 – გრ. გველესიანი, ქართველობა ოსმალეთში, გაზ. „კოლხიდა“, №52, 1911.
- გრ. გველესიანი, 1911 – გრ. გველესიანი, სოციალ-დემოკრატების შეთანხმების ტაქტიკა, გაზ. „კოლხიდა“, №114, 1911.
- გრ. გველესიანი, 1911 – გრ. გველესიანი, საკონსტიტუციო რეფორმა ინგლისში, გაზ. „კოლხიდა“, №110, 1911.
- ი. ვართაგვა, 1911 – ი. ვართაგვა. რა ვაკეთოთ, გაზ. „კოლხიდა“, №53, 1911.
- დ. კ—ძე, 1911 – დ. კ—ძე, პროფესორ ცაგარელთან, გაზ. „კოლხიდა“, №98, 1911.

- დ. კლდიაშვილი, 1931 – დ. კლდიაშვილი. მემუარები, თბ., 1931.
- ნ. ლორთქიფანიძე, 1911 – ნ. ლორთქიფანიძე, ამაყი, გაზ. „კოლხიდა“, №10, 1911.
- დ. მესხი, 1919 – დ. 1919, გლოვის კვირა, გაზ. „კოლხიდა“, №42, 1919.
- სცხია – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფონდი №480, საქმე 472.
- ვ. წერეთელი, 1912 – ვ. წერეთელი. ჩვენებური სოციალ-დემოკრატების ტაქტიკა, გაზ. „იმერეთი“, №18, 17 ოქტომბერი, 1912.
- მ. წერეთელი, 1990 – მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა, თბ., 1990.
- ტრ. ჯაფარიძე, 1911 – ტრ. ჯაფარიძე. ძმური საუბარი. გაზ. „კოლხიდა“, №10, 1911.
- ა. ჯორჯაძე, 1913 – ა. ჯორჯაძე, საეროვნო პრობლემების გარეშე, გაზ. „კოლხიდა“, №41, 1913.
- ა. ჯორჯაძე, 1989 – ა. ჯორჯაძე, წერილები, თბ., 1989.

ELDAR TAVBERIDZE

NATIONAL AND SOCIO-POLITICAL ISSUES REFLECTED IN „KOLKHIDA“ NEWSPAPER

The national and socio-political developments of 1910s continued against the background of irreconcilable confrontation between conflicting movements. The clash of political parties that supported differing political platforms undermined the physical and spiritual well-being of the nation.

The establishment of political parties in Georgia facilitated a growth of new periodicals rationally expressing the parties' ideas. During 1911-1913 Kutaisii issued a daily newspaper „Kolkhida“ among whose contributors and supporters were famous public figures such as K. Abashidze, Gr. Gvelesiani, S. Khundadze, D. Meskhi, Tr. Japaridze, etc. In order to express their national spirit and aspiration, the editorial staff had to make tremendous efforts due to harsh censorship of every new issue.

Censorship was especially focused on *anti-Tsarist and anti-Russian propaganda, and any efforts of expression of the Georgian national spirit.*

Being a democratic newspaper, „Kolkhida“ shared the ideas and concepts and was a basis for the *Socialist-Federalist* party in Western Georgia.

მარიკა თელორაძე

**ენისა და დიალექტის
გამოყენების კრიტიკიკის ანალიზი
უ. ამონისა და ე. კოსერიუს მიხედვით**

ენისა და დიალექტის მიმართების საკითხი აქტუალურია არა მხოლოდ ქართულ ენათმეცნიერებაში, არამედ ზოგადად ენათმეცნიერებაში. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოში არსებულ ენათა რაოდენობა მერყეობს 2000-დან 7000-მდე და ხშირ შემთხვევაში ამ სხვაობის მიზეზი არის ის, რომ არ არსებობს ენისა და დიალექტის ცალსახა დეფინიცია. სხვადასხვა მეცნიერი სხვადასხვაგვარად განმარტავს აღნიშნულ ცნება-ტერმინებს.

ენობრივი ერთეულის სტატუსის განსაზღვრას ართულებს: ენისა და კილოს გასამიჯნ კრიტერიუმთა სხვადასხვაობა, გამოყენებული ტერმინების სიჭრელე, ეთნოსის ისტორიის სხვადასხვაგვარი გააზრება...

ამ მხრივ საინტერესოა თანამედროვე ევროპელ მეცნიერთა მიერ ენისა და დიალექტის გასამიჯნავად შემოთავაზებული კრიტერიუმები. სტატიაში გავაანალიზებთ გერმანელი ენათმეცნიერის ულრიხ ამონისა და რუმინელი ენათმეცნიერის ევგენიო კოსერიუს შეხედულებებს.

უ. ამონმა გერმანული ენისა და დიალექტების მიმართების საკითხს არაერთი მონოგრაფია და სტატია მიუძღვნა. კერძოდ, მეცნიერი ეხება ისეთ საკითხებს, როგორცაა: დიალექტის სწავლება გერმანიის სკოლებში; გერმანული ენის ადგილი მსოფლიო ენებს შორის; ენა – დიალექტი, ენობრივი ვარიანტი, სტანდარტული ენა... ის გვთავაზობს კრიტერიუმებს, რომლის მიხედვითაც შეიძლება განისაზღვროს ენისა და დიალექტის სტატუსი. მისთვის ამოსავალია არა ერთი კონკრეტული კრიტერიუმი, არამედ სხვადასხვა ფაქტორთა/კრიტერიუმთა ერთობლიობა, რომელთა გათვალისწინების გარეშე ვერ დადგინდება, ენობრივი ერთეული ცალკე ენაა თუ ამ ენის დიალექტი.

უ. ამონი აღნიშნავს, რომ ხშირ შემთხვევაში საკუთრივ საკვლევი ტერმინები იწვევს გაუგებრობას და აზრთა სხვადასხვაობას. ენასა და დიალექტს ის ასე განმარტავს:

ენა - განფენის ხარისხის მრავალფეროვნება (პრესტიჟულობა) – გამოყენების მაღალი ხარისხი, კოდიფიცირებული დამწერლობა, სტანდარტულობა, სამწერლობო სტატუსი, გარკვეულწილად ხელოვნურობა...

დიალექტი – გამოყენების დაბალი ხარისხი, არასტანდარტულობა, ზეპირი კომუნიკაციის საშუალება, ბუნებრიობა... მოცემული ლინგვისტური ერთეული მაშინ არის დიალექტი, თუ ის ატარებს შემდეგ ოთხ თვისებას: 1. სამეტყველო

„ენად“ ყოფნა. 2. ვარიანტად ყოფნა. 3. მცირერეგიონალურად ყოფნა. 4. არასტანდარტულად ყოფნა (არანორმირებულობა) (უ. ამონი, 1978: 110).¹

ტერმინებისა და ცნებების ურთიერთმიმართება გერმანულ ენაში ძალიან საინტერესო ფაქტს წარმოადგენს. მაგალითად, აქ გვხვდება ისეთი ტერმინები, რომლებიც ძნელად განსასაზღვრია, ერთმანეთის სინონიმებს წარმოადგენენ თუ განსხვავებულ მნიშვნელობებს ატარებენ. მაგალითად, შეიძლება შეგვხვდეს სტანდარტული ენობრივი ვარიანტის რამდენიმე სახეცვლილი ფორმა: სტანდარტული ენა, სალიტერატურო ენა, კულტურული ენა, სამწერლობო ენა, მაღალი ენა, განსაკუთრებული ენობრივი ვარიანტი და ა.შ. კვლევები აჩვენებს, რომ ეს ტერმინები განსხვავებულ მნიშვნელობებს გულისხმობენ და ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთს არ ემთხვევიან. მაგალითად, სამწერლობო ენა იმდენად არის სტანდარტული ენის სინონიმი, რამდენადაც ის გამოიყენება მხოლოდ ორთოგრაფიულად სტანდარტული ენის აღსანიშნავად. სხვა შემთხვევაში ისინი ერთმანეთის სინონიმებად არ აღიქმებიან (უ. ამონი, 1983: 36).

უ. ამონი ასახელებს ენასა და დიალექტს შორის ურთიერთგაგებინების ხარისხს, რომელიც შეიძლება იყოს ზეპირი ან წერიტი ხასიათის, ანუ რამდენად შეუძლიათ ერთმანეთის ნაწერისა და მოსმენილის გაგება. მაგალითად, ჩინური ენის ზოგიერთი ვარიანტი სტანდარტულ ჩინურთან მხოლოდ დამწერლობით არის დამოკიდებული, ხოლო სასაუბრო ვარიანტები განსხვავდებიან, თუმცა ეს კრიტერიუმიც სავსებით საკმარისია, რომ ისინი ერთ სტანდარტულ ენას დაუქვემდებარონ. ამის საპირისპიროდ, სერბული და ხორვატიული, მოლდოვური და რუმინული, ჰინდი და ურდო მხოლოდ ზეპირი ფორმით უკავშირდებიან ერთმანეთს. ერთმანეთისგან განასხვავებენ მხოლოდ ორი ტიპის ენას, რომლებიც ენობრივი ვარიანტების დაჯგუფებას სხვადასხვანაირად ახერხებენ: 1) ენა და სტანდარტული ენობრივი ვარიანტები, რომელთაც სხვაგვარად სტანდარტულ ენებს უწოდებენ. მაგალითად, დღევანდელი სლოვაკური ან იტალიური იგივეება სლოვაკურ ან იტალიურ სტანდარტულ ენასთან; 2) ენა და სტანდარტული ენობრივი ვარიანტები, რომლებსაც არასტანდარტულ ენებს უწოდებენ, მაგალითად, ბასკური და ალბანური სტანდარტული ვარიანტის გარეშე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არის მცდელობა, დაიძებნოს ენისა და კილოს სტატუსის დამდგენი დამატებითი მახასიათებლები. სხვადასხვა დროს სხვადასხვა მეცნიერთა მიერ დასახელებული იყო სხვადასხვა კრიტერიუმი. უ. ამონი განიხილავს სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილ კრიტერიუმებს, თუმცა მიუთითებს, რომ ახალი ენობრივი ერთეულის გამოყოფისას მაინც განსხვავებული კრიტერიუმები იჩენს თავს, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელი ხდება. ყველა ეს ცალკეული პრინციპი საერთო უნდა იყოს, თორემ სხვა

¹ შდრ.: ტ. ფუტკარაძე. ენა არის ისტორიულად ჩამოყალიბებულ ბგერით ნიშანთა სისტემა, რომელიც გამოიყენება საწყაროს ხელკაღიქმის, აზროვნების, შემოქმედების, განათლების, კომუნიკაციისა (ინფორმაციის გაცვლისა) და ცოდნის შენახვის საშუალებად; ენა არის კონკრეტული საზოგადოების (ეთნოსის, ერის) ერთიანობის განმსაზღვრელი მთავარი ფაქტორი. დიალექტური მეტყველებაც ბგერით ნიშანთა სისტემაა, ენის ყველა ფუნქცია დიალექტურ მეტყველებასაც შეიძლება აქონდეს. დიალექტი არის მოცემული ერის/ნაციის საერთო-სახალხო (ოფიციალური) ენის განშტოება, რომელიც ქვეყნის ტერიტორიის ერთი ნაწილის მოსახლეობის ან რომელიმე სოციალური ფენის ზეპირი (არაოფიციალური) ურთიერთობის საშუალებას წარმოადგენს (ტ.ფუტკარაძე, 2017: 122).

შემთხვევაში დიალექტი ცალკე ენობრივ ერთეულად არ გამოიყოფა. ასეთ კრიტერიუმებს განეკუთვნება:

➤ გენეალოგიური ნათესაობა. ანუ ერთი ენობრივი ჯგუფიდან წარმომდგარი ვარიანტები

- ენის ისტორია და მისი განვითარება
- ავტონომიურობა, ენობრივი დისტანცია და ენობრივი სიახლოვე
- ორმხრივი გაგებინება
- ენის ტერიტორიული გავრცელება, ან გეოგრაფიული შეზღუდვა
- მოსაუბრეთა რაოდენობა
- განსაზღვრულ ადგილებში ენის გამოყენება
- გამოყენების სფეროები, სოციო-ლინგვისტური და კულტურული სფეროები
- ოფიციალური ენის სტატუსი
- მოსაუბრეთა მხრიდან ენის აღიარება
- მოსაუბრეთა ეესტ-მიმიკები
- დამწერლობის შექმნა
- ნორმების სტანდარტიზაცია და დაწესება
- გრამატიკისა და ლექსიკონების შექმნა
- საგაკვეთილო ენად დიალექტის გამოყენება
- ენის ინსტიტუციური გაკვეთილი
- დამწერლობის შექმნა, ლიტერატურული ტრადიციები (პროზა, პოეზია)
- მედიაში გამოყენება.

უ. ამონი მსჯელობს ცალკეულ კრიტერიუმებზე. მისი აზრით, ენობრივი ვარიანტის ტერიტორიული გავრცელება დამოკიდებულია მოსაუბრეთა რაოდენობაზე და გამოყენების სფეროებზე. ენის გამოყენება საგაკვეთილო ენად თითქმის ყოველთვის თვითონ ენის გაკვეთილისთვის არის დამახასიათებელი. მდგომარეობის შესაბამისად შეიძლება სხვადასხვა ფაქტორი და კრიტერიუმი იყოს რელევანტური.

ზოგიერთი ავტორი ენობრივი ერთეულის განსაზღვრის მიზნით მისი იურიდიული სტატუსის გარკვევას ცდილობს. მკვლევართა ეს ჯგუფი ცდილობს ენობრივი ვარიანტები სახელმწიფო ენის სტატუსით აღჭურვონ, რითაც მას ხალხური ენისგან, ანუ დიალექტისგან, განასხვავებენ. ამას მოწმობს რუსინულისა და რუთენულის ენობრივი ვარიანტები. უკრაინაში, სლოვაკეთში, პოლონეთსა და ჩრდილოეთ უნგრეთში გავრცელებული ენობრივი ვარიანტები სახელმწიფო სტატუსს არ ფლობენ, რაც მათთვის ერთადერთი კრიტერიუმიცაა, რომ ენად აღიარონ. ამიტომ უკრაინაში ისინი უკრაინული ენის დიალექტებად მიიჩნევა. რადგან რუთენები დღევანდელი სერბეთისა და ხორვატიის ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში გადმოსახლდნენ და იქ ე.წ. ენობრივი კუნძულის სიტუაცია შეიქმნა. რუთენულს იუგოსლავურ-რუმინულთან ერთად სერბეთში სახელმწიფო სტატუსი აქვს. XX საუკუნიდან მოყოლებული მას საკუთარი დამწერლობა აქვს, სკოლებსა და უნივერსიტეტებში ისწავლება და საკუთარი ენის აკადემია გააჩნია. მოსაუბრეთათვის რუთენულს სრულყოფილი ენის სტატუსი გააჩნია სერბეთში.

უ. ამონი სტატუსის კრიტერიუმის პრობლემატიკის საილუსტრაციოდ განიხილავს მექსიკის მაგალითს. მექსიკური კანონმდებლობა მექსიკაში გავრცელებულ ყველა ენას განსაკუთრებულად იცავს. პრობლემას წარმოადგენს ის საკითხი, გავრცელებულ ენობრივ ვარიანტებს შორის რომელი აღიქმება ენად და რომელი დიალექტად. თუმცა მექსიკური ენების კატალოგში

მითითებულია ისიც, რომ ყველა ენობრივი ვარიანტი შეიძლება განვიხილოთ ენად, რომელთა გამოყენება შეიძლება საჯარო და კერძო დაწესებულებებში თანაბრად. 2008 წელს გამოცემული კატალოგის მიხედვით, მექსიკაში 364 ენაა გავრცელებული, რომელიც ლინგვისტებისთვის აბსურდია, რადგან ამდენი ენობრივი ვარიანტის ენად აღიარებამ შეიძლება დივერსია გამოიწვიოს.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ დიალექტისათვის ცალკე დამწერლობის შექმნას მკვლევრები სერიოზულ არგუმენტად არ მიიჩნევენ დიალექტის ცალკე ენობრივ ერთეულად გამოყოფისათვის. მაგ., ჩილესა და არგენტინაში გავრცელებული ენა მაპუდუნგუნი რამდენიმე ათეულ ისეთ გრაფემას შეიცავს, რომლებიც სალიტერატურო ენაში უკვე აღარ გამოიყენება, თუმცა ეს მხოლოდ რეგიონული ენობრივი ვარიანტის არსებობას ადასტურებს და არა დამოუკიდებელი ენისა.

ენა-დიალექტის მიმართების საკოხზე მნიშვნელოვანი მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ე. კოსერიუსს. მკვლევარს განმარტებით, ენა ძირითადი სისტემაა, დიალექტი კი არის ამ სისტემის (ეროვნული ენის) ნაირსახეობა, ვარიანტი. დიალექტი მიმართებითი ტერმინია. ის თავის მნიშვნელობას იძენს მხოლოდ ენასთან კავშირში, რადგან მხოლოდ ენის დიალექტი არსებობს. მისგან განსხვავებით ენა რელატიური ტერმინი არაა, რადგან მისი, როგორც ცნების, გამოყენება დიალექტის გარეშეც არის შესაძლებელი ამიტომაც ენა ავტონომიურ, დამოუკიდებელ ცნებად ითვლება. მეცნიერი ასკვნის, რომ დიალექტი ენას არ წარმოადგენს. შესაბამისად, ენა მოიცავს დიალექტს. ხოლო ყოველი დიალექტი ენის შემადგენელი ნაწილია (ე. კოსერიუსი, 1980: 102).

ე. კოსერიუსისთვისაც მთავარ პრობლემას წარმოადგენს დიალექტის ენისგან გამოყოფის კრიტერიუმები. ვრცლად მსჯელობს გაგებინების კრიტერიუმზე. მისთვის მიუღებელია დიალექტის გამოყოფა გაგებინების ხარისხის მიხედვით. კონკრეტულად, ეს ნიშნავს: თუ მე მოსაუბრის მეტყველებას ვერ ვიგებ, მაშინ ის სხვა ენაზე საუბრობს, თუ ოდნავ ვიგებ, შესაბამისად, ის სხვა დიალექტზე საუბრობს, ხოლო თუ მე მის საუბარს სრულყოფილად ვიგებ, მაშინ ერთ ენაზე (დიალექტზე) ვსაუბრობთ. ეს ყოველად გამოუსადეგარი არგუმენტია, რადგან ერთ ენას შეიძლება ჰქონდეს ისეთი დიალექტები, რომლებზეც მოსაუბრეებს ერთმანეთის გაგება არ შეუძლიათ, თუმცა ისინი მაინც ერთი ენის დიალექტებად რჩებიან და არა გასხვავებულ ენებად. მაგალითად, იტალიური ენის შემთხვევაში, არის საპირისპირო შემთხვევებიც. მიუხედავად გაგებინების გარკვეული ხარისხისა, ენობრივი ვარიანტები დამოუკიდებელ ენებად მიიჩნევა, მაგალითად, პორტუგალიური და ესპანური, დანიური, ნორვეგიული და შვედური.¹

შდრ.: მსგავსი მოსაზრებები გამოთქმული აქვთ ქართველ ენათმეცნიერებს (ტ. ფუტყარაძე, თ. გვანცელაძე, რ. შეროზია, მ. ლაბაძე...) ტ. ფუტყარაძის აზრით, „გაგებინება ენისა და დიალექტის გასამიჯნ კრიტერიუმად ვერ ჩაითვლება; გაგებინება ლოგიკური კრიტერიუმია და არა — ლინგვისტური; არც ერთი კულტურული ენის სტატუსი არ დადგენილა გაგებინების საფუძველზე. გარდა ამისა, ენად წოდებულ ბევრ მეტყველებას შორის არის გაგებინება და პირიქით: მსოფლიოს ბევრ ენას აქვს ისეთი დიალექტები, რომელთა შორის გაგებინება შეუძლებელია. იშვიათ შემთხვევაში გაგებინების ფაქტორს მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს არაკონსოლიდირებული ველური ტომების მეტყველების სტატუსის განსაზღვრისას“ (ტ. ფუტყარაძე, 2017: 12)

თ. გვანცელაძე: „გაგებინება არ არის წმინდა ლინგვისტური მოვლენა... გაგებინება ანუ კომუნიკაცია ენის ერთ-ერთი, წმინდა სოციალური ფუნქციაა და არა ლინგვისტური მოვლენა“ (თ. გვანცელაძე, 2006: 23).

ე. კოსერიუ ასახელებს ანტონე მაილეტის კრიტიკიუმს, რომელიც მოსაუბრის ენობრივ თვითშეგნებას უკავშირდება (როდის უნდა გამოიყენოს დიალექტი და როდის სალიტერატურო ენა). მეცნიერის დასკვნით, მოსაუბრის ენობრივი თვითშეგნება დამოკიდებულია იდეოლოგიაზე და ასევე სხვა ბევრ ფაქტორსა და გარემოებაზე, და არა მხოლოდ ენისა და დიალექტის დამოკიდებულების აღიარებაზე. ერთი მოსაუბრის შემთხვევაში შეიძლება ვისაუბროთ ერთი ენის ფარგლებში ორ განსხვავებულ დიალექტზე, ან კიდევ ორ ენობრივ ვარიანტზე, რომელთა გავებაც მას მეტად თუ ნაკლებად შეუძლია (ე. კოსერიუ, 1980: 104).

ამ კრიტიკიუმს პლებისციტურ კრიტიკიუმსაც უწოდებენ. ჰ.ჰარმანი, პ.აუერი და სხვ. თვლიან, რომ ენობრივი ერთეულის სტატუსი მისმა მფლობელმა საზოგადოებამ უნდა განსაზღვროს. ადამიანების ენობრივი თუ ეთნიკური თვითაღქმა არსებითად განისაზღვრება მათი განათლების დონით. ენისა და დიალექტის სტატუსის განსაზღვრა თავად მოცემული ენობრივი კოლექტივის მიერ ადეკვატურ შედეგებს მოგვცემს ახალშექმნილი მწიგნობრობის მქონე ან წერილობითი კულტურის არმქონე ენობრივი ერთეულის შემთხვევაში. თვითმიკუთვნებულობის საფუძველი არგუმენტირებული შეიძლება ჰქონდეს მხოლოდ საკუთარი ისტორიის მკოდნე განათლებულ საზოგადოებას; მაშასადამე, ენისა და დიალექტის გამიჯნა შეუძლებელია ე.წ. პლებისციტური მეთოდით; სერიოზულად არც არავინ ცდილობს ამ კრიტიკიუმის გამოყენებას. როგორც წესი, ენობრივი თვითმიკუთვნება შედეგია ეროვნულ-ეთნიკური თვითმიკუთვნებისა (ტედორაძე, 2017: 134).

1983 წელს გამოცემულ ნაშრომში ე. კოსერიუ ენისა და კილოს გასამიჯნავად ასახელებს ენათმეცნიერულ კრიტიკიუმებს. თუმცა ასკვნის, რომ ამგვარი კრიტიკიუმები გადამწყვეტი აღარ არის ბოლმე (ე. კოსერიუ, 1983).

ჩვენ განვიხილეთ უ. ამონისა და ე. კოსერიუს მოსაზრებები ენა-დიალექტის მიმართების საკითხზე. თანამედროვე ევროპელი მეცნიერები გვთავაზობენ ენისა და დიალექტის საინტერესო დეფინიციებს, ასევე მსჯელობენ მათ გამმიჯნავ კრიტიკიუმებზე, თუმცა არ ასახელებენ ერთ კონკრეტულ კრიტიკიუმს, რითაც შეიძლება განისაზღვროს ენისა და დიალექტის სტატუსი.

გამოყენებული ლიტერატურა

- უ. ამონი, 1983 – Ulrich Ammon. Vorbereitung einer Explizit-Definition von "Dialekt" und benachbarten Begriffen mit Mitteln der formalen Logik. In: Klaus J. Mattheier (Hrsg.): Aspekte der Dialekttheorie. Tübingen 1983 (Reihe Germanistische Linguistik. 46), S. 27-68, hier S. 36).
- უ. ამონი, 1986 – Ulrich Ammon - Sprache - Varietät/Standardvarietät - Dialekt. Duisburg: L.A.U.D., Series B, No. 1986, 147.
- თ. გვანცელაძე, 2006 – თ. გვანცელაძე, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში. თბ., 2006.
- ე. კოსერიუ, 1980 – Eugenio Coseriu. Historische Sprache und Dialekt - Joachim Göschel, Philipps-Universität Marburg. Dialekt und Dialektologie. Forschungsinstitut für Deutsche Sprache "Deutscher Sprachatlas.", Steiner, 1980, p. 96-122.

ე. კოსერიუ, 1983 – Eugenio Coseriu, *Introduccion a la ligastica*. Madrid, 1983.

ტ. ფუტკარაძე, 2008 – ტ. ფუტკარაძე, ქართველთა დედაენა და დიალექტები, თბ., 2008;

ტ. ფუტკარაძე, 2017 - ტ. ფუტკარაძე, ენისა და კილოს გასამოჯნო კრიტერიუმები და ქართველურ იდიომთა კვალიფიკაციის პოლიტიზების რეტროსპექტივა, საქართველოს საპატრიარქოს წმინდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის შრომები, ტ. VII, თბ., 2017.

<https://books.google.ge/books?id=a6pDBgAAQBAJ&pg=PA97&lpg=PA97&dq=Die+Kriterien+Schprache+und+Dialekt&source=bl&ots=lvIGAvzz5n&sig=Yicejr8eukoAERZmlZPkpTuvHIBQ&hl=ka&sa=X&ved=0>

A97&dq=Die+Kriterien+Schprache+und+Dialekt&source=bl&ots=lvIGAvzz5n&sig=Yicejr8eukoAERZmlZPkpTuvHIBQ&hl=ka&sa=X&ved=0

ts=lvIGAvzz5n&sig=Yicejr8eukoAERZmlZPkpTuvHIBQ&hl=ka&sa=X&ved=0

MARIKA TEDORADZE

THE ISSUE OF LANGUAGE-DIALECT RELATIONSHIP ACCORDING TO U. AMMON AND E. COSERIU

The article discusses the opinions of the German scholars – U. Ammon and E. Coseriu on language-dialect relationship.

According to E. Coseriu, a language is a main system, while a dialect represents a variety, a variant of the very system (a national language). A dialect acquires its significance only with reference to a language. The key challenge is to identify the criteria for separating a dialect from a language. The scholar does not accept the communicating of meanings as a criterion since a language may have the dialects that are incomprehensible to their speakers, however, such dialects are not differing languages, rather, they remain as dialects of the same language.

For the purposes of *separating a dialect from a language*, U. Ammon identifies different criteria such as genealogical relationship, history and development of a language, autonomy, distance and affinity, mutual comprehension, territorial spread of a language, number of speakers, spheres of use, status of an official language, norm standardization, etc.

The scholar summarizes that the above-mentioned principles must be commonly applied. Otherwise, a dialect is not isolated as a separate linguistic unit.

როლანდ თოფჩიშვილი

**ქართველთა განსახლების არეალი
თურქეთის შავი ზღვის რეგიონში**

თურქეთში ეთნიკური ქართველები, გარდა სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებისა (შავშეთ-იმერხევი, კლარჯეთი, ტაო), მარმარილოს ზღვის რეგიონსა და შავი ზღვის სამხრეთითაც ცხოვრობენ. როგორც მარმარილოს ზღვის, ისე შავი ზღვის რეგიონებში, ისინი რამდენიმე ვილაეთში კომპაქტურად მკვიდრობენ და წარმოადგენენ მუშაჯირ ქართველებს, გადასახლებულებს სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან (აქარა, მაქახელი, შავშეთ-იმერხევი, კლარჯეთი). ქართველ მაჰმადიანთა შავიზღვისპირეთის სამხრეთში (აგრეთვე მარმარილოს ზღვის რეგიონში) გადასახლება მოხდა 1877-1878 რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ, როდესაც ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ეთნოგრაფიული მხარეები რუსეთის იმპერიამ შეიერთა. მართალია, ომის დამთავრების შემდეგ მუშაჯირობა ოფიციალურად სამი წლის განმავლობაში გრძელდებოდა, მაგრამ, როგორც ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, ქართველთა ინდივიდუალური გადინება შემდეგაც გრძელდებოდა. ხდებოდა მუშაჯირთა უკან დაბრუნებაც. ისევე როგორც სხვა გეოგრაფიულ არეალებში, აქაც ეთნიკურ ქართველთა განსახლების არეალების დადგენას ხანგრძლივი დრო და სავსე კვლევა-ძიება სჭირდება. წინამდებარე ნაშრომი ეყრდნობა 2014 წელს თურქეთის შავიზღვისპირეთში მოპოვებულ სავსე ეთნოგრაფიულ მასალებს. საექსპედიციო საქმიანობამ დასახლებული საკითხის კვლევაში გარკვეული სიცხადე შეიტანა. ბუნებრივია, ექსპედიცია ქართველთა ყველა სოფელში ვერ მოახერხებდა მისვლას, მაგრამ ადგილობრივთა მხარდაჭერით (*ტუფან შაფაყ ლომინაძე, ფეჰმი უზალ-უსტიანაშვილი...*) მეტ-ნაკლებად ეს საკითხი გარკვეულ იქნა.

ეთნიკური ქართველები შავი ზღვის სამხრეთით ცხოვრობენ *ვირესუნის, ორდუს, სამსუნის, სინოპის, კასთამონუს* პროვინციებში.¹ ამ პროვინციებში ადგილობრივი ქართველები 200 ქართულ სოფელს მიუთითებენ.

შავი ზღვის სამხრეთით ეთნიკური ქართველები მკვიდრობენ *ვირესუნის ვილაეთის* რამდენიმე სოფელში. შეიძლება დავასახელოთ *ფირაზისის* ილჩეს სოფელი *თეფეჭოი*. სოფელში 200 სახლი დგას და ყველა მათგანი ქართველებს ეკუთვნით. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, სოფლის მკვიდრნი აქარიდან, ქედიდან არიან გადმოსახლებულნი. მთხრობელის წინაპრები, რომლის გვარიცაა *მიდელიოღლი (მიდელაშვილი)*, ქედის ერთ-ერთი სოფლიდან 37 კომლის რაოდენობით აყრილან: „ოსმალები რომ გაყარეს, რუსებს გამოეჭცნენ. 5 ძმანი

¹ ქართველთა განსახლების არეალს შავიზღვისპირა რეგიონში შეეხო აგრეთვე *ინგა ლუტიძე* (ლუტიძე, 2016) ახლანდელ დაბეჭდილ საინტერესო მონოგრაფიაში. მუშაჯირ ქართველთა შესახებ მასალების შეკრება გვიხდებოდა დასახლებულ ავტორთან ერთად. აქვე ქართველთა მატერიალურ კულტურასა და სამეურნეო ყოფაზე მნიშვნელოვანი მასალები მოიპოვა ექსპედიციის წევრმა ეთნოლოგმა *ნოდარ შოშიტაშვილმა*. საინტერესო მასალები აქვთ მოპოვებული აგრეთვე ახალგაზრდა ეთნოლოგებს *მირიან ზოსიტაშვილსა და ვიორჯი ავთანდილასშვილს*.

იყვნენ ჩემი დიდვანები; ორი აჭარაში დარჩენილა. სამი ძმიდან ერთი გირესუნისავე სოფელ **ტრაპოლს** დარჩენილა და ორი ამ სოფელში (*თეფექოიში*) დასახლებულა“. თავდაპირველად მუჰაჯირები ზღვისპირას დასახლებულან. მაგრამ მთიანი აჭარიდან წამოსულებს ადაპტაციისა და აკლიმატიზაციის პრობლემა („ზღვის პირზე ავად გახდნენ, ცხელოდა, ბუზი კბენდა“) შექმნიათ და მიგრანტები ზღვიდან არცთუ მოშორებით მთა-გორაკიან და ტყიან ადგილას დასახლებულან. თეფექოიდან ქართველები სოფელ *იუნუს ემრეში* წასულან. *ფირაზისის* რაიონში სხვა ქართული სოფელიცაა. ხაზი უნდა გაესვას იმ გარემოებას, რომ სოფელში, მართალია, 200 სახლია, მაგრამ მისი მკვიდრნი, ძირითადი ნაწილი, განსაკუთრებით ახალგაზრდები, ძირითადად ქალაქებში ცხოვრობენ. დასახლებული მთხრობელის თქმით (76 წლის), მისი ბადიშები ქალაქ *ბულანჯაკში* ცხოვრობენ.

თეფექოიდან ორი საათის სავალზე სხვა ქართული სოფელიცაა. ამ სოფელში – *ყარაღაჯში* – *ჩურუქსუდან* (*ქობულეთიდან*) მოსული მუჰაჯირები ცხოვრობენ. მიგრანტ *მეგრელიძეებს* თავდაპირველად სოფლისათვის *ზეგნელი* დაურქმევიათ. შემდეგ კი „სახელი გადაბრუნებულა“. გირესუნის ვილაიეთში სულ 19 ქართული სოფელია, აქედან *გიორგელეს* და *ბულანჯაკის* ილჩეებში – *შვიდ-შვიდი*, *თირებოლუს* ილჩეში – ორი, *ესპერის* ილჩეში – სამი, ხოლო *ფირაზისის* ილჩეში, როგორც აღინიშნა, – ორი (შდრ.: ი. ლუტიძე, 2016: 94). სოფელ *დამუდარესა* და *ყარაყადში* ძირითადად მთიანი აჭარიდან (*ქვანა*, *წყაროთა*) გადმოსახლებულები ცხოვრობენ.²

ეთნიკური ქართველები მნიშვნელოვანი რაოდენობით მკვიდრობენ *ორდუს* პროვინციაში; აქ საერთო ჯამში 33 ქართულ სოფელს ითვლიან: *გიოლქოის* ილჩეში – ოთხს, *ფაცაში* – თორმეტს და *უნიეში* – ჩვიდმეტს. უნიის ქართველთა კულტურის ცენტრის ხელმძღვანელის მონაცემებით, უნიის რაიონში მოსახლეობის საერთო რაოდენობა 120 ათასია. 120 ათასიდან კი 35-40 ათასი ეთნიკური ქართველია. სხვათა შორის, უნიის ქართველთა საზოგადოების თავმჯდომარე უნიასში ამასიიდანაა მოსული. მისი ინფორმაციით, ამასიაში ხუთი ქართული სოფელია: *აქიაზი*, *ბელდა*, *ჩივი*, *ელდალი* და *იუა*. სამხრეთ შავიზღვისპირეთში კი ქართველი მუჰაჯირები ძირითადად აჭარის სოფლებიდან. *ქედისა* და *ბულოს* რაიონებიდან არიან მოსული; ეს სოფლებია: *ვაიო*, *ზენდიდი*, *ზესოფელი*, *მზვარე*, *კახაბერი*, *მაზუნცეთი*, *კახაბერი*...

უნიეს ილჩეს ქართული სოფლებია: *იურჯელარი*, *გუზელიალი*, *ჩევიზდერე*, *ბაშქოი*, *თეფექოი*, *იაილარი*, *ელმალიქი*, *ჩათალფინარი*, *ჰიზარბაში*, *ქუმარლი*, *იუჯელერი*, *ადუდერე*, *ჩათალფინარი*, *ჰიზარბაში*, *ქუმარლი*, *ჰიზარბაში*, *გუნლუქი*, *ინქურ ფატიჰ მაჰალე*, *თექქირაზი*, *ექინჯიქი*, *აიდინთეფე*, *ჩათალთეფე*, *სოილემეზი* (სულ 20 სოფელი). „უნიეში ცალკე გამოყოფენ *ჩაიბაშის*, რომელიც 6 სოფელს მოიცავს: *ქოქლუჯი*, *აქბაბა*, *სარიჯარიკი*, *თექე*, *ვირიბუჯაკი*, *ქუშედერე*“ (ი. ლუტიძე, 2016: 103).

ისევე როგორც სხვაგან, უნიეს რაიონშიც ზამთარში სოფლებში მოსახლეობა ნახევრდება, ზაფხულში იზრდება. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, უნიეში მოსულმა ქართველებმა (მამა-პაპამ) „დიდი ბრძოლა გაწია, ამ მიწას რომ მოქიდებოდა“. ოსმალებს 10 კაცის მისაცემი მიწა, 50-70 კაცისათვის მიუციათ. დღეს უნიასში

² მუჰაჯირთა შთამომავლების უმეტესობამ იცის თავისი ქართული გვარი აქაური ქართული გვარების შესახებ საუბარი სხვა ნაშრომში გვაქვს. რომელიც ჯერ დაბეჭდილი არაა.

მხოლოდ თურქები და ქართველები ცხოვრობენ. ქართველთა მუჰაჯირობის დროს აქ თურქები საერთოდ არ ყოფილან – მხოლოდ „ერმენლებსა“ (ე. ი. სომხებს) და ბერძნებს უცხოვრიათ. ეთნოგრაფიული მასალით, „ჩვენ გავასუფთავეთ. ჩვენ სოფელში სომხებმა 1900-1908 წლებში 15 კაცი მოგვიკლეს. როცა თურქებსა და ერმენლებს შორის დაიწყო დაპირისპირება, მაშინ გურჯებსა და ერმენლებს შორისაც დაიწყო. თავდაპირველად ერმენლებთან მშვიდობიანად ვცხოვრობდით. უნიაში გადმოსახლებული ამასიელი ქართველის ინფორმაციით, მათი დედები ამასიაში სომხების ადგილებში არიან დასახლებული. ისიც ირკვევა, რომ უნიეში ძირითადად აქარლები არიან დადახლებული, ფაცაში კი ქობულეთელები“.

უნიეს რაიონის სოფელ *ჩათალფინარში* მცხოვრები *ოსმანა ოსთურქის (ხოხოტაიშვილი, ხახუტაიშვილი?)* ინფორმაციით, სოფელში ძირითადად *ქობულეთის* მხარიდან გადმოსახლებული მუჰაჯირები ცხოვრობენ: „ქობულეთიდან გადმოსულა ჩემი დედე მე მესამე ვარ“. ხოხოტაიშვილები კი ძირითადად არა ჩათალფინარში, არამედ მთაში, ზღვიდან 40 კილომეტრით დაშორებულ სოფელ *ეჭინჯუკში* ცხოვრობენ. ჩათალფუნელები ძირითადად ქობულეთის სოფლებიდან – *ციხისძირიდან* და *ბუტუბნიდან* – არიან მიგრირებულნი. აქვე ქედიდან მიგრირებულთა შთამომავლებიც მრავლად მკვიდრობენ. შესაბამისად, მუჰაჯირთა შთამომავლები უბან-უბან არიან განსახლებულნი.

„რუსი და ოსმანლი რომ ჩხუბობდნენ. იმ დროს წამოსულან“. ირკვევა, რომ ქართველ მუსლიმთა უნიეს მხარეში მიგრაცია მაინცდამაინც მხოლოდ 1878 წელს არ მომხდარა. 1878 წელს დაწყებული პროცესი აქ 1893 წლამდე გაგრძელებულა.

სოფელ *ეჭინჯუკში* თავდაპირველად 12 მოსახლე მოსულა. ისინი ერთმანეთის ნათესავები – ბიძაშვილები, დეიდაშვილები – ყოფილან. საიდანაც წამოსულან. ის სოფელი მალლა (მთაში) ყოფილა და ახალ საცხოვრისშიც ისეთივე ადგილი მოუძებნიათ, ზღვიდან 35 კილომეტრის დაშორებით (უნიესთან ახლოს). *ეჭინჯუკში* 400 ქართველის სახლია („12-დან ამდენი გამრავლდნენ“). მარტო ხოხოტაიშვილი 100 კომლზე მეტია. ზამთარში სახლების დიდი ნაწილი დაკეტილია, მათი მფლობელები ძირითადად ქალაქ *უნიესა* და სხვა ქალაქებში მკვიდრობენ: „ზოგი სახლი დაკლესილია. თხილობაში მოდიან. თხილობის მემრე მიდიან. ზამთარში 100 სახლში ცხოვრობენ. ბერები ვართ ნამეტანი. ჩვენს სოფელში მთლად ქართველია“. ირკვევა, რომ მუჰაჯირების ნაწილს, გარკვეული ხნის განმავლობაში, საქართველოსთან გარკვეული ურთიერთობა, მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ. მისვლა-მოსვლის დროს მათ წინაპრებს ხილისა და ვაზის ნერგები წამოუღიათ უნიეს რაიონის სოფლებში. იმის გამო, რომ მიგრანტები ახალ გარემოში ისეთივე მთიან, დელიან და ტყიან ადგილებში დასახლდნენ, როგორც სამშობლოში, მათ დიდხანს შეინარჩუნეს ქართული სამეურნეო ყოფა, მატერიალური კულტურა (შრომის იარაღები, საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, სამოსი).

ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვება უნიეს რაიონის სოფელ *იუჯელერშიც* (ძველი სახელი – *მიტარბოლი*) მოხერხდა. 87 წლის მთხრობელის *ოსმან დურანის* (ქართული გვარი *ნაგერვაძე*) მოწოდებულ მოწმობებით. მისი წინაპრები ამ სოფელში ქედის რაიონის სოფელ *ქარაბმელიდან* მოსულან.

სოფელში დღეს 400 კომლი ცხოვრობს. რამდენიმე თურქული ოჯახი მოგვიანებით მოსულა, მათ სახლები ქართველებისაგან შეუძენიათ. სოფელში რუსებს გამოქცეული 12 ოჯახი დასახლებულა. მთხრობელი გადმოგვცემს: „ბათუმიდან მოსულან, რუსმა გამოაქცია და აქ დამჯდარან. 12 ოჯახი მოსულა. მოსულა დედე; ისინი ოთხი ძმა ყოფილან. მამაჩემი აქ დეიბადა. პირველად ორდუ ქალაქში გაჩერებულან, შემდეგ – ორდუს შიხლარსოფელში. ბაბა შიხლარსოფელში დაიბადა. ის სოფელი მთაშია. ეხლაც არის ჩვენი ხალხი იქა. აქ ტყეებში დამჯდარან, ტყე გაუკაფიათ. ბებო რომ წამოსულა, სკივრითა და ერთი ძროხით წამოსულა. მაშინ ის 15 წლის ყოფილა“.

ეთნიკური ქართველები მკვიდრობენ უნიეს რაიონის სოფელ *ქუსჩაში*. ქუსჩაში მხოვრები *აჰმედ ქუინჯუს* (ქართული გვარი *დევაძე*, 82 წლის) ცნობით, სოფელში ქართველების 78 სახლია. მათი წინაპრები აქარის სოფელ *ვაიოდან* მოსულან: „მუსულმანობა რომ აღგა. იმიტომ მოვიდნენ“. არიან გვიან მოსულებიც. დანაშაულისათვის თავის არიდების მიზნით, აქარიდან 1945 წელსაც კი გადმოსახლებულა: „მოკითხვა-მოკითხვით ჩამოვიდა. იქაური სახელი *დედულაი* ერქვა, აქ ჩვენ დავარქვით ჰასანა. ცოლი არ მოუყვანია აქ“. ქუსჩას მკვიდრნიც თავდაპირველად ზღვის პირზე, ქალაქ უნიეს მახლობლად დაუსახლებიათ: „პირდაპირ აქ არ მოსულან. კოლო იყო ბევრი უნიეს ქალაქის გვერდზე, ცხრო იყო მაშინ ავადმყოფობა. იმ ავადმყოფობას გამოექცნენ და აქ ამოვიდნენ. პირველად 16 მოსახლე მოსულა. დღეს ამ სოფელში 100-მდე ოჯახი ცხოვრობს. ისევე როგორც სხვა სოფლებში, ქუსჩაშიც ზამთარში მხოლოდ მოსახლეობის ნაწილი რჩება: „ზამთარში 20-30 ოჯახი რჩება; ქალაქში მიდიან“.

მნიშვნელოვანი რაოდენობით არიან ეთნიკური ქართველები *ფაცას* რაიონში, სადაც 12 ქართულ სოფელს ითვლიან (სხვა მონაცემებით – 14); ეს სოფლებია: *კაბაქტალი, დუაიელი, მეჰმედაქიფი, ქარათაში, ოლუქლუ, საჰლი, ჰოილუ, თოქლუბაში, ჩეიერდადი, ქონაქბაში, დუგუნლუქი, ჰამლუქი, იუსუფლუ, ჯაბრანი*. აქარიდან და უმეტესწილად ქობულეთიდან მუჰაჯირად მოსულებს აქ ძირითადად დაუსახლებელი ადგილები დახვედრიათ. აქა-იქ მხოლოდ *ერმენლებსა* (ე. ი. სომხებსა) და *რომეებს* (ბერძნებს) უცხოვრიათ. აქარლები უფრო მეტი რაოდენობით *ქორღანის რაიონში* მკვიდრობენ. სხვა მთხრობელის სიტყვით, *ქორღანის რაიონში* (ორდუს ვიალაეთი) უფრო მეტი ჩაქველები არიან. „მთაშია *ქორღანის რაიონი*. იმის ჩათვლით ფაცელები და *ქორღანელები* ერთად 25 სოფელი ვართ“. მიგრირებული მუჰაჯირებისათვის სახელმწიფოს ერთ კაცზე 12 ჰექტარი მიწა მიუცია. მიგრირებულებს ძირითადად მთიანი და ტყიანი ადგილები დაუქერიათ. *კაბაქტაში* 250 ვურჯის სახლია. ქართველების 12 სოფელი ორ ლელეს შორისაა მოთავსებული. დასახლებულ სოფელთაგან ეს სოფელი ყველაზე დიდია, დანარჩენი სოფლები 50-70-100 კომლიანებია. სულ ფაცას აღნიშნულ ხეობაში ქართველთა 1.500 კომლი ცხოვრობს. თუმცა ისინი ამ რაოდენობით მხოლოდ ზაფხულში არიან: „ზამთარში სუყველა ქალაქში დარჩება. ბერები არიან მხოლოდ სოფლებში“. ერთ-ერთი მთხრობელის თქმით, მისი მამა გადმოსახლებიდან რამდენიმე ხნის შემდეგ ობლად დარჩენილა. *ჩურუქსუდან* ბიძა მოსულა 13 წლის ბიჭის/ძმიწვილის უკან წასაყვანად, მაგრამ ის არ გაყოლია. მისი წინაპრები ფაცამდე გემით მოსულან. თუმცა ხელისუფლებას ისინი ჯერ *ერზინჯანში* (ერზრუმთან ახლოს) დაუსახლებია. აქ ორი წელიწადი

გაუძლიათ. შემდეგ ზღვის პირი მოუთხოვიათ, აქ სიცივეაო (მთხრობელი აჰმედ ჰასანის ძე გუიენაკია). ქართული გვარი – *ბეჟანიძე*).

ეთნიკური ქართველები მკვიდრობენ სოფელ *ქაბახდაღში*. აქ თითქმის ყველას ახსოვს ქართული გვარი.

ქართველები მნიშვნელოვანი რაოდენობით არიან სამსუნიის ვილაეთის ქალაქ *ჩარშანბაში* და *სალიფაზარსა* და მისი რაიონის 9 სოფელში; ეს სოფლებია: *ქესტენფუნარი, ქარადერე, მუსლუბეი, ენიდუა, უშჩუაზი, ბიჩმე, აიაზმა, ყარაბაში, ფილენჯიკი*. ინგა ლუტიძის მასალებით, სალიფაზარის რაიონში სხვა ქართული სოფლებიცაა: *აღან იენქინი, იენი დოღანი* და კიდევ რამდენიმე უბანი (*ქუშჩუაზი, სოიუქი, მერკეზი*). საერთო ჯამში აქ ეთნიკური ქართველების რაოდენობას 6.000-დან 7.000-მდე ითვლიან: „ამ სოფლებში მთლად ქართველები ცხოვრობენ. 3-4 ოჯახი იქნება თურქი; სუფთა ქართველები ვართ“. მოსულობას ამბობენ *ორთაბათუმიდან*, მაქახლის სოფელ *ზედვაკიდან*. მუჰაჯირების ეს ნაკადი ისეთივე ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოს ეძებდა დასასახლებლად, როგორც დანარჩენები: „თავდაპირველად ზღვის პირზე დასახლებულან, მაგრამ კოდოს გამო მთებში, ტყეში ასულან. ერთ ადგილზე 10-15 კომლზე მეტს არ ასახლებდნენ. ხუთი იქა, ექვსი – იქა, ათი – იქა. ბევრს ერთად ცხოვრების უფლებას არ აძლევდნენ“.

სალიფაზარის რაიონის სოფელ აიაზმაში მცხოვრები მთხრობლის *ომერ ილმაზის (ვაშალამიძე)*: „ბაბაის დედე – რისმანაღა – ორთაბათუმიდან მოსულა. მუსლიმანობა უუწყევია. ჩვენ მუსლიმები ვართ. აქ ვერ დავდგებითო. არ ალოცვინებდნენ რუსები. ორი ძმა იქ დარჩენილა. სამი წამოსულა. მემრე გედავალ, გადმოვიყვანო (საქართველოში დარჩენილ ძმებზეა საუბარი). მემრე კი კარები დაუკლიტიათ და მემრე ვერ გადმოსულან. *ღირექ ჩარშანბაზე* მოსულან. იქაურობა არ მოსწონებიათ. [დასალევი] წყალი, ტყე არ ყოფილა. მუმლები ყოფილან. ჩვენ სოფელში წყალმა უნდა იდინოსო და აქ ამოსულან“. **აიაზმელი** მუჰაჯირები დროდადრო აქარას სტუმრობდნენ, ნათესავ-მოკეთეებთან ურთიერთობას აგრძელებდნენ. ამ მისვლა-მოსვლის დროს ხილის ნერგები მოუტანიათ: „ჩვენი დედე აქედან წასულა და ბათუმიდან ხუთი ძირი ნერგი მოუტანია; ნერგები ცხენზე დაუკრავს. ისე მოუტანია და გაუშენებია შავი ყურძენი, მსხალი, კაკალი, ვაშლი, ტყემალი, ლეღვი“. „როცა მოვიდნენ ათი აქა, ხუთი იქით სოფელში დამდგარა. დადინულან, მთის ალაგს ეძებდნენ, მთის ჰაეას იყვნენ მიჩვეული. სერში ამოსულან. ქვემოთ იაზიებში ცხენს წყალი რომ არა დაუღვეია, აქ როგორ უნდა ვიყოთო და ზემოთ ამოსულან. ჩვენებურები უკან არ წასულან, ართვინიდან მოსულები კი უკან წასულან“. სოფელში დღეს 300 სახლი დგას. დღეისათვის სოფლის მკვიდრთა ძირითადი ნაწილი ზამთარში *სალიფაზარში* ჩადის, ადგილზე მხოლოდ ას სახლში რჩებიან. დანარჩენები, როგორც აღნიშნავენ, მიდი-მოდის. გარდა სალიფაზარისა, მიდი-მოდიან აგრეთვე *სამსუნსა* და *შარჩანბაში*. მთხრობელის მამას 18 შვილი ყოლია, 8 ბიჭი და 10 – გოგო. მრავალშვილიანობა მუჰაჯირ მუსლიმ ქართველებში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. სწორედ ამის შედეგია ეთნიკურ ქართველთა დიდი რაოდენობა თანამედროვე თურქეთის სახელმწიფოში (დაახლოებით ორი მილიონი, ვისაც ეთნიკური ცნობიერება გააჩნია).

სამსუნიის ვილაეთის *ჩარშანბას* რაიონის სოფელი *ჩათაღში* ექსპედიციას მასპინძლობას უწყევდა ქალაქ სამსუნიის შერის მოადგილის, ეთნიკური ქართველის *ახმედ ილმაზის* (რომელმაც ორი დღის განმავლობაში ნამდვილი ქართული

ტრადიციებით გვიმასპინძლა) სიმამრი: „აქ მთლად ყველა გურჯია. ამ სოფელში 300 კომლია“. 75 წლის *ჩავით გენჯის* აღნიშვნით, მისი ქართული გვარია *ბერიძე*, ლადაბი - *იხტიაროღლი*. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, *ქესტენაფერში* 350 ქართველის სახლი დგას, *ქესტენაფნარ იუქარეში* - 320, *ყარადერეში* - 200. უმეტესობა მაქახლიდანაა მიგრირებული: „ჩვენი ძველები გურჯისტანიდან სოფელ *ზუდეაყედან* მოვიდნენ, მაქახლიდან. მთლად იქიდან მოსული არიან, ზოგი *ქედეაყედან*. ასი და ათი წელია რაც მოვიდნენ. ჩოლალოღლები ქვეით ცხოვრობენ, ისინი *მინდიეთიდან* მოსულან“. ამ ეთნოგრაფიული მასალით ჩანს, რომ მუჰაჯირების მოსვლა შემდეგაც გრძელდებოდა. მთბრობელის წინაპარი XX საუკუნის დასაწყისშია მოსული. ის ზესიძედ მოსულა: „იქაურ დიდს უოქვამს: ვინცხას გინდათ, წადითო, ვინცხას არ გინდათ წასვლა, აქ იყავითო. სამი ძმა ყოფილა იქიდან წამოსული. აქ დასახლდნენ, მაგრამ შვილები (ვაჟები) არ ყვოლათ. იქ ერთი ძმა დარჩენილა: იმის სახელი არ ვიცით აქ რომ მოვიდნენ იმათ ერქვათ *იმილაი*, *მაირი* და *შაღბანაი*. აქ რომ მოვიდნენ, დარიგდნენ. დედ-მამა იქ დარჩენილა. აბდიოღლების ოჯახზე მოსულა ემინაი, შაბანაიც - მეორე ძმაც დაასახლა. მაირი ჩოლალოღლებთან მივიდა. იმათ ქალზე მივიდა, ოჯახზე მივიდა. იმათ გოგოები ყავდათ. ჩემი დედები რომ მოვიდნენ, ვისთანაც დასახლდნენ, ისინი 20 წლის დასახლებულები იყვნენ. ერთმანეთი მოყავდათ, მიდიოდნენ და მოდიოდნენ. აქ ადგილი ბევრი იყო“. მოყვანილი ეთნოგრაფიული მასალა არაპირდაპირ მაგრამ მაინც გვაფიქრებინებს, რომ მუჰაჯირობის მიზეზი არა მხოლოდ რელიგიური ფაქტორი იყო („*რუსებმა უთბრეს: ჩვენ რკულზე თუ გადმოტრიალებით, აქ იყავით, თუა არა და წადითო*“). „აქ ბევრი ადგილი იყო“ - პირდაპირ მიუთითებს, რომ სამხრეთ საქართველოს მთიან ადგილებში ადგილი ცოტა იყო. ეს ქართული მხარეები გადამეტსახლებული იყო, რაც, თავისთავად ცხადია, მუსლიმი ქართველების მიგრაციას ხელს უწყობდა. მაშინდელი ოფიციალური რუსული მონაცემებით, ქოროხის აუზიდან ქართველი მაჰმადიანების ერთი მესამედი გადასახლდა (დაახლოებით 38.000 კაცი). აღნიშნულ რეგიონებში ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალებით (არაპირდაპირი მონაცემებით). მუჰაჯირობის მიზეზი იყო არა მხოლოდ რელიგია, არამედ ეკონომიკური და დემოგრაფიული ფაქტორები. რეგიონი იყო გადამეტსახლებული. სახნავ-სათესი მიწის ნაკლებობამ და იმ ფაქტმა, რომ თურქეთის ხელისუფლება მათ დიდი რაოდენობით მიწას ურიგებდა, მიგრაციას მასობრივი ხასიათი მისცა. მაშინდელ ერთ-ერთ რუს ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ მუჰაჯირობა ნაკლებად მოხდა სახნავი მიწებით შედარებით მდიდარი მხარეებიდან (ვ. ლისოვსკი, 2015: 52). მუჰაჯირობის შემდეგაც განიცდიდნენ მიწის დეფიციტს ადგილობრივი ქართველები. იგივე ავტორი წერდა, რომ „მუშახელი პროპორციულად დიდია, ვიდრე დასამუშავებელი მიწის ფართობი“ (ვ. ლისოვსკი, 2015: 102). ისევე როგორც სხვაგან, ზემოთ დასახლებულ სოფელ *ჩათალშიც* ეთნიკური ქართველები ტრადიციებს არ ივიწყებდნენ: „ჩვენი დედეი იქიდან მოსულა, მოტეხილობებს უწყობდა, იმისაგან ბაბამ ისწავლა. ბაბამ მე დამასწავლა. ჩემ დედემ იცოდა თოფის გაკეთება, მაუზერს აკეთებდა“.

სამსუნის ვილაეთში შედის ქალაქი *ბაფრა*, სამსუნიდან სინოპისაგან მიმავალ გზაზე. ქალაქის ირგვლივ ქართული სოფლებია: *დიქენჯიკი*, *ორმანოსი* და *კუშეაიასი* (ი. ლუტიძე, 2016: 138).

დიდი რაოდენობით არიან ეთნიკური ქართველები დასახლებული ქალაქ სინოპსა და სინოპის ვილაეთში. სინოპელი ქართველის ბატონ *ტუფან ლომინაძის* მიერ მოწოდებული ინფორმაციით, ამ გეოგრაფიულ რეგიონში 59 ქართული სოფელია. *მერკეზის* ილჩეს ქართული სოფლებია: *აბალი, აჰმეტიერი, ალოგლუ, ავდანი, დემირჩიკოი, დიბეკლი, ერიკლი, ფირენქოიუ, გოლუ, ჰაციოგლუ, კაბალი, კარაპინარი, ყაზიმაგა, ქილიჩლი, კირენჩუკურუ, ლალა, ლომანიე, მელექსაჰი, მუსაქოი, სინეცანი, ტანგალი, ტაშმანლი, თაეუქჩუკოი, თოსუნბეი, უზუნგუგენ, იუვალი. აიანჩიკის* ილჩეში ოთხი ქართული სოფელია: *ბელპინარი, ჩაიბაში, მესტანი* და *საჰარაბაში*. *ერფელეკის* ილჩეში ქართველები შემდეგ სოფლებში მკვიდრობენ: *აბდურაჰმანთაშა, აქჩაჩამი, ატბაგი, დაღუერი, დელირმენცილი, გოქჩებელი, ჰამიდიე, ჰასანდერე, ინცემევედანი, ინცეპინარი, ქანადა, შერეფიე, თექქე, ვეისელი, იენიჩამი. გერზეს* ილჩეში: *აქირაჩი, გურჩუვეთი, შიზარჩი, სარნიჩი, იაკადიბი ჰდა იაქილი. თურქელის* ილჩეში ქართველები 8 სოფელში ცხოვრობენ: *დემიდქაფი, გოქჩეალან, ჰასანდადი, ქოსელეტაში, ქუზქოი, მანტარლიკი, საზქიშლა* და *დუზლერი*.

ქალაქ სინოპში ქართველთა საზოგადოების თავმჯდომარის წინაპრები ბორჩხის სოფელ *აბალშენიდან* მოსულან. ხოლო მისი ნენა ძირად *ქაღვეთიდან* ყოფილა. საზოგადოების თავმჯდომარე *სელამითინ აილინის* ბაბუა და ბებია, ორივე ბათუმში ცხოვრობდა. დასახლებულან სინოპიდან 15 კილომეტრში. სოფელ *ქილიჩლილში*. სოფელში დღესაც 15 კომლი ქართველი ცხოვრობს. თხუთმეტივე კომლს სახლი სინოპშიც აქვთ. მისივე ინფორმაციით, სინოპის სოფლებში ქართველების რაოდენობა 40 ათასზე მეტია. ქალაქ სინოპში 350 ათასი მცხოვრებია, აქედან ქართველები 35% არიან.

სოფელ *ნუმანიაში (იუვალში)* მცხოვრები რუმზი *ქაიას* მიერ მოწოდებული მასალებით, მისი დედე 8 წლის იყო თურქეთში – სინოპის მხარეში რომ მოვიდა. ის მაქახლიდან მიგრირებულა მეორე მთხრობელის – *საბრი ილმაზერის* გადმოცემით, მისი ქართული გვარია *შარაშიძე*, მისი წინაპარი კი აქ *ჩურუქსუდან (ქობულეთიდან)* იყო მუშაჯირად მოსული.

სოფელი *ლალა* ქართველებითაა დასახლებული (100 ოჯახიდან 90 ქართულია და 10 – თურქული). *ლალა* რამდენიმე მაჰალესაგან (უბნისაგან) შედგება: *ფრენკ მაჰალე, თაუხჩუ მაჰალე, ალთუნოდლუ, ხარაგულოდლუ*. მთხრობელის *ნეზათ ქუჩუკის* (ქართული გვარი – *ჰატარაბიქები*) მოწოდებული მასალით, მისი წინაპრები აქ ართვინის სოფელ *ნაჯვიადან (ფისტიხლი)* გადმოსახლებულან. ართვინიდან შვიდი კილომეტრია. ამ სოფლის მეორე მხარეს სოფელი *სინქოთია*. გადმოსახლდნენ 1878 წელს“. დავსძენთ, რომ ნაჯვია მურღულის ხეობის სოფელია.

სოფელ *ლალას* *თაუჩი მაჰალეს* მკვიდრი *საბრი ექიჯის* წინაპრები ბორჩხის სოფელ *კოძირიდან* არიან მიგრირებული. სინოპის სოფლებში ბორჩხის სოფლებიდან ბევრი არის გადმოსახლებული. აქვე არიან მაქახლელები, ჩურუქსუელები, მურღულელები.

სოფელ *სინეჯანში* ქართველები ძირითადად ბორჩხის მხარიდან არიან. 72 წლის *შაჰინ გულის (აფხანიძის)* ოქმით, მისი წინაპრები აქ *ხეზადან* გადმოსახლებულან: „*ხეზადან* ვართ მონასული. რუსებს გამოექცნენ“. სინეჯანის მეზობელ სოფელ *ავდანიშიც* (სინოპიდან ავდანამდე 33 კილომეტრია) მუშაჯირები

მკვიდრობენ. აქ ისინი ჩარქეზებთან ერთად თანაცხოვრობენ (40 კომლი „ჩვენებური“ და 30 კომლი - ჩერქეზი).

სინოპის სოფელ *იუვალი ქოიში* მაჭახლიდან გადმოსახლებული მალაყმაძეები ცხოვრობენ. 78 წლის მთხრობელის *ქადირ დორუუს* გადმოცემით, მისი ბაბას ბაბოი მოსულა: „სამი მოძმე (ძმა) მოსულა, ერთი ემრე გადაცვლილა. ორი მოძმე გაბევერებულა. ერთი მოძმეც იქ დარჩენილა, თურქეთის მხარეს ხერთვისში“. მაჭახლიდან ჯერ სტამბოლში წასულან, ადგილი არ მოსწონებიათ და ბოლოს სინოპში დამკვიდრებულან. ისევე როგორც სხვა მაჭახლელებს, მათაც მოუტანიათ აქ თოფების კეთების ტრადიცია.

სოფელი *დეირმეჯილის* მაჰალე *ინჯემიდან* (სინოპის *ერფელეკის* ილჩე). *მუსტაფა ოზგენჯანის (ბრეგვაძე)* წინაპრები გურჯისტანიდან, *ქლასკურის* ხეობიდან 1893 წელს გადმოსახლებულან. სამი ძმა - *ქუჩუკა, ქესკინაა* და *გენჯაა* - აყრილა ქლასკურიდან. ისინი ცალ-ცალკე დასახლებულან. „ქლასკურიდან ბევრი წამოსულა, მთელი ქლასკური, დევსქელი, მაჭახელი ერთად მოსულან“. სოფელში 40 კომლია. აქ ერთმანეთში შერეულად ცხოვრობენ დევსქელელები, ქლასკურელები და მაჭახლელები. სინოპის *ერფელეკის* რაიონში შედის სოფელი *იენიჩამი*. ამ სოფლის მკვიდრის *შაქეთ აქილოღლარის (ჭკვიანიშვილის)* ინფორმაციით, მისი მუჰაჯირი წინაპრები აქ აქარის სოფელ *ტივნარიდან* მოსულან. მართალია, მოხრობელი აქარაზე საუბრობს, მაგრამ, როგორც ირკვევა, სინამდვილეში მისი ძველები კლარჯეთის სოფელ *ქლასკურიდან* არიან: „სამი ძმა მოსულან. რუსები რომ ოსმალებს ართვენს ართმევდნენ, მაშინ სინაპს გადმოსულან. სამი ძმიდან ერთი დაკარგულა. გევიგენი, რომ ერთი დაკარგული ბაბუას ძმა იზმითს არისო. ქლასკურის სოფელში დასახლებულა ზოგი ჭკვიანიშვილი. ართენიდან, ბორჩხადან სინოპამდე ფეხით მოსულან. ჩემი დედეს ნენეი (დედა) გზაში მომკვდარა. იქ ჩეუფლიან - ისე გევიგონეთ. თან საქონელი, ცხვარი, თხა წამოუყვანიათ. ერთი სინაპს დარჩენილა, დანარჩენი უკან გატრიალებულან ქლასკურში. ჩემს სოფელში ასი ოჯახი ქართველი ცხოვდრობს“.

სინოპის ვილაეთის ქალაქ *აიანჯიკშიც* ცხოვრობენ ეთნიკური ქართველები. მის სიახლოვეს სამი ქართული სოფელია. სამივე სოფელში დაახლოებით 150 კომლი ქართველი ცხოვრობს. *სახარაბაშეში, მესტანში* და *ქირანჰარმანში* მარადიდელი და მაჭახლელი მუჰაჯირები არიან.

კასთამონის ვილაეთშიც მკვიდრობენ ეთნიკური ქართველები. ვილაეთის ქალაქ *ჩათალზეითში* მცხოვრები *რეჯეფ დემირის* (ქართული გვარი *ბარაქოღლი*) ძველები შეახვევის რაიონის სოფელ *ქარნალიდან* აყრილან. 130 წლის წინ მთხრობელის დედე და მისი ორი ძმა მოსულა. ისინი ჯერ მარმარილოს ზღვის რეგიონში, ქალაქ *ადაფაზარში* მისულან. აქ ადგილი არ მოსწონებიათ და ქალაქ *თურქიელის* სოფელ *ქოსელში* გადასულან. ადაფაზარიდან ქოსელში 10 კომლი წამოსულა. სოფელ ქოსელში 40 კომლი ყოფილა და ყველა მათგანი „გურჯი“ ყოფილა. ახლა მათი ნახევარი აქედან მიგრირებულია და სოფელში 20 კომლია ცხოვრობს. ზამთარში კი მხოლოდ 3-4 კომლი რჩება. თურქელის რაიონში სხვა ქართული სოფლებიცაა: *საზაქი, ჰასანდალი, სულუჩუქური*. თითოეულ მათგანში მხოლოდ 15-20 კომლი ცხოვრობს. აქვეა სოფელი *ჰამიდიე*, რომელიც ოთხი მაჰალეს ერთობლიობას წარმოადგენს. დღეს აქაური ქართველების დიდი ნაწილი სტამბოლში, სინოპში, იზმირში, ანკარასა და კარაბულშია საცხოვრებლად წასული. *რეჯეფ დემირის* წინაპრები როცა მოსულან,

სოფლის ადგილზე ტყე ყოფილა. ტყე გაუკაფავთ და 20 ოჯახი დასახლებულა. საყურადღებოა, რომ სოფლის თავზე იაილატ ჰქონდათ და იაილაზე შუამთობის დღესასწაულსაც აწყობდნენ.

ქალაქ *ჩათალზეთიდან* (რაიონული ცენტრიდან) სოფელ *ჰამიდიეში* (*კასტამონის* ვილაეთი) გადაინაცვლა ექსპედიციამ. ჩვენებურების მოსვლისას აქ არავის უცხოვრიათ. მიგრაციის თარიღად 1877 წელს ასახელებენ. ჯერ *ინებოლში* მისულან, აქედან კი – *ჩათალზეთში*. ამ სოფლის მკვიდრები იმერხეველები არიან. სოფელი ოთხი მაჰალესაგან შედგება. ჰამიდიეს მახლობლად კიდევ ორი სოფელია, რომელშიც იმერხევიდან მიგრირებულები ცხოვრობენ. აქარელი მუჰაჯირები *ათმეიდანში* არიან, *ჩათმიენტ მაჰალეში* – იმერხეველები, *ყაბალახშიც* იმერხეველები (ერთ მაჰალეში აქარლები არიან, სამში – იმერხეველები). *ჩათმიენტ* მაჰალეში იმერხევის სოფელ *იუეთიდან* მიგრირებულები ცხოვრობენ. სოფელში 75 სახლია და ზამთარში მხოლოდ ოთხი ოჯახიღა რჩება. „ათი კაცი რომ მოსულა, დანარჩენი 20 წელიწადს მერე მოსულან“.

ქალაქ *ერფელეკის* (125 ათასი მცხოვრები) 45% ეთნიკური ქართველია. აქ დასახლებულან 1877-1878 წლებში. ერფელეკის მერის სიტყვით, რომელიც ეთნიკური ქართველია, „ჩვენი რაიონის ექვსი სოფელი ქართულია და სალაპარაკო ენაც ქართული აქვთ“.

ერფელეკის რაიონის სოფელი *აბდურამანფაშაში* (მაჰალე *ათბაა*). მცხოვრები *სელაჰადინ ოზბაიას* (88 წლის) მოწოდებული ინფორმაციით, დედე *ქლასკურიდან* გადმოსახლებულა. „რუსებს უთქვამთ ჩვენებისათვის, არ ილოცოთო, ამდგარან და წამოსულან. ჩემი ბაბოს ბაბოი (დედე) წამოსულა. სამი ძმა წამოსულა: *აჰმედი*, *მამუდი* და *ასანი*. აქ დაქორწინებულან. ჯერ *აბდურამანფაშაში* მოსულან (ახლოსაა ეს სოფელი). აქ რომ დამჯდარან, იქ თურქები გურჯებს საქონელს პარავდნენ. მერე ამ სოფელში ყანა მოუციათ და აქ დამდგარან. აჩუქეს ეს ადგილი“. მთხრობელისავე სიტყვით, მისი წინაპრები ბორჩხიდან ფეხით მოსვლას 40 დღე მოსდომებიან. ერფელეკის ილჩეს სოფელ *ვეისელში* მურღულელი მუჰაჯირები ცხოვრობენ, *ენიქოიში* – მაჭახლელები. აქვე სოფელ *დეირმენჯილშიც* ეთნიკური ქართველები ცხოვრობენ. ამ სოფლის მკვიდრის *ჰიქმეთ ეშილოღლის* („80-დან 2 ქვეა“, ე. ი. 78 წლის) ინფორმაციით, ბათუმის სოფლიდან ჯერ ბორჩხის სოფელ *თიენარაში* მოსულა და შემდეგ – თურქეთში: „ქლასკური სოფელია. იქიდან მოსული ვართ“. მიგრირებული არიან 1877 წელს. ორი მიგრირებული ძმიდან მეორე უკან წასულა: „80 კომლი იქიდან მოსულან. როცა გამოიქცნენ, ჩვენ ენ დიდ ბაბოს გენჯაა რქმევია. იმას ოთხი შვილი ყოლია. ოთხი შვილიდან ეხლა 225 ვართ. აქედან ისტამბულს არიან, ალმანიას, ფრანსას, ბურსას არიან, საფანჯას არიან. იქიდან რომ მოვსულვართ, აქურმა თურქებმა დემიბღვირეს. ბევრი ბიჭები ყავდათ, შეეშინდათ. თურქები გოუბუძგნია (გაუყრია). აქ ხუთი თანე თურქი ყოფილა. ჩვენები მოვიდნენ, ისინი წასულან“. ქლასკურის ხეობიდან მიგრირებულებს წინაპართა საცხოვრისში დარჩენილ ნათესავებთან მისვლა-მოსვლა და ურთიერთობა გააჩნიათ.

თურქეთის ქართველებთან კონტ-ქტის შედეგად გაირკვა, რომ ქართველთა ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე გადმოსახლება მხოლოდ 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ არ დაწყებულა. 1828 წელს სამცხე-ჯავახეთიდან მოსული მუჰაჯირების 12 სოფელია ბალისექირისა და ბურსის ვილაეთიების საზღვარზე. მესხებს აქ უწოდებენ „აქალიან გურჯისუნ“.

სინოპის ვილაიეთის თურქეთის რაიონის სოფელ *ქოსელეთაში* დასახლებულ აქარლებსა და მაჭახლელებს ჩხუბი მოსვლიათ. მას შემდეგ აქედან აქარლები წასულან *ადაფაზარში, გეირეში, ბოლუში* (თურქმენებით დასახლებული პროვინციაა). *ბოლუში* ორ ქართულ სოფელს მიუთითებენ. რაც შეეხება *ქოსელეთაში* მცხოვრებ გურჯებს, ისინი თავის თავს აქარებს არ უწოდებენ, ბაზს უსვამენ, რომ *ქეთქეთელები* ვართო. ქართველები ცხოვრობენ ქურთისტანშიც. *დიარბექირში, ტუფან ლომინადის ინფორმაციით, 5 ქართული სოფელია.* „ფენერბაზჩეს“ საფენბურთო კლუბის პრეზიდენტი დიარბექირელი ქართველია; ის ქართულად საუბრობს. ქართველების ძირითადი ნაწილი აქ გათურქებულა. მხოლოდ რამდენიმე კაცმაღა იცის, რომ ქართველია. სტამბოლთან ახლოს არის ქალაქი *შილე* შავ ზღვაზე. ესენი ბერთელი ქართველები არიან; რუსეთის შემოსვლის დროს გადმოსახლებულან. შილელმა ქართველებმა ქართული არ იციან. შილეს მეზობელი ქალაქია აუა. ამ ქალაქში კი ლაზები მკვიდრობენ. რუსეთი რომ შემოსულა, *შავშეთელები მუშში, ადანაში, მერსიში* გადასახლებულან.

სინოპიდან 20 კილომეტრში მდებარეობს სოფელი *აჰმედიერი*. ის ქართველების ცენტრალურ სოფლად მიიჩნევა. ამ სოფელში მცხოვრები ლომინადეები 1908 წელს მოსულან ციხისძირიდან.

სინოპის სოფელ *სინეჯანის* მაჰალეში *ქითაბის ქოიში* ქართველი წიგნაძეები მკვიდრობენ. ისინი ხებადან მიგრირებულან. ხუთი ძმა ყოფილა: *ასანა, ოსმანა, აჰმედა, ემინი* და *ჰუსეინა*. ამ ხუთი ძმის მამას (ბაბოს) *დურსუნა* რქმევია. *დურსუნა ხებაში* დარჩენილა, მას მიუღია ისლამი. წიგნაძეების მიგრაცია მუშაჯირობას არ უკავშირდება. მათ წინაპარს *ბორჩხაში* ხალხი დაუხოცია და მათთვის ფაშას უთქვამს, აქედან გადადითო. ეს მუშაჯირობამდე 20 წლით ადრე მომხდარა, ე. ი. 1857 წელს. ამ მასალის მოხმობა უფრო იმიტომ მივიჩნიეთ საჭიროდ, რომ გვეჩვენებინა, თუ რაოდენ გვიან მიიღო ქართველთა ნაწილმა ისტორიულ კლარჯეთში მაჰმადიანობა. სინოპის რაიონში ხებადან მუშაჯირად მოსული ხუთი ძმის შთამომავლები დღეს სხვადასხვა ქალაქში მკვიდრობენ და ისინი 150 ოჯახს წარმოადგენენ. მარტო სტამბოლის უბან *შიშლიში* წიგნაძეების 50 ოჯახი ცხოვრობს. აქ ისინი სულ 30 წლის დასახლებული არიან და ყველა ქორწილში ერთად იყრიან თავს. ირკვევა, რომ წიგნაძეები ხშირად მიზეზს ეძებენ, რომ ერთად იყვნენ.

სტამბოლიდან აეროპორტის გზაზე დასახლებულ პუნქტში – *შირინეფლერის* უბანში კომპაქტურად ცხოვრობენ მაჭახლელები. აქ მაჭახლელების 3.000 ოჯახს ითვლიან. სტამბოლის *სეფექოის* უბანში ცხოვრობენ აგრეთვე ქართველები კომპაქტურად – აქ ძირითადად იმერბეველი და სინოპელი ქართველები მკვიდრობენ.

კასტამონის ვილაეთში *ჰამიდიეს* სოფლები ქართულია. თურქეთში ქართველთა ხუთ სოფელს *ჰამიდიე* ჰქვია. ესენია: *გირესუნში, გოლჩუკში, რიზეში, ჩათალზეითში (კასტამონის) და გემლიკში.* ქართველი მუშაჯირები ბათუმიდან გემით წამოსულან, რომელსაც „ჰამიდიე“ ერქვა და სხვადასხვა ადგილებზე დასახლებულბმა თავიანთ სოფლებს *ჰამიდიე* დაარქვეს.

ეთნიკური ქართველები ცხოვრობენ *იზმითის* სოფელ *შირინ სუნიშიეში*, რომელსაც ადრე *გურჯუქოი* ერქვა. აქ მიგრირებული არიან ბორჩხის სოფელ *ადაგულიდან*.

ქართულის კარგი მცოდნის *ორჰან ბერიძის* სოფელია *გირესუნის* ვილაეთის *ბულანჯახის* რაიონის სოფელი *დამუდერე* (ახლოსაა ქართველთა სოფელ

დეფექტისთან). ორჰან ბერიძის წინაპარი დამუდარეში ქედის რაიონის სოფელ წუნარიისიდან მოსულა. „შვიდი ძმაკაცი (=ძმა) წამოსულა აქარიდან. სამი ჩვენს სოფელში დასახლებულა, ოთხი – ორდუში. დამუდარედან სამ სოფელს უბარტყია“. ამ სოფლებში ერთად 300 კომლია.

ქალაქ თოქათში ცხოვრობდა ოჰან ალბაირაქი (51 წლის). დღეს ის სტამბოლში მკვიდრობს. მისი წინაპრები ბუბადან არიან მიგრირებულნი: „ბებას ყოფილან ჩემი წინაპრები. კავაზოღლი (კავაზაშვილი) მეტყვიან. ჩემი ხისიმები ბათუმს არიან, ნაკაშიძეები. რუსებმა რომ გამოსულან, ერმენლის სახლები მიუციათ ქალაქ თოქათში, რუსეთ-ოსმალეთის ომის პერიოდში. ერთი სინოპში წამოსულა. ჩემი ემიშვილები თოქათში ცხოვრობენ. ბებას უბანს, საიდანაც წამოვედით, გორგავი ერქვა. ჩვენი სოფელი მთელი ქართველი არიან. გაღმაი სოფელში ლაზები არიან“.

მარმარილოს ზღვის რეგიონის იზმითის რაიონის სოფელ გილდაკში ქართველები ცხოვრობენ. მთხრობელის სეზან (სალომე) გონანჩანის (ბაირამოღლი, ბარამიძე) წინაპრები მურღულის ხეობის სოფელ ტრაპენიდან არიან მუჭაჯირად მოსულები. „ერთი სოფელი ბაირამოღლი იყო და წამოსულან. ტრაპენიდან რომ წამოვიდნენ პირდაპირ ცენტრალურ ადგილებში მოსულან. მემრე არ მოეწონათ და მაღალი ადგილები იპოვეს. აქ სოფელში ბაირამოღლები 50 ოჯახი ვართ“.

აქარიდან მოსული მუჭაჯირი ქართველები ხოფაშიც ცხოვრობენ. ზეკი ოსმან ალა ოღლუს გადმოცემით, „იქიდან (საქართველოდან) ჩამოსულა ოსმანოღლი. სოფელი არ ვიცი, მხოლოდ ბათუმი და აქარა ვიცი. ოსმალეთ-რუსეთის ომის შემდეგ წამოსულან. მე ხოფიდან ვარ. ბევრნი ვართ, ხოფის ცენტრში ეცხოვრობთ. ხოფიდან ბაბუა სამსუნში გადმოსულა, იმიტომ რომ მასწავლებლები და სახელმწიფო მოხელეები იყვნენ“.

სტამბოლში, როგორც აღინიშნა, ქართველები დიდი რაოდენობით არიან. ამ თვალსაზრისით აღსანიშნავია სტამბოლის ბეიკოზის რაიონი. ბეიკოზში ეთნიკურ ქართველებს საზოგადოებაც აქვთ შექმნილი. ბეიკოზში მცხოვრები ქართველები მუჭაჯირობის დროს არ არიან დასახლებული. როგორც ერთ-ერთი სამრეწველო რაიონი – ბეიკოზი თურქეთის სხვადასხვა სოფლიდან უყრიდა თავს მოსახლეობას. ქართველებიც აქ სხვადასხვა სოფლიდან არიან თავმოყრილი. „ბეიკოზში ყოველ დროს სტამბოლის რაიონი იყო და ყველა მუჭაჯირები მოდიოდნენ. აქ სამი ცნობილი ქარხანა იყო. ანატოლიიდან ჩამოსული ხალხი იმ ქარხანაში მუშაობდა მერე აქ გამრავლდნენ. ხო იცი ქართველის ხასიათი, თვითონ მოვიდა, და მერე თავის ნათესავები მოიყვანა. აქ ერთი სოფელია აქბაბა (ბეიკოზის უბანია) – სულ ქართველები არიან. და მერე გავაკეთეთ საზოგადოება, რომ ორგანიზებული ვიყოთ. ბეიკოზში მოსახლეობის 80% შავი ზღვის ხალხია. წარმოშობით ქართველები და ლაზები“. „ჩვენ ვიცით, ტალღა, რომელიც წამოვიდა საქართველოდან, ხულოლები დასახლდნენ გირესუნის ბულანჯაის რაიონში (აქ რვა სოფელია). როცა გადმოსახლდნენ, მიუთითეს ზღვისპირეთი, მაგრამ ავიდნენ მთებში. შავიზღვისპირეთში შილუშიც არიან ქართველები (ისტამბულის რაიონი). 1957 წელს ბეიკოზში პირველი ქართული ოჯახი ჩამოსახლდა ბულანჯაიდან. ბიძაჩემმა მამაჩემი ჩამოიყვანა. დაიწყეს ცხოვრება. ფაბრიკაში მუშაობა. დეიდაჩემის სახლში 20 კაცს ეძინა ქართველებს, როდესაც აქ დაიწყეს ჩამოსახლება და ფაბრიკაში მუშაობა. საარჩევნო სიებს თუ გადავხედავთ, ბულანჯაიდან

3.000 ქართველი იყო გადმოსახლებული. აქ მეორე ნაკადი მოვიდა სამსუნიდან, ორდუდან, ართვინიდან. ბულანჩაყიდან ვინც ჩამოვიდა, ვიცით, ისინი ყველა ქართველია. რადგან ვიცით, რომელი სოფლიდანაა ჩამოსული. შილევში იმდენივე ქართველია, რამდენიც ბეიკოზშია. ბეიკოზში ქართველები 15% ვართ. ქართველები სტამბოლში არიან *სეფერქოისა და ბაქირქოის უბნებში*. შილევ ახალციხიდან ჩამოსული კათოლიკე ქართველების ცენტრი იყო“. ტუფან ლომინაძის ინფორმაციით, სტამბოლელი ქართველი კათოლიკეების უმრავლესობას შემდეგში მაჰმადიანობა მიუღია.

ბეიკოზში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალაც, რომელიც ქართველების მუჰაჯირობას ეხება, სხვაგან ჩაწერილი მასალის ანალოგიურია: „იქაურობა მაშინ იჩიქნიან, ბათუმი მაშინ რუსისაოვის მიუცემია ფადიშაჰს და ჩვენი დედები შეწუხებულან და უთქვიათ: თურქეთში დაჯექითო. იქიდან წამოსულან. ამ სოფელში – *დეფორანში* – თხუთმეტი გვარია ახლა. ზოგი ფეხით წამოსულან, ახმედოღლები. ჩემი ახმედა დედ ამასიაში წამოსულა. ასკერი ყოფილა. ისინი რომ წამობარგულან, დედესი ქალი ქუჩუბანოღლებიდან არის – ესენი *დურჩაში* წასულან“.

ეთნიკური ქართველები ცხოვრობენ *თოკათის რაიონის სოფელ ერბააში, სოფელ ზოღალიქუქურში*. მთხრობელის *თემის ჯანერის (ბაჯიშვილის)* ინფორმაციით, „სოფელში სულ გურჯები არიან. ლაპარაკობენ ძველ ქართულ კილოზე. მოსული არიან აქარის სოფელ *ცხემლარიდან*. ამ სოფელში ახლა 15 სახლია, ძველად 50 სახლი იყო. გადასულან სტამბოლში, იზმითში, სხვა დიდ ქალაქებში (ამ ქალაქების რაიონებში). მაგალითად, ბევრი არიან *გებზეში*. თოკათში დაახლოებით *ერბას* და *ნიქასარის რაიონებში*. არიან ქალაქ *თურქელში*. ესენი ცხოვრობენ შავი ზღვის სანაპიროზე, შიგნით მთებში. იქ არიან კიდევ აქარლები ზემოდან. მაქახლები. თხილნარადან ჩამოსული ხალხია ოთხ სოფელში. ვიჩეში, რიზეს რაიონში ორი მეგრული სოფელია. ისინი ნამდვილი მეგრელები არიან. ფაცაში სულ სამ სოფელში არიან“. საყურადღებოა, რომ შემდეგ ამ ახალგაზრდა მთხრობელმა აქარიდან წარმომავლობა უარყო და აღნიშნა, რომ მაქახლის სოფლებიდან: *ეფერატიდან* და *ზედვაკედან* არიან მოსული.

როგორც აღინიშნა, ამასიაში ხუთი ქართული სოფელია. იმერხევში დაბადებული *აიშანის იზიკის* (ახლა ცხოვრობს სტამბოლში) გადმოცემით, აქ ქართველები 1901 წელსაც დასახლებულან იმერხევიდან. მაგალითად, ამ წელს აქ მისი *დიობნელი* „ბიძეები“ დამკვიდრებულან. აგრეთვე *თოქათში* და *ჩორუმში*.

ორდუს ვილაეთის *გოლქოის რაიონში* სამ ქართულ სოფელს მიუთითებენ: *ქაშქინარი, იუაქინარი* და *ჯიხადიე* პირველ ორ სოფელში იმერხევიდან გადმოსახლებულები ცხოვრობენ. მესამეში – მაქახლელები.

ქართველი რესპონდენტები მიუთითებენ კიდევ არაერთ სოფელზე, სადაც ეთნიკური ქართველები ან ქართული წარმომავლობისანი მკვიდრობენ. მურღულელი მთხრობელის *იეფე უზუნის* (53 წლის, „ნახევარ საუკუნეს სამი წელი გაიარა“. გაზრდილია ქალაქ აროვინში), ინფორმაციით, რუსეთ-თურქეთის ომის დროს მისი წინაპრები სინოპში გადმოსახლებულან. შემდეგ – იზმითში, ბურსაში. „ყარსის ხელშეკრულების შემდეგ ნაწილი უკან დაბრუნებულა. სამი-ოთხი წლის შემდეგაც დაბრუნებულან უკან“. მისივე ინფორმაციით, ბურსაში მურღულელები ცხოვრობენ სოფლებში: *ალაჩა, ბაიდენ, ორშანიე* და *ოსმანი*. *ორშანიესა* და *სეიდაბადს* ბატილას ხეობიდან არიან მოსული. „სეიდაბადი

და საერთოდ 4 სოფელი ბურსის ცენტრის სოფლებია. ბურსაში კიდევ არიან იუსუფელიდან მოსული. ბურსაში ქართველები რომ არიან, მათ ნახევარმა ქართული ენა იციან“.

ამრიგად, ასეთია შავი ზღვის რეგიონში განსახლებულ ქართველთა გეოგრაფია, აქ მათი დასახლების ისტორია. წინასწარი მონაცემებით, ეთნიკური ქართველები თურქეთის ამ გეოგრაფიულ არეალში, როგორც აღინიშნა, ორასზე მეტ სოფელში არიან განსახლებული. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ არანაკლები რაოდენობით არიან ისინი მარმარილოს ზღვის რეგიონში (მარტო ბურსის ვილაიეთში სამოცდაათი ქართული სოფელია), სხვა რეგიონების დიდ ქალაქებში, და, რაც მთავარია, საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში (შავშეთ-იმერხევი, კლარჯეთი, ტაო), მაშინ ცხადი გახდება, რა დიდ ეთნიკურ ჯგუფთან გვაქვს საქმე. რომელთა დიდ ნაწილს დღეს ქართული ეთნიკური ცნობიერება შენარჩუნებული აქვს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ვ. ლისოვსკი, 1015 - ვ. ლისოვსკი, ქოროზის მხარე, ბათუმი, 2015.
 ი. ლუტიძე, 2016 - ი. ლუტიძე, ქართველები თურქეთში - ენობრივი ვითარება, თბ., 2016.

ROLAND TOPCHISHVILI

AREA OF SETTLEMENT OF ETHNIC GEORGIANS IN BLACK SEA REGION OF REPUBLIC OF TURKEY

Along with Tao-Klarjeti, ethnic Georgians in Turkey also live in the regions of the Black and Marble Seas. Here they live in a few vilayets in compact settlement and are descendants of the Muhajir Georgians who were exiled from historical-ethnographic regions of South-West Georgia, i.e. Adjara, Shavshet-Imereti, Klarjet-Ligani gorge.

In the south of the Black Sea the ethnic Georgians live in a few villages of Giresun Vilayet. A large number of ethnic Georgians lives in the city of Unia and the region of Ordu Vilayet. By the data of the head of the cultural center of the Unia Georgians, a total population of the Unia region is 120 000, from which 35-40 000 are ethnic Georgians. They are in large numbers in the Patsa region which comprises fourteen Georgian villages. Georgians also live in the city of Charshanbash of the Samsun Vilayet and in Khalipazar and its nine villages. Many ethnic Georgians are settled in the city of Sinop and the Sinop Vilayet. Fifty-six Georgian villages are located in this geographical region. Kastamon Vilayet is another area of settlement

for ethnic Georgians. The urban population (125 000 people) of the city of Erpelek includes the ethnic Georgians who represent 45% of the city's total population. According to the Epelek Mayor who is of Georgian ancestry, "six villages of our region are Georgian and they speak Georgian". The ethnographic data revealed that the migration of Georgians to the territory of the Ottoman Empire did not start only after the Russo-Turkish war of 1877-1878. The very process has further continued and, in fact, individual migrations had never stopped until the emergence of barriers on the border between the Soviet Union and the Republic of Turkey. In 1828 twelve villages of the Muhajirs that had arrived from Samtskhe-Javakheti existed on the border of Balikesir and the Bursa vilayets. Here the Meskhs are called "Akalian Gurjisun". The Georgians live also in Kurdistan – there are five Georgian villages in Diarbekir. A main part of the Georgians here is Turkisized. Georgians live near Istanbul in the Black Sea city of Shilesh. They are Bertian Georgians who migrated there during the Russian occupation. According to the preliminary data, ethnic Georgians populate more than 100 villages in this geographical area of Turkey. A major part of the Georgians living in the Black Sea area of Turkey well remember their own origin, the routes of migration of their ancestors, the Georgian surnames, and maintains ethnic consciousness. It becomes clear that the religion *has not always been an underlying cause of Muhajirism*. One of the reasons of migration also was the overpopulation in the historical-ethnographic regions of West Georgia. Exceeding Georgian population had no enough land plots. According to the ethnographic data, by the time of their migration, only one or two generations of a larger part of Sinop Georgians had adopted Islam having preserved some of the traditions of the Christian religion. This could indirectly be proved by the fact that those who immigrated from Kheba-Maradid to Sinop drink wine even today, and not a single wedding is held without wine drinking.

Georgian Muslims who migrated to the foreign land were first settled in an unpopulated area of the Black Sea coastline. But they faced problems there as, having migrated from the mountainous regions, failed to adapt to new climatic conditions. Only a few years later they selected mountain-hill places for settlement near the sea.

Georgian Muslims who migrated to the Black Sea area of the Ottoman Empire, at first maintained contacts with their home country. This is proved by the fact that after a few years in exile they took many of the agricultural plants (for instance, vine, fruit seedlings, etc.) from their former orchards and vineyards.

After the historical-ethnographic regions of South-West Georgia joined the Russian Empire, some settlements were abandoned by the population, for example, the Murghuli gorge was almost depopulated and its population settled in the south of the Black Sea area. But eight years later nearly half of the Muslim Georgians from Murghuli returned back.

რუსულან კაშია

**აღმოსავლური ლექსიკა ქართული
ისტორიული (სავაჭრო-ეკონომიკური)
საბუთების მიხედვით**

საუკუნეების მანძილზე აღმოსავლურ სამყაროსთან მჭიდრო პოლიტიკურმა და კულტურულმა ურთიერთობებმა გავლენა იქონია ქართულ ენაზე. სხვადასხვა დროს შემოვიდა და დამკვიდრდა აღმოსავლური ენობრივი ნასესხობანი. „სიტყვათა სესხება, როგორც ენის შემადგენლობის შევსებისა და გამდიდრების ერთ-ერთი ძირითადი წყარო, ენის განვითარების მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს“ (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966: 1).

ენობრივი ნასესხები მასალის გამოყოფასა და შესწავლას მკვლევართა არაერთი მნიშვნელოვანი შრომა, მონოგრაფია მიეძღვნა.

ჩვენ მიერ განსახილველად წარმოდგენილი აღმოსავლური სიტყვები ძირითადად მკვიდრდება XVII ს. ბოლოსა და XVIII ს. სავაჭრო-ეკონომიკური ხასიათის ისტორიულ საბუთებში. უფრო ადრეულ დოკუმენტურ წყაროებში ეს ტერმინები დამოწმებული არ არის. ნიშანდობლივია, რომ ისინი არ დასტურდება სხვა შინაარსის ისტორიულ დოკუმენტებში (ნასყიდობები, წყალობები).¹

ქართულ ენაში ზოგმა სიტყვამ ახალი შინაარსობრივი დატვირთვა შეიძინა, ზოგიერთი ოდნავ შეცვლილი ფორმით დამკვიდრდა.

აღნიშნულ პერიოდში ვაჭართა ფენის ტერმინოლოგიაში აღმოსავლური ლექსიკის შემოსვლას თავისი მიზეზები აქვს: როსტომ ვალის მიერ (XVII ს. შუა ხანები) ქართულ სამოხელეო სისტემაში ირანული წესების დამკვიდრებამ თავისი გავლენა იქონია მეტყველებაზე. XVIII საუკუნის II ნახევარში სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირებისათვის შედარებით ხელშემწყობი პირობები შეიქმნა. ქართლ-კახეთის გაერთიანებამ, იმერეთში სოლომონ I-ის ენერგიულმა მოღვაწეობამ რამდენადმე უკეთესი პირობები შექმნა საგარეო სავაჭრო ურთიერთობებისათვის. ქართველი (ასევე საქართველოში მცხოვრები სხვა ეროვნების) ვაჭრები ძირითადად ირანსა და თურქეთთან ვაჭრობდნენ. ეკონომიკური თვალსაზრისით, საქართველო სატრანზიტო ფუნქციას ასრულებდა ამ ქვეყნებს შორის. ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების გააქტიურებამ სავაჭრო-ეკონომიკური ხასიათის ისტორიულ საბუთებში ირანული, თურქული, არაბული (სპარსულ და თურქულ ენებში დამკვიდრებული და ამ გზით შემოსული) ტერმინების გამოყენება გამოიწვია.

ნასესხებ ტერმინთა სემანტიკური გააზრება უაღრესად მნიშვნელოვანია ქართული დოკუმენტური მასალის შესწავლისათვის.

¹ მადლიერებას გამოვხატავთ აღმოსავლურ მკვლევართა (ლ. ჭველიძე, ნ. სვინტრაძე, გ. ქამუშაძე) მიმართ, რომელთა დახმარებით ითარგმნა ჩვენი საკვლევი თემისათვის საინტერესო ტერმინები.

ბათლამა – ბათილამა (თურქ.) – გაუქმებული ვექსილი თამასუქი ქუთაისელი ვაჭრებისა მოქალაქე ბარბაქაძისადმი: „...თამასუქის ბათლამათ შენტვის კერძათ ეს ყაბზი (ხელწერილი) მომიცია, რომ შენთან საქმე აღარა მაქვს იმ თამასუქის თეთრი“ (დ. უჩანეიშვილი, 1967: 144).

ბორჯი – ვალი, თურქ. – დ. ჩუბინაშვილი. აგიაშვილების სავალო საბუთის მიხედვით, შვილებს გადაუხდიათ მამის ვალი – 400 მანეთად „დაწინდული“ გლეხების ნაწილი დაუხსნიათ. „ახლა დანარჩენი ბორჯზე გადავიდოთ“ – ანუ ნაწილი ვალი მათ კვლავ რჩებათ (ქიმ, №2224).

დაფათი ზუსტი შესატყვისი ვერ დავაზუსტეთ, ქართულ საბუთებში უფრო „პირობის“ მნიშვნელობით გამოიყენება:

1. ლომსიათხევის სამღებროს იჯარა, გაცემული სოლომონ მეფის მიერ მელქონ იჯარადარისა და მისი ამხანაგებისადმი, 1808 წ.: „ასე რომ ლომსიათხევის სამღებრო მოგყიდეთ მისი შემოსავლით, რვა იმერულ ქესათ, რომ დაფათით უნდა მოგვცეთ, ერთი წლით მოგყიდეთ... რაც იმუშაო, მის ბაჟი არ უნდა ავილო და რაც სხვა მოიტანოთ და ან რაც გაიტანოთ, ყველას ბაჟი უნდა მამცეთ“ (ქიმ, №1994).

2. იჯარის აღების წიგნი, მიცემული ხითარაშვილის მიერ მოლარეთუხუცესისათვის, 1750 წ.: „დაფათით მივცე იმ პირობით, რომ გარეგანს საქონელზე თუ ღვინოზე დასტურით ბაჟი აღებულ იყოს, მეც ისე ავილო“ (ხეც, Ad – 113).

3. პირობის წიგნი, მიცემული უცნობი პირისა მურვანისშვილ და ბააკასათვის სურამის ბაჟის შესახებ, 1750 წ.: „...ამ დაფათით სარქარში უნდა მიაბარო“ (ხეც, Ad – 1453).

თავნი/თავანი – თავი – დ. ჩუბინაშვილი. თურქ. – ქერი. თავნი ანუ სავაჭრო ოპერაციის ჩატარებისათვის ძირითადი საბრუნავი თანხა. სავაჭრო საბუთებში გვხვდება მონაცვლეობით, ორივე ფორმით: თავნი და სარმია. თავნი გვხვდება როგორც სავაჭრო შინაარსის მქონე საბუთებში, ასევე იმ მასალაში, სადაც თანხის ვალად გაცემაზეა საუბარი.

1. 1807 წ. დაწერილი საამხანაგო წიგნი ნიკოლოზ ქორქაშვილისა ჩიკვაშვილ ისხაკასადმი: „ცხრაას ორმოცი ყურუში... მოგება საზიაროდ და მთავნი შენი არის... რაც მოიყვანს ღმერთი, სულყველა ორივესი არის“ (ქიმ, №1621).

2. იმავე წლის საამხანაგო წიგნში, ნ. ქორქაშვილსა და გუარაშვილ პეტროზას შორის, ვკითხულობთ: „თავნი ათას ხუთასი ყურუში“ ნ. ქორქაშვილს ეკუთვნის, პეტროზას ამხანაგობაში შეაქვს „ხუთასი ყურუში“ და საქონელიც სავაჭროდ მას მიაქვს – „ამ თეთრით მე პეტროზამ უნდა ვიმგზავრო სიმართლით და სიმართლით გავისარჯო, რაც ღმერთმა მოგება მომცეს, ნახევარი ნიკოლოზისია და ნახევარი ჩემი“ (ქიმ, №1993).

თამასუქი – სესხისა და ვალის ხელწერილი – სპ. – დ. ჩუბინაშვილი. ხეჩინაშვილ სიმონასა და აბრამა ენოქაშვილის თამასუქი. ქუთაისელ ვაჭრებს საქმის დაწყების წინ აუღიათ კრედიტი დავით ოცხელისაგან. საბუთი წარმოადგენს ვალის გასწორების ანგარიშს: „ამ თამასუქის თეთრიდან შენ და აბრამა გაიყარეთ და შენ ორასი ყურუში დაგედვა...“ (დ. უჩანეიშვილი, 1967: 144).

თარღუ/თარღო - სიტყვის მნიშვნელობა აღმოსავლურ ენებში ვერ დავაზუსტეთ. ქართული საბუთების მიხედვით, სავარაუდოდ, „მოგების“ მნიშვნელობით იხსენიება:

1. 1788 წელს დაწერილი საამხანაგო წიგნი „იავანგულაანთ აფრამასშვილი ზურაბასი სტეფანასადმი“ - „მოგება ნახევარი ბატონი სტეფანასია და ნახევარი მოგება მე ზურაბასია... ჯუქამი (დანაკლისი) ესეც მოგების კვალათ არის, როცა მოინდომებ, შენი სარმია (თავნი) გავანაღლო და თავისი ანგარიშით მოგაბარო, რაც თარღუ ვქნა, ისიც შუა მოვიტანო“ (ცია, 1450, ფონდი 18, საქმე 21).

2. 1794 წლის საამხანაგო წიგნი: „ნახევარი მე ჩემი სათავენოთი... ისიც ამ კვალათ გავიყოთ, თუ სადმე თარღო ვქნა, ისიც საერთო იყოს...“ (ცია, 1450, ფონდი 25, საქმე 50).

მაბღალი - თანხა, ფული - სპ. საამხანაგო წიგნი დავითისშვილ მელქოასი არუთინასადმი, 1794 წ.: „ეს მაბღალი ჩემს ხელთ ვამუშაო, რაც ღმერთმა მოგება მამცეს... თუ სადმე თარღუ (ზარალი) ვქნა, ისიც საერთო იყოს“ (ცია, 1450, ფონდი 25, საქმე 50).

მუჯასმა - მუჯაალი - არ. - ვადის მიცემა წერილით, დ. ჩუბინაშვილი. ანტონ ქურთოევის წერილი ნიკოლოზ ქორქაშვილისადმი: „ოთხ თვეზე აქა ჩა ყასუმი იყო... უნდა წავსულიყავ... ისიც ვერ გაბედე, ვაითუ ეწყინოს, თუ ერთი ჯუქამი (დანაკლისი) მოვიდეს-მეთქი, მაღლობა ღმერთს უზიანო მოვრჩით... თებერვლის ნახევარს წამოვალთ, თუ მუჯასმა არა დაგვაგვიანა და გადმოვიდა. საქონელი ძალიან ძვირია.. მიერთვას სიდაბლითა სტამბოლიდან ქუთაისს“ (ქიმ, №2236).

რუსუმი - გადასახადი - არ.

1. 1786 წ. დაწერილი „მოხელეების რუსუმის ნუსხა“: „ამ წლის გორის ბაჟიდან ბაბალაშვილ ავთანდილასი იღ (14 თეთრი) აქედან ერგებათ... ამ წლის ჩელიექის ხარჯის ჯამი არის... ჩვიც (1868 თუმანი) ამ წლის ჩელიექის ანგარიში უნდა დაიწეროს“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1955: 56).

2. 1799 წ. დაწერილი ბაზრის ბაზაზბაშობის წყალობის წიგნი, მიცემული გიორგი მეფის მიერ როსტომაშვილისათვის: „ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და გიბოძეთ ბაზრის ბაზაზბაშობა, ასე რომ როგორც ამას წინათ ბაზაზბაშები მოქცეულან, შენც ისე უნდა მოიქცეთ და რაც ჩვენის სარქრისათვის და ან სხვისათვის ბაზარს ან ერთმეოდეს და ან ეძლეოდეს ეს ყველა უთქვენოდ არ უნდა მოხდებოდეს და რაც ამას წინათ ბაზაზბაშს რუსუმი და სარგო ჰქონდესთ, თქვენც ისე უნდა მოგეცემოდესთ“ (კ. კუცია, 1984: 195).

3. „დასტურლამალი“ - 1703-24 წწ.: „ეს ყაფანი ხან ორმოც თუმნად და ხან მეტ-ნაკლებად იჯარად აღების მერე, ამისი რუსუმი ათისთავი აიღების, ნახევარი სახლთუხუცესისა არის და ნახევარი ვეზირისა და მდივნებისა“ (ი. ლოლიძე, 1965: 283).

სარმია / სარმაიე - თანხა, შემოსავალი - სპ. 1812 წ. დაწერილი „შეკრულობის წერილი“ ნიკოლოზ ქორქაშვილსა და თომა აკოფაშვილს შორის

სახელმწიფო „ოტკის“ შესყიდვაზე - „სარმია ორივეს უნდა იყოს“ (ქიმ, №245).

სავადი - შავად ნაწერი, მონახაზი არ.

1. 1801 წ. საამხანაგო წიგნი ნაზარასი: „შარუანთ პარუნ შაროასი თავნი არის. რომ ამის სავადზე (პირი) ხელი მოვაწერინე... კიდევ ერთი სანათი მიმაქვს, მილდისი ზურაბასშვილ სოლომონასი, რომ ამის სავადზედაც ხელი მოვაწერინე“ (ციმ, 1450, ფონდი 14, საქმე 148).

2. საამხანაგო წიგნი, 1780 წ. „...ამისი ასლი ვნახე და სავადს ხელი მოვაწერე. სოლომონ ტერ შამოვანოვ. ...ამისი ასლი ვნახე, სავადზედ ხელი მოვაწერე. დავით ყორღანოვ“ (ვ. გამრეკელი, 1980: 68).

სანათი - ხელწერილი, თამასუქი - თურქ. - დ. ჩუბინაშვილი. „მოზდოკს მივალ, ამ ზემო თანხის გარდა ერთი ფარდი სანათი მიმაქვს... კიდევ ერთი სანათი... სოლომონასი, რომ ამის სავადზედაც ხელი მოვაწერინე“ (ციმ, 1450, ფონდი 14, საქმე 148).

ურდუნა - სახლი, ქვეყანა, საცხოვრებელი - თურქ.

1. 1779 წ. დათარიღებული საამხანაგო წიგნი აფრამასშვილ ზურაბასი ბასტამანთ მილდისი მელქუასშვილ ბატონ სტეფანასადმი: „ასრე რომ სამოცი თუმანი ქალაქის ზარაფხანის ოთხი დანგიანი სირმა აბაზი გამოგართვი სარმიათ, რომ ნახევარი იქნება ამისი ლ ამდენი. ეს ზემო მებრალი (თანხა) ქვემო თარიღილამ ჩემ ხელში ვასაქმო. შენის მასლაათით საითაც ხეირათსა ნახაბ და მირჩევ. იქით უნდა წავიდე. უშენ მასლაათით ურდუნა არა მაქვს, რომ საითმე წავიდე. რამდენი ხანი ჩემ ხელში ვასაქმო“ (ციმ, 1450, ფონდი 18, საქმე 21).

2. საამხანაგო წიგნი, 1780 წ.: „ღმრთის წინაშე შევიყარენით ამხანაკათ ჩვენ, ქალაქს მოსახლე ტერ ასატურასშვილი არაქელამ და დუშეთს მოსახლე აზიზაშვილმა აკოფამ. არის არაქელას სარმაიე (დადებული თანხა) 75 თუმანი და არის აკოფას სარმაიე 50 თუმანი... ეს თანხა მოზდოკილამ წავილო ქალაქს. შენი ურდუნასთან გავყიდო. თუ მე წამოვიდე, აკოფამ, შენი ურდუნასთან ხრიდი (ნასყიდი) ვქნა და წამოვილო. შენი ანგარიში შენს ურდუნას მოვაბარო“ (ვ. გამრეკელი, 1980: 68).

ქესა - ქისა, საფულე - არ.-სპ.: დ. ჩუბინაშვილი - 30 თუმანი. ქესა 500 მარჩილს ანუ 120 ვერცხლის მანეთს უდრიდა.

1. 1808 წ. იჯარით გაცემული ლომსიათხევის სამღებროს საიჯარო თანხაა - „რვა იმერული ქესა“ (ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი, №1994).

2. სოლომონ მეფე იღებს ნიკოლოზ ქორქაშვილისაგან „სამ ქესა თეთრს“ (ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი, №116).

3. სათავდებო საბუთით (1721-40 წლები) ონელი ებრაელები იღებენ ვალს „ხუთ ქესა თეთრს“ (ქიმ, №332).

4. 1810 წელს გიორგი წულუკიძეს ვალად დასდებია „ათი ქესა“. შემდეგ „ექვსი ქესა თეთრი“ (ქიმ, №1624).

5. ანტონ ქუროთოევის წერილი ნიკოლოზ ქორქაშვილისადმი - „კულაშულ ურიებს ვეთათბირე, თუ ამოხვალ. საქმე ვარიგდება, ათ ქესამდე საქმე ვარიგდება“ (ქიმ, №2239).

ყავზი/ყაბზი - ბარათი, ხელწერილი - არ.

1. „ყოველს წელიწადს თავისი ყაბზით ქალაქის ბაჟის ჩელიეჟიდამ აიღებდეს და ჩვენის კარის მოხელენი ამის ყაბზს მებაჟეს ანგარიშში ჩაუგდებდენ“ (ბრძანება ნაზარალიხანისა, ხეც, Hd - 13).

2. „მე გელოვანს გიორგის მართებს შენ ნიკოლოზ ქორქაშვილის თანხის 52 მარჩილი თეთრი, ჩემი 300 მარჩილის ყავზი რომ გაქვს, ის ფუჟია და არაფელი მართებს იმ ყავზში“ (ქიმ, №2229).

3. ანგარიშის წიგნი - „ღვთით ეს ყავზი რომ დავაწერინე მე, ოცხელმა დავითმა და მოგეცი შენ, ხეჩინაშვილ სიმონას, ამ ჯაათზე, რომ შენი და აბრამა ენოქაშვილის თამასუჟი მაქვს 540 ძველი მარჩილის, ამ თამასუჟის თეთრიდან შენ და აბრამა გაიყარენით და შენ ორასი ყურუში დაგედვა და ეს ორასი ყურუში შენგან ავიღე და სხვაში აბრამამ შემიჭერა და თამასუჟის ბათლამათ შენთვის კერძათ ეს ყაბზი მომიცია, რომ შენთან საქმე აღარა მაქვს ამ თამასუჟის თეთრი“ (დ. უჩანეიშვილი, 1967: 144).

ყადალა - აკრძალვა, აღკვეთა. დაშლა, გაფრთხილება - არ. დ. ჩუბინაშვილი; ი. გრიშაშვილი.

ბრძანება იმამყულიხანისა აბრეშუმზე ყადალას დაღების შესახებ, 1703 წ.: „ენისელში ჩვენს სახასოს, თუ საბატონოს კაცის შვილს ყმას აბრეშუმში დაექიროს, მანამდის ჩვენს კარზედ ნიხრი არ გავაკვეთინოთ... ძალიანი ყადალა უყავი. მოიტანონ აქ ჩვენს კარზედ, ბაზარში გაყიდონ“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1953: 275).

ყასუმი - განაწილება, ნაწილი - სპ. ანტონის წერილი ნიკოლოზ ქორქაშვილისადმი: „ოთხ თვეზე აქა ჩა ყასუმი იყო... უნდა წავსულიყავ ყარაზე, ისიც ვერ გავბედე. ვაითუ ეწყინოს, თუ ერთი ჭუქამი (დანაკლისი) მოვიღეს-მეთქი“ (ქიმ, 2236).

ყაფანი/ყაფი - გამოსაღები ფულისა. დ. ჩუბინაშვილი; სავაქრო ადგილი, სადაც დიდი სასწორიცაა - ი. გრიშაშვილი.

1. „ქალაქის ბაჟის, ყაფნისა და ციხის კარის შართლამა“ - დაწერილი 1736 წელს (ი. დოლიძე, 1965, №101).

2. დასტურლამალი - „ყაფნის რიგი ასრე არის...“ (ი. დოლიძე, 1965: 282).

შართლამა - არაბული წარმოშობის თურქული. შართ - პირობა, ლა - სახელიდან ზმნის მაწარმოებელი.

1. „ეს შართლამა მოგეციოთ შენ მურვანისშვილს მურვანსა და ბააკას, ასე რომ წლევანდელი სურამის ბაჟი ამ ნავროზიდამ იმ ნავროზამდის ათ თუმნათ მოგეციოთ, ეს დაფათით სარქარში უნდა მიაბარო“ - 1752 წ. (ხეც, Ad - 1453).

2. „ქალაქის ბაჟის, ყაფნისა და ციხის კარის შართლამა“ - დაწერილი 1736 წელს (ი. დოლიძე, 1965, №101).

ჩელიეჟი - მეორმოცედი - დ. ჩუბინაშვილი. განაწილება, ნაწილი - სპ.

1. „გაგვიჩენია ჯამაგირი ჩვენის პაპიდაშვილს ელენესთვინ სამი თუმანი. ყოველს წელიწადს თავისი ყაბზით (ბარათი, ხელწერილი) ქალაქის ბაჟის ჩელიეჟიდამ აიღებდეს და ქვეყნის კარის მოხელენი ამის ყაბზს მებაჟეს ანგარიშში ჩაუგდებდენ“ (1701 წ. ხეც, Hd - 13).

2. ანგარიშის წიგნი სამღივანბეგოსი. XVIII ს.: „თ (ცხრა თუმანი) შაქარამ ჩელიექიდან და საყარაულოდამ და ბექდიდამ...“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1955: 135).

3. იჯარის ხარჯის წიგნი, 1789-91 წწ.: „ამ წელს ჩელიექი და საყარაულო და მარილი სიძე შაქარას და იოსებას იჯარით ჰქონდათ. რაც ჩვენთვის მოუციათ და დაგვიხარჯამს, ამას ქვეით სწერია...“ (ნ. ბერძენიშვილი, 1953: 245).

4. ბრძანება გიორგი მეფისა დავით ბატონიშვილისადმი, 1799 წ.: „ჩელიექს მობარათე დიდათ აწუხებს სადმე ვისაც ჩვენი ბარათი ჰქონდესთ. ორმოც დღემდის ყველა ბარათი დაყენებული უნდა იყოს და ჩვენთვის აიღებდეს, მოგვახსენო რაც იყოს... კაკალა რომ დაუსვამთ მოხელეებსა, მაღამდინ იჯარადარი გამოჩნდებოდეს, თვალი მაგას უნდა ეჭიროს... ჩელიექი, ასრევე ღვინის ბაჟი ამანათქარს თათულისი რომ მაგასაც ნურავის შეაწუხებინებ...“ (ხეც, Sd – 1027).

5. მოურავის სარგო. XIX ს. I მესამედი: „პირველად ჩელიექისა მქონდა ოთხმოცი თუმანი... ახალწლის საქარი მამერომეოდა ასნაფიდამ, 24 მინალთუნი აღდგომას ბატკანს მამგვრიდა ყოველი ასნაფი, ამის ფასი 4 თუმანი. 1 იანვარი რომ დადგებოდა, სამი დღე ქალაქის კარები მე შეჭირა, რაც ბაჟი შემოვიდოდა, ნახევარს მე ავიღებდი და ნახევარი სამეფო იყო, ამას რაოდენობა არ ერგო. ბევრჯერ ბევრს ავიღებდით, ბევრჯერ ცოტასა. აქედამც 20 თუმანი მომივიდოდა. წელიწადში ყასბებს ნიხრს რომ გადაუჭრიდით, ამათგან...“ (კ. კუცია, 1984: 200).

ხარაბა – დაქცეული – დ. ჩუბინაშვილი: ტიალი, ოხერი ადგილი – არ. – ი. გრიშაშვილი.

ტფილისის სიონის მამულების აღწერა, 1740 წ.: „ხარაზ ხანაში ერთი და ნახევარი უგირაო დუქანი არისო, სამრეკლოს ქვეშ ზემო მხარისაკენ პატარა დუქანი ხარაბაო, კიდევ ამის გვერდით ოთხი დუქანი დაქცეული და გასწორებულიაო...“ (ს. კაკაბაძე, 1913: 55-56).

ხრიდი / ხარიდი – ნასყიდი – სპ. საამხანაგო წიგნი ნაზარასი, 1801 წ.: „მოზდოკს თანხით გარდა ერთი ფართი სანათი (ხელწერილი) მიმაქვს, შაროანთ პარუნ შაროასი არის, თავნი არის, რომ ამის სავაღზე (პირი) მე ხელი მიმაქვს. კიდევ ერთი ფარდი სანათი მიმაქვს. ზურაბასშვილი სოლომონასი, რომ ამის სავაღზედაც ხელი მოვაწერე... ეს ზემო თეთრი უნდა ავიღო, მაკარიას წავიდე, უნდა ხრიდი ვქნა. ღმერთმა მგება მოიტანოს... ხრიდი აქ გამოვიტანე, ამის მოგება იქნან... ეხლა რომ წავიდე მოზდოკს და მაკარიას, ხრიდი მოვიტანო...“ (ცსა, 1450, ფ. 14, საქმე 148).

ჯუქამი – დანაკლისი – (დ. ჩუბინაშვილი): სათუო, აუსრულებელი საქმე – (ი. გრიშაშვილი). საამხანაგო წიგნი ზურაბასი სტეფანასადმი, 1779 წ.: „რაც ღმერთმა მოგვცეს, მოგება ნახევარი შენი სამოცი თუმანი სარმაით, შენ ბატონი სტეფანასია და ნახევარი მოგება მე ზურაბასია... ჯუქამი, ესეც მოგების კვალით არის, როცა მოინდომებ, შენი სარმია გავანაღლო და თავისი ანგარიშით მოგაბარო, რაც თარღუ ვქნა, ისიც შუა მოვიტანო“ (ცსა, 1450, ფონდი 18, საქმე 21).

აღნიშნული პერიოდის ქართულ (სავაჭრო-ეკონომიკურ) ისტორიულ საბუთებში გამოიყენება აღმოსავლური ფულის აღმნიშვნელი სიტყვები: ბისტი – ოთხი ფული, ყურუში – 1 მარჩილი ან 40 ფარა, რუბი – ყურუშის მეოთხედი (10 ფარა), მარჩილი – 3 აბაზი. საწყაო ერთეულები: ხაყათი, ჩარეკი – მეოთხედი და ა. შ.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

- მ. ანდრონიკაშვილი, 1996 .. მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, თბ., I, 1966; II, 1996.
- ი. აბულაძე, 1938 – ი. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართული“, თბ., 1938.
- ნ. ბართაია, 2011 – ნ. ბართაია, ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა, თბ., 2011.
- ნ. ბერძენიშვილი, 1953 – ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, II, თბ., 1953.
- ნ. ბერძენიშვილი, 1955 – ნ. ბერძენიშვილი, მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, III, თბ., 1955.
- ვ. გამრეკელი, 1980 – Гамрекелли В., Межкавказские политические и торговые связи восточной Грузии, I, Тб., 1980.
- ი. გრიშაშვილი, 1997 – ი. გრიშაშვილი, ქალაქური ლექსიკონი (გამოსაცემად მოამზადა რ. კუსრაშვილმა), თბ., 1997.
- ი. დოლიძე, 1965 – ი. დოლიძე, ი. ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ., 1965.
- ს. კაკაბაძე, 1913 – ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, V, 1913.
- კ. კუცია, 1984 – კ. კუცია, ამქრები XVII-XVIII სს. საქართველოს ქალაქებში, თბ., 1984.
- ქ. ლორთქიფანიძე, 1994 – ქ. ლორთქიფანიძე, თურქულიდან ნასესხები ლექსიკა შუა საუკუნეების ქართულ წერილობით ძეგლებში, სადისერტაციო ნაშრომი, 1994.
- დ. უჩანეიშვილი, 1967 – დოკუმენტები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, თბ., 1967.
- ქიმ – ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის მასალები.
- დ. ჩუბინაშვილი, 1984 – დ. ჩუბინაშვილი, ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.
- ცია – ცენტრალური ისტორიული არქივის მასალები.
- ციმ – ცენტრალური ისტორიული მუზეუმის მასალები.
- ხეც – ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული მასალები.

RUSUDAN KASHIA

ORIENTAL VOCABULARY ACCORDING TO GEORGIAN HISTORICAL (COMMERCIAL-ECONOMIC) DOCUMENTS

Close political and cultural relations with the oriental world contributed to the transfer of Oriental borrowings into the Georgian language such as *batlama*, *borji*, *dapati*, *tamasuki*, *tardu/tardo*, *mabpali*, *mujasma*, *rusumi*, *sarmia*, *savadi*, *sanati*, *urduna*, etc.

The proposed Oriental words mainly occurred in the historical documents with commercial and economic content at the end of the 17th and in the 18th century. No such terms are attested in earlier documented sources and it is worth noting that they do not occur in the historical documents of different nature (i.e. deeds of purchase, attribution).

Some of the words have acquired a new meaning in Georgian, while others maintained a slightly modified form.

Semantic evaluation of the borrowings is crucial for the study of the materials documented in Georgian.

ზეინაბ კიკვიძე

**ბარათაშვილის რეცეფცია
ტიციან ტაბიძის შემოქმედებაში**

ნებისმიერი ლიტერატურული ქმედინარეობა წინამორბედ ეპოქასთან გარკვეული ნიუანსებითაა დაკავშირებული. ოცმატური თუ იდეური საკითხები ხშირად მეორდება მომდევნო თაობის ნაწარვეში და უმეტესად პარადიგმული სახით ვლინდება. ასეთი გამეორებების ახსნა სხვადასხვაგვარი მიზეზითაა შესაძლებელი: მარადიულ პრობლემათა აქტუალიზებით, ეროვნულ მენსიერებაში ჩატვირთული ესთეტიკური კოდებით, სულიერი ნათესაობით, რეალობასთან დამოკიდებულებით და ა.შ. თუმცა გამეორება სულაც არ ნიშნავს ძველის პირვანდელი სახით მიღებას. ასე რომ არ ყოფილიყო, მარადიული კაცობრიული საკითხავები თავისი ერთფეროვნებით მოსაბეზრებელიც კი გახდებოდა. ცხადია, ხელოვნებაში ახალ ეპოქას მუდმივი პრობლემის ისეთი რაკურსით წარმოჩენა ქმნის, როგორც მანამდე არ ყოფილა სხვა შემთხვევაში შემოქმედნი ეპიგონობას ვერ ცდებიან და ვერც ახალს ჭნაბენ.

ქართველი სიმბოლისტები, რომლებიც ცდილობდნენ „ევროპული რადიუსით“ გაემართათ ლექსი და აღმოსავლეთიდან აეღოთ ტკბილზმოვანება, ეროვნული მწერლობის, კერძოდ, კი წინამორბედი საუკუნის მწერლების მიმართ სკეპტიკურად იყვნენ განწყობილნი და ერთადერთი რეალურ წინამორბედად ვაჟა-ფშაველას მიიჩნევდნენ. თუმცა, როცა კრიტიკულ ლიტერატურაში ისმება კითხვა: ჰყავდათ თუ არა ქართველ მოდერნისტებს ნაციონალურ ლიტერატურაში წინაპარი, .. უპირატესად, პასუხის საბით რომანტიზმი იკვეთება, თავისი ესთეტიკური პრინციპებით; მით უმეტეს, რომ კულტუროლოგიურ კვლევებში სიმბოლიზმი ნეორომანტიზმადაც მოიხსენიება (ი. პაიჭაძე, 2010). თუმცა ქართულ რეალობაში რომანტიზმსა და სიმბოლიზმს შორის მიმართება ევროპულისაგან განსხვავებული იყო. ამას განაპირობებდა ის, რომ ამ მიმდინარეობებს თითქმის საუკუნოვანი დისტანცია აშორებდა ერთმანეთთან; მათი კავშირი უფრო ისტორიული მენსიერების დონეზე არსებობდა და ქართველი სიმბოლისტებიც ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედებით მსოფლმხედველობაში დასაყრდენს ნაკლებად ეძებდნენ და აცნობიერებდნენ. ამით შეიძლება აიხსნას მათი არაერთგვაროვანი დამოკიდებულება ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიისადმი. ზოგადად ცისფერყანწელები ნაკლებად აღიარებდნენ რომანტიკოსებს. ბაოლო იაშვილი ეჭვობდა, თუ რამდენად შეეძლოთ მეცხრამეტე საუკუნის პოეტებს მეოცის ნახევრამდე მიღწევა. მისი აზრით, ბარათაშვილის „მერანიც“ კი დაიღალა ორმოცდაათი წლის კენებით.

სხვაგვარი პოზიცია ჰქონდა რომანტიკოსი პოეტისადმი ვალერიან გაფრინდაშვილს. ის სანდრო შანშიაშვილსა და შალვა ამირეჯიბს მის მოწაფეებად და გამგრძელებლებად მიიჩნევდა. ხოლო გალაკტიონის „მთაწმინდის მთვარე“ ბარათაშვილის ლექსის „შემოღამება მთაწმინდაზედ“ რეზონანსად მიიჩნდა. სიმბოლისტი პოეტი განსაკუთრებულად გამოყოფდა მერანს და მას ქართული პოეზიის მიუწვდომელ იდეალად რაცხდა. რომელთან მიახლოებასაც ცდილობდნენ მისი თანამედროვე პოეტები. „ბარათაშვილის „მერანი“ არის ქართული პოეზიის

მიუწვდომელი იდეალი და გარდაუვალი თემა. ქართველი პოეტები ცდილობენ მიუახლოვდნენ ამ იდეალს და ასეთ ცდად უნდა ჩაითვალოს გალაკტიონ ტაბიძის „ლურჯა ცხენები“. ტიციანის შესანიშნავი ლექსი „ცხენი ანგელოსით“ თემატურად ანალოგიური „მერანის“, თავისი ფორმით და შინაარსით არის სრულიად ახალი და განსაკუთრებული მიღწევა ქართული პოეზიის“ (ვ. გაფრინდაშვილი 1990: 596).

საინტერესოა, როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა ტიციან ტაბიძეს ბარათაშვილის მიმართ? მის ადრინდელ ობზულებებში საკმაოდ ხშირად ვაწყდებით ისეთი აზრების შემცველ ფრაზებს, რომლებიც ნიშნეულია რომანტიკოსი პოეტის შემოქმედებისათვის და გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში სახეზეა ლიტერატურული რეცეფცია.

ტიციანი მარტოობის პირველ კავალრებად ნიკოლოზ ბარათაშვილსა და მამია გურიელს მიიჩნევდა (მ. ჯალიაშვილი, 2009: 62). სწორედ მარტოობის თემა იქცა ცისფერყანწელი პოეტისთვის ერთ-ერთ მძლავრ მოტივად, რომელმაც სიმბოლისტურ ხილვებს რომანტიკული ესოტიკა შეუხამა.

ბარათაშვილის ლირიკაში აქცენტოებული თემატიკა (სულიერი ობლობა, მარტოობა, პიროვნული გაორება, საკუთარ მე-ში ორი საწყისის – ღვთაებრივისა და დემონურის ჭიდილი, ბედისწერასთან შებრძოლება) ნიშნეულია ტიციან ტაბიძის შემოქმედებისთვისაც. ეს არ არის უბრალო დამთხვევა. ამ შემთხვევაში უშუალოდ რეცეფციასთან გვაქვს საქმე, რადგან სიმბოლისტი პოეტი ზუსტად იმ რაკურსებს ირჩევს, რომლებიც რომანტიკოსი ავტორისათვის არის დამახასიათებელი.

ტიციანის სიყრმისდროინდელი ლექსები და მინიატურები მარტოობისა და წუთისოფლისადმი უნდობლობით, გულგრილობითა და ნაღველით ხასიათდება. უსათაურო ლექსში „ჩამოვკარ ჩანგურს“ ამქვეყნიური ამაოებითა და სევდით გაჭერებული წინადადებები ეხმიანება ბარათაშვილის ლექსს „ჩონგურს“, საიდანაც ეპიგრაფად ციტატა ამოუღია ტაბიძეს: „ჰოი, ჩანგურო, ნეტავი ოდეს ხმა მხიარული შენგნით მსმენოდის“ რომანტიკოს პოეტთან ჩონგური კავშირის ხმაზე უკრავს, მისი ჰანგები ოხვრა და ამოკვნესაა, რომლებიც წარსული დროის მოგონებით ჩააფიქრებს ავტორს. პოეტი ნატრობს ჩონგურისაგან მხიარული ჰანგის გაგონებას, მაგრამ მოლოდინი უშედეგოა, სიხარულის ნაცვლად გულმოკლული ჩივილი მოისმის.

ანალოგიური განწყობით იწერება ტიციანის ლექსიც, რომლის ჩონგურიც სამგლოვიარო ჰანგს გამოსცემს: მას არ შეუძლია დაამყდოს ავტორი, სევდიანი მუსიკა ასევე მწუხარე და უნუგეშო პოეზიას შობს. ტიციანი ერთმანეთისაგან მიჯნავს ჩონგურს, როგორც მუსიკალურ ინსტრუმენტს და ჩანგს, როგორც პოეზიის სიმბოლოს. მის გულშიც კავშირი ისაღვურებს, უკვნესის ობოლი სული და ბუნების სიხალასე, მოვარისა და ვარსკვლავების კაშკაში ვერ ჰგვრის იმედსა და შვებას. გულმოკლული პოეტი მარტოობას უფრო მეტად განიცდის.

ამ შემთხვევაში ბუნების თემა ანტონიმურია ბარათაშვილისეული ხედვის. თუ მთაწმინდის შემოგარენში მყოფი პოეტისათვის მოვარე და ვარსკვლავები იმედის განცდის დასაბამად მოიაზრება, სიმბოლისტი პოეტისათვის, პირიქით, ნაღვლის უფრო მეტად გაღრმავებას ემსახურება.

ერთ-ერთი საინტერესო სიმბოლო, რომელიც პოეზიაში ედგარ ალან პომ შემოიტანა, არის ყორანი. მასში მრავალი მნიშვნელობა ერთიანდება.

რომანტიკულ ლიტერატურაში განსუცდელიანი დროების, ბედი მღვერის, ბოროტი სულის განსახებად ის ბარათაშვილმა აქცია. ტიციანი მინიატურაში „ყორანი“ რიტორიკული კითხვითა და ალუზირების ხერხით გადასწვდება ბარათაშვილს და ყორნის სიმბოლოს რომანტიკული ესთეტიკის თვალსაზრისით აღადგენს: *ღვის არ სმენია მისი ბედითი ჩხავილი? ვისი დაობლებული სული არ იცნობს მის ფრთათა ბარტყუნს?*“ (ტ. ტაბიძე, 1985: 355). თუმცა პოეტი არ შემოიფარგლება მხოლოდ რომანტიზმის პრინციპით და ყორნის მხატვრულ სახეს ახალ ცნებით დატვირთვას სძენს, როცა წარმოსახავს მას არა მხოლოდ ლემისმკამელ ფრინველად, რომელშიც ავი ბედისწერა ჩაბუდებულია, არამედ როგორც გოლგოთას მთაზე, ჯვარზე გაკრული მაცხოვრის სისხლის მხვრეპელ საზარელ არსებად, რომელიც უფლისაგან დაწყევლილი ბოროტი ძალის მითოლოგიამადაც გაიაზრება. მასში ჩაწნეხილია ღვთაებრივთან დაპირისპირების პარადიგმული მნიშვნელობა.

სავარაუდოა, რომ ასეთი შეგრძნება სიმბოლისტ პოეტს რომანტიკული პოეზიიდან ჩამოყალიბებოდა. რადგან ამ მინიატურაში იგრძნობა ე.წ. ფსიქოლოგიური, თავისუფალი ასოცირების განცდა, სახელდობრ, ყორნის სიშავე ჯვარზე გაკრული იესოს დამტირებელი მავდალინას თვალ-წარბის სიმუქესთან პარალელდება, ქალის სახის ნაწილები კი ასევე ასოციაციური პრინციპით, შავი ფერის დომინაციით, პოეტს ბარათაშვილის სტრიქონს – *მიყვარს თვალეში მიბნედილები – ახსენებს: „იყავ წყეული – ლალადყო ხმითა დიდითა, მოსწყდა ჯვარცმულს ყორანი, მავდალინას მიაფრთხილდა. მის თვალ-წარბთა სიწყვდიადე ყორანს გადაედო და შავი გულით ეროიან გაშავდა ამისათვის იტყვიან მგოსნები, სატრფოს თვალეშით დაბნედილები, ყორნის ფრთას მიაგავს შავი თვალეშის“* (ტ. ტაბიძე, 1985: 356). ამ შემთხვევაში სიმბოლისტი პოეტისათვის შავი ზუსტად რომანტიზმისეულ გაგებას იოავსებს.

რომანტიზმის ესთეტიკაში მარტოობის თემა სამყაროს შეუცნობლობის, საკუთარი ხვედრის ვერგაგების შედეგად გაჩენილი პრობლემაა, რომელიც ასეთივე ხედვით ვლინდება ტიციანთან მინიატურაში „მარტოობა“. ეს ერთგვერდიანი თხზულება მთლიანად ეყრდნობა ბარათაშვილისეულ სევდის გამოვლენას, ნათესავებიოა და ახლობლებით გარშემორტყმულ პოეტს რომ სულიერობლობას შეკარძნობინებდა მინიატურა ისეთი ფრაზებით იწყება, გეგონებათ ტატოს წერილს ვკიოხულობდეთ, მაიკო ორბელიანისადმი რომ დაწერა. ტიციანი წერს: *„სადაც უნდა ვიყო, ყველვან, ყოველთვის მარტოობა ჩემი თანამგზავრია. მუდამ თან დამდევს, როგორც აჩრდილი, ვით შურისმაძიებელი ლანდი...“* (ტ. ტაბიძე, 1985: 290). *კარვად ვამჩნევ მას, რადგან ის ჩემი სულის განუყოფელი ნახევარია... როგორც მფარველი ანგელოზი, აღარ მშორდება და ნამდვილად კი დემონია, იქნეული სული, რადგან არ მაქვს მისგან მოსვენება“*. ამ ფრაზების წერისას ტიციანი უსათუოდ მძაფრად განიცდიდა ბარათაშვილისეულ ტკივილს; ისეთივე ემოციურობით ცდილობდა გავრკვია თანამდევნი აჩრდილის რაობა. მის იდუმალ არსში რა იმალებოდა – ანგელოზური სული თუ მეფისტოფელის აჩრდილი და იმოწმებდა კიდევ რომანტიკოს პოეტს: *„აჩრდილი სასტიკი და უღმობელია, მისი ღიმილი ღიმილია მეფისტოფელის და მის ხარხარზე არე-მიდამო კვნესის და მოსთქვამს. ალბათ, ამ ყოფას გრძნობდა მგოსანი, რომელმაც გვამცნო“* „ძნელი არის მარტოობა სულისა, მას ელტვიან სიამენი სოფლისა“, ალბათ, ეს მჭირდავი ჩრდილი იყო, რომელმაც მას მოუწამლა და წარუწყმიდა სარწმუნოება და დასტოვა „ქკუით ურწმუნო, გულით უნდო.

სულით მახვრალი". მიიზარ აჩრდილო, ვაფიცებ, თანაც გემუდარები, დიდხანს დარჩები კვლავ ჩემთან? მეყო რაც ვზიდუ ტანჯვის უღელი, გემუდარები ჩამომეხსენი, სიმშვიდე სულის დამიბრუნე" (ტ. ტაბიძე, 1985: 291).

სულიერი გაორება და საწყუთროს საცდუროთა ტკიბლ ყოფად წარმოსახვა, ლამაზ ალტქმათა ბრმად შინდობა რომანტიზმის ესთეტიკაში ძირითადი ლიტერატურული და ბარათაშვილის პოეტურ შედეგებშიც საკმაო სისრულითაა დამუშავებული. ცხოვრება მშვენიერ ნიღაბშია გახვეული, რომლის სიყალბეს ვერ ამჩნევს ყმაწვილთა ბრმა სარწუნობა. „სულო ბოროტო“ და „ვბოვე ტაძარი“ ტიციანისათვის ერთგვარ ინსპირაციის წყაროდ შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან მის მინიატურებში ხშირადგანა რომანტიზმის ძირითადი პოსტულატები: მისტიკური გარემო, მომზიბვლედი, მაგრამ ყალბი აწმყო, რომელიც მალევე ავლენს საკუთარ სახეს და ფაქტის წინაშე დარჩენილ პოეტის სულს ფლეთს, როგორც დემონი, ამ მოსაზრების დასადასტურებლად შეიძლება შევადაროთ ორივე პოეტის შემოქმედებიდან ცალკეული მონაკვეთები:

ტიციანის „სილუეტები“: „ის უამი იყო, როცა ადამიანს სიყვარული სწამს და აჩრდილივით ავსებს ქვეყანას, ანგელოსის სახით მე დემონი მეჩურჩულებოდა; მეც ყურს უფდებდი, რაღაც მომზიბვლავი ისმოდა იმ ხმაში“ (ტ. ტაბიძე, 1985: 330).

ბარათაშვილი: „ვისი ხმა არის ეს იდუმალი?“ ან კიდევ: „ტანჯვათა შორის სიამეთა დამისახვედი“.

ლიტერატურული და თეოლოგიური თვალსაზრისით სიყვარული ღვთაებრივია და უმანკოებით, ანგელოზური სახით ეცხადება ადამიანს, მაგრამ სიმბოლიზმში ის იქცევა ნიღბად, რომელსაც დემონი ირგებს. მან სწორედ ამ შირმით უნდა მოხიბლოს პოეტი, როგორც გამოუცდელი ყრმა. მთლიანად დაიმონოს მისი არსება და შემდეგ ჩამოიხსნას ნიღაბი, წარმოსდგეს ნამდვილი სახით. ასეთივე პრინციპით ვლინდება ბოროტი სული ბარათაშვილის ლირიკაშიც. „სულო ბოროტოს“ თემატიკა პარადიგმულად ხშირადგანა ზოგადად მოდერნისტულ ლიტერატურაში. ამ თემის ერთგვარი ვარიაციაა ოსკარ უაილდის „დორიან გრეის პორტრეტშიც“, რომელიც პრობლემის გააზრების ორიგინალური ხედვით ერთგვარ საყრდენად იქცევა ქართულ სიმბოლიზმში და მის „ევროპულ რადიუსს“ ადასტურებს. თუმცა ეროვნული ლიტერატურის მიერ ცნობიერებაში ჩადებული კოდი მოქმედებს და ცხადყოფს ეპოქათა გადაძახილს. მართალია, სიმბოლიზმი არ ყოფილა რომანტიზმის უშუალო მემკვიდრეობა. მაგრამ ახალი დროების პერიპეტეიებმა კვლავ აქტუალური გახადა უნიშნული თემატიკა.

„სილუეტების“ სათაურით გაერთიანებულ მინიატურებში ერთ-ერთში ბედის სიმღერა“ ახალი ვარიაციით ხშირადგანა „მერანის“ პათოსი. ტიციანთან ბედისწერის სიმღერა სიკვდილის ვხაზუ ისმის. ბედნიერება, როგორც მატეოლოგიური ფენომენი, სადღაც აპრიორულად არსებობს, მაგრამ იქამდე მასსვლედი ვხა საფლავზე გადის, რომელზედაც „ჩონჩხების ქნარზე მღერის მკვდილი“ და „აკვდება სატრფოს ძახილი“, თუმცა ბედისწერის სიმღერა კვლავ მოსმის, რადგან მასში ჩანერგილია უკვდავება, მართალია, საკმაოდ ბუნდოვნად. მაგრამ რამდენადმე მიახლოებულად აქაც „მერანის“ რეცეფციაა.

ტიციანის ლექსი „გასწი, დემონო“ თემატურად, დროის აჩქარებული რიტმის წარმოსახვიო, ცალკეული პასაჟების ვარიაციული გამეორებებით

მთლიანად ჯდება „მერანისულ“ კონტექსტში: ცალკეული სიტყვები, მიმართვები, რიტორიკული შედახილები და, რაც მთავარია, წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულება რუტინულ ცხოვრებასთან. აახლოებს რომანტიკული და სიმბოლისტური პოეტების ლირიკულ გმირებს და მათ სწრაფვას, გაეჭინენ წუთისოფლის ამაოებას, თუმცა რომანტიკოსთან პოეტური მე-ს წინააღმდეგობათა დაძლევის სიმბოლო მერანია, სიმბოლისტთან კი – დემონი. ბარათაშვილის გმირმა ბედის სამძღვარი უნდა გადალახოს. ტიციანისამ – უფსკრულის ფსკერი უნდა იხილოს. „*ნუ დაისვენებ, გასწი. დემონო!*“ მიმართავს ტაბიძე ლირიკულ გმირს. ამ ფრაზას ესადაგება: „*ნუ შეიბრალებ დაქანცულობით შენსა მხედარსა*“, თუმცა ტიციანისათვის პოეტური სულის თავშესაფარი და ნავთსაყუდელი ჯოჯოხეთშია. ბარათაშვილის გმირმაც იცის, რომ განწირულია და მარტო მოკვდება, მას ვერც სატრფო და ვერც დედა დაიტრებენ. ტიციანთან სატრფო მოლაღატედ და მაცდურად წარმოსახება, თუმცა დედის რაობა არ იცვლება, დედა კვლავ მის დამტრებლად ვლინდება. აქ დომინირებს ზეპირსიტყვიერებაში ფიქსირებული სტერეოტიპი დედისა და სატრფოს ბუნებაზე. ბარათაშვილის გმირმა იცის, რომ დაიღუბება. მაგრამ მისი მერნის აღტაცებულ ქროლვას აქვს მიზანი, – მოძმისათვის ახალი ვზის გაკვალვა. ტიციანთან ასეთი მიზნობრიობა არ ჩანს. პოეტის სული მთლიანად მინდობილია დემონს, დემონების საუფლო ჯოჯოხეთია, იგივე არყოფნაა, თუმცა პოეტი მას სამოთხედ მიიჩნევს და დარწმუნებულია, რომ მშვიდ განსასვენებელს მოიპოვებს. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ გალაკტიონის ფრაზა: „*ვით სამოთხიდან ალიგიერი, მე ჯოჯოხეთით ვარ დაფარული*“.

როგორც ჩანს, მოდერნისტულ დისკურსში კლასიკური მწერლობის მყარი ორიენტირები საპირისპირო ან პოლარული ადგილებით იცვლება და ხედვის ასეთი პრინციპი ვლინდება ტიციან ტაბიძის პოეზიაშიც. მისი ლირიკული გმირი დემონი მთელ რიგ ლექსებში ამბივალენტური ხასიათისაა. პოეტი გრძნობს მის ცბიერებასა და ბოროტებას. იცის მისი ნამდვილი არსი, მაგრამ რიგ შემთხვევაში ემორჩილება კიდევ და საკუთარი სურვილებისა და მისწრაფებების გამომხატველად აქცევს.

*„გასწი დემონო. გაშალე ფრთები,
სადაც შენ წაბჯალ. მეც იქ მოვყვები.
ნეტა სად არის არყოფნის კუთხე,
ჩემი სამოთხე, ჩემი ედემი“.*

ლიტერატურულ კრიტიკაში გამოთქმულია შეხედულება, რომ დემონის თემა ლერმონტოვიდან აიღეს სიმბოლისტებმა. საფიქრებელია, რომ ის უფრო ბარათაშვილისეული შავი ყორნისა და ბოროტი სულის ტრანსფორმირებული სახეა. ბედისწერასთან ბრძოლის მოტივის რომანტიკული გაგება (მოყვასისათვის თავგანწირვა) გამოსახვის სიმბოლისტური მეთოდით იგივე რჩება სიმბოლისტ პოეტთან. „მერანის“ პათოსი იდეურ დონეზე ძალიან ბუნდოვანი ალუზიით ხშიანდება პოემაში „*ცხენი ანგელოსით*“. ლირიკული გმირი ამ შემთხვევაში თეთრ ცხენზე ამხედრებული მხედარია. ეს სიმბოლო რამდენიმე მხატვრული სახის ფუნქციას შეითავსებს ის შეიძლება იყოს წმინდა გიორგის პარადიგმული სახე, რომელიც აპოკალიფსურ ეპოქაში საქართველოს გადამრჩენელად ესახება ავტორს, რადგან ისტორიულად ყოველივე ამ წმინდანთან ასოცირდებოდა ქვეყნის გადარჩენის იმედი („*მორბიბაო აუკორო-მარტო იმედი ცხენი ანგელოსით*“).

შესაძლოა იგულისხმებოდეს პოეტური ენერგია, რომელიც თავად პოეტების სულიერი გადარჩენის მისიით ვლინდება („ჩვენ პოეტებიც თუ ვართ დღემდე შენი ამბრა“), შესაძლოა ის იყოს თავად პოეტური სიტყვა, ისტორიულ გმირებს რომ არ მისცემს უფლებას დავიწყებაში ჩაიძირონ, ასევე, შეიძლება ის ის მხედარიცაა, რომლისთვისაც ეკლიანი გზა გაჭრა თავად ბარათაშვილმა.

ტიციან ტაბიძე ახალი სახეებით, ხედვის ორიგინალური დეტალებით სიმბოლისტური ესთეტიკის პოზიციიდან აგრძელებს ქართული რომანტიზმის მსოფლმხედველობრივ ხაზს და ამით მსოფლიო ლიტერატურულ პრობლემატიკასაც ეხმიანება.

გამოყენებული ლიტერატურა

ივ. ამირხანაშვილი, 2009 – ივ. ამირხანაშვილი, „მე არ ვწერ ლექსებს, ლექსი თვითონ მწერს“, წიგნში: ცამეტნი (ცისფერყანწელები ქართულ კრიტიკულ პროზაში), ქუთაისი, 2009.

ნ. ბარათაშვილი, 2013 – ნ. ბარათაშვილი, ლექსები და წერილები, თბ., 2013.

ვ. გაფრინდაშვილი, 1990 – ვ. გაფრინდაშვილი, ლექსები, პოემა, ესეები, წერილები, მწერლის არქივიდან. თბ., 1990.

თ. პაიჭაძე, 2010 – თ. პაიჭაძე, მოდერნისტული მოდელების გააზრებისათვის ქართულ შემოქმედებით სივრცეში, AARS GEORGICA, www.georgianart.ge, 2011-12-08.

ტ. ტაბიძე, 1985 – ტ. ტაბიძე, ლექსები, პოემები, პროზა, წერილები, თბ., 1985.

მ. ჯალიაშვილი, 2009 – მ. ჯალიაშვილი, ცისფერყანწელები – ქართული პოეზიის დენდები, წიგნში: ცამეტნი (ცისფერყანწელები ქართულ კრიტიკულ პროზაში), ქუთაისი, 2009.

ZEINAB KIKVIDZE

THE RECEPTION OF BARATASHVILI IN TITSIAN TABIDZE'S CREATIVE WORK

Any literary movement is associated with its preceding epoch by means of certain nuances. Thematic and ideological issues are frequently repeated and mostly occur paradigmatically in the thoughts of next generations. Romanticists have been considered to be the predecessors of Georgian Symbolists in the national literature. Titsian Tabidze's creative work reveals the themes (spiritual orphanhood, loneliness, split personality, clash of two principles – divine and demonic within his ego, struggle against destiny) emphasized in Nikoloz Baratashvili's lyric poems. This is not a mere coincidence. It is an immediate reception as far as the Symbolist poet chooses exactly the same aspects as those characteristic of the Romanticist author and portrays them by means of aesthetic principles.

მიხეილ ლაბაქი

**ენისა და კილოს გამიჯვნის პრობლემა:
სისტემურ-სტრუქტურული კრიტიკის
კრიტიკული ანალიზი**

1. ენობრივი სისტემა და მისი სახესხვაობანი. თანამედროვე ენათმეცნიერებაში მიღებული განმარტების თანახმად, ენა ისტორიულად ჩამოყალიბებული სისტემაა, რომელიც საერთო წარმოშობისა და მეტ-ნაკლებად ერთგვაროვანი სტრუქტურის მეზოსისტემებს (კილოთა ჯგუფებს) აერთიანებს. თავის მხრივ, თითოეული მეზოსისტემა შედგება მიკროსისტემებისაგან (კილოებისგან), მიკროსისტემები კი მიოსისტემებისაგან (კილოკავებისაგან); ანალოგიურად, მიოსისტემებიც შეიცავენ მიკრომიოსისტემებს (თქმებს). სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ისტორიულად ჩამოყალიბებული სისტემის (ენის) ყოველი კომპონენტი (კილოთა ჯგუფი, კილო, კილოკავი...) სტრუქტურით მისივე მიკრომოდელს წარმოადგენს.

თავის მხრივ, ყოველი ისტორიულად ჩამოყალიბებული სისტემა წარმოადგენს დიასისტემის (ენათა ჯგუფის) ნაწილს. დიასისტემები ერთიანდება მაკროსისტემაში (ენათა ჯგუფში), ხოლო მაკროსისტემები კი, შესაბამისად, მეგასისტემას (ენათა ოჯახს) შეადგენს. შეიძლება ითქვას ისიც, რომ მეგასისტემის ყოველი კომპონენტიც (მათ შორის, ცხადია, სისტემაც) სტრუქტურით მისივე მიკრომოდელს წარმოადგენს.

ენობრივი სისტემის უმნიშვნელოვანეს მახასიათებელს წარმოადგენს ორიენტირი ანუ კილოთზედა/სტანდარტული ფორმა (რაც უმეტეს შემთხვევაში იგივეა, რაც სამწიგნობრო ნორმა) და, როგორც წესი, სისტემის შემადგენელი ყოველი ქვესისტემა თვისობრივად უნდა მიემართებოდეს მას.

ზოგადად, ენობრივი სისტემა სიმეტრიულია მაშინ, როცა ქვესისტემებს აქვს იმგვარი საერთო ორიენტირი, რომელსაც თითოეული მათგანი თვისობრივად ერთგვარად მიემართება; თუ საერთო ორიენტირისადმი ქვესისტემების თვისობრივი მიმართება არაერთგვაროვანია, სისტემა ასიმეტრიულია; მაგალითად, სიმეტრიულ ენობრივ სისტემას წარმოადგენს არაბული და ქართული (ქართველური); კერძოდ:

თითოეული არაბული კილო (ეგვიპტური, მაღრიბული, სირიულ-ლიბანურ-პალესტინური, ერაყული...) თვისობრივად ერთგვარად მიემართება სამწიგნობრო არაბულს (ე.წ. FushK&S) და მასთან შედარებით მეორეულია (მსჯელობისთვის იხ.: აბდ ელ-ჟავადი, 1992: 269-270).

თითოეული ქართველური კილოც (მეგრული, ლაზური, სვანური, გურული, აჭარული, იმერული, ხევსურული, თუშური...) თვისობრივად ერთგვარად მიემართება სამწიგნობრო ქართულს (ქართველურს) და მასთან შედარებით მეორეულია (ვრცლად იხ.: არნ. ჩიქობავა, 1936: 205-206; ტ. ფუტყარაძე, 2005: 15).

კლასიკურ ასიმეტრიულ ენობრივ სისტემას კი წარმოადგენს, მაგალითად, იტალიური, რომელშიც სამწიგნობრო ნორმა და ისეთი ქვესისტემები, როგორცაა სიცილიური, ნეაპოლური, რომაული, ვენეტური და სხვ. წარმოშობით თანაბარი დონის ენობრივი ერთეულებია (ვრცლად იხ. კ. გრასი, 1993: 279-310). აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თანამედროვე მსოფლიოში სიმეტრიულ ენობრივ სისტემებს კარბობს ასიმეტრიული ენობრივი სისტემები.

ყველა ენობრივი სისტემა, რომელსაც ერთი ორიენტირი აქვს, მონოცენტრულად იწოდება. ამას გარდა, არსებობს პოლიცენტრული ენობრივი სისტემებიც, რომლებიც მოიცავს ორ ანდა მეტ თანასისტემას, თავ-თავისი თანაორიენტირებით: ამგვარი სისტემების კლასიკურ მაგალითს წარმოადგენს ინგლისური და ესპანური – ორივეს რამდენიმე ეროვნული ვარიანტი (თანასისტემა) და შესაბამისი სამწიგნობრო ნორმა (თანაორიენტირი) აქვს. თუმცა ყოველი მათგანი ერთიან სისტემათა შემადგენელი ნაწილია. დავძენთ იმასაც, რომ თანასისტემა არავითარ შემთხვევაში არ უდრის მეზოსისტემას – ამ უკანასკნელისაგან მას განასხვავებს თანაორიენტირის არსებობა: ამერიკელების სამეტყველო კილოები. ზოგადად, ინგლისურის ქვესისტემებია, მაგრამ შეადგენს ამერიკულ თანასისტემას და არა ბრიტანულს; ასევე: მექსიკელების სამეტყველო კილოებიც ესპანურის ქვესისტემებია, მაგრამ შეადგენს მექსიკურ თანასისტემას და არა ბირენულს; ეს ასეა, რამდენადაც ამერიკელისთვის და მექსიკელისთვის სტანდარტულ (სამწიგნობრო) და მშობლიურ ენას წარმოადგენს ინგლისურისა და ესპანურის ამერიკული და მექსიკური ვარიანტები (ვრცლად იხ.: რ. თომპსონი, 1992: 45-70; დ. კრისტალი, 2003: 234; პ. მეთიუზი, 2007: 289). შდრ.: ყოველი არაბისთვის დედაენაა სტანდარტული არაბული – ერთიანი სამწიგნობრო არაბული ენა.

ზოგიერთი პოლიცენტრული ენის ამა თუ იმ ეროვნულ ვარიანტს ეტყობა ხოლმე რომელიმე კილოს გავლენა – მაგალითად, გერმანულის შვეიცარიული ვარიანტი შვაბურ კილოთა გავლენას განიცდის. ავსტრიულ ვარიანტში კი ბავარიული კილოების გავლენაა მეტად შესამჩნევი (უ. ამონი, 1995: 14-17); ასევე: ნიდერლანდურის (პოლანდიურის) ბელგიურ ვარიანტში საგრძნობია ადგილობრივ ფლამანდურ კილოთა გავლენა (ბ. დონალდსონი, 1996: VIII). ცხადია, გერმანულისა და ნიდერლანდურის ტიპის პოლიცენტრული სისტემები განსხვავდება ინგლისურის ან ესპანურის ტიპის პოლიცენტრულ სისტემათაგან – თუკი ეს უკანასკნელი უწინდელი მონოცენტრული სისტემების ტრანსპლანტაციის შემდგომი გავრცობის შედეგად არიან წარმოქმნილნი, გერმანული და ნიდერლანდური პოლიცენტრულ სისტემებად ცალკეულ კუთხეთა პოლიტიკური საზღვრებით გათიშვის შედეგად ჩამოყალიბდა.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, პოლიცენტრული სისტემები ორი სახისაა: გავრცობილი და გათიშული. დავძენთ იმასაც, რომ არაიშვიათად, ზოგი პოლიცენტრულ-გათიშული სისტემის შემადგენელ თანასისტემათა სტატუსი შესაძლოა შეიცვალოს:

XX საუკუნის 90-იან წლებამდე არსებობდა ერთიანი პოლიცენტრულ-გათიშული სისტემა – სერბულ-ხორვატული, აღმოსავლური (ეკავური) და

დასავლური (იეკავური) ვარიანტებით. XXI საუკუნის დასაწყისიდან მოყოლებული, აღმოსავლურ ვარიანტს ოფიციალურად ეწოდება **სერბული ენა**, დასავლურ ვარიანტს კი ხორვატიაში – **ხორვატული ენა**, ბოსნიასა და ჰერცეგოვინაში – **ბოსნიური ენა**, ჩერნოგორიაში – **ჩერნოგორიული ენა** (მ. ოკუჯა, 2008: 7-11). ამგვარი პრეცედენტები განაპირობებს ოდინდელი ერთიანი სისტემის საბოლოო დაშლას; მით უმეტეს მაშინ, როცა აწ ენებად წოდებულ, ყოფილ ვარიანტებზე მეტყველი საზოგადოებები ერთმანეთს პოლიტიკურად ან რელიგიურად უპირისპირდებიან: იმგვარი სისტემები, როგორებიცაა, მაგალითად, ჰინდი და ურდუ, ბენგალური და ასამური, ანდა გალისიური და პორტუგალიური, წარსულში ერთიან, პოლიცენტრულ-გათიშულ სისტემათა თანასისტემებს წარმოადგენდნენ.

არაიშვიათად, ენობრივ სისტემას შესაძლოა საერთოდ არ გააჩნდეს ორიენტირი – ასეთ შემთხვევაში გვექნება **კლასტერი** (ინგლ. cluster „კონა“) ანუ **მყიდვე სისტემა**. როგორც წესი, მყიდვე სისტემებს წარმოადგენენ უმწერლობო ტომობრივი ენები, რომლებზე მეტყველთ ერთიანი ეროვნული თვითშეგნება არ გააჩნიათ: მაგალითად, დაღესტნის რესპუბლიკის (რუსეთის ფედერაცია) წუშადის რაიონის ექვს სოფელში (კვანადა, ოლონდოდა, ხუშტადა, ჰემერსო, თლისსი, თლიბიშო) გავრცელებულ უმწერლობო ენობრივ ერთეულს **ბაგვალურ ენას**, მასზე მეტყველთ კი – **ბაგვალებს უწოდებენ**¹; თუმცა „თვითონ ბაგვალებში „ბაგვალების“ აღსანიშნავად ზოგადი ტერმინი არ ჩანს (წარმომავლობას ასახელებენ ფუძე აულის მიხედვით)“ (ტ. გუდავა, 1970: 3; ხაზგასმა ჩემია – მ.ლ.); შესაბამისად, ყოველ „ბაგვალს“ მშობლიური სოფლის მეტყველება, არაიშვიათად, დამოუკიდებელ ენად მიაჩნია. ასეთივე ვითარება დასტურდება აშშ-ის ავტოქტონ მოსახლეთა შორისაც: სიუს ინდიელები მეტყველებენ **დაკოტას, ნაკოტას და ლაკოტას** კილოებზე, ამიტომაც ისინი თავიანთ თავს უწოდებენ **დაკოტას, ნაკოტას ან ლაკოტას** კილოების მიხედვით. აგრეთვე, იყენებენ სხვა ტომობრივ დასახელებებსაც. სახელწოდებები „სიუ“ და „ასინიბოინი“ მომდინარეობს იმ დასახელებებისაგან, რომლებითაც მათ აღმოსავლელი მეზობლები – ალგონკინები იხსენიებდნენ² (ბ. ინგჰემი, 2003: 1; ხაზგასმა აქაც ჩემია – მ.ლ.).

ბუნებრივია, „ბაგვალური“ და „სიუ“ არსებობს მხოლოდ კილოთა სახით, კილოთზედა ფორმა მათ არ გააჩნიათ, რადგანაც მათზე მეტყველთ არ აქვთ ერთიანი თვითშეგნება. ამის გამო, კილოები „ენებად“ ერთიანდება მხოლოდ სისტემურ-სტრუქტურულ მონაცემთა მიხედვით და ორივე ენობრივი ერთეულის დასახელება გარკვეულწილად **პირობითია** – ეგზოეთნონიმებს ეფუძნება. კოდიფიცირების შემთხვევაში, მათგან შესაძლებელია მივიღოთ ან **მონოცენტრულ-ასიმეტრიული სისტემა** (თუკი სტანდარტული სამწიგნობრო ფორმა ერთ რომელიმე კილოზე დაყრდნობით დამუშავდება), ან **პოლიცენტრულ-გათიშული სისტემა** (თუკი თითოეული კილოს საფუძველზე

¹ ბაგვალები ანუ ბაგვალალები სამწიგნობრო ენის ფუნქციით ახლომონათესავე ხუნძურს იყენებენ, ეროვნებითაც ხუნძებად აღირიცხებიან (ქსე, ტომი II, გვ. 125).

² They refer to themselves as either Dak'ota, Nak'ota or Lak'ota depending on their dialect, although also using other tribal group names. The names Sioux and Assiniboine are derived from names used for them by their Algonquian neighbours to the east".

სტანდარტული სამწიგნობრო ფორმა ცალ-ცალკე დამუშავდება), ანდა დამოუკიდებელი სისტემები (თუკი თითოეული კილოს საფუძველზე სტანდარტული სამწიგნობრო ფორმა ცალ-ცალკე დამუშავდება და მათზე მეტყველნი ერთმანეთს დაუპირისპირდებიან).³ ამდენად, ინგლისურიდან მომდინარე „კლასტერის“ ან „დიალექტური კონტინუუმის“ ნაცვლად, უორიენტერო ენობრივი სისტემის აღსანიშნავად გაცილებით მარჯვე ჩანს ტერმინი „მყიფე სისტემა“.

მაშასადამე, გამოიყოფა ენობრივი სისტემის სამი სახესხვაობა: მონოცენტრული, პოლიცენტრული და მყიფე.

2. ენობრივი სისტემა თუ ქვესისტემა? ამა თუ იმ სამეტყველო ერთეულის გამოკვლევისას, უპირველეს ყოვლისა, ითვალისწინებენ მის სისტემურ-სტრუქტურულ მონაცემებს, რათა დაადგინონ, რომელ ენობრივ ოჯახს (მეგასისტემას) განეკუთვნება. ამავდროულად, ენობრივ ერთეულთა სტატუსის განსაზღვრა – დამოუკიდებელი ენობრივი სისტემაა (ენაა) თუ ქვესისტემაა (კილოა) – ხშირად ჭირს. ამ მიზნით სისტემურ-სტრუქტურული კრიტიკიუმში პირველად გამოიყენა იტალიური ლიტერატურის ფუძემდებელმა, აღორძინების ხანის თვალსაჩინო წარმომადგენელმა, პოეტმა დანტე ალიგიერიმ – ლათინურად დაწერილ ცნობილ ტრაქტატში „მდაბიური მჭევრმეტყველებისათვის“ („De Vulgari Elo-quentia“, 1302-1305 წწ.) მან საგანგებოდ მიმოიხილა იმდროინდელი იტალიის ენობრივი ვითარება, რომელიც იქ ხალხური ლათინურის (Sermō Vulgaris) კილოებად დაქუცმაცების შედეგად წარმოიქმნა და არსებითად მართებული ანალიზი გააკეთა: „აქ მოსახლეთა ენა თანამიმდევრულად იცვლება როგორც ერთი. ისე მეორე მხრიდანაც: სიცილიელთა ენა უკავშირდება აპულიელებისას, აპულიელებისა – რომაელებისას, რომაელებისა – სპოლეთოელებისას, რომლებიც თავის მხრივ, [ენობრივად] ტოსკანელებს უახლოვდებიან, ხოლო ტოსკანელთა [ენა] უახლოვდება გენუელებისას, გენუელებისა – სარდინიელებისას; კალაბრიელთა [ენა] უახლოვდება ანკონელებისას, ამ უკანასკნელებისა – რომანიელებისას. რომანიელები [ენობრივად] ახლოს დგანან ლომბარდიელებთან, ლომბარდიელები – ტრევიზოელებსა და ვენეციელებთან; თავის მხრივ, ეს უკანასკნელები აკვილიელებს უახლოვდებიან, აკვილიელები კი ისტრიელებს. ასე რომ, არც ერთი ჩვენგანი [ენობრივად] ძველ ლათინებს აღარ შეესაბამება“.⁴

³ მაგალითად, კავკასიაში ოდინდელი მყიფე სისტემისგან მიღებულ მონოცენტრულ-ასიმეტრიულ სისტემას წარმოადგენს დარგუული ენა (სამწიგნობრო ნორმა დამუშავებულია აკუშური კილოს საფუძველზე; მის გარდა, არსებობს 37 სხვა კილოც); პოლიცენტრულ-გათიშულ სისტემას წარმოადგენს ოსური (აქვს ორი სამწიგნობრო ნორმა ორი ძირითადი კილოს [ირონულისა და დიგორულის] საფუძველზე), ხოლო დამოუკიდებელ სისტემებს წარმოადგენს ჩეჩნური და ინგუშური (ნახური მყიფე სისტემის ამ ქვესისტემებზე ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად დამუშავდა სამწიგნობრო ნორმები [იხ. ასევე არნ. ჩიქობავა, 1965: 8-9]).

⁴ In utroque quidem duorum laterum, et hiis que secuntur ad ea, lingue hominum variantur: ut lingua Sicularum cum Apulis, Apulorum cum Romanis, Romanorum cum Spoletanis, horum cum Tuscis, Tuscorum cum Ianuensibus, Ianuensium cum Sardis; nec non Calabrorum cum Anconitanis, horum cum Romanodiolis, Romandiolorum cum Lombardis, Lombardorum eum Trivisianis et Venetis, horum cum Aquilegiensibus, et istorum cum Ystrianis. De quo Latinorum neminem nobiscum dissentire putamus.” ვინოწმებო 1948 წ. ფლორენციული გამოცემის მიხედვით, გვ. 15.

ამდენად, მთავარი პრინციპი, რასაც ეყრდნობა სისტემურ-სტრუქტურული კრიტერიუმი, უკვე XIV საუკუნიდან იყო ცნობილი, მაგრამ მეცნიერებაში ის დაამკვიდრა გერმანული კილოთმცოდნეობის ფუძემდებელმა, იოჰან ანდრეას შმელერმა (1821: 4): სახელები და ფორმები იმთავითვე დადგენილი წესებითა და მუდმივად მხოლოდ სამწიგნობრო ენაში უკავშირდება ერთმანეთს. ცხოვრებაში ეს დამოკიდებულია კლიმატურ თუ ათასგვარ სხვა ფიზიკურ გავლენაზე. გარდა ამისა, [სასაუბრო ენაში] არსებობს ისეთი სახელები თუ ფორმები, რომელთა წარმოქმნა რაიმე პირდაპირ თუ ირიბ გავლენას ვერ უკავშირდება. ასე რომ, ყოველი ენა - [გავრცელების არეალის] კლიმატურ-გეოგრაფიული თავისებურებებიდან გამომდინარე - იყოფა რამდენიმე მსხვილ კილოდ ანუ დიალექტად.⁵

ამ შეხედულების თანახმად, სისტემის ორიენტირსა და ქვესისტემათა შორის უნდა არსებობდეს გრამატიკულ მოვლენათა სისტემურობა: ქვესისტემები თავისუფალია იმგვარი ხელოვნური შეზღუდვებისაგან, რაც ორიენტირს (სამწიგნობრო ნორმას) ახასიათებს, ამიტომაც სისტემურ მონაცემთა არქაული სახით დაცვას ან პირიქით - ინოვაციურ განვითარებას იქ უფრო მეტი გასაქანი აქვს. შესაბამისად, ქვესისტემათა ერთმანეთისადმი მიმართება ეფუძნება უპირატესად დიაქრონიულ ერთობას, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს სინქრონიულად დაშორებულ ქვესისტემებში საერთო-სისტემური გრამატიკული მოვლენების არსებობას. აღსანიშნავია ისიც, რომ შმელერმა ქვესისტემათა სინქრონიული სიახლოვე-სიშორე მეზოსისტემათა გამოყოფის საფუძვლად მიიჩნია: „სარწმუნოა, რომ სამხრეთ, ანუ ზემო გერმანიაში შესამჩნევია სამი ძირითადი ტიპი [ენობრივი] ვარიანტებისა, რომელთაგან პირველს შეიძლება ზემო-რაინული მეტყველება ეწოდოს, მეორეს - აღმოსავლურ-ლუხური, ხოლო მესამეს - დასავლურ-ლუხური. ეს ვარიანტები, თავის მხრივ, გარკვეულწილად უპირისპირდება გერმანიის შუა, ანუ უფრო ჩრდილო [მხარეთა ვარიანტებს], მიუხედავად იმისა, რომ თითოეული მათგანი, შესაძლებელია, სხვადასხვაგვარად უკავშირდებოდეს კიდევაც ქვემოგერმანულ ერთობას“ (ი. შმელერი, 1821: 6; ხაზგასმა ჩემია - მ.ლ.).

შმელერის შეხედულება გაიზიარა ასევე, მისმა მოსწავლემ - ენათმეცნიერმა და ისტორიკოსმა კარლ ვაინჰოლდმა: მისი აზრით, ქვესისტემა (ანუ ენობრივ ელემენტთა ურთიერთკავშირის ნებისმიერი ქვედა დონე)

⁵ da ferner die einmal entstandenen namen und formen fortwährend nur durch die **Mustersprache** ins leben treten können, nur diese ihrerseits von klimatischen und tausend ander körperlichen Einflüssen abhängig ist, so sind auch jene namen und formen von der mittelbaren Wirkung solcher Einflüsse nicht sicher, nur diese Gründe spaltet sich jede sprache die sich über einen etwas grössern, nach Tage und Klima verschiedenen erd raum verbreitet nothwendig in **Mundarten** oder **Dialecte**.“ — ხაზგასმა ავტორისაა.

⁶ So viel ist gewiß daß sich in Süd- oder Oberdeutschland ziemlich deutlich drei Hauptabstufungen be-merken lassen, welche, die eine als oberrheinischer, die andere als westlechlischen, die dritte als ostlechi-scher Dialekt bezeichnet werden mögen. Diese Abstufungen setzen sich gegen das mehr nördliche oder mitt-lere Deutschland einigermaßen sort, ohne daß man jedoch behaupten dürfte, daß jede für sich auf eine andere Art mit dem Niederdeutschen zusammenhänge“.

დიაქრონიულად შესაძლოა შეიცვალოს, მაგრამ თუკი მისი შიდასისტემური მახასიათებლები სისტემურ ფარგლებს არ გასცდა, დამოუკიდებელ სისტემად ვერ იქცევა: „როცა აღმოსავლეთ-ფრიზიელი და შვეიცარიელი, ლუქსემბურგელი და შტირიელი ერთმანეთს [თავ-თავის] კილოზე გაესაუბრებიან, აღაფრთოვანებთ ერთიმეორის გერმანული ხმიანობა, მაგრამ იმასაც მიხვდებიან, რომ მათსა და მათ წინაპრებს შორის, რომელთა მეტყველებაც დაყოფილი არ ყოფილა. ისეთივე მანძილია, როგორც დიუნებსა და ალპების მწვერვალებს შორის“ (კ. ვაინჰოლდი, 1853: 2).⁷

რასაკვირველია, ვაინჰოლდი „გერმანულ ხმიანობაში“ (Der deutscher Klang) გულისხმობს როგორც საერთო-სისტემურ ნიშნებს, ისე შიდასისტემურ მახასიათებლებსაც, რომლებიც გერმანული ენობრივი სისტემის (გერმანული ენის) ფარგლებში ერთიმეორისგან ასხვავებს ქვესისტემებს (კილოთა ჯგუფებს, კილოებს...). გერმანული კილოები ერთიანი სისტემის ძლიერ ცვლილი ქვესისტემებია, რამდენადაც მათში საერთო-გერმანულ სისტემურ ნიშნებთან ერთად მოიპოვება ისეთი შიდასისტემური ნიშნებიც, რომლებიც გერმანული ენობრივი სისტემის ფარგლებს არ სცდება.

ნიშანდობლივია, რომ შმულერ-ვაინჰოლდის დებულებები მართებული იქნებოდა, დამატებით ისიც რომ დაედგინათ, არსებობს თუ არა ზღვარი, რომლის შემდეგაც რაოდენობრივი განსხვავებანი თვისობრივში გადადის: 1984 წელს ლუქსემბურგის დიდ საჰერცოგოში ოფიციალური ენის (გერმანულთან და ფრანგულთან ერთად) სტატუსი მიენიჭა ლუქსემბურგულს (Das Lëtzebuersch), რომელსაც კარლ ვაინჰოლდი გერმანულ კილოდ განიხილავდა: გერმანელი მკვლევრის მიერ XIX საუკუნის 50-იან წლებში მოპოვებული და თანამედროვე მონაცემები ერთმანეთს რომ შეეუდაროთ, აშკარად დაეინახავთ, რომ რაიმე მნიშვნელოვანი სისტემურ-სტრუქტურული ცვლილებები არ მომხდარა, მაგრამ ლუქსემბურგული ლუქსემბურგის დიდ საჰერცოგოში დღესდღეობით სრულფასოვან ენას წარმოადგენს – მიუხედავად იმისა, რომ თვისობრივად მასთან მეტად ახლომდგომი ქვესისტემები მომიჯნავე გერმანიაში კვლავინდებურად გერმანულ კილოებად მიიჩნევა (ვრცლად იხ.: ჰ. კლოსი, 1978: 23; გ. გიოცინგერი, 2000: 12).

ინდოარიულ ენათა აღიარებულმა მკვლევარმა, ბრიტანელმა ენათმეცნიერმა სერ ჯორჯ აბრაჰამ გრირსონმა ენისა და კილოს გამიჯვნისას საყრდენ მონაცემად სტრუქტურული სხვაობა დაასახელა: „პირველი და უმთავრესი, რაც მე უკვე განვიხილე. – გახლავი: გრამატიკული სტრუქტურა. [მაგალითად, ჩრდილო ინდოეთში] გორაკჰპურულ გლუხს შეიძლება ესმოდეს ან არც ესმოდეს ჯჰანსის ჟუნგლების მცხოვრებისა, მაგრამ მისი ენა უმაღლეს დონეზე სინთეზურია: ზმნის უღვლილება გაცილებით მოქნილია, ვიდრე ლათინურში; მაშინ, როცა ჯჰანსელის ენას არც კი შეიძლება ვუწოდოთ სინთეზური – იქ ზმნას აქვს ერთი

⁷ Wenn der Ostfrieser und der Schweizer, der Luxemburger und der Steirer mit einander in der Mundart reden, so fühlen sie wohl den gemeinsamen *deutschen Klang* heraus, aber sie ahnen daß zwischen ihnen und den Ur-vä-tern, welche eine Zunge führten, mehr Jahre liegen als Stunden zwischen den Dünen und den Alpen-hörnern“ — ხაზგასმა ავტორისაა.

რეალური დრო და ორგვარი მიმღეობა; ყველა სხვა დროული მიმართება გამოხატულია ამ მიმღეობებითა და დამხმარე სიტყვებით. შესაძლებელია, ორ ენობრივ ერთეულს მსგავსი ლექსიკაც კი ჰქონდეს, მაგრამ ზოგადად, გრამატიკული სტრუქტურის რადიკალური სხვაობა არ მოგვცემს საშუალებას, რომ მეცნიერული თვალთახედვით, ისინი ერთი ენის კილოებად მივიჩნიოთ”⁸ (გ. გრიხსონი, 1927: 23-24; ხაზგასმა ჩემია - მ.ლ.), თუმცაღა თავადვე აღიარა, რომ ყველა შემოხვევაში ასეთი მიდგომა მიუღებელი იყო: „საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მან ინგლისელ გლეხს სულ არ გაუჭირდება, გააგებინოს ჰოლანდიელებს თავისი ნაუბარი, ან გაიგოს მათიც, მაგრამ არავის შეუძლია უარყოს, რომ ჰოლანდიური და ინგლისური დამოუკიდებელი ენებია; ამასთან, ეს ფაქტორი განსაკუთრებით თვალშისაცემი ხდება მაშინ, როდესაც თითოეული ერი დამოუკიდებლად ქმნის მწიგნობრობას. ამისი ბრწყინვალე მაგალითია ასამური - ეს მეტყველება დღეს ცალკე ენად მიიჩნევა. მიუხედავად ამისა, სანამ მისი გრამატიკულ-ლექსიკური თავისებურებანი საბოლოოდ არ ჩამოყალიბდება, ვერ უარყვით, რომ [ასამური] ბენგალურის კილოა - ხსენებული მაჩვენებლების მიხედვით, ის ამ უკანასკნელი ენის სტანდარტულ ფორმას უახლოვდება ისევე, როგორც ქ. ჩიტაგონგის კილო; [შეორე მხრივ], უდავოა ისიც“, რომ [ასამური] დამოუკიდებელი ერის მეტყველებაა, აქვს საკუთარი ისტორია და შესანიშნავი მწიგნობრობა, რომელიც განსხვავდება ბენგალურისგან როგორც სტანდარტით, ისე თვისობრივადაც. ესაა მაგალითი, როცა მომიჯნავე ენები სხვაობს არა ორმხრივი გაგებინების არარსებობის, არამედ ეროვნული თვითშეგნებისა და მწიგნობრობის მიხედვით“⁹ (იქვე: 24).

⁸ First of foremost, there is I already referred to, - grammatical structure. Our peasant of Gorakhpur may or may not be intelligible to the jungleman of Jhansi, but that does not do away with the fact that his language is highly synthetic, with a verb the conjugation of which is more complicated than that of latin. The Jhansi jungleman, on the contrary, uses a tongue with hardly any synthetic grammar at all. His verb has but one real tense, and two participles. All the other relations of time are indicated of these participles with help-words. The vocabulary of the two forms of speech may be very similar, but the whole grammatical structure of the one is radically different from that of the other. It is impossible, from the point of the science, to group them together as dialects of common language."

⁹ it is said that some English peasants would in Holland little difficulty in making themselves understood, or in understanding what people say. Yet no one would deny that Dutch and English are distinct languages; and this factor is all the stronger when each nationality has developed an independent literature. There is an excellent illustration of this in Assamese. This form of speech is now admitted to be an independent language, - yet if merely its grammatical form and its vocabulary are considered, it would not be denied that it is a dialect of Bengali. It is certainly as closely related in these respects to the standard form of that language as is the dialect of Bengali spoken in Chittagong. Yet its claim to be considered as an independent language is incontestable. Not only is the speech of an independent nation, with a history of its own, but it has a fine literature, differing from that of Bengal both in its standard of speech, and its nature and content. Here, therefore, we have an example of a language differentiated from its neighbours not by mutual unintelligibility but by nationality and literature "

ამდენად, როგორც მართებულად მიუთითა პროფ. ტარიელ ფუტყარაძემ, „დაკვირვება ცხადჰყოფს, რომ სხვადასხვა ენად სახელდებულ სისტემებს შორის არსებულ ლინგვისტურ სხვაობათა პროცენტული მაჩვენებელი შეუზღუდავად მერყეობს; შესაბამისად, მონათესავე უმწერლობო ენისა თუ კილოს სტატუსი ვერ დგინდება ე.წ. საკუთრივ ლინგვისტური მონაცემებით. დღეს მსოფლიოში არსებული ენების სტატუსი, როგორც წესი, განსაზღვრულია ეთნოკულტურული და პოლიტიკურ-რელიგიური ნიშნის მიხედვით“ (ტ. ფუტყარაძე, 2014: 142). ამის ნათელი მაგალითია ბოშური ენა, რომლის კილოთა შორის მნიშვნელოვანი სისტემურ-სტრუქტურული სხვაობა დასტურდება: თითოეული კილო ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში განიცდის იმ უცხო ენის შესამჩნევ გავლენას, რომელზე მეტყველთა შორისაც უწევთ ცხოვრება ბოშათა შესაბამისი ლოკალური ჯგუფის წარმომადგენლებს. მაგალითად, კელდერარულ კილოში რუმინული ენის გავლენა შეინიშნება, მაჩვანურში – სერბულისა, ჩრდილო რუსეთის ბოშათა კილოში – რუსულისა, ლოვარულ-სერვულში – უკრაინულისა, სინტის კილოში – ფრანგულისა და გერმანულისა და ა.შ. ჩამოთვლილ კილოთა ერთობა მხოლოდ დიაქრონიულ დონეზე დასტურდება, სინქრონიულად კი თითოეული მათგანი, როგორც უკვე აღინიშნა, ისეთივე დონის სხვაობას გვიჩვენებს, როგორც რუმინული და ფრანგული, რუსული და გერმანული... მიუხედავად ამისა, მკვლევარები უპირობოდ თანხმდებიან იმაზე, რომ რამდენადაც კელდერარულ, მაჩვანურ, ლოვარულ-სერვულ... კილოებზე მეტყველნი ეთნოკულტურული თვალსაზრისით ბოშები არიან, მათი მეტყველებაც ბოშურია (ი. მატრასი, 2002: 19; ლი, 2005: 12).

ამავდროულად, ახლო აღმოსავლეთში (სირია, ერაყი, ისრაელი, იორდანია, აღმ. თურქეთი...), მცხოვრებ ბოშათა მეტყველება — დრმარბ დამოუკიდებელ ენადაა მიჩნეული, რამდენადაც მასზე მეტყველთა წინაპრები ევროპელ ბოშათა წინაპრებს ჩვ. წ. აღ. IV-V საუკუნეებში – ინდოეთიდან ირანში გადასვლის შემდეგ გამოეყვნენ. ახლოაღმოსავლელი ბოშები სოციალური თვალსაზრისით მეტად ახლოს არიან ევროპელ ბოშებთან. მსოფლმხედველობაც მსგავსი აქვთ (მაგალითად, ცნებები: „ბოშა“ ევრ. ბოშებთან რრომ, ახლო აღმ. ბოშებთან – დრმ; არაბოშა“ ევრ. ბოშებთან გაჯო // > გაჟო, ახლო აღმ. ბოშებთან – ქაჯა და ა.შ.). მაგრამ ასწლულებების მანძილზე ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განვითარების გამო, ეთნოკულტურულად დამოუკიდებელ სოციუმებს წარმოადგენენ, ხოლო დრმარბ და ბოშური ორი ახლომონათესავე ენაა, მიუხედავად იმისა, რომ სისტემურ-სტრუქტურული თვალსაზრისით ისინი იმაზე მეტად არ განსხვავდებიან, ვიდრე ბოშურის კელდერარული და სინტის კილოები (ბ. ჰერინი, 2011: 45).

მაშასადამე, სისტემურ-სტრუქტურულ მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლოა დადგინდეს მხოლოდ ენობრივ ეროველთა ერთმანეთთან მიმართების დონე (დიაქრონიულად და სინქრონიულად) და არა – სტატუსი.

3. ბგერათშესატყვისობა, როგორც ერთ-ერთი სისტემური ნიშანი. ზოგიერთი მკვლევარი ერთ-ერთ სისტემურ ნიშნად (რომელზე დაყრდნობაც, მათი აზრით, აუცილებელია როგორც ენათა ნათესაობის დადგენისას, ისე ენისა და კილოს გამიჯვნისას) გამოყოფს ბგერათშესატყვისობას: „ენათა ნათესაობის დადგენისათვის ერთადერთი და გადამწყვეტი კრიტერიუმია მათ შორის კანონზომიერ და რეგულარულ ბგერათშესატყვისობათა პოენიერება. მორფოლოგიასა და ლექსიკურ იზოგლოსებს ენათა ნათესაობის დადგენის ან ამ

ნათესაობის ხარისხის განსაზღვრისათვის არანაირი მტკიცებულებითი ძალა არ გააჩნიათ” (მ. ქურდიანი, 2007: 126-127); „ლინგვისტური თვალსაზრისით, ქართველურ ენა-კილოებს შორის საზღვრებს აღგენს ამ ენობრივი ჯგუფის წევრებს შორის გამოვლენილი რეგულარული, კანონზომიერი და სისტემური ბგერათშესატყვისობების არსებობა ქართველურ სინამდვილეში ამოსავალი (საერთოქართველური) ფონოლოგიური სისტემის გარდაქმნა სამ ქვესისტემად ნიშნავს სამი ენობრივი ერთეულის (თავიდან დიალექტის, შემდგომ ენის) წარმოქმნას და წარმომშობი ენის (პროტოქართველურის) თავდაპირველ ქართველურ დიალექტებში რეალიზება/კვდომას. უსაფუძვლოა ამ შემთხვევაში ქართველური ენობრივი პარამეტრების უარყოფა სხვა ენის (ხუნძურის) მონაცემთა საფუძველზე. უკვე დროა ლინგვისტურ ფაქტოლოგიას მიეცეს ლინგვისტური კვალიფიკაცია: ქართველურ ენა-კილოებს შორის ენა/დიალექტის სტატუსის განმსაზღვრელი უტყუარი კლასიფიკატორი არის ბგერათშესატყვისობათა ჩვენება, სწორედ ის აღგენს საზღვრებს ქართულსა, ზანურსა და სვანურს შორის, ვინაიდან ამ სამწევროვანი სისტემის ნებისმიერ წევრს საერთოქართველური ფუძე-ენის დაშლის მომდევნო საფეხურზე უკვე გააჩნდა საკუთარი ლინგვისტური ფიზიონომია (ფონოლოგია-მორფოლოგიის დონეზე)” (ჭ. ქირია..., 2015: 4; ხაზგასმა ჩემია - მ.ლ.).

ხაზგასმული ციტატის ავტორებს ვეთანხმებით იმაში, რომ მართლაც დროა ლინგვისტურ ფაქტოლოგიას მიეცეს ლინგვისტური კლასიფიკაცია, მაგრამ საქმე ისაა, რომ ლინგვისტური ფაქტოლოგია განსხვავებული დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა: ენა/კილოს სტატუსის განმსაზღვრელი უტყუარი კლასიფიკატორი ბგერათშესატყვისობათა ჩვენება ვერასგზით იქნება, რამდენადაც, როგორც ზემოთაც დავრწმუნდით, ე.წ. „საკუთრივ ენათმეცნიერულ“ მონაცემებით ენობრივი ერთეულის სტატუსის განსაზღვრა შეუძლებელია.

აქვე აღვნიშნავთ იმას, რომ ბგერათშესატყვისობანი, როგორც წესი, თანაბარი სიხშირით შეიძლება დასტურდებოდეს როგორც ანლომონათესავე ენათა, ისე - კილოებსა და კილოკავთა შორისაც; მაგალითად, ზემოთ მოყვანილ შეხედულებათა ავტორთათვის ცნობილია ხუნძური ენის ანწუხური კილოს ტოხურ და ჭადაქოლოურ კილოკავთა შორის არსებულ ბგერათშესატყვისობათა ჩვენება, რომლის შესახებ საგანგებოდ აღნიშნავენ: „საერთოდაც დადესტნურ და ნახურ სისტემებში ენისა და დიალექტის განსაზღვრისას ფონემური მიმართებები ანგარიშგასაწევია, მაგრამ ძირითად (გადამწყვეტ) როლს იქ მაინც მორფოლოგია (სტრუქტურა) თამაშობს“ (ჭ. ქირია..., 2015: 5).

აღნიშნული განცხადება ვერანაირ კრიტიკას ვერ უძლებს: ჯერ ერთი, მსოფლიოს არც ერთ ენობრივ სისტემაში და მით უმეტეს - ნახურ და დადესტნურ სისტემებში, ენა-კილოს გამიჯვნისას არაა გადამწყვეტი მორფოლოგია (სტრუქტურა): ჩეჩნური და ინგუშური, ასევე ანდიური წრის ენები, დიდოური წრის ენები, წახური და რუთულური... დამოუკიდებელ ენებად მიიჩნევა არა სტრუქტურულ სხვაობათა გამო, არამედ უპირატესად პოლიტიკური კონიუნქტურის, ეთნოკულტურული მონაცემების ანდა, სულაც, დამკვიდრებული ტრადიციის გამო; მაგალითად, იხ. ტოგო გუდავა (1970: 4): „ბაგვალური ენა ძალიან ახლოს დგას მეზობელ ენებთან - ჯამალურთან და განსაკუთრებით ტინდიურთან. ეს სამი ენა ანდიურ ენათა ქვეჯგუფში ქმნის გარკვეულ წრეს, რომელიც ლოდობერიულის მეშვეობით ბოთლიხურსა და ანდიურს უკავშირდება. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ტინდიური და ბაგვალური

ერთმანეთის მიმართ მივიჩნით დიალექტებად, რომლებიც ერთმანეთისაგან უფრო შორს, რა თქმა უნდა, არ არიან, ვიდრე, მაგალითად, ხუნძური ენის ხუნძახური და ანწუხური დიალექტები. მაინც აღწერის თვალსაზრისით უფრო მარჯვე ჩანს მათი ცალ-ცალკე შესწავლა“ (ხაზგასმა ჩემია - მ.ლ.) ჩვენი მხრივ დავძენთ, რომ ამჟამად თითქმის ყველა მკვლევარი, უკვე დამკვიდრებული ტრადიციის გამო, ბაგვალურსა და ტინდიურს ცალ-ცალკე ენებად განიხილავს - მიუხედავად იმისა, რომ „ადგილობრივად (წუშადის რაიონში, მეზობელ ხუნძურ მოსახლეობაში) ტერმინს „ბაგვალური“ უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს: ასე აღნიშნავენ საკუთრივ ბაგვალებსაცა და ტინდიელებსაც ერთად აღებულს, ე.ი. მდ. ანდიის ყოისუს მარჯვენა ნაპირის მცხოვრებლებს საერთოდ“ (ტ. გუდავა, 1970: 4).

მეორე და არანაკლებ უმთავრესი ფაქტორი კი ისაა, რომ თუ ბგერათშესატყვისობათა ჩვენებას ქართველურ სამყაროში ჭიუტად მაინც გადამწყვეტ როლს დავაკისრებთ, მაშინ ისიც უნდა ვალიაროთ, რომ ამოსავალი (ან: ამოსავალთან ყველაზე ახლომდგომი) ფორმები დაცულია სწორედ სამწიგნობრო ენაში. ამით მტკიცდება, რომ „საერთოქართველურის ბაზაზე შექმნილ არქაულ სამწიგნობრო ენასთან მიმართებით, დღეს არსებული ყველა ზეპირი ქართველური მეტყველება მეორეული მოვლენაა (ეს კარგად ჩანს ხმოვანთკომპლექსთა ტრანსფორმაციებითაც)“ (ტ. ფუტყარაძე, 2008: 63, სქოლიო). ჩვენ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას, რომელიც ზემოთ ჩამოთვლილ ავტორებს დამკვიდრებული მცდარი შეხედულების გამო არც კი გაუთვალისწინებიათ. აქედან გამომდინარე, საფუძველშივე მცდარია ის თვალსაზრისიც, თითქოს ქართველური ენობრივი სამყარო „სამწევროვანი“ ან „ოთხწევროვანი“ - სამწიგნობრო ქართული ენა ყველა ქართველურ ქვესისტემას თვისობრივად ერთგვარად მიემართება, ვინაიდან მისი „ფონემატური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური და ლექსიკურ-სემანტიკური სტრუქტურები საერთოქართველური თეორიული მოდელის სტრუქტურული ადეკვატია“ (ტ. ფუტყარაძე, 2005: 15).

აქვე დავძენთ იმასაც, რომ შესაძლოა ზოგიერთი მკვლევარი მართლაც დაიბნეს და ზერელედ მოკვლევის შედეგად დაადგინოს, რომ, ერთი მხრივ, სამწიგნობრო ენასა და, მეორე მხრივ კი, მეგრულ-ლაზურსა და სვანურს შორის არსებული ბგერათშესატყვისობა სისტემურია - ის თვით მორფემებშიც კი იჩენს თავს. რეალურად არსებული ვითარება სხვაგვარია: მეგრულ-ლაზურ და სვანურ ცოცხალ მეტყველებაში დასტურდება როგორც ფონეტიკურად ცვლილი, ისე სამწიგნობრო ენასთან (ან სხვა ქართველურ ქვესისტემებთან) იდენტური ფორმებიც, მაგალითად: კულანიში ბაბაში ოხორი [კულანის ბაბაში ოხორი (ლაზ. [ხოფ.]) „გოგოს მამის სახლი“, კვადჭარა < *კვას ქარა (მეგრ.) „ბედი („შუბლის წერა“), მუიშვაჯუ (ლაზ.), მისვანჯუ (მეგრ.) „მოისვენა“... როგორც ვხედავთ, ამ მაგალითებში ირლვევა ბგერათშესატყვისობა, რაც აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნას. ამავე დროს, მორფემებში დადასტურებული ბგერათშესატყვისობა გავლენას ვერ ახდენს სისტემასა და სემანტიკაზე, ამიტომ სვან. [ბზმ.] დედემ და სამწიგნობრო ენის დედის ფორმებში ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ორი ალომორფია წარმოდგენილი და არა ორი სისტემურად სხვადასხვა ანალოგი.

ჩვენი აზრით, მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის სამწიგნობრო ენასთან (ანუ ორიენტირთან) მიმართება ის უმნიშვნელოვანესი მონაცემია, რომელიც მათი სტატუსის განსაზღვრისას გადამწყვეტია: მით უმეტეს, რომ ქართული (ქართველური) სისტემა, როგორც უკვე აღინიშნა, სიმეტრიულია და, მისი

ორიენტირი – საერთო-ქართული სამწიგნობრო ენა ყოველი ქართველისათვის დედაენაა. შდრ. ანალოგიური მოსაზრება კლასიკურ ასიმეტრიულ სისტემასთან მიმართებითაც: „იტალიაში არავის დაუყენებია ექვექვეშ ის, რომ ენის სტატუსი აქვს ფლორენციულს (ანდა, შემდგომში – ფლორენციულის ბაზაზე შემუშავებულ იტალიურს), რომელიც ჯერ (უმეტესწილად) წერილობით იყო გავრცელებული ინტელექტუალურ წრეებში, მერე კი მაღალი (ოფიციალური, ფორმალური, სამწიგნობრო) მიზნებით გამოიყენებოდა და ბოლოს – XX საუკუნის II ნახევრიდან, გაფართოვდა, მოიცვა რა ყველა სოციალური ჯგუფი და იქცა ყოველდღიურ სამეტყველო ერთეულად. [ფლორენციულის] ასეთმა ცვლილებამ სპეციფიკური [ენობრივი] ვარიანტიდან ეროვნული ენის რანგამდე – რასაც თან სდევდა მუშაობა [ფლორენციულის] ნორმალიზაციისა და სტანდარტიზებისთვის – ავტომატურად ყველა სხვა მეტყველებანი მუნიციპალურ კილოებად განსაზღვრა“¹⁰ (მ. ლაბორკარო, 2009: 3).

როგორც ცნობილია, საქართველოსაგან განსხვავებით, იტალიაში „მუნიციპალურ კილოდ“ მიჩნეულ ენობრივ ერთეულს შესაძლოა სამწიგნობრო ტრადიციაც ჰქონდეს და არაიშვიათად – უფრო ძველი, ვიდრე თანამედროვე სამწიგნობრო იტალიურს; მიუხედავად ამისა, ის მაინც კილოა, რადგან იტალიელი ერი ერთიანია და მისი დედაენაა სამწიგნობრო იტალიური ენა. ამგვარი შეხედულება, როგორც ზემოთ მოყვანილი ციტატაც მოწმობს, იტალიაში საბოლოოდ დამკვიდრდა XIX საუკუნის II ნახევრიდან – ქვეყნის გაერთიანების შემდგომ.

საქართველოში, რომელსაც ერთიანი სახელმწიფოებრიობის უფრო ძველი და ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს, ვიდრე თანამედროვე იტალიას, ოდითგანვე არსებობდა მხოლოდ ერთი სამწიგნობრო ენა, რომელიც თანაბრად მშობლიური იყო ყველა ქართველისათვის, თანაბრად ვითარდებოდა ყველა კუთხეში, როგორც საერთოეროვნული ენა. ამგვარი ვითარება ნარჩუნდებოდა სახელმწიფოებრივი დაქუცმაცებულობის დროსაც. ამ მხრივ მეტად საინტერესო დოკუმენტია „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატი“ (1790), რომელშიც საგანგებოდ აღნიშნულია: „ყოველთავე ივერიელთა მსახლობელთა სამეფოსა შინა ქართლისა, კახეთისა, იმერისა, ოდიშისა და გურიისათა აქვსთ ერთი მორწმუნეობა, არიან შვილნი ერთისა კათოლიკე ეკლესიისაგან შობილნი და ერთისა ენისა მქონებელნი (ხაზგასმა ჩემია - მ.ლ.), აქვსთ მავასხებლობითიცა სიყვარული, ვითარცა სისხლით ნათესაეთა და მოყვარობით შეკრულთა ურთიერთთა შორის“.

ამდენად, ვერანაირი სისტემურ-სტრუქტურული მონაცემი ვერ გადაწონის იმანენტურ, ეთნოკულტურულ მოცემულობას: ენა აქვს ერს, ხოლო ერის ნაწილს – კილო.

¹⁰ “Nessuno in Italia ha dubitato dello status di *lingua* del fiorentino (o, da allora in poi, italiano su base fiorentina), divenuto dapprima strumento di espressione (prevalentemente) scritta dei soli ceti intellettuali e per i soli usi alti (ufficiali, formali, letterari) ed infine estesosi, in fase postunitaria nel secondo Novecento, a tutte le fasce sociali come varietà dell'uso (anche orale) quotidiano. Questa ascesa di una specifica varietà al rango di lingua nazionale - ascesa accongnata da un'opera di normalizzazione e standardizzazione - ha relegato automaticamente al rango di *dialetti* municipali tutte le altre parlate” ხაზგასმა ავტორისა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აბდ ელ-ჯავადი, 1992 – *Abd-el-Jawad, Hassan R.S. "Is Arabic a pluricanetric language?"*. In *Clyne, Michael G. Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations. Contributions to the sociology of language 62. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 1992; pp. 261–303.*
- უ. ამონი, 1995 – Ulrich Ammon. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten*, De Gruyter. 1995.
- გ. გიოცინგერი, 2000 – Germaine Goetzinger, *Lëtzebuergesch : eine Sprache geht ihren Weg: von „onst Däitsch“ zu „eis Sprooch“*. [Ausstellung] Centre National de Littérature, Maison Servais, Mersch, Luxembourg, Oktober 2000 – März 2001. Centre National de Littérature, Mersch, Luxembourg 2000.
- კ. გრასსი, 1993 – Corado Grassi. *Italiano e dialetti, in Introduzione all'italiano contemporaneo, a cura di A.A. Sobrero, Roma - Bari, Laterza, 2 voll., vol. 2° (La variazione e gli usi), pp. 279-310.*
- ჯ. გრიბსონი, 1927 – George Abraham Grierson. *Linguistic Survey of India*. vol. 1. 1927. Calcutta.
- ტ. გუდავა, 1970 – ტ. გუდავა. ბავკალური ენა, თბ., 1970.
- ბ. დონალდსონი, 1996 – Bruce Donaldson. *Colloquial Dutch: A Complete Language Course*. London. Routledge, 1996.
- კ. ვაინჰოლდი, 1853 – Karl Weinhold. *Über deutsche Dialectforschung. Die Laut- und Wortbildung und die Formen der schlesischen Mundart*. Wien 1853.
- რ. თომპსონი, 1992 – *Thompson, R.W. "Spanish as a pluricentric language"*. In *Clyne, Michael G. Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations. Contributions to the sociology of language 62. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 1992; pp. 45–70.*
- ბ. ინგჰემი, 2003 – Bruce Ingham. *Lakota*, Languages of the World/Materials 426. Munich, 2003.
- ჰ. კლოსი, 1978 – Heinz Kloss. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen seit 1800 (= Sprache der Gegenwart, Bd. 37)*. 2., erw. Auflage. Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf .1978.
- დ. კრისტალი, 2003 – David Crystal. *A Dictionary of Linguistics & Phonetics* (Blackwell). 2003.
- ლი, 2005 – *Learn Romani: Das Dima Rromanes*, University Of Hertfordshire Press; Bilingual edition, 2005.
- მ. ლოპორკარო, 2009 – Michele Loporcaro, *Profilo linguistico dei dialetti italiani*. Roma-Bari, Laterza, 2009.
- ი. მატრასი, 2002 – aron Matras, *Romani: A linguistic introduction*, Cambridge University Press; Revised edition, 2002.
- პ. მეთიუზი, 2007 – P.H. Matthews. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, 2007.
- მ. ოკუკა, 2008 – Milos Okuka. *Savremeni Srpski Jezik i dialekti*, Beograd, 2008.
- ტ. ფუტკარაძე, 1998 – ტ. ფუტკარაძე, თანამედროვე ქართული ენის ხმოვანთა სისტემა, სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.
- ტ. ფუტკარაძე, 2005 – ტ. ფუტკარაძე, ქართველები, I, თბ., 2005.
- ტ. ფუტკარაძე, 2008 – ტ. ფუტკარაძე, „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენების შესახებ“ და საქართველოში ენობრივი პოლიტიკის დაგეგმვის საკითხი, ქართველოლოგიური ძიებანი, V, თბ., 2008.

- ქ. ქირია., 2015 – ქ. ქირია, ლ. ეზუგბაია, ო. მემიშიში, მ. ჩუხუა, ლაზურ-მეგრული გრამატიკა, 1, თბ., 2015.
- მ. ქურდიანი, 2007 – მ. ქურდიანი. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების საფუძვლები, თბ., 2007.
- ჯ. შმელერი, 1821 – Johann Andreas Schmeller, Die Mundarten Bayerns: grammatisch dargestellt, München, 1821.
- არნ. ჩიქობავა, 1936 – არნ. ჩიქობავა. კანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბ., 1936.
- არნ. ჩიქობავა, 1965 – არნ. ჩიქობავა. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ისტორია. თბ., 1965.
- არნ. ჩიქობავა, 2008 – არნ. ჩიქობავა, თბუღლებანი, ტ. II, თბ., 2008.
- ბ. ჰერინი, 2011 – Bruno Herrin, More of Domari, Gypsy Lore Society, Graz, 2011.

MIKHEIL LABADZE

PROBLEM OF DISTINCTION BETWEEN LANGUAGE AND DIALECT II – SYSTEMIC-STRUCTURAL CRITERION AND ITS OPPOSING VIEWS

The article deals with a rather significant issue of modern linguistics – a distinction between a language and a dialect. The author discusses a systemic-structural criterion the main principles of which were established by such outstanding scholars of the 19th–20th centuries as *Johann Andreas Schmeller*, *Karl Weinhold*, *George Abraham Grierson*, *Ramón Menéndez Pidal*, *Clemente Merlo*, etc.

The author mentions that modern linguistics witnesses quite many facts that challenge a systemic-structural criterion applied for making a distinction between a language and a dialect. The scholars who expressed preference for the systemic-structural criterion used for distinction purposes, considered the above-mentioned challenging facts as mere exceptions. Afterwards, it has been confirmed that a language-dialect division based on the systemic-structural criterion does not represent a universal method and is mostly as arguable as the rest of the criteria.

მარიამ მარჯანიშვილი

**სილოვან ხუნდაძე
ემიგრანტის მოგონებაში**

გამოჩენილმა მეცნიერ-რუსთველოლოგმა, პოლიტიკურმა მოღვაწემ, მწერალმა და პუბლიცისტმა, ემიგრაციაში მრავალი ჟურნალ-გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელმა ვიკტორ ნოზაძემ მეტად საინტერესო მოგონება დაგვიტოვა ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორის იოსებ ოცხელის მოღვაწეობის შესახებ.

„მოვიდა ცნობა: იოსებ ოცხელი გარდაიცვალაო! წარმოგიდგენიათ, რაზომ მეწყინა ეს ცნობა?! ველარ მოუხერხე ქუთაისს წასვლა, რომ მის დასაფლავებას დავსწრებოდი. ცოტა ხნის მერე მივიღე წერილი: განსვენებული იოსებ ოცხელის მოღვაწეობის შესახებ გვინდა სამახსოვრო წიგნი გამოვცეთ და დაგვიწერეთ თქვენი მოგონებანი მასზეო. არ დამიყოვნებია. დავწერე; თავრიშვილის წიგნის მაღაზიას გადავუგზავნე. ველარ მოუხერხებინათ წიგნის გამოცემა და მერმე აქ ვნახე ერთი ჩემი მეგობარის მიერ მიღებული პაწია წიგნაკი, მ-გვერდიანი, იოსებ ოცხელის მოსახსენებლად გამოცემული... ჩემ მიერ მაშინ დაწერილი მოგონებანი, თუ ქარცეცხლს გადაურჩნენ. ალბად სადმე არქივში იქნებიან მიგდებული“.

ვიკტორ ნოზაძემ ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორზე – იოსებ ოცხელზე თავისი მშვენიერი მოგონება 1967 წელს აღადგინა და იგი პარიზში ჟურნალ „კავკასიონის“ XII ნომერში გამოაქვეყნა: „სათავადაზნაუროდ წოდებული გიმნაზია კერძო ხასიათისა იყო, ესე იგი, ეს სასწავლებელი მთავრობის ხარჯზე არ არსებობდა, თუმცა იგი კავკასიის სამასწავლებლო ოლქის გამგებლობას, „პოპეჩიტელს“, ემორჩილებოდა. ამ გიმნაზიას, რომელსაც პირველად „ბანკის კლასი“ ერქვა, „სათავადაზნაურო“ იმიტომ დაარქვეს, რომ მას ქუთაისის „სათავადაზნაურო“ ბანკი ინახავდა და „ქართული გიმნაზიის“ სახელწოდება იქიდან წარმოიშვა, რომ გიმნაზია ქართველობას ეკუთვნოდა და იქ ქართულის სწავლება და სწავლა აავალდებულო გახდა. რასაც მთავრობის გიმნაზია მოკლებული იყო“ (ჟურნ. „კავკასიონი“, 1967. 205-212).

ამ მოგონებაში იოსებ ოცხელის გვერდით საინტერესოდაა წარმოდგენილი გიმნაზიის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებლის სილოვან ხუნდაძის პორტრეტი და მისი პიროვნული ნატი: „კარგად მახსოვს, როდესაც ერთ დღეს ცნობილმა პედაგოგმა და მწერალმა, გიმნაზიის ინსპექტორმა, ბატონმა სილოვან ხუნდაძემ დამიძახა და გამაცნო ერთი ახალგაზრდა: – ეს ყმაწვილი არის ერევნელი სომეხი. მან ყველა საგანი კარგად ჩააბარა. ჩაიჭრა მხოლოდ ქართულ ენაში და იგი პირობით მივიღეთ. შენ გვეალება მას ქართული ენა ასწავლო და იმედი მაქვს შემდეგისათვის ქართულ ენასა და მწერლობაში მოემზადებაო. მეც სიამოვნებით დავთანხმდი და მართლაც ამ ყმაწვილმა იმ წლის ბოლოს ქართულში კარგად ჩააბარა ეგზამენი“ (იქვე).

ვიკტორ ნოზაძემ 1910 წელს ქუთაისის ქართულ გიმნაზიაში პირდაპირ მე-6 კლასის გამოცდები ჩააბარა. გიმნაზიის მიზანი იყო ახალგაზრდობა ქართული

სულისკვეთებით აღეზარდა, რის გამოც ეს სასწავლებელი მთავრობას ყოველთვის საეჭვოდ მიაჩნდა: „ეს განსაკუთრებით აშკარა ხდებოდა, როცა საგამომწებო, ანუ სიმწიფის მოწმობის, გიმნაზიის დასრულებისათვის გამოცდები იწყებოდა. ყოველ ასეთ გამოცდას კავკასიის სამასწავლებლო ოლქის წარმომადგენელი ესწრებოდა და თუ მთავრობის გიმნაზიაში მხოლოდ მე-8 კლასის გამოცდას აბარებდნენ, ჩვენ ყველა საგანს გვთხოვდნენ დაწყებული არითმეტიკითა და გეოგრაფიით. ხოლო რუსულ ენაში გამოცდა ძალიან მძიმე იყო, რადგან „კავკასსკი უჩებნი ოკრუგ“ ქართულის გაბატონებას ებრძოდა, თუმცა ყველა საგანს, გარდა ქართულისა, რუსულად ვსწავლობდით“.

პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის კურსდამთავრებული სილოვან ხუნდაძე 1884 წლიდან შეუდგა თავის სამშობლოში პედაგოგიურ მოღვაწეობას. ერთხანს იგი მასწავლებლად იყო სენაკში, ხოლო შემდეგ 1920 წლამდე ასწავლიდა ქართულ ენასა და ლიტერატურას ქუთაისის გიმნაზიაში, სადაც აშკარად ებრძოდა მოსწავლეთა მიმართ განხორციელებულ რუსოფილურ პოლიტიკას, რომელსაც ხშირად სასოწარკვეთილებამდეც მიჰყავდა. ამას გიორგი ზდანოვიჩის სახელზე გაგზავნილი მისივე წერილი ადასტურებს: „თუ გახსოვს, შარშან გთხოვე – ეგებ თქვენს ამხანაგობაში რამე ადგილი გამოჩნდეს და როგორმე ამ სკოლიდან გამათავისუფლე-მეთქი: მაგრამ მაშინ დამარწმუნე, რომ არაფერი ადგილი არ იქნებაო...“

ახლა კიდევ ვიმეორებ ჩემს თხოვნას: ეგებ ამ მოკლე ხანში კიდევ გექნეთ რამე ადგილი და დროებით მაინც შემაფარებინეთ თავი, თუ არა სწორეთ დამაქლექა სკოლის შრომამ და იქაურმა უსიამოვნობამ“ (ქიმ, 6416/1907).

ემიგრანტი ვიკტორ ნოზაძე თავის მოგონებაში წერდა: „ბატონი იოსებისა და სილოვან ხუნდაძის თაოსნობით იმართებოდა ხოლმე წარმოდგენები, – თამაშობდნენ, რასაკვირველია, თვითონ მოწაფეები; რეჟისორებიც მოწაფენი იყვნენ; ქალების როლსაც ისინი ასრულებდნენ; ჩვეულებრივ მე მოკარნახე ვიყავი.“

ბ-ნ იოსები და ბატონი სილოვანი გვავალებდნენ ხოლმე რომელიმე ლიტერატურულ თემაზე მოხსენების წაკითხვას. რამდენი მოხსენება წამიკითხავს! ყოველ მოხსენებას კამათი მოჰყვებოდა ხოლმე და ასე იწრთვნებოდნენ ჩვენი მოწაფეები. ამას გარდა ვაწყობდით ხოლმე ეგრეთ წოდებულ ლიტერატურულ გასამართლებას და ხშირად პროკურორი ვიყავი. ეს „ლიტერატურული გასამართლება“ მაშინ მოდაში იყო“ (ეურნ. „კავკასიონი“, 1967: 205-212).

გიმნაზიაში სწავლის დაწყების პროცესში ასევე იმართებოდა ლიტერატურული დილა, სადაც მოსწავლეები მოხსენებებით გამოდიოდნენ.

მსგავს ლიტერატურულ დილაზე ეპატიყებოდა დასასწრებად სილოვან ხუნდაძე კირილე ლორთქიფანიძეს „უმორჩილესად გთხოვთ, მობრძანდეთ 22 ოქტომბერს, კვირას, დილის 12 საათზე, ქუთაისის სათავად-აზნაურო სკოლის დარბაზში, კ-ნ. სოფიო ნიკოლოზ ლორთქიფანიძის ასულის სახლში, რათა დაესწროთ საიუბილეო ლიტერატურულ დილას, რომელიც იმართება ქუთაისის სათავად-აზნაურო სკოლის მოწაფეთაგან თ. რაფიელ ერისთავის პატივსაცემად“ (ქიმ, 2173/1062).

გიმნაზიის მშობლიური ლიტერატურის მასწავლებელი შემოქმედებითი ნიჭით დაჯილდოვებულ მოწაფეებს თარგმნის ტექნიკასაც ასწავლიდა: „როდესაც თარგმანი გაშალაშინებული იყო, აძლევდა მას თომა მთავრიშვილის წიგნის მალაზიას დასაბეჭდად; ეს პაწია წიგნაკები მოსწავლეებს ურიგდებოდა; იყიდებოდა კიდევ, და კარგადაც, რადგან იაფი ღირდა. სანამ გიმნაზიას დავასრულებდით, ასეთი მუშაობა გაგრძელდა და მერმეც არ შეწყვეტილა თურმე“ („კავკასიონი“, 1967: 205-212).

ხსენებულ ფაქტზე მიუთითებს სილოვან ხუნდაძის ერთ-ერთი წერილი:

„ბატონო კირილე!

გთხოვთ, დღეს 10 მარტს, საღამოს შვიდ საათზე, იოსებ ოცხელის ბინაზე მობრძანდეთ, საყმაწვილო წიგნების გამოცემის შესახებ მოსალაპარაკებლად“ (ქიმ, 2173/1060).

სილოვან ხუნდაძის მრავალრიცხოვანი ლექსები თუ ლიტერატურულ-პუბლიცისტური წერილები სისტემატურად იბეჭდებოდა ქართულ ეჟრნალ-გაზეთებში: „ღროება“, „კვალი“, „ცნობის ფურცელი“, „განათლება“, „შრომა“ და სხვ.

ს. ხუნდაძე დამოუკიდებელი აზროვნების გამოსავლენად გიმნაზიის მოწაფეებს ხშირად აძლევდა დასაწერად თავისუფალ თემას: „ქართული თემა იყო მეთორმეტე საუკუნის ლიტერატურა. ბატონი სილოვანი დიდად კეთილი კაცი იყო, მაგრამ აგრეთვე დიდად ფიცხი და სოციალ-დემოკრატების სახელს ვერ გააგონებდი.

ყმაწვილ სოციალ-დემოკრატებს იგი „გველის წიწილებს“ უწოდებდა და ეს ყველამ ვიცოდით, ოღონდ ამას შეუკრაცხოფად არ ვღებულობდით.

იმვითად მინახავს მისი ღიმილი... იმ დღეს გაიღიმა და მიმართა მოწაფეებს:

– თქვენ რომ დიდად მოვაქვს, თავი ნაციონალისტობით!... არაფრად ვარგიხართ... ყველაზე უკეთესად დასწერა ამ „წიწილმა“. აღარ უთქვამს „გველის წიწილი“, მაგრამ ყველა მიხვდა. და მოაშვირა ხელი ჩემზე. ატყდა სიცილი. მე ცოტა არ იყოს გავწითლდი. იქვე იდგა ბატონი იოსები. მანაც გაიცინა და ბრძანა:

– ხუმრობით ამბობს ამას ბატონი სილოვანი! ძალიან მიხარია, რომ სწორეთ სოციალ-დემოკრატმა დასწერა თემა ყველაზე უკეთესად!“ (ეჟრნ. „კავკასიონი“, 1967: 207).

ცარიზმის რუსულ პოლიტიკას ძვალივით ადგა ყელზე ის ერთადერთი ქართული გიმნაზია, რომელიც ქუთაისში იყო. ისინი ყოველგვარ მიზეზებს იყენებდნენ, რათა როგორმე დაეხურათ ქუთაისის გიმნაზია. თბილისში, მეფისნაცვლის სასახლეში ჩაისახა აზრი, რომ ქუთაისის გიმნაზიაში მიმდინარე გამოცდები გამოეყენებინათ იმ „გენიალური გეგმის“ განსახორციელებლად, რომელიც მიზნად ისახავდა გიმნაზიის დახურვას. ამ საქმის განხორციელება ითავა ქართველთა მოძულემ ვინმე კორკინმა.

მან ქუთაისში ჩამოსვლისთანავე მოინახულა თავად-აზნაურთა წინამძღოლი დათა ნიჟარაძე, აუზნა თავისი „კეთილი მისიის“ მიზანი, მთავარი, ცხადია, დაუმალა.

გამოცდების დაწყებამდე გიმნაზიის დირექტორმა იოსებ ოცხელმა მოიწვია გიმნაზიის პედაგოგიური საბჭო და მათ შექმნილი ვითარება გააცნო. საბჭომ

ერთხმად დაადგინა: „კორკინი მოიხსნას საგამოცდო კომისიის შემადგენლობიდან და გამოცდაზე დასწრება აეკრძალოს“. ამ გადაწყვეტილების გაცნობა კორკინისათვის დაევაღათ ახალგაზრდა მასწავლებლებს დიმიტრი უზნაძესა და ალექსანდრე ჯანელიძეს.

მეორე დღეს კორკინი ქუთაისის გიმნაზიაში არ შეუშვეს. კიბეებზე მას შეხვდა იოსებ ოცხელი და ვაი სტუმარს პირდაპირ მიახალა: „Милостливый Государь, я не подам руку. Вы недостойны этого. Ваш приезд имеет дурную цель, хотите нарочно срезать абитуриентов и под этим предлогом прикрыть Грузинскую гимназию“.

რამდენიმე დღის შემდეგ თბილისიდან ოცხელისა და ხუნდაძის სამსახურიდან მოხსნის ბრძანება მოვიდა.

თავად-აზნაურთა წინამძღოლმა დათა ნიქარაძემ თბილისში მეფისნაცვალს თხოვა ოცხელისა და ხუნდაძის აღდგენა. იოსებ ოცხელზე ნებართვა მიიღო, ხოლო სილოვან ხუნდაძეზე კატეგორიული უარი განუცხადეს. საბოლოოდ, დათა ნიქარაძემ თავისი გაიტანა და ორივე პედაგოგი სექტემბრიდან თავის უფლებაში აღადგინა.

ეს მაგალითი იმისი დასტურია, რომ თავისი სიფიცხითა და პირდაპირობით გამორჩეული სილოვან ხუნდაძე მუდამ თავისი მოწაფეების საიმედო დამცველი იყო, რაც, ბუნებრივია, თავზარს სცემდა იმპერიალისტური პოლიტიკის მესვეურთ.

ამასთან, იგი ყველგან და ყოველთვის ეჭომაგებოდა, მუდამ გვერდით ედგა სწავლა მოწყურებულ ახალგაზრდებს.

„ბატონო კირილე! – წერდა სილოვან ხუნდაძე თავის უახლოეს მეგობარს კ. ლორთქიფანიძეს, – ერთმა ყმაწვილმა მომმართა თხოვნით ვუშუამდგომლო თქვენს წინაშე მასწავლებლის ადგილის შესახებ, რომელიც ძველ სენაკში იხსნება. ამ ადგილის მთხოვნელია ივანე ლუკას ძე ბახტაძე, რომელმაც გორის სამასწავლებლო სემინარია დაამთავრა ამ რვა წლის წინათ და მას შემდეგ მასწავლებლობს სხვადასხვა სოფლებში. მე ბეჯითად ვიცი, რომ მშრომელი, ენერგიული ყმაწვილია. გამჭრიახი გონების. და, როგორც ქართველი კაცი კარგი მიმართულების“ (ქიმ. 2173/1063).

ქართულ საზოგადოებაში თავიანთი ღირსებითა და ღირებულებებით გამორჩეული პედაგოგები იოსებ ოცხელი და სილოვან ხუნდაძე მუდამ დიდი სახელითა და ავტორიტეტით სარგებლობდნენ. მათ ყველა პატივს სცემდა და ენდობოდა: „ჩემი მდგომარეობის შესახებ შეგიძლიათ შეეკითხოთ ს. ხუნდაძეს ან ი. ოცხელს...“

მალე უნივერსიტეტს დავასრულებ და მერწმუნეთ, ვალს გადავიხდი“, – წერდა მეცენატ გიორგი ზდანოვიჩს პეტერბურგელი სტუდენტი სერგო ყორჟოლიანი (ქიმ. 6416/1779).

პრინციპული, მომთხოვნი, ეროვნული სულით გაქდენილი სილოვან ხუნდაძე ნ შეიღს უზრდიდა სამშობლოს. მრავალი თაობის აღმზრდელსა და წერილი ცოლ-შვილის პატრონზე როგორც საზოგადოება, ასევე ცნობილი მეცენატებიც ზრუნავდნენ, რაც თვალნათლივთა გამოხატული გიორგი ზდანოვიჩის სახელზე გაგზავნილ სამადლობელ წერილში: „შენი გამოგზავნილი 100 მანეთი მივიღე.“

დიდ მადლობას გწირავ მეგობრული დახმარებისათვის. ეს დახმარება საშუალებას მძღვეს – ერთ თვეს მოვიხსენო, სასიამოვნო ჰაერით ვისარგებლო (ბაკურიანში) და შესაძლებელი ჯანმრთელობა შევიძინო, რომელიც ჩემი 6 შვილის აღსაზრდელათ ჯერ კიდევ დიდათ და დიდად საჭიროა“ (ქიმ, 6416/ 1910).

ვიკტორ ნოზაძის მოგონებაში სილოვან ხუნდაძის პიროვნული ხატის შესაქმნელად ერთი ასეთი ეპიზოდის საყურადღებოა: „დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ წაკეცი ბატონი იოსების სანახავად. იგი დიდათ გახარებული იყო ამ მართლაც დიდი ამბავით...“

იმავე დღეს ბატონ სილოვან ხუნდაძესაც ვესტუმრე. საქმე მქონდა მის ასულ, ჩემ მეგობარ მუჩუტოსთან. კარი ბატონმა სილოვანმა გამიღო და მითხრა: „ხო! ხო! შენ მუჩუტოსთან მოხვედი! დაუძახებ ახლავე. სახლში არის. მოიცადე...“

შემობრუნდა ბატონი სილოვანი და ჩუმად ხომ არ ვიქნებოდი. ვკითხვე:

– როგორ მოგწონთ, ბატონო სილოვან, საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება? ხომ მოესწარით თქვენს სანატრელ დღეს?

ბატონმა სილოვანმა აღმაცერად შემომხედა და მკვახედ მიპასუხა:

– დიხაც, რომ დიდად მოხარული ვარ, მაგრამ... შეწყვიტა მან სიტყვა; ალბათ ფიქრობდა: ვთქვა თუ არაო. და მერმე დასძინა:

– მე თქვენი არაფერი მჭერა! სოციალ-დემოკრატები ქართველ ერს ვერ მოუვლიან! მათ არ იციან, რა არის ერი! დალუპავენ ამ დამოუკიდებლობას...“

ამ დროს ოთახში შემოვიდა მისი ასული მუჩუტო და მითხრა:

– აი, მუჩუტო. თვითონ ბატონი სილოვანი ოთახიდან გავიდა. მუჩუტოს ეს მოკლე საუბარი გავაცანი. მან გაიღიმა და მიპასუხა:

– მამა ძალიან გახარებულია. მაგრამ მაინც დიდი პესიმისტია. ხომ, იცი სოციალ-დემოკრატების მას არაფერი სჭერა! ვერ მოუვლიან ქვეყანასო, მათ არა აქვთ ეროვნული შეგნებაო“ (ეურნ. „კავკასიონი“, 1967: 205-212).

ამ ვრცელი ამონარიდიდან აშკარად ჩანს სილოვან ხუნდაძის დიდი პოლიტიკური აღლო და უნარი. მისი პროგნოზი მართლაც გამართლდა.

საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვისა და მისი ოკუპაციის შემდეგ სილოვან ხუნდაძეს დიდხანს არ უცოცხლია. იგი 1928 წელს გარდაიცვალა.

სწორედ ქუთაისის გიმნაზიის დირექტორის იოსებ ოცხელისა და სილოვან ხუნდაძის დამსახურებაა ის, რომ ვიკტორ ნოზაძეს აქ სწავლის დროს ჩამოუყალიბდა ეროვნული სული, ქართული ზნე-ჩვეულებების პატივისცემა, აზროვნების განსაკუთრებული წესი. ლიტერატურისა და ხელოვნებისადმი სიყვარული.

ასე რომ, ქუთაისის თავად-აზნაურთა გიმნაზიის ყოფილმა მოსწავლემ ვიკტორ ნოზაძემ ემიგრაციის ნარეკლიან გზაზე თითქმის ორმოცი წელი გულით ატარა სათაყვანებელი მასწავლებლის ხატება და იგი საბოლოოდ იოსებ ოცხელზე დაწერილ მოგონებაში ააქდერა, სადაც მოყვანილი შტრიხებით უკვდავყო ერის ერთ-ერთი ბურჯთაგანი პედაგოგის სილოვან ხუნდაძის პორტრეტი.

გამოყენებული წყაროები

ჟურნ. „კავკასიონი“, 1967 – მოგონება, ჟურნალი „კავკასიონი“; XII, პარიზი, 1967.

ქიმ – ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის მასალები: 6416/1907; 2173/1060, 1062, 1063; 6416/1779; 1910.

MARIAM MARJANISHVILI

SILOVAN KHUNDADZE –EMIGRANT’S MEMORIES

Viktor Nozadze, the eminent Rustvelologist, political activist, writer and publicist, the editor and publisher of a number of journals and magazines, left a very interesting memory of the principal of Kutaisi Gymnasium, Ioseb Otskheli.

The author wrote down this recollection after 40 years in emigration and published it in Paris in the XII issue of the journal “Kavkasioni”. Along with the principal, he also recalls his favourite teacher Silovan Khundadze: “I remember very well when one day Mr. Silovan Khundadze, the famous teacher and writer, the inspector of the gymnasium called me and introduced me to a young man: ‘this young man is an Armenian from Erevan. He passed all his subjects, the only exam he failed is Georgian and we accepted him under one condition. You must teach him the Georgian language and I hope he will prepare for the Georgian language and literature in the future.’ I gladly agreed and at the end of that year, this young man successfully passed his Georgian exam”.

Viktor Nozadze portrays Silovan Khundadze as a strict, fair and dedicated teacher who was always distinguished by his directness. Silovan was a very kind man, but at the same time he was quick-tempered and did not believe in Social-Democrats. He called young social-democrats “Snakes” and we all knew it though we never took it as an insult.

Viktor Nozadze was grateful to Silovan Khundadze, the teacher of the Georgian Language and Literature because during his years at the gymnasium he encouraged national spirit, moral, particular way of thinking, and love of literature and art.

ნათელა მელიქიძე

**ასპინძის მუნიციპალიტეტის გვარსახელები
ისტორიული წყაროების მიხედვით**

მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრის სამხრეთ საქართველოს შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის „მესხური დავითნის მატთანე“, იგივე „მესხური ქრონიკები“. ქაიხოსრო ათაბაგის ვაჟის – ყუარყუარეს და ოდიშის მთავრის დადიანის ასულის – მარეზის დაქორწინების ცნობას მოჰყვება ტყუპი ვაჟის – ბასილისა და ბექაი-პავლეს დაბადების ამბავი. პავლე ზემოდან არის ჩამატებული, – წერს ქრ. შარაშიძე და აღნიშნავს, რომ ახლადდაბადებულ ტყუპთაგანს შინაურობაში ბექა ერქვა. ნათლობის სახელი კი – პავლე. ცოტა ზემოთ (მუხლი მე-3) საბას დაბადებაზეა საუბარი. იქვე გვხვდება: პატრონი იანქო. ექვთიმე თაყაიშვილის მოსაზრებას, რომ საბა და იანქო სხვადასხვა პირები არიან, ქრ. შარაშიძე უარყოფს და საბას იანქოს ნათლობის სახელად მიიჩნევს. ნათლობისა და საშინაო სახელებზე საუბრობს ქრ. შარაშიძე „ვალეს წარწერაში“ ამოკითხული „თვალშუენიერი ივანეს“ შემთხვევაშიც, რომელთაგან პირველი საშინაო სახელად მიაჩნია. მეორე (ივანე) კი – ნათლობის სახელად (ქრ. შარაშიძე, 1961: 142). ამას ზურგს უმაგრებს ის ფაქტი, რომ „მესხურ ქრონიკებში“ მხოლოდ თვალშუენიერის სახელით არის ცნობილი ქაიხოსროსა და დედისიმედის ვაჟი.

„მესხური ქრონიკების“ მსგავსად, სამცხის ათაბაგთა და დიდგვაროვანთა „მოსახსენებლესა“ (კოპასძეთა მოსახსენებლები, ამილახორთა მოსახსენებლები, მეწიეთის მარზვანის მოსახსენებელი) და „ანდერძებში“ იშვიათია პიროვნება, ერთი სახელით იყოს ნახსენები. ქრ. შარაშიძე „შემონაზვნებულთა სახელებს“ უწოდებს საათაბაგოს წევრთა ამგვარ სახელდებას: ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო (ეს ქალბატონი შემოკლებული სახელითაცაა ცნობილი – ნესტარჯან: „ამილახორისა ელბდურისა და თანამეცხედრისა მისისა (ინეს) ხურციძისა ასულისა ნესტ(ა)რჯანისი საუკუნომცა არს სახსენებელი“). ბაგრატ-ყოფილი ბარნაბა, დედისიმედ ყოფილი დებორა, თამარ-ყოფილი სალომე, ქეთაონ-ყოფილი ქრისტინა, ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმე, ნოშრევან-ყოფილი ნეოფიტე, ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსი, მამქან-ყოფილი მარინე, ქოიარ-ყოფილი ქერობინ, მზექაბუჯ-ყოფილი იაკობ, რუამ-ყოფილი რაშთაელ, რაინდო-ყოფილი ეკატერინე, მანგუშარ-ყოფილი მართა.

„მოსახსენებლესა“ და „ანდერძებში“ საკუთარი სახელებიდან გვხვდება: აბდულმისე, ათანასია, ამუანი, ანნა, ბასილი, ბოქა, გარსევანი, გულბუდახი, გულქანი, გურგაქი, დედისიმედი, ედიშერი, ევნე, ეკატერინა, ელბდური, ელენე, ელისბაარი, ზებედე, ზოსიმე, თამარი, თინათინი, ინეს, იოთამი, იორამი, ირინე, იოსაფატი, მამისა, მარინი, მელქიზედეგი, მზეიქალი, მზექაბუჯი, ნიკოლოზი, რებექი, სოილ, სურხანი, სფირიდონი, ფალვანხოსრო, ქაიხოსრო, ქეთაონი, ყუარყუარე, ხოსროთანგილი.

მე-16 საუკუნის მეორე ნახევრის მცხეთის საკათალიკოსო მამულების ნუსხაში დასახელებულია „ჯავახეთს საცორველა და სხუა სოფლები“: სამძივარი

გოგიბასვილსა „აქუს“, ქუელისძე (მეორე ნუსხით AAd: 91 – ბუმბულისძენი) სლესარსა და ავალიშვილებს ჰქონიათ, ლონგოსძენი – ლასურისძეთა, ხერხემელისძე – თაქთირისძეთა, ჩორჩანელი – ხურსისძესა, ლობიარი – დიასამისძეთა, ბოცოსძენი ოლადასვილებს, ოთარი – შალიკასვილებს, ხერთვისარნი – „ქამჭამისძისა ეულხედა არიან, ამატაკიანთა (Ad: 697 – ამატაკის შვილსა) აქუს“, თმოგუელნი – შალიკასვილსა ელისბააღს და იოთამს, ბულადარასვილნი- რჩეულაანთა და ფროდიანთა, ასპანისძენი – სფირიდონის შვილსა, კალმახელი - უზნასძეთა (Ad: 697 – უზუნიშვილსა); ასევე: ანძაველნი, კავკასისძე, აბუსერისძე, დუკისძენი, ფანასკერტელნი, სპასალარნი, ხახულარნი, კოპასძენი, თუხარელნი, ოშკი, ხახული და ვარძია შესაველებით, მონასტრებით, სასაფლაოებით, კარის ეკლესიებით, მამულებით და აზნაურიშვილებით (იხ. ქრ. შარაშიძე, 1961: 31-36).

„მესხურ ქრონიკებში“ დადასტურებული მამაკაცთა საკუთარი სახელებია: აბდუყაფარი, ავთანდილი, ათამირძა, აიდარმირძა/ჰაიდარმირძა, ალიხანი, ამატაკი, არჩილი, აშოთი, ბაგრატი, ბარძიმი, ბასილი, ბერი, ბექა, ბეჟანი, გულდფარი, გურგაქი, ედიშერი, ელია, ელისბარი, ვახტანგი, ზაქარია, ზემბადი, ზურაბი, თუალშუენიერი, იანჭო, იასონი, იობი, იონათანი, იოთამი, კოკოლა, ლაშქარა, მანუჩარი, მატა, მზეჭაბუკი, როსტომი, როინი, სეხნია, სვიმეონი, ქაიხოსრო, ქო(ა)რი, ყანდურალი, ყუარყუარე, შერმაზანი, ხოსიტა, ჭირასონი, ჰერაკლე. ქალთა სახელებიდან გვხვდება: დებორა, დედისიმედი, ელენე, თამარ, თეოდორა, მარეხი, როდამ.

რაც შეეხება გვარსახელებს. მე-16 საუკუნის სამხრეთ საქართველოში დასტურდება: ამილახორიშვილი, ამატაკისშვილი, ბედანისშვილი, ბოსტოლანიშვილი, გოგორიშვილი, დიასამიძე, დოლენჯიშვილი, ვარაზაშვილი, იოთამიშვილი, რჩეულაშვილი, სავანლიშვილი, უსტაჯალუანი, შალვაშვილი, შალიკაშვილი...

„თოფქათის სასახლის არქივის“ პირველსავე დოკუმენტში საუბარია სამცხის ათაბაგის ყვარყვარე III-ისა და მისი ბიძის – მანუჩარის დაპირისპირებაზე. ყვარყვარე „ნავ-ყვარყვარედ“ წოდებულია „კოპასძეთა მოსახსენებელში“, ხოლო სტამბოლის მინისტრთა საბჭოს არქივის, ფეკეტეს ფონდის დოკუმენტში – „ყანდურალად“: დიდისა და წარჩინებულისა და სიმხნით განთქმულისა და სახელოვანისა და მტერთაგან უძლეველისა ათაბაგ-ამირსპასალარისა, მორწმუნისა პატრონისა ჩვენისა ყუარყუარესი... ქრისტეს ჭეშმარიტისა სჯულისა მტკიცედ მპყრობელისა და აწ მფლობელისა ჩუენისა პატრონისა ნავ ყუარყუარესი (ქრ. შარაშიძე, 1961: 16): „...საზღვარი გასდევს უსჯულო ყვარყვარეს აზნაურთაგან ყანდურალად წოდებულის მამულს“ (ც. აბულაძე, 1983: 53). ეს დოკუმენტი მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის ყვარყვარეს ორსახელიანობაზე „აზნაურთაგან ყანდურალად წოდებული“, ე.ი. აზნაურები მას ამ სახელით მოიხსენიებენო.

„გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ არის მატთანე მე-16 საუკუნის ანთროპონიმებისა, რომლებიც გავრცელებული იყო სამხრეთ საქართველოში. ოჯახის უფროსები დავთარში მოხსენიებულია სახელით, სახელითა და მამისახელით, სახელითა და ძმის სახელით, ან ორი სახელით (იშვიათად), ან მარტო მამის სახელით, ან პაპის სახელით. საყურადღებოა „დავთარისდროინდელი“ დარაიონება,

რომელიც განსხვავებულ სურათს ქმნის ასპინძის მუნიციპალიტეტის თანამედროვე დარაიონებასთან შედარებით. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ ახალციხის, ხერთვისისა და ახალქალაქის ლივებში მოიაზრებს ასპინძის, ჭაჭარაქის, ხერთვისის, ტყიანი ჯაეახეთის, ბუზმარეთის, თმოგვისა და ნიალისყურის რაიონებს, იმ სოფლებსა და ნასოფლარებს, რომლებიც ახლა ასპინძის მუნიციპალიტეტს განეკუთვნება.

საბეგრო დავთრის ჩანაწერებით, ასპინძის ციხის რაბათში ცალ-ცალკე კომლად ცხოვრობს სამი ძმა: ვინმე პავლეს შვილები – რამაზა, გრიგოლ და ზურაბა („რამაზა პავლესძე, გრიგოლ ძმა მისი, ზურაბა ძმა მისი“ (ს. ჭიქია, 1941: 130). გრიგოლას ვაჟებიც – ყანდუ და ძმა მისი (სახელი უცნობია) – ცალკე ოჯახის უფროსებად მოიხსენიებიან („ყანდუ გრიგოლასძე, ...ძმა მისი“ (ს. ჭიქია, 1941: 130). მოცემულ შემთხვევაში პავლესძე რომ ჭყრ კიდევ მამისახელობაა და არა გვარსახელი, ამის დასტურია, რომ მამა-ბიძანი: გრიგოლაც, ზურაბაც და რამაზაც პავლესძედ იხსენიებიან, ხოლო გრიგოლის შვილები – გრიგოლასძედ; ან შესაძლებელია, ეს არის მაგალითი იმისა, თუ როგორ ეყრება საფუძველი ახალ გვარს მამის სახელის მიხედვით.

ასპინძელი გრიგოლ პავლესძის ერთ-ერთი ვაჟის სახელი ყანდუ შეუკვეცავი ფორმით – ყანდურალი – დაფიქსირებულია „მესხურ ქრონიკებში“, „თოფქათის სასახლის არქივში“ (ჭ-134) და გურჯისტანის ვილაიეთის საბეგრო დოკუმენტში (კერძოდ, ხერთვისისა – ყანდურალი მირზასძე და ტოლოშში – ყანდურალი მინდოდასძე (ს. ჭიქია, 1941: 178, 187). ამ უკანასკნელის მიხედვით, ყანდო აზარგულისძე ხიზაბავრის მკვიდრია (იქვე: 176), ყანდუ – თმოგვის ციხის რაბათის და ხერთვისისა (იქვე: 171, 240), ყანდუსძე – ხერთვისის (იქვე: 172). ყანდია, ყანდუაი მითითებული აქვს ალ. ლლონტი „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ (ალ. ლლონტი, 1967: 138). ვფიქრობთ, ყანდი, ყანდუ მეტათეზისის შედეგია და უნდა მომდინარეობდეს ბიბლიური სახელიდან ყადინ, რომელიც ი. გაგულაშვილის აზრით, „ნაზის, სათუთის, ნატიფის“ აღმნიშვნელია (ი. გაგულაშვილი, 1993: 122). ი. მაისურაძეს „ქართული გვარსახელების სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიულ მასალებში“ მითითებული აქვს გვარები: ყანდარელი (შდრ. ქალაქი ყანდაარი ირანში), ყანდიაშვილი, ყანდინაშვილი, ყანდილაძე//ყანტილაძე (ი. მაისურაძე, 1990: 182, 183).

„ძველად სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში -ელ სუფიქსთან ერთად გვქონდა მ- პრეფიქსიც, რომელიც დღემდე შემორჩენილია რამდენიმე გვარში: მატაბელი, მაჩაბელი, მეტრეველი, მარგველი...“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 73). ხუთი საუკუნის წინანდელ ასპინძის ციხის რაბათის საბეგრო სიაში მაწყვერელისძეც იკითხება. ეჭვგარეშეა, რომ მისი წინაპარი აწყურისა და უნდა ყოფილიყო (აწყურის/აწყვერის > მ-აწყვერ-ელ-ი).

ვარძიას უნდა უკავშირდებოდეს „დავთარში“ მოცემული სახელები: ვარძელ და ვარძელისძე. ასე ფიქრობს ზ. ჭუმბურიძეც და ძველ ქართულში ადგილის სახელწოდებებიდან ნაწარმოებ პიროვნულ სახელებში (ბირთველ, ორბელ, გაგელ, თორელ) აერთიანებს ვარძელს (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 71). მ. ბერიძის აზრით, ვარძელი ვარძიიდან წამოსულ კაცს დაერქმეოდა თავიდან და შემდეგ იქცა საკუთარ სახელად (მ. ბერიძე, 2012: 15). ვარძელი ფართოდ გავრცელებული სახელია „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“. ამას მოწმობს სხვადასხვა

სოფლის აღწერა. აღ. ღლონტის „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ გვხვდება ვარძელის სხვადასხვა მანქარა მოვლიანი ვარიანტები: ვარძელა, ვარძიელა, ვარძუკა (აღ. ღლონტი, 1967: 79). ი. მაისურაძეს მესხეთისა და ქართლის რაიონებში დადასტურებული აქვს გვარსახელი ვარძელაშვილი. ამავე ძირისად მიაჩნია: ვარძელაძე, ვარძიაშვილი, ვარძიელი, ვარძუკაშვილი (ი. მაისურაძე, 1990: 64).

„სახელთა ერთი ზგუფი შინაარსობრივად დროის გამოხატვას უკავშირდება: ნაწარმოებია იმ დღის, თვის ან დღესასწაულის სახელწოდებისაგან, როცა ბავშვი დაიბადა“. ზ. ჭუმბურიძის აზრით, არაბულიდან მომდინარე უნდა იყოს სახელი რამაზ, რომელიც, სავარაუდოდ, უკავშირდება მაჰმადიანთა მარხვის თვის სახელწოდებას — რამაზანს და ნიშნავს ამ თვეში დაბადებულს (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 137). ანალოგიურია ბაირამი და ნოვრუზი. სახელი ბაირამ კორისხევეში დასტურდება (ს. ზიქია, 1941: 253). ასპინძაში უცხოვრიათ რამაზა პავლესძეს და რამაზას შვილიშვილს (იქვე: 131). რამაზა მურადისძე ბნელის მკვიდრია (იქვე: 182). ზარასფა რამაზასძე — ნიჭორის (იქვე: 180), უმამისსახელოდ გვხვდება რამაზა თოკსა და ფიაში (იქვე: 201, 190). პაპის სახელად რამაზა გვაქვს ჭაქყარსა და გუნდში (იქვე: 243, 210).

აღ. ღლონტის თვალსაზრისით, ქართველურ ანთროპონიმიაში მნიშვნელოვან ფენას ქმნის ზმნა, რომლის პირიანი და უპირო ფორმები საკუთარ სახელადაა გამოყენებული (აღ. ღლონტი, 1967: 18). ამგვარ სახელებს განეკუთვნება აგარაში დადასტურებული მაცხონასძე. მაცხონა წყვეტილის ფორმაა, ისევე როგორც ზველსა და როკეთში დადასტურებული იმატა (იმატა გაბუასძე და იმატას შვილიშვილი). სწორედ ასეთი სახელები აქვს მხედველობაში მ. ბერიძეს, როცა აცხადებს, რომ გაქირვების, ომებისა და დაპყრობათა ფონზე ხალხში ოპტიმიზმი ქარბობს, ამიტომ მშობლები სიხარულს, მატებას, იმედს დებენ შვილთა სახელებში (მ. ბერიძე, 2012: 16).

შვილის დაბადების სიხარულს გამოხატავს ბევრი ქართული სახელი და მათ შორის მოიაზრება მახარა//მახარე. ზველელ ვარძელსა და ზაზას შვილებისთვის სწორედ ეს სახელი დაურქმევიათ. „დავთარში“ დადასტურებულია ამ სახელისაგან მიღებული მახარებელ, მახარგულ, მახარასძე, მახარებლისძე. სურვილის სახელთაგან „დავთარისდროინდელ“ სამცხის სოფლებში მახარეს, მაცხონას და იმატას გარდა გვხვდება: მანდო, ხარება, მინდოდა და იმედა.

სახელდება რაიმე ნიშნის მიხედვით ჩვეულებრივი ფაქტია. წინაპართა ფერის მიხედვით აზასიათებენ გვარებს. შავაძე, თეთრაძე, თეთრაშვილი, წითლანაძე, ჭრელაშვილი, თვალჭრელიძე. ზ. ჭუმბურიძე მათ რიცხვში აერთიანებს: კუპრაძეს, კუპრაშვილს, კუპრავას და მიუთითობს, რომ კუპრი აქ ნახმარია „შავის, შავგვრემანის“ აღსანიშნავად (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 65). აგარის მკვიდრთაგან ორი კუპარასძეა: ეტყობა, რომ ძმები არ არიან, რადგან „დავთარის“ ჩამონათვალში ერთმანეთის მიყოლებით არ არიან წარმოდგენილი, მეტიც, მახარებელ კუპარასძე სელმანის შემდეგ მეთექვსმეტე მეკომურად წერია. ელია კუპარასძე დადასტურებულია სოფელ ჭობარეთში (ს. ზიქია, 1941: 160) კუპარა შეკუმშული ფორმით — კუპრა „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ ადარნერსე კურაპალატის მონაზვნად შემდგარი

მეუღლის წინაშე წარგზავნილ მოციქულს ჰქვია: „და მსწრაფლ-ხოლო წარავლინა კაცი კეთილი, რომელსა ერქუა კუბრა, წინაშე დედოფლისა მის შენდობისა თხოვად“ (ქმძ, 2011: 386). პირთა ანოტირებულ ლექსიკონში რამდენიმე კუბრაძე და კუბრაშვილი გვხვდება. კუბარი შოთა მოიხსენიება მემატიანის ნაამბობში: „კობტას თავსა“ შეკრებილ მთავართა შორის (ყამთააღმწერელი, 1959: 668). მ. ბერიძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ ვარიანტებში შოთა არის კუბრო, კუბრი, კუბრაი, კუბრა. მისი მოსაზრებით, ძირითად ტექსტში გამოტანილი კუბარ ფორმა კუბრთან არის დაკავშირებული და შოთას მეტსახელით წარმოაჩენს. კუბრა წარმოქმნილი სახელია, სადაც -ა სუფიქსი მსგავსების აღმნიშვნელია (მ. ბერიძე, 2009: 12).

მღვდლის სახელი იოსები ძველ ებრაულად „მატებას, გამრავლებას“ აღნიშნავს, სიტყვასიტყვით – „ღმერთი გაამრავლებს, შეჰმატებს“. მისი კნინობითი ფორმებია ქართულში: სოსო, სოსია, სოსოია, სოსიკო, ოსიკო; იოსებისაგან ნაწარმოებია გვარები: იოსებიძე, იოსებაშვილი, ოსეფაშვილი, ოსეფაიშვილი და სხვ. (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 120). „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ დადასტურებულია: იოსა, იოსაფ, იოსაფატ, იოსეფ, იოსებ, იოსება (ალ. ლლონტი, 1967: 88). იოსებ მღვდლის ძე ტოლოშის მკვიდრია (ს. ჯიქია, 1941: 178), იოსებ მახარასძე – ქვემო ოშორის (ს. ჯიქია, 1941: 144), იოსებ იმარინდოსძე – შალოშეთის (ს. ჯიქია, 1941: 185), იოსებ მოსესძე – საროსი (ს. ჯიქია, 1941: 188), სახელად იოსება – ზემო და ქვემო ბუზმარეთის (ს. ჯიქია, 1941: 210-211), სახელად იოსია – ლეპისის (ს. ჯიქია, 1941: 252), იოსებისძე – ზემო ბუზმარეთის, ერკოტისა და შალოშეთის (ს. ჯიქია, 1941: 138). იოსები, სოსო, სოსიკო ახლაც გვხვდება ასპინძის მუნიციპალიტეტის მცხოვრებთა საკუთარ სახელებად. ოსეფას (<იოსეფა<იოსება) დაუდია სათავე შტო-გვარის სახელისათვის ოსეფაანი. ასპინძის სოფლებში ახლაც ხუმრობენ ხინკლის დაგვიანებული ამოწურვისას: ოსეფაანთ ხინკალიაო. არასასურველი სტუმრის შემოსწრებას ოსეფაანი უგულოდ შეხვედრიან, მისი წასვლის მოლოდინში ხინკლის ამოწურვა გაუჭანჭლებიათ, რის გამოც ჩაშლიათ და თვითონაც ვერ დაუგემოვნებიათ.

სახუდაბელში დადასტურებულია ვარდია მინასძე (ს. ჯიქია, 1941: 134). მინა ბერძნულად „თვისას, თვიურს“ აღნიშნავს (ი. ახუაშვილი, 1994: 669), მინადორა – „თვის საჩუქარს“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 171). მინა, მინაგო გვხვდება ალ. ლლონტთან (ალ. ლლონტი, 1967: 105). მინა ზარასფას და მახარებლის ძმთა ნიჭგორში (ს. ჯიქია, 1941: 180). მინაძე სოფელია ახალციხის რაიონში (ი. მაისურაძე, 1990: 112), რომელიც ადრე მინაძეებით იყო დასახლებული, დღეს კი ასეთი გვარის არც ერთი მოსახლე აღარ გვხვდება. მინაძეები არც ასპინძის მუნიციპალიტეტში ცხოვრობენ. ვარდია, ვარდო ქართული სახელებია და აწარმოებს გვარებს: ვარდიაშვილი, ვარდიძე, ვარდოძე. ი. მაისურაძეს ამავე ძირისად მიაჩნია: ვარდიშვილი, ვარდოშვილი, ვარდოკაძე, ვარდოსანიძე (ი. მაისურაძე, 1990: 64). ვარდიასძე გვხვდება ახალშენსა და ტამალაში (ს. ჯიქია, 1941: 134, 136). ვარდიაშვილს ი. ახუაშვილი ვარდუას, ვარდოს (ვარდიკოს), ვარდიას, ვარდიგულასთან ერთად უკავშირებს „ვარდენს“ (ი. ახუაშვილი, 1994: 344), რომელიც ზ. ჭუმბურიძის აზრით, შესაძლებელია ვარდანის (ირან. „გმირი“ ან „მოქალაქე“) ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენდეს

(ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 112). ვარდენისძე ხერთვისის ციხის რაბათის მკვიდრია (ს. ჯიქია, 1941: 172), ჩვენ ი. მაისურაძის მოსაზრება უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია და ვარდია/ვარდასძე ვარდიდან მომდინარე ქართული ანთროპონიმები გვგონია. ცნობილია, რომ მესხეთში წინა საუკუნის 40-50-იანი წლების პატარძლები უმცროს მაზლებს ვარდოს ეძახდნენ.

სახუდაბელში რვა კომლიდან სამი ძმათა ოჯახია. აქედან ერთს ვარდია მინასძის ძმა ნიკოლოზი მეთაურობს. ნიკოლოზი კომპოზიტორი სახელია, ნიკე ბერძნულად „გამარჯვებას“ აღნიშნავს, ლაოს – „ხალხს“. ნიკოლოზის შემოკლებულ ფორმას ნიკო ახასიათებს დამოუკიდებელ სახელად ქცევის ტენდენცია. ქართულში ადრიდანვე დასტურდება და დღესაც ფართოდ გავრცელებულია ნიკოლოზ, ნიკა, ნიკო, ნიკოლა. აქედანაა გვარები: ნიკოლოზიშვილი, ნიკოლასძე, ნიკოლაიშვილი, ნიკოლეიშვილი (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 134). საგარეჯოს რაიონში ი. მაისურაძეს დადასტურებული აქვს გვარი ნიკოლაშვილი (ი. მაისურაძე, 1990: 125). ნიკოლოზის შეკუმშული ვარიანტია კოლა/კოლია. ნიკა, ნიკოლი, ნიკალ, ნიკო, კოლა, კოლია – ასე მოიხსენიებდნენ ჯერ კიდევ რამდენიმე წლის წინ ყველა ნიკოლოზს; პირველი ორი ვარიანტი პატარებს ერქვა, დანარჩენით პაპების თაობას მიმართავდნენ (კოლა პაპა, ნიკალ პაპა...). ახლა ქრისტიანული სახელების გააქტიურებამ ისევ დაამკვიდრა ნიკოლოზის სრული ვერსია. დავთრისდროინდელ თმოგვის ციხის რაბათში დოკუმენტირებულია ნიკო ხუდავერდიძე, შამისახელობის გაუშიფრავად ვინმე ნიკუა და ანბარჯი ნიკოხოსისძე (ს. ჯიქია, 1941: 240). მირაშხანში უცხოვრიათ ნიკოლოზ დემეტრესძეს და სახელად ნიკუას (იქვე: 239), შალოშეთში – ვარძელ ნიკოლოზისძეს (იქვე: 185), აწყვიტაში კი – მახარა ნიკოლოზისძეს და მღვდელ ნიკოლოზისძეს (იქვე: 178). ასპინძის მუნიციპალიტეტში შტოგვარის სახელად ცნობილია ნიკიენი (<ნიკიენი<ნიკია-ენ-ი: ნიკიას შთამომავალი) და ნიკვიენი (<ნიკოენი).

ეპითეტურიანი სახელები იშვიათია დავთრისდროინდელ სოფლებში ოჯახის უფროსთა სახელებისას. ასეთი გამონაკლისია ქერა გოგიჩა. შესაძლებელია ეს მეორე გოგიჩასაგან (სოსიასძე) გასარჩევად გამოიყენა აღმწერმა, მაგრამ რომ არ ყოფილიყო ასეთი სახელება, კონკრეტულად ქერას მითითებით, მიმართავდა ისეთ ფორმულირებას, როგორც სხვა შემთხვევებში სახელთა გამეორებისას გამოუყენებიათ: „სახელად მეორე თევდორე“, „მეორე ელია“. ქერა პირისახის, თმის ფერის მიხედვით შერქმეული მეტსახელია. ეს ეპითეტი ფიზიკურ მახასიათებელზე მიანიშნებს. ასპინძის მუნიციპალიტეტის მცხოვრებთაგან ზოგს დღესაც ამშვენებს ეპითეტები: ქერა, რიჯა, ყარა („შავგრემანის“ აღსანიშნავად) და ა.შ.

საინტერესო ფაქტია, რომ სოფელ ჭობარეთში ძმების სახელებად გვხვდება ერთი და იგივე სახელი ელია. მათი სენიები არიან ელია იასძე და ელია ბატატასძე. ბატატა ჰქვია ღვინია მარინდოსძის ძმას. ბატატა პროდუქტიული სახელია იმდროინდელი სახელთა ფონდიდან. ბატატას მ. ბერიძე უკავშირებს ფრინველის სახელს (ბატა შეერქმეოდა ადამიანს, ისევე როგორც წერო, კაქკაქა, ქორი და სხვ.) და მასში გამოყოფს კნინობითის -ატ სუფიქსს (მ. ბერიძე, 2010: 218). -უა სუფიქსითაა გაფორმებული ქარზამეთში მცხოვრები ბატუა ატუასძის სახელი (ს. ჯიქია, 1941: 255). ბატატა შესაძლებელია მოდიოდეს მეტსახელიდან

და გულისხმობდეს: ა) სიარულის თავისებურებით გამორჩეულ ან ბ) დაბნეულ ადამიანს. ბატია შეგვხვდა მეტსახელად სოფელ ტოლოში (ბუცუტი, დაბნეული).

ქობარელი ნარიმას შვილიშვილის პაპისახელი ბოლოკიდურა თანხმოდანმოკვეცილი ფორმაა ძველი ირანული სახელისა ნარიმან და „გულადს, ძალგულოვანს ან: ვაყვაცურად მოაზროვნეს“ ნიშნავს. აქედანაა გვარები: ნარიმანაშვილი, ნარიმანიშვილი, ნარიმანიძე და ნარმანია (ზ. ქუმბურიძე, 1992: 133). ნარიმასძე ლომგულა დავთრისდროინდელი გომის მკვიდრია (ს. ჯიქია, 1941: 253), ნარიმანისძე — დადეშის (ს. ჯიქია, 1941: 177). ნარმანი ტოპონიმი სოფელ ტოლოში. ხერთვისის მოპირდაპირედ ბალებს ეძახიან; უდავოა, რომ ოდესღაც ეს ადგილები ვინმე ნარიმანს ეკუთვნოდა (ნარიმანის ბალები > ნარმანისა/ნარმანისი > ნარმანი).

ერკოტის ერთ კომლს თავკაცობს თაყა ბალიასძე. თაყა ზ. ქუმბურიძეს ქართულ სახელად მიაჩნია, მაგრამ მის მნიშვნელობას ვერ აზუსტებს. ამ სახელიდან მომდინარე გვარებია: თაყაშვილი, თაყაიშვილი, თაყაძე, თაყნიაშვილი, ტაკაშვილი (ზ. ქუმბურიძე, 1992: 116). ი. მაისურაძე თაყას უკავშირებს ანდაზას — „ეგრე არ უნდა, თაყაო, შენ რომ მამული გაყაო“ (ი. მაისურაძე, 1990: 73). ქართულ ანდაზებში იშვიათად, მაგრამ მაინც გამოიყენება პირთა საკუთარი სახელები. ასეთია, მაგალითად, „ქმრიანი ქალი ამირანია და უქმრო ქალი — ამირანთამირანო!“ თაყა, თაყინა, თაყიადინა შეტანილია ალ. ლლონტის „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ (ალ. ლლონტი, 1967: 84). რაც შეეხება, ბალიასძეს, მომდინარეობს ბალა/ბალიადან. ბალა ფიაში დასტურდება (ს. ჯიქია, 1941: 190), ისა ბალასძე — ფანაკეთში (ს. ჯიქია, 1941: 250). ზ. ქუმბურიძე დახასიათების შემცველ გვარებში აერთიანებს ბალიაშვილს და მნიშვნელობით აიგივებს კოქლაშვილთა: ბალია ქიზიყ. „კოქლი“ (ზ. ქუმბურიძე, 1992: 64). ბალიასძის მსგავსად, კოქლასძეც შეგვხვდა „დავთარში“ იღუმელელი ოჯახის თავკაცის სახელად (ს. ჯიქია, 1941: 139). ბალა გვარსახელად და მეტსახელად ახლაც აქტუალურია. თანამედროვე მონაცემებით, ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფლებსა (ოშორა, აწყვიტა) და თავად ასპინძაში მცხოვრები ბალიაშვილები წამოსული არიან სოფელ ხიზაბავრიდან. ბალაანი (ბალა-ანი) ოთანაძეების შტო-გვარია ნაქალაქევში, მათგან მოდის პატარაბალაანი და ქორამუჟაანი. ბალიენი (<ბალა-ენ-ი) კი ხიზაბავრელი ბალიაშვილების მეტგვარია.

დადეშელ კაკალა ალაღინისძეს ჰყავს ძმა ლომკაცი. ჩანს, ძლიერი, შეუპოვარი, უდრეკი ხასიათი უსურვა შვილებს სახელდებისას კაკალას და ლომკაცის მამამ. ლომკაცი თხზული სახელია და მისი პირველი კომპონენტი გვხვდება სახელებში: ლომიზგულ, ლომდარა, ლონდარა, ლონგულა, ლომგულა, ლომა, ლომასძე, ლომსასძე, ლომისგულისძე. ვფიქრობთ, სახელმა ლომდარა (ლომის დარი, ლომებრ ძლიერი) დაუდო სათავე სოფელ საროში გავრცელებულ გვარს ლონდარიძე (< ლონდარა < ლომდარა). „დავთრის“ მიხედვით, ლომთან დაკავშირებული სახელების გარდა ახალციხის, ხერთვისისა და ახალქალაქის ლივებში ცხოველთა სახელებისაგან ნაწარმოები ანთროპონიმებია: ვეფხია (წუნდა), ვეფხიასძე (ტოლოში), ქურციკისძე (ღამზა) და ირემასძე (ასპინძა). ქურციკისძე მიღებულია ქურციკისაგან. რომელიც იქცა პირსახელად, შემდეგ მამისახელად და გვარსახელად. ირემასა და ლომას შემთხვევაში -ა მანთროპონიმებელმა სუფიქსმა მოგვცა: ირემი > ირემა > ირემასძე; ლომი >

ლომა > ლომასძე. ამ სახელებში ჩანს ხსოვნა ტოტემისა. ისინი, მეცნიერთა აზრით, უძველეს ხანას ეკუთვნის, როცა „ადამიანები აღმერთებდნენ ამა თუ იმ ცხოველს. ხალხს ეგონა, რომ ლომის, დათვის თუ მგლის ძალა მიენიჭებოდა იმას, ვისაც ასეთ სახელს დაარქმევდნენ“ (ზ. ჭუმბურიძე, 1992: 11).

მაცაცა/მაცაცო დღეს ქალის მეტსახელად გვხვდება (მ ბერიძე, 2011: 60), „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით კი მამაკაცის სახელია. **მაცაცა** ნიგგორის გარდა დასტურდება ორგორაში (მაცაცა ზარასფასძე), ღამზაში, ზემო ოშორასა (მაცაცა ზაალისძე) და აგარაში (მაცაცა იმანასძე). პაპისახელობად გვხვდება ფანაკეთში მაცაცას შვილიშვილი (ს. ჭიქია, 1941: 250). სახელები – **მაცა** და **მაცი** დაფიქსირებული აქვს ალ. ლლონტს (ალ. ლლონტი, 1967: 102). შდრ. „მაცი ხვიტია“. მეტსახელი **მაცაცერა** გვხვდება გ. შატბერაშვილის „ქაშნიკში“ (გ. შატბერაშვილი, 1964: 138). პირთა ანოტირებულ ლექსიკონში იკითხება, რომ „**მაცა** ლეონ მეფემ უწყალობა და გაუთარხნა მაქსიმე ჩოლოყასშვილს“, ხოლო „**მაცაცაშვილი** პატა მოწმეა ბერუა როინასშვილის მიერ სეხნისათვის მიცემული მიწის ნასყიდობის წიგნისა“ (პალ, 2004: 113). ი. მაისურაძის „ქართულმა გვარსახელებმა“ იცის მაცასაგან წარმოქმნილი: მაცაბერიძე, მაციშელი, მაციკაძე, მაციაშვილი, მაცუკაშვილი (ი. მაისურაძე, 1990: 105).

მაცაცას მსგავსად, კნინობით-ალერსობითი ფორმა უნდა იყოს ამავე სოფელში დადასტურებული **მათათასძე** (< მათათა). **მათათასძე** დაფიქსირდა ხერთვისის ციხის რაბათშიც (ს. ჭიქია, 1941: 172). მათათა მათესაგან მოდის, ძველებრაულად „ღვთის კაცი, ღვთის ნაჩუქარია“. მისგანაა მიღებული გვარები: მათეშვილი, მათიაშვილი, მათიკაშვილი, მათეთაშვილი, მათითაშვილი, მათიკოშვილი, მათოშვილი... (ი. ვაგულაშვილი, 1993: 117). მათე -ია მაწარმოებლიანი ფორმით – **მათიასძე** – შეგვხვდა ლეპისში (ს. ჭიქია, 1941: 252). მათათასთან ახლოს დგას **მათარსა** – სარო (ს. ჭიქია, 1941: 188). ი. ახუაშვილს დაფიქსირებული აქვს მათარსიშვილი (ი. ახუაშვილი, 1994: 420). პალ-ში მითითებულია: მათარსი, სამეფო კარის მდივანი, დამწერი ალექსანდრე კახთა მეფის მიერ დავით ჭორჯასძისათვის მიცემული მალის ამოკვეთის წიგნისა; მათარსისშვილი ჯაჯანა, მოწმე ზაალ გაბაშვილის მიერ გიორგი ბარათაშვილისათვის მიცემული ყმა-მამულობის ნასყიდობის წიგნისა (პალ, 2004: 7). გეოგრაფიული სახელი რომ ანთროპონიმზე დღეგრძელია, ამისი დადასტურებაა დადემის საძოვარი „მათასი“, რაც მოწმობს, რომ ოდესღაც, მეზობელი სოფლების მსგავსად, აქაც ცხოვრობდა და შრომობდა მათასა/მათარსა.

ნიგგორელი **ფირალას** სახელი, ი. მაისურაძის აზრით, მოდის ზოგადი მნიშვნელობის სიტყვიდან **ფირალი** – მეფის დროს – ყაჩალი (გურიაში) (ქეგლ, 1986: 446). ამავე ძირისაა: ფირალიშვილი, ფირალაშვილი (ი. ახუაშვილი, 1994: 548). ნიგგორის გარდა, ფირალა დასტურდება ხიზაბავრაში (ს. ჭიქია, 1941: 176). **ფირალის** შვილიშვილია ლეპისის მცხოვრები (იქვე: 252). ფუძის სახით და ნარნარა ლუნ-ს ჩანაცვლებით გვაქვს წარმოდგენილი სოფელ გუნდის რვა ოჯახის უფროსთაგან ერთ-ერთის სახელი: **ფირან** ზოლოტასძე (იქვე: 210). კვარშის მკვიდრია **ფირანა**, გოვიჩა ოსიასძის ძმა (ს. ჭიქია, 1967: 183). კომპოზიტური წარმოებისაა სახელები: **ფირყულა** ქვემო ბუზმარეთში (211), **ფირიჯანისძე** – აგარაში (ს. ჭიქია, 1941: 145), **ფირაზიზისძე** – თმოგვში

(ს. ჯიქია, 1941: 240). ფირალა -ა მანთროპონიმებული სუფიქსის დართვით შეიძლება შერქმეოდა მემბოზე, მოუსვენარი ან ყაჩაღანა ხასიათის ადამიანს, რომელიც შემდეგ დამკვიდრდა საკუთარ სახელად.

ხერთვისში დოკუმენტირებულია მაზანას რამდენიმე ფორმა: მაზან, მაზანა, მაზანასძე და მაზმანისძე. გარდა ამისა, მაზანა დაფიქსირებულია ზემო ოშორაში, თოლერთაში, ნიჯგორსა და ხიზაბავრაში. მაზანასძე გვხვდება აწყვიტაში, ხიზაბავრასა და ქუნცაში, მაზანისძე - თმოგვის ციხის რაბათში, მავზარ - საროში, მაზნია - კორისხევში (ს. ჯიქია, 1941: 253). ი.მაისურაძეს დასახელებული აქვს: მაზავრიშვილი, მაზავრაშვილი, მაზანაშვილი, მაზაშვილი, მაზიაშვილი, მაზმანიშვილი (ი. მაისურაძე, 1990: 99). ამჟამად მაზაშვილები და მაზმანიშვილები ცხოვრობენ ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფელ ხიზაბავრაში; გავრცელებულია მაზიანი/მაზათი (მ. ქუქჩიშვილი, 2007: 176). სავარაუდებელია, რომ სწორედ ხუთი საუკუნის წინათ მაზანამ და მაზანასძემ დაუდო სათავე მაზაშვილებს. მაზან, მავზარ, მაზნია, მაზანასძე, მაზანისძე უნდა უკავშირდებოდეს ებრაულ ფუძეს - მაზალ („ბედნიერება“ - ი. გაგულაშვილი, 1993: 130), რომელიც „დავთრის“ სახელებში ნარნარა ბგერების ცვალებადობით და კნინობით-ალერსობითი სუფიქსებით გვხვდება (მაზალ > მაზან > მაზნია; მაზალ > მაზარ > მავზარ). რაც შეეხება მაზმანისძეს, ის მოხელეობის სახელიდანაა ნაწარმოები: მაზმანი საბასთან განმარტებულია, როგორც „ბალნის მსთველი, ბალნის მგრებელი“ (ს.-ს. ორბელიანი, 1991: 428).

ხერთვისელთაგან, ვისაც მაზანა ჰქვია, ერთი გოგორისძეა. „მესხურმატიანეზე“ დაყრდნობით, ი. მაისურაძე აცხადებს, რომ XVII საუკუნეში ცნობილი იყვნენ როინ, ბერი, ზურაბ, ბეჟან გოგორიშვილები. ცხოვრობდნენ ციხისგვარში, გადასახლდნენ იმერეთსა და გურიაში (ი. მაისურაძე, 1990: 48). „მცხეთის საბუთებში“, რომელიც აშუქებს მესხეთის ტერიტორიაზე მდებარე მცხეთის საკათალიკოსოს საეკლესიო და სხვა მამულების გამო ატეხილ დავას XV-XVI საუკუნეებში, დაფიქსირებულია, როგორ იმარჯვეს გოგორიშვილებმა და თავიანთი ყმების დახმარებით არ დაუთმეს მგელციხე თურქებს (ქრ. შარაშიძე, 1961: 47). გოგორიძეები, გოგორიშვილები ამჟამად ხერთვისსა და საერთოდ ასპინძის მუნიციპალიტეტში აღარ გვხვდებიან, სამაგიეროდ, ტოპონიმამ შემოინახა მათი ხსოვნა: გოგორიშვილის/გოგორიშვილის ქალა - საყანეები, სათიბი ქობარეთში; გოგორიშვილიქალის მზიგული - საძოვარი, ქალა (მ. ბერიძე, 2011: 198).

გოზალ თურქულად „ლამაზის“ აღმნიშვნელია. ტოლოშელი ოჯახის უფროსის სახელი გოზალა -ა მანთროპონიმებული სუფიქსითაა გაფორმებული. აღ. ლლონტის ანთროპონიმთა ლექსიკონი აფიქსირებს: გვაზას, გვაზის, გოზალასა და გოზიას (აღ. ლლონტი, 1967: 68). ა. ფრონელი „დიდებულ მესხეთში“ საუბრობს ქართველ კათოლიკეთა შესახებ. მისი თქმით, რაბათის რომის კათოლიკეთა ეკლესიას განაგებდნენ პატრები და დღესაც (იგულისხმება მე-20 საუკუნის დასაწყისი - ნ.მ.) ამ ეკლესიას განაგებს ქართველი პატრი, მამა ლაზარე გოზალიშვილი (ა. ფრონელი, 1991: 43). გოზალ/გვეზალ გვხვდება ტოპონიმის შემადგენალ ნაწილად სოფელ ტოლოშში: გვეზალათო - ყანა, ქვაბისხევის ზევით, იფნიეთის ტყესთან, თორულების გვერდით.

მამისახელობისა და გვარსახელის გარეშე მითითებული ტოლოში მცხოვრები ქეჩია. ვფიქრობთ, მისი სახელდება მეტსახელიდანაა. ქეჩია შეიძლება დარქმეოდა ა) კისერჩამძვრალ, კისერმოკლე ადამიანს. ქეჩო საბასთან განმარტებულია, როგორც „ამოზეული კისერი, ამოსმული კისერი“ (ს...ს. ორბელიანი, 1993: 222); ქეჩო დაფიქსირებულია ანთროპონიმთა ლექსიკონშიც (ალ. ლლონტი, 1967: 134); ბ) ინიციატივიან, წინამძღოლის თვისებებით გამორჩეულ ადამიანს. შდრ. ქეჩი - ცხვრის ფარის წინამძღოლი ვაცი, თხა.; გაქეჩვა - „მიმართულების მიცემა“ (ალ. ლლონტი, 1984: 141, 567). წუნდასა და ზემო ოშორაში გვხვდება ქოჩია (ს ჭიქია, 1941: 144, 242). ი.მაისურაძეს გვარები: ქოჩაშვილი, ქოჩიაშვილი, ქოჩიშვილი საკუთარი სახელიდან (ქოჩა) მომდინარედ მიაჩნია (ი. მაისურაძე, 1990: 176). ქოჩო ამჟამად ზედწოდებაა ტოლოშის მკვიდრისა. რომელსაც შემკვიდრეობით, მამისაგან ერგო ეს მეტსახელი (ქოჩო<ქოჩორა).

ვართანის, მიკირტიჩის, მარქარის, ოჭანესის, ხაჩატურისძის მოხსენიება თმოგვიში გვაფიქრებინებს ამ პერიოდისათვის სომეხთა თანაცხოვრებაზე ქართველებთან ერთად, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ მათ ანთროპონიმურ ველებს, რომლებშიც მოქცეულია ეს სახელები, ძნელი წარმოსადგენია ანანია, ბატატა, შაქარა, გაბრიელი, ბადურა, გულაბა, ბერიკა, ლაშქარა რქმეოდათ სომეხთა ძმებსა და შვილებს. მით უფრო კუპარასძე, გაბრიელისძე, ანანიასძე და გიორგისძე არ იქნებოდა სომეხი. ალ. ფრონელი ქართველთა სახელების სახეცვლილებზე წერს: „ოსმალის თვალის ასაბმელად და ქრისტიანობის დასაცავად ქართველმა კათოლიკეებმა განიზრახეს, შემოეღოთ წირვა-ლოცვა სომხურ ენაზე. მართლაც, ამ ხერხმა გაჭრა, ქართველმა კათოლიკეებმა შეინარჩუნეს ქრისტიანობა, მაგრამ ლამის ქართული ეროვნება დაკარგონ. თუ სცოდნოდით მაშინ, რომ გულუბრყვილო დიპლომატიური ხერხი მატლად გადაექცეოდათ. რომ ჰავლე და იაკობი პოლოსად და აკოფად გადაინათლებოდა, შესაძლებელია, რომ მაჰმადიანობაზე უარი არ ეთქვათ..... ქართველ კათოლიკე მოძღვართა სახელებს წინ უძღვის სიტყვა „ტერ“ და მათი სახელები ასე გამოითქმის: ტერ-პოლოსი, ტერ-პეტროსი და სხვ. (ალ. ფრონელი, 1991: 43). ამის მიმანიშნებელია კომლის უფროსთა დოკუმენტირება ტერ ეპითეტის დართვით (დეფისითა და დეფისის გარეშე): ტერაკოფ (თმოგვი, ს. ჭიქია, 1941: 240), ტერ-აკოფ (ასპინძა, (იქვე: 130), შდრ. ტერსიმონე (ალ. ლლონტი, 1967: 125).

ისტორიული წყაროების მიმოხილვა გვიჩვენებს, რომ ქართული სახელდება ტოლერანტულია, სახელთა მოქართულების საკონტროლო საშუალება კი მისი გვარსახელში გადასვლაა. ამისი დამადასტურებელია: აბრაჰამ > აბრაშიშვილი / აბრაშიძე; ასლან > ასლანიშვილი / ასლანიძე, ვარაზ > ვარაზიშვილი / ვარაზი, მიქაელ > მიქელაძე; ნარიმან > ნარიმანიძე / ნარიმანიშვილი; მელიქი > მელქაძე / მელიქიძე; გრიგოლ > გრიგოლია / გრიგალაშვილი; ყადინ > ყანდიაშვილი / ყანდილაძე / ყანდარელი; გურგენ > გურგენიძე; ზანდარ > ზარანდია; დემეტრე > დემეტრაძე; იოსებ > იოსებაშვილი / ოსეთაშვილი; იოჰანე > ივანიძე / ივანიშვილი; ზარზაალ > ზაზაძე; ბასილი > ბასილაძე; იაკობ > იაკობიძე; გოზალ > გოზალიშვილი და სხვ.

ყველაზე გავრცელებული სახელებიდან აღსანიშნავია: ბასილი, ვარძელი, პაპუნა, მახარებელ, ლაშქარა, ბადუჩა, ბატატა, ბადურა, მაზანა და გრიგოლი.

მე-16 საუკუნის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულ დოკუმენტებში გამოიკვეთა საკუთრივ ქართული წარმოშობის ანთროპონიმები: ბერი, მზექაბუკი, თვალშეენიერი, მზეიქალი, ლომგული, ნათა/ნათენა, მამისა, მამუკა, ბიძისა, ცისკარა, აღდგომელა, გელიტა, ქურციკა, ირემა, კაკალა, ლაშქარა, მაცაცა, მინდოდა, მაცხონა, პაპუნა, სულია, ტყემალა, წამალა, დედისიმედი, ია, ვარდია, ლომა, ლონდარა, გულო, გულისა, გულია, პაატაგულ, პატია, ღვინია, ღონენა, გალობელა, სულალა, ძამაგულ, ძამანა, თაყა, ლომიზგულ...

სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით, გვხვდება: ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული სახელები: ცისკარა (ცისკრის უამს დაბადებული), იანვარა (იანვარში დაბადებული), წამალა, პაატა, რამაზ, ბაირამ... სურვილის სახელები: იმედა, იმატა, მაცხონა, მანდო, ხარება, მახარებელ/ მახარგულ/ მახა, ოქრუა, სულთანა (წარმატების სურვილი დევს), ღონენა, ღონდარა, ლომკაცი, კაკალა... მეტსახელებიდან წამოსული საკუთარი სახელები: ბატატა/ბადუა, შაქარა, ოქროპილ, ქაქია, ზარბოშ, ჩოლდა, ფირალა, ბალა, კოჭლა, კაკალა, ტეტია, ლომგულა, ქეჩია, ფირალა, გალობელა, გულაზიზი, კუპარასძე... ტოტემიდან მომდინარე ანთროპონიმები: გელეტა, ირემა, ირემასძე, ქურციკისძე, ფოცხვერა, ლომა, არსლან, ვეფხია... ნათესაობის აღმნიშვნელი სიტყვებიდან მომდინარე სახელები: მამისა, მამუკა, ბიძისა, პაპუნა, ბიძინა, მამი, ძამანა, ძამანაგულ, დედისიმედი... ხელობის, თანამდებობის აღმნიშვნელი ტერმინებით გამოხატული სახელები: ზეინკლიშვილი < პაპუნა ზეინკლის შვილი (სარო), მღვდლიაძე < იოსებ მღვდლისძე (ტოლოში), მღვდლიშვილი/ მღვდლიაშვილი < ბასილა მღვდლის შვილი (ცხეკნელა), მელიქიძე < სარგის მალიქისძე...

რაც შეეხება ისტორიულად დადასტურებული საკუთარი სახელების სტრუქტურას, გვაქვს: კომპოზიტიური სახელები (ნურაზიზი, ელიაზარი, ცისკარა, ლომკაცა, დოვლათბეგი, ამილბალ/ამირბარ, ოქროპირ... გულ-კომპონენტიანი სახელებიდან, როცა -გულ კომპოზიტიური სახელის მეორე ნაწილია ანთროპონიმში: მამაგულა, ლომგულა, საბაგულა, სამანაგულა, შავგულა, ძამანაგულ, ჰაზარგული, ჰეზარგულ, ვარაზგული... გულ- პირველი ნაწილია კომპოზიტიურ სახელებში: გულაზიზი, გულნარა... შაჰ- თბზული სახელების პირველ კომპონენტად გვხვდება: შაჰრუხ (შდრ, შახრუხაძე), შაჰადინ, შაჰყუბადისძე); მართულმსაზღვრელიანი სახელები: ცისკარა (მსაზღვრელის ბრუნვის ნიშნის სრულად შენარჩუნებით), ლომიზგულ (>ლომისგულ), გულისაღებ, მზეიქალი, დედისიმედი...

ეპითეტიანი სახელების ნუსხაში გვხვდება როგორც ხელობა-მოსაქმეობის, ისე თანამდებობისა და სოციალური მდგომარეობის აღმნიშვნელი სიტყვები: მღვდელი ნიკოლოზის ძე, მღვდელი იორდანე, საბია მღვდელი, გრიგოლ მღვდელი, პატია მღვდელი, იორდანე ბერი, მენაბირე სულალა, იალბუზა მებაღე, ტერ-აკოფ... მჭედელი, სარგის მელიქი, იმარინდო ქეთხუდა, იასონ ქეთხუდა, მურვან აზნაური... ნავ-ყვარყვარე, მოავარყვის, კობოსი ზოსიმე... ეპითეტიან სახელებში გავაერთიანეთ ფიზიკურ მახასიათებელზე მიმანიშნებელი მეტსახელიც: ქერა გოგჩა...

სამხრეთ საქართველოს ისტორიულ წყაროებში დადასტურებულ ანთროპონიმების მაწარმოებელი სუფიქსებია:

-ა: გრიგოლ-ა, გულ-ა, ბერ-ა, ოქრ-ა, ლარიბ-ა, ნათ-ა, ცისკარ-ა, ლომდარ-ა, ლომ-ა, კაკალ-ა, იაკობ-ა, როსებ-ა, ნოდარ-ა, ბასილ-ა, შაქარ-ა, ზაქარ-ა, ამბროს-ა, ირემ-ა, რევაზ-ა, ჩოლად-ა, ლონგულ-ა, იზაკ-ა, წამალ-ა, ტყემალ-ა, ღვინ-ა, ბალ-ა, ბერ-ა, კუპრ-ა, ადამ-ა, ალალ-ა, ლაშქარ-ა, ობალ-ა, როსაფ-ა, სიმონ-ა, ჩუბინ-ა...

-ია: გულ-ია, ვარდ-ია, პატ-ია, ქიტ-ია, ბადრ-ია, ფას-ია, პავლ-ია, რუს-ია, ღვინ-ია, ქორ-ია, ბატ-ია, მამ-ია, სოს-ია, აზარ-ია, ვეფხ-ია, ზალ-ია, მაზნ-ია...

-ალ/-ალ-ა: ნურ-ალ-ი/ნურ-ალ-ა, სულ-ალ-ა...

-ან-ა: ბედ-ან-ა, ბაბ-ან-ა, ვართ-ან-ა, მაზ-ან-ა, ძამ-ან-ა...

-ატ/-ათ-ა: ბატ-ატ-ა, მათ-ათ-ა...

-აც-ა: მაც-აც-ა.

-ეკ-ა: ბერ-ეკ-ა.

-ელ/-ელ-ა: ვარდ-ელ, ვარდ-ელ-ა, ბად-ელ-ა, პავ-ელ-ა, გურგ-ელ-ა, აღდგომელ/აღდგომ-ელ-ა, ბაბ-ელ-ი...

-ენ/-ენ-ა: გეგ-ენ-ა, გელ-ენ-ა, ნათ-ენ-ა, ლონ-ენ-ა, გურგ-ენ-ა...

-ეტ/ეტ-ა: გელ-ეტ-ა.

-იკ/იკ-ა: ბერ-იკ/ ბერ-იკ-ა, შალ-იკ-ა, ბიდ-იკ-ა, ხოს-იკ/ხოს-იკ-ა, კვირ-იკ-ა...

-ინ-ა: ბიდ-ინ-ა, გოგ-ინ-ა.

-ისა: გულ-ისა, ელ-ისა (<ელია), მამ-ისა, ბიდ-ისა...

-იტ-ა: გოგ-იტ-ა.

-იჩ/იჩ-ა: მიტ-იჩ, გოგ-იჩ-ა.

-ო: გულ-ო, ბერ-ო, გაბ-ო, ნიკ-ო, აბ-ო, ყანდ-ო...

-უ: ველ-უ, ყანდ-უ, პაპ-უ.

-უა: ბატ-უა, ატ-უა, ბერ-უა, ნიკ-უა, პაპ-უა...

-უკ-ა: ბად-უკ-ა, მამ-უკ-ა, ზამ-უკ-ა...

-ულ-ა: მამაგ-ულ-ა.

-უნ-ა: პაპ-უნ-ა, დათ-უნ-ა.

-ურ-ა: ბად-ურ-ა.

-უტ-ა: კაკ-უტ-ა, ზაზ-უტ-ა.

-უჩ-ა: ბად-უჩ-ა, გაგ-უჩ-ა, ქაქ-უჩ-ა, ნან-უჩ-ა.

მე-16 საუკუნის დოკუმენტებზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ სამხრეთ საქართველოში გავრცელებული იყო -შვილ, -ძე, -იან, -არ, -ელ სუფიქსებით გაფორმებული მემკვიდრეობითი სახელები (თაქთირისძე, ამატაკიანი, ავალიშვილი, ანძაველი, სლესარი...). „მესხური დავითნის მატთანესა“ და „მცხეთის საბუთებისაგან“ განსხვავებით, „თოფქაფის სასახლის არქივის“ მასალებში არ გვხვდება სამცხის დიდგვაროვანთა გვარსახელები, ისინი მხოლოდ პირსახელით ან პირსახელითა და მამის სახელითაა მოხსენებული („თუ ყვარყვარეს ამბავს იკითხავენ. მანუჩართან ბრძოლაშია“... „ქურცინას შვილმა იბაშერმა ზაქარიას შვილი ხახულარი დაიჭირა“...). ეს ბუნებრივიცაა, რადგან ოსმალოებს არ ესმით გვარის მნიშვნელობა და მხოლოდ სახელებს მიუთითებენ. მ. ბერიძის აზრით, ოსმალოსათვის გაუგებარია ქართული ფორმა გვარის წარმოებისა და კომლის მეთაურის მინიშნების თავისებურ ხერხს იყენებს (მ. ბერიძე, 2009:

133). ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დაუთარში“, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო მონაცემთში დევთერდარებს მაინც „გამოებარათ“ ბერადე, ბენადე, გიორგადე: „ლონენა გიორგადის ძე“ დაფიქსირებულია კვარშაში (ს. ჭიქია, 1941: 183), „მახარა ბერადისძე“ – ქარზამეთში (იქვე: 255), ხოლო „დემეტრე ბენადისძე“ – ყანუბანში (იქვე: 142).

თუ დინამიკაში განვიხილავთ ისტორიულად დამოწმებულ ანთროპონიმებს, დაფინახავთ, რომ ამა თუ იმ სახელმა მეტგვარსა და გვარსახელში გადაინაცვლა, მე-16 საუკუნეში დოკუმენტირებული ზოგი მემკვიდრეობითი სახელი დღესაც დასტურდება ასპინძის მუნიციპალიტეტში, ზოგი სახელიც ტოპონიმებში ცოცხლობს.

ხუთი საუკუნის წინანდელი გვარსახელებიდან შემორჩენილია: ბერიძე (< ბერისძე), ზაზადე (< ზაზასძე), გიორგადე, გურგენიძე, ივანიძე (< ივანესძე), დიასამიძე, თევდორადე (< თევდორესძე), მელიქიძე (< მალიქისძე), მაისურადე (< მასურასძე), ბალიაშვილი (< ბალიასძე), ცისკარადე (< ცისკარასძე).

ამჟამად ასპინძის მუნიციპალიტეტში აღარ გვხვდება: ვარძელაშვილი, ვარძელიძე (ვარძელისძე), ნათენადე (< ნათენასძე), აღდგომელადე (< აღდგომელასძე), ირემადე (< ირემასძე), მიქელადე (< მიქელასძე), ლომსადე (< ლომსასძე), იადე (< იასძე), მინადე (< მინასძე), ქურციკიძე (< ქურციკისძე), ვარდიძე (< ვარდიასძე), ბერადე (< ბერასძე), გალობელიძე (< გალობელისძე), გოგორიძე/გოგორიშვილი (< გოგორისძე), დავითადე (< დავითასძე), დემეტრადე (< დემეტრესძე)...

ისტორიულ წყაროებში დადასტურებული პირსახელიდან მემკვიდრეობით სახელში გადასვლის მაგალითებია: ლონდარა/ლომდარა > ლონდარიძე, დათა > დათაშვილი, მაზა > მაზაშვილი, მამუკა > მამუკაშვილი, ბალია > ბალიაშვილი, ველიჯან > ველიჯანაშვილი, მურადი > მურადაშვილი...

გამოყენებული ლიტერატურა

- ც. აბულაძე, 1983 – ც. აბულაძე, თურქული წყაროები XVI ს. I მეოთხედის სამცხე-საათაბაგოს ისტორიისათვის, თურქული დოკუმენტები ქართული თარგმანით, გამოკვლევებითა და შენიშვნებით, თბ., 1983.
- ი. ახუაშვილი, 1994 – ი. ახუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები: მასალები ქართული გვარების ისტორიისათვის, I, თბ., 1994.
- მ. ბერიძე, 2009 – მ. ბერიძე, ზოგი საკუთარი სახელის შესახებ „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“, კუპრა. კრებული გულანი, 4(8), ახალციხე, 2009.
- მ. ბერიძე, 2010 – მ. ბერიძე, ტაძრები და სახელები, თბ., 2010.
- მ. ბერიძე, 2011 – მ. ბერიძე, სოფლები და ნასოფლარები მოგვითხრობენ, თბ., 2011.
- მ. ბერიძე, 2012 – მ. ბერიძე, ზველი და მისი შემოგარენი. ერთი სოფლის ტოპონიმია(1), ახალციხე, 2012.
- ი. გაგულაშვილი, 1993 – ი. გაგულაშვილი, ქართული გვარები, ძირითადი ლექსიკური ფონდი; საკუთარი სახელები. ებრაულ საკუთარ სახელთა მცირე ლექსიკონი, ქუთაისი, 1993.

- ი. მაისურაძე, 1990 – ი. მაისურაძე ქართული გვარსახელები, სალექსიკონო, ბიბლიოგრაფიული მასალები, თბ., 1990.
- ს.-ს. ორბელიანი, 1991 – ს.ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, თბ., 1991.
- ა. ფრონელი, 1991 – ა. ფრონელი, დიდებული მესხეთი, თბ., 1991.
- მ. ქუჭიშვილი, 2007 – მ. ქუჭიშვილი, მეტევერთა წარმოებისათვის მესხურში (სოფელ ხიზაბაერის მაგალითზე), კრებ. ქართველური ონომასტიკა, III, თბ., 2007.
- ალ. ლლონტი, 1967 – ალ. ლლონტი. ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1967.
- ქრ. შარაშიძე, 1961 – ქრ. შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.), თბ., 1961.
- ზ. ჭუმბურიძე, 1992 – ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბ., 1992.
- ს. ჭიქია, 1941 – ს. ჭიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი II, თარგმანი, თბ., 1941.

NATELA MELIKIDZE

SURNAMES OF ASPINDZA MUNICIPALITY ACCORDING TO HISTORICAL SOURCES

The article discusses the anthroponyms spread throughout the *Aspindza Municipality*, according to the historical sources (i.e. *The Great Book of Vilayet of Gurjistan*, *Meskheti Chronicles*, "Books of Remembrance of the Amilkhvari and Kopasdze families", and "The Topkapi Palace Archive"), presenting structural and semantic analysis of the above sources.

The proposed article investigates the names attested in the above-mentioned documents that served as a basis for further development of surnames as well as nickname-type surnames.

It appears that some of the surnames documented as far back as the 16th century still occur in the *Aspindza Municipality*, while others remain part of toponyms. The examination of historical sources shows that naming in Georgian is tolerant, and the use of names as surname components ensures Georgianized forms.

მაია მიქაშტაძე

**სილოვან ხუნდაძის „ქართული გრამატიკა“
(სხვადასხვა გამოცემათა შედარებითი ანალიზი)**

სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი „ქართული გრამატიკა“ (ნაწ. I, II) პირველად 1904 წელს გამოიცა ქუთაისში. ის თავისი დროისათვის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული სახელმძღვანელო იყო, რომლითაც მოსწავლეები ქართული ენის გრამატიკას V-VIII კლასებში სწავლობდნენ. პირველ წელს მოსწავლეები სწავლობდნენ სახელებსა და მათ ბრუნებას, ზმნებს, სინტაქსს, მათ კანონზომიერებებს; მეორე წელს – ფონეტიკურ წესებს, ზედსართავ სახელსა და ნაცვალსახელებს. შედარებით ვრცლად და ფართოდ იყო წარმოდგენილი ზმნა (გვარი, სახითა და კილოთი). მოსწავლეები ამ ეტაპზე უფრო ღრმად სწავლობდნენ სინტაქსს. მომდევნო წელსაც ისევ ზმნები და სინტაქსი ისწავლებოდა. მეოთხე – კურსის დამამთავრებელ წელს მოსწავლეები საფუძვლიანად ეუფლებოდნენ ფონეტიკის ძირითად მოვლენებსა და წესებს. ს. ხუნდაძის გრამატიკის კურსის ბოლოში გარკვეული ადგილი ეთმობოდა რიგ საკითხებს პოეტიკისა, ძველი ქართული სამწერლობო ენის ძირითად ფორმებს და, საერთოდ – ძველი ქართული ენის მიმოხილვას. როგორც ვხედავთ, ს. ხუნდაძის „ქართული გრამატიკაში“ ქართული გრამატიკული სტრუქტურის საკითხები ოთხივე სასწავლო წლისათვის თანმიმდევრულად, სასწავლო პროგრამის ზედმიწევნით გათვალისწინებით იყო განაწილებული.

დღევანდელ სახელმძღვანელოებთან შედარებით მცირე მოცულობის კურსში ქართული ენის ძირითადი გრამატიკული კანონზომიერებანი ს. ხუნდაძის მიერ საოცრად კონცენტრირებულად იყო წარმოდგენილი.

როგორც ცნობილია, სილოვან ხუნდაძის ცხოვრება-მოღვაწეობის ხანგრძლივი, ძიებებით აღსავსე გზა მარტივი არ ყოფილა. ქართული გრამატიკისა და სალიტერატურო ენის ნორმათა დადგენის კანონზომიერებათა შესახებ მისეულ მოსაზრებებს მოწინააღმდეგენიც მრავლად ჰყავდა, მათ შორის ჩვენი მეცნიერებისა და კულტურის ცნობილი მოღვაწენიც. ზოგი ფორმას უწუნებდა, ზოგიც გრამატიკული წესების უვიცობას სწამებდა. მაგრამ, როგორც მის შესახებ მონოგრაფიის ავტორი ლევან ზ. ურუშაძე წერს: „უამთა სვლამ, დროის წინაშე ჩინებულად ჩაბარებულმა გამოცდამ ცბადჰყო დიდი მამულიშვილის მოსაზრებათა დიდი ნაწილის კეშმარიტება“.

სილოვან ხუნდაძე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართული ენის სიწმინდესა და შეურყვანელობას. გამოცემის შემდგომ იგი თავის გრამატიკულ ნაწრომებს ყოველთვის სრულყოფდა. ჩვენ საშუალება გექონდა ერთმანეთისათვის შეგვედარებინა „ქართული გრამატიკის“ პირველი ხუთი გამოცემა, რომლებიც 1904-1917 წლებში გამოვიდა ქუთაისში.

მეორე გამოცემის განმარტებაში ს. ხუნდაძე წერდა:

„ორი წელი გავიდა, რაც ჩემი „ქართული გრამატიკა“ პირველათ დაიბეჭდა და ეს არის მეორე გამოცემა იბეჭდება.“

ჩემს გრამატიკას საფუძვლათ ის კანონები უძევს, რომელიც „სალიტერატურო ქართულში“ აღვნიშნე. საზოგადოთ, ჩვენი ლიტერატურა კრიტიკული წერილებით ღარიბია და ჩემი გრამატიკული ნაწერებიც საფუძვლიანათ არ განხილულა. თუმცა, შედარებით რომა ვსთქვათ, „სალიტერატურო ქართულმა“ არაჩვეულებრივი ყურადღება დაიმსახურა“.

ს. ხუნდაძე გულდასმით ეცნობოდა მისი ნაშრომების შესახებ არსებულ გამოხმაურებებს და ცდილობდა, გეოვალისწინებინა სამართლიანი შენიშვნები, თუკი ასეთს წააწყდებოდა: „რაც ჩემს წიგნებზე შენიშვნები დაიწერა, ყურადღებით მოვისმინე, მაგრამ შით იმისთანა საფუძვლები ვერ ვიპოვნე, რომ ჩემი შეხედულება და ჩემი დასკვნები შემეცვალა. მხოლოდ ბატ. ი. აბულაძის შენიშვნებით ვისარგებლე და შევასწორე კანონი, რომელიც ალი, ამი, ანი, არი-სა და მზგავსი დაბოლოების სახელთა ბრუნებას შეეხება“ (ს. ხუნდაძე, 1907: 37-39).

უსაფუძვლო და ნაკლებარგუმენტირებულ შენიშვნებს მკვლევარი იქით აკრიტიკებდა და, ბუნებრივია, არ იღებდა: „ზოგიერთი ჩემი კრიტიკოსი კეთილზმონების აღლოს მიწუნებს და ამბობს, რომ მართლწერა კაცად, შეცდომა, მოვიდნენ, სწერს და სხვ. უფრო კეთილზმონანია, ვიდრე კაცათ, შეცდომა, მოვიდენ, სწერს-ო და სხვ. კეთილზმონების შეგნება მახვილი სმენისა და განვითარებული გემოვნების შედეგია და არ შემოძლია ჩემი სმენა და გემოვნება სხვისას დაუქვემდებარო... გარდა ამისა, კეთილზმონებას ხშირათ მტკიცე კანონებიც აქვს, რაიცა ჩემს წიგნებში საკმაოდ განმარტებულია და გარდა სმენისა და გემოვნებისა მე კანონებითაც ხელვმძღვანელობ...“

სილოვან ხუნდაძის არგუმენტების სიძლიერე ის გახლდათ, რომ, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის თვითონ არაფერს არ თხზავდა, არამედ სხვადასხვა კუთხის (ამერეთია ის თუ იმერეთი) ფორმებსა და სიტყვებში უპირატესობას იმას აძლევდა, რომელიც მისივე სმენითა და გემოვნებით უფრო კეთილზმონანი იყო და მასთან, ქართული ენის თვისებასაც არ ეწინააღმდეგებოდა.

სილოვან ხუნდაძის მართებული აზრით, „გრამატიკის სარგებლობა მისი სწავლების სისტემაზეა დამყარებული. სარგებლობის მაგიერ ვნებას მოუტანენ, თუ მოსწავლეებს მშრალი კანონები და ფორმები აზეპირებიეს. გრამატიკის სწავლებას მხოლოდ პრაქტიკული მიზანი უნდა ქონდეს: ყმაწვილმა სწორი ლაბარაკი და კანონიერი წერა-კითხვა შეისწავლოს. ამისათვის მასწავლებელმა ყმაწვილებს თავდაპირველათვე თეორიული ნაწილის შესწავლაზე თავი არ უნდა ატეხოს (მაგალითად: რა არის ზმნა? ნაცვალსახელი?... და სხვა სიტყვის ნაწილები, – რა არის წინადადება? რამდენგვარია წინადადება? და სხვ. და სხვ.), – არამედ – რაც შეიძლება ხშირად ავარჯიშოს და მეტი მაგალითი მიაწოდოს წინადადებებისა და იმ აზრებისა, რომელიც ბავშვს სიტყვების სწორათ ხმარებასა და აზრების რიგიანათ დალაგებას შეაჩვევს. წინ პრაქტიკული ვარჯიშობა წაუძღვარონ და ბოლოს თეორია იმდენათ გაუთვალწინონ, რომ პრაქტიკულათ შეთვისებული შეგნებით ესმოდესთ“.

სწორედ ამ პრინციპებს ემყარება სილოვან ხუნდაძის გრამატიკა, რომლის თითოეულ გამოცემასაც ავტორი გულდასმით ხვეწდა და ავსებდა.

მეოთხე გამოცემის შემდეგ ავტორი წერდა:

„ამ გამოცემაში გრამატიკის შინაარსი თითქმის უცვლელათ რჩება (ორ-სამ ალაგას უმნიშვნელო წერილმანებია მხოლოდ ოდნავ შესწორებული). საკარნახო მასალა კი გამოვსტოვე. რადგან უმჯობესათ ვპოვებ – სხვა სახით იქნეს იგი შედგენილი (პატარა-პატარა მოთხრობების ხასიათი ქონდეს, და არა ცალკე ფრაზებისა) და ცალკე გამოიცეს“.

ამავე გამოცემის ბოლოს ს. ხუნდაძე საჭიროდ თვლის უპასუხოს ი. ყიფშიძეს, რომელიც თავის ნაშრომში – *Грамматика мингрельского языка* (წინასიტყვაობა) ეხება სილოვანის შეხედულებას მეგრულის შესახებ.

კერძოდ, ს. ხუნდაძის აზრით. „მეგრული და სვანური ქართული ენის შტოებია და ის განსხვავებული ფორმები და სიტყვები, რომლითაც ეს კილოკავები დედა-ქართულისაგან გაირჩევა, იმით აიხსნება, რომ უხსოვარ დროს, როცა ქართველი ტომების საერთო ენა ჯერ კიდევ განვითარებული არ ყოფილა, რამდენიმე ოჯახი საერთო ფუძეს მოშორებია და განსხვავებულ პირობებში დაუწყია ცხოვრება – და ანიტომაც განსხვავებული ფორმები და ტერმინოლოგია შეუქმნიათ“.

ი. ყიფშიძე ამ მოსაზრებას უსაფუძვლოსა და მეცნიერებისაგან დიდი ხანია უარყოფილს უწოდებდა.

ს. ხუნდაძე მოკლედ პასუხობს ი. ყიფშიძეს: „მე ვფიქრობ, რომ მეცნიერება აქ არაფერ შუაშია: ჩემი აზრი მხოლოდ ჰიპოთეზაა, მოსაზრება და ლოდიკურიც, საფუძვლიანი და ამის წინააღმდეგი მეცნიერებას არაფერი დაუმტკიცებია. ბ-ნ ყიფშიძეს ალბათ გონია, რომ მეცნიერება და ქეშმარიტება მხოლოდ იმის პირით დაღადებს, ვინაც მას, ბ-ნ ყიფშიძეს, ესიმპატიება!...“

„ქართული გრამატიკის“ მეოთხე-მეხუთე გამოცემებში სილოვან ხუნდაძეს დამატებული აქვს „ქართული ენის კილოკავების მეგრულისა და სვანურის გრამატიკული ფორმები“.

ზოგადად მეგრულის შესახებ ს. ხუნდაძის თვალსაზრისზე აქ არ შეგჩერდებით და მხოლოდ იმ ცვლილებათა ანალიზს წარმოვადგენთ, რაც პირველ ხუთ გამოცემაში დავადასტურეთ.

ცვლილებები, როგორც თვითონ ს. ხუნდაძე აღნიშნავს, მართლაც უმნიშვნელოა:

1. 1904 წლის გამოცემაში ზმნებში ს. ხუნდაძე იყენებს ს- პრეფიქსს განურჩევლად ზმნის პირიანობისა. ე.ი. ს- გვხვდება როგორც ერთპირიან, ისე ორ- და სამპირიან სხვადასხვა ტიპის ზმნებში, გარდამავალსა თუ გარდაუვალში; მაგ.: სთოვს, სწვიმს (ს. ხუნდაძე, 1904: 113), ჩამოსცვინდა, ჩამოსცვივდეს, ჩამოსდინდა... (იქვე: 165). 1917 წლის გამოცემაში ეს მაგალითები უსანოდ არის მოყვანილი: თოვს, წვიმს, ჩამოსცვინდა, ჩამოსცვივდეს, ჩამოსდინდა...

ამის შესახებ ს. ხუნდაძე წერს: „ხმა ს ზმნებში: ზოგიერთ ზმნებს კეთილზმონებისათვის მიმოზრისას ხმა ს ჩაერთვის, - სახელდობრ იმ ზმნებს, ძირის თავში რომელიმე ამ თანზმონთანაგანი უზის: დ, თ, ტ, ც, ძ, წ, ჭ, ჯ...“ და ჩამოთვლილია მაგალითები: დგმა, თიბვა, ტირილი... > სდგამს, სთიბავს, სტირის... [აქედან რამდენიმე ზმნა გამორიცხვას შეადგენს, ე. ი. უსანოთ იხმარება: ვთრთი, ვთოხნი, ვთხზავ, ვცხოვრობ, ვცეკვავ...] (იქვე: 170).

მოგვიანებით, 1917 წლის მეხუთე გამოცემაში, ს- ბგერა ზემოთ აღნიშნულ პოზიციებში ყველგან აღარ გვხვდება. ხოლო იმავე საკითხზე მსჯელობისას

შენიშვნას აკეთებს: ხმა ს ამ შემოხვევაში მოქმ. გვარის ზმნებს თითქმის ყველას დაერთვის, საშუალო გვარისას კი – მხოლოდ რამდენსამე, მაგ.: სტირის, სტყუის, ვსწუხვარ, ვსტკბები, ვსტკნები, სჯობია (სჯობს), სჭირია (სჭირდება), სჯერა, სტკივა, სწყურია, სდუმს და სხვა (ს. ხუნდაძე, 1917: 170).

2. -ავ და -ამ თემისნიშნიან ზმნათა შესახებ საუბრისას ს. ხუნდაძე აღნიშნავს, რომ ზმნებს, რომელთაც მყოფადში დაბოლოება -ავ ან -ამ აქვს (ვიკითხავ, ვიხილავ, შევსვამ, ჩავიცვა და სხვ.), ნამყო III-ში ეს ნიშნები გადაჰყვებათ, ხოლო დანარჩენი ზმნების დაბოლოება ნამყო III-ში არის -ია: დავსწერ – დამიწერია, ავაშენებ – ამიშენებია... (ს. ხუნდაძე, 1904: 138).

1917 წლის გამოცემაში შენიშვნაში დამატებულია, აგრეთვე, ზმნა ვსკამ > მიჭამია.

დაახლოებით იმავე ხასიათის განსხვავება აქვს ავტორს დამატების სახით 157-ე გვერდზე, სადაც თავმოყრილია შენიშვნები ზმნების შესახებ; კერძოდ, მე-5 შენიშვნაში წერს: „ავილოთ მყოფადი დრო: წავიკითხავ, შევსვამ, - აქიდან ნამყო III იქნება წამიკითხავს (წავიკითხავს, წაუკითხავს და სხვ.), შემისვამს (შევისვამს, შეუსვამს და სხვ.)“.

მაშასადამე, ნამყო III-ში უნდა ვიხმაროთ ფორმები გამიბედავს, გამოხატავს [გამორიცხვას შეადგენს ზმნა: ვსკამ- ნამყო III – მიჭამია, გიჭამია, უჭამია და სხვა]“. ეს გამონაკლისი არ არის სწორედ 1904 წლის გამოცემაში.

3. სახელთა ბრუნებაზე საუბრისას 1917 წლის გამოცემაში ს. ხუნდაძეს დამატებული აქვს თავისებურად ბრუნებადი სახელის ღმერთის შესახებ შენიშვნა: სიტყვა ღმერთი ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვაში განსხვავებულათ იბრუნვის: ღვთის, ღვთით (ს. ხუნდაძე, 1917: 39)

4. წოდებით ბრუნვასთან დაკავშირებით მეხუთე გამოცემაში დამატებით აზუსტებს, რომ აღნიშნულ ბრუნვაში „დაბოლოება ო-ნის მაგიერ ვ-ნი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იხმარება, როცა განყენებითი საგნის არს. სახელს ვაბრუნებთ და როცა იგი სახელობით ბრუნვაში ა-სა და ე-ზე ბოლობდება – მაგ.: ჩემო ბედნიერებავ, ჩემო სიკეთევ“ (იქვე: 41).

5. ნაცვალსახელებზე საუბრისას, ს. ხუნდაძეს, პირველი გამოცემისაგან განსხვავებით, შემდგომ გამოცემებში დამატებული აქვს ინფორმაციები ზოგიერთი ნაცვალსახელის თავისებურების შესახებ: მაგალითად აღნიშნავს, რომ:

ა. რამე, ვინმე, რაღაც, ვიღაც, ყველა ნაცვალსახელები არსებით სახელებთან ერთად ბრუნებისას არ იცვლება: რაღაც საქმე, რაღაც საქმის, რაღაც საქმეს, რაღაც საქმეები; ყველა საქმემ, ვიღაც კაცი, ვიღაც კაცმა...

ბ. ეს, ეგ, ის, იგი ნაცვალსახელები არსებით სახელებთან ყველა ბრუნვაში სახელობითს გარდა იხმარება ფორმებით ამ და იმ: ეს (ეგ) კაცი, ამ კაცის, ამ კაცს...

გ. სიტყვები ერთი და იგივე არსებით სახელთან იბრუნვის შემდეგნაირად: ერთი და იგივე საქმე. ერთისა და იმავე საქმის, ერთსა და იმავე საქმეს, ერთი და იგივე საქმეები, ერთსა და იმავე საქმეებს... (უკანონოთ ხმარობენ ერთისა და იგივე საქმის, ერთსა და იგივე საქმეს და სხვა) (ს. ხუნდაძე, 1917: 48-49) .

დ. ქვემდებარისა და დამატების ბრუნვებზე საუბრისას პირველ გამოცემაში ს. ხუნდაძე წერს: „იმავე დროებში ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაში დაისმის

აგრეთვე საშვალო გვარის იმ ზმნებს შემდეგ, რომელიც აწმყოში ები-ზე არ ბოლოვდება (ვთრთი, ვცურავ): ბავშვს უთრთოლია, ბავშვს უნდა ეცურა, და სხვ.

თუ მოქმედებითი გვარის ზმნა პირობით კილოში ზის, მიცემით ბრუნვაში დამატება დაისმის: ბავშვი წერილს დასწერდა“ (ს. ხუნდაძე, 1904: 150).

მეხუთე გამოცემაში იმავე საკიონზე მსჯელობისას -ები დაბოლოებასთან ერთად ამატებს -ევი დაბოლოებასაც („ამავე დროებში ქვემდებარე მიცემით ბრუნვაში დაისმის აგრეთვე საშვალო გვარის იმ ზმნებს შემდეგ, რომელიც აწმყოში ები-სა და ევი-ზე არ ბოლოვდება“); ასევე აზუსტებს დამატების მიცემით ბრუნვაში დასმის შემთხვევებსაც: „თუ პირველი მიმობრის მოქმედებითი გვარის ზმნა აწმყოში ან მისგან ნაწარმოებ დროებში ზის, მიცემით ბრუნვაში დამატება დაისმის: ბავშვი წერილსა სწერს, სწერდეს, დასწერდა, ნუ სწერს, ნუ დასწერს“ (ს. ხუნდაძე, 1917: 150).

7. ზმნების შესახებ შენიშვნებზე საუბრისას მე-6 შენიშვნაში მეხუთე გამოცემაში მოცემულია -ენ დაბოლოებიანი ზმნების ანალიზი, დამატებული აქვს ერთი მაგალითი: მე ვეჩვევი - ისინი შეეჩვიენ (იქვე: 158).

8. ზმნების შესახებ მე-16 შენიშვნაში ყველა გამოცემაში უწერია: „ზმნისაგან ვწევარ მრავლ. რიცხვის მესამე პირში ფორმა წვანან არ არის კეთილზმონი; უმჯობესია და კანონიერია ფორმა წევან (ის წევს > ისინი წევან)“. თუმცა მეხუთე გამოცემაში, პირველისაგან განსხვავებით, ხაზგასმული აქვს სიტყვა კანონიერია (ს. ხუნდაძე, 1917: 161). ესე იგი, ამ გზით ავტორი მისთვის უფრო მნიშვნელოვან და ყურადღებამისაქცევ ფაქტს აზუსტებს.

9. მეხუთე გამოცემაში დამატებული არის დაკვირვება, რომლის მიხედვითაც წინადადებაში უნდა ვერიდოთ ნაცვალსახელებისა და რომ კავშირის ხშირად გამოყენებას და აღნიშნულია, რომ „არ უნდა ვიხმაროთ ისინი არსად, სადაც კი უმათოდ აზრი გასაგები იქნება, - მაგალითად: ა. მე ჩემს მეგობართან წავედი; მე მინდოდა - დამემტკიცებია მისთვის, რომ მე მართალი ვიყავ. - აქ ნაცვალსახელი მე არსად საჭირო არ არის, ან შეიძლება მართო თავში დავსტოვოთ: - ბ. რომ დამარწმუნონ, რომ უცებ გაგამდიდრებთო, უსინიდისობას მაინც არ ჩავიდენ. - აქ მეორე რომ უნდა გამოიტოს“ (იქვე: 176).

10. მეხუთე გამოცემაშიცა დაკვირვება წინადადებაში გამოყენებული ზმნური ფორმების დროთა შეთანხმების შესახებ:

„რთულ წინადადებაში დროთა კანონიერ შეთანხმებას ხშირათ არ აქცევენ ხოლმე ყურადღებას, - მაგალითად: ა. ნამყოს მაგიერ მყოფადს ხმარობენ: მარშან განვიზრახე - დაუყონებლივ საზღვარგარეთ წავიდე და ვიაქიმო (უნდა იყოს წავსულიყავ და მეაქიმებია); აწმყოს მაგიერ მყოფად ხმარობენ: ვზივარ ტყეში და ვხედავ, რომ ყურდგელი მოშიახლოვდება, ჩირგვში ჩაწვება და ჩაიმალება (უნდა იყოს: მიახლოვდება, წვება, იმალება)“ (იქვე: 176-177).

11. მეხუთე გამოცემაში საუბარია რუსული ენის გზით შემოსულ კალკირებულ გამოთქმებზე, კერძოდ, პირდაპირი მიმართვის უმართებულო გამოყენების შესახებ დამოკიდებულ წინადადებაში: „რუსული ენის გავლენით ხშირათ უკანონო კონსტრუქციას ხმარობენ. - მაგალითად: ა. სანდრომ სთქვა, რომ ის თფილისს

მიღის; ბ. შენ მეუბნები, რომ მე მდიდარი ვარ, და სხ. – დამოკიდებულ წინადადებაში შემასმენელი ქართულათ იმ პირში დაისმის, რომელიც პირდაპირ მიმართვაში უნდა იყოს ხოლმე. – მაშასადამე, ზემოხსენებული წინადადებანი ასე უნდა გამოვსთქვათ: ა. სანდრომ სთქვა – თფილისს მივდივარო; ბ. შენ მეუბნები – მდიდარი ხარო“ (ს. ხუნდაძე, 1917: 177).

12. 1917 წლის გამოცემაში, პირველი გამოცემისაგან განსხვავებით, დამატებით არის მსჯელობა განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებაში -ც ნაწილაკის გამოყენების შესახებ.

ს. ხუნდაძის დაკვირვებით. „როცა განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ნაცვალსახელით „რომელი“ იწყება, მას უთუოდ ნაწილაკი ც უნდა ახლდეს... რომელიც ამ შემთხვევაში განმარტებითი ნაცვალსახელის რომელიც კუთვნილებაა: ნაცვალსახელს ეკვეცება და მის თანამდევარ სიტყვას ემატება. მაგ., წინადადება – ეს იმისთანა საქციელია, რომლის გამართლება არ შეიძლება, კანონიერათ ასე ითქმის: ეს იმისთანა საქციელია, რომლის გამართლებაც არ შეიძლება“ (იქვე: 177-178).

13. სინტაქსური საკითხების განხილვისას, მეხუთე გამოცემაში დამატებული არის მსჯელობა წინადადებაში შემასმენლის ადგილის შესახებ:

მეცნიერი აღნიშნავს, რომ „შემასმენელი შეიძლება წინადადებაში თავშიც იყოს, შუაშიც და ბოლოშიც. შემასმენელი ქვემდებარის წინ (წინადადების თავში ან შუაში) მაშინ დაისმის, როცა მოქმედებას განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა. – მაგალ.: საკვირვლათ მიყვარს დაბურულ ტყეში ხის ძირას ჯდომა; – კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის საზღკარი. – ჩვეულებრივ საუბარსა და მოთხრობაში კი ქართულ ენას, ლათინური ენის მზგავსათ, შემასმენელი წინადადების ბოლოში უფრო შეშენის. – მაგალ.: მელამ ოფოფს კითხა: „სამეფო ჯილა ვინ მოგცაო?“ ოფოფმა უპასუხა: „სოლომონ მეფემ თავისი ხელით დამადგაო“... (იქვე: 178-179).

ეს არის ის მართლაც არტთუ მნიშვნელოვანი ცვლილებები, რომლებიც პირველიდან მეხუთე გამოცემამდე განიცადა სილოვან ხუნდაძის „ქართულმა გრამატიკამ“; გამოცემების ერთმანეთთან შედარების შედეგად ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ სრულყოფდა, ხვეწდა და ავსებდა მეცნიერი თავის შეხედულებებსა თუ ჰიპოთეზებს საკუთარი პრინციპების მიხედვით, რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მკვლევარი მისი ნაშრომების შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებებს, როგორი ყურადღებით აკვირდებოდა კრიტიკულ შენიშვნებს, როგორ ითვალისწინებდა და იღებდა მისთვის მისაღებსა და არგუმენტირებულ თვალსაზრისს და როგორ იდგა მყარად საკუთარ პოზიციებზე წინააღმდეგ შემთხვევაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

ს. ხუნდაძე, 1904 – ქართული გრამატიკა, სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი; ქუთაისი, 1904, ი. კილაძისა და ი. ხელაძის სტამბა.

ს. ხუნდაძე, 1907 – ქართული გრამატიკა, სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი; მე-2 შვეს. გამოცემა, ქუთაისი, ვ.ი. ბეჟანეიშვილის წიგნის მალაზიის გამოცემა, 1907; ფერაძისა და კარნაუხოვის სტამბა.

ს. ხუნდაძე, 1911 ვ ქართული გრამატიკა, სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი; მე-3 შვეს. გამოცემა, ქუთაისი, თ. მთავრიშვილისა და ამხ. წიგნის მაღაზიის გამოცემა, 1911, ი. ხუნდაძის სტამბა.

ს. ხუნდაძე, 1915 – ქართული გრამატიკა, სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი; მე-4 გამოცემა, ქუთაისი, 1915; ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქუთაისის განყოფილების სტამბა.

ს. ხუნდაძე, 1917 – ქართული გრამატიკა, სილოვან ხუნდაძის მიერ შედგენილი; მე-5 გამოცემა, ქუთაისი, 1917; ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქუთაისის განყოფილების სტამბა.

MAIA MIKAUTADZE

SILOVAN KHUNDADZE'S GEORGIAN GRAMMAR (COMPARATIVE ANALYSIS OF DIFFERENT EDITIONS)

The first edition of Silovan Khundadze's "Georgian Grammar" was published in 1904 in Kutaisi. It was a very popular textbook of its day for teaching of the Georgian Grammar to fifth-eighth graders in secondary schools.

The issues of the Georgian grammatical structure are covered by Silovan Khundadze's "Georgian Grammar", being consistently distributed over the four-year period and closely following the school curriculum.

S. Khundadze highly valued the purity of the Georgian language. He had always re-edited his grammatical research papers.

The proposed article analyses the modifications occurred throughout the first five editions of Silovan Khundadze's "Georgian Grammar" (published in 1904, 1907, 1911, 1915, 1917, respectively).

Through comparing the above-mentioned editions we have identified the ways in which the scholar reconsidered and modified his views and hypotheses in line with his principles, how closely he followed the considerations and critical statements of other scholars by accepting rational and well-reasoned criticism, on the one hand, and defending his own ideas, on the other hand.

მერაბ ნაჭყებია

**პლასტუნკელი ქართველები
(ისტორია და თანამედროვეობა)**

თუ თვალს გადავაკვლით კაცობრიობის ისტორიას, ადვილად შევამჩნევთ ხალხთა მიგრაციის განუწყვეტელ პროცესებს, რაც სხვადასხვა მიზეზებით იყო გამოწვეული. სახლდებოდნენ რა სხვადასხვა ქვეყნებში, ესა თუ ის ეთნოსი იშვიათად თუ ინარჩუნებდა თვითმყოფადობასა და კავშირს თავის სამშობლოსთან.

ქართველთა სამშობლო საქართველოა. თუ არა იძულება, ქართველი იშვიათად ტოვებდა თავის ქვეყანას. მაგრამ, სადაც არ უნდა ყოფილიყვნენ, ყოველთვის ცდილობდნენ შეექმნათ „პატარა საქართველოები“.

წინამდებარე წერილში ქართულ საზოგადოებას კიდევ ერთხელ შევახსენებთ თითქმის საუკუნენახევრის წინ დასავლეთ საქართველოდან სოკში გადასახლებულ ქართველთა ისტორიას, მათ თანამედროვე ყოფას და ვითარებას, რომელიც არცთუ სახარბიელოა მაშინდელი საბჭოთა საქართველოს ხელმძღვანელების უნიათო პოლიტიკის წყალობით.

ვინ არიან სოკელი (პლასტუნკელი) ქართველები? რა დროიდან ცხოვრობენ აქ და რამ გამოიწვია მათი შავი ზღვის სანაპიროზე გადასახლება? ესაა კითხვები, რომელთაც მოკლე პასუხი უნდა გასცეს ამ წერილმა.

ყირიმის ომის (1854-56) დამთავრებისთანავე მეფის ხელისუფლებამ სოკის ქაობიან, უკაცრიელ ადგილებში იძულების წესით შემოიყვანა ყუბანელი კაზაკები და ქვეყნის ევროპული ნაწილიდან რუსი გლეხობა: მაგრამ მათ ვერ გაუძლეს შეუჩვეველ კლიმატს და აჯანყება მოაწყვეს. ხელისუფლებამ მათ წინააღმდეგ გარნიზონის ნაწილები – პლასტუნები იხმო და აჯანყება სისხლში ჩაახშო. გადმოსახლებულების უმრავლესობა ან ბრძოლებში დაიღუპა, ან გააციმობირეს, ან გაქცევით უშველა თავს. სოკის მიდამოები კიდევ უფრო გაუკაცრიელდა.

1864 წლის 21 მაისს დასრულდა კავკასიის ომი, რასაც მოჰყვა მუჭაჯირობა, ანუ კავკასიის მკვიდრი მოსახლეობის ძირითადად იძულებითი გადასახლება ოსმალეთის იმპერიაში. ჩრდილოეთ კავკასიიდან და საქართველოდან (აფხაზები და სამხრეთ საქართველოში მცხოვრები მაჰმადიანი ქართველები) გადასახლებულ მუჭაჯირობა რაოდენობა 700-750 ათასს აღწევდა (ა. ვერეშჩაგინი, 1878: 10). ამ მასობრივი გადასახლების შედეგად შავი ზღვის სანაპირო ზოლში დაცარიელდა უზარმაზარი ტერიტორია ბზიფიდან ნოვოროსიისკამდე. მეფის რუსეთის მთავრობის წინაშე კვლავ დადგა ამ მხარის დასახლება-ათვისების საკითხი. ხელისუფლებამ ამჯერად ამ ადგილებში კავკასიისა და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის გადმოსახლება გადაწყვიტა.

შავიზღვისპირეთში მიმდინარე პროცესებს ოპერატიულად ეხმაურებოდა ქართული პრესა: გაზ. „დროება“, გაზ. „ცნობის ფურცელი“, გაზ. „ივერია“, გაზ. „შრომა“, უფრნ. „მოგზაური და სხვ. გაზ. „დროებაში“ დაიბეჭდა გ. წერეთლის (1873), ს. მესხის (1875) და სხვათა წერილები. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ ქართველი სამოციანელები. აანალიზებდნენ რა შექმნილ სიტუაციას, ისინი მოუწოდებდნენ ხელისუფლებას, შავიზღვისპირეთის მიწებზე

დაესახლებინათ „კავკასიის ხალხები“ (მათ შორის იგულისხმებოდა დასავლეთ საქართველოს – სამეგრელოდან, იმერეთიდან, რაჭიდან, ლეჩხუმიდან – მაცხოვრებლებიც).

რამდენადაც მეფის რუსეთის მთავრობის წინაშე მთელი სიმწვავეით იდგა ამ მხარის დასახლება-ათვისების საკითხი და ხელისუფლების პირველმა გეგმამ არ გაამართლა, ამჯერად იგი იძულებული გახდა ამ ადგილებში კავკასიისა და დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობა გადმოესახლებინა. ასე გაჩნდა დაახლოებით 150 წლის წინათ ქ. სოჭიდან 15-ოდე კილომეტრის დაშორებით, მდ. სოჭის ხეობაში ქართული სოფელი პლასტუნკა, რომელიც ამჟამად კრასნოდარის მხარის ქ. სოჭის ადმინისტრაციული დანაყოფის – ადლერის რაიონის შემადგენლობაში შედის.

პირველი ცნობა ქართული მოსახლეობის სოჭში გადასახლების შესახებ გამოაქვეყნა გაზ. „დროებამ“ (1875). მიგრაციის პროცესი გრძელდებოდა 80-იან წლებშიც. აღნიშნულია ისიც, რომ გადასახლების პროცესს მთავრობა ახალისებდა კიდევ – ჩასახლებულებს 10-15 წლით ათავისუფლებდნენ სახელმწიფო გადასახადებისაგან.

ქართველები ჩასახლდნენ სოჭის მიდამოებში – სოჭი, პლასტუნკა, მამაიკა, ნოვაია ზარია... 1888 წელს გაზ. „ივერია“ წერდა: „ქართველებს ამოუჩრევიათ ადგილი თავის დასახლებლად სოჭის სამზრუნველოში. ეს ადგილი თვითონ დაბა სოჩიდან 12 ვერსზეა. ადგილი სულერთიანად მთავორიანია. ამ მთავორიანს ადგილს შუა ჩამოყდის კარგა დიდი მდინარე და ვაკე ადგილებს ძვირად შეხვდებით. თვით ქართველებს კი მოსწონთ ეს ადგილი და, თუ სადმე ვაკე ადგილებია, იქაც არ ესახლებიან. უფრო მაღალ ადგილებს ირჩევენ. რომ ჰკითხოთ ამის მიზეზი, გეტყვიან, რომ ისინი გადმოსახლებულან რაჭა-ლეჩხუმიდან, რომელიც, როგორც მოგეხსენებათ, ამგვარივე მთიანი ადგილია და, რასაც, რასაკვირველია, მიჩვეულია... ქართველებით დასახლებულ სოფელს ეძახიან პლასტუნკას. ამგვარი სახელწოდება სოფლისა წარმომდგარა იქიდან, რომ აქ არეულობის დროს მშვიდობიანობის დასაცველად პლასტუნების პოლკი მდგარა. სოფელი პლასტუნკა მარტოდ ქართველებით არის დასახლებული. ამათი რიცხვი სამოცდაათ კომლზე მეტია. ახლაც დროგამოშვებით მოდიან დასახლებლად ამ სოფელში ქართველები. ადგილი თუმცა მთავორიანია, მაგრამ საკმაოდ ნაყოფიერია (გაზ. „ივერია“. 1888).

იმდროინდელი ქართული პრესის ფურცლებიდან ისიც ირკვევა, რომ სოჭის მხარეში საცხოვრებლად გადადიოდნენ დასავლეთ საქართველოს (ლეჩხუმი, იმერეთი, რაჭა, სამეგრელო) მკვიდრნი. რაც გამოწვეული იყო ამ მხარის მცირემიწიანობით. 1905 წლის არასრული მონაცემებით, სოჭისა და მიმდებარე სოფლების (პლასტუნკა, მამაიკა, ნოვაია ზარია...) ქართული მოსახლეობის რიცხვმა 14 ათასს მიაღწია. დღევანდელი სოჭის ბოლშაია და მალაია პრიორეჩენსკაიას ქუჩები ქართველებით იყო დასახლებული, ხოლო გორკის ქუჩას დღესაც „მინგრელსკაია ულიცას“ ეძახიან.

პლასტუნკაში ძირითადად ლეჩხუმელები ცხოვრობდნენ. 1897 წელს გაზ. „ცნობის ფურცელი“ მონაცემებით, აქ 97 ქართული ოჯახი ცხოვრობდა („ცნობის ფურცელი“, 1897). ისინი გადასახლდნენ ლეჩხუმის შემდეგი სოფლებიდან: „ალბანიდან, ორხვიდან, დერჩიდან, ორბელიდან, ნასპერიდან, ლაჯანიდან, აჭარიდან

(სოფელია ლეჩხუმში), ზოგიშიდან. გვარები: ალავიძე, ბურჯალიანი, თუთისანი, კვანტალიანი, ლეფსვერიძე, ლეშკაშელი, მამარდაშვილი, სვანიძე, სილაგაძე, უჩაძე, ფრუიძე, შკუბულიანი, ცხვედიანი, ჩაკვეტაძე, ჩხეტიანი, ჭობონელიძე... (ო. მიქიაშვილი, 1994: 9).

სოჭის მხარეში რაჭის სოფლებიდან – ლები, ზნაკვი, ქედისუბანი – გადასახლდნენ: არჩვაძეები, გავაშელიძეები, გოცირიძეები, გურგენიძეები, კენჭაძეები, კობახიძეები, ლობჯანიძეები, მაისურაძეები, მეტრეველები, მიქაუტაძეები, რეხვიაშვილები, შტააძეები, ცუცქიროძეები, ქელიძეები, ჭიჭინაძეები... იმერეთის სოფლებიდან: ოკრიბიდან (დღევანდელი ტყიბულის მუნიციპალიტეტი) და საირმოდან, გვარები: გვანცელაძე, გოგოლაძე, ზვიადაძე, ინწკირველი, კეთილაძე, კუბლაშვილი, კუტალაძე, ლორთქიფანიძე, მიქაძე, ქასრაშვილი, ჩაკვეტაძე, ცირეკიძე, ძიძიგური, ჭიპაძე, ჯიბლაძე... ზუგდიდის მაზრიდან და სენაკიდან: ბარკალაია, ბაზია, ბჟალავა, გაბილაია, გვათუა, გვასალია, გუგუშვილი, დარჯანია, დიხამინჯია, დონდუა, თოფურია, კინტრასია, ქორჭია, შანგუა, შუშანია, ჩიტაია, ცხაკაია, ძიგუა, ქელია, ხაფავა, ჯანაშია, ჯელია... (ო. მიქიაშვილი, 1994: 10).

პროფ. ო. მიქიაშვილი წიგნში „სოქელი ქართველები და მათი მეტყველება“ აღწერილია ის კულტურული ინიციატივები, რასაც სოქელი ქართველები ახორციელებდნენ მე-19 საუკუნის მიწურულიდან მე-20 საუკუნის 90-იან წლებამდე: კერძოდ, ირკვევა, რომ პლასტუნკაში პირველი დაწყებითი სკოლა ჯერ კიდევ მეფის ხელისუფლების დროს გაუხსნია ქრისტეფორე მიქაუტაძეს (გ. ჭინჭარაული, 1989). თუმცა დაწვრილებითი ინფორმაცია ამ სკოლის ფუნქციონირების შესახებ არ მოგვეპოვება.

1921-22 სასწ. წელს სოქელ ქართველთა თავკაცობით ქ. სოჭში გაიხსნა ქართული სკოლა, რომელმაც ბინა დაიდო საქართველოს სოჭის საკონსულოში. სკოლას სათავეში ჩაუდგა ცნობილი მოღვაწე ქალი ოლღა წითლიძე. სკოლა სახელმწიფოს მიერ აღრიცხვაზე მხოლოდ 1925 წელს იქნა აყვანილი, ხოლო 1927 წელს გადატანილ იქნა სხვა ადგილზე და გადაკეთდა საშუალო სკოლად, რომელიც იმთავითვე გახდა ქართული კულტურის კერა მთელს ამ მხარეში. ომის დაწყების შემდეგ (1941 წ.) სკოლა შეიდწლედად გადაკეთდა და გადატანილ იქნა სოფ. პლასტუნკაში, სადაც იარსება 1969 წლამდე. ამ დროიდან კი იგი რუსულ სკოლად გადაკეთდა: გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ქართულ ენაზე რამდენიმე საგანიც იკითხებოდა: საქართველოს ისტორია, ქართული ენა და ლიტერატურა, გეოგრაფია... თუმცა ძალიან მალე მხოლოდ ერთი საგანი დარჩა ქართულენოვანი – ქართული ენა, რასაც ბავშვები სურვილის მიხედვით სწავლობდნენ. 2010 წლიდან კი სასკოლო პროგრამებიდან ეს საგანიც ამოღებულ იქნა. მიუხედავად ადგილობრივი ქართველების მცდელობისა ხელახლა გაეხსნათ ქართული სკოლა, ყოველი ცდა უშედეგოდ დასრულდა და ქართული ფაქტიურად საშინაო მოხმარების ენად რჩება.

აღნიშნულ რეგიონში ქართული სკოლის კვდომის პროცესზე ო. მიქიაშვილი შენიშნავს: „სოჭის ქართული მოსახლეობა, მისი მოწინავე ნაწილი სასტიკად განიცდიდა ამას და მის ხელთ არსებული ყველა საშუალებით ცდილობდა სკოლის გადარჩენას. გადარჩენის გზად კი სამართლიანად მიიჩნევდნენ რვაწლედის კვლავ საშუალო სკოლად გადაკეთებას, რისი იმედებიც გაჩნდა 60-იანი წლების მეორე ნახევარში, მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო გარკვეული გარანტიები,

რომ ქართული სკოლის კურსდამთავრებულები განათლებას მიიღებდნენ საქართველოში" (ო. მიქიაშვილი, 1994: 15).

პლასტუნკის სკოლის დირექტორი ამასთან დაკავშირებით საქართველოს მინისტრთა საბჭოს ხელმძღვანელობას წერდა: „გთხოვთ, გაგვიწიოთ შეღავათები მისაღებ გამოცდებზე, საკმარისია, წელიწადში ჩვენი სკოლიდან თუნდაც ერთი ბავშვი მოხვდეს საქართველოს ნებისმიერ უმაღლეს სასწავლებელში და ჩვენ არ გაგვიჭირდება ქართული სკოლის შენარჩუნება პლასტუნკაში“ (ივ. კვეცივესკირი, აკ. შანიძე... 1989).

სამწუხაროდ, ცენტრალური ხელისუფლებიდან პლასტუნკელმა ქართველებმა დაპირებაც კი ვერ მიიღეს. იქაური ქართველი ახალგაზრდები საქართველოში განათლებას ვერ იღებდნენ. ასეთი უგულისყურო დამოკიდებულების გამო, მშობლების მოთხოვნით სკოლა 1969 წელს რუსულ სკოლად გადაკეთდა. ხელისუფლების უნიათობით ასე დაიკარგა კიდევ ერთი ქართული კულტურის კერა რუსეთის ფედერაციაში.

რადღაც გულის ამაჩუყებელია პლასტუნკის სკოლის ქომავის ინჟინერ ალ. ცუცქერიძის წერილი, რითაც იგი მიმართავდა საქართველოს განათლების სამინისტროს: „იქ (პლასტუნკაში - მ.ნ.) უკვე აღარ არსებობს ქართული სკოლა და ამის მეტად მეც აღარ შეგაწუხებთ ამ თემაზე. რაც ადრე მოგწერეთ, იმაზეც დიდ ბოდიშს ვიხდი...“ სამწუხაროა, რომ პლასტუნკის ქართული სკოლა დაიხურა. ამისთვის სხვებთან ერთად თქვენც მოგიგონებენ საქართველოს მომავალი თაობები (ივ. კვეცივესკირი, აკ. შანიძე...)

დიახ, დღეს მწარედ ვიგონებთ ქართველები იმ უგულისყურობას, უსულგულობას, უყურადღებობას, რაც ამ ოთხი ათეული წლის წინათ საბჭოთა საქართველოს პარტიულმა ელიტამ, განსაკუთრებით საქართველოს განათლების სამინისტროს მაშინდელმა ხელმძღვანელობამ გამოიჩინა პლასტუნკელი ქართველების მიმართ, რითაც სამუდამოდ ჩაკლა საქართველოზე უზომოდ შეყვარებულ მამულიშვილთა მცდელობა შეენარჩუნებინათ მშობლიური ენა, რომელიც დღეს ფაქტიურად აღარ არსებობს ამ ულამაზეს კუთხეში.

ეროვნული მოძრაობის აღორძინების პერიოდში, გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს, სოჭელმა ქართველებმა კვლავ წამოჭრეს საკითხი ქართული სკოლის გახსნის თაობაზე. იქაურმა ქართველებმა იგრძნეს „მშობლიურ ენასთან მაცოცხლებელი კავშირის შესუსტება და საშველად ისევ დედა-სამშობლოს მიმართეს (ო. მიქიაშვილი, 1994). გაზ. „სახალხო განათლებაში“ გამოქვეყნდა სტატია სათაურით: „სოჭელ ქართველთა თხოვნა“, სადაც საქართველოს მაშინდელ განათლების მინისტრ გ. ენუქიძეს წერდნენ დახმარებოდნენ საჭირო ლიტერატურისა და მეთოდოლოგიური მასალის შეძენაში, რომ ბევრია მსურველი ქართული ენის შესწავლისა და ა. შ. წერილი, რომლის ავტორია სოჭელი ქალბატონი ნელი ინწკირველი, მთავრდება შემდეგი სიტყვებით: „ბოდიშს გთხოვთ შეწუხებისთვის, მაგრამ მგონი დამეთანხმებით, ეს საშვილიშვილო საქმეა და საზოგადოების მოწინავე ფენების მორალური მოვალეობაა ერის აღორძინებისათვის ბრძოლა“ (გაზ. „სახალხო განათლება“, 1990).

თუმცა გასული საუკუნის 90-იან წლებში განვითარებულმა მოვლენებმა ჯერჯერობით აუზღუნელი გახადა იქაური ქართველების ოცნება. ერთადერთი, რაც პლასტუნკის რუსულ სკოლას (სადაც ქართველი ბავშვებიც სწავლობენ)

გაუკეთდა. ის იყო, რომ გასული საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში „სამთო ქიმიამ“ თავისი ხარჯებით პლასტუნკელებს აუშენა შესანიშნავი სკოლა, „რაც სათანადო მადლიერებით მიიღო სოჭის განათლების დარგის ხელმძღვანელობამ (ო. მიქიაშვილი, 1994: 19).

იქაური ქართველების ეროვნული სულისკვეთება მხოლოდ სკოლით როდი შემოიფარგლებოდა. მათში იმთავითვე ჩნდება წყურვილი ქართული თეატრალური ხელოვნების მიმართ. შორეულ, 1997 წლის გაზ. „ივერიის“ ფურცლებზე ქვეყნდება სოქელი კორესპონდენტის სტატია. სადაც ვკითხულობთ: „ბატონ ჩიტაიას მიერ გამართულ და მოწყობილ ბაღში კვირაში სამჯერ რუსული წარმოდგენები იმართება ხოლმე. კარგი იქნება, ბატონმა ჩიტაიამ ერთხელ ქართველი არტისტებიც გამოიწეროს და გვადირსოს ჰვენს სამშობლო ენაზედ წარმოდგენა“-ო (გაზ. „ივერია“, 1897).

ქართველთა აქტიურობამ მხოლოდ 1922 წელს გამოიღო შედეგი. ცნობილი მოღვაწე ქალის ოლღა წითლიძის ინიციატივით სოჭში ჩამოყალიბდა ქართველ სცენისმოყვარეთა წრე, რომელიც შემდეგ სახალხო თეატრად გადაიქცა. იგი ასრულებდა სახელმწიფო თეატრის ფუნქციასაც, რადგან იმ პერიოდში სოჭში არც ერთი თეატრი არ არსებობდა. ქართული თეატრი პირველი იყო ამ მხარეში. აქვე შეიქმნა მდიდარი ქართული ბიბლიოთეკაც. ქართულ თეატრალურ წარმოდგენებს, ვარდა ქართველებისა, სხვა ეროვნებების წარმომადგენლებიც (რუსები, უკრაინელები, ბერძნები, სომხები...) ესწრებოდნენ დაინტერესება იმდენად დიდი იყო, რომ ქართული სახალხო თეატრის კლუბთან ჩამოყალიბდა სომეხ, უკრაინელ და ბერძენ სცენისმოყვარეთა წრეებიც. ეს გახდა მიზეზი ადგილობრივ ხელისუფლების დადგენილებით ქართული სახალხო თეატრის შენობა (ქართველი მოსახლეობის ინიციატივითა და მხარდაჭერით შეკეთებული) გადაკეთდა ეროვნულ უმცირესობათა კლუბად და ეწოდა „კლუბ ნაცემნოვ“ (ნ. კველიშვილი, 1866: 60).

თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ გასული საუკუნის 50-იანი წლებიდან სოჭში (შემდგომ პლასტუნკაში) თბილისიდან არაერთი თეატრალური დასი ჩავიდა და გამართა წარმოდგენები, რაც განსაკუთრებით ახარებდათ აქაურ ქართველებს. სამწუხაროდ, 90-იანი წლებიდან ასეთი კონტაქტები საქართველოს თეატრებთან, ფაქტობრივ. აღარ არსებობს.

60-იანი წლების ბოლოსათვის სოჭის რაიონში (ე.წ. დიდი სოჭი) 3476 ქართველი ცხოვრობდა. 80-იანი წლების დასაწყისისთვის ქართული მოსახლეობა 4200 სულამდე გაიზარდა. ბოლო დაუზუსტებელი მონაცემებით, სოჭში და მის შემოგარენში ამჟამად 6000-მდე ქართველი ცხოვრობს.

როგორც კრასნოდარის მხარის სამხარეო ქართული კულტურის ცენტრ „ივერიის“ თავმჯდომარემ ბ-ნ რაულ ნიყარაძემ 2014 წლის 3 ნოემბერს საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართულ უნივერსიტეტში სტუმრობისას განაცხადა, რუსეთის ხელისუფლება აპირებს პლასტუნკელ ქართველებს მისცეს საშუალება სკოლაში ისწავლონ ქართული ენა, როგორც ფაკულტატიური (არაპროგრამული) საგანი. თუმცა მათ ეს არ აკმაყოფილებთ და სთხოვენ ქართულ მხარეს, რუსეთთან ურთიერთობების დათბობის პარალელურად დაიგეგმოს და განხორციელდეს

პლასტუნკაში ქართული ენის, როგორც სასკოლო პროგრამით გათვალისწინებული საგნის, შემოღება-სწავლება.

დღეს პლასტუნკაში ცხოვრობს 150 ქართული ოჯახი. სოფელს დღეს აქვს ბიბლიოთეკა, აფთიაქი, სასურსათო და სამრეწველო მაღაზიები, საფერშლო პუნქტი, კულტურის ორასადგილიანი სახლი და სკოლა – ადღერის №44 რვაწლიანი სკოლა, სადაც სწავლება რუსულ ენაზე მიმდინარეობს.

სოქელ ქართველთა მეტყველების შესწავლას დიდი ინტერესი ახლავს ქართული ენის ისტორიისა და მისი დიალექტების მნიშვნელოვანი საკითხების კვლევის, აგრეთვე არაქართულ გარემოში ქართული დიალექტების განვითარების, დიალექტთა შერევის, არამონათესავე ენათა ურთიერთობის კანონზომიერებათა გამოვლენის თვალსაზრისით.

პირველი, ვინც მონოგრაფიულად სოქელ ქართველთა მეტყველების ფონეტიკურ-გრამატიკული და ლექსიკური თავისებურებანი (ადგილობრივი ლექსიკა, სოქის ქართული მიკროტოპონომია, ფრაზეოლოგია...) შეისწავლა, იყო ქართველი ენათმეცნიერი პროფ. ოთარ მიქიაშვილი. მან პირველმა გამოავლინა ამ მეტყველების ადგილი ქართული ენის დიალექტთა შორის; პირველად შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში სოქელ ქართველთა მეტყველების ნიმუშები. სოქელ ქართველთა ცოცხალ მეტყველებაზე უშუალო დაკვირვებით ო. მიქიაშვილმა დიდძალი დიალექტური მასალის დეტალური ანალიზის საფუძველზე დააზუსტა:

1. აქაური ქართველები ინარჩუნებენ ქართულ ენას და რომ ახალი დიალექტური ერთეული არ წარმოქმნილა.

2. ადგილობრივი მეტყველება ვითარდებოდა და ვითარდება ლეჩხუმურის, იმერულისა და რაჭულის ურთიერთდაახლოების გზით, რასაც შედეგად მოჰყვა ის, რომ დღეს სოქელ ქართველთა მეტყველება – ესაა არსებითად ერთიანი დასავლურქართული ტიპის დიალექტური მეტყველება, რომელიც ინტონაციური ელფერით, რიგი გრამატიკულ-ლექსიკური თავისებურებებით ლეჩხუმურს მოგვაგონებს. მიზეზად დასახელებულია ლეჩხუმიდან ჩამოსახლებულ შთამომავალთა სიმრავლე, ოჯახების „ნარკეობა“ და ა. შ.

3. ავტორის ძირითადი დასკვნის არსი, დიდძალი ფაქტობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე. მდგომარეობს იმაში, რომ ამ რეგიონის ქართული მეტყველების დღევანდელი სახე სწორედ დიალექტთა შერევის შედეგია.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

ა. ვერეშაგინი, 1878 – Черноморское побережье Кавказа и его колонизация (Доклад А. В. Верещагина в общем собрании И. В. Э. общества 29 января 1878 г.). ст. 10.

ბ. კველიშვილი, 1966 – ნ. კველიშვილი, პლასტუნკელი ქართველი მოღვაწე, თბ., 1966.

ივ. კვეცივესკირი, აკ. შანიძე... 1989 – ივ. კვეცივესკირი, აკ. შანიძე, მაყვ. კანკავა, ი. გობეჩია, ჯ. ქურხული – „მოდმეთ მივხედოთ“, გაზ. „კომუნისტი“, 26 აპრილი, 1989.

- ს. მესხი, 1875 – ს. მესხი, „შავი ზღვის ნაპირების დასახლება“. გაზ. „დროება“, 1875, 6 ივნისი, №63, გვ. 1.
- ო. მიქიაშვილი, 1994 – ო. მიქიაშვილი, სოქელი ქართველები და მათი მეტყველება. თბ., 1994.
- გ. წერეთელი, 1873 – გაზ. „დროება“, 1873, ნოემბერი, №399, გვ. 3.
- გ. ჭინჭარაული, 1989 – გ. ჭინჭარაული, პლასტუნკაში ჩვენი თანამემამულეები ცხოვრობენ, გაზ. „სახალხო განათლება“. 1989, №15, გვ. 2.
- გაზ. „დროება“, 1875, ქრისტეშობისთვის, №140, გვ. 2.
- გაზ. „ივერია“, 1888, ივლისი, №46.
- გაზ. „ივერია“, 1897, 2 ივლისი, №137.
- გაზ. „სახალხო განათლება“, სოქელ ქართველთა თბოვნა, 1990, 12 აპრილი.
- გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1897, 12 აგვისტო, №277.

MERAB NACHKEBIA

GEORGIANS FROM PLASTUNKA (HISTORY AND CONTEMPORANEITY)

The Caucasian War ended in 1864 followed by Muhajirism, i.e. a forced deportation of the native population into the Ottoman Empire. As a result of this mass deportation, a vast territory along the Black Sea coast from Bzyb to Novorossiysk became depopulated.

To assimilate this region, the Government of the Tsarist Russia decided to displace the population of the Caucasus and Western Georgia.

Thus, approximately 150 years ago in the valley of the Sochi River, at about five kilometers away from Sochi a Georgian village Plastunka emerged which at present is situated in Russia and is a constituent part of Adler region, the Sochi administrative district of Krasnodar Krai.

The news about the deportation of the Georgian population to Sochi was published in the “Droeba” newspaper in 1875. The migration process further continued in the subsequent period. Settlement areas of the Georgians were in the vicinity of Sochi (i.e. Sochi, Plastunka, Mamaika, and Novaya Zaria).

Who are the Sochi (Plastunka) Georgians? Since when have they lived there and what made them immigrate to the Black Sea coast? To what extent is their native language preserved? What is the present situation? What are their current perspectives in the globalization process? The present article attempts to answer all of these questions.

ნორა ნიკოლაძე-ლომსიანი

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ხალხური პერსია

ქართული ხალხური საგმრო, სატრფიალო, ფილოსოფიური პოეზია, საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში გავრცელებული თქმულება „ამბავი ტარიელისა“, ან კიდევ „ამბავი ლერწამ-დარეჯანისა და ტარიელისა“, ხალხურ „ვეფხისტყაოსნად“ რომ იწოდება. მეცნიერთა აზრით, უდავოდ გენეტიკურ კავშირშია მსოფლიო პოეზიის გვირგვინთან, შოთა რუსთაველის უკედავ ქმნილებასთან. ამჟამად ჩვენი დაკვირვების საგანი შოთას „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ვერსიაა. ეს არის ხალხური ზღაპარ-პოემა „ოცი ძმის ამბავი“.

ზღაპარი ასე იწყება:

იყო მეფე ნოშრევანი, განთქმული და დიდებული,
თვითონ კარგი მეომარი, ჯარიც ჰყავდა ჩინებული.

შდრ. „ვეფხისტყაოსანი“:

იყო არაბეთს როსტევან, მეფე ღმრთისაგან სვიანი,
მაღალი, უხვი, მდაბალი, ლაშქარ-მრავალი, ყმიანი...
თვით მეომარი უებრო, კვლავ მოუბარი წყლიანი.

როსტევან მეფეს ვაჟი არ ჰყავდა. მხოლოდ ერთი ასული ჰყავდა. ნოშრევანს კი ქალი არ ჰყავდა. მას ოცი ვაჟი გაუჩნდა. სულ უმცროსს კონტა ერქვა, რომელიც, გარდა განსაკუთრებული სილამაზისა, ჭკუა-გონებითაც გამოირჩეოდა. როდესაც ნოშრევანი მოხუცდა, დაუძახა ახლობლებს, შინაურებს, შვილებს კი უთხრა:

ჩემო ვაჟეკებო, ვადაშექცა შუქი ჩრდილად.
თუ თქვენ კარგად მოიქცევით, მე საფლავში ჩავალ ტკბილად,
უფლებასა თქვენ ვიტოვებთ, ჩვენი ქვეყნის ბედის ღერძად,
ერთმანეთის სიყვარული იქონიეთ ჩემ ანდერძად.
ნუ იქნებით ამაყები, შეიძულეთ ახირება,
ცუდ-უბრალოდ არ ინდომოთ სხვის დაჩაგვრა-დაბრიყვება,
სხვა ერებიც შეიყვარეთ ძმურადა და მეგობრულად.
გაჭირვებულთ მწუხარება შეუცვალეთ სიხარულად!
სიმართლეს ნუ გადაუხვევთ, გწამდეთ მისი გამარჯვება,
ბოლოს ვით მზე გაანათებს, არასოდეს არ გაქრება...
ერთი სულით, ერთი გულით, ერთი პირით თანხმობითა,
მტრებზე მუდამ გამარჯვებით, სწავლა-ცოდნის წყალობითა.

ალბათ როსტევან მეფემაც ასე დაარიგა თინათინსა და სამწყოს თავისი ასულის გამეფების წინ. ნოშრევან მეფემ, გარდა ამისა, შვილებს ანდერძად დაუტოვა, რომ ოცი დანი შეერთოთ ცოლად. როდესაც ბრძენი მეფე მიიცვალა, შვილებმა თქვეს: მამის ანდერძი შევასრულოთო და გაუდგნენ გზას. „ცხრა დღე და ღამე იარეს, გადიარეს შოთა და ბარი“. ბოლოს დიდი ბალი შენიშნეს, რომელიც ფართო გაღავნით იყო შემორტყმული. ბაღში ათასნაირი ყვავილი და ხეხილი იყო. იგი სამოთხეს ჰგავდა. შდრ. „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ-ერთი გმირი ავთანდილი, როდესაც გულანშაროში შევიდა:

ნახეს ქალაქი მოცული გარე ბაღისა ტევრითა,
გვარად უცხონი ყვავილნი ფერითა ბევრის ბევრითა...

კობტას ძმები პატრონის დაუკითხავად ბალში შევიდნენ ხილის საკმელად. თვით კობტამ უარი განაცხადა:

არა ძმებო, საყვარლებო. გენაცვალეთ მე თქვენ სულში,
მამამ როდის დაგვარიგა ძალით შესვლა სხვის მამულში?!

ძმებმა არ დაუჭერეს... გაიმართა დიდი ლხინი, თამაშობდნენ, ნადიმობდნენ... ალბათ გვახსენდება თინათინის გამეფება:

დღე მათ გარდახდა პურობა. სმა-ქამა იყო ლხინობა.
ნადიმად მსხდომთა ლაშქართა მუნ დიდი შემოყრილობა.

ნაქეიფარი და დაღლილ-დაქანცული კობტას ძმები ძილს მიეცნენ. კობტა კი მათ ყარაულობდა. შუალამე გადაწურული იყო, როდესაც:

თითქოს ცა შეირყა, ქუხილის მსგავს ღრიალითა,
თურმე დევი მოდიოდა დიდი კეტის ტრიალითა.

დევი პირიდან ცეცხლს აფრქვევდა და ბუტბუტებდა, რომელმა უგუნურმა გაბედა ჩემს ბალში შესვლაო. კობტამ ძმებს მოუხმო. მაგრამ ვერც ერთი ვერ გააღვიძა. ის მარტო შეება დევს:

სამი ისარი ზედიზედ ერთმანეთზე დააყოლა,
შემდეგ ხმალი მოუქნია და დევი მთლად ააძრწოლა.
გაჭკრა-გამოჭკრა მუშტები. თავი არ ააღებინა,
დიდი კეტი რომ ექირა. ხელიდან გააგდებინა.
დევი დაიბნა. შეშინდა. სისხლი სდიოდა ჩუხჩუხით,
პირი იბრუნა შინისკენ ღრიალითა და რუხრუხით.

აქ უნებლიეთ გვახსენდება „ამირანიანიდან“ ამირანის შებმა დევთან, რომელიც, ჩანს, კარგად იცოდა „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორმა:

ამირან დევი შეიბნენ, მიწას გაჭქონდა გრიალი,
ამირანმა დევი დასცა. ადგილი შეხვდა ქვიანი,
დასცა და მხარი მოსტება. დააწყებინა ღრიალი.

„ვეფხისტყაოსანში“ კი, ავთანდილს:

თვესა ერთსა აულიერი კ-ცი არსად არ ენახა,
მხეცნი იყვნენ საშინელნი. მაგრამ არა შეუზახა...
ისრითა მოკლის ნადირი, როსტომის მკლავ-უგრძესითა...

ზღაპარ-პოემაში დევი კობტას ეჩემებოდა, ყოველივეს ჩემს უფროს ძმას დე-მეფეს შევატყობინებო, მაგრამ იმანაც რა ქნას:

თავადაც დიდ ტანჯვაშია. უკიდია ტრფობის ალი,
იმ საწყალმა ვერ ჩაიგდო საჩინეთის მეფის ქალი.

კობტა ფენდაფებ გამოუდგა დევს. დევი უეცრად ხრამში ჩავარდა და ტანჯვა-ღრიალით სული დალია. ამის შესახებ კობტამ ძმებს ყველაფერი უამბო. თანაც დასძინა, რომ დღეიდან ალბათ გმირ ყარამანს დამადარებთ და თუ ჩემს მონათბრობს არ დაიჭერებთ:

მოდიოთ, ნახეთ ნაომარი, ნათქვამს საკმე შეადარეთ!

ქაჩეთის ციხის აღების დროს:

ციხისა მცველი ყველა იდვა მართ ვითა სნეული...
ცნეს ნაქმრად ტარიელისად, თქვეს: საკმე არს მისული.

ძმებმა კობტას სიცილი დააყარეს, არ დაუჭერეს. შემდეგ ცხენებზე შესხდნენ და ტრიალ მინდორზე გავიდნენ, სადაც ბალით გარშემორტყმული დიდი სახლი დაინახეს. შენობა მდიდრულად იყო მოწყობილი. „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ:

ავთანდილ იგი მინდორი ოთხმა ხმით გარდაიარა...

იქ ბაღსა შიგან ტურფანი, სახლნი, ნატიფად გებულნი,
მაღალი, ყოვლგნით მხედველნი, ზღვას ზედა წაკიდებულნი.

ზღაპარში მთქმელი განაგრძობს, რომ სახლის მარმარილოს აივანზე თმებჩამოშვებული გრძნეული დედაბერი იდგა, მექარავნეები შინ მიიპატიუა, გულუხვად გაუმასპინძლდა მეფის შვილებს და სასმელიც მიაძალა. კობტამ ხელი არაფერს ახლო. მან ძმებს უთხრა:

ვისაც ეჭვის თვალით ვუმხერთ, ადვილად არ უნდა ვენდოთ,
წყლის დაღვეა რომ გვინდოდეს, ჭერ შიგ უნდა ჩავიხედოთ.

ძმებმა არ დაუჭერეს. კარგად მოიღზინეს, შეზარხოშდნენ და ისე ღრმად დაეძინათ, „დახოცილებს დაემგვანენ“. ბებერი სადღაც გაქრა. კობტამ იარაღი აისხა და მას ძებნა დაუწყო. რამდენიმე ოთახის გავლის შემდეგ, ბებრის ხმა გაიგონა. იგი მონებს – რაჯიბსა და ჯამუთელს ეძახდა:

ნოშრევან მეფის შვილები მოვიტყუე მსახურებით.

კაცის თვალი ვერ გაძღება მათი ცქერით და ყურებით.

„მან მისთა მჭკრეტთა წაიღეს გული, გონება და სული“ – ვკითხულობთ „ვეფხისტყაოსანში“.

დედაბერმა თან დაუწატა: ყველა შარბათით დავათვრე, მხოლოდ უმცროსი ფზიზლობს და ცოცხლად შეიპყარითო. ბრძანა ასევე, რომ ლომები გამოეშვათ და მათ მძინარე ძმები გადაეყლაპა:

უცებ კარები გაიღო და შემოჰყო ლომმა თავი,
მეორეც უკან მოსდევდა საზარელი სანახავი.

შევადაროთ „ვეფხისტყაოსნის“ სტრიქონს: მხეცნი იყვნენ უნდა მაგრამ არა შეუზახა.

კობტამ გაჰკრა და გამოჰკრა, ორსავ თავები დაჰკვეთა,
შემდეგ რაჯაბს და ჯამუთელს ეცა იქით და აქეთა.
შესძახა: მუხანათებო, ბოროტი არვის შეგრჩებათ,
ღალატის სამაგიეროდ მწარე სიკვდილი შეგხვდებათ!
ეძგერნენ გამწარებულნი, გაჩაღდა ბრძოლის საზარი,
ხმლებისა ჯახა-ქუხითა. მთელ სახლს გაჰქონდა ზანზარი,
ციბრუტივითა ტრიალებს, კობტა ჩამდგარი შუაში.
ჯამუთელს ხმალი გავარდა. რაჯაბს გადუტყდა ყუაში...
ერთი აქეთკენ დაეცა, მეორე იქით კვდებოდა...

ბებერი კი:

გაიქცა თავზარნაცემი, შემკრთალი, შეშინებული,
ყმაწვილი გამოეკიდა ხელში ხმალგაშიშვლებული.

აქ პარალელი გავავლოთ იმ ეპიზოდთან, როდესაც ტარიელს როსტევან მეფის ყმებთან მოუხდა შებრძოლება:

მონათა ხელი გამართეს მის ყრმისა შესაპყრობელად,
მან იგინი გლახ დახადმა მტერთამცა საწყალობელად,
ჰკრა ერთმანეთსა დახოცნა თაესა ხელ-აუტყრობელად...

ასევე, როდესაც ხატაელებმა უმუხთლეს ტარიელს, ტარიელმა დროზე გაიგო ღალატი. ის ამბობს:

კაცი კაცსა შემოვსტყორცნე, ცხენ კაცისა დავდვი გორი...
ერთობილნი მომეხვივნეს მგრგვლივ შეიქმნა ომი დიდი.
ვჰკრი რასაცა ვერ დამიდგნეს სისხლსა მჩქეფსა ამოვღვრიდი,

სითუა ვიყვი, გამექციან, მათ შეჭქმნიან ჩემი რიდი.

კიდევ მეტი ვაჟეაცობა და საარაკო გმირობა გამოიჩინა ტარიელმა ქაჩეთის ციხის აღებისას:

კაცსა უკრავად დაბნედიხ ხმა ტარიელის ხაფისა,

აბჯარსა ფრეწდის, ვაცუდდა სიმაგრე ჯავშან-ქაფისა.

დავუბრუნდეთ ისევ ზღაპარს. დედაბერმა და კობტამ 19 ოთახი გაირბინეს, რომლებიც სულ თვალმარგალიტით იყო სავსე. მეოცე გასაღებით იყო დაკეტილი. ბებერი სანათურიდან გადახტა, კობტაც მას მიჰყვა:

წინ იყო დიდი მინდორი, აღარ უჩანდა საზღვარი,

მიჭქროდნენ შეუსვენებლივ, ვით ქურციკი და კანჯარი.

როსტევან მეფისა და ავთანდილის ნადირობის ეპიზოდში ვკითხულობთ:

დიდი მინდორი დალიეს, მართ მისგან განარბენია,

მინდორსა იქით წყალი დის და წყლისა პირსა ტყენია ...

მოვიდა ჯოგი ნადირთა ანგარიშ-მიუწვდომელი,

ირემი, თხა და კანჯარი, ქურციკი მალლად მხლტომელი.

უცებ ბებერი მიწურში ჩახტა, სადაც 19 ოთახი იყო. ყველა სავსე იყო თვალ-მარგალიტით, ბაჯალლოთი, ზურმუხტებითა და იარაღებით. შოთას პოემაში ტარიელი დევების დახოცვისას გამოქვაბულში მრავალ საქურქელს ნახავს.

კობტამ მეცხრამეტე ოთახში სტაცა ბებერს ხელი, მაგრამ იგი გაუსხლტა ხელიდან და იქვე ღრმა ორმოში თავდაყირა ჩავარდა. ორმოში გამეხებულნი ვეფხვი იყო. ვეფხვს ყელში გაეჩხირა ბებერი და ორივე დაიბრჩო. მეოცე ოთახში ოცი ულამაზესი დანი ტიროდნენ. კობტას უთხრეს: ეშმაკი ხარ თუ ანგელოზი, მტერი ხარ თუ მოყვარე, აქ რამ მოგიყვანაო? კობტამ უპასუხა, რომ მოყვარე ვარო. მათ უთხრეს:

ჩქარა წადი, თავს უშველე, მანამ ბებერს გაუგია,

თორემ შენებრ ბევრისათვის მას ანდერძი აუგია.

ქაჩეთის ციხეში მყოფი ნესტანი სატრფოს წერს, რომ ნუ წამოვა მის გამოსახსნელად, თორემ უეჭველად დამარცხდება ქაჩებთან ბრძოლაში. ისინი „მათთა შემბელთა დახოცენ, მართ ცეცხლად მოედებიან“.

ზღაპარში დები კობტას ეუბნებიან: ჩვენ ყველანი განწირული ვართ,

შენ მაინც არ დაიღუპო. საცა არის მოვა მალე,

ან კარიდან გაიპარე, ან აქ სადმე დაიმალე.

შოთას პოემაში ასმათმა ავთანდილს უთხრა:

ყმაო, ღმერთმა მოგცა რაცა გინა,

მაგრამ თავი უჩინო ქმენ, დამალული იყავ შინა...

ავთანდილ ქვაბსა დამალა ქალმან მალვითა მალითა.

„ოცი ძმის ზღაპარში“ კობტა დებს ეკითხება, თუ ვინ არიან და რატომ არიან დატყვევებული. ისინიც უყვებიან, რომ დიდგვაროვანი არიან, ოც დას მდიდარი მშობლები უზრუნველად ზრდიდნენ. მშობლებმა გადაწყვიტეს, რომ მთელი ქვეყანა მოევლოთ შვილებთან და მოახლეებთან ერთად და მათი ულამაზესი ასულებისათვის ღირსეული ოცი ძმა ეპოვათ და მათზე დაექორწინებინათ. მაგრამ უცხო ქვეყანაში ამ ჯადოქარმა ბებერმა მიიტყუა ისინი და დაატყვევა. ვაჟმა დაამშვიდა დები, რომ ის დედაბერი უკვე მკვდარი იყო. ეს რომ გაიგეს დებმა, „მზე რომ დილის სხივებს მოჰფენს, ქალთა ისე გააშუქეს“. ტარიელი ნესტანს წერს: „მზეო, შუქი შენი, შენგან მონაფენი“.

კობტამ უთხრა დებს. რომ ის და მისი ძმები მამის ანდერძს ასრულებენ, ოცი ძმა ოც დას ეძებს საცოლედ და თუ თანახმა იქნებიან ისინი, ასეც მოხდება: ახლა თქვენგან პასუხს ველი, – ან „არას“ და ანუ „ჰოსა“,

იმელი მაქვს შევაერთებთ ჩვენსა და თქვენს სამშობლოსა.

„ვეფხისტყაოსანში“ ტარიელი და ნესტანი გაერთიანებული ინდოეთის მფლობელნი ხდებიან.

გახარებული ქალები დაჰყაბულდნენ კობტას. კობტამ ძმებს უამბო ყოველივე, მაგრამ ძმებმა არ დაუჯერეს და გზა განაგრძეს. მალე კლდის პირას გამოქვაბულს მიაღწენ და შიგ მოკალათდნენ. კობტამ დაუშალა მასში შესვლა, მაგრამ ამაოდ. თურმე ეს გამოქვაბული კობტამ რომ დევი მოჰკლა, იმისი ძმის ყოფილა. დევ-მეფემ როცა გაიგო, შიგ ძმები შესულიყვნენ, რომ არ გაქცეულიყვნენ, გამოქვაბული ოთხივე კუთხით დიდი ქვებით ჩაკეტა. მერე ერთი დიდი მთა მოგლიჯა და კლდის კარს მიაყუდა. ალბათ გვახსენდება, ავთანდილი რომ დიდ გამოქვაბულს მიადგა, რომელიც დიდი ლოდით იყო ჩაკეტილი. „ქვაბი დახვდა კარ-განხმული“ – ვკითხულობთ „ვეფხისტყაოსანში“.

ძმები შიშისაგან აკანკალდნენ. კობტას პატიება სთხოვეს, იქნებ გვიშველო და ამის შემდეგ ყველაფერს შენ დაგიჯერებთო.

კობტას უცებ მოაგონდა, ამ დევის ძმა რომ ამბობდა. ჩემს ძმას ქალის ცეცხლი სწვავსო და დევს გასძახა:

დევთა მეფევ, ვიცი, ებრძვი ტრფობის ალსა,

აქამდის ვერ ღირსებიხარ საჩინეთის მეფე-ქალსა...

მე მოგიყვან ჩემის ხელით იმ ლამაზსა, მშვენიერსა,

წუხილი და თავში ცემა არ შეგშვენის ბედნიერსა.

ამჟამად იმ ეპიზოდთან გავაულოთ პარალელი, როდესაც ნესტან-დარეჯანის დაკარგვის გამო ტარიელი ეუბნება ავთანდილს: „აწ დამეხსენ, სიკვდილამდის ვიტურო და თავსა ვიცე“. ავთანდილი კი ჰპირდება, რომ სატრფოს აუცილებლად აპოვნინებს: „თქვენ ერთმანეთი არ მოგხვდეს. მე სული ამომხდენია“; თან არიგებს: ხამს მამაცი მამაცური, სჯობს რაზომცა ნულად ტირსა,

ქირსა შიგან გამაგრება ასრე უნდა ვით ქვიტკირსა.

ან კიდევ: „მინდორ სტირ და მხეცთა ახლავ, რა წადილსა აისრულებ?“

კობტამ დევს პირობა ჩამოართვა, რომ მის ძმებს ხელს არ ახლებდა და გაათავისუფლებდა. დევი ასეც მოიქცა. კობტამ და მისმა ძმებმა წამოიყვანეს ქალები. დაბრუნდნენ სამშობლოში და კობტას გარდა ყველამ იქორწინა. კობტამ კი თავის სადედოფლოს სთხოვა, რომ ცოტა ხნით უნდა დაშორებოდა. შემდეგ ძმებს მიმართა, რომ მისი საცოლესათვის ისე მიეხედათ, როგორც საკუთარი დისთვის:

სამ წელიწადს შეინახეთ, ჩემი სული, ჩემი გული,

ისე როგორც თქვენი თავი, დამიმტკიცეთ სიყვარული.

მან ძმებს გაანდო, რომ დევ-მეფისათვის მიცემულ პირობას ვერ გატეხდა, ალთქმა უნდა შეესრულებინა.

„ვერ ვეცრუები, ვერ ვუზამ მას ხელმწიფესა ზიანსა“... ამბობს ავთანდილი. თუ კობტა ამ დროში ვერ დაბრუნდებოდა. მაშინ ცოცხალი აღარ იქნებოდა, უნდა ეგლოვათ იგი და მისი საცოლეც სხვა ღირსეულ კაცზე გაეთხოვებინათ. უცხო ყმის საძებნელად მიმავალი ავთანდილი იბარებს:

„აქათ სამ წელ არ მოვიდე, მაშინ გმართებთ გლოვა-ფლასი“.

ხოლო სატრფოს ეუბნება: „აქათ სამ წელს მომიცადე, ხვაშიადი შემინახე“...

არ მოვბრუნდე, მომიგლოჯე, იტირე და მივაგლახე.

დავუბრუნდეთ ისევ ზღაპარს, კობტას სიტყვებზე ყველას ცრემლი მოერიო, უძნელდებოდათ მასთან განშორება. თავს ალერსით ევლებოდნენ, ეხვეოდნენ და ჰკოცნიდნენ. უცბონი და შინაურნი ყველანი გზას ულოცავდნენ. კვლავ შოთას პოემას მივმართოთ:

„ყოვლნი ტიროდეს, მოსთქმიდეს, მერე დაწყნარდეს გვიანად“...

ასევე: „რა ანდერძი წაიკითხეს, კვლა იტირეს დიდი ხანი,
ვამლოცველნეთ დაერდომილნი, ობოლნი და ქვრივნი სხვანი,
შევეწივნეთ, მშვიდობისა ნუთუ მისცეს ღმერთმან გზანი“.

ბოლოს კობტა გამოემშვიდობა ძმებს, ნაცნობებს, საცოლეს და მშვილდ-ისრით შექურვილი გასცდა თავის სამშობლოს.

ზღაპარ-პოემის მეორე ნაწილი ასე იწყება:

მიდის კობტა, მიდის, მიდის, ზღვები, მთები გაღიარა,
ვერ მიაგნო საჩინეთსა, — ცის კიდემდე დაიარა.

„ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ:

ყოვლი პირი ქვეყანისა მოვლო, სრულად მოიარა,
ასრე რომე ცასა ქვეშე არ დაურჩა, არ იარა,
მაგრა იგი მის ამბისა მსმენელსაცა ვერ მიმხვდარა,
ამას შიგან წელიწადი სამი სამ თვედ მიიყარა.

კობტამ უცებ თვალი მოჰკრა გზაზე სამ კაცს მოჩხუბარსა;

ერთმანეთზე მიიწეოდნენ, უღირებდნენ ცულის ტარსა,
უშვერ სიტყვით აგინებდნენ, ჯიჯგნიდნენ და ბლლადუნობდნენ,
ფრინველების ტკბილ გალობას ხრინწიან ხმით აყრუებდნენ.

ახლა რუსთაველის პოემაში ის ეპიზოდი გავიხსენოთ, უცხო ყმის საქმბნელად მიმავალ ავთანდილს სამი ძმა რომ შეხვდა, ანდა ტარიელისა და ნურადინ ფრიდონის შეყრა, ფრიდონი რომ: „მტერთა ექადდა, წყრებოდა, იგინებოდა, ჩიოდა“, იმის გამო, რომ ბიძა და ბიძაშვილები ეცილებოდნენ თავის მამულს.

კობტამ ჰკითხა: — ხედავთ მინდორს: ცხოვრებაა აქ სამყოფი...

ხოცავთ ერთმანეთსა, ნეტა რა გაქვთ გასაყოფი?!

უთხრეს: ძმაო, დაგვებმარე, საერთო გვაქვს სამი ნივთი,

სამნი ვართ, ვერ ვაგვიყოია. გულზე გვაწევს როგორც ტვირთი.

ეს სამი ნივთი აღმოჩნდა მფრინავი ხალიჩა, ჯადოსნური სუფრა და უჩინმაჩინის ქული. ძმები სუფრის გამო ჩხუბობდნენ. კობტამ უთხრა: ეგ ნივთები აქ დააწყვეთ, მე იმ გორაზე ისარს ვსტყორცნი. გაიქცით და ვინც ყველაზე ადრე იმ ისარს მომიტანს, სუფრაც მისი იქნებაო. ძმები გაიქცნენ ისრის მოსატანად, კობტა კი ნივთებიანად მფრინავ ხალიჩაზე შეჯდა და საჩინეთის ქვეყნისაკენ გაფრინდა. გულში კი ფიქრობდა მათზე, არამი იყოსო და...

აგრე მოუვათ ყოველთვის შურიან გაუმადღრებსა,

რაცა აქვთ, დაეკარგებათ ბოროტებს, მოჩხუბარებსა.

კობტა საჩინეთში ჩაფრინდა. ქალაქში მხოლოდ ქალები იყვნენ. იქ ერთი კაციც კი არ ჩანდა. მან ერთ დედაბერს წყალი სთხოვა. დედაბერს გაუკვირდა, კაცი რომ დაინახა. წყალი მისცა. მაგრამ თან გააფრთხილა: ახლავე წადი აქედან, თორემ ჩვენი მეფე-ქალი უეჭველად მოგკლავსო, ის ყველას ასე ექცევაო. კობტამ უთხრა, ამადამ აქ გამათყვინე და ხვალ გზას გავუდგებიო. დედაბერმა ის შინ შეიყვანა. კობტამ სუფრა გაშალა და ზედ ათასნაირი საქმელ-სასმელი

დაიწყო. ღვინისაგან შეზარხოშებულ დედაბერს კობტამ ჰკითხა, თუ რატომ სძულდა მათ მეფე-ქალს კაცები. დედაბერმა უპასუხა, ამის შესახებ არაფერი ვიციო. კობტა შეეხვეწა, შენ შვილად მიგულე, მეც დედად მიმაჩნიხარ, წადი, იქნებ მეფეს როგორმე გამოსტყუო საიდუმლოო. დედაბერმა მეფისაკენ გასწია. მეფე-ქალი კარგად შეხვდა. ისიც უთხრა. თავი რატომ მომანატრე, ამდენ ხანს ჩემთან რატომ არ მოხვედი, ხომ იცი, დედად მიმაჩნიხარ და ისე მიყვარხარ, როგორც მშობელი დედა უყვარს შვილსო. შოთას პოემაში ნესტან-დარეჯანმა ფატმანს უთხრა: „შენ ჩემთვის დედაო. ხარ უმჯობესი დედისა“. დავუბრუნდეთ ზღაპარს. გათამამებულმა დედაბერმა ჰკითხა მეფე-ქალს, თუ რატომ სძულდა კაცები.

მეფე ქალი აცახცახდა. გაასბეტდა, გაალმასდა.
 მისი წყრომა ამ სიტყვებით გაასკეცდა, გაათასდა.
 ეგ რა მკითხე, ბებრუტუნაე, სიმშვიდე რად დამირღვიე?!
 თვალით აღარ დამენახო, გამერიდე, გაეთრიე!..
 შიშით გამშრალმა ბებერმა გამოძურწა, გამორიდა.
 კიბეზე ჩამოვანჯახდა. თან მწარე ცრემლს გადმოღვრიდა.
 მოდიოდა გულზეთქებით, სტუმარი მას სახლში დახვდა,
 უთხრა: შვილო, რა მიყავი, ჩემი საქმე ყველა წახდა.
 რად მაკდუნე, უფუნური, რად გამხადე მისი ურჩი?
 ეხლა მიკვირს მე საცოდავს, ცოცხალი რომ გადაეურჩი.

„ვეფხისტყაოსანში“ ავთანდილი როდესაც გადაწყვეტს გაიპაროს ტარიელის დასახმარებლად, ვეზირს დაავალებს, ყოველივე მოახსენოს მეფეს. მიუხედავად იმისა, რომ ვეზირს ძალიან ეშინია ამის თქმისა, მაინც ეტყვის როსტევანს:

რა მეფემან მოისმინა. გავულისხდა. გაავცნობდა,
 ფერი ჰკროა და ვასაშიშრდა. შემხედველთა შეაშთობდა.
 შეუძახნა: „რა თქვი, შმაგო, მაგას სხვაშეცა ვინ მითხრობდა!
 წა, უკუდეგ, ავი, შმაგი, უმეტარი, შლეგი, წბილი!...
 ვაზირისა ცრემლმან ცხელმან ღაწვი თეთრნი აახვეწა...
 ვაზირმან გლახ გამორიგნა, მართ ველარას ვერ იძრწვინებს,
 გამოძრწა და გამომელდა. გულსა წყლულსა მოიმტკიცვნებს,
 შეის სასობს, გაის ქუშობს, ენა ასრე მოაყივნებს,
 მტერი მტერსა ვერას ავნებს, რომე კაცი თავსა ივნებს.
 ვაზირი გაწბილებული მივა ბედითა შავითა,
 ავთანდილს უთხრა დაღრეჯით, პირითა გამქუშავითა,
 მადლი რა გკადრო, აწ თქვენგან გავხასდი მე მაშავითა,
 ვა, კარგი თავი უებრო. დავკარგე, დავაშავითა!
 ვით გამხადა, რა მიბრძანა, არ ეგების ჩემგან თხრობა,
 რა სიავე, რა სირეგვნე, რა შლეგობა, რა შმაგობა,
 ესე მიკვირს, რად არ მომკლა მისცა თურმე ღმერთმა თმობა.

„ოცი ძმის“ ავტორ-მოქმელი გვამცნობს:

კობტა მანამ მას მისცემდა ნუვეშს რასმე შესაფერსა,
 მეფის მონა კარს მოადგა. კითხულობდა დედაბერსა.
 – ჩქარა წამო, გიბრძანებსო, გელოდება უეჭველად,
 თუ დახანდი, ვაბრაზდება, ვაგიხდება სანანებლად.
 ზარნაცემი დედაბერი აქეთ-იქით აწყდებოდა.
 სასიკვდილოდ მიდიოდა. შიშით უკან ვერ დგებოდა.

მეფე-ქალი აივანზე იჯდა ისევე შუბლშეკრული.
მაგრამ გულში ემჩნეოდა თვის სიანჩხლის სინანული.
უთხრა: – დედავ, მოდი, დაჯექ, გავრისხდი და გაგიმწარდი;
გულმა კითხვა არ მიიღო, მომავონდა ძველი დარდი!

ახლა რუსთაველის პოემას მივმართოთ:

არ შეექმნა დარბაზობა მას დღე როსტომს გულ-გამწყრაღსა,
რა გათენდა, ქუში აღვა, ჰვავს. თუ აღენს პირით აღსა,
ხმობა ბრძანა ვაზირისა, მოიყვანდეს შიშით მკრთალსა.
რა ვაზირი მოწიწებით დარბაზს ნახა შემოსრული,
როსტან უთხრა: არა მახსოვს გუშინდელი შენგან თქმული.
მაწყინე და გამარისხე. ვერ დავიღე დიდხანს სული,
რაზომ რომე ვაგათრიე შენ, ვაზირი გულის-გული,
თულა გახსოვა. რა უნდოდა, ისრე ავად რად გავხადე?
„მართლად უთქვამს მეცნიერთა: წყენააო კირთა ბადე“,
ესეგვარს ნუოდეს იქმ, საქმე ხოლე გაიცადე.

ზღაპარში მეფე-ქალი დედაბერს უყვება თავის თავგადასავალს: იგი თავდაპირველად ღმერთმა ფურ-ირემად გააჩინა: მეგობრად ერთი ხარ-ირემი ჰყავდა. მათ ძალიან უყვარდათ ერთმანეთი. ერთხელ ქარიშხალი ამოვარდა. ის და მისი სატრფო ტყიდან გამოცვივდნენ. ის ამბობს, დავინახეთ: ორნი კაცნი ნადირობდნენ, თურმე ჩვენკენ მოდიოდნენ და დაჭერას გვიპირებდნენ, ღმერთს შევევედრე, რომ ლამაზ ქალად ვქცეულიყავი:

აღამიანად გადვიქეც, მტრები ამცდნენ მოვეფარე,
ვძებნე მაგრამ ველარ ვბოვე ჩემი მზე და ჩემი მთვარე.

აღბათ თვალწინ წარმოგვიდგება როსტევან მეფისა და ავთანდილის ნადირობის სურათი, მათ მიერ უცხო მოყმის ნახვა, ასევე ტარიელისა და ნესტანის დაშორება, ტარიელის მიერ სატრფოს ძებნა. მეფე ქალი განაგრძობს თხრობას: მარტოდ დიდხანს ვეძებდი, მაგრამ მიწამ ჩაყლაბა თუ ცამ, ვერაფერი გავიგე. ძებნის დროს უცხო ქვეყანაში აღმოვჩნდი, სადაც მალე მეფე გავხდი. იმ დღიდან შევიძულე მამაკაცები და ყველა მათგანი ქვეყნიდან გადავკარგე. შენს გარდა ეს ამბავი არავისთვის მიამბია გთხოვ, რომ საიდუმლო შემინახო:

თუ დაფარავ საიდუმლოს, არ დაგძლია სადმე გულმა,
შენ სინდისზე მიმინდვია, შენ იცი და შენმა სულმა.

უთხრა ქალმა დედაბერს, გამოყოხოვა და მშვიდი ძილი უსურვა.

„ვეფხისტყაოსანში“ ფატმანი ქმარს თხოვს საიდუმლო შეუნახოს: ის ნესტანის შესახებ ეუბნება უსენს:

გითხრობ რასმე, მაგრამ პირველ შემომფიცე,
არვის უთხრა სულიერსა, საფიცარი მომეც მტკიცე.

დედაბერი შინ დაბრუნდა. კობტას უთხრა, რომ დედოფალმა ყველაფერი მიამბო, მაგრამ შენ ვერაფერს გეტყვი, მას სიტყვა მივეცი, შევფიცე, რომ საიდუმლოს შევინახავდი. რადგან:

კაცი კაცის მოღალატე ხალხის პირით იძრახება
და ამიტომ საიდუმლო ჩემში მტკიცედ ინახება.

შდრ.: ვგმობ კაცსა აუგიანსა, ცრუსა და ღალატეანსა...

ასევე: ვერ ვავუტებ ზენაარსა, ვერ ვავსწირავ ხელი ხელსა,
რამცა სადა გაუმარჯვდა კაცსა ფიცოა გამტეხელსა? –
ამბობს ავთანდილი.

კობტამ დედაბერს უთხრა, რომ მე თვითონ გავიგონე ყველაფერიო, თურმე მას უჩინმაჩინის ქული დაუხურავს და თან გაჰყოლია მეფე-ქალთან დედაბერს. დედაბერმა შვებით ამოისუნთქა. კობტა კი მფრინავ ხალიჩაზე დაჯდა, თან ნივთები წაიღო და ხელოსანთა ქვეყანაში ჩაფრინდა. კობტამ იმ ქვეყანაში ხელოსნებს სტვირი შეუყვება. შემდეგ ისევ დაჯდა მფრინავ ხალიჩაზე და საჩინეთისაკენ გამოემართა.

სამი ღამის შემდეგ, დილით, კობტა იყო წყაროს პირზე.

ხალიჩაზე მოეკეცა. ტკბილად დამლეროდა სტვირზე.

შდრ.: ნახეს უცხო მოყმე ვინმე ჯდა მტირალი წყლისა პირსა...

კობტასთან იყო ორი ირემი და როცა კობტა მლეროდა და სტვირს უკრავდა, ისინი ცეკვა-თამაშს იწყებდნენ.

მას ირგვლივად შემოეხვივნენ წყალზე მომსვლელი ქალები,

კობტა საზანდარზე შერჩათ გაბრწყინებული თვალები,

ყველანი მოხიბლულიყვნენ უცხო სანახავთა მზერით,

ირმებისა თამაშობით და იმ ვაყის ტკბილ სიმღერით.

რუსთაველის პოემაში როდესაც ავთანდილი ფრიდონთან მიემგზავრება:

რა ესმოდის მღერა ყმისა, სმენად მხეცნი მოვიდიან,

მისვე ხმისა სიტკბოსაგან წყლით ქვანიცა გამოჰხდიან,

ისმენდიან, გაჰკვირდიან...

უცებ მოედანზე შეკრებილ ხალხს გაახსენდა, ჩვენი მეფე ამ მშვენიერ და ხმატკბილ ვაჟას რომ დაინახავს, უეჭველად გასწირავს და სინანულს მიეცნენ. მართლაც, ამ დროს აივანზე მეფე ქალი გამობრძანდა. მან სარკეში შეკრებილი ხალხი დაინახა. გაიგო, რომ ვიღაც მესტვირე-მომღერალს უსმენდნენ. ქალმა ბრძანა, ვაჟი შეეპყროთ და მისთვის მიეგვარათ. კობტა გაჰყვა მოკრძალებით თავის ბარგი-ბარხანითა, მეფე ქალი სასახლეში დახვდა სახით მრისხანითა.

აქ პარალელი გავავლოთ: ნესტან-დარეჯანი რომ დაიბარებს ტარიელს, რომელმაც ნესტანის მშობლებს მოუწონა სატრფოს ხვარაზმშას ძეზე გათხოვება.

„ოცი ძმის ზღაპარში“ ვგებულობთ, რომ კობტას ამ დროს თან ირმები გაჰყვნენ. მეფე ქალმა ისინი რომ დაინახა, გააფრეოლა და კობტას ჰკითხა, რას ნიშნავდა ეს ყოველივე, ანდა რატომ იყო კობტა ასე დანადვლიანებული. კობტამ ქალს დაწვრილებით ის უამბო, რაც მეფე-ქალმა საიდუმლოდ გაანდო დედაბერს. თან დასძინა, რომ დაკარგული სატრფოს მოგონების ნიშნად ეს სტვირი დააქვს და გულს ამით ირთობს. „ვეფხისტყაოსნის“ მთავარ მოქმედ გმირს – ტარიელს სატრფოს მოსაგონებლად ვეფხისტყავი აქვს შემოხვეული:

„რომე ვეფხი მშვენიერი სახედ მისად დამისახავს,

ამად მიყვარს ტყავი მისი, კაბად ჩემად მომინახავს“, – ამბობს იგი.

ზღაპარში ვკითხულობთ:

მეფე ქალი ფრთებშესხმული. აღტაცებით წამოვარდა:

მე ვარ სატრფო. შენი სატრფო. მე ვარ ის, ვინც შენ გიყვარდა;

ახლა ყველა კაცი მიყვარს. ვავეცემ ამის ბრძანებასა,

ნულარავინ გაასხვავებს კაცთა და ქალთ გვანებასა.

შოთას პოემაში წერია:

„ღვეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“.

ვაიმართა დიდი ლხინი, ტოლის ტოლთან შეფარდება,

აღერსი და სიყვარული, თანხმობა და ნეტარება.

ასეა „ვეფხისტყაოსანშიც“ თინათინისა და ავთანდილის, ტარიელისა და ნესტან-დარეჯანის ქორწილის დროს.

მიუხედავად იმისა, რომ კობტა საჩინეთის მეფე გახდა, დიდად არ ახარებდა ეს, რადგან სინდისის ქეჯნას გრძნობდა. შინ ეჩქარებოდა დანიშნულთან, ასევე, დევს ხომ დაჰპირდა, მისთვის მეფე-ქალი მიეყვანა. ქალმა მას დასვედიანება შეატყო და ამის მიზეზი ჰკითხა: ისიც დაუმატა: შენ რალაცას მალავ, გამიმზილე და გულზე მოგეშვებო. კობტამ სიმართლე უთხრა, რომ ის მეფის შვილია, დანიშნულიც ჰყავს, რომელიც ელოდება. ახლა დევთან აპირებს წასვლას, რომელსაც თვით ეს მეფე-ქალი უნდა მიჰგვაროს. ქალი გულდასმით უსმენდა. შემდეგ კი უთხრა:

შენში არის დიდი ნიჭი, მოიქეცი როგორც სჯობდეს,

კაცი უნდა მტყუანს გმობდეს და მართალს კი მეგობრობდეს.

დევი ბოროტია, ის შენ ამას არ დაგიფასებს, ის მხოლოდ თავის თავზე ფიქრობს, შენ კი გაგწირავს. შენ ბრძენი ხარ და კარგად უნდა დაფიქრდე ყველაფერზე. მე შენი დიდი მადლიერი ვარ, რადგან კაცთა მძულვარეობას ამაცდინე და ნამდვილი სიყვარული ჩამინერგე გულში:

მხოლოდ ერთს კი გვედრები, რაც გულში მაქვს აღნიშნული.

ან მე უნდა შემითვისო და ან შენი დანიშნული.

ალბათ გვაგონდება ფატმანისა და ავთანდილის ურთიერთობა. კობტამ ქალს უპასუხა:

თუ მივალწევთ ბოროტ დევთან. პირობაზე დავეხედება.

ვეტყვი: ძალად სიყვარული ვაეკაცობას არ უხდება.

მან შეესვა მფრინავ ხალიჩაზე მეფე-ქალი და გაემართნენ დევის სამშობლოსაკენ. კობტა ჰაერში ნავარდობდა და დევს მალიმალ ჩამოსძახებდა:

— ქალს არ ჰსურხარ, დევი. შენა!

დღე და ღამის გასარჩევად შესაფერთან უნდა ღებენა...

გაბრაზებული დევი ხეებს ჰგლეჯდა და პირიდან ცეცხლს აფრქვევდა. ცეცხლი შამბნარს მოედო და დევი მასში გამოიწვა.

კობტა თავის მეგობარით გადაფრინდა სამშობლოში.

ზურნა-დაფის ხმა ისმოდა ქალაქის თავს და ბოლოში.

თურმე, რაკი კობტას დაბრუნების ვადა გასულიყო, ძმები მის საპატარძლოს ძალით ათხოვებდნენ. გავიხსენოთ ნესტან-დარეჯანის ძალით გათხოვება ხვარაზმშას ძეზე.

დავუბრუნდეთ ისევ ზღაპარს. მექორწილებმა უცებ ცაში მფრინავი რალაც დაინახეს. დაბლა რომ დაეშვა, ქალ-ვაჟი შენიშნეს:

წამოცვივდნენ, მიეგებნენ, ერთმანეთი გადაკოცნეს,

კობტას მოყოლილ უცხო ქალს მოწონების თვალი სტყორცნეს.

რუსთაველის პოემაში ვკითხულობთ:

მოეხვია, გარდუკოცნა მას პირისა არემარე,

ვინ გიშერი დააჯოვა და წამწამი არე-მარე.

ასევე: მეფე ყელსა ეხვეოდა მას ლომსა და ვითა გმირსა,

ახლოს უზის, ეუბნების, აკოცებს და უქვრეტს პირსა.

კობტამ ყველაფერი უამბო და-ძმებს. შემდეგ დანიშნულს მიუხალერსა, ვამბორა და უთხრა: შენ უკვე ქმარი მოგიჩაბავს, აირჩიე, ის უფრო გინდა. თუ მეო.

ქალი ყელზე მოეხვია, გული მკერდზე მიასვენა.

თუ მიმიღებ, სულ შენი ვარ. შენ გვეუთვნე, მხოლოდ შენა!

ეს ეპიზოდი გვაგონებს ქაჯეთის ციხიდან ნესტან-დარეჯანის განთავისუფლებას და ტარიელთან შეხვედრას: „მკერდი მკერდსა შეეწება, გარდაეკდო ყელი ყელსა“.

ასევე, თინათინის ფიცს, ავთანდილს რომ აგზავნის უცხო მოყმის საძებნელად: „ფიცით გითხრობ, შენგან კიდევ თუ შევირთო რაცა ქმარი“... მე არ ვთხოვდებოდი, ძალით მათხოვებდნენ, მაგრამ ვისაც არ უნდა წავეყვანე, სიკვდილამდე მაინც შენი ვიქნებოდიო. ამ ქალის საქმრომ კობტას ხელი ჩამოართვა და უთხრა, დედაჩემმა დამაძალა, კიდევ კარგი, რომ დროზე მოგვისწარიო. ყოველივე ამას უცქერდა და ისმენდა კობტას მიერ მოყვანილი მეფე-ქალი. ის ძალიან შეწუხებული იყო, მაგრამ ითმენდა:

უნებურად საპატარძლოს მიაშტერდა მეფე-ქალი
და იმანაც მაგიერად გაუყარა თვალში თვალი;
მოეწონათ ერთნაენეთი, თანაგრძნობით მოიკითხეს,
თითქოს დაუშინაურდნენ, სახელები გამოჰკითხეს.
– შენ რა გქვია, გენაცვალე? უთხრა ახალ პატარძალმა;
– გულ-ჯავარას მგძახიან. – უპასუხა მეფე-ქალმა.
– შენა, ჩემო მშვენიერო? – მე ნარნარა დამიძახე!
მე უშენოდ ვეღარ გავძლებ, მოვალ – გნახავ! მოდი – მნახე!

ამყამად პარალელს ვავლებთ შემდეგ ეპიზოდთან: თინათინისა და ავთანდილის ქორწილის შემდეგ ტარიელი და ნესტანი ინდოეთში რომ უნდა გაემგზავრონ და დად შეფიცულ თინათინსა და ნესტან-დარეჯანს უჭირთ ერთმანეთთან განშორება:

ერთმანეთისა გაყრილნი ქალნი ორნივე დობილნი,
ერთმანეთისა დად-ფიცნი, სიტყვისა გამონდობილნი,
მკერდითა მკერდსა შეკრულნი, ყელითა გარდაქდობილნი
ტიროდეს, მათთან მკვრეტელთა გულნიცა ესხნეს წდობილნი.

ზღაპარი შემდეგნაირად გრძელდება: უპატარძლოდ დარჩენილ ვაჟის დედას ძალიან მოეწონება საჩინეთიდან წამოყვანილი მეფე ქალი და კობტას სთხოვს, რომ მის შვილს დაუთმოს. საჩინეთის მეფე-ქალი დათანხმდა:

ჯერ ნარნარას მოეხვია, მერე მოხუცს ეამბორა,
მშობელ დედას დაგიძახებ, შენს ვაჟს ჩავთვლი კობტას ძმადა,
ამ ქალებსაც, ამ ვაჟებსაც ვიყოლიებ მეგობრად.

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ თინათინმა:

ტარიელსა უთხრა ქებით, იმედისა გადიდება,
ქალსა ეტყვის: შემიყრიხართ, აღარა გწვავს ცეცხლის დება;
ქმარო შენი ძმაა ჩემი, ეგრევე მწადს თქვენი დება.

კობტამ ძმებს უთხრა, რომ ქორწილები გაეჩაღებინათ. ასეც მოიქცნენ.

ოთხი მხრიდან მოდიოდნენ მოსალოცად, დასალოცად,
ადგილი ხალხს ვერ იტევდა, კობტას შუბლის დასაკოცნად.

ზღაპარ-პოემა ისე პოპულარული ყოფილა, რომ მას ვარიანტებიც გასჩენია. ჩვენ ამ ზღაპრის კიდევ ორი ვარიანტი ჩავიწერეთ.

როგორც საილუსტრაციო ნიმუშებმა და პარალელებმა გვიჩვენა, ხალხურ ზღაპარსა და შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანს“ შორის შეინიშნება მსგავსება, ნაწილობრივ შინაარსით, ეპიზოდებით. ორივეში გვხვდება სიყვარულის, მეგობრობის, გამირობა-ვაჟაკობის მოტივები. ორივე გამსჭვალულია ხალხთა მეგობრობის იდეით. გვხვდება გრძნულულები: „ვეფხისტყაოსანში“ – ქაჯები, ზღაპარში – დედაბრები. როგორც შოთა რუსთაველის პოემაში, ისე „ოცი ძმის ზღაპარში“ მთავარ მოქმედ გამირებს შებრძოლება უხდებათ ვეფხვებთან.

ლომებთან, დევებთან. ორივე ნაწარმოებში სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე. მათში მრავლად გვხვდება აფორიზმები, დიდაქტიკური ხასიათის ციტატები, შეგონებანი. „ოცი ძმის ზღაპარი“ და „ვეფხისტყაოსანი“ ერთმანეთს ენათესავენა პოეტური ფერებით, სიმბოლიკით, ეპითეტებით, შედარებებით, ლექსთწყობით (ორივე თექვსმეტმარცვლიანია), რითმითა დინებით, საოცარი მსგავსებაა ბუნების სურათის აღწერითაც კი.

ჩვენი ვარაუდით, არ არის გამორიცხული „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერამდე ეს ან ამის მსგავსი ხალხური ზღაპარი იყო გავრცელებული, რომელიც შოთა რუსთაველის უკვდავ პოემას დაედო სარჩულად, ანდა პირიქით, თვით „ვეფხისტყაოსანი“ გახალხურდა.

ასე რომ, გენიოსი შოთა რუსთაველისა და მისი მშობლიური ხალხის პოეტურ ნააზრევს შორის დიდი მსგავსებაა. უთუოდ ამანაც ათქმევინა ვაჟა ფშაველას: შოთა რუსთაველი იგივე საქართველოა და საქართველო იგივე „ვეფხისტყაოსანი“.

დამოწმებული ლიტერატურა

შ. რუსთაველი, 1982 – შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1982.
ხალხური ზღაპარი, 1917 – ნოშრევან მეფე და მისი ოცი ვაჟი, გალექსილი ხალხური ზღაპარი, ჟურნალი „ნაკადული“, თბ., 1917.

NORA NIKOLADZE-LOMSIANIDZE

FOLK VERSION OF “THE KNIGHT IN THE PANTHER’S SKIN”

According to scholars, the Georgian folklore, heroic, love and *philosophical poems*, “*The Story of Tariel*” spread in almost every region of Georgia, or “*The Story of Graceful Darejan and Tariel*” called as a folk version of “The Knight in the Panther’s Skin” are closely related to the crown of the world poetry, Shota Rustaveli’s eternal creation.

Similarity between the folk tale-poem – “The Story of Twenty Brothers” and Shota Rustaveli’s poem is a topic of our discussion.

Based on careful consideration, it can be assumed that their contents are very much alike. Namely, the motifs of love, friendship, heroism and bravery are characteristic to the above poems, and the idea of friendship between the nations is deeply embedded in the two literary works. Similar to “The Knight in the Panther’s Skin”, the folk tale-poem depicts magical creatures such as demons (in Shota Rustaveli’s poem) and old women (in the folk tale). The principle characters struggle with tigers, lions and giants. Both literary works describe the victory of good over evil, and both are similar in terms of poetics.

Thus, Shota Rustaveli’s poetic creation and its folk version feature similarities. The very folk version may, not unlikely, have been spread before the creation of “The Knight in the Panther’s Skin”, serving as a basis for Rustaveli’s powerful poem; or, on the contrary, the latter could precede its folk version.

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

**იოსებ მჭედლიშვილი
როგორც საბჭოთა სინამდვილის
კრიტიკულ-ოპოზიციური თვალთახედვით
ამსახველი მწერალი**

საბჭოთა პერიოდის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში იოსებ მჭედლიშვილი (1888-1950) ქრონოლოგიური თვალსაზრისით პირველი ქართველი მწერალია, რომელიც ქვეყნის სათავეში მოსული ახალი ხელისუფლების მიერ გატარებული რეპრესიული პოლიტიკის მსხვერპლი გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ იმ პერიოდის ქართველი საზოგადოების დიდი ნაწილი, მათ შორის მწერალთა უმეტესობაც, აშკარა წინააღმდეგი იყო საბჭოთა რეჟიმის დამყარებისა და ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას, მათ ამგვარ მცდელობას სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია.

საბჭოთა რუსეთის მრავალრიცხოვანმა სამხედრო შენაერთებმა, რომელთაც წინ საკუთარი სამშობლოს მოღალატე ქართველი კომუნისტები მოუძღოდნენ, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა დაამხეს და ჩვენი ქვეყანა ხელმეორედ აქციეს განახლებული რუსეთის იმპერიის ტერიტორიულ ნაწილად.

მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყნის სათავეში სისხლიანი გზით მოქცეული ახალი ხელისუფლების მესვეურები უმკაცრეს რეპრესიულ ზომებს ატარებდნენ პატრიოტული ინტერესების დასაცავად განწყობილი ყველა პიროვნების მიმართ, ქართველი ხალხის ეროვნული ცნობიერების ჩაკვლა და დათრგუნვა მათ მაინც ვერ შეძლეს. მართალია, მათი ამგვარი მიზანმიმართული მცდელობის შედეგად საზოგადოების გარკვეული ნაწილი იძულებული გახდა კომპრომისზე წასულიყო, ახალი რეჟიმის წინაშე ქედი მოეხარა და მის მსახურად ქცეულიყო, მაგრამ ისეთი მამულიშვილებიც მრავლად იყვნენ, რომლებიც აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ საბჭოთა ხელისუფლების მიერ გატარებულ ანტიქართულ მმართველობით პოლიტიკას.

ამ მამულიშვილთა შორის იმდროინდელი ქართული მწერლობის არაერთი წარმომადგენელიც იმყოფებოდა. ერთ-ერთი მათგანი იყო იოსებ მჭედლიშვილი, საკუთარი სამშობლოს ეროვნული ინტერესების აქტიურად დამცველი მამულიშვილი. მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც მხატვრული სიტყვის ოსტატი, მას ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში მნიშვნელოვანი წვლილი არ შეუტანია და ჟანრობრივად მრავალფეროვანი თავისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობით მეტად მოკრძალებული ადგილი აქვს დამკვიდრებული, საბჭოთა რეჟიმისადმი კრიტიკული დამოკიდებულებითა და მკვეთრად გამოხატული ეროვნულ-პატრიოტული მრწამსით ი. მჭედლიშვილი ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე უნდა ჩაითვალოს იმ პერიოდის ქართული ლიტერატურის ერთ-ერთ თვალსაჩინო ოპოზიციონერ წარმომადგენლად.

ჩვენი ქვეყნის ეროვნული ინტერესებისადმი ერთგულება და საბჭოთა რეჟიმისადმი მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულება იოსებ მჭედლიშვილმა

ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე გამოხატა როგორც თავისი პიროვნული საქმიანობით, ისე მხატვრული შემოქმედებით.

მიუხედავად იმისა, რომ მისმა ამგვარმა მოქალაქეობრივმა პოზიციამ მკაფიო გამოხატულებმა მხატვრულ შემოქმედებაშიც ჰპოვა, ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო, პირველ ყოვლისა, მაინც 1924-1941 წლებში დაწერილი მისი დღიურებია.

საბჭოთა რეჟიმისადმი ი. მჭედლიშვილის მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულების განმაპირობებელ უმთავრეს გარემოებად ჩვენს ქვეყანაში ამ რეჟიმის დამყარების შედეგად საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დაკარგვა და რუსეთის მიერ მისი ფაქტობრივი ანექსია იქცა. ამ რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლა მწერალმა ჩვენი ქვეყნის ხელისუფლების სათავეში მისი მოქცევის პირველივე დღეებიდან დაიწყო და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში აგრძელებდა მეტ-ნაკლები აქტიურობით.

ნათქვამის ნათელსაყოფად გავიხსენებ უმთავრეს ეპიზოდებს ი. მჭედლიშვილის ბიოგრაფიიდან.

როგორც ცნობილია, 1921 წლის თებერვალში საბჭოთა რუსეთის უმაღლესმა ხელისუფლებამ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის დასამხობად ჩვენს ქვეყანაზე ტოტალური სამხედრო აგრესია განახორციელა. მრავალრიცხოვანი წითელი არმიის წინააღმდეგ გამართულ ამ უთანასწორო ბრძოლას მაშინ ასობით ქართველი პატრიოტის სიცოცხლე შეეწირა. ამ ტრაგიკული მოვლენის თანამედროვეთა მოგონებებში ემოციური სიმძაფრითაა მოთხრობილი იმ უმძიმესი მდგომარეობის შესახებ, რომელიც იმხანად შეიქმნა ჩვენს ქვეყანაში.

მათი ინფორმაციით, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებიდან მეორე დღეს, 26 თებერვალს, თბილისში, რუსთაველის პროსპექტზე, წითელი არმიის წინააღმდეგ ბრძოლაში გმირულად დაღუპულ ქართველ პატრიოტთა დასაკრძალად შეკრებილ სამგლოვიარო პროცესიაზე უამრავმა ხალხმა მოიყარა თავი. მაგალითად, გერონტი ქიქოძის მონათხრობის მიხედვით, პროცესიის წინ „მიჰქონდათ შავი კუბოები, რომლებშიც სანგრებიდან ჩამოტანილი ქართველ ჭაბუკთა გვამები ესვენა, ხოლო უკან, ნელი ნაბიჯით, მდუმარე და თავჩაქინდრული ხალხი მიაბიჯებდა. ეს სანახაობა იმდენად ტრაგიკული იყო, რომ გაცეცხასთან შეერთებული მოკრძალების გრძნობას იწვევდა კომუნისტებისა და წითელარმიელების რიგებში... დახოცილი ქართველი მეომრები დასაფლავებული იქნენ დიდი საკრებულო ტაძრის ეზოში, სადაც ამჟამად მთავრობის ახალი სასახლის შენობაა ამართული“ (გ. ქიქოძე, 1989: 23).

კომპოზიტორი აკაკი ანდრიაშვილი კი, რომელიც ასევე უშუალო თვითმხილველი იყო ამ ტრაგიკული მოვლენისა, მაშინდელ ამბავს ასე იხსენებს: „პირველ ხანებში ახალი ხელისუფლება მეტ ღმობიერებას იჩენდა ხალხისადმი: ჩვენ ისევ ვმღეროდით საქართველოს ჰიმნს, რომელშიც მხოლოდ პირველი ფრაზის სიტყვები იყო შეცვლილი. „დიდება ზეცით კურთხეულის“ ნაცვლად უნდა გვემღერა – „დიდება საქართველოსა“.

იმის ნებაც კი დართეს, რომ სამხედრო ტაძარში, რომლის ეზოში დაკრძალული იყვნენ ამ ომში დაღუპული მებრძოლენი, პარაკლისი გადაეხადა, ხოლო როცა მღვდელმა ღალატებით წარმოთქვა:

– შეიწყალე და აცხოვნე, უფალო, სამშობლოს სადარაჯოზე გმირულად დაცემულ მებრძოლთა სული! – ხალხში გაისმა ხმამაღალი ქვითინი“ (ა. ანდრიაშვილი, 1990).

ა. ანდრიაშვილისავე ინფორმაციით, ხსენებულ სამგლოვიარო პროცესიაზე იოსებ მჭედლიშვილს „დიდი გრძნობით“ წაუკითხავს დაღუპულთა ხსოვნისადმი მიძღვნილი ლექსი, სადაც თავის სულიერ სასოწარკვეთას ამ სიტყვებით გამოხატავდა: „ჩემთა საყვარელ ძმთა საფლავზე ჰოტენტოტივით დავებოტები“ (ჰოტენტოტები – აფრიკის უძველესი მოსახლეობა, რომელიც ევროპელმა კოლონიზატორებმა გაანადგურეს. იხ: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, 1987: 690).

ა. ანდრიაშვილისავე ცნობით, ხსენებული ლექსის წაკითხვის გამო ი. მჭედლიშვილი მაშინვე დაუბატიმრებიათ, თუმცა პროფ. შალვა ნუცუბიძის დახმარებით იმავე დღეს გაუთავისუფლებიათ.

რეპრესირებული მწერალი პატიმრობისაგან, მართალია, გათავისუფლებით კი გაუთავისუფლებიათ, მაგრამ აღნიშნულ ფაქტს, როგორც ახალი ხელისუფლებისადმი მისი მტრული დამოკიდებულების დამადასტურებელ „უტყუარ“ დანაშაულს, შემდგომშიც ხშირად უხსენებდნენ. მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მას თავის „დღიურებში“ 1924 წლის 11 მაისს ამასთან დაკავშირებით: „ძალიან გადამეკიდა ბეკურაშვილი, რომელიც იმის მეტს არაფერს აკეთებს, რო მეკითხება: მაშ, საბჭოთა ხელისუფლების მტერი არა ხარ? მენშევიკების დროს რევოლუციური რაო გეკიდა? ლექსი რათა სთქვი იუნკრების საფლავზე? შენს ლექსში ჩვენ ურდოებად რადა ვართ გამოყვანილი და სხვა აოასი. დაცივნა. მასხრად აგდება, დამცირება, შური-მტრობა და ვინ ჩამოსოვლის, კიდევ რა არ არის ჩემს თავს“ (დღიური, 2014: 21).

საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული ამ და სხვა ლექსებისა და გამოსვლების გამო ი. მჭედლიშვილი ფაქტობრივად მთელი მისი სიცოცხლის განმავლობაში განიცდიდა დევნასა და შევიწროებას. მაგალითად, აი, რას აღნიშნავს თავად მწერალი ამასთან დაკავშირებით 1939 წლის 27 დეკემბერს გაკეთებულ ჩანაწერში: „გედევანიშვილი რომ ნიშნად მიგებდა, „შენი ლექსები და რეჩები“ ახსოვთ ბოლშევიკებსაო. ეს ის ლექსები და რეჩებია, რომელთაც დაბეჭდვა მოასწრეს გასაბჭოების პირველ დღეებში „მწუხარებად“ და შემდეგ მიტინგებზე მოწოდების ლექსების თქმა. რისთვისაც რამდენჯერმე დამაპატიმრეს“ (გვ. 230).

რეპრესირებულ ქართველ საბჭოთა მწერალთა ცხოვრების ცნობილი მკვლევრის – რევაზ კვერენჩილაძის მტკიცებით, ახალი ხელისუფლების მიერ იოსებ მჭედლიშვილის დაქერა ზემოთ ხსენებულ მიტინგზე წაკითხული ლექსის გამო „ეს იყო საბჭოთა საქართველოში მწერლის პირველი რეპრესირება პოლიტიკურ ნიადაგზე“ (რ. კვერენჩილაძე, 2014: 19).

ხსენებული ლექსი გამონაკლისი არ ყოფილა და 1921 წლის თებერვლის ტრაგედიისადმი თავისი მძაფრად ნუვატიური დამოკიდებულება ი. მჭედლიშვილს ძალზე ხშირად და ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე აქვს გამოხატული როგორც

ქვემოთ, ყველგან, ი მჭედლიშვილის „დღიურიდან“ ადგილების დამოწმების დროს მითითებული იქნება მხოლოდ შესაბამისი გვერდი.

მხატვრულ ნაწარმოებებსა და პუბლიცისტურ წერილებში, ისე სხვადასხვა სახის ჩანაწერებში.

ამ თვალსაზრისით მწერლის ეროვნული თვალთახედვის მკაფიოდ წარმომჩენ ერთ-ერთ პირველ წერილობით დოკუმენტს წარმოადგენს რ. კვერენჩილაძის მიერ ი. მჭედლიშვილის არქივში მიკვლეული ავტობიოგრაფია, რომელიც მას 1921 წლის 25 მაისს, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის წინა დღეს, დაუწერია. აი, როგორ შეფასებას აძლევს მწერალი იმ ტრაგედიას, რომელიც ჩვენს ქვეყანას სწორედ იმ წლის 25 თებერვალს დაატყდა თავს:

„დღეს 1921 წლის 25 მაისია. ესე იგი ხვალ, 26 მაისს, საქართველოს დამოუკიდებლობის სამი წლისთავია და მე კი უნდა ვწერო ჩემი ავტობიოგრაფია. როცა ამას ვწერ, გარეთ ჩემს ხალხს, ჩემი სამშობლოს მოსიყვარულე ხალხს, ქართველებს, ატყვევებენ და მე შინა ვზივარ მხოლოდ იმისთვის, რომ არ დამიჭირონ. ხვალ კი საქართველოს დამოუკიდებლობის დღესასწაულია! რა დაცივნაა ბედისა! ამას რომ ვწერ, გარეთ იტყვიან სამშობლოს სიყვარულით დაჯილდოვებულ, ყოვლად პატიოსან და ღირსეულ შვილებს, რათა ხვალ, 26 მაისს, არ იდღესასწაულონ საქართველოს დამოუკიდებლობა. მეც, როგორც ყოველთვის, ხვალაც ქართველ ხალხთან ვიქნები, ხოლო მოთრეული, დაჭირავებული ავაზაკები იხარხარებენ, დასცინებენ ჩვენს დამოუკიდებლობას, ფეხქვეშ გასთელავენ ჩვენს სამფეროვან დროშას, შეაგინებენ წმინდათაწმინდა სულს ქართველი ხალხისას“ (რ. კვერენჩილაძე, 2014: 22).

როგორც მკითხველი წინამდებარე ნარკვევიდანაც თვალნათლივ დარწმუნდება, დამოწმებული ფრაგმენტი გამონაკლისი არ არის და საბჭოთა რეჟიმისადმი მკვეთად ნეგატიური დამოკიდებულების ამგვარი ფორმით გამომხატველი მაგალითები საკმაოდ მრავლად გვხვდება ი. მჭედლიშვილის შემოქმედებაში.

აღნიშნული ვითარებიდან გამომდინარე, ი. მჭედლიშვილზე, როგორც იდეოლოგიურად და პოლიტიკურად საშიშ პიროვნებაზე, იმეამინდელ ხელისუფლებასა და სპეცსამსახურებს არა მარტო უბრალოდ ჰქონდათ მეთვალყურეობა დაწესებული, არამედ ზემოთ ხსენებული ერთდღიანი პატიმრობის გარდა შემდგომში კიდევ ორჯერ იყო დაკერილი – მეორედ 1924 წელს და ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში მეტეხის ციხეში იხდიდა სასჯელს, მესამედ კი – 1942 წლის 23 იანვრიდან 1944 წლის 1 თებერვლამდე (ამასთან დაკავშირებით უფრო ვრცლად იხ : რ. კვერენჩილაძე; 2014: 18-28).

მიუხედავად იმისა, რომ ასეთმა რეპრესიულმა დამოკიდებულებამ ი. მჭედლიშვილზეც მოახდინა ზეგავლენა და, საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე თითქმის ყველა მწერლის მსგავსად, იდეოლოგიურ კონიუნქტურას ვერც მან დააღწია თავი, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების პერიოდში მან ამგვარ კომპრომისულ ნაწარმოებებთან ერთად არსებული მმართველობითი პოლიტიკის წინააღმდეგ მიმართული ნაწარმოებებიც საკმაოდ მრავლად შექმნა.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ი. მჭედლიშვილი მესამედ 1942 წლის 23 იანვარს დაიჭირეს და შინსახკომის ციხეში ორი წლის განმავლობაში იხდიდა სასჯელს. პატიმრობის პერიოდში, 1942 წლის 22 მარტს, სასჯელისაგან განთავისუფლების თხოვნით, მას მოხსენებითი ბარათით მიუმართავს საქართველოს შინაგან საქმეთა

სახალხო კომისრისათვის (ხსენებული დოკუმენტი იხ.: რ. კვერენჩილაძე, 2014: 29).

აღნიშნული წერილის მიზანდასახულობიდან გამომდინარე, მისი ავტორი ყველანაირად ცდილობს ხსენებული მოხსენებითი ბარათის ადრესატის იმაში დარწმუნებას, რომ იგი სამშობლოს მოღალატე პიროვნებას არ წარმოადგენს. თუმცა საკუთარი უდანაშაულობის დასამტკიცებლად დაწერილ ამ დოკუმენტშიც კი არ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ თავისი ცხოვრების გარკვეულ პერიოდში იგი საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ობოზიციურ საქმიანობასაც ეწეოდა.

მიუხედავად ამგვარი რამის მტკიცებისა, ხსენებული მოხსენებითი ბარათის კითხვის დროს იმ ირონიულ დამოკიდებულებასაც შევიგრძნობთ შინაგანად, რაც ავტორისეულ მონანიებას ახლავს თან გარკვეულწილად. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა აღნიშნული წერილობითი დოკუმენტის ის ადგილი, სადაც ი. მჭედლიშვილი შინსახკომის ციხეში გატარებულ პერიოდში მიღებული დიდი ცხოვრებისეული გამოცდილების შეძენაზე საუბრობს.

მაგალითად: „ზემოთ მოგახსენეთ, რომ გარეთ ყოფნის დროს ბევრი რამ ცუდი არ მეგონა. აქ ბევრი რამ ვისწავლე. არც ერთ სკოლას, არც ერთ უნივერსიტეტს ამოდენა ცოდნა ცხოვრებისა არ შეუძენია ჩემთვის, როგორც შინსახკომში ყოფნამ.“

ჩემი შეცდომები ჩემი კალმის ბრალიც არის. ჩემი ერის მოყვარული ვარ და ხშირად მეტი მომდიოდა. რაც არ შეეფერება და რასაც შეეჭველად ფაშიზმში გადავყავდი. აქ, შინსახკომში, საკმაოდ განვიწმინდე, ჰკუაზე მოველ. ნუ გეგონებათ, მე ვფარავ ვისმე, ვაყვაცობასა და გამირობას ვიჩენ. არა, მეტი არა ვიცი-რა...

ბოლოს მოკრძალებით გთხოვთ:

მაპატიოთ ცოდვები“ (რ. კვერენჩილაძე, 2014: 33).

შინსახკომისადმი თავისი ამგვარი დამოკიდებულება ი. მჭედლიშვილმა მოგვიანებით პოეტური ფორმითაც გამოხატა ამ უწყების თანამშრომლებისადმი მიძღვნილი შემდგომი სტრიქონებით:

თავისუფლების მონიჭებისთვის

დიდი მადლობა მომირთმევია,

გმადლობთ, რომ თქვენმა შრომამ და ზრუნვამ

ციხე ოცდაოთხ თვეს მათევია.

მაგრამა გმადლობთ უფრო იმისთვის,

რომ მომავალი ახლა ჩემია,

მე გავათავე ფრიალი ნიშნით

საბჭოთა დიდი აკადემია.

მიუხედავად იმისა, რომ ი. მჭედლიშვილის „მოხსენებითი ბარათი“, მკითხველისათვის ადვილად გასაგებ გარემოებათა გამო, კონიუნქტურული ხასიათის დოკუმენტს წარმოადგენს, იგი განსაკუთრებით საინტერესო დღევანდელი მკითხველისათვის, ჩემის აზრით, შემდეგი თვალსაზრისით უფროა: შინსახკომის ციხეში გამომწვევდელი მწერალი ამ უწყების პირველი პირისათვის გაგზავნილ იმ წერილში, რომლითაც იგი მის მიერ ჩადენილ დანაშაულობათა გამო ითხოვს შეწყალებას, საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართულ მის საქმიანობაზეც საუბრობს ცხადად და აშკარად.

ნათქვამის ნათელსაყოფად დავიმოწმებ შესაბამის ფრაგმენტებს ხსენებული დოკუმენტიდან: „ხშირად მრუდი და უხეში სიტყვა მითქვამს ხელისუფლების და განსაკუთრებით იმ პირთა მიმართ, რომელნიც მე პირად მტრებად, მოშურნებად და ინტრიგანებად მიმაჩნდნენ... ეკონომიკურმა გარემოებამ მეც ამაყბედა. ჩამოველ უბრალო, შეუგნებელი ადამიანის სულმდაბლობამდე და ვსაყვედურობდი...“

ვერავინ იტყვის, რომ მე ვინმე წავაქეზე, უმტრე, არ დაზოგო საბჭოთა ხელისუფლება-მეთქი. მაგრამ ყოველივე ეს იმას მაინც არ ნიშნავს, მე უმანკო, აბრამის ბატკანი ვიყო. ის, რაც გარეთ ყოფნის დროს ცოდვა არ მეგონა, შინსახკომში დავრწმუნდი, რომ ცოდვაა. არც საყვედურები, არც რაიმე უკმაყოფილება არ უნდა გამომეთქვა“.

საბჭოთა ხელისუფლებისადმი ი. მჭედლიშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური დამოკიდებულება ძირითადად ორი უმთავრესი გარემოებით იყო განპირობებული: პირველი, რუსეთის იმპერიული ხელისუფლების მიერ გატარებული დისკრიმინაციული ეროვნული პოლიტიკითა და მეორე, ახალი მმართველობის შედეგად ქვეყანაში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობით.

საბჭოთა რუსეთისადმი ი. მჭედლიშვილის მკვეთრად ნეგატიური დამოკიდებულების განმპირობებელ უმთავრეს ფაქტორს ამ ქვეყნის კომუნისტ მესვეურთა მიერ საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ძალადობრივი გზით დამზობა წარმოადგენდა. იგი ხშირად გამოხატავდა უმწვავეს პროტესტს იმის გამო, რომ ამ ტრაგიკული დღიდან მოყოლებული, საბჭოთა ხელისუფლების რუსი მესვეურები და მათ სამსახურში მდგარი მოღალატე ქართველი კომუნისტები მიზანმიმართულად ცდილობდნენ ჩვენი ეროვნული თვითმყოფადობისთვის საფუძვლის გამოცლას და ქართველი ხალხის ნაციონალურ გადაგვარებას.

მაქსიმ გორკისადმი მიძღვნილ ლექსში იმპერიული ხელისუფლების მიერ მიზანმიმართულად გატარებული ამგვარი პოლიტიკისადმი თავის პროტესტანტულ დამოკიდებულებას ი. მჭედლიშვილი ამგვარი ფორმით გამოხატავს:

რა გინდა ნეტა, აქ რისთვის მოხველ.

ვოლგის ქვეყნისას რა ვსურს რიონთან?

მე დახვრეტილი საქართველო ვარ.

მე გვეკითხები საიქიოდან:

ჩვენს საფლავებზე რად დახვალ შენა?

ხოლო სტალინის დედას, მისადმი მიძღვნილ ლექსში, მის შვილთან დაკავშირებით ასეთ შეკითხვას უსვამდა: „გვეთხარ, მუცელში რას აკეთებდა? შიგ კოლხოზები არ დაგიარსა?“

ყოველივე ზემოთქმული მკითხველმა ისე არამც და არამც არ მინდა გამიგოს, თითქოს ი. მჭედლიშვილის საბჭოთა პერიოდის შემოქმედებაში იმდროინდელი ეპოქალური მოვლენები მხოლოდ ზემოთ აღნიშნული კრიტიკულ-ოპოზიციური თავლთახედვით იყოს წარმოსახული. რასაკვირველია, არა. მსგავსად იმხანად მოღვაწე მწერალთა დიდი ნაწილისა, ი. მჭედლიშვილის საბჭოთა პერიოდის შემოქმედებაშიც საკმაოდ მრავლად გვხვდება იმდროინდელი იდეოლოგიისა და ამ იდეოლოგიის მესვეურთათვის ხოტბის შემსხმელი ნაწარმოებები.

ეროვნული პრობლემით ი. მჭედლიშვილის განსაკუთრებულ დაინტერესებას მკვიდრი საფუძველი სამოღვაწეო ასპარეზზე მისი გამოსვლის პირველივე წლებიდან, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე საკმაოდ დიდი ხნით ადრე, ჩაეყარა. კერძოდ, მისი იმდროინდელი შემოქმედების უმთავრეს თემად ჩვენი ქვეყნის ისტორიიდან კარგად ცნობილი ეპიზოდების მხატვრული წარმოსახვა იქცა.

ამ თემაზე შექმნილი მისი ნაწარმოებების უმთავრესი მიზანი არა მარტო ისტორიული წარსულის გმირულ ეპიზოდთა გახსენება იყო, არამედ მწერლის დროინდელი ქართველი საზოგადოების ეროვნულ-პატრიოტული თვითშეგნების კიდევ უფრო მეტად განმტკიცების მძაფრი სურვილიც.

განსხვავებით საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე მწერალთა იმ წარმომადგენლებისგან, რომლებიც იმდროინდელ მოვლენებს სწორბაზოვნად გამოხატული იდეოლოგიური ტენდენციურობით ასახავდნენ, იოსებ მჭედლიშვილის შემოქმედების ცალკეულ ნიმუშებში ავტორისეული თვალთახედვა რამდენადმე შენიღბული ფორმითაა გამოვლენილი. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ვრცელი მოცულობის მოთხრობა „თეთრი მდინარე“, რომლის სიუჟეტი გასული საუკუნის პირველი ნახევრის დიდმნიშვნელოვან მოვლენათა ფონზე ვითარდება.

ეროვნული საკითხის ანტისაბჭოთა თვალთახედვით გააზრების ტენდენცია საკმაოდ მძლავრად გამოვლინდა იოსებ მჭედლიშვილის ისტორიულ დრამაში „ალექსანდრე ბატონიშვილი“ (1922). საქართველოს პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ორიენტაციის პრობლემა, რომელიც ხსენებული ნაწარმოების უმთავრეს თემას წარმოადგენს, მწერალმა ამჯერად ერეკლე მეორის გარდაცვალების შემდგომი პერიოდის ქართლ-კახეთის სამეფოში შექმნილი ისტორიული რეალობის კონტექსტში გაიაზრა და მკითხველის ყურადღება კიდევ ერთხელ მიაპყრო იმ მძაფრ დაპირისპირებას, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობასთან დაკავშირებით რომ არსებობდა არა მარტო იმ პერიოდის ქართველ საზოგადოებაში, არამედ მთელი შემდგომი დროის განმავლობაშიც.

აღნიშნულ პრობლემას განსაკუთრებულ სიმწვავესა და აქტუალობას ისიც სძენდა, რომ 1922 წელს, როცა ი. მჭედლიშვილის ეს ნაწარმოები დაიწერა, ჩვენი ქვეყანა საბჭოთა რუსეთის მიერ რამდენიმე თვის წინათ ხელმეორედაც იყო ოკუპირებულ-ანექსირებული. ამ გარემოებიდან გამომდინარე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პრობლემა, ისტორიულ კონტექსტში მისი წარმოჩენის მიუხედავად, პირველ ყოვლისა, მაინც მწერლის დროინდელი სინამდვილით შთაგონებულ ნაწარმოებად უნდა მივიჩნიოთ.

მიუხედავად იმისა, რომ იოსებ მჭედლიშვილის მხატვრული შემოქმედების ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებად საბჭოთა სინამდვილისადმი მისი ანტიუტოპიური დამოკიდებულების გამოხატვაც იქცა, ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო მაინც ის დღიურებია, რომელთაც მწერალი გასული საუკუნის 20-40-იან წლებში წერდა. იმის გამო, რომ ხსენებული ჩანაწერები მას იმხანად გამოსაქვეყნებლად გამიზნული არ ჰქონია, იმჟამინდელი ეპოქალური სინამდვილისადმი თავის მკვეთრად ნეგატიურ დამოკიდებულებას იგი ყოველგვარი შენიღბვისა და მიკიბვ-მოკიბვის გარეშე გამოხატავდა.

არ გადავაჭარბებთ, თუ ვიტყვით, რომ იმხანად მოღვაწე ქართველ მწერალთაგან მაშინდელი პოლიტიკური, იდეოლოგიური და სოციალური

რეალობისადმი თავისი კრიტიკულ-ოპოზიციური დამოკიდებულება მსგავსი მასშტაბებითა და პირდაპირობით ცოტა ვინმეს თუ გამოუხატავს. რა თქმა უნდა, ამგვარი განცხადება ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ი. მჭედლიშვილის დღიურები ამ თვალსაზრისით გამონაკლის შემთხვევას წარმოადგენდეს და ყველა ინფორმაცია, რასაც იგი იმჟამინდელ საბჭოთა რეალობასთან დაკავშირებით გვაწვდის, ობიექტურ და შეუმცდარ სიმართლეს წარმოადგენდეს.

რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის; მაგრამ ი. მჭედლიშვილის ხსენებულ ჩანაწერებში იმჟამინდელი ეპოქალური სინამდვილის ბევრი მანკიერება მართლაც ობიექტურად რომ არის მხილებული, ამაში მკითხველი წინამდებარე ნარკვევში დამოწმებული ფრაგმენტებითაც ნათლად დარწმუნდება.

ფართო საზოგადოებისთვის ბოლო დრომდე სრულიად უცნობი ეს დღიურები პირველად გიორგი ლეონიძის სახელობის ლიტერატურის მუზეუმმა გამოაქვეყნა 2014 წელს (ნარკვევში დამოწმებული ციტატები სწორედ ამ გამოცემიდან იქნება მითითებული). ავტორისეული ჩანაწერების ქრონოლოგიური არეალი 1924-1941 წლებს მოიცავს. ი. მჭედლიშვილის ინფორმაციით, მსგავსი სახის ჩანაწერები მას 1924 წლის წინარე პერიოდშიც უწარმოებია, მაგრამ უკვალოდ დაკარგვია.

ი. მჭედლიშვილის განმარტებით, მისი დღიურების უმთავრესი მიზანი მომავალი მკითხველისათვის იმ ინფორმაციათა მიწოდება იყო, რომელთა შესახებაც საუბარი იმჟამინდელ ხელისუფლებას უმკაცრესად ჰქონდა აკრძალული. მიუხედავად მწერლის არაერთგზისი ხაზგასმისა, რომ მისი დღიურები იმხანად არსებული სახელისუფლებო რეჟიმის პირობებში ვერავითარ შემთხვევაში ვერ გამოაქვეყნდებოდა, მისი თქმით, იგი ამ შემთხვევაშიც კი ვერ აძლევდა თავს იმის უფლებას, ყველაფერი ბოლომდე გულანდილად რომ დაეწერა.

მეტი სიცხადისათვის დავიმოწმებ ფრაგმენტს ი. მჭედლიშვილის იმ ჩანაწერიდან, რომელიც მას თავისი დღიურების დაწყების პირველივე დღეს, 1924 წლის 1 თებერვალს, გაუკეთებია: „მგონი, ნახევარ წელზე მეტია, რაც დღიურის წერას თავი გავანებე. კაცმა რომ წეროს, უნდა წეროს ყველაფერი უშიშრად. ყოველი ასო, სიტყვა, ფრაზა და შინაარსი არ უნდა იყოს შეკუმშული, ან გადაცმული ისეთ ტანისამოსში, რომელიც თავდაცვის სამსახურს უწევს ავტორს. ოდესმე მკითხველი იტყვის, ან უკეთ რომ ვსთქვათ, იკითხავს: ვისგან იცავდა ავტორი თავს დღიურშიო, მაგრამ იმედი მაქვს, უტკუო მკითხველს არ ჩაუვარდება ჩემი დღიური და გაიგებს, თუ ვისგან ვიცავდი თავს.“

იქნებ გამოდგეს ისეთი მკითხველიც, რომელმაც სთქვას: მშიშარა ყოფილაო; მაგრამ, დეე, სანამ ამას იტყოდეს, ცოტათი შეჩერდეს და ჩაუკვირდეს, ჩემი ტყავისთვის ვშიშობ თუ სხვა რამისთვის?.. მართლაც რომ ძალიან არის ჩემი სინამდვილე შეხვეული ნაცარში. ვთხოვ მკითხველს, ღრმად გაქექოს ნაცარი და ნაკვერჩხალს აღმოაჩენს“ (გვ. 7).

სამწუხაროდ, იმჟამად მოღვაწე მწერალთა დიდი ნაწილის მსგავსად, სახელისუფლებო რეჟიმის მიერ დაწესებული იდეოლოგიური სტანდარტების შემბოჭველ და თავისუფალი აზრის დამორგუნველ ატმოსფეროს ვერც ი. მჭედლიშვილმა დაადწია თავი და, განსხვავებით მისი დღიურებისაგან, სადაც ავტორის კრიტიკულ-ოპოზიციური თვალთახედვა უმწვავესი სახითაა გამოხატული, მხატვრულ ტექსტებში ამგვარ სააზროვნო თავისუფლებას აშკარად სკარბობს საბჭოთა სინამდვილის კონიუნქტურული განდიდება.

ი. მჭედლიშვილის დღიურები საინტერესო იმ მხრივაცაა, რომ მწერალი თავადვე უსვამს ხაზს ამ გარემოებას და გულისტკივილით აღნიშნავს საკუთარი შემოქმედების ამ ნაკლოვან მხარეს, რაც იძულებითი კომპრომისის შედეგს წარმოადგენდა. მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მას თავის დღიურში 1927 წლის 3 იანვარს ამასთან დაკავშირებით: „აქამდე კომუნისტებს ვეუბნებოდი პირში: თქვენ ავაზაკები ხართ, თქვენ სისხლის სამართალში ხართ მისაცემი, თქვენ უბრალო, ჩვეულებრივი ავაზაკები ხართ, რომელნიც შარავნაზე ხალხსა სძარცვავენ და ქალებს აუბათიურებენ მეთქი. ეხლა კი პირში ვეუბნები: თქვენ კაი ბიჭები ხართ, თქვენ ყველასა სჯობიხართ, ნიკოლოზსაც, მენშევიკებსაც და იმათაც, ვინც თქვენს შემდეგ იქნება მეთქი. პოემაც კი დავწერე, სადაც მიუხედავად აშკარა ანტი საბჭოთა აზრისა, უმტკიცებ, რომ თქვენზე კარგი შეხედულება მაწერიანებს ამასა მეთქი!.. იქნებ ეგრე სჯობდეს? იქნებ საჭიროა ცოტაოდენი გაყიდვა სინდისისა?! ვნახოთ, გამიჯა თუ არა ნომერი. ამნაირმა ტკბილმა ლაპარაკმა მათთან სახელგამს მიადებინა ჯერ ლექსების წიგნი ჩემი, მერე საბავშვო ნაწერები გამოსაცემად“ (გვ. 74).

სამწუხაროდ, ი. მჭედლიშვილი გამოხატვისი არ არის და მის მიერ „სინდისის გაყიდვად“ სახელდებული ამ ტრაგიკული მოვლენისგან თავის დახსნა საბჭოთა ეპოქაში მოღვაწე მწერალთა უდიდესმა ნაწილმაც ვერ შეძლო. თუმცა, როგორც ი. მჭედლიშვილის დღიურიდანაც თვალნათლივ ჩანს, მხატვრულ შემოქმედებაზე უფრო მეტად, თავის კრიტიკულ-ოპოზიციურ თვალთახედვას იგი პიროვნული ცხოვრებით უფრო მეტად ავლენდა. ამ გარემოებას კარგად ხედავდნენ იმეამინდელი ხელისუფლებისა და პროლეტარული მწერლობის წარმომადგენლები, რის გამოც იგი, როგორც საბჭოთა ეპოქისათვის მიუღებელ შეხედულებათა გამომხატველი პიროვნება, არაერთგზის აღმოჩენილა დისკრიმინაციულ მდგომარეობაში.

ნათქვამის დასტურად მრავალი კონკრეტული ეპიზოდი შეიძლება გავიხსენოთ ი. მჭედლიშვილის ჩანაწერებიდან. მაგალითად, 1926 წელს, გაზეთ „ახალი სოფლის“ რედაქციაში მუშაობის პერიოდში, გაზეთის რედაქტორს, კრიტიკოს გიორგი მუშიშვილს, რომელიც პროლეტარული მწერლობის წარმომადგენელი იყო, პოეტისთვის მათ გაზეთში გამოსაქვეყნებელი ლექსის დაწერა დაუვალეზია. ი. მჭედლიშვილის ინფორმაციით, მას მართლაც დაუწერია ასეთი ლექსი სახელწოდებით „პროლეტარულ პოეტებს“, რომელიც რედაქტორთან მიტანამდე რედაქციის სხვა თანამშრომლებისთვის წაუკითხავს. მისი თქმით, „ლექსმა საშინელი შთაბეჭდილება დასტოვა მსმენელებზე. ჩემს მაგივრად მათ დაიწყეს კანკალი – მომვარდა მოსაშვილი და მითხრა, რა ჰყოფილხარ, კაცო, ვინა ჰყოფილხარ შენაო... სიცოცხლე მოგბეზრებია, შენი თავი შეგძულდა?“ (გვ. 62).

სამწუხაროდ, რადგანაც ლექსის ხსენებული ვარიანტი უცნობია, იმის დაბეჭდვით თქმა, რამდენად შეესაბამება სიმართლეს ავტორის მიერ მოწოდებული ეს ინფორმაცია, შეუძლებელია. ამისდა მიუხედავად, იმის აღნიშვნა მაინც შეიძლება, რომ თავის ამგვარ ქმედებათა გამო იგი სამსახურს დიდხანს ვერსად ინარჩუნებდა და უხელფასოდ მყოფი მუდმივ ეკონომიკურ გაჭირვებას განიცდიდა.

საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად მწერალი იძულებული იყო კომპრომისზეც ხშირად წასულიყო და სამსახურის მოპოვებისა და შენარჩუნების მიზნით

ხელისუფლების საამებელი ნაწარმოებებიც გამოექვეყნებინა. მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მას გაზეთ „ახალი სოფლის“ რედაქტორის დაკვეთით დაწერილი მისი ერთ-ერთი ლექსის დაბეჭდვასთან დაკავშირებით: „ჩემი ლექსი აწყობილი ვნახე და გული მიფუჭდებოდა, რომ ლექსის ბოლოში სწერია „ი. მჭედლიშვილი“. მითხრეს, ამ ნომერში ვერ წავიდა, რადგანაც საჭირო მასალა უკანა რჩებოდა. ტუტუცები, იმათა ჰგონიათ, მე მეწყინა, რომ არ წავიდა ამ ნომერში! ნეტა სულაც არ დაიბეჭდოს... მე მძულს ეს ჩემი ლექსი, რადგანაც მათ მოსაწონად დაეწერე“ (გვ. 63).

ი. მჭედლიშვილის დღიურებზე საუბრის დროს აქ დიალოგის ფორმით დაწერილ მის ერთ ეპიზოდსაც მინდა ყურადღება მივაქციო – 1927 წლის 7 ნოემბერს, საბჭოთა ეპოქისთვის სათავეს დამდები ოქტომბრის რევოლუციის ათი წლისთავის დამეს, გაკეთებულ ჩანაწერს: ახალი ყოფისათვის ფართოდ დამახასიათებელ მანკიერებათა კრიტიკული მხილების ბოლოს უჩინარი თანამოსაუბრის მიერ დასმულ შეკითხვაზე, ყოველივე ამის შესახებ მას თავის ლექსებში თუ ჰქონდა რაიმე დაწერილი, მწერალი მოკლედ უპასუხებს: – არა! უჩინარი მოსაუბრე, რომლის მტკიცებითაც იმდროინდელი ხელისუფლება „ხალხს ყოველ დღე ჰპარსავდა“, მწერლის ამგვარ ქმედებას ასეთ გამართლებას აძლევს: „თქვენ რომ ეს დასწეროთ, მაშინ თვითონაც გაგპარსავენ. არა, გაპარსვა შორს დარჩება – ტყავს გაგაძრობენ“ (გვ. 101).

ი. მჭედლიშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური თვალთახედვის გაანალიზების დროს განსაკუთრებული ყურადღება უპირველეს ყოვლისა, იმ დამოკიდებულებას მინდა მივაქციო, რომელსაც მწერალი საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის მიმართ განხორციელებული დამპყრობლური პოლიტიკისადმი იჩენს. ახალი ხელისუფლებისადმი ამ მიმართულებით გამოხატულ მის მკვეთრად ნეგატიურ პოზიციას მწერალი კიდევ უფრო მეტ სიმძაფრეს იმითაც სძენს, რომ საბჭოთა კავშირად სახელდებული განახლებული რუსული იმპერიის მესვეურები ამ პროცესს საკუთარი ერის მოღალატე ქართველ ავანტიურისტთა აქტიური თანამონაწილეობით წარმართავდნენ და ამ გზით უფრო მეტად იიოლებდნენ საქმეს.

თუმცა მწერალი ამ ტრაგიკული მოვლენის შეფასების დროს მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების სამსახურში ჩამდგარი ჩვენს თანამემამულეების მოღალატეობრივი საქმიანობის მხილებით არ შემოიფარგლება და იმ გარემოებასაც არაერთგზის უსვამს ხაზს, რომ იმდროინდელი ჩვენი ყოფა ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი სულაც არ ყოფილა და ბიროვნული ამბიციებით გონებაადრეული მოღალატენი ყველა დროისა და ეპოქის საქართველოშიც მრავლად იყვნენ.

მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მწერალს 1924 წლის 11 მაისს აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით: „როცა რუსის მეფის ჯარები შემოვიდნენ 1800 წ. საქართველოში, რუსის მეფე ეყრდნობოდა ანტიქართულ ელემენტს და სულმდაბალ თავადებს, რომელთა მოსყიდვაც შეიძლებოდა ჩინ-ორდენებით. ასე სჩადიოდა სპარსეთი, ოსმალეთი, რომელნიც სუსტი და სულმდაბალი ქართველების და ანტი ქართველი ელემენტის საშვალეებით ანადგურებდნენ ერს, სწორედ ასევეა დღეს. რუსის ხელისუფლება ეყრდნობა ნაძირალა ქართველებს და ანტი-ქართულ ელემენტს“ (გვ. 20).

ამ ტრაგიკული მოვლენის შედეგად ჩვენს ქვეყანაში იმხანად შექმნილი ურთულესი ეროვნულ-პოლიტიკური მდგომარეობისადმი თავისი

პროტესტანტული დამოკიდებულება ი. მჭედლიშვილმა იმავე ჩანაწერში აკაკის პოეტური ინტონაციით აღბეჭდილი ლექსითაც გამოხატა და იმდროინდელი ჩვენი ყოფა ასე შეაფასა:

დავკარგე რჩული და რწმენა, ცა – ქვეყნის შეუდარები:
 გზა სწორედ ველარ გავიგნე, ირაოდ დავიარები.
 ჩემი ლამაზი სხვასა ჰყავს, მე ფეხთ მიბყრია ბორკილი,
 აკაკის ცრემლით ვსტირი მე. ისევ მტრებსა აქვთ ქორწილი.
 რა ვქნა, როდემდის ვიქნები ტკბილის მძებნელი მწარეში.
 როდის ვსკამ თავისუფლებას ჩვენს დამონებულ მხარეში.
 ვის მივაწვდინო ჩემი ამა, ზივიან სისხლის ღვარები.
 სამრეკლო ჩამომინგრის, ზედ ჩამომიხსნეს ზარები.
 მაგრამ არ ვტყდები მაინცა, გულში კვლავ მიღულს ცეცხლები,
 მჭერა, შევირტყამ ხმალ-ხანჯალს, კიდევაც შევივერცხლები,
 და თუ მტარვალო, ბინძურო, ვზიდან არ ჩამომეცლები,
 ხევ გაღმა გასულთ გავძახებ ხევს აქეთ გადმოხვეწილი:
 კვლავ ამიყვავდა იმედი, ვით ვაზაფხულზე ჯეჯილი –
 მოდით, დავამხოთ ველური თავში ჭკვა-გამობრეცილი.

სულის შემძვრელი ეს პოეტური სტრიქონები ი. მჭედლიშვილმა 1924 წლის მაისში დაწერა – ხსენებული წლის აგვისტოში ჩაფიქრებული იმ სახალხო აჯანყებისთვის აქტიური მზადების წინარე პერიოდში, რომლის უმთავრესი მიზანი საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამხობა და ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენა იყო. მიუხედავად იმისა, რომ ამ აჯანყებასთან ი. მჭედლიშვილის კავშირის შესახებ ინფორმაცია არ მოგვეპოვება, მაინც შეიძლება თამამად ვივარაუდოთ, რომ ციტირებულ ლექსსა და მწერლის იმდროინდელ საარქივო ჩანაწერებში ესოდენი სიმძაფრით გამოვლენილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთება იმ ვითარებამაც განსაზღვრა არსებითად, რომელიც 1924 წლის აგვისტოს სახალხო აჯანყებისათვის მზადების წინარე პერიოდში არსებობდა ქართველ ხალხის დიდ ნაწილში.

მიუხედავად იმისა, რომ ხსენებული აჯანყების სისხლში ჩახშობისა და მასთან დაკავშირებულ ათასობით ადამიანთა დასასჯელად გატარებული მკაცრი რეპრესიებისა, ი. მჭედლიშვილს თავისი დღიურების უმთავრეს მიმართულებად ქცეული ანტისაბჭოთა სულისკვეთების შეუნიღბავად გამოხატვა არც ამის შემდეგ შეუწყვეტია და კიდევ უფრო მეტი სიმძაფრით გამოხატავდა ახალი ხელისუფლებისადმი მის კრიტიკულ-ობოზიციურ დამოკიდებულებას. მართალია, მწერალს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული, ამგვარი რამის გაკეთება იმხანად უაღრესად სარისკო საქმეს რომ წარმოადგენდა, მაგრამ იგი ამ რისკზე მაინც მიდიოდა და შეუნიღბავი ფორმით ამხელდა საბჭოთა ეპოქის მანკიერ მხარეებს.

მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მას ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით 1926 წლის 11 თებერვალს, საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის მეხუთე წლისთავზე: „კვლავ განვაახლე დღიური... შავი რიცხვია თებერვლის 11. 1921 წლის თებერვალმა ჰქმნა ყველაფერი: სიცარიელე გულში და გარედ. წამება კაცთა და გამოუთქმელი ვაება ქართველისა. რა ქვეყანაა იგი ქვეყანა, რა მხარეა ის მხარე, სადაც მოწინავე ადამიანს (თუნდ არა მოწინავეს) ვერ შეუენახავს თავისი დღიური შინ და. მიუხედავად იმისა, რომ შინ ვერ შეუენახავს, შიგაც ვერ ჩაუწერია ყველაფერი. დღიურის რვეულში, რომელიც

უნდა სადმე მიწაში ჩაიფლა, ვერ ჩაუწერია ყველაფერი. ვინ იცის, არც კი დამიჯერონ მომავალმა თაობებმა... თებერვლის 11. ყველაფერი მოიტანა ამ რიცხვმა“ (გვ. 27).

დამოწმებული ფრაგმენტი გამონაკლისი არ არის და 1921 წლის თებერვლის ტრაგედია, რომლის შედეგადაც საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა დაამხო და მისი ფაქტობრივი ოკუპაცია და ანექსია მოახდინა, ი. მჭედლიშვილის დღიურების ერთ-ერთ უმთავრეს თემადაა ქცეული. მის შეფასებით, 25 თებერვალი, რომელიც საბჭოთა საქართველოში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან საზეიმო თარიღად იყო გამოცხადებული, სინამდვილეში „შავ დღეს“ წარმოადგენდა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი ხალხის უდიდეს ნაწილს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ამ ტრაგიკული მოვლენის დამღუპველი როლი ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში, ისინი იძულებულნი იყვნენ, ხელისუფლების მიერ გატარებული რეპრესიული პოლიტიკის შიშით თავიანთი ნამდვილი ეროვნული გულისთქმა შეენიღბათ და მათაც მიეღოთ მეტ-ნაკლებად აქტიური მონაწილეობა ამ დღის აღსანიშნავად გამართულ საზეიმო ღონისძიებებში.

მაგალითად, აი, რა ინფორმაციას გვაწვდის მწერალი საქართველოს გასაბჭოების მეხუთე წლისთავთან დაკავშირებით: „გათენდა შავი დღე. დღეს გაწვეული ვართ ყველა მუშა-მოსამსახურენი სადემონსტრაციით. თუ არ გავალთ, სამსახურიდან დაგვითხოვენ. ნეტაი ჩვენს თავისუფლებას!..“

გადაიხადეს დღესასწაული. ასე ზემოთ და ასე ბრწყინვალედ ამ ხუთი წლის განმავლობაში არც ერთხელ არ გადაუხდიათ“ (გვ. 34).

საქართველოს გასაბჭოების მეხუთე წლისთავთან დაკავშირებით გაკეთებული ეს ჩანაწერი გამონაკლისი არ არის და 1921 წლის თებერვლის ტრაგედიისადმი ამგვარი დამოკიდებულება ი. მჭედლიშვილის მთელ „დღიურს“ გასდევს გამჭოლ ხაზად. მაგალითად, 1940 წლის 25 თებერვალს მწერალს ხსენებულ თარიღთან დაკავშირებით ასეთი ჩანაწერი გაუკეთებია: „დღეს 19 წელი შესრულდა, რაც საქართველო რუსეთმა მეორედ ჩაყლაპა. 19 წელია, რაც საქართველო გამოუთქმელის ტანჯვებითა და წამებით იწვის. არც ერთ დამპყრობს ასე არ გაუნადგურებია იგი ზნეობრივად, ქონებრივად და კულტურულად. ქართველი ერის სასიქადულო შეილები ზოგი უკვე დახვრეტილია, ზოგი დაღუპული ტანჯვა-წამებაში და ზოგიც გადაყრილი ყინულოვანი ოკეანის ნაპირებისაკენ“ (გვ. 236).

იოსებ მჭედლიშვილის დღიურებში არაერთგზის ესმება ხაზი იმ გარემოებას, რომ ჩვენი ქვეყნის უახლეს ისტორიაში ყველაზე დიდი ამ ტრაგიკული მოვლენის უმთავრესი შემოქმედნი საკუთარი სამშობლოს გამყიდველი ქართველები იყვნენ, რომლებიც ყველაფერს აკეთებდნენ თავიანთი კარიერისტული მიზნების მისაღწევად. მწერალი არა მარტო ზოგადად საუბრობს საკუთარი სამშობლოს გამყიდველ და მოღალატე ამ ადამიანებზე, არამედ კონკრეტულადაც ასახელებს მათ და უმკაცრეს შეფასებას აძლევს მათს ამგვარ საქმიანობას.

მაგალითად: „რუსეთის მეფეები დღეს ფაქტიურად სტალინი-ჯულაშვილი და ვირების უნიკო ფერშალი ორგონიკიძე არიან – ესენი თავისი ჩამომავლობით თითქმის ქართველები არიან და ამ ქართველებმა რომ დაუმტკიცონ დიდ რუსეთს ერთგულება, საჭიროა თუ არა მშობლის დახრჩობა! უამისოდ რუსეთი არ დაიჯერებს მათ რუსულ პატრიოტობას და სწორედ ამისთვის, რაც ძალი

და ღონე აქვთ, ახრჩობენ ამ ყოველად უბედურს და უბადრუკ საქართველოს“ (გვ. 73).

ი. მჭედლიშვილის მტკიცებით, საკუთარი ქვეყნის ეს გამყიდველები კიდევ უფრო მასშტაბურად და მიზანსწრაფულად აგრძელებენ ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში საკმაოდ მრავლად არსებული მათი წინამორბედების მოღალატეობრივ საქმიანობას. „ნიკოლოზი ამ ადამიანებს ჯვრებით და თავადისშვილობის მიცემით აჯილდოვებდა და ახალი რუსეთი „წითელი ორდენებით“, ან წითელი პერანგებით, ან იმით, რომ გუშინდელ არარას და ბუნებისაგან მიწასთან გასწორებულ უნიჭოს კაცად რაცხს და საქმეს აკეთებინებს“ (გვ. 9).

ი. მჭედლიშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური სულისკვეთების წარმომჩენ ერთ-ერთ უმთავრეს მიმართულებად საბჭოთა ხელისუფლების მიერ მთელი იმპერიის მასშტაბით ტოტალურად დამკვიდრებული რეპრესიული სისტემის დახასიათებაც იქცა. როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, იმის გამო, რომ ამ სისტემის სიმწარე მწერალმა პირადადაც არაერთგზის იწვნია, მისეული მონათხრობი ამასთან დაკავშირებით კიდევ უფრო მეტ სიმძაფრესა და დამაჯერებლობას იძენს. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა მისი დღიურების ის ეპიზოდები, სადაც პოლიტიკური ბრალდებებით დამძიმებული ამ რეპრესიული სისტემის შედეგად ქვეყნად დამკვიდრებული საზოგადოებრივი ვითარებაა დახასიათებული.

მაგალითად, აი, როგორ აღწერს მწერალი გასული საუკუნის 30-იან წლებში აღნიშნული თვალსაზრისით არსებულ რეალობას: „დაქერილებზე ამბობდნენ: მავნებლები იყვნენო, ჯაშუშები იყვნენო. სახელმწიფო საიდუმლოება გასცეს უცხო სახელმწიფოებთანო... აუარებელი მსხვერპლი შეეწირა ამ დროს...“

ლამე იქერდნენ. დაქერილს კუმოსაკით დახურულ ავტომობილებში ჰყრიდნენ და ისე მიჰყვანდათ. წაყვანის დღიდან იკარგებოდა ადამიანი. თუ ბავშვები ჰყვანდათ აკვანში, მიჰყავდათ საბავშვო სახლებში, ბანაკებში, ჰგზავნიდნენ შორს, სადაც, რა თქმა უნდა, 99% იხოცებოდა...“

ამ პერიოდში ადამიანები ერთმანეთს აღარ სცნობდნენ, ნათესავი ნათესავთან აღარ მიდიოდა, ძმა ძმას აღარ ეკარებოდა – ერთმანეთისა ეშინოდათ. თუ შენს მახლობელს ან ძმას, ან დას, ან ცოლს, ან შვილს, ან ნათესავს დაიქერდნენ, სადაც მსახურობდი, იქაური პარტოზგისათვის უნდა გეცნობებინათ.

მემრე შიშისაგან გათახსირდა ხალხი, გაიზრწნა.

ერთმანეთის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, უგონებდნენ ერთმანეთს ტყუილებს, კარიერას იკეთებდნენ. მემრე თვითონაც ვარდებოდნენ ეს კარიერისტები. პირდაპირ დანტეს მრავალსაფეხურიანი ჯოჯოხეთი შეიქმნა. საკმარისი იყო დაქერილთაგანს ვინმეს სახელი ეთქვა დაკითხვის დროსა, რომ ისიც დაეჭირნათ“ (გვ. 205-206).

იმის ნათელსაყოფად, მთელი ქვეყნის მასშტაბით მძვინვარე ამ ტრაგიკული მოვლენის შედეგად პანიკური შიშით შეპყრობილი ხალხი რა გზით ცდილობდა რეალურად მოსალოდნელი ხიფათისაგან თავის დახსნას, ი. მჭედლიშვილს თავის ჩანაწერებში კონკრეტული მაგალითებიც მოჰყავს. აი, ერთ-ერთი მათგანი – მწერლის მიერ „შიშის ტაშით“ სახელდებული ეპიზოდი: „მახსოვს, გასულ მაისში (იგულისხმება 1938 წლის მაისი – ა. ნ.) რუსთველის თეატრში მოწვეული იყო ქართველი სოციალისტური ინტელიგენციის კრება... ეს ის დრო იყო,

როდესაც გაცხარებული ზვრეტა იყო მავნებლებისა და როდესაც თავაძემ (ცეკას მდივანმა) სტალინის სახელი ახსენა, იგრილა მთელმა ხალხმა, წამოდგა ფეხზე და ისეთი ტაში დაჰკრა, თითქო ცა და ქვეყანა იქცევაო. ტაში ნახევარ საათს გაგრძელდა. თან ვუკრავდით ტაშს და თან ერთმანეთს ვუყურებდით, ველოდით, ვინ შეწყვეტდა, რომ ჩვენც შეგვეწყვიტა. მაგრამ ტაშის შეწყვეტის პირველობას ვერავინ კისრულობდა, რადგან ფიქრობდა, ვინ იცის, გვერდით ვინ მიდგას და მტრობად არ ჩამომართოს ტაშის შეწყვეტაო... როგორც იყო, ხელებდალეწილებმა ნახევარი საათის შემდეგ შეწყვიტეთ ტაში. ასევე იყო ლავრენტი ბერიას ხსენებაზე. ეს იყო მხოლოდდამხოლოდ "შიშის ტაში" (გვ. 214).

ასეთი პანიკური შიშით არა მარტო ქვეყნის სხვადასხვა უწყებაში მოსამსახურე ადამიანები იყვნენ შეპყრობილნი, არამედ ისინიც, რომელთაც ამგვარ საქმიანობასთან არანაირი შეხება არ ჰქონდათ. ნათქვამის ნათელსაყოფად ი. მჭედლიშვილის ჩანაწერებიდან თუნდაც ამ ეპიზოდის გახსენებაც იქნება საკმარისი: „სტალინის დაბადების დღისთვის სოფ. ანაგიდან ერთი კერძო გლეხი იწერება ლექსს... აღტაცებულია სტალინის დაბადებით. მე ამ გლეხს ვიცნობ და იგი საშინელი მტერია. საზარლადა სძულს კომუნისტები, მათი წესწყობილება მითუმეტეს, რომ მც წლის მოხუცს ყველაფერი წაართვეს... ეს ლექსი რაღაა! ეს ქება-დიდება რაღაა! შოთამ სთქვა, „შიში შეიქმს სიყვარულსაო“ – რა ბრძენია შოთა! რა მართალია!“ (გვ. 231).

ი. მჭედლიშვილის ამ მონათხრობს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სძენს ის ფაქტი, რომ ყოველივე ამის შესახებ ამ ტრაგიკული მოვლენის პირადად მომსწრე და უშუალოდ თვითმხილველი პიროვნება სწორედ ამ ტრაგიკული მოვლენის მძვინვარების პერიოდში, 1939 წელს, წერდა.

მთელს ქვეყანაში დამკვიდრებულ ამგვარ რეჟიმს მაშინდელი ხელისუფლების მესვეურები იმეამინდელი მმართველობითი სისტემის უმტკიცეს საფუძვლად ქცეული იმ უწყების მეშვეობით ქმნიდნენ, რომელიც ი. მჭედლიშვილის ერთ-ერთ ჩანაწერში ასეა დახასიათებული: „ეზლანდელი რელიგიის ტაძარი, რომელშიაც ღმერთად სუფევს კომუნისტური პარტია, არის – პირველხანებში ჩეკა რომ ეწოდებოდა, შემდეგ პოლიტბიურო, შემდეგ გებეუ და ახლა ენკავედე... ეს შენობა, რაც მიწის ზევით არის, ორი იმოდენა მიწაშია, განშტოებული ბნელი ჭურღმულებით, საკნებით, საწამებელი ოთახებით, ხალხის დასახვრეტი და დასაკლავი განყოფილებებით და ბნელი, გამოსატყები ორმოებით“ (გვ. 239).

ხსენებული უწყებისადმი ი. მჭედლიშვილის ამგვარი დამოკიდებულება მხოლოდ იმით კი არაა განპირობებული, რომ იგი მილიონობით უდანაშაულო ადამიანის ტანჯვა-წამებისა და სიკვდილით დასჯის ადგილს წარმოადგენდა, არამედ იმიტომაც, რომ „სასაფლაოსავით მდუმარე“ სწორედ ამ უწყების კედლებში იყო იმხანად „დამარხული საქართველო და ქართველი ერის თავისუფლება“ (გვ. 95).

მიუხედავად იმისა, რომ საბჭოთა კავშირი ი. მჭედლიშვილს ჩვენი ქვეყნის ადრინდელ დამპყრობთა მემკვიდრეთ და მათი კოლონიური პოლიტიკის გამგრძელებელ სახელმწიფოდ მიაჩნდა, მისი აზრით, კომუნისტური ხელისუფლების მიერ შექმნილი მხაგრელობითი სისტემა მათთან შედარებით გაცილებით უფრო სასტიკი და უღმობელი იყო. მაგალითად, აი, რა ჩანაწერი გაუკეთებია მას

ამასთან დაკავშირებით 1924 წლის 1 თებერვალს: „რა შეიცვალა? არაფერი! მხოლოდ სიტყვების გადამღერება მოხდა. წინადაც იყო ეკლესია, ეხლაც არის! წინად ანგელოზები, მღვდელ-მთავრები, ღმერთი და მიქელ-გაბრიელის ხატები იყო შიგა და ეხლა წითელი მიქელ-გაბრიელი, წითელი ქრისტე, წითელი მინისტრები ჰხატებიან შიგ. რა შეიცვალა? არაფერი. მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ წინანდელი ღმერთები უხილავები იყვნენ და მათ მაგიერად სხვები გვაძრობდნენ ტყავს, ხოლო ახალი ღმერთები ხილულნი არიან და თავიანთი საკუთარი ხელით გვაძრობენ ტყავს“ (გვ. 8).

საბოლოო დასკვნა, რომელიც ი. მჭედლიშვილს საბჭოთა ხელისუფლების მიერ დამკვიდრებული ამგვარი მმართველობითი რეჟიმის შესაფასებლად გამოაქვს, ასეთია: „არც ერთი ინკვიზიტორი არ ყოფილა ქვეყანაზე ისეთი საშინელი, როგორიც დღეს არის, წითელ ფერს რომ ატარებს“. მიუხედავად იმისა, რომ ამგვარი მმართველობითი სისტემის მარწუხებში მთელი იმპერია იყო მოქცეული, მწერლის მტკიცებით, ამ სისტემის სიმკაცრე ყველაზე მეტად მაინც ე. წ. მოძმე რესუბლიკებში იგრძნობოდა.

მაგალითად, აი, როგორ შეფასებას აძლევს იგი თავის ერთ-ერთ ჩანაწერში ჩვენს ქვეყანაში ამ თვალსაზრისით არსებულ ვითარებას: „ვერავითარი მურვან-ყრუს, შაჰაბაზის და აღამაჰმადხანის შემოსევა ვერ შეედრება ამ უცხო აზროვნებისა და განადგურების შემოსევას საქართველოში, რომელსაც კომუნისტური რუსეთი ჰქვია. ამან ყველას გადააჭარბა. ალბად მოსკოვიდან არის ნაკარნახევი, რომ საზოგადოება მოამზადონ როგორც საქართველოს ფიზიკური, ისე კულტურული განადგურებისათვის“ (გვ. 56).

ი. მჭედლიშვილი არა მარტო ზოგადად საუბრობს საბჭოთა ხელისუფლების მიერ ჩვენს ქვეყანაში შექმნილ ამგვარ ვითარებაზე, არამედ კონკრეტული ფაქტებიც მოჰყავს ყოველივე ამის ნათელსაყოფად. მაგალითად, 1926 წლის 23 ივნისის ჩანაწერში იგი გულისტკივლით ვგამცნობს იმ ურთულეს მდგომარეობაზე, რომელიც უნივერსიტეტში შეიქმნა იმხანად რექტორის თანამდებობიდან ივანე ჯავახიშვილის გადაყენებისა და მის ნაცვლად ახალი ხელისუფლების ლაქიად ქცეული პარტმუშაკის – თედო დლონტის დანიშვნის შედეგად.

ი. მჭედლიშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური თვალთახედვის არეალში გასული საუკუნის 20-30-იანი წლების საქართველოში არსებული უმძიმესი ეკონომიკური მდგომარეობის წარმოსახვაც იქცა. კერძოდ, მწერალი მრავლად მოწოდებულ კონკრეტულ მაგალითებზე დაყრდნობით ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის იმ გაჭირვებაზე, რაც ეკონომიკურად არსებობდა ხსენებული პერიოდის არა მარტო ჩვენს ქვეყანაში, არამედ მოელს საბჭოთა კავშირში. ი. მჭედლიშვილის დღიურებში ეს მოვლენა, უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკურ კონტექსტშია წარმოჩენილი და იმდროინდელი მმართველობითი სისტემის ლოგიკურ შედეგად მიჩნეული.

ნათქვამის ნათელსაყოფად დაეიმოწმებ რამდენიმე ფრაგმენტს ი. მჭედლიშვილის ჩანაწერებიდან. 1930 წლის 29 ივნისი: „ერთი თვე იქნება, რაც არავითარი საბონი არ იშოვება და პირუბანელნი, ტანდაუბანელნი ვართ. ნიფხავი არ გვაცვია და რაც იშოვება – ძვირად. რომელი ევროპიელი დაიჭერებს ამას, სტალინი კი 16 ყრილობაზე აცხადებს – ყოველგვარ მოლოდინს გადაეაჭარბეთ მიღწევებით. ევროპას გავასწარიოთ კიდევცაო...“

კოოპერატივის მაღაზიები, სადაც სასმელ-საკმელი და სანოვაგები იყიდებოდა, თითქმის სულ დაიკეტა. დღეს ოთხ კოოპერატიულ დუქანში ვიყავი და არაფერი აღარ არის, ჩაისა და სპიჩკის მეტი“ (გვ. 109).

1930 წლის 22 სექტემბერი. „საითაც გაიხედავთ, სულ ოჩერედები და ოჩერედები, მერე რაზე? ნავთზე, მწვანეზე, პამიდორზე, მთავე ვაშლზე და კარტოფილზე. კოოპერატივებში მხოლოდ „გარჩიცასა“ და ლილას-ლა ჰყიდიან“ (გვ. 140).

1939 წლის 6 დეკემბერი: „დილის 5 საათზე წაველ კარაქის ოჩერედში. რომ ჩავიარე ქუჩებში, ყველგან, როგორც ყოველთვის ამ ბოლო დროს, ოჩერედები იყო: ზოგი შაქარზე, ზოგი ნავთზე, ზოგი საპონზე, ზოგიც სპიჩკაზეც... საკვირველია, რა გაძლება ჰქონია ხალხს! მთელ ღამეებს ათევენ იმისათვის, რომ ორი კილო შაქარი მიიღონ“ (გვ. 220).

1940 წლის 4 მარტი: „დღეს დილის ექვს საათზე ჩავედი პურისათვის. ყველგან ოჩერედი იდგა, სადაც კი პური ჩანდა, ხოლო ბევრ წერტებში პურის ხსენება არ იყო და დაკეტილიც იყო... არავითარი საკმელი მაღაზიებში აღარ იშოვება... მაღაზიები ცარიელი, კარაქი, ყველი, ზეთი და საერთო რძის ნაწარმი სულ აღარ იშოვება. თევზის ხსენება აღარ არის“ (გვ. 237).

ქვეყანაში მძვინვარე ამგვარი უმძიმესი ეკონომიკური გაჭირვებისადმი მწერლისა და, საერთოდ, საზოგადოების უდიდესი ნაწილის კრიტიკულ დამოკიდებულებას კიდევ უფრო მეტ სიმძაფრეს სძენდა ის გარემოება, რომ სახელისუფლებო ელიტისთვის ცალკე არსებულ დახურულ მაღაზიებში ყველაფერი მუქთად და თავზე საყრელად იშოვებოდა. მაგალითად: „არის დახურული მაღაზიები, განსაკუთრებით მთავრობის წევრთათვის და ჩეკისტებისათვის. იქ ყველაფერი იშოვება და მათ ეძლევათ ძალიან დაბალ ფასებში“ (გვ. 174).

ასეთი უმძიმესი ეკონომიკური მდგომარეობის შემქმნელი ხელისუფლებისადმი თავის მძაფრად კრიტიკულ დამოკიდებულებას მწერალი კიდევ უფრო მეტ სიმწვავეს იმითაც სძენს, რომ ეს ყველაფერი პოლიტიკურ კონტექსტშია წარმოსახული. მაგალითად: „მშვენიერი სურათი ვნახე ერევნის მოედანზე: „ერკობის“ მაღაზიის დარბა (ვიტრინა) მთლად მოტვლეპილი, შიგ წითელი ფიცრების მეტი აღარა ჩანდა, ხოლო აქეთ-იქიდან აყუდებული ორი სურათი-ლა იყო, ერთი – ლენინი, მეორე – სტალინი. ამ ბიჭებმა დააცარიელეს ქვეყანა“ (გვ. 112).

ან კიდევ: „ვერავეითარი კალამი ვერ ასწერს და ვერავითარი ნიჭი ვერ ასწყავს იმ ეკონომიკურ უბედურებას (პოლიტიკურზე ლაპარაკი არ არის!), რომელიც დღეს არის. ლენინიზმის სითხე სტალინიზმის კანალიზაციით საქართველოშიც ჩამოვიდა... ტფილისში აღარც ვაშლი იშოვება. აღარც ყურძენი, აღარც პამიდორი და სტაფილო... კოოპერატივებში მხოლოდ ცარიელი კოლოფები-ლა აწყვია და სახეშეშლილი ნოქრები, რომელნიც ყოველ დამამცირებელ საყვედურებს ისმენენ ხალხისგან, გულზელდაკრეფილები დგანან და „არაფერი გვაქვს“-ს. იძახიან“ (გვ. 128).

ი. მჭედლიაშვილის დღიურებიდან ამოწერილი ამ და მსგავსი ჩანაწერებით მკითხველს კიდევ უფრო ნათელი წარმოდგენა შეექმნება იმ უმძიმეს ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, რომელიც გამარჯვებული სოციალიზმის ეპოქად სახელდებული

პერიოდის საქართველოსა და საერთოდ მთელს იმპერიაში იყო საყოველთაოდ დამკვიდრებული.

განსხვავებით ზემოთ განხილული „დღიურისაგან“, სადაც ავტორი საბჭოთა სახელისუფლებო რეჟიმისა და მისი მმართველობის შედეგად მთელს ქვეყანაში ფართოდ დამკვიდრებულ მანკიერებებს არა მარტო უკომპრომისოდ და ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე აკრიტიკებდა, არამედ თავისი პრაქტიკული ქმედებებითაც და საჯარო გამოსვლებითაც გმობდა და უპირისპირდებოდა, მხატვრულ შემოქმედებაში იგი გაცილებით მეტ სიფრთხილეს იჩენდა და საკუთარ ოპოზიციურ თვალთახედვას უპირატესად ან ალყორიზებული ფორმით გამოხატავდა, ანდა არსებული მდგომარეობით განპირობებულ ელემიურ განწყობილებათა წარმოსახვით.

იმისათვის, რომ მკითხველს უფრო ნათელი წარმოდგენა შეექმნეს საბჭოთა რეჟიმის მძვინვარების პერიოდში ჩვენს ქვეყანაში არსებული რეალობისადმი ი. მჭედლიშვილის კრიტიკულ-ოპოზიციური დამოკიდებულების არსსა და მასშტაბებზე, დავიმოწმებ რამდენიმე ფრაგმენტს მისი ლირიკიდან: „ორი ცრემლი“ (ი. მჭედლიშვილი, 1922: 18):

დაიწყევლოს ჩემი ენა, ამ ქვეყანას რო ვაქებდი!
ძირში მომტყდეს ის მარჯვენა, რომლითაც მე ლექსებს ვწერდი!
რისთვის მინდა მე სიცოცხლე, თუ კი უნდა ვივაგლახო?!
რისთვის ვიყო მე მოლექსე, თუ სიმართლე ვერა ვნახო?!
დავამსხვრიე ჩემი ჩანგი, შევუკვეთე ცეცხლში ბუხარს...
რალად მინდა სიმღერები სამშობლოზე მგლოვარს, მწუხარს?..

„ბაგრატის მხარეში“ (ი. მჭედლიშვილი, 1922: 62):

ბაგრატის მხარე! ვეძებ სამშობლოს
და ჩემს სამშობლოს სამარე ჰქვიან.
მხოლოდ არ ვიცი, უთანამგრძნობლოს
სად მალირსებენ, სად გამითხრიან.

როგორც მკითხველი თუნდაც წინამდებარე ნარკვევითაც თვალნათლივ დარწმუნდება, ი. მჭედლიშვილი გასული საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული მწერლობის ის წარმომადგენელი იყო, რომელსაც, მართალია, მეტად მოკრძალებული, მაგრამ უთუოდ ანგარიშგასაწვევი წვლილი აქვს შეტანილი იმ პერიოდის ჩვენი ლიტერატურის ისტორიაში, ჩემის აზრით, მის ამ დამსახურებას, უპირველეს ყოვლისა, მძაფრად კრიტიკულ-ოპოზიციური ის დამოკიდებულება განსაზღვრავს, რითაც იგი საბჭოთა ეპოქის ჩვენი ყოფისათვის ფართოდ დამახასიათებელ მანკიერებებს ამხელდა და წარმოაჩენდა ნილაბახდილი ფორმით.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ მანკიერებათა მხილებას მის მხატვრულ შემოქმედებაშიც საგულისხმო ადგილი აქვს დამკვიდრებული, აღნიშნული თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მაინც მწერლის არქივს ხელნაწერის სახით შემორჩენილი და ახლახან გამოქვეყნებული „დღიურია“. აღნიშნული „დღიური“ ყოველგვარი გადაქარბების გარეშე უნდა შეფასდეს, როგორც დიდმნიშვნელოვანი წყრილობითი დოკუმენტი საბჭოთა პერიოდის ჩვენს ყოფაზე უფრო ცხადი და ნათელი წარმოდგენის შესაქმნელად.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ა. ანდრიაშვილი, 1990 – ა. ანდრიაშვილი, ჩემი ბედისწერა, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1990, 6 აპრილი.
 დღიური, 2014 – იოსებ მჭედლიშვილის დღიური, 1924-1941, თბ., 2014.
 ენციკლოპედია, 1987 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987.
 რ. კვერენჩილაძე, 2014 – რ. კვერენჩილაძე, წამების გზა, წიგნი 1, თბ., 2014.
 ი. მჭედლიშვილი, 1922 – ი. მჭედლიშვილი, ლექსები, წიგნი 1, თბ., 1922.
 ი. მჭედლიშვილი, 1935 – ი. მჭედლიშვილი, ალექსანდრე ბატონიშვილი, ისტორიული პიესა 5 მოქმედებად, თბ., 1935.
 ი. მჭედლიშვილი, 1940 – ი. მჭედლიშვილი, პოემები, თბ., 1940.
 ი. მჭედლიშვილი, 1966 – ი. მჭედლიშვილი, ოიანა-ბუიანა, თბ., 1966.
 გ. ქიქოძე, 1989 – გ. ქიქოძე, თანამედროვის ჩანაწერები, ჟურნ. „მნათობი“ 1989, №1.

AVTANDIL NIKOLEISHVILI

IOSEB MCHEDLISHVILI -WRITER DEPICTING SOVIET REALITY
FROM CRITICAL-OPPOSITIONAL POINT OF VIEW

Chronologically, in the history of the Georgian literature of the Soviet period Ioseb Mchedlishvili (1888-1950) was the first Georgian writer who became a victim of the new government's repressive policy. It is true that as a master of fiction he did not make any significant contribution to the history of our literature. However, for his critical attitude towards the Soviet regime, he should be considered without any hesitation as one of the greatest oppositional representatives who clearly defined national and patriotic beliefs.

In his creative works I. Mchedlishvili widely expressed his critical-oppositional attitude towards the Soviet government. In this respect, the diary that has recently been published and is preserved in his archives in the form of a manuscript is of particular importance. Without any exaggeration it should be described as a significant written document that provides a clear and vivid picture of our life of that period.

ოთარ ნიკოლეიშვილი

**გიორგი ზდანოვიჩის (მაიაშვილის)
საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოღვაწეობის
ისტორიიდან**

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში მცხოვრებ პოლონელთა რაოდენობა მცირერიცხოვანი იყო, ამ ერის წარმომადგენლებმა მაინც შეძლეს, შეტად მნიშვნელოვანი როლი შეესრულებინათ ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში. კერძოდ, პოლონური წარმომავლობის არაერთი მოღვაწე მთელი თავისი ცხოვრების განმავლობაში აქტიურად იღვწოდა ქართულ საქმეთა საკეთებლად და ჩვენს დიდ მამულიშვილებთან ერთად თავდადებით იბრძოდა ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ერთ-ერთი მათგანი იყო გიორგი ზდანოვიჩი (1855-1917), პოლონელი ექიმის ფელიქს ზდანოვიჩის შვილი.

სამწუხაროდ, გ. ზდანოვიჩის საზოგადოებრივი, რევოლუციური და პუბლიცისტურ-შემოქმედებითი მოღვაწეობა სათანადო სიღრმითა და ყოვლისმომცველობით დღემდე არ არის შესწავლილი. უფრო მეტიც, მისი ნაწერების მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავაც ავტორის დროინდელ პრესაშია გაბნეული და ძნელად ხელმისაწვდომი. ასევე, ჯერ კიდევ არაა სრულყოფილად მოძიებული და საფუძვლიანად შესწავლილი გ. ზდანოვიჩის ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებით ჩვენს სიძველეთსაცავებში არსებული საარქივო დოკუმენტები და ხელნაწერები.

1889 წლიდან, პატიმრობის ვადის მოხდის დროიდან, მოყოლებული გ. ზდანოვიჩი საქართველოში მკვიდრდება და აქტიურად განაგრძობს როგორც საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ საქმიანობას, ისე პუბლიცისტურ მოღვაწეობას. კერძოდ, წლების განმავლობაში იგი წარმატებით ედგა სათავეში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ქუთაისის განყოფილებას. ამ დროიდან მოყოლებული, მან ისეუი შემართებით განაგრძო ადრინდელი პარტიულ-პოლიტიკური და პუბლიცისტური საქმიანობა, რომ მაშინდელი ქართული რევოლუციური მოძრაობის ერთ-ერთ თვალსაჩინო წარმომადგენლად იქცა. „მის ირგვლივ, სადაც არ უნდა ყოფილიყო იგი, თავს იყრიდა იმდროინდელი მოწინავე საზოგადოება, იმართებოდა მსჯელობა და ცხარე კამათი როგორც ცხოვრებისეულ საჭირბოროტო თემებზე. ასევე ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკაზე, მეფის მოხელეთა თვითნებობაზე, სახავდნენ ღონისძიებებს, თუ როგორ გამოეყვანათ საქართველო ამ ბეჩავ მდგომარეობიდან“ (დ. კაკაბაძე, 1969: 74).

ეროვნულ და სოციალურ პრობლემათა გადასაკრელი გზების ამგვარმა ძიებამ გ. ზდანოვიჩი ამჯერად უკვე სოციალისტ-ფედერალისტებთან დაახლოვა და მისი რევოლუციური მსოფლმხედველობის განმსაზღვრელ ორ უმთავრეს პრინციპად ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების თვისებრივად ახალი მოდელის შექმნა და რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოსთვის ეროვნულ-ტერიტორიული ავტონომიის მოპოვება იქცა. რაც დრო გადიოდა, გ. ზდანოვიჩს ეს თვალთახედვა უფრო და უფრო უმტკიცდებოდა და იგი თავისი პრაქტიკული

მოდვაწეობითაც და პუბლიცისტური შემოქმედებითაც აქტიურად იბრძოდა ხსენებული მიზნის მისაღწევად.

მართალია, იმდროინდელი ჩვენი საზოგადოების უდიდესი ნაწილის წინაშე უმწვავესი ფორმით მდგარ სოციალურ და ეკონომიკურ პრობლემათა რეალურად გადასაჭრელი გზების აქტიურმა ძიებამ გ. ზდანოვიჩი, მსგავსად მაშინდელ ქართველ მოღვაწეთა არაერთი წარმომადგენლისა, სოციალიზმის ფუძემდებლური პრინციპების აღიარებამდე მიიყვანა. მაგრამ მისი სოციალისტური თვალთახედვა არსებითად განსხვავდება სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის სამსახურში ჩამდგარი იმ რევოლუციონერების მსოფლმხედველობისგან, რომლებიც ეროვნული პრობლემებისადმი ნიჰილისტურად იყვნენ განწყობილნი.

როგორც გ. ზდანოვიჩის პუბლიცისტური შემკვიდრეობითაც და პრაქტიკული საზოგადოებრივი მოღვაწეობითაც თვალნათლივ დასტურდება, იგი ამგვარ ნიჰილიზმამდე არასოდეს მისულა, მისი დროის ქართველი სოციალ-დემოკრატების მსგავსად, „ზეეროვნული“ შხამით არ დაავადებულა“ (დ. ქუმბურიძე) და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში დარჩა ეროვნული იდეალებისადმი უღალატოდ ერთგულ მამულიშვილად.

ეროვნული პრობლემისადმი გ. ზდანოვიჩის ამგვარ დამოკიდებულებას, უწინარეს ყოვლისა, იმის რწმენა ედო საფუძვლად, ნამდვილი და ქემშარიტი ინტერნაციონალიზმი, „ჯერ მხოლოდ მიუწვდომელ ხილს“ რომ წარმოადგენდა, „მოძრაობის შორეულ ტენდენციას“, და არა უახლოეს პერიოდში რეალურად მისაღწევ მიზანს; თუმცა იგი იქვე იმ გარემოებასაც თვითდაჯერებით უსვამდა ხაზს, რომ სოციალიზმის სრული და საბოლოო „განხორციელება მხოლოდ ინტერნაციონალიზმის ნიადაგზე“ იქნებოდა შესაძლებელი (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №5).

გ. ზდანოვიჩი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ ჩვენი ხალხის წინაშე უმწვავესი ფორმით მდგარი სოციალური პრობლემების რეალურად მოგვარების ერთადერთ გზას არსებული რეჟიმის შეცვლა და სოციალიზმის დამყარება წარმოადგენდა. როგორც ცნობილია, სოციალისტური პრინციპებისადმი ამგვარ პოზიტიურ დამოკიდებულებას მაშინ არაერთი მოღვაწე გამოხატავდა საქართველოშიცა და ევროპის სხვადასხვა ქვეყანაშიც. მათი მსოფლმხედველობრივი თვალთახედვის სწორად და ობიექტურად წარმოსაჩენად ეს მოვლენა, უპირველეს ყოვლისა, იმდროინდელი ისტორიული რეალობის გათვალისწინებით უნდა იქნეს შეფასებული და არა თანამედროვეობის პოზიციებიდან.

მიუხედავად იმისა, რომ გ. ზდანოვიჩისა და მისი თანამოაზრე ქართველი მამულიშვილების სოციალისტურ თვალთახედვაში ბევრი რამ იყო ცხოვრებისეულ რეალობას მოწყვეტილი, ისიც უდავო ფაქტია, რომ „სოციალისტური მსოფლმხედველობის მქონე ამ ადამიანებს ჰქონდათ თავიანთი სიმართლე, მიზანი და მომავლისათვის ბრძოლის პროგრამა. და ეს მსოფლმხედველობა ადამიანთა დახმარებას, საზოგადოების დაჩაგრული ნაწილის გაძლიერებას, მისი საუკეთესო მომავლისთვის ბრძოლას გულისხმობდა“ (დ. ქუმბურიძე, 2008: 117).

ზემოთ აღნიშნული გარემოებიდან გამომდინარე, სიცოცხლის ბოლო პერიოდში გ. ზდანოვიჩი სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრი გახდა.

თავისი ცხოვრების ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში სოციალიზმის იდეებმა იგი იმდენად გაიტაცა, რომ ამ იდეების პრაქტიკული განხორციელებისთვის ბრძოლა მან თავისი მოღვაწეობის უმთავრეს მიზნად დაისახა.

როგორც XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან ნათლად ჩანს, გ. ზდანოვიჩი გამონაკლისი არ ყოფილა და გარდა სოციალ-დემოკრატებისა, სოციალისტური იდეებისადმი კეთილგანწყობით დამოკიდებულებას იმხანად ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთებით განმსჭვალული არაერთი ქართველი მამულიშვილიც გამოხატავდა. სოციალიზმისადმი მათი ამგვარი დამოკიდებულება, ბირველ ყოვლისა, იმის რწმენით იყო განპირობებული, რომ ამ იდეოლოგიის ფუძემდებლურ პრინციპთა რეალური განხორციელებით არა მარტო სოციალური სამართლიანობა დამკვიდრდებოდა, არამედ ჩვენი ქვეყნის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობაც აღდგებოდა.

იმჟამინდელ ქართველ მამულიშვილთა ერთი ნაწილისათვის სოციალიზმის არსის სწორედ ამგვარი გაგება რომ გახდა უმთავრესი საფუძველი ამ იდეოლოგიური მოძღვრებისადმი მათი კეთილგანწყობითი დამოკიდებულებისა, ამის ნათელსაყოფად აქ იმ წერილის ფრაგმენტების გახსენებაც იქნება საკმარისი, რომელიც გიორგი წერეთელს გაუგზავნია ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით ეგნატე ნინოშვილისათვის:

„ნამდვილი სოციალიზმი იმას კი არ ნიშნავს, რომ ჩვენი ტერიტორიიდან ავბარგდეთ, ჩვენი ისტორია დავივიწყოთ, ჩვენი ტიბი უგუვაგდოთ, ქართული დავივიწყოთ, რუსული ენა შევითვისოთ და რუსები გავხდეთ. არა, სოციალიზმი ინდივიდუალურ თვისებას, როგორც კერძო ტიპისას, ისე ეროვნებისას, არ ეხება. ეხება კი არა, კიდევ იფარავს და აქ არის პროგრესიული მხარე თვით სოციალიზმისა. ქართველი, რუსი, ფრანცუზი, გერმანელი, სომეხი, ჩაჩანი, გოტენტოტი და ათასი სხვა იმ ტიპზე დარჩენ, როგორც ისინი შეუქმნია ბუნებას, გეოგრაფიულ გარემოებას, ისტორიულ ცხოვრებას და ეტნიურ კანონების ზეგავლენას. მხოლოდ სოციალიზმი ითხოვს. ყოველი კაცი, ღვთისაგან შექმნილი ეკონომიკურის უთანასწორობით არ იჩაგრებოდეს, ყოველი ნაცია მეორე ნაციის ძალმომრეობისგან ეკონომიურად არ იჩაგრებოდეს, როცა გარემოებას მივიღებთ მხედველობაში. მაშინ ასეთი პრინციპი წარმოდგება სოციალურ დოქტრინისა, ერთმა სახელმწიფომ მეორე სახელმწიფო არ დაჩაგროს, ერთმა ერმა მეორე ერი არ დაჩაგროს, ერთმა კაცმა მეორე კაცი არ დაჩაგროს...“

ამიტომაც ჩვენ თუ ჩვენს პოლიტიკურად დაჩაგრულ გარემოებას არ მივაქციეთ ყურადღება და ვიყვიროთ საქართველოს და რუსეთს შუა საზღვარი არ უნდა იყოს, ქართველი და რუსი ერთიანო, ამითი ძალმომრეობაზე დამდგარი რუსები ისარგებლებენ და გვეტყვიან, როგორც ახლა კიდევ გვეუბნებიან: თქვენც ადექით და ციმბირში გადასახლდით, იქ ბევრი ადგილებია და ფართოდ, გაშლით იცხოვრეთო...

ჩვენ რომ ბოლგარიის, ან გერმანიის, ან იტალიის, ან რუსეთის მდგომარეობაში ვიყოთ პოლიტიკურად, ე. ი. სრული განთავისუფლებული ვიყოთ, მაშინ დიახაც გავშლით კოსმოპოლიტურ იარაღს და მთელ ქვეყანას თანასწორ უფლების მქონე ძმებად ვაღიარებთ, მაგრამ დღეს რომ პოლიტიკურ მონობაში ვართ

გამოკლული, კოსმოპოლური სოციალური პრინციპი ყელში დანას გაგვიყრის და ჩვენს ლეშზე რუსის ხალხი გაიძღვებს მუტელს“ (ე. ნინოშვილი, 1935: 156-157).

ზემოთ დამოწმებული წერილი ამომწურავად წარმოაჩენს იმ დამოკიდებულების უმთავრეს არსს, რაც XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე ქართველ მამულიშვილთა ერთ ნაწილს, მათ შორის გ. ზდანოვიჩსაც, ჰქონდა იმხანად საკმაოდ ფართოდ პოპულარული სოციალისტური იდეოლოგიისადმი. სწორედ სოციალისტური მოძღვრების ამგვარმა გაგებამ განაპირობა ის აქტიური თანადგომა, რომელსაც ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის წევრები იჩენდნენ ხსენებული მოძღვრებისადმი.

სოციალისტური მოძღვრებისადმი გ. ზდანოვიჩის დამოკიდებულების ამგვარ შეფასებაში გადაჭარბებული რომ არაფერია და, განსხვავებით ქართველი სოციალისტებისაგან, მის პარტიულ-რევოლუციურ თვალთახედვას უმთავრეს საფუძვლად, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ ეროვნული ცნობიერება რომ უდევს, ამის ნათელსაყოფად მრავალი არგუმენტის მოშველიება შეიძლება მისი პუბლიცისტური შემოქმედებიდან.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა 1900-1910-იან წლებში, ქართველ სოციალ-დემოკრატთა ანტიეროვნული მოღვაწეობის გააქტიურების პერიოდში, გამოქვეყნებული მისი წერილები. მაგალითად, გაზეთ „მეგობრის“ 1915 წლის 7 ოქტომბრის ნომერში გამოქვეყნებულ სტატიაში – „ნაციონალიზმის გამარჯვება“ გ. ზდანოვიჩი ნაზგასმით წერდა: „ვინ გამოვა დღევანდელი ომიდან გამარჯვებული, ჯერ კაცმა არ იცის... მაგრამ არის ამ ომში ერთი გამარჯვებული, რომლის გამარჯვება უტყუარ ფაქტით უნდა ჩაითვალოს. ეს ბედნიერი არსება გახლავთ ნაციონალიზმი.“

ვინ წარმოიდგენდა ომის დაწყებამდე, რომ გერმანიის სოციალ-დემოკრატია, ეს ინტერნაციონალისტური პარტიის მთავარი წარმომადგენელი ევროპაში, ეს ინტერნაციონალური ქკუის მასწავლებელი ყველა სოციალისტური პარტიებისა მთელს ქვეყნიერებაში... ნაციონალურ პარტიად გადაიქცეოდა? როგორც ვიცი, ამნაირივე პროცესი განიცადა სოციალისტურმა პარტიამ საფრანგეთში, ბელგიაში, ინგლისში და, რასაკვირველია, ბალკანეთის სხვადასხვა ქვეყნებში“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №5).

XX საუკუნის დასაწყისის ევროპის ქვეყნებსა და რუსეთის იმპერიაში, მათ შორის საქართველოშიც, განვითარებულ მოვლენათა ერთმანეთთან შეპირისპირებული ფორმით გაანალიზებამ გ. ზდანოვიჩის ეროვნულ ცნობიერებას კიდევ უფრო მეტი სიმტკიცე შესძინა და ზემოთ დამოწმებულ წერილში ქართველი სოციალ-დემოკრატების მიერ გაფეთქებული ფსევდოინტერ-ნაციონალიზმი და ქუშმარტი ნაციონალიზმი მან შემდეგნაირად გამოიჩინა ერთმანეთისაგან: „როცა ჩვენ ვხედავთ, რომ მთელს ქვეყნიერებაში ინტერნაციონალიზმმა ჩამოუშვა თავისი ბაირალი და მის მაგიერ აფრიალდა ნაციონალური ბაირალები, ჩვენ აღარ შეგვიძლია ვიწამოთ მარკსის დებულება, რომ პროლეტარიატს არ აქვს სამშობლო და მისი სამშობლო მთელი კაცობრიობა არისო. ჩვენ ნათლად ვრწმუნდებით, რომ პროლეტარიატს, მშრომელ ხალხს, ჰქონია სამშობლო და ამ სამშობლოს დასაცავათ ის ივიწყებს დროებით თავის სპეციალურ ინტერესებს, რადგანაც ამ ინტერესების დაცვა გარეშე

ნაციონალური ნიადაგისა შეუძლებელია ჯერჯერობით“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №5).

ქართველი სოციალ-დემოკრატებისაგან განსხვავებით, გ. ზდანოვიჩი თვლიდა, რომ „ინტერნაციონალიზმზე ფიქრი“ მანამდე იქნება „ფუჭი ოცნების“ საგანი, სანამდეც „გაბატონებული და დამონავებული ერები იქნებიან, სანამდი ერთი ერის ინტერესები ითვლება მეორე ერისაგან... დამონებულ ერში კი სოციალიზმის განხორციელება ნამდვილი უტოპიაა“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №5).

გ. ზდანოვიჩის აღნიშნულ პუბლიკაციას იმხანად საკმაოდ მწვავე გამოხმაურებანი მოჰყვა. კერძოდ, პარტიული ოპონენტები, რომელნიც ცალმხრივად და დამახინჯებული სახით წარმოაჩენდნენ ავტორის მსოფლმხედველობრივ თვალთახედვას, გ. ზდანოვიჩს ნაციონალიზმსა და სოციალისტური პრინციპებისადმი დალატში დებდნენ ბრალს.

აღნიშნულ ბრალდებათა უარსაყოფად და მისეული თვალთახედვის არსში დაინტერესებულ პირთა უკეთ გასარკვევად მან გაზეთ „მეგობრის“ 1915 წლის 20 ოქტომბრის ნომერში ახალი წერილიც გამოაქვეყნა სახელწოდებით „კიდევ ნაციონალიზმი და ინტერნაციონალიზმი“. ხსენებული პუბლიკაციის მეშვეობით გ. ზდანოვიჩი მკითხველს კიდევ ერთხელ და დაბეჭდვით განუმარტავდა იმ აზრს, რომ თავის წინანდელ წერილში იგი საზოგადოდ კი არ უარყოფდა და ეწინააღმდეგებოდა ინტერნაციონალიზმს, არამედ მის დამახინჯებულ ფორმას გმობდა. კერძოდ, მისი თქმით, ის და მისი თანამოაზრენი „წინააღმდეგნი იყვნენ იმ ინტერნაციონალიზმისა, რომელიც გაბატონებული ერების წარმომადგენლებისგან არის შეთხზული. ყოველი გაბატონებული კლასი თუ ერი მართო თავის ინტერესებზე ფიქრობს და ამ ინტერესების მიხედვით ქმნის შესაფერის იდეოლოგიას. ამ იდეოლოგიას სახეში არ აქვს დაჩაგრული კლასის თუ ერის ინტერესები“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №16).

როგორც გ. ზდანოვიჩის შემდგომი დროის პუბლიკაციებიდან ჩანს, მასა და მის პარტიულ ოპონენტებს შორის კამათი არც აღნიშნული წერილის გამოქვეყნების შემდეგ დასრულებულა და მოწინააღმდეგენი კვლავაც განაგრძობდნენ მისეულ მოსაზრებათა არასწორ ინტერპრეტირებას. მაგალითად, აი, რას წერდა თავად ის ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით გაზეთ „მეგობრის“ 1915 წლის 10 ნოემბრის ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში „ჩვენი დავა“: „ორივე მხრიდან გვებრძვიან. გვებრძვიან დასელები, გვებრძვიან ნაციონალისტები. დასელები რომ გვისაყვედურებდენ ცუდს სოციალისტობას და ნაციონალისტები – ცუდს ნაციონალისტობას – ეს კიდევ გასაგები იქნებოდა. მაგრამ სახუმრო საქმე გამომდის, როცა ორივე მხარე, ასე არსებითად ერთმანეთზე დაშორებული, ერთ და იმავე ნიადაგზე გვიცხადებს ომს“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №34).

განსხვავებით ქართველი სოციალ-დემოკრატებისაგან, გ. ზდანოვიჩი ღრმად იყო დარწმუნებული იმაში, რომ სოციალისტური იდეალების დამკვიდრებისთვის ბრძოლა სულაც არ ნიშნავდა ეროვნული ინტერესების უგულვებელყოფას. მისი აზრით, პირველი მსოფლიო ომის შედეგად ევროპის ქვეყნებში განვითარებულმა მოვლენებმა ევროპელი სოციალ-დემოკრატების ეროვნული თვალთახედვა იმდენად განამტკიცეს და გააძლიერეს, რომ მათი პარტიული მიზნები და ინტერესები

პირველ ყოვლისა მათი ქვეყნების ეროვნულ მისწრაფებებთან აღმოჩნდა მჭიდროდ დაკავშირებული.

ასე რომ, თუ სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობის საწყის ეტაპზე ამ პარტიის ევროპელი ლიდერები აქტიურად იცავდნენ მარქსიზმის მიერ ნაქადაგევი ცნობილ ლოზუნგს – „პროლეტარს სამშობლო არა აქვსო“, პირველმა მსოფლიო ომმა ეს ლოზუნგი უკანა პლანზე გადაანაცვლა და თავიანთი პარტიული მოღვაწეობა მათ ახლა მათივე ეროვნულ ინტერესებსაც დაუკავშირეს სისხლხორცეულად.

აი, რას წერს ამასთან დაკავშირებით გ. ზდანოვიჩი გაზეთ „მეგობრის“ 1915 წლის 9 დეკემბრის ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში „რა გვახარებს?“: „ჩვენს დასელებს ვერ გაუგიათ და ვერც მოუხელებიათ ჩვენი სიხარული. დღეს თითქმის მთელი ქვეყნის სოციალისტები ერთმანეთს ებრძვიან თავის სამშობლოს დასაცავად და ეს გარემოება ჩვენ გვახარებს. გვახარებს, რასაკვირველია, არა ის ფაქტი, რომ სოციალისტები ერთმანეთს ხოცავენ და სიძულვილით ერთმანეთს ემუქრებიან, – გვახარებს მათი სურვილი თავისი სამშობლოს დაცვისა და ამ ინტერესების დაცვისთვის მსხვერპლის მიტანისა.

იყო დრო, როცა უტყუარ ქეშმარიტებად იყო ცნობილი ის დებულება, რომ პროლეტარს სამშობლო არა აქვს, მისი სამშობლო ინტერნაციონალია და არა ის ქვეყანა, სადაც ის დაიბადა და გაიზარდა. დღევანდელმა ომმა ეს ლამაზი, მაგრამ არსებითად მცდარი დებულება სრულიად დაამსხვრია. დღევანდელმა საერთაშორისო კატასტროფამ საბოლოოდ დაამტკიცა, რომ ეროვნების და ეროვნული ინტერესების დავიწყება არც ისე ადვილი საქმე ყოფილა. როგორც აქამდე ეგონათ ეგრეთ წოდებულ მარქსისტებს. სოციალისტური ტაძრიდან გაძევებული და შერცხვენილი ეროვნება ხელახლად განცხოველდა და ისევ შემოიჭრა შუაგულ ტაძარში, სადაც საპატიო ადგილის დაქვრას აპირებს“ (გაზ. „მეგობარი“, 1915, №58).

როგორც ხსენებული პუბლიკაციით კიდევ ერთხელ გამოჩნდა, ეროვნული ინტერესების დაცვისკენ ამგვარი მოწოდებით გ. ზდანოვიჩი თავის ადრინდელ მსოფლმხედველობრივ თვალთახედვას სულაც არ იცვლიდა და კვლავაც უღალატოდ ერთგული რჩებოდა სოციალიზმის იდეის მისეული გაგებისა. კერძოდ, მისი განმარტებით, სოციალიზმის უმთავრეს მიზანს არა მარტო ეკონომიკის სფეროში წარმოადგენდა „ყოველნაირი ბატონობისა და მონობის მოსპობა“, არამედ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისითაც.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პრობლემის გადაჭრის ყველაზე ოპტიმალურ ფორმად გ. ზდანოვიჩს, როგორც სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიის წევრს, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ავტონომიური სტატუსის მოპოვება მიაჩნდა. ამ თვალსაზრისს იგი აქტიურად იცავდა სიცოცხლის ბოლო პერიოდში გამოქვეყნებულ თავის წერილებში.

სამწუხაროდ, რუსეთის იმპერიის კირთებისაგან ჩვენი ქვეყნის განთავისუფლებისთვის აქტიურად მებრძოლი ეს დიდი მამულიშვილი, რომელიც სიცოცხლის ბოლო წლებში მძიმე ავადმყოფობის გამო სარეცელს მიჯაჭვული და მეტყველების უნარწარმეული იყო, საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენამდე რამდენიმე თვით ადრე, 1917 წლის ივლისში, გარდაიცვალა. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის გამარჯვების მეორე დღეს.

რევოლუციისა, რომელმაც ხალხთა საპყრობილედ სახელდებული რუსეთის იმპერიის არსებობას ფუნდამენტი გამოაცალა და ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას რეალური პერსპექტივა შესძინა. ზდანოვიჩის სახლს თურმე „აუარებელი ხალხისაგან შემდგარი პროცესია მიადგა მისალოცად. მას გააგებინეს, რაც მოხდა. ფანჯარასთან მომდგარი ავადმყოფი აღელდა, თვალები აევისო ცრემლებით და გული წაუვიდა. რამდენიმე დღის შემდეგ კიდევ გამოეთხოვა წუთისოფელს“ (დ. კლდიაშვილი, 1961: 223).

მიუხედავად რუსეთის იმპერიაში იმხანად მიმდინარე დიდმნიშვნელოვანი მოვლენებისა, რომელნიც იმდროინდელი ჩვენი საზოგადოებისათვის მსჯელობის უმთავრეს და უპირველეს საგანს წარმოადგენდა, გ. ზდანოვიჩის გარდაცვალება მაინც მოექცა განსაკუთრებული ყურადღების ცენტრში. კერძოდ, სამგლოვიარო პანაშვილები იმართებოდა არა მარტო ჩვენს ქალაქში, არამედ ჩვენი ქვეყნის სხვა ქალაქებშიც.

ქუთაისსა და საქართველოს სხვა რეგიონებში გამომავალი ქართული და რუსული პერიოდული გამოცემები ორ კვირაზე მეტი ხნის განმავლობაში აქვეყნებდნენ სამგლოვიარო განცხადებებს, გარდაცვლილისადმი მიძღვნილ ლექსებს, მისი ღვაწლის წარმომჩენ წერილებსა და აღნიშნულ მოვლენასთან დაკავშირებულ სხვა მასალებს. „ეროვნულ გმირად“ სახელდებული დიდი მამულიშვილის გარდაცვალებით გამოწვეული მწუხარების გამოხატუვასთან ერთად, მათში ხაზგასმით იყო აღნიშნული ის დიდმნიშვნელოვანი დამსახურება, რომელიც გ. ზდანოვიჩს მიუძღოდა ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში.

გ. ზდანოვიჩის გარდაცვალებას არა მარტო საქართველოში მოჰყვა ასეთი ფართო გამოხმაურება, არამედ მთელი იმპერიის მასშტაბითაც. ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს იმჟამინდელ პრესაში ამ ფაქტთან დაკავშირებით საკმაოდ მრავლად გამოქვეყნებული სამგლოვიარო დებუშები, რომელნიც რუსეთის სხვადასხვა ქალაქებიდან იყო გამოგზავნილი. დამკრძალავმა ბიურომ თბილისიდან საგანგებოდ მოიწვია ცნობილი სკულპტორი იაკობ ნიკოლაძე, რომელსაც გარდაცვლილის ნიღაბის აღება დაევალა (გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1917. №413).

მთელი თავისი სიკოცხლის განმავლობაში ქართველი ხალხის ეროვნული ინტერესების სადარაჯოზე აქტიურად მდგარი დიდი მოღვაწისადმი პატივისცემა და მადლიერება იმდროინდელმა ჩვენმა საზოგადოებამ იმითაც გამოხატა, რომ მისი გვამი მშობლიური ქუთაისის მიწას ბაგრატის ტაძრის გალავანში მიაბარა. მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მწვანეყვავილას პანთეონის დაარსების შემდეგ კი ამაგდარ მამულიშვილს სამუდამო სასუფეველი იქ დაკრძალულ მოღვაწეთა გვერდით მიუჩინეს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- დ. კაკაბაძე, 1969 – დ. კაკაბაძე, გიორგი მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), თბ., 1969.
 დ. კლდიაშვილი, 1961 – დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, მოთხრობები, თბ., 1961.
 გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), 1967 – გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), რჩეული ნაწერები, ტ. 1, თბ., 1967.

- გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), 1968 – გ. მაიაშვილი (ზდანოვიჩი), რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1968.
- გ. მაიაშვილი, 1915 – გ. მაიაშვილი, ნაციზმის გამარჯვება, გაზ. „მეგობარი“, 1915, 7 ოქტომბერი, №5.
- გ. მაიაშვილი, 1915 – გ. მაიაშვილი, კიდევ ნაციონალიზმი და ინტერნაციონალიზმი, გაზ. „მეგობარი“, 1915, 20 ოქტომბერი, №16.
- გ. მაიაშვილი, 1915 – გ. მაიაშვილი, ჩვენი დავა, გაზ. „მეგობარი“, 1915, 10 ნოემბერი, №34.
- გ. მაიაშვილი, 1915 – გ. მაიაშვილი, რა გვახარებს? გაზ. „მეგობარი“, 1915, 9 დეკემბერი, №58.
- ე. ნინოშვილი, 1935 – ე. ნინოშვილი, თბზ. სრული კრებული, ტ. III, 1935.
- დ. ჭუმბურიძე, 2008 – დ. ჭუმბურიძე, ისტორიული პორტრეტები, დასაწყისი XX საუკუნისა, თბ., 2008.
- გაზ. „ჩვენი მეგობარი“, 1917, 4 აგვისტო, №413.

OTARNIKOLEISHVILI

FROM THE HISTORY OF PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITIES OF GIORGI ZDANOVICH (MAYASHVILI)

Although the Polish diaspora in Georgia was small, its representatives still managed to play a very important role in the history of our country. In particular, a number of people of Polish origin along with Georgian patriots bravely fought to defend national interests of the Georgian people. Giorgi Zdanovich (1855-1917) was one of them.

At the end of his life Zdanovich became very close to the Socialist-Federalists in search for the ways to solve national and social problems. Two main principles determining his revolutionary ideology were creating a qualitatively new model of economic development of the country and obtaining national-territorial autonomy under the Russian Empire. As time passed, G. Zdanovich became increasingly committed to his views. Through his practical accomplishments and publicist activities he was determined to achieve the above-mentioned aim. Unfortunately, the patriot who actively fought for the liberation of our country from the Russian Empire died in July 1917, a few months earlier before his supreme national ideals became real.

თავარ ნინიძე

ევფემიზმის გამოსატვის ენობრივი საშუალებანი ჩვენებურების მეტყველებაში

სიტყვა გულისხმობს მატერიალური ფორმის შერწყმას იდეურთან – მნიშვნელობასთან. მნიშვნელობა ანიჭებს სიტყვას ესთეტიურ ფუნქციას, რითაც იგი ახდენს ადამიანზე დადებით ან უარყოფით ზემოქმედებას. სწორედ ამიტომ განვითარებული საზოგადოება კეთილმეტყველებისკენ მიისწრაფვის. კეთილმეტყველება ანუ მეტყველების ევფემიზაცია ენაში სიტყვის ძალის ერთგვარი მარეგულირებელი საშუალებაა.

ენა საზოგადოების განვითარებასთან ერთად იცვლება და ვითარდება. იცვლება ეთიკის ნორმებიც. საზოგადოების განვითარების დონე განსაზღვრავს ენაში ევფემიზმების სიმცირეს ან სიჭარბეს.

მეტყველების ევფემიზაცია მიიღწევა როგორც ლექსიკური, ასევე გრამატიკული საშუალებებით. სიტყვის ერთი და იგივე შინაარსი შეიძლება გადმოიცეს განსხვავებული ფორმით იმის მიხედვით, თუ ვის მიმართავენ ან ვისზე საუბრობენ. ამის გამო ხშირად ხდება, რომ სიტყვა იძენს ახალ მნიშვნელობას, კარგავს ძველს ან ხდება სემანტიკური დიფერენციაცია – ძველი და ახალი მნიშვნელობა გამოიყენება სხვადასხვა შემთხვევაში.

ნაშრომში ევფემიზმის გამოხატვის ენობრივი საშუალებები წარმოდგენილია შ. ფუტყარაძის წიგნის „ჩვენებურების ქართულის“ მიხედვით (1993).¹ მასალა შედარებულია დიალექტური ლექსიკონებისა და დიალექტური კორპუსის მონაცემებთან.

როგორც ცნობილია, ჩვენებურების მეტყველებაში შემონახულია არქაული ლექსიკა, საინტერესო ფონეტიკური, მორფოლოგიური თავისებურებები. იგი ასევე საყურადღებოა ჩვენთვის საინტერესო ასპექტითაც: ევფემიზმები აქ გამოხატულია ლექსიკური და გრამატიკული საშუალებებით:

1. ევფემიზმების გამოხატვის ლექსიკური საშუალებანი.

საანალიზო მასალაში ლექსიკურ საშუალებათაგან დასტურდება თავაზიანი მიმართვის ფორმები: ქართული ბატონო და თურქული ეფენდი.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, მალალი იერარქიის სახელთაგან ბატონი (< ლათ. პატრონუს = მფარველი); მეგრ. პატონი > ბატონი. საბას ლექსიკ.: პატონი/ბატონი) გამოიყენება 1. ღმერთის მნიშვნელობით; 2. უფროსის მნიშვნელობით (ბატონყმობის დროს); 3. პატრონის, მფლობელის მნიშვნელობით; 4. როგორც ევფემიზაციის საშუალება:

- 1) პასუხი: ბატონო!
- 2) მიმართვის ფორმა: ბატონო! ქალბატონო!
- 3) თავაზიანი ფორმა;
- 4) გამოთქმები: ბატონი ბრძანდებით; ბატონი ხართ; შენ ხარ ჩემი ბატონი;
- 5) ინფექციური ავადმყოფობის სახელი (რ. სალინაძე, 2013: 273-274).

¹ მასალის გამოყენებისას მივუთითებთ მხოლოდ გვერდს.

შ. ფუტყარაძის მასალების მიხედვით, ჩვენებურების მეტყველებაში მიმართვის ფორმა ბატონო! გამოყენებულია:

ა) უფლისადმი მიმართვისას:

ნეტაი შენ, რომ ვაქ ენა ქართული, სხუაზე რათ გექცევა თუალი და ყური. შეინახე ენა, გულში დარგული, ღმერთო ბატონო, შენ შეგვიბრალე... (275).

ბ) როდესაც ქალები თავს არიდებენ ქმრის ოჯახის წევრთა სახელებით მოხსენიებას ან მამაკაცები ქალების სახელებით მოხსენიებას; დედამთილს მოიხსენიებენ, როგორც ბატონს, მულის შესატყვისია ფაშა-ბატონი, ბატონ-ხანუმი, გორუმხანუმი, ბატონი შვილი, მაზლისა – ალაბატონი, ქმრისა – კაცი (ქმარი და მისი ოჯახის წევრები სახელით არ მოიხსენიება ცოლის მიერ ასევე საქართველოს მთის დიალექტებში):

„მული“ არ ვიცით, ფაშა-ბატონიო, ასე ვიტყვით. ზოგმა „ბატონ-ხანუმი“ გორუმხანუმი იციან. მაზლსა ალაბატონს ეუდახით. „კაცი“ ვიცით, ენჩული სახელს ვეტყვით. „ქმარი“ არ ვიტყვით... (114);

მემღეჭეთში მულსა ეტყოდენ „ბატონი შვილო“-ს. „ბატონ-ხანუმს“ სახელ არ დუუდახებდენ. მაზლის ბაღსაც „ბატონის შვილი“ ერქუა (107);

მემღეჭეთში ქალებსა სახელ არ დუუდახებდენ. ოლ დავრულავ, მახალაკეთურავ, დღვანურავ. ასე იტყოდნენ, დუუდახებდენ (100);

მემღეჭეთში დედამთილსა „ბატონოს“ ეტყოდნენ. – ბატონო, მაგას ნუ ალაპარაკეფო, – მაზსოვს ანასი სიტყუები (99).

ჩვენებურების მეტყველებაში ბატონოს პარალელურად ხშირია თურქული სიტყვა ეფენდი და ხანუმ-ეფენდი. თურქულ ენასთან მჭიდრო კონტაქტის გამო ბუნებრივია ამ ფორმების გაჩენა:

ნური ეფენდი დედეი მოვდა ჩუენსა. მუნთაჰა ნენეს სათხოვნელათ (91).

ხანუმ-ეფენდი საბატიო ქალბატონს, პატივცემულ ქალბატონს ნიშნავს: ხანუმ-ეფენდი, ბუბრუმს სუფრასთან! (667)...

ეფენდი გვზდება საკუთარ სახელთან ერთადაც:

ძროხა ნური-ეფენდისა იყო. ბაბოსი (30)...

გ) ბატონი გამოიყენება ასევე პატრონის, მფლობელის მნიშვნელობით: *ვიღან არი აქაერობის ბატონი? (394).*

ჩვენებურების მეტყველებაში უფროს-უმცროსობა გამოხატულია ლექსიკური ერთეულებით:

დიდ ძმას აბეს ვეტყვით. დიდ დას აბლას ვეტყვით (114);

მერიემ-აბლა, თქუენი მუსაფირები ამელამ ჩუენნა გუასტუმრო (373)...

აბე ნიშნავს უფროს ძმას; იგი ზრდილობიანი მიმართვის ფორმაა საკუთარ სახელთან ერთად ასაკით უფროსი მამაკაცის მიმართ (373);

აბლა – უფროსი და (მუჰაჯირი ქართველები დედის, მამის ძმის ცოლსაც აბლას უწოდებენ). საერთოდ, გამოიყენება თავაზიანი მიმართვის ფორმად უმცროსის მიერ უფროსი ქალის მიმართ საკუთარ სახელთან ერთად (373).

მეტყველების ევფემიზაციის ერთ-ერთი მოტივი, როგორც სალიტერატურო ენასა და სხვა დიალექტებში, ჩვენებურების მეტყველებაშიც არის ტაბუ. ტაბუირებულია ცხოველთა სახელები, მაგალითად, გველისა, რომელსაც ევფემისტურად უხსენებელს. ბობოლს, ფინთს ან ბოტოტს უწოდებენ.

უხსენებელი:

დუშმანი გვახსენებს, ისევ უხსენებელზე დევწყეთ ლაპარაკი (582)...
ეს ფორმა გამოიყენება სალიტერატურო ქართულსა და სხვა დიალექტებშიც;
ბობოლი:

მე დემემართა ასე. მიკბინა ბობოლმა (324);

აყრებმა (მორიელმა), კიბორჩხალმა, ბობოლმა (გველმა) უკბინა ინსანსა
(იქვე).

ბობოლი არის კომპოზიტის შემადგენელი კომპონენტიც და გამოხატავს
ფერს – ბობლიზუალი:

წინდები ქრელები რა გუარია? ამის გარდა არი კავიჭაი, კატითუალი,
იუსუფელი ქრელი, ბობლიზუალი... (გვ. 254).

ბობოლს სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს, როგორც „დიდრონი ჭია-
ჭუა“. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ ბობოლის ევფემისტურ
მნიშვნელობაზე არაა მითითებული: ბობოლ-ი (ბობოლისა) 1. „დიდრონი ჭიაჭუა“
(საბა). 2. კუთხ. (გურ.) აბრეშუმის ჭია; მატლი (გ. შარაშ.). დიალექტურ
ლექსიკონებშიც არაა აღნიშნული ამ სიტყვის ევფემისტური მნიშვნელობის
შესახებ;

ფინთი (pint – ძუნწი, ხელმოკერილი) ცუდი, ავი, ბოროტი, გველი:

ფინთი შეხდენია მარწყუფეში (519). შდრ. საბა (ფინთი – შერყვნილი)
(ს.ს. ორბელიანი, 1966: 591);

შ. ფუტყარაძის მიერ ჩაწერილ ტექსტებში ბოტოტი ნიშნავს მახრას,
მატლს:

კოს ფოთელი ბოტოტ შეუტყამია... (245).

ეს სიტყვა ევფემისტური დატვირთვით შეგვხვდა იმერხევის ექსპედიციის
დროს ჩვენ მიერ ჩაწერილ მასალაში:

იქედამ ჩამოდიან... ასე დათვები, გუზელი ბოტოტები არი და (იმერხეული
ტექსტები, 2009).

ბოტოტი – დიდი წვინტლი – ასე განმარტავს სულხან-საბა ორბელიანი ამ
სიტყვას (ს.ს. ორბელიანი, 1966: 109) ამ მნიშვნელობითაა იგი ჭავჭავაძეშიც.²

ჩვენებურების ქართულში საინტერესო თავისებურებებით გამოირჩევა
ზმნური ევფემიზმები. მათ შორის კონცეპტ სიკვდილის გამომხატველი ზმნური
ფორმები. კონცეპტი სიკვდილი სემანტიკურად ყველაზე უარყოფითი ენოციის
მატარებელია. მისი ევფემიზაცია უძველესი დროიდან ხდება. ამ ცნებას
ჩვენებურების მეტყველებაში ევფემისტურად გამოხატავს ზმნები:

გარდაიცვალა / გადაიცვალა / გედეიცვალა:

ნურეთტინაი ქვიოდა, ახლა ცოცხალ აღარ არი, გედეიცვალა (24).

საინტერესოა, რომ ამავე მნიშვნელობას გამოხატავს დაიხარჯა / დეიხარჯა.
აღნიშნული სიტყვის ამგვარი ევფემისტური მნიშვნელობა არც ერთ დიალექტში
არ დასტურდება:

გუშინ დილაზე დეიხარჯა ზაელი (433).

შ. ფუტყარაძის მასალებში გვხვდება ასევე არაევფემისტური მოკვდა:

კაცმა რომ მოკდა, აქ ველარ დავდექ (130);

აღრე მუუკდა კაცი... ბევრი ხანი არ არი, რაც მოკდა (29).

² <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=28&t=4220>

სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ფრაზეოლოგიური ერთეულები ხშირად ითავსებენ ევფემისტურ ფუნქციას. ჩვენებურების მეტყველებაში, როგორც მოსალოდნელია, დასტურდება კონცეპტ სიკვდილის გამოხატველი ფრაზეოლოგიზმები:

სულის ართმევა:

შავო სიკდილო, ააფერი არ ეშლება სულ აგართვამს (83);

ღმერთ შეხვეწებიან: – აგზე სული არ აგვართვა, ღმერთო, სხუაგან აგვართვიო (29)...

სულის მიცემა:

შესიტყვება სულს აძლევს ორი მნიშვნელობითაა:

1. კვდება, სულს ლევს: – *ბევრი ყურშუმი ვაქმევიო, – უთბრომია ასლანასა, წაქცეულა და სულიც მუუცემია* (157); *ენ სონ სულის მიცემა რომ არი ჩვენ თავზე, ეს არნა დაგვაიწყდეს* (570).

2. ძალიან დიდი სურვილი აქვს, ძალიან სურს: *ისე ენატრება ბაღვსა ბაბოი, რომე ეჯამი სულ აძლევს სინატრულისაკან* (570).

გვხვდება შესიტყვება აღარ არი:

მერვე დღესა ამბავი გამოშივიდა, დედეი აღარ არიო (41).

უცხოენოვანი სამყაროს, კერძოდ, არაბულის გავლენით გაჩენილია შესიტყვება თესლიმი გახდა (არ. taslim – გადაცემა, ჩაბარება, დანებება, სულის მიცემა) – გარდაიცვალა:

ავატყოფი თესლიმი გახდა (467).

იგივე გამოთქმა გვხვდება ლივანურშიც:

ჩემ არხატაშ დაადვა თოფი: თესლიმი გემიხდი, მოქკლანაო (<http://corpora.co>).

არაბული სიტყვა ეჯელიც (ecl – სიკვდილი) სიკვდილის აღმნიშვნელ ფორმად გამოიყენება ჩვენებურების მეტყველებაში:

ეჯელსა ვერსა გევექცევიო (452).

სალიტერატურო ენაში ხშირია ევფემიზაციის მიზნით უცხო სიტყვის გამოყენება (მაგალითად: კიდურის მოკვეთა – ამპუტაცია, სიკვდილი – ლეტალური შედეგი, დამნაშავის მოკვლა – ლიკვიდაცია...). ჩვენებურების მეტყველების შესახებ მსჯელობისას დაბეჭდვით ვერ ვიტყვით, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში რით არის გამოწვეული უცხო სიტყვით შენაცვლება: შესაბამისი ქართული შესატყვისის არკოდნით თუ ევფემიზაციის მიზნით, მაგრამ ფაქტია, რომ ჩანაცვლებულია უსიამოვნო ემოციის მატარებელი სიტყვა, რაც მისი ევფემისტური მიზნით ცვლილებას უფრო გვაფიქრებინებს.

საანალიზო მასალაში ევფემიზმები გამოხატულია ზმნებითაც:

ა) ბრძან- ძირი:

ბრძანებას სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „ბრძანება – თქმა უაღრესისა მიერი; თქმა – სწორისა მიმართ. მოქსენება – უაღრესისადმი და ბრძანება უმცროსისათვის ითქმის, რამეთუ სამ სახე არიან თქმანი (ს.-ს. ორბელიანი, 1966: 313). ბ. ჯორბენაძის მართებულ შენიშვნით, ბრძანება შეიძლება გამოხატავდეს: ა) საკუთრივ ბრძანებას და იმავდროულად – ენობრივი ეთიკის დონეზე; ბ) თქმას; გ) ყოფნას; დ) მყოფობას; ე) დაჯდომას; ვ) მოსვლას (ბ. ჯორბენაძე, 1997: 76-77).

თქმა - ბრძანება:

ღმერთი ბატონი ბძანოფს, ყურანი ქერიმში ასე ამბობს... (71);

ბძანე თქმასაც ნიშნავს და მირთმევასაც. ამგვარი მნიშვნელობა სხვა დიალექტებში ვერ დავადასტურეთ:

ბძანე, არ შეეცხათროს, ღმერთმა შეგარგოს! (406);

ბძანევით, ნუ ქიბრობთ, ჯამა სირცხვილი არ არი!" (იქვე).

აღსანიშნავია ჩართული გამონათქვამები: **ბძანება შენია / თქუენია**, **კაი ბძანება**, რომელიც გვხვდება დიალოგებში, წინ უსწრებს მოპასუხის ნათქვამს. მართალია, ფრაზაში გამოყენებულია ევფემისტური ფორმები, თუმცა, ვფიქრობთ, რომ ისინი ამ შემთხვევაში ფრაზის შემავსებლები, ფილერები უნდა იყოს, წარმოშობით ევფემიზმები. მაგრამ უკვე დაცლილი ევფემისტური დატვირთვისაგან. ამ აზრს ისიც ამყარებს, რომ ფრაზას ნაცვალსახელის ნეიტრალური (არათავაზიანი) ფორმები მოსდევს:

ძალი მომყავს, დუგუნობა ვუაქ... კაი ბძანება, შენი მოსლა! (310);

ახლო ხანში ხომ არ აპირობ წასლას? - ბძანება შენი! არხატაში თუ ვიპუე, წავალ (406).

ყურადღებას იპყრობს სიტყვა **ენდალმა**, რომელიც სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში განმარტებულია ასე: „ღვთისა, გინა მეფეთა ბრძანება“ (ს.-ს. ორბელიანი, 1966: 235):

ღმერთიღამ ენდალმა მოსულა (447):

მოსვლა - მობრძანება:

მობძანდით, რაზე შეწუხვილბართო, - გაქკითხა ბეგმა (366);

რაც შეეხება -თ ბოლოსართს. კონტექსტის მიხედვით ის მრავლობითი რიცხვის ნიშანია.

ყოფნა - ბრძანება:

აბრეშუმის ლანდებიო, რა ლამაზი ბძანდებიო (63);

„რავარ საფიროფ. რავარ ბძანდები? - შენ, ნენი!“ (113).

უჩვეულოა ამ ზმნის გამოყენება პირველი პირის ფორმით:

მე ვბრძანდები ფათმა... (232);

მეზითიდან ვბძანდები (121)

ამ ფორმებს უნდა განაპირობებდეს მსმენელისადმი პატივისცემა ან ასოციაციური პასუხი კითხვაზე „ვინ ბრძანდებით“. რადგან ტექსტი გაბმულადაა ჩაწერილი, კითხვების გარეშე.

მიტანა - მირთმევა:

კუპრეთი იმითინ ქვია, რომ იქავრი ხალლი არვის მიართუამს, არვის დააყენებს მოსაფირათ (172);

ნაწუელით მე დეგეშველები, ნამუშავთ მიართვი, მაგრათ ამუშავეო (176);

ქოლოს მოგართმევდი, მეგეცადეს, თაზა სიმინდსა... (300);

საინტერესოა შესიტყვება „შენი სული მომართვი“:

შენი სული მომართვი, ნენე. თუქ დარჩი ჩუენთანა, იმფერ ადგილზე დაქსუამ, რომ ქოშეზე, ზეით (160).

ევფემისტური მორთმევა დადასტურდა არა მხოლოდ ადამიანთა სახელებთან:

ყანას რომ მოვენავთ, თივის ქოქები რომ გეიბაწერის, იმა მოვკრეფავთ, გავრცხავთ, ზროხებ მივართუამთ, იმას „მოლ“ ვეტყვიო... (177);

მორთმევა გვხვდება ასევე შელოცვის ტექსტში:

სურდო მოიდა ამ დილას, რა მივართუა სადილად? (144).

ჩვენებურების მეტყველებაში გავრცელებულია სხვადასხვა სახის ევფემისტური შესიტყვება. როგორცაა:

ა) მობოდიშების გამომხატველი უკაცრავლი პასუხია (138);

ბ) უსიამოვნო ემოციის თავიდან აცილების მიზნით გამოყენებული პირი ქვისკენ მიქნია:

პირი ქვისკენ მიქნია, ხელზე ბრუმო გამომივიდა, რამე წამალი ხომ არ იცი?! (541).

2. ევფემიზმის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებანი.

ევფემიზმის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებები სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმაოდ სრულად არის გაანალიზებული. გრამატიკულ საშუალებათაგან განვიხილავთ ნაცვალსახელურ ევფემიზმებს. როგორც ზ. კიკვიძე აღნიშნავს, ნაცვალსახელის მხოლოდითი რიცხვის იმავე პირის ნაცვალსახელის მრავლობითი რიცხვით შეცვლა ევროპაში პირველად რეგისტრირებულია ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-3 საუკუნეში რომის სახელმწიფო დოკუმენტებში. ამ სახელმწიფოს ორი ან სამი კაცი ედგა სათავეში. როდესაც ისინი დეკრეტებს გამოსცემდნენ, თავიანთ თავს ჩვენ ნაცვალსახელით მოიხსენიებდნენ; მოგვიანებით, როცა ჩამოყალიბდა ერთმმართველობა, მრავლობითის ხმარება ჩვევად გადაიქცა. აქედან შევიდა ეს ტრადიცია ევროპის სამეფო სასახლეებში, ხოლო ბიზანტიის გავლით – საქართველოში (ზ. კიკვიძე, 1999: 38). ნაცვალსახელური ევფემიზმები გვხვდება როგორც სალიტერატურო ქართულში, ასევე დიალექტებში. საანალიზო მასალაში დადასტურდა რამდენიმე შემთხვევა:

ჩვენი:

ნაცვალსახელი ჩვენი სხვა დიალექტებისაგან განსხვავებით საყურადღებოა იმით, რომ ძირითადი მნიშვნელობის გარდა (ქალთა მეტყველებაში) გამოიყენება ოჯახის უფროსის აღსანიშნავად. ცოლი ქმარს სახელით არ მოიხსენიებს და ზოგჯერ ამ კუთვნილებით ნაცვალსახელს იყენებს სახელობითი, მოთხრობითი და მიცემითი ბრუნვის ფორმით:

ჩუენი ახლა ამოვდა ყასაბიდან;

ჩუენმა ამ დიდ ზამთარ იტკივა თავი, უქეიფურათ იყო;

ჩუენსას ვუთხარ, კლიტე გარეთ დატიე-მეთქი (641);

თქუენი/თქუენ:

მერიემ-ახლა, თქუენი მუსაფირები ამელამ ჩუენნა გუასტუმრო (373)...

ამრიგად, ჩვენებურების მეტყველებაში ევფემიზმის ბევრი საინტერესო მაგალითი გვხვდება; მრავალფეროვანია მათი გამოხატვის ენობრივი საშუალებებიც. განსაკუთრებით მდიდარია ლექსიკური ევფემიზმები. არის თანამედროვე სალიტერატურო ენისა და სხვა დიალექტებისაგან განსხვავებული მნიშვნელობის მქონე ზმნური ევფემიზმები, ვგულისხმობთ, მაგალითად, შემთხვევებს, როცა მირთმევა გამოიყენება ცხოველების მიმართ, ბძანე მიირთვის მნიშვნელობით... ასევე, შესამჩნევია ლექსიკური ევფემიზმები, რომელთა ნაწილის გაჩენასაც სხვადასხვა სახელთა ტაბუირება განაპირობებს. რაც შეეხება გრამატიკულ ევფემიზმებს, ისინი არ გამოირჩევა სიმრავლით. დასტურდება ის, რაც ცნობილია სხვა დიალექტებსა და სალიტერატურო ქართულში.

ჩვენებურების ქართულში ევფემიზმთა გამოხატვის აღნიშნული ენობრივი საშუალებები, რომლებიც კეთილმეტყველების საინტერესო სურათს ქმნის, ფასეულია არა მხოლოდ ამ ერთი კონკრეტული მეტყველების დასახასიათებლად,

არამედ ქართული ენის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიისათვის განსაკუთრებით იმიტომ, რომ საუკუნეების განმავლობაში ისინი საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიას დამორებულნი იყვნენ. ეს მასალა ანგარიშგასაწევია სხვა დიალექტების კვლევისთვისაც.

დამოწმებული ლიტერატურა

იმერხული ტექსტები, 2009 – აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ 2009 წელს იმერხეში მოწყობილი დიალექტოლოგიური ექსპედიციის პერიოდში ავტორის ჩაწერილი მასალა.

ზ. კიკვიძე, 1999 – ზ. კიკვიძე, თავაზიანობის გამოხატვის გრამატიკული საშუალებები, თბ., 1999.

ს.-ს. ორბელიანი, 1966 – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, წიგნი I, თბ., 1966.

რ. სალინაძე, 2013 – რ. სალინაძე, ვასალიტეტის აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინი ევფემისტური ფუნქციით ქართულში: კრებ. ქართველური მემკვიდრეობა, XVII, ქუთაისი, 2013.

შ. ფუტყარაძე, 1993 – შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ბ. ჯორბენაძე, 1997 – ბ. ჯორბენაძე, ენა და კულტურა, თბ., 1997.

<http://www.nplg.gov.ge>

<http://ena.ge>

<http://corpora.co>

TAMAR NINIDZE

LINGUISTIC MEANS OF EXPRESSION OF EUPHEMISMS IN CHVENEBUREBI IDIOM

Euphemization of speech is maintained through various linguistic (lexical, grammatical) means. The study of the *euphemisms* in dialects that differ from the literary Georgian provide interesting materials.

The proposed article discusses linguistic means of expression of *euphemisms* in the speech of Chveneburebi (ethnic Georgians living in Turkey). The examples are cited from the Sh. Putkaradze's book – *Georgian Language of Chveneburebi* (1993) and compared to dialect vocabularies and the materials recorded by the author in Imerkhevi (Turkey) in 2009.

For *euphemization purposes*, the Chveneburebi idiom applies pronouns (*tkveni*, *tkveni*), lexical *euphemisms* (*boboli*, *pinti*, *bototi*, etc.), *euphemistic phraseologisms related to dying* (*sulis artmeva*, *sulis micema*, etc.), *polite address forms* (Georgian: *bacono* and Turkish: *ependi*), and verbal *euphemisms* (*tkma* – *brdzaneba*, *mosvla* – *mobrdzaneba*, *qopna* – *brdzaneba*, *mitana* – *mirtmeva*), etc.

In terms of expressing *euphemisms*, certain forms represent a novelty: Such forms are not attested in modern literary language and dialects, or are applied with different semantics.

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოები ტოპონიმები ფრონეს ხეობაში

ფრონეს ხეობა მდებარეობს ზემო ქართლში და როგორც ცნობილი მეცნიერი ვახუშტი ბაგრატიონი თავის თხზულებაში „საქართველოს გეოგრაფია“ აღნიშნავს, იგი ექვსი მდინარის ხეობებისაგან არის შემდგარი და ვრცელ ტერიტორიას მოიცავს. ამ ხეობებს სტრატეგიული ადგილი ეჭირა ისტორიულ წარსულში და ქართლ-იმერეთის საკვანძო პუნქტს წარმოადგენდა.

მხარის შესახებ ორ ათეულზე მეტი შრომა გვაქვს გამოქვეყნებული როგორც ტოპონიმის, ისე ჰიდრონიმის საკითხებზე. ამჯერად კი გავაანალიზებთ ჰიდროაპელატივებით ნაწარმოებ ტოპონიმებს, რომლებიც მნიშვნელოვან ინფორმაციებს შეიცავენ მხარის მთელი რიგი საკითხების შესახებ, რომელთა ჩართვა სამეცნიერო ველში აუცილებელია, მათ შორის პოლიტიკური თვალსაზრისითაც.

ვახუშტი ბაგრატიონი ფრონეს ხეობის აღწერისას აღნიშნავს: „რუისის დასავლეთით არს დვანის წყალი, ბრეთის დასავლეთით არს ფცის წყალი, დვანის წყალს ერთვის ხევი კოლიბურისა, ამ ხევს ზეით ერთვის ხევი წუნარისა. ამ წყალს მოერთვის დასავლიდან ნულის ხევი, ამ ხევს ზეით მოერთვის აღმოსავლიდან ყორნისხევი, ყორნის ზეით წორბისს ერთვის ამ წყალს ბტანისხევი“... (ვახუშტი, 1997).

დვანის წყლის დასავლეთით არის ფცის წყალი. აქვე დასახლებულია ტკოცის ხევი, ლოღეთის ხევი. ბრეძის წყალი, წალვლის წყალი, აბანოს წყალი და სხვა ჰიდრონიმიექტები.

ფრონეს ხეობა რელიეფის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა; ეს ეხება როგორც მთას, მთისწინეთს, ისე ბარს, სადაც არის სავარგულები, ტყეები, სათიბეები, ქედები, და ყველას და ყველაფერს თავისი საკუთარი სახელი აქვს. ეს სახელები ძირითადად კომპოზიტის პირველი ნაწილია, ხოლო მეორე – ჰიდროაპელატივი. ეს უკანასკნელი ტერმინი აპელატივი სპეციალურ ლიტერატურაში განიმარტება, როგორც საზოგადო სახელი საკუთარი სახელის საპირისპიროდ, რომელიც გამოყენებულია ტოპონიმად, ანთროპონიმად.

მხარე საქართველოს ცენტრალური ნაწილი იყო და დასერილია სამიმოსვლო გზებით, რაც მოსახლეობისათვის ხელსაყრელი იყო როგორც მოძრაობისათვის, ისე ცხოვრებისათვის. აქ ძირითადად ქართველი ტომები სახლობდნენ, რაც არქეოლოგიური მასალითაც არის დადასტურებული (ს. მაკალათია, 1948; ო. ჯაფარიძე, 1956). გვიანფეოდალურ ხანაში პოლიტიკური მოვლენების გამო მხარეში დამკვიდრდა მოსახლეობა, რომლებიც ტაოდან, მესხეთიდან, ჯავახეთიდან, დვალეთიდან, იმერეთიდან, რაჭიდან არის მოსული. ამის შესახებ აღნიშნულია წყაროებში.

როგორც მხარის ტოპონიმთა ანალიზი გვიჩვენებს, ისინი დიდი ხნის წინათ არიან წარმოშობილი და სიცოცხლისუნარიანობით გამოირჩევიან. მაკროტოპონიმები ძირითადად გვხვდება როგორც ინდივიდუალური სახელწოდებები, მსხვილი გეოგრაფიული სახელწოდებების აღსანიშნავად, მიკროტოპონიმები კი ძირითადად მოსახლეობის ხსოვნაშია და, შეიძლება ითქვას, რომ ის მაინც ასახავს წარსული ისტორიული ცხოვრების რეალურ სურათს.

ხეობის ჰიდროაპლათიკებით ნაწარმოები ტოპონიმები და ანთროპონიმები ბევრია როგორც ისტორიულად, ისე დღესაც. ამჯერად მხოლოდ დასავლეთის მხარის ამ ტიპის ერთეულებს წარმოვაჩინო. სოფლის, გვარის წარმოსაქმნელად აქტიურად მონაწილეობს აპლათიკები: წყალი, წყარო, დღე, ხევი, ჭალა, რაც ხელს უწყობს იმას, რომ დავიწყებას არ მიეცეს მიკრო- თუ მაკროტოპონიმი, ანთროპონიმი.

ფცის ფრონეს სოფელ ხუნდისუბანში ლებეურის მთიდან სათავეს იღებს ხევი, რომელსაც ხახუტაანთ ხევი ეწოდება. ხევის მარცხენა მხარეს დღევანდელი სოფლის განაპირას ცხოვრობდნენ ხახუტაშვილები და ამ გვარის მიხედვით დაერქვა ეს სახელი. 1715 წლის „რუისის საეპისკოპოსო დავთრის“ მიხედვით, ხუნდისუბანში ცხოვრობდნენ ხახუტაშვილები, რომლებიც მერე სოფელ მეჯვრისხევში გადასახლდნენ, სახელწოდება კი დარჩა. ამავე სოფელში არის ტრანკაანთ ჭალა ფრონეს მარცხენა ნაპირზე, რომელიც ტრანკაშვილების გვარს უკავშირდება.

აღნიშნული გვარის ხალხი დღეს სოფელში აღარ არის და ისინი ძირითადად დვანის ფრონეს სოფელ ავენეში ჩასახლდნენ. ამავე სოფელში არის გიუნაანთ (გიუნაშვილების) წყარო, რომელიც ასევე გადაშენებული გვარია ამ სოფელში.

სოფელ ძვილეთის ძველი სახელწოდებაა „ძვილეთი“ (ვახუშტის რუკა), რომელიც პატარა მდინარე ლოღურას ხეობაში მდებარეობს. სოფელი ლოღეთი ნასოფლარია და ჰიდრონიმმა სახელი -ურ სუფიქსის დართვით მიიღო. ლოღეთი წარმოადგენს პატარა დასახლებას, რომელიც დღეს ნასოფლარია.

ოქრუაანთ წყალი, ეს სახელი დაკავშირებულია გვარ ოქრუაძესთან, რომლებიც სოფელ ხუნდისუბანში ცხოვრობდნენ და მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, როცა ძვილეთში ჩასახლდნენ, ტატიშვილების მამულში, ძველი ნასახლარები აღადგინეს და წყალიც გაიყვანეს, რომელსაც დღესაც იყენებენ. აღნიშნული გვარი დღეს ოქრუაშვილია, რომლებმაც კარგად იციან თავიანთი გვარის ისტორია.

ბუხრების წყარო – ამ ადგილების სახელი დაკავშირებულია დუღარაძის გვართან, რომლებიც აქ სახლობდნენ და მათი ნასახლარები ახლაც არის.

წყაროსხევი არის ლოღურას მარჯვენა შენაკადი.

ტბები – სოფლის აღმოსავლეთის ჭაობიანი ადგილია, სადაც 10 ჰექტარი სახნავი ადგილია.

დათუნა ხევი – ლოღურას მარჯვენა შენაკადია, სახელი დარქმეულია დავით ტატიშვილის სახელის მიხედვით.

წყაროსთავის მიწები – ჰიდრონიმი და სახნავი ადგილები სოფლის სამხრეთით.

კოჟალეთის წყარო – მდებარეობს სოფლის სამხრეთით.

სოსუაანთ წყარო – სახელი დარქმეულია სოსო ტატიშვილის სახელის მიხედვით.

სოფლის წყარო – ეძახიან წყალსაც, რომელიც ღოღურას სისტემიდან არის გამოყვანილი და დღესაც მოქმედებს.

სოფელი ქალეთი ფცის ფრონეს დასავლეთით მდებარეობს, სადაც ჩამოდის მუხაურის ფრონე, რომელიც მტკვრის მარცხენა შენაკადია.

ღელის წყალი – ჩამოდის ნასოფლარ ჭვრინისიდან და ფრონეს მარცხენა შენაკადია.

მეტეხის (ნასოფლარი) წყალი – ფრონეს მარჯვენა შენაკადი.

კოდიწყარო – მარჯვენა შენაკადია.

ნაშვრების წყარო – მარცხენა შენაკადია.

მიმინოს წყარო – მარჯვენა შენაკადია.

აგრიხევი – მარჯვენა შენაკადია.

რომანოზის წყარო – სახელი დარქმეულია რომანოზ ნადირაძის სახელის მიხედვით, რომელმაც ეს წყარო მოაწყო.

გოგალაძეების წყარო – სახელი დარქმეულია აქ მცხოვრები გოგალაძეების გვარის მიხედვით.

ნაქურმათხევი – მცირე ხევია სოფლის სამხრეთით.

ნებერიძის ღელე – სახელი დარქმეულია ნებერიძის გვარის მიხედვით, რომლებიც, 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით, აქ სახლობდნენ. სახელწოდებაში (ნებერიძე) ი ხმოვანი დაკარგულია ფონეტიკური ცვლილებით.

ამ სოფელში სახლობდა ასევე (1715) კახათელიძეები და ამ გვარის მიხედვით არის ჰიდრონიმი კახათელიძის ხევი, სადაც არის რამდენიმე ნასახლარი და ბუჩქნარი.

სოფელი ფათქინეთიც მოხსენებულია 1715 წლის დავთარში, როგორც მოზრდილი სოფელი. აქ სახლობდნენ: შალიბაშვილი, ჭილაძე, მიქაძე, იალანაშვილი, დუჩიძე, ოსაძე, მახათაძე, სახუაძე, ცხადაშვილი. დასახელებულ გვართაგან ბოლო ექვსი სოფელში აღარ სახლობს, ისინი ქართლის სხვადასხვა სოფლებში არიან წასულები.

ჰიდრობიექტებიდან აღსანიშნავია:

კოტეს წყარო, რომელიც შალიბაშვილის საკუთრება იყო.

ნაფუზრის წყალი, რომელიც დუჩიძეების გვარს უკავშირდება.

წიფლითის ხევი, რომელსაც ნასოფლარ წიფლითის სახელი შემორჩა.

დამშრალი წყარო, რომელიც გაზაფხულზე გამოვარდება ხოლმე და ზამთრის დაწყებისას წყდება.

მხარის უკიდურესად დასავლეთით მდებარეობს ლოპანის წყალი. ამ მდინარის მარჯვენა მხარეს არის პატარა დასახლება წნელისი, რომელიც 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთრის მიხედვით არის მწყვდელისი, მთლიანად ქართული მოსახლეობით, ამჟამად კი შერეულია.

აქ დავაფიქსირეთ აბედის ღელე, რომელიც ფრონეს მარჯვენა შენაკადია. სიტყვა აბედი მხარეში ერთგვარი მადნის სახელია, ხოლო სულხან-საბა მას ასე

განმარტავს: აბელი ეს არის ნივთი მსწრაფლ ცეცხლის შემწყნარებელი (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ციხის დელე – ჩამოუდის იქ მდებარე სოფლის ციხეს და მდინარის მარცხენა შენაკადია.

იმერეთის დელე – გამოდის იმერეთთან მოსაზღვრე ქედიდან და მდინარის მარცხენა შენაკადია.

საღორიას წყალი – ესეც მდინარის მარცხენა შენაკადია.

ლაშეწყალი, მდებარეობს სოფლის აღმოსავლეთით.

წადვლის ხევი, ხევი, აქ ორია, რომლებიც სოფელ წადვლის მიდამოებიდან იღებენ სათავეს.

კოდის წყალი – სოფლის აღმოსავლეთით. კოდი ასე აქვს განმარტებული სულხან-საბას: კოდი სწორი სარწყავი ესე არის: ახლითა ლიტრითა თუხტისა წონა (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ლოპანის წყალზე მდებარეობს მცირე დასახლება ლოპანი, სადაც დავაფიქსირეთ: კაკლისდელე, ცივდელე, თომას წყარო (გაჩეჩილაძე), ლაფის წყალი, რგვალმინდვრის წყალი, გვირგვინის ქალა, ბარისას დელე (საკუთარი სახელი).

ამავე ხეობის სათავეში ნასოფლარ ბზისხევის ხსენებული სახის ტოპონიმები: კაპრების (ჯონჯოლი) წყარო, უთევზო დელე, ბადისდელე, ქიმსების წყალი, დელე (სამხარაძეები), ედიშელის წყარო (შუბითიძე), რიკაძეების (გვარია) წყარო და მრავალი სხვა.

საყურადღებოა, რომ, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი აღნიშნავს, ხეობის ზემო წელის ჰიდრონიმებს ეწოდებათ წყალი, ხევი, ხოლო დაბალ ზონაში უკვე ეწოდებათ ფრონე, შდრ: დვანის ფრონე და სხვა. სულხან-საბას წყალი განმარტებული აქვს როგორც - წვიმითა და თოვლისნადნობი, ხოლო წყარო ვითარცა მდუღარე, ხოლო რა წყარონი შეკრბებიან და ჩაეღენ ხევი ეწოდების, ხოლო დიდთა მდინარეთა სადა კაცთა მიერ განვლად შესაძლებელ არს უწოდთ ფონსა (ს.-ს. ორბელიანი, 1991).

ყველა ფრონე ადვილად გასასვლელია ფეხით მოსიარულეთათვის და ჩანს, რომ ეს სიტყვა, სადაც ჩვეულებისამებრ რ ბგერა არის ჩართული, დამახასიათებელია ქართლურისათვის.

ენობრივად მსაზღვრელები სხვადასხვა ბრუნვის ფორმით არის წარმოდგენილი. მაგალითად ანთ სუფიქსი ზოგადად საკუთრება-კუთვნილების გამომხატველია ქართლურ დიალექტში, სადაც იმერულისა და ქართლურის ნაზავი მეტყველება არის წარმოდგენილი. მაგალითად: მამაცაანთ (მამაცაშვილების) ტბა ზემო ოქონაში; (მ)ლაშე წყალი – სახელობით ბრუნვაში; დალას წყარო, დვლების (დვლები გვარია) ქალა, ქაობის წყალი – ნათესაობით ბრუნვაში და სხვა.

ფრონეს ხეობის ტოპონიმოკური მასალის აღნუსხვა და პუბლიკაცია მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ ენობრივი კუთხით, არამედ პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. საშუალება გვეძლევა შევადაროთ ძველი და თანამედროვე ფორმები.

დამოწმებული ლიტერატურა

- დავთარი, 1915 – რუისის სამწყსოს დავთარი, 1715.
 ვახუშტი, 1997 – ვახუშტი ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, თბ., 1997.
 ვახუშტი, 1745 – ვახუშტი ბაგრატიონი, რუკები, 1745.
 ე. თაყაიშვილი, 1907 – ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი პირველი, ტფ., 1907.
 ს. მაკალათია, 1948 – ს. მაკალათია, დვანის ნეკროპოლის არქეოლოგიური გათხრები, თბ., 1948.
 ს. მაკალათია, 1963 – ს. მაკალათია, ფრონეს ხეობა, თბ., 1963.
 ს.-ს. ორბელიანი, 1991 – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991.

NIKOLAZ OTINASHVILI

TOPONYMS OF THE PRONEGORGE COMPOSED
OF HYDRO-APPELLATIVES

The *ProneGorge* is a gorge located in the upper Kartli. According to Vakhushti Bagrationi, the gorge occupies a large territory consisting of six river ravines. Having a strategically significant location in the historical past, these ravines had a crucial importance for Kartli and Imereti.

The *ProneGorge* features a diverse terrain, which generally includes mountainous area, the foot-hill and the plain, where agricultural land, forests, hayfields and ridges are situated. Every place has its own name, being the first component of the composite nouns with hydro-appellatives as a second component.

The *ProneGorge* is rich in toponyms and anthroponyms composed of hydro-appellatives. Such geographical names are the focus of the present article. The following appellatives are widely used in village names and the surnames: *tsqali*, *tsqaro*, *ghele*, *khevi*, *chala*. For instance, *romanozistsqaro*, *nebieridzishghele*, *kodistsqali*, etc.

Identifying as well as publishing toponymic materials of the *ProneGorge* is important both for linguistic and political purposes.

რუსუდან სალინაძე

**ლექსუმი დიალექტური სიტყვაწორები
სალექსიკონო სივრცეში
(მიხეილ ალავიძის მასალის მიხედვით)**

XIX საუკუნის 90-იან წლებში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ქართული დიალექტური ლექსიკის შეგროვებასა და ლექსიკონების გამდიდრებას. ეს საქმიანობა განსაკუთრებით გააქტიურდა XX საუკუნის 40-50-იან წლებში, როცა შეიკრიბა მდიდარი დიალექტური სალექსიკონო მასალა, შეიქმნა სამეცნიერო ნაშრომები, გამოიცა ლექსიკონები. ამ პერიოდში ჩაეყარა საფუძველი ქართული ენის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დიალექტის – ლეჩხუმურის შესწავლას, რაშიც გარკვეული წვლილი აქვთ შეტანილი ვარლამ თოფურიას, მიხეილ ჩიქოვანს („ლეჩხუმური ლექსიკონი“, 1941), მიხეილ ალავიძეს... (აღ. ღლონტი, 1984: 5).

შემდგომში ლეჩხუმური დიალექტის საფუძვლიანი შესწავლა დაკავშირებულია ქართველი ენათმეცნიერის მიხეილ ალავიძის სახელთან. ვგულისხმობთ კვლევის როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ ასპექტებს. ეს კარგად ჩანს მეცნიერის ლექსიკოგრაფიული ხასიათის ნაშრომებში, რომლებშიც ასახულია ლეჩხუმური დიალექტისთვის დამახასიათებელი თავისებურებანი და წარმოდგენილია საკმაოდ მდიდარი და, ამასთან, ახალი ლექსიკური ერთეულები. ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში შეუდგა იგი ლეჩხუმური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებისა და ეთნოგრაფიული მასალების შეგროვებას. მეოთხე კურსზე სწავლისას შეიქმნა მ. ალავიძის პირველი საენათმეცნიერო ნაშრომი „ლეჩხუმური ლექსიკონი“ (1938). მის მიერ მოპოვებული მასალა დაედო საფუძვლად 1951 წელს გამოქვეყნებულ წიგნს „ლეჩხუმური ზეპირსიტყვიერება“. ამ წიგნს ავტორმა დაურთო „ლეჩხუმური ლექსიკონი“ (გვ. 141-150) (ი. რუსაძე, 2013: 44); 1941 წელს მ. ალავიძემ გამოსცა ნაშრომი „ლეჩხუმურის თავისებურებანი“. მეცნიერს არასდროს არ შეუწყვეტია ლეჩხუმური ლექსიკის ჩაწერა-შეგროვება. იგი ახალ-ახალ მასალებს ლეჩხუმური ლექსიკონისათვის პერიოდულად აქვეყნებდა აღ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომების კრებულებში (იხ. ტტ. XIII, 1955: XXIV, 1962).

ცალკე მსჯელობის თემაა, ზოგადად, მ. ალავიძის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობა. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა, აგრეთვე, ქართული ენის სხვა კილოების, კერძოდ, იმერულის შესწავლაში, რასაც მიეძღვნა მისი „ოკრიბული ლექსიკონი“ (1950-1951), „დავით კლდიაშვილის ლექსიკონი“ და სხვ. ნაშრომში „ქართული დიალექტური ლექსიკიდან“ მოცემულია ქართული საენათმეცნიერო ლიტერატურისათვის სრულიად ახალი მასალები. ქართული ენის დასავლურ დიალექტებში, გურულ-იმერულსა და რაჭულ-ლეჩხუმურში, გავრცელებული 320 სიტყვა და გამოთქმა. ახსნა-განმარტებებს ახლავს ფრაზეოლოგიზმებიც. როგორც თავად მიუთითებს, „ზეპირსიტყვიერების საუნჯიდან ამოკრებილი ეს

მაგალითები საჭირო და აუცილებელია ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვის. მთელი შრომა შეემატება ქართული ენის საერთო დიალექტურ ლექსიკონს“ (მ. ალავეიძე, 1962: 279).

და მართლაც, მ. ალავეიძის მიერ იმერეთში, რაჭაში, გურიაში, ლეჩხუმში მოპოვებული ლექსიკა შესულია ქართული ენის სხვადასხვა სახის ლექსიკონებში, მაგრამ მის ლექსიკოგრაფიულ მოღვაწეობაში მაინც გამორჩეულია ლეჩხუმური დიალექტის კვლევა. მ. ალავეიძის მასალების მიხედვით ლეჩხუმური სიტყვაფორმები დიდი ხანია დამკვიდრებულია ქართულ სალექსიკონო სივრცეში. საკმაოდ ბევრი ლექსიკური ერთეულია ასახული ალ. ლლონტის „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში“.

მ. ალავეიძის ლექსიკოგრაფიული საქმიანობის, ლეჩხუმური დიალექტის შესწავლაში შეტანილი წვლილის წარმოსაჩენად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ რვატომეულის მონაცემები. ლექსიკონში სიტყვა სტატია „ლეჩხ.“ წარმოდგენილია სულ 443 ჩანაწერში. აქედან მხოლოდ ლეჩხუმურს უკავშირდება დაახლოებით 200-მდე ჩანაწერი. რაჭულ-ლეჩხუმურს – 40-მდე, იმერულ-ლეჩხუმურს – 30-მდე, დანარჩენი კი – ლეჩხუმურისა და სხვა კილოებისთვის დამახასიათებელ საერთო ლექსიკას. 443 ჩანაწერიდან მ. ჩიქოვანის სახელით არის 11 შედეგი, რომლებიც არ დასტურდება მ. ალავეიძის მასალებში. ესენია: **ჩინჩველა** (ბალახია ერთგვარი), **ცალქია** (დახრილი), **ცულკაკვი** (ერთგვარი ნაჯახი), **ძაძვა** (კანაფის კანის გაძრობა), **წანკი** (ცუდი ენის პატრონი. მოყენე), **წკაბი** („წყვილელი სმის დროს“), **წოია** (ზარნაშო), **წრიტი** („გველის წიწილი“), **ხალება** (ახლადშემოსული ხილის ხილება), **ჭიკვა** (ჭუჭა ტანის ღონიერი კაცი), **ჭობინი** (ავადმყოფის მომჯობინება) (ქველ). ამათგან რამდენიმე არის სხვა კილოებშიც, კერძოდ: **წანკი** თუშურში ნიშნავს უხეიროს, უვარგისს; **წკაბი** – იმერ.-გურ. მწკრივი, რიგი, წყება; **წოია** – იმერ. პატარა ჩიტი; ი. ჭყონიას სახელით გვხვდება ორიოდ ლექსიკური ერთეული: ლეჩხუმურია **გორო** (საწყაო: ოთხი ბათმანი, ორი ფუთი), რაჭულ-ლეჩხუმური – **ხორგო** („დიდი საწნახელი“)...

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მ. ალავეიძის სახელით მოცემულია 91 შედეგი. ძველ რედაქციაში (1950-1964) იყო 85. ახალ რედაქციაში გამოაკლდა სამი სიტყვაფორმა (ბაჩაკი, ბრუნვალე, ბუნჭველი) და დაემატა ხუთი (გაგებება², გაზიზინებული, გვარალი, გველაფშუტა, გუგუბო). ლექსიკონში შესული მ. ალავეიძის მასალიდან მეტი წილი სიტყვაფორმებისა ლეჩხუმურია, მცირე კი – დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხისთვის დამახასიათებელი. მაგალითად:

იმერული: **გველაფშუტა** (სოკო. რომელსაც იყენებენ სისხლდენის შესაწყვეტად), **ლოფხოჭი** (ფეტვის, ღომის, სოიოს ფქვილი, ცხელ წყალში გაქნილი და საფუარჩართული. ცხელ კეცზე ერბოკვერცხივით გამომცხვარი და ცხლად საჭმელი)...

იმერულ-ლეჩხუმური: **ფიჩინი** (სუნთქვის შეწყვეტა ტირილის დროს. იმერულში არის ამ ძირის მქონე ზმნაც: **გადაფიჩინდა**. იტყვიან ბავშვზე, რომელიც შეუჩერებლივ ტირილის შემდეგ სუნთქვის შეჩერებამდე მიდის –

რ.ს.), ხარგა² (ზ. იმერ.: გროვა; იმერ.-ლექზ.: ხის სუფთა ჯონზე აცმული შემწვარი ქათამი, ხორცი, გოჭის თავი, ხაჭაპური და სხვ., ქორწილში მაყრების შინ გასატანებლად გამზადებული).

რაქულ-ლექსუმური: ლეშკი² (ერთფუთიანი საწყაო), ქალეულა (საზაფხულო მსხვილი მსხალი), ხაშარი² (თრთვილი, თოში)...

განსხვავებული მნიშვნელობისაა რაქულსა და ლექსუმურში წიპწიპა. რაქულში მისი მნიშვნელობაა: ძალიან პატარა, პაწაწინა, ლექსუმურში – კანაფის ბოჭკოს ხვეული. ქეგლ-ის მიხედვით, წიპწიპა იგივეა, რაც კუწუბი. [კაბას აქვს] პატარა ჯიბე, გარშემო წვრილი, წვრილი წიპწიპები (ვ. აბაშ. თარგმ.).

ხშირად მ. ალავეძისეული ლექსუმური სიტყვაფორმები სალექსიკონო სივრცეში არსებული ენობრივი ერთეულებისაგან განსხვავებული სემანტიკის მქონეა. ქეგლ-ის მიხედვით ასეთია, მაგალითად:

ბეჩო 1. კუთხ. (იმერ.) „ღრუ მდინარეში, მდინარის ნაპირში, სადაც ბუდობს თევზი და კიბო, ჯილე“ (ვ. ბერ.). 2. საერთოდ, ღრუ. || ბუნაგი. 3. კუთხ. (ლექზ.) დათვის ბუნაგი (მ. ალავე.). ძაღლები გაუსიეს... დათვის ბეჩოებს (კ. გამს.).

ბოიკი 1. ძვ. ორი წლის მოზვერი (საბა). 2. კუთხ. (ლექზ.) ზარმაცი, მოუქნელი (მ. ალავე.).

კოწოლი² 1. კუთხ. (ფშ.) კორიანტელი. 2. კუთხ. (ლექზ.) ცეცხლის ალი; შეშაეება (მ. ალავე.); აღნაკრავი. „კეცი რო შვა ცეცხლში ჩაგიდგამს, ქადს სულ კოწოლი გასჩენია“ (მ. ალავე.).

ტილა 1. კუთხ. (ქართლ. კახ.) შავგერემანი, შავი ადამიანი (ჩვეულებრივ, ბავშვზე ამბობენ). 2. კუთხ. (რაჭ.) გამხდარი მოზვერი (ვ. ბერ.). 3. კუთხ. (ლექზ.) ობოლი, უპატრონო (მ. ალავე.).

ღვინო 1. ყურძნის ნაწური, თავისით დადუღებული, მათრობელა სასმელი... || სხვა ზილეულის წვნის იმავე წესით დაყენებული მათრობელა სასმელი... || კუთხ. (ლექზ.) «ადუღებული ღვინითა და დანაყული ნიგვზით შეზავებული საკმელი“ (მ. ალავე.).

წიორა 1. კუთხ. (ქიზ.) ზღაპრული ჩიტი პატარა ტანისა. 2. კუთხ. (ქართლ. იმერ.) ნაბოლარა, გამხდარი წიწილა (სულ რომ დაწივის). || გამხდარი, გრძელკისერა და პატარა სახის მქონე (ქალი). 3. კუთხ. (ლექზ.) დარიბული, მწირი (მ. ალავე.).

ხალთა 1. ტყავის ტომარა. გუდა. შუბი ხალთაში არ დაიმალებო (ანდაზა). 2. თოფზე (ან დროშაზე) ჩამოსაცმელი ტყავის ბუდე. 3. კუთხ. (ლექზ.) უსახელო წამოსასხამი თბის ტყავისა (მ. ალავე.). 4. იგივეა, რაც მაჩვი.

ხარგა² 1. კუთხ. (ზ.-იმერ.) გროვა. 2. კუთხ. (იმერ. ლექზ.) «ხის სუფთა ჯონზე აცმული შემწვარი ქათამი, ხორცი, გოჭის თავი, ხაჭაპური და სხვ., რომელიც ქორწილიდან მაყრებს მოქპონდათ შინ» (მ. ალავე.).

როგორც მოცემული მასალიდან ჩანს, მ. ალავეძეს ქეგლ-ში შეაქვს აღნიშნულ სიტყვაფორმათა ახალი, მანამდე უცნობი დამატებითი სემანტიკა.

„ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მ. ალავეძის სახელით დამოწმებული 91 შედეგიდან სიტყვა სტატია „ლექს.“ გამოხატავს დაახლ. 62 ლექსიკურ ერთეულს. ამათგან უმრავლესობა ალ. ლლონტის „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში“ დასტურდება იმავე მნიშვნელობით. ასეთი სიტყვებია: არგა, ბზინდი, ბუმბრუჭი, გუგუბო, კიხილი, კიწმაწი, კრუხვა², ლაპლაპა³, ლალია, ლაშხალუშხი, ლაწება, ლელუკა, ნაჩოთირები, რუწუნა, საჯარჯე, ქაქარი, ქენქერი, ქერქეში, ღვირთქლი, ღიალი, ღიოფა, ღორათანა, შურაულა, შხოლვა, ჩორჩალი, ციზური, წვდენი, ჭყერო, ხათარი, ხარიელა, ჩიბაყვა, ხაწამწვარი, ხორდომი, ხუკი, ჩიჩიბახა... თუ ამ ლექსიკურ ერთეულებს განვიხილავთ სალექსიკონო სივრცეში არსებული მასალის ფონზე, კიდევ ერთხელ დავინახავთ მ. ალავეძის როლს მათს გადარჩენა-დამკვიდრებაში.

აქვე გამოვყოფთ იმ სიტყვებსაც, რომელთაც ალ. ლლონტის ლექსიკონში ქველ-ისაგან განსხვავებული განმარტება აქვთ. მაგალითად:

ა) მითითებულია მ. ჩიქოვანის მასალაც:

განმარტება მსგავსია:

ლუყუცი (ლექს.) მსუყე, ქონიანი საჭმელი. ნ. ლუყურტი (მ. ჩიქ., მ. ალავე.,

1) (ალ. ლლ., 338);

ყვიცი¹ (ლექს.) ბნედა, გულის წასვლა (მ. ჩიქ.); **ყვიცი²** (ლექს.) ნატერის დროს იტყვიან ხოლმე: „უზიარე, მარტო რო იყლაპები, ყვიცი წოფიდა ი ბოშს“ (მ. ალავე., 1) (ალ. ლლ., 609);

განმარტება განსხვავებულია:

კვინჭილა¹ (ლექს.) მრგვლად დახვეული ძაფი ან ნართი (მ. ჩიქ.);

კვინჭილა² (ლექს.) კოროლის (ზანდურის ჩალის) პატარა კონა, თავსკენილი (მ. ალავე., 1) (ალ. ლლ., 287)...

ბ) ოდნავ არის შეცვლილი სიტყვის ფორმაცა და განმარტებაც:

ხვილე (ლექს.) ჩირგვი. ნ. აქე – მ. ალავე., 1 (ალ. ლლ., 750). შდრ. აჭა (აჭისა) კუთხ. (გურ.) „ხნულში დატოვებული [დაუხნავი] ალაგი, ხარვეზი, ხტული“ (ვ. ბერ.);

შდრ.: **ხვილა** (ხვილასი) კუთხ. (ლექს.) ქვების გროვა ნაღვარევე ყანაში (მ. ალავე.) (ქველ).

ჩონტო (მ. ალავე., 1) (ალ. ლლ., 662); **ჭონტო** (ლექს.) მოზრდილი წიწილა, მოჩეთი მ. ალავე.: მოზრდილი სადედლე წიწილა, ვარიკა, ვარია დიალექტ.. 680 (ალ. ლლ., 728);

ჩონტო (|| **ჭონტო**) (ქველ).

გ) ქველ-ისაგან განსხვავებით მოცემულია სიტყვის მხოლოდ მ. ალავეძისეული განმარტება: **ღადვი¹** (ლექს.) პატარა ბავშვი. ნ. ბადვი (მ. ალავე., 1) (ალ. ლლ., 585).

შდრ.: **ღადვი¹** (გურ.-იმერ..) გიღლის (კალათის...) ჩამოსაკიდებელი კაუჭი, კაკვი. **ღადვი²** (გურ.) „გაუვალი ბალახი“ (გ. შარაშ.). **ღადვი³** (ლექს.) პატარა ბავშვი. ნ. ბადვი – მ. ალავე. (ქველ);

დ) განმარტებები მითითებულია სხვადასხვა კილოურ მონაცემთა მიხედვით:

გვარალი (ლექს.-აჭარ.) ულო, მომკილი პურის შესაკონი, ძნის შესაკრავი (მ. ალავე., 1); **გვარალა-ი** გორგალი, თავსახვევი, ჩალის კონის შესაკრავი, თივის თოკი (ი. მეგრ.) (ალ. ლლ., 151);

თოხუმი (ქართლ., ქიზიყ., ლეჩხ.). 1. ჯიში, ჩამომავლობა, ჯილაგი (შ. ძიძ., ნ. კეცხ., პ. ხუბ.; ს. მენტეშ.); 2. ხარაზის ტერმინია, იგივე, რაც თახუმი (ს. მენტეშ.); 3. ეშმაკი ადამიანი (მ. ალაფ., 1). შდრ.: დ. ჩუბ., ქეგლ. სპ. Tohum (?) (ალ. ლლ., 253);

ნამუჭი (რაჭ., ლეჩხ., კახ.) მჭელეული, პურის ხელეური (ვ. ბერ.); ხელეული, მჭელეული, მონამკი, რაც ცალ ხელში (მუჭში) ეტევა (დიალექტ., 687); ნამჭა, ხელეული (მ. ალაფ., 1); მუჭიდან დაბნეული თესლი; მჭელეული (ნ. ზუკაკ., ე. ხუციშვილ.) (ალ. ლლ., 407);

ჩახვა¹ (გურ.) მცირე პარკი, რომელშიაც ბოსტნეულის თესლს ან სხვა რამეს ინახავენ (ა. ლლ.); სამარილე ჩანთა. ნ. ჩახვი (ს. ელ.). ჩახვა² (ლეჩხ.) ხის ღრმა ჯამი (მ. ალაფ., 1). შდრ. ჩახვი (ზ. აქარ.) პატარა ტომარა, პარკი, რომელშიც რძის პროდუქტებს (დოს, ჩოროთანს) გაწურავენ (შ. ნიყარ.) (ალ. ლლ., 651).

ხაშარი¹ (გურ.) 1. ხვეული მცენარის (მაგ., ლობიოს) გრძელი ამონაყარი, რომლითაც იგი სარს (რჯლას) ეხვევა (სიმინდი ზრდის დასასრულს ამოიყრის ხაშარს); 2. კილო. „ერთი ხაშარი წაბლი“ (გ. შარაშ.); ძაფზე ასხმული ვაშლი, მსხალი, პური, ბალი. ფეხსაცმელი და მისთ.; ახაშრულ-ი ასხმულა, აკილოდ გაკეთებული (ა. ლლ.). ხაშარი² (ლეჩხ.) თოში, თრთვილი (მ. ალაფ., 1). ხაშარი³ (აქარ.) ლობიოს სარი: ხაშარი < ხესარი (პ. ჯაჯან.) (ალ. ლლ., 742)...

ამ მასალის ანალიზი ნიმუშია იმისა, თუ როგორ უნდა დამუშავდეს დიალექტური სიტყვაფორმები სალექსიკონო სივრცეში განსათავსებლად. „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში“ ჩანს ალ. ლლონტის მიერ გაწეული დიდი შრომაც და მეცნიერთა ურთიერთთანამშრომლობაც. ამის შესახებ მიუთითებს თვით ალ. ლლონტი ლექსიკონის მეორე გამოცემის წინასიტყვაში (ალ. ლლონტი, 1984: 7-8). სავარაუდოდ, სალექსიკონო ერთეულთა სხვა კილოების მონაცემებთან შეჯერებული მასალა ლექსიკონის ავტორს მ. ალაფიძემაც მიაწოდა.

მიგვაჩნია, რომ აღნიშნული განსხვავებული ვითარება, სალექსიკონო მასალის შეჯერებული განმარტებები უნდა აისახოს „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ ახალ რედაქციაში. აგრეთვე ელექტრონულ ლექსიკონებში.

ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებისა და გამდიდრებისათვის დიალექტთა მონაცემებს განუზომელი მნიშვნელობა ენიჭება. აქედან გამომდინარე, სალექსიკონო სივრცეში დადასტურებული მდიდარი და მრავალფეროვანი მასალა, გამოკვლევები წარმოაჩენს მ. ალაფიძის ღვაწლს არა მარტო ცალკეულ კილოთა, მათ შორის ლეჩხუმურის, შესწავლაში, არამედ ქართული ენის ისტორიაში, ქართველურ დიალექტოლოგიასა და ლექსიკოგრაფიაში.

დამოწმებული ლიტერატურა

მ. ალაფიძე, 1951 – მ. ალაფიძე, ლეჩხუმური ლექსიკონი: წიგნში „ლეჩხუმური ზეპირსიტყვაობა“, თბ., 1951.

- მ. ალავიძე, 1962 – მ. ალავიძე. ქართული დიალექტური ლექსიკიდან (გურული-იმერული და რაჭულ-ლეჩხუმური მასალები): ალ. წულუკიძის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXIV, ქუთაისი, 1962.
- ი. რუსაძე, 2013 – ი. რუსაძე, პროფ. მიხეილ ალავიძე – ლეჩხუმური დიალექტის მკვლევარი (წიგნის გამოცემიდან 75 წლისთავის გამო): XXXIII რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, გორი, 2013.
- ქეგლ – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რვატომეული, თბ., 1950-1964; <http://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>
- ალ. ღლონტი, 1984 – ალ. ღლონტი. ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, II გამოცემა, თბ., 1984.

RUSUDAN SAGINADZE

WORD-FORMS OF LECHKHUMIAN DIALECT IN VOCABULARIES (ACCORDING TO MIKHEIL ALAVIDZE'S MATERIALS)

The detailed study of the Lechkhumian dialect, in terms of both theoretical and practical aspects of research, is closely associated with the Georgian scholar, Mikheil Alavidze. Specificities of the Lechkhumian dialect and its lexis are reflected in Mikheil Alavidze's works in *lexicography*.

The proposed article discusses the Lechkhumian word-forms attested in Georgian vocabularies, according to Mikheil Alavidze's materials. The data contained in eight volumes of "The Explanatory dictionary of the Georgian language" is of special importance.

91 and 85 results are associated with Mikheil Alavidze in new and old (1950-1964) editions of "The Explanatory dictionary of the Georgian language", respectively. Three word-forms (i.e. *bačaki*, *brunvale*, *bunčveli*) were removed from and five (i.e. *gaegeba*, *gazizinebuli*, *gvarali*, *gvelapšuta*, *gugubo*) were added to the new edition (a, b, c, d).

Among the 91 results attested in "The Explanatory dictionary of the Georgian language", the 62 word-forms of the Lechkhumian dialect are provided by Mikheil Alavidze (these forms are as follows: *arga*, *bumbruki*, *gvarali*, *lağia*, *leluğa*, *ručuna*, *šuraula*, *cizuri*, *čvdeni*, *ħordomi*, *ħuği*, *jeo*, *jijibaħa*, etc.).

სოფიო ტყეშელაშვილი

**სილოვან ხუნდაკე
დიალექტური ლექსიკის შესახებ**

ძირითადი ლექსიკური ფონდი და გრამატიკული წყობა ყოველი კონკრეტული ენის საფუძველს განსაზღვრავს. ძირითად ლექსიკურ ფონდში შედის ის სიტყვები, რომლებიც ქმნიან ლექსიკის ყველაზე ძველ და მკვიდრ ნაწილს. ეს არის ყველაზე აუცილებელი და სტაბილური ნაწილი ლექსიკისა (არნ. ჩიქობავა, 1952: 24-25, 184-186).

ლექსიკას, როგორც ენის საშენ მასალას, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ლექსიკის სიმდიდრე განსაზღვრავს ენის სიმდიდრეს, მაგრამ იგი განიზომება არა ერთი რომელიმე დარგის ლექსიკის სიმდიდრით, არამედ მისი მრავალფეროვნებითაც. რაც უფრო მდიდარი და მრავალფეროვანია ლექსიკური შემადგენლობა, მით უფრო, მდიდარი და მრავალფეროვანია ენა. ლექსიკური შემადგენლობა, როგორც ცნობილია, ენაში ყველაზე ცვალებადია, რადგან იგი უშუალოდ არის დაკავშირებული ადამიანის ყოველგვარ საქმიანობასთან. „თუ ხალხი ცხოვრობს, განვითარებაში არის, ე.ი. აზრიანობა, განმსჯელობა ემატება, სიტყვაც მოემატება, ენაც გაუმდიდრდება“, – წერდა ილია ჭავჭავაძე.

განსაკუთრებით ბევრი ახალი სიტყვა შექმნეს და დაამკვიდრეს ქართულ ლიტერატურაში ილია ჭავჭავაძემ (სახელდობრ: მიმართულება, მოთხოვნილება, ღირებულება, წოდება, უფლება, დედაარსი, დიდკაცობა, უმაღლესი მთავრობა...), აკაკი წერეთელმა (სახელდობრ: გაიძვერა, ბობოლა, შეხმატკბილება...) (ზ. ქუმბურაძე, 2009: 64).

სალიტერატურო ლექსიკის გამდიდრების სხვა საშუალებათა შორის თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს სიტყვათა შემოტანას დიალექტებიდან და სწორედ აქ განსაკუთრებით მკაფიოდ ჩანს სალიტერატურო ენის კავშირი ცოცხალ კილოებთან. ზოგჯერ ერთი და იმავე შინაარსის გამოსახატავად დიალექტებს სულ სხვადასხვა სიტყვა გააჩნიათ, ე. ი. საქმე გვაქვს სინონიმებთან, რომელთაგან ერთი ერთ დიალექტში დასტურდება (და მასთან ერთად შესაძლოა სალიტერატურო ენაშიც), მეორე – სხვა დიალექტში ან დიალექტებში. ამგვარ სიტყვებს შესაძლოა სინონიმური დიალექტიზმი ვუწოდოთ.

ცხადია, რომ სინონიმურ დიალექტიზმთა შერჩევის დროს განსაკუთრებული სიფრთხილეა საჭირო. არ შეიძლება ამა თუ იმ სიტყვის ხელაღებით უარყოფა. ბევრი მათგანი გამოადგება სალიტერატურო ენას. დამკვიდრდება და გაამდიდრებს მის ლექსიკურ შემადგენლობას.

დიალექტური ფორმების ხმარების გასამართლებლად ზოგჯერ საილუსტრაციოდ მოჰყავთ მე-19 საუკუნის მწერალთა მაგალითები, კერძოდ, ილიასა და აკაკის შემოქმედება. თუმცა მათ მიერ ამგვარი ფორმების ხმარება არ შეიძლება შეფასდეს როგორც ცდა დიალექტიზმების გაბატონებისა სალიტერატურო ენაში. არ უნდა დაგვაფიწყდეს, რომ იმ დროს ახალი ქართული სალიტერატურო ენა ჩამოყალიბების პროცესში იყო.

სინონიმური დიალექტიზმების შერჩევასა და დამკვიდრებაში დიდი წვლილი მიუძღვის ცნობილ ქართველ ენათმეცნიერს და ქართული ენის უბადლო მცოდნეს სილოვან ხუნდაძეს. ის თვლიდა, რომ დიალექტიზმები ამდიდრებს ენას, მის ლექსიკურ შემადგენლობას. მისი შემოტანა და დამკვიდრება სალიტერატურო ენაში მისასალმებელია. თუმცა სინონიმური დიალექტიზმების შერჩევისას სილოვანს ჰქონდა თავისებური მიდგომა, კერძოდ, ის უპირატესობას ანიჭებდა იმ ენობრივ ერთეულს, რომელიც მისთვის უფრო ბუნებრივი იყო და ხმარებითა და გამოთქმით მეტი საფუძველი ექნებოდა (ს. ხუნდაძე, 1927: 35). სილოვანის ასეთი მიდგომა სრულიად მისაღებია, რადგან მაშინ ნორმის დადგენის პრინციპები არ იყო შემუშავებული, თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ ინდივიდუალური მიდგომით სალიტერატურო ენაში მოცილე ფორმების დაძლევა არ მოხერხდება. უნდა აღინიშნოს, რომ მოცილე ფორმათაგან უპირატესობა ენიჭება იმას, რომელიც შეესაბამება ენის განვითარების ძირითად ხაზს, მის ბუნებრივ ტენდენციებს და პერსპექტიულია ენობრივად (ა. არაბული, 2009: 132).

ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ ქართულ სამწერლობო ენაში ს. ხუნდაძის მიერ ზოგიერთი სიტყვის დამკვიდრების აუცილებლობას და პრინციპს:

თეფში – საინი:

„რასაც ამერეთში თეფშს უწოდებენ. იმერეთში საინი ქვია. ეს სიტყვები ქართული ძირის არც ერთი არ არის – და. ჩემი აზრით, სჯობია საინი დარჩეს სამწერლო ენაში“ (ს. ხუნდაძე, 1927: 36).

ქვიჯა, როდინი, ავანდასტი, ქვასანაყი, ფილთაქვა:

„ქვიჯა, როდინი და ავანდასტი: – ამ სამ სიტყვაში ყველაზე ფართო გავრცელებული და ადვილად სახმარია სიტყვა ქვიჯა – და მასთან, როგორც წმინდა ქართულის ძირისა და უფრო ხშირად სახმარებელი, უმჯობესია დავსტოვოთ სიტყვა ქვასანაყი, ვიდრე ფილთაქვა“ (იქვე).

ჭური – ქვევრი:

„იმერეთში იხმარება სიტყვა ჭური, ამერეთში კი ქვევრი. ჭური ძველ მწერლობაში არის ნახმარი (საღვთო წერილში), მაგრამ ახალ მწერლობაში უფრო გავრცელებული სიტყვაა ქვევრი და ჯობია მწერლობაში იგი დავსტოვოთ“ (ს. ხუნდაძე, 1927: 36).

გასაღები – კლიტე:

„გასაღები თუ კლიტე? პირველი სიტყვის ფორმა არის მიმღეობა, ქართულ ენაში ბევრია მიმღეობა, რომელსაც სრულიად არსებითი სახელის მნიშვნელობა და სახე მიუღია. – მაგალითად: საწერელი, სახურავი, სათიბი და სხვ. სიტყვას გასაღებს კი, როგორც არსებით სახელს, დღემდე ვერ მოუპოვებია მოქალაქეობა, ასე რომ სმენას ეჩოთირება. ამასთანავე მეორე სიტყვა – კლიტე თუმცა ბერძნულია, მაგრამ დიდი ხნის გაქართულებულია, ხალხისა და მწერლობისაგან შეთვისებული და ის უნდა დარჩეს სამწერლობო ენაში. – ს.ს. ორბელიანი კლიტეს ხმარობს (ნახეთ მისი ლექსიკონი და აგრეთვე „სიბრძნე-სიცრუისა“); ასევე „ვეფხისტყაოსანშიც“ კლიტეა ნახმარი“ (იქვე).

ძროხა – ფური:

„ძროხა წინათ საზოგადო სახელწოდება იყო და ამბობდნენ: მამალი ძროხა, დედალი ძროხა-ო. ახლა კი ძროხა იმას ეწოდება, რასაც ამერეთში უფრო

ხშირად ფურს უწოდებენ, რადგან სახელწოდება ძროხა როგორც იმერეთში, ისე ამერეთშიც უფრო ცნობილია. მწერლობაში ის უნდა დარჩეს“ (იქვე: 37).

კარაული – კიცვი თუ სახედარი – ვირი:

„საღვთო წერილში იხმარება კარაული და კიცვი, ხალხსა და მწერლობაში კი სახედარი და ვირი. საღვთო წერილის ენას ვერ შევეხებით, და სალიტერატურო ენაში კი სახელწოდება ვირი უნდა დარჩეს, როგორც ყველასაგან ცნობილი სიტყვა“ (იქვე).

კრავი – ბატკანი:

„სახელწოდება კრავი უფრო გავრცელებულია მწერლობასა და ხალხში, ვიდრე ბატკანი. კრავი არასწორათ იხმარება როგორც ძველ მწერლობაში (საღვთო წერილში და სხვ.), ისე ახალშიც და უმჯობესია სალიტერატურო ენაში ეს სიტყვა ვიხმაროთ“ (იქვე).

ქვერა, ხრამული, ღლავი – მურწა, ფიჩხული, ლოქო:

„სამწერლობო ენაში უნდა დარჩეს თევზის სახელები: წვერა, ხრამული და ღლავი, წინააღმდეგ სიტყვებისა: მურწა, ფიჩხული და ლოქო. რადგან ხმარებითაც და კეთილზოვანებითაც უპირატესობა იმათ ეკუთვნის“ (იქვე).

მუდო (მუდუ), თხუნელა, ფუღუ:

„მუდო, თხუნელა, ფუღუ – ამ სამ სახელწოდებაში მუდო უნდა დარჩეს, როგორც ადვილად სახმარებელი სიტყვა“ (იქვე).

აღუბალი – ქვიშნა:

„ამერეთში რომ ხალხი აღუბალს უწოდებს, იმერეთში ქვიშნას უწოდებენ (თათრული სახელწოდებაა). მწერლობაში უფრო ხშირად აღუბალია შემოდებული და ესევე დარჩება“ (იქვე).

კომში – ბია:

„სახელწოდება ბია უფრო გავრცელებულია ხალხში, ვიდრე კომში, როგორც იმერეთში, ისე ამერეთშიც (იმერეთში ხალხმა არ იცის, რა არის კომში, ამერეთში კი სახელწოდება ბია ბევრგან არის ცნობილი). მწერლობაში თანასწორათ იხმარება ორივე სიტყვა და რადგან კეთილზოვანებითაც ორივე თანსაწორია, მწერლობაში ის უნდა დარჩეს, რომელიც უფრო გავრცელებულია, ე. ი. ბია“ (იქვე).

ბჟოლა – თუთა, თხმელა – მურყანი, კობიტი – იფნი:

„იმერეთში იციან სახელწოდებანი ბჟოლა, თხმელა, კობიტი, – ამერეთში კი ამათ ეწოდებათ თუთა, მურყანი, იფნი, მაგრამ რადგან ამ მცენარეთა სამშობლო უფრო იმერეთია, ვიდრე ამერეთი, და იმერული ტერმინები უფრო გავრცელებული, ამიტომ მწერლობაში უმჯობესია საერთოდ ბჟოლა, თხმელა, კობიტი ვიხმაროთ“ (იქვე).

კაკალი – ნიგოზი:

„კაკალი თუ ნიგოზი? ამერეთში იციან კაკალი. იმერეთში კი – ნიგოზი. კაკალი კიდევ ხეხილის მომსხო ნაყოფებს ეწოდება: ერთი კაკალი ატამი, ხუთი კაკალი ქლიავი ამასთან. სახელწოდება ნიგოზი ხალხში უფრო გავრცელებულია და მწერლობაშიც ის დავსტოვოთ“ (იქვე: 38).

საზამთრო – ხაბურზაკი:

„საზამთრო თუ ხაბურზაკი? სახელწოდება საზამთრო სრულიად არ შეეფერება ზაფხულში მოსავალ ნაყოფს და რადგან ეს ხილი აზიიდან არის

შემოსული, მწერლობაში იქაურივე სახელწოდება ხაბურზაკი სჯობია დავსტოვოთ“ (იქვე).

ჭაჭა – თირკმელი:

„იმერეთში რომ ჭაჭას უწოდებენ, ამერეთში თირკმელს უწოდებენ. მართალია, ახალ მწერლობაში პირველი სახელწოდება თითქმის უფრო ხშირათ იხმარება, ვიდრე მეორე. მაგრამ თირკმელს ის უპირატესობა აქვს, რომ მართო ერთ საგანს აღნიშნავს, სხვა მნიშვნელობა არ აქვს (ჭაჭა კი ყურძნის ნაწურსაც ეწოდება), ამიტომ მწერლობაში თირკმელი უნდა დარჩეს“ (იქვე).

ჩანჩქერი – ჩახრიალა:

„ტყუილად აუზირდნენ სიტყვას ჩანჩქერი და მწერლობას ახალი სახელები მიაწოდეს, მაგალითად ჩახრიალა და სხვ. სიტყვა ჩანჩქერი ხალხურიცაა და გამოთქმითაც თავისი შინაარსის კარგად დამახასიათებელი, მასთან იმდენადაც გავრცელებულია, რომ ახლა მისი გამოცვლა, საჭიროც რომ იყოს, ძალიან გაჭირდება“ (იქვე: 38-39).

ბულბული – იადონი:

„სიტყვა ბულბულის მაგიერ ძველ მწერლობაში იადონი იხმარებოდა. ხალხში ამ ფრინველს დღესაც აქა-იქ (მაგალითად გურიაში) გაიადონას უწოდებენ (ბერძნული სიტყვა ჰაიადონიდან), მაგრამ სახელწოდება ბულბული ხალხსა და მწერლობაში იმდენათ გავრცელებულია, რომ მისი განდევნა შეუძლებელია, და არც საჭიროა, რადგან ბულბული ძალიან კეთილშობიანი სიტყვაა. ს.ს. ორბელიანი იადონს უწოდებს იმ მგალობელ ფრინველს, რომელსაც რუსები „კანარეიკას“ უწოდებენ, მაგრამ, ჩემი აზრით, ამნაირათ სიტყვის აზრის შეცვლა მეტისმეტი თვითნებობა იქნება. „კანარეიკას“, როგორც უცხო ქვეყნის ფრინველს, ჩვენში ვერ იცნობენ და მაშასადამე, არც სახელი ექნებოდა ხალხში. დღეს შეიძლება რაიმე ახალი, განსხვავებული სახელი ვუწოდოთ მას, ძველი სახელის გადასხვაფერება კი ისტორიის შებღალვათ ჩაითვლება“ (იქვე: 39).

ასანთი – წუმწუმა:

„ძველათ წუმწუმა ან წუნწუმა გოგირდის სანათს ან პირდაპირ გოგირდს ნიშნავდა და ეს ცნება განსხვავებულია იმისგან, რასაც დღეს ფრანგები „allumette“-ს, რუსები კი „სპიჩკას“ უწოდებენ ახალი ტერმინი ასანთი ფრანგულის მსგავსად არის ნაწარმოები და თავის ფორმითაც ხალხში ადვილი გასავრცელებელია“ (იქვე: 40).

კანდელი – შუქურა:

„ზღვის სანათურის აღსანიშნავად ქართულად ჯერ კანდელი შემოიღეს, ხოლო დღეს შუქურას უწოდებენ. შუქურა ლამაზი სიტყვაა, მაგრამ იგი ჩვენს პოეზიაში ხშირათ სხვა ცნების გამოსახატავათ იხმარება (შუქურა ვარსკვლავო) და მე მგონია, ზევით აღნიშნული ცნების ტერმინათ კანდელი სჯობია დავტოვოთ“ (იქვე).

ყარანდაში – ფანქარი:

„ორივე სახელწოდება უცხო ენის ძირისაა, მაგრამ ფანქარი დღემდე ხალხისთვის გაუგებარია და სჯობია ყარანდაში მივიღოთ (და არა ყარანდაში, რადგან რუსებს კ-ანითი იმიტომ შემოუღიათ, რომ ბგერა ყ არ აქვთ და ყარა კი ოსმალური ყ-არით გამოითქმის და შავსა ნიშნავს)“ (იქვე: 41).

თუთუნი – თამბაქო:

„ერთი ოსმალური სიტყვაა, მეორე ევროპული ძირისა, ჩემი აზრით, ხალხში ორივე სიტყვა ერთნაირათაა გავრცელებელი, მაგრამ თამბაქოს ინტერნაციონალური ხასიათი აქვს და გამოთქმითაც უფრო შნოიანია და შესაძლოა საერთოს ის მივიღოთ“ (იქვე).

საყურადღებოა სინონიმურ დიალექტიზმებთან დაკავშირებით ზემოთ მოყვანილი სილოვან ხუნდაძისეული მსჯელობა. უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერის ხედვა უმეტესწილად გამართლებული (მისაღები) აღმოჩნდა, რადგან ქართულ სალიტერატურო ენაში დამკვიდრდა მის მიერ შერჩეული ლექსიკური ერთეულები (როგორებიცაა: ქვიჯა, ქვასანაყი, ქვევრი, ძროხა, სახედარი, ვირი, წვერა, ხრამული, ღლავი, თხუნელა, ნიგოზი, თირკმელი, ჩანჩქერი, ბულბული, ასანთი, კანდელი, თამბაქო). მხოლოდ ერთეული სიტყვები არ მიიღო ქართულმა სალიტერატურო ენამ.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ა. არაბული, 2009 – ა. არაბული, ქართული ეროვნული ენა, სალიტერატურო ენა და სახელმწიფო ენა, ქართული ენა და ლიტერატურა, ტ. I, 2009.
 არნ. ჩიქობავა, 1952 – არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
 ზ. ჭუმბურიძე, 2009 – ზ. ჭუმბურიძე, სალიტერატურო ენის ხალხურობისთვის, ქართული ენა და ლიტერატურა, ტ. I, 2009.
 ს. ხუნდაძე, 1927 – ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები, ქუთაისი, 1927.

SOPIO TKESHIELASHVILI**SILOVAN KHUNDADZE ON DIALECT VOCABULARY**

When selecting synonymous dialectisms extreme caution must be exercised. No words should easily be vanishing from use. Many of them would serve the literary language, will become an active part of the lexis and enrich its depths.

Silovan Khundadze, the famous Georgian linguist had an immense role in the use of synonymous dialectisms. As he believed, dialectisms enrich the language and its lexis. By introducing and applying them the literary language develops and becomes cultivated.

It should be noted that the remarkable scholar's opinion has become acceptable following the wide use of his favoured lexical units in the Georgian literary language (such as *kvija* (mortar), *kvasanaqi* (pestle), *kvevri* (wine-jar), *šro'a* (cow), *sa'edari* (donkey), *vir* (ass), *vera* (barbell fish), *ramuli* (Khrami-river carp), *plavica* (catfish), *t'unela* (mole), *nigozi* (walnut), *tirkmeli* (Kidney), *ankeri* (waterfall), *bulbuli* (nightingale), *asanti* (match), *kandeli* (icon-lamp), *tambako* (tobacco)). Only few other words were rejected by the Georgian literary language.

ნელი უბრაშელიძე

**საბშირო ეპოსი
აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში**

საქართველოს კულტურული განვითარება ძალიან შეაფერხა XIII-XV საუკუნეებში თავს დამტყდარმა უბედურებებმა, როცა საქართველო ჯერ ჯელელ ედ დინის მსხვერპლი გახდა, შემდეგ კი მონღოლების. მონღოლთა ბატონობის პერიოდში საქართველოს სახელმწიფოებრივი, პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრება საგრძნობლად დაქვეითდა, უფრო სწორად, განადგურდა. ვაჭრობა და აღებ-მიცემა ჩაკვდა. წინანდელი ძლიერი ქალაქები დაკნინდა, ზოგიერთი მათგანი სავსებით გაქრა და ერთ დროს ძლიერი და მდიდარი ქვეყანა დაცემის გზას დაადგა. შეფერხდა და დაქვეითდა ქართული კულტურის განვითარებაც. საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის პერიოდში კულტურის დაქვეითება ყველაზე მეტად ლიტერატურას დაეტყო; XIII-XV საუკუნეებში საქართველოში რაიმე მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლი არ შექმნილა. მართალია, ლიტერატურული ცხოვრება მთლიანად არ ჩამკვდარა, მაგრამ ამ პერიოდში არ შექმნილა არც ერთი ორიგინალური თუ ნათარგმნი მხატვრული ნაწარმოები, რომელიც ღირსებით წინა საუკუნეების მწერლობის ძეგლებს შეედრებოდა.

XV საუკუნის ბოლოს და XVI საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა წინა პერიოდთან შედარებით ოდნავ გაუმჯობესდა. მიუხედავად იმისა, რომ XVI-XVIII საუკუნეებში ქართველი ხალხი განუწყვეტელ ბრძოლებს აწარმოებდა სპარსელებისა და ოსმალების წინააღმდეგ, ცალკეულ პერიოდებში მაინც ხდებოდა შესაძლებელი მეურნეობის განვითარებაზე ზრუნვა და კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობისთვის ყურადღების მიქცევა. ასეთ ვითარებაში ბუნებრივად შეიქმნა პირობები ლიტერატურული საქმიანობის გამოსაცოცხლებლად. ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურა იმდენად აღორძინდა წინა პერიოდის მწერლობასთან შედარებით, რომ მას ქართული მწერლობის „აღორძინების ხანას“ უწოდებენ. ქართულ ენაზე თანდათან შეიქმნა მნიშვნელოვანი მხატვრული ძეგლები, როგორც ორიგინალური, ისე თარგმნილი. განსაკუთრებით ბევრი ნაწარმოები ითარგმნა და გადმოკეთდა სპარსული ენიდან.

საქართველო, რომელიც ძველთაგანვე აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მიჯნაზე მდებარეობდა, საუკუნეების მანძილზე მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მეზობელი ხალხების ლიტერატურულ და კულტურულ ცხოვრებასთან. როგორც ალ. ბარამიძე აღნიშნავს, ხალხები არასოდეს ყოფილან ერთმანეთისაგან „ჩინური კედლებით“ გათიშული. ხალხებს ერთმანეთთან ჰქონიათ ცოცხალი, ქმედითი, ზოგჯერ ძალიან მჭიდრო ურთიერთობა როგორც პოლიტიკურ-ეკონომიკური, ისე კულტურული. სულიერი ცხოვრების სფეროში ხალხები ერთმანეთს უზიარებდნენ თავიანთ კულტურულ მონაპოვართ, ერთმანეთზე ახდენდნენ ზემოქმედებას, ნაციონალური კულტურისადმი ერთგული სამსახურის გზით ამდიდრებდნენ საკაცობრიო კულტურის საგანძურსა (ალ. ბარამიძე, 1959: 165).

განსაკუთრებით შორეული ისტორიული ფესვები აქვს ქართულ-სპარსულ ლიტერატურულ ურთიერთობას. საქართველოში უძველესი დროიდან სცოდნიათ

სპარსული თქმულებები და ძველი სპარსული ლიტერატურული ძეგლები, რომლებმაც, ცხადია, საკმაო გავლენა მოახდინა ქართული ლიტერატურისა და ფოლკლორის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაზე (ალ. გვახარია, 1987: 5-12; დ. კობიძე, 1966: 69). როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, სპარსულ პოეზიას დიდი გავლენა ჰქონდა ქართველებზე და მისი საგმირო და სააშვიკო სიტყვიერება ქართველებს უყვარდა და შეჰხაროდა იმგვარადვე, როგორც თვით სპარსელები შეჰხაროდნენ (ივ. ჯავახიშვილი, 1948: 306).

სპარსული თხზულებების ქართულ ენაზე თარგმნას განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა XVI-XVIII საუკუნეებში – „ალორძინების ხანაში“. ამ პერიოდში ქართული ლიტერატურის წარმომადგენლებს სპარსული მწერლობიდან გადმოთარგმნა-გადმოღების გზით ბევრი შესანიშნავი თხზულება შემოუტანიათ ჩვენში. აქ, პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ სპარსელი პოეტის ფირდოუსის პოემა „შაჰ-ნამე“ – „მეფეთა წიგნი“. ეს თხზულება XII საუკუნეშიც ყოფილა ქართულად თარგმნილი, მაგრამ მას ჩვენამდე არ მოუღწევია და საჭირო გამხდარა მისი ხელახალი თარგმნა. ამ დროის ქართველობა, რომელიც შემოსეული მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში ხშირად სასწაულებს ახდენდა, სულიერ საზრდოს საგმირო ნაწარმოებებში მოთხრობილ ამბებში ხედავდა. ამბებში, რომლებიც, თავის მხრივ, გმირობისათვის – სამშობლოს დასაცავად ეძახდა ქართველ მამულიშვილებს. ამიტომაც, რომ ქართველებს უთარგმნიათ „შაჰ-ნამეს“ მხოლოდ მითურ-გმირული ნაწილი, რომელსაც ქართულად „როსტომიანი“ ეწოდება.

„როსტომიანის“ თარგმნა ორ პიროვნებას მიეწერება: დასაწყისიდან გოშთასბის მეფობამდე გაულექსავს სერაპიონ საბაშვილს, რომელიც ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა XV საუკუნის ბოლოსა და XVI საუკუნის პირველ ნახევარში, მეორე ნაწილი კი – ხოსრო თურმანიძეს XVI საუკუნის მეორე ნახევარში. სერაპიონ საბაშვილს ხელთ ჰქონია „შაჰ-ნამეს“ პროზაული თარგმანი და ის გაულექსავს, ხოლო ხოსრო თურმანიძეს პირდაპირ დედნიდან უთარგმნია. საბაშვილის ტექსტი დედანთან შედარებით რიგ თავისებურებებს ამჟღავნებს. კერძოდ, ზოგი ეპიზოდი შეკვეცილია, ზოგი კი – გავრცობილი. მეტი ადგილი აქვს დათმობილი საგმირო-საფალავნო ამბებსა და რომანტიკულ ეპიზოდებს. სამაგიეროდ, შემცირებულია გაჭიანურებული ამბების გადმოცემა. მისი თარგმანი მხატვრულად მაღალ დონეზე დგას. ხოსრო თურმანიძის თარგმანი თუმცა ზუსტად მიჰყვება დედნის ტექსტს, მაგრამ მისი ლექსი მდარე ხარისხისაა (ალ. ბარამიძე, 1940: 147; მ. თოდუა, 1995: 8).

„როსტომიანმა“ დიდი პოპულარობა მოიპოვა საქართველოში. თითქმის ყველა სახელი, რომელიც ამ თხზულებაში გვხვდება, ქართულ ეროვნულ სახელად იქცა. ასევე როსტომიც ხალხმა ეროვნულ გმირად აქცია. საინტერესოა კათოლიკე მისიონერის პატრი ბერნარდეს ცნობა, რომელიც მას XVII საუკუნის II ნახევარში გაუგზავნია რომში: „ქართველები თუმცა ძლიერ გონიერნი და კაცთმოყვარენი არიან, მაგრამ მიზიდულნი არიან ბეჟანიანისა, ბარამიანისა, როსტომიანისა და მათი მსგავსი წიგნების კითხვაზედ“ (მ. თამარაშვილი, 1902: 683). აქვე მოგვყავს ერთი მწიგნობრის მინაწერი, რომელიც ერთ-ერთ ხელნაწერშია დაცული: „ჰოი, მკითხველნო, ამ წიგნს ნუ დასცინებთ! თუმცა ვინ გულისხმიერად წაიკითხოთ, ჰპოთმცა ამას შინა ძველი ზნეობა და ზოგადი ჩვეულება ძველთა ქართველთა და გმირულნი მოთხრობანი, რომლითაცა ძველნი ქართველნი შთამომავლობათა ანდაზად დაუდებდიან და ამით მათ

შორის სიმხნესა და აზოვანსა სულსა განაღვიძებდიან და სასიბრძნოცა მრავალი იპოება“ (ალ. ბარამიძე, 1934: 4). ძნელია, ამაზე ლამაზად და ლაკონურად შეაფასო ეს შესანიშნავი ძეგლი, მისი მნიშვნელობა ქართული ლიტერატურის და ხალხის ისტორიისათვის.

ქართულ ლიტერატურაში, ისევე როგორც სპარსულში, გვაქვს „შაჰ-ნამეს“ როგორც ლექსითი, ისე პროზითი ვერსიები. ეს ვერსიები „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველების მიერაა შეთხზული. ისინი პოემის ამა თუ იმ გმირის, ანდა მის წინაპართა და შთამომავალთა შესახებ თხზავდნენ მთელ საგმირო-ეპიკურ ნაწარმოებებს, რომელიც „შაჰ-ნამეში“ ან სრულიად არ მოიპოვებოდა, ანდა შემოკლებული და შეცვლილი სახით იყო წარმოდგენილი.

„შაჰ-ნამეს“ ლექსითი ვერსიებია: 1) „ზააქიანი“, რომელშიც გადმოცემულია ზააქ-ფრიდონის შესახები ამბავი. იგი იწყება ეშმაკისაგან ზააქის ცდუნებით და თავდება ფრიდონის გამეფებით; 2) „უთრუთიან-საამიანი“, რომელშიც ამბავი გადმოცემულია ქაიუმარსის მეფობიდან ზაალის შობამდე და მის გარდაცვალებამდე. პროზითი ვერსიებია: 1) ფრიდონიანი, რომელშიც გადმოცემულია ზააქის, ფრიდონისა და მანუჩარის შესახები ამბები. თხრობა ზაალის შობამდეა მიტანილი; 2) „უთრუთიან-საამიანი“, რომელშიც იგივეა გადმოცემული, რაც მის ლექსით ვერსიაში: ამბები ქაიუმარსის მეფობიდან ზაალის გარდაცვალებამდე; 3) „წიგნი საამ ფალავნისა“. ამ ვერსიაში ამბავი იწყება ჭიმშედის მეფობიდან და მიტანილია ზაალ-როდაბეს რომანამდე. „შაჰ-ნამეს“ პროზაული ვერსიის საფუძველზეა გალექსილი „ზააქიანი“. მისი გამლექსავია იმერეთის მეფის მდივანი მამუკა თავაქალაშვილი. XVII საუკუნეში იგი ლევან დადიანთან ტყვედ ჩავარდნილა და იქ 1627 წელს გადაუნუსხავს „შაჰ-ნამეს“ ციკლის პროზაული მოთხრობა „უთრუთიან-საამიანი“ და ტექსტი ლექსად შეუწყვია. სპარსულიდან ზოსრო თურმანიძეს უთარგმნია და „როსტომიანში“ შეუტანია „ბარზუ ნამე“, რომელიც საკმაოდ დიდი მოცულობისაა. ბარზუ არის თურანის გმირი. ის შვილია როსტომის მიერ ვერაგულად მოკლული ძის ზურაბისა, თურანში გაზრდილი დედასთან. პირველი შეხვედრისას ბარზუ ამარცხებს როსტომს, მას მხარს მოსტეხს. მეორედ კი როსტომი ვერაგობით წააქცევს და ყელში დანას მიაბჯენს. ამ დროს გაირკვევა, რომ ისინი ბაბუა და შვილიშვილი არიან. როცა როსტომი სინამდვილეს შეიტყობს, ბარზუს სიზარულით და სიყვარულით მიიღებს თავის წრეში.

როგორც ჩანს, ჩვენმა წინაპრებმა იცოდნენ სპარსული ვერსიები. ისინი ცდილობდნენ მხედველობიდან არ გაეშვათ „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსიაში მოთხრობილი ამბები და, როგორც დ. კობიძე ამბობს, შეძლებისამებრ აქართულდებდნენ მათ და ამრიგად, ქართული ლიტერატურისკენ გზას იკაფავდა „შაჰ-ნამეს“ სხვადასხვა ვერსია (დ. კობიძე, 1975: 205).

„აღორძინების პერიოდის“ ქართულ ლიტერატურაში ფართოდ იყო გავრცელებული სპარსული ხალხური პროზაული ნაწარმოებები, ანუ დასთანები. დასთანები აღმოსავლური სათავგადასავლო ყანრია, საგმირო-ეპიკური ან რომანტიკული ხასიათის მოთხრობაა. საქართველოში სპარსული ხალხური პროზის გავრცელებას ხელი შეუწყო საქალაქო ცხოვრების აღორძინებამ, სავაჭრო გზების მოწესრიგებამ და აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ეკონომიკური ურთიერთობის აღდგენამ. ყველაფერმა ამან გამოიწვია თბილისში საშინაო ვაჭრობისა და ხელოსნობის განვითარება. სწორედ ხელოსნებსა და ვაჭრებს

შორის სარგებლობდა დიდი პოპულარობით სპარსული ხალხური დასთანები, რომელთაც ქარავენებს ჩამოყოლილი მოხრობელები ავრცელებდნენ. მარტივი სიუჟეტი, სადა ენა აჯადოებდა მსმენელს და ისინი ხალხში სწრაფად ვრცელდებოდა. როგორც დ. კობიძე აღნიშნავს, ისინი შესაძლებელია უფრო ფოლკლორის საკუთრებას წარმოადგენენ, ვიდრე მხატვრული მწერლობისას... თუმცა ასეთი ხასიათის თხზულებები განსაზღვრავენ გარკვეული პერიოდის მხატვრული ლიტერატურის ხასიათს, მის ტონსა და მიმართულებას (დ. კობიძე, 1969: 201). ასეთი დასთანები საქართველოში XI-XII საუკუნეებშიც ვრცელდებოდა, მაგრამ ისინი განსაკუთრებული ინტენსივობით ითარგმნება „აღორძინების პერიოდში“. XVI-XVIII საუკუნეებში ქართულად ითარგმნა სპარსული ხალხური პროზის შესანიშნავი ძეგლები: „ბახთიარ-ნამე“, „ბარამგულანდამიანი“, „მირიანი“, „სეილანიანი“, „ყარამანიანი“, „სირინოზიანი“, „ვარშაყიანი“ და სხვა. საგმირო-საფალავნო, სამიჯნურო და დიდაქტიკური ჟანრის ეს ძეგლები დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ ქართველებში. საინტერესო სიუჟეტი, დახლართული ინტრიგა, მოქმედების განვითარების დინამიკა მსმენელში დიდ ინტერესს იწვევდა (ალ. გვახარია, 1973: 119).

„სეილანიანი“ ქართულ მწერლობაში ეწოდება სათავგადასავლო-სადევგმირო ხასიათის ვრცელ თხზულებას, რომელშიც მთავარი ადგილი უჭირავს უძლეველი გმირის, თურქესტანის მეფის ვაჟის სეილან საჰიბუირანის ფათერაკებით აღსავსე საბრძოლო და სამიჯნურო თავგადასავალთა აღწერას. ეს გმირი ამარცხებს უამრავ ფალავანს, ელეტს დევებსა და ჯადოებს და სხვადასხვა საგმირო საქმეებს ჩადის. თხზულება თავდაპირველად ინდურ ენაზე ყოფილა დაწერილი. სპარსულად უთარგმნია ვინმე დავრიშ სეიდს, ხოლო ქართული თარგმანი ეკუთვნის იოანე ბაგრატიონს, რომელსაც ის გადმოუღია 1791 წელს.

„ყარამანიანი“ ვრცელი საგმირო-საფალავნო მოთხრობათა კრებულია. მასში აღწერილია ყარამანისა და მისი შვილიშვილის ქუჩუკ-ყარამანის ფანტასტიკური თავგადასავალი. სპარსული ვერსია ეკუთვნის „შაჰ-ნამეს“ მიმბაძველს აბუ თაჰირ ტარსუსს. ყარამანი შვილია მეფე თეიმურაზისა და ამავე დროს, ერანელთა მეფის უშანგის სწორუპოვარი ფალავანია. თხზულების მიხედვით, ის კლავს ისფანდიერს („შაჰ-ნამეთი“ მას როსტომი კლავს). ეს თხზულება ქართულად უთარგმნია ერეკლე II-ის სიძეს, სახელგანთქმულ სარდალს დავით ორბელიანს. მას ირანიდან ჩამოუტანია „ყარამანიანის“ ხელნაწერი და გადმოუთარგმნია 1762-1774 წლებში.

„სირინოზიანი“ სარაინდო რომანია. მასში აღწერილია რაინდული ყოფისათვის დამახასიათებელი ყველა ელემენტი. მთელი რიგი ნიშნებით „სირინოზიანი“ ტიპური სადევგმირო ნაწარმოებია, რომელიც შემკულია ჯადოსნური და ფანტასტიკური თავგადასავლებით. თხზულება ქართულად თარგმნილია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. მთარგმნელი უცნობია.

„ვარშაყიანი“ საგმირო-ფანტასტიკური დასთანების ვრცელი კრებულია. მასში მოთხრობილია რამდენიმე თაობის ფალავანთა საგმირო თავგადასავლები. ქართულად თარგმნილია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. მთარგმნელი უცნობია.

ბოლოს, თამამად შეიძლება იმის თქმა, რომ ამ ქართულ ვერსიებს დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც საკუთრივ ქართული, ისე სპარსული ლიტერატურის კვლევის საქმეში.

დამოწმებული ლიტერატურა

- აღ. ბარამიძე, 1934 – აღ. ბარამიძე, ფირდოუსი და მისი „შაჰ-ნამე“, ტფ., 1934.
 აღ. ბარამიძე, 1940 – აღ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბ., 1940.
 აღ. ბარამიძე, 1959 – აღ. ბარამიძე, თეიმურაზ II-ის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესახებ, ლიტერატურული ძიებანი, XII, თბ., 1959.
 აღ. გვახარია, 1973 – აღ. გვახარია, სპარსული ხალხური პროზის ისტორიიდან, თბ., 1973.
 აღ. გვახარია, 1987 – აღ. გვახარია, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობების სათავეებთან, სპარსულ-ქართული ცდანი, თბ., 1987.
 მ. თამარაშვილი, 1902 – მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902.
 მ. თოდუა, 1995 – მ. თოდუა, ფირდოუსი და მისი „შაჰ-ნამე“, ქუთაისი, 1995.
 დ. კობიძე, 1966 – დ. კობიძე, აბდ ორ რაჰმან ჯამი, თბ., 1966.
 დ. კობიძე, 1969 – დ. კობიძე, სპარსულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობანი, III, თბ., 1969.
 დ. კობიძე, 1975 – დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1975.
 ივ. ჯავახიშვილი, 1948 – ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1948.

NELI UGREKHELIDZE

HEROIC EPOS IN GEORGIAN LITERATURE
OF THE RENAISSANCE

The Georgian-Persian literary relations have a long, rich history. However, special attention was given to the rendering of the Persian literature into Georgian during the 16th–18th centuries of the Renaissance period. It is well-known that the beginning of the 16th century witnessed a slightly better political and economic situation in Georgia which led to the revival and development of cultural and literary activities.

During this period numerous literary monuments were translated into the Georgian language. The rendering of heroic literature into Georgian represents an important part of the translated materials.

First of all, we should mention the *Shahnameh of Ferdowsi* and its various versions. The *Rostomiani* is the Georgian translation of the *Shahnameh*.

The following Persian prosaic folk stories – dastanis of heroic nature were translated during the same period: *Karamaniani*, *Seilaniani*, *Varshukiani*, *Sirinoziani*, etc.

**მამია შალავა,
ნანა ცაცხლაძე**

**სამხრული მეტყველების დიალექტური
დიფერენციაციის ლინგვისტური საფუძველი
(საკითხის დასემისათვის)**

უკანასკნელ ხანს ქართულ ენათმეცნიერებაში დაისვა ტაოური, კლარჯული და შავშური კილოების გამოყოფის საკითხი. აღნიშნულია, რომ თითოეული მათგანი ავლენს ფონეტიკურ, გრამატიკულ და ლექსიკურ თავისებურებებს, რაც ქმნის მათი ცალკე დიალექტებად გამოყოფის საფუძველს. დასახელებული დიალექტები აქარულთან ერთად ქმნიან ქართული ენის დიალექტთა სამხრულ ჯგუფს. მათ უწოდებენ სამხრულ კილოებს ან სამხრულ დიალექტებს. ზოგადად სამხრულ მეტყველებასაც უწოდებენ ქოროხის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებას.¹

კლარჯული კილო ისტორიული კლარჯეთის მკვიდრთა მეტყველებაა. მისი გავრცელების ძირითადი არეალი ქოროხის ხეობის ქვემო წელია. ძველი კლარჯეთის უმეტესი ნაწილი დღეს თურქეთის რესპუბლიკაში, ართვინის ილის (გუბერნიის) ბორჩხის, ართვინის, მურღულისა და არტანუჯის ილჩეებშია (რაიონებში) მოქცეული. სამი სოფელი: მირვეთი, ქვემო მარადიდი და კირნათი (აქარის არ, ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი) საქართველოს საზღვრებშია. მკვიდრი ძველი კლარჯების ჩამომავლები არიან, მათი მეტყველება კი კლარჯულია.

ისტორიული შავშეთი მთლიანად თურქეთის სახელმწიფო საზღვრებშია. ის შედის ართვინის ილის შავშათის ილჩეში. შავშეთის ნაწილად მივიჩნევთ მაჭახელსაც, რომლის ნაწილი, ზემო მაჭახელი, თურქეთის რესპუბლიკის ადმინისტრაციულ საზღვრებშია. ნაწილიც, ქვემო მაჭახელი – ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის (საქართველო, აქარის არ) შემადგენლობაში.

ტაოური კილო გავრცელებულია ისტორიულ ტაოში (სოფლები: ჭილათი, ელიასხევი, ბალზი, ცუცყკარი, ქვაბაიკარი, ხევეკი, ბინათი...).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ მუშაჯირ აქარლებს, შავშებსა და კლარჯებს სოფლები შეუქმნიათ თურქეთის რესპუბლიკის სხვადასხვა პროვინციაში და დღემდე დაუცავთ წინაპართა ენა, ფოლკლორი და ყოფა. მუშაჯირთა შთამომავლების ქართული მნიშვნელოვანი წყაროა სამხრული დიალექტების შესასწავლად (მ. ფალავა, 2015: 123-156; მ. ცინცაძე, მ. ფალავა, 1998: 5-6).

ჩვენი მიზანია, გამოვკვეთოთ ტაოური, კლარჯული და შავშური კილოების გამოყოფის გრამატიკული საფუძვლები

ტაოკლარჯული კილოების კლასიფიკაციისათვის იხილეთ: შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაჯირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადისერტაციო მაცნე, თბ., 1995: 2; შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, წიგნი მეორე, ბათუმი, 2016: 10-11; ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, I, ქუთაისი, 2005: 75-76; ტ. ფუტყარაძე, ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შენადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები. სამეცნ. ყურნ. ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, IV, თბ., 2015: 11-17...

ფონეტიკური თავისებურებანი. საგანგებო ყურადღებას იქცევს ტაოური კილო: აქ გვხვდება როგორც მარცვლიანი, ისე უმარცვლო უ: თუალებისა; ჭკუები; ძალუან; შეგუაყვარე, აძუეფს, ბეური... მაგალითად: ნუ მიძახი, შენი თუალებისა! (ტაო, 172); ჭკუები რომ ერთი იქნება, თივებზეც, შეშებზეც დეფოლება (იქვე, 172); ესენი ჩუენია (იქვე, 166); შეიდობით, ძალუან შეგუაყვარე თავი (იქვე, 181); ქალი ძროხებ აძუეფს (იქვე, 165); ამის ბაბომა ბეური ლექსი იცის (იქვე, 157); საქონელ აძუეფს, წველავს, ის არის (იქვე, 147).

ვე კომპლექსი ტაოურში ოს გვაძლევს (ეხოწებიან, ჩონი, ხოწნები, ქომოდამ), ვი>უ (ფაფაზისთუნ, ასკერებითუნ, გამოცხოებითუნ). გვაქვს უმლაუტის მსგავსი მოვლენა: ვე>ო ღმერთ ეხოწებიან, კი აქო ნაწოლი გულისთუნ ჩონი ხოწნები გეფონეო (ტაო, 150); აქ ქომოდამ არიან (იქვე, 156); ღმერთ ეხოწებიან, ედკრიფვიან. წველენ (იქვე, 147)... ვი>უ: უთქვიან იმ ფაფაზისთუნ ასე (ტაო, 146); ასკერებითუნ, პური გამოცხოებითუნ ქერი და თივა-ქუავი არ დეტიე (ჩვ. 170) (მ. ფალავა, 2002: 66-74).

ასიმილაციის საფუძველზე ბგერის დავიწროება აქ ხშირია: მოზობელი, აქოვრობაში...

ტაოურს ახასიათებს სიტყვაში ხმოვნის ჩართვა: ქილიავი, სიქელი... ქილიავი არის ყუთელი (ტაო, 180); დიკი ფქვილიდამ სიქელ ცომ გაასუქებენ (იქვე, 180)...

სიტყვაში ხმოვნის ჩართვა დასტურდება სხვა სამხრულ კილოებშიც.

ტაოურში გვაქვს ტონური მახვილი, რომელიც სიტყვას ყოველთვის მოუდის ბოლოდან მეორე მარცვალზე: მოვი'და, ხე'დავ...

ნაშთის სახით ტონური მახვილი სხვა სამხრულ კილოებშიც დასტურდება (მ. ფალავა, 1997).

გრამატიკული თავისებურებანი. სახელთა ბრუნება. შავშურში მოთხრობით ბრუნვაში გვაქვს ბრუნვის ნიშნის სრული, არქაული ვარიანტიცა და ნ' მოკვეცილიც: მან//მა:

დრომან გედუდარა (შავშ.). ძველებმან იცოდნენ (იქვე); მისმა დედამა, მამამა არ მოდიან სოფელში (იქვე); ახლა მიმიტანა ბაღანამა (იქვე); დედმა მასწავლა (იქვე).

გამოკვეთილია ასევე სავრცობი ა-ს გამოყენება. სხვა კილოებში ამგვარი რამ არ დასტურდება: ღმერთსა ეწყინა (შავშ.); აქ ფუში არ უძლება კაცსა (იქვე); ერთი წლისა უკან ქირვას დააყენებენ (იქვე).

ტაოურ კილოში თანხმოვანფუძიანი სახელები ძირითადად შეკუმშულია: მანქნით, პარხლის... მაგალითები: პარხალში მანქნით ავალთ (ტაო, 172); პარხლის წყალი აქეთვე მოვა (იქვე, 170); აქა იწურვის წყალი, პარხლის წყალი (იქვე, 171)...

აქ უკუმშველი ფორმები საზოგადოდ ცოტაა: დედოფალის, გელები... თამარ დოდოფალის ვსწერთ? (იქვე, 173); იქიდამ ჩომოვლენ გელები (იქვე, 171)...

შავშურსა და კლარჯულში თვალში საცემია უკუმშველობა: წყალის, წყალები, ცხვარის, მგელები, მანგალის, სოფელიდან, ყურძენის, სომეხები, ბებერები: მაგ.: ყურძენის წვენით ღვინოს აკეთებენ (კლარჯ.); ეს სოფელის პროფესორია (იქვე); მაყარის სახში მისლამდე მახარობელი მივა (იქვე); სტუმარები მოხვალთ (შავშ.); ამას წამალადაც ხმარობენ (იქვე).

შეკუმშული ფორმები იშვიათია: **სტუმრები, ახლები, მუსლიმნები...** თელი **მუსლიმნები** არ ლოცულობენ (შავშ.); **ახლებმა** არ იციან (იქვე).

ზოგჯერ შეკუმშული და შეუკუმშავი ფორმები ერთმანეთის გვერდიგვერდაა ერთ წინადადებაში: **ნიორით და კაკლით შეანელებენ** (ისკები); აქ თათარები ყოფილან, **თათარები** გუუდევნიან (კლარჯ.).

ხმოვანფუძიანი სახელები. ტაოურში, კლარჯულსა და შავშურში კვეცადი ა'ფუძიანი ზოგი სახელი ებ'იან მრავლობითში ორ ეს იჩენს: **თეები, გზეები, ხოჯეები, ყანეები.** მაგ.: **ბევრი ქილისეები არი** (ტაო, 181); ეს **ღელეები** ქორუხ შუუერთდება (იქვე, 178).

გვხვდება დისიმილირებული ფორმებიც: **თხიები, ქვიები, თიები, ბახჩიები, ხოჯიები.** მაგალითები: სირთიდამ რომ გადახედავ, **ქვიებია** (იქვე, 173); ძველათ აქ მამის **ღელიები** როგორ ჩამოიდენ (იქვე, 147); **ბახჩიებია** ამ თერეფში (იქვე, 147)... შავშურში ამგვარ ფორმათა ანალოგიით თანხმოვანფუძიანი სახელიც გვხვდება: **ახლა წყლიები** მიგვიყვანეს.

ხმოვანფუძიანი კვეცადი სახელები ტაოურ კილოში ძირითადად უკვეცელია: **ქობადამ, აქარადამ...** კლარჯულში არსებითი სახელი **ღვინო უკვეცელია:** **ქობადამ** უნდა წებვიდე ხევექ (ტაო, 162); ჩვენი **ღელიები** ყოფილან იშტე **აქარადამ** მოსული (იქვე, 147); ჩვენი **ღელიები** **აქარადამ** მოსულ არიან (იქვე, 151). ასეთივე სურათია კლარჯულშიც: **სიმღერას** დარდი არ მაქ; ყანა **ღელეს** ძირშია; ხეს სახლია.

კლარჯულსა და ტაოურში ნათესაობითსა და მიცემითში ბრუნვისნიშნისეული ს თანხმოვანი ხშირად დაკარგულია: **მთებ** ვხედავ. **ღელი** წყალი, თი თავში ტბა არი (ტაო, 176). ანალოგიური ფორმები დასტურდება ზემოაქარულშიც.

კლარჯულსა და ტაოურში თანხმოვანფუძიანი მსაზღვრელის საზღვრულთან ბრუნების ვულგარული სახეობა გვაქვს: **ჩემ მამამს ღელად, მაღალ ხმითი, დიდვან კასრებით, ოთხი მარცუალ... ოთხი მარცუალ გამედლებენ** (ტაო, 181)... **ჩემ ერთ არაბას აქ'ნა მეეცადნა** (იქვე, 172); **ჩემ მამამს ღელად** იმსოდ იქა ყოფილა (იქვე, 146); **მაღალ ხმითი** ილაპარიკებენ, იხვარათებენ (იქვე, 175); **დიდვან კასრებით წამოვლებთ** ვოტკას (იქვე, 146)...

ტაოურსა და შავშურში ხანდახან სახელობითი ბრუნვის ნიშანიცაა დაკარგული: შირანში ასკერობად იგება **ჩემ ბიჭი** ირანთან (ტაო, 165); **ჩემ ბაბოდ** ღვესახლა (შავშ. ბაზგ.); **ჩემ პაწად** გოგო მებნევა (შავშ. ბრ.)...

ზმნა. პირის ნიშნები. სამხრულ კილოებში გამოკვეთილია სუბიექტური მეორე და ობიექტური მესამე პირის ნიშანთა მოქარბებული ხმარება. ტაოურში დასტურდება ჰემეტი და სანნარევი ფორმები: ის ხალხი მოიკრიფებიან, გამუალთ აქა, **დავჰკლავთ, დავჰჭრით.** ადულებენ, **იმა შევჰქამთ** (ტაო, 147); გევდეთ და **დავჰკლათ** ყურბნები (ტაო, 151); იმ ცხოვრებ **დაჰკლვენ** (იქვე, 147); **დაჰკრიბავ, მეიტან, ჰინძაში ჩაჰყრი, ფეხებით შესდგები** (იქვე, 181); ქალები **ზროხებ მოსწველენ** ვინახავთ (ტაო, 160); **დაჰკრეფენ, გაჰყიდიან** ეზრუმ (ჩვ. 181); **ტაბანი მოვჰკვეთო, ვიტყვი** (ჩვ. 181); **თურქები** მოდიან, ჩვენდა **დაგვჰკლან** (ტაო, 147); ჩუენ **დავჰცინით** იმათა (ჩვ. 173); **კიდევ დაჰწერე** (ჩვ. 171); **ქალები ზროხებ მოსწველენ** ვინახავთ (ტაო, 160); ყაიმალში ყველ **ჩაჰყრი** (ჩვ. 180); **შეჰკმაზავ, შეჰდღეფ** ფურუნში (ჩვ. 180); მე ერთი **მოვჰქალი** (ტაო, 163); **მერე მოვჰკრეფავთ** კაცებ ბიჭის თერეფიდამ

(ტაო, 164); ზამთარ გათოვდება, ვაქუმთ იმას (ტაო, 164); იმათ გელი-მელი ვერ მეეწევა, ვერ შესჭამს (ჩვ. 175).

ხანმეტი და ჰაემეტი ფორმები შავშურშიც დასტურდება: შევხკონავთ, ხქონდა, მოჰკლავ... გვხვდება კონტამინირებული დაწერილობაც: მიჰსცემდი, მოჰსწველდი... ფხალსაც მოჰხარშავ, დაჰკებავ (ზობ.); ჩალსაც შევხკონავთ (ბაზგ.); აჰწონავ ერთ ემესა (ჩაქ.); არ სწყველო არვის (იფხ.).

გვხვდება უნიშნო ფორმებიც: ქვია, ქონდა, ყავდა: სასაფლაო არა ქონია (შავშ.); ამას სონერი ქვია (იქვე); გათხოვილი ყავდა (იქვე).

შავშურში მესამე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში გამოკვეთილია -ან სუფიქსის უნიფიკაცია: მიღევან, ესმიან: მიღევან გოგოს ნათესავები (სვირ.); ამათ ესმიან (მან.). -თ სუფიქსის ნაცვლად უნდა ზმნას ორმაგი -ან დაერთვის: უნდანან. ეს ფაქტი ყველაზე მეტად გამოკვეთილია კლარჯულში. ჩანს აქარულშიც. თქვენ გურჯი მღერა გინდანან? (უსტ.); ბევრი რახცა უნდანან (ჩაქ.).

შავშურში მყავს ზმნაში არ არის ს: მყავ: დედაბერიც მყავ აგზე (უსტ.); აქ ერთი მეზობელი მყავ (მან.)...

კლარჯულში მაქვა ტიპის ფორმები ჰარბობს: პანსიონი გაქვა? (კლარჯ. 263); შიშა მაქვა, საკმელი მაქვა (იქვე, 271); ლაბარაკის ჩინები არ მაქვა (იქვე, 250); გარგნები მაქვა (იქვე, 249); გაგონილი მაქვა, იქ არი (იქვე, 265); რამსოღ გული აქვა (იქვე, 250); კვერცხები მაქვა (ნიგ. 145); 7 დღე მე მაქვა (იქვე, 144); თვალი მაქვა კიდენ მიწვეაზე (იქვე, 161)...

ტაოურსა და კლარჯულში ხშირია ინკლუზივ-ექსკლუზივი: მემამებიან, მოქვეწონან, მეტყვიან, მიყვარან, მაქვან, მეზარებიან: მათი ლაბარაკი რომ არ მემამებიან, დავპცინით იმათა (ჩვ. 173); ჩუენი თავი მოქვეწონან (ჩვ. 173); ისინიც ჩუენ მეტყვიან (ჩვ. 174); ბათუმის ხალხი ძალუან მიყვარან (ჩვ. 178); ჯარი მაქვან (ჩვ. 180); მეზარებიან დათესვა ჩვენა (ჩვ. 177); დედაც გურჯი მყავდენ და მამაც (ჩვ. 178)...

ტაოურში წყვეტილში სუბიექტური მესამე პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში ძირითადად -ეს გვხვდება. რაც ძველი ქართულის ნორმას: ერმენებიც ისხდეს, ხევნგში იჯდეს (ჩვ. 178); ყაზიალი ეიღებდეს, გეღეიტანდეს ჯორით (ჩვ. 174); ქალებიც იყვნესა, კაცებიც იყვნეს (ჩვ. 175)...

ანალოგიური ფორმები დაჩნდება ქობულეთელ და მაჭახლელ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაშიც.

ტაოურში წყვეტილში სუბიექტის მრავლობითობა გადმოიცემა -ენ სუფიქსით: ზოვლი დევჩვიენით ამასა (ჩვ. 170); დედალენით? (ტაო, 158); აქ დევბადენით, აქ გევზარდენით და კაი გუეჩვენება ჩვენი ადგილები (ტაო, 150)...

ტაოურსა და კლარჯულში დასტურდება დედნახევი ტიპის ფორმებიც. მეორე სერიაში დასტურდება ევ'იანი ზმნები: უთხრეს ფადიშაჰსა, ეს ბერი დეგქირევითო (ჩვ. 175); ეგ გუდა თქვენ ეყიღევით (ჩვ. 175); დედნახევით, ფენა კაი დასანახველია (ჩვ. 172); ახლა გავაგდევით (ტაო, 164); აღით სოფელში და ქამევით (ჩვ. 181)...

ამავე მწკრივში მხოლოდითი რიცხვის მესამე პირში აზ ნაცვლად -ო დადასტურდა: ჩუენ სოფელში ერთი ღარქი მოკდო (ჩვ. 170)...

ამავე კილოთა თავისებურებაა II კავშირებითში მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში ეს ნაცვლად ოს გამოყენება: შეშინდონ, მოქცოს, ამოვლონ, წევდონ: თქვენ შომოქხედე, არ შეშინდონ-მეთქი (ჩვ. 171); ღმერთმა მშვიდობა მოქცოს ყველასა (ჩვ. 172)...

თემის ნიშნები. სამხრული კილოებისთვის დამახასიათებელია თემის ნიშანთა უნიფიკაცია, კერძოდ, -ავ თემის ნიშანი დაერთვის ერთთემიან და ფუძედრეკად ზმნებსაც: ვიჭირავთ, ვყიდავ, გამოქრავ, ვკრიბავთ... თევზებ არიან, ყოლამფრით ვიჭირავთ (ტაო, 153); იქ ბევრ ვყიდავ, მოაკეთონ კარგა (ტაო, 155); იმ კილდე თუ გამოქრავ, მოქცემთ (ტაო, 147); არა ვჭყიდავთა, ეილა დათვები ჭამენ (ტაო, 164); ჩაირსა ვკრიბავთ, ძროხებ ვინახავთ (ტაო, 160)...

შავშურსა და კლარჯულში -ავ თემის ნიშანი -ამს ცვლის: მიაართავს, ურტყავს, შესვავს, დგავს, აართავს: ჩემი ბიჭი ღვინოს არ სვავს (კლარჯ. VI, 254); შინავრები ალთუნ დააბავს (ნიგ. 167); გოგოს საქმელ მიაართავვენ (კრებ. VI, 267); ამის მემრე ბეტონ დავასხავთ (ნიგ. 149)...

ტაოურში ხშირად გვაქვს -ამ თემატური ნიშანი -ავის ნაცვლად: შევდლობამ, ააღუღამ... ერბო შევდლობამ, ხავიწ იქამ (ჩვ. 177); სადღვებელიდამ მოღღვებამ (ჩვ. 180); ყაიმალ ააღუღამ (ჩვ. 180); დასდგამ ოჯალზე, აღუღამ (ჩვ. 180)...

კლარჯულში -ებ თემის ნიშანი ცვლის სხვა თემის ნიშნებსაც: დააბებენ, გატებებენ, კლებენ, მეაბარებენ. მაგ.: ყაჭვეს სმენ, ნახებენ (ლივან. 321); სიმინდ დავთესებდით (ნიგ. 170); კევი ღეჭებდა, ღეჭებული გადაყლურწებდა (ნიგ. 144); ყურანს იკითხებენ (კლარჯ. VI, 252).

ზოგჯერ -ობ თემის ნიშნის მონაცვლე -ებ -ევს იძლევა: გამუაცხევდით. -ი/-ავ: მობილი იმა ყიდავს (კრებ. VI, 270).

აქვე -ი თემის ნიშანი ცვლის -ავს: მოკლის, მოხნის, უკრის. მაგ.: ბერი ხარის რქამან მოხნისო (კრებ. IX, 176); გარმონი უკრიდა (ნიგ. 143)...

ავთემისნიშნისანი ზმნები თემისნიშნისეულ ხმოვანს მეტწილად იკვეცენ: საწურავში გაწურვენ, შესჭამენ (ჩვ. 180); ისინი მუუკლავენ (ტაო, 147); ქართულებ როგორ უკითხვენ? (ტაო, 65)...

-ავ და -ამ თემისნიშნისანი ზმნები უწყვეტელსა და მასზე დაფუძნებულ სხვა მწკრივებში -ევ, -ემს გვაძლევენ. ეს წარმოება მეტად გავრცელებულია შავშურში: სიმინდ ფქვევდა (ჩაქ.); სძინევდა ოდაში (ბაზგ.); ისიც ასე სწერევდა (მაჩხ.).

ტაოურში -ვიდ/-მიდ-იანი ფორმები ქარბობს, მაშინ როცა შავშურსა და კლარჯულში -ევდ/-ემდ-იანებია გავრცელებული: ვერძ დავკლიდით (ტაო, 154); აქ ირანელები იყვნეს, უშექროს სმიდეს (ტაო, 154); იმის ქომოთყე ფებდაფებ წევდოდით, ცხენიდამ ჩამომსმიდა (ჩვ. 173); ჩევცმიდე ყაზაღსა, არ შემცივა (ჩვ. 177)...

მეტად საინტერესოა ტაოური ფორმები: დავკაფიდით, დევმალოვდით: ძველათ ნეკერ დავკაფიდით, ფურცელი დაკაფე, დაჯობე (ტაო, 152); ღლისი ტყოვნარში დევმალოვდითო, ღამი ჩამოვდოდით (ტაო, 147)...

-ავ თემისნიშნისანი ზოგი ზმნა -ი თემის ნიშანს დაირთავს: მოხნის, მოკლის, უკრის. კლარჯულის გამოკვეთილი თავისებურებაა -ილ/-ულ სუფიქსთა განაწილება საობიექტო მიმღებებში. ამ სუფიქსთა მონაცვლეობა ისტორიული ფაქტია, მაგრამ დასახელებულ კილოში -ილ იჭერს -ულის ადგილს: მოკლილი, მოხრაკილი, დადებილი, ჩაფლილი, დარგილი, ჩაჭიხტილი, დასახლილი...

ზოგჯერ ამგვარ ფორმათა ახსნა შესაძლებელია აწმყოს ფუძის თავისებურებებით: კლის, ისვენის, ფლის... (ნ. ცეცხლაძე, 2014).

კლარჯულში -ევ თემის ნიშანი აწმყოსა და მყოფადშიც დაჩნდება: ზიდევს, აკოჭევს, ძინევს (კირნ.-მარად.), დაბრისევ... მ. ცინცაძემ და მ.ფალავამ მაჭახლის ხეობაში მოიპოვეს ძვირფასი მასალა, დაადასტურეს -ევ და -ემ თემისნიშნის ფორმები აწმყოში: ვზიდევ და ვერ გავათავე; ხედევ, რას წერავს? დიდ აკოჭევ, ე რა არი კოვ? ბაღანას ძინევს (კირნათ-მარადიდი; მ. ცინცაძე..., 1998: 71). მაჭახლურის მასალები ამართლებს არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისს -ევ/-ემ სუფიქსთა ყველა მწკრივსა და პირში გამოვლენის შესახებ. ანალოგიური ფორმები (ფქვევენ, კენკვევენ, კითხვევენ) მანამდე ზემოიშვრულში გამოავლინა ქ.ძოწენიძემ, ოღონდ მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის შესაშვ პირში.

-ევ დასტურდება ძველი ქართულის ისეთ მიმღობებშიც, რომელთა ამოსავალ პირიან ზმნებში -ავ საერთოდ არ გვაქვს. ესენია ნაქმნევი და ნასყიდევი.

როგორც ჩანს, -ევ სუფიქსი ზმნური ფორმიდანაა გადაყოლილი. ამრიგად, არნ. ჩიქობავას მოსაზრებას ამტკიცებს კლარჯული დიალექტის მონაცემები ზემოიშვრულთან ერთად, რომ -ევ და -ემ თემის ნიშნები პირველადია, ისინი დამოუკიდებელი თემის ნიშნებია. ზ. სარგველაძე ასეთ ფორმებს სამწერლობო ქართულში სამხრული კილოებიდან შესულად მიიჩნევს.

-ებ//ავ მონაცვლეობა კლარჯულში დასტურდება კაუზატივის, შუალობითი კონტაქტის ფორმებშიც: გააცინავს, დააყენავს, აცემიავს, გაგატეხიავს, ატირავს, დაგაწერიავს...

თელი დაგაწერიავ (კრებ. VI. 264); შიშის კოვზ გაატეხიავს (ლივან. 221); გადაწყებიავ, ბახანუმ (ნიგ. 146); მარუნიავს იქ (ნიგ. 144)...

-ავ დაერთვის მწკრივში ფუძემონაცვლე ზმნებსაც: გითხრავ, ვიქნევდით: ვიცოდე, გითხრავ (კლარჯ. VI. 263)...

ზმნისწინები. ტაოურში თვალში საცემია ზმნისწინთა თავისებურებანი: ვლინდება ჩა>ჩო, წა>წო, და>დო, შემო>შომო/შუმო, გა>გო//გე ვარიანტები: წოუდიან, ჩოუფლიან, დოუმალავან, შოუტოლეფ, გოურევ, გომოჩნდა, ჩომოვდენ. ტაოურსა და შავშურში დასტურდება მათარიან, მათასხამენ, შათასწავლებდით, მათქვან, მათხტები, მამპარეს, გამამიყვანა... ფორმები.

ოქრო ქონებიან, ვერ წოუდიან, ჩოუფლიან მიწაში, დოუმალავან (ჩვ. 171); გოუდენიან ერმენები აქედამა (ჩვ. 171); მემრე შოუტოლეფ მიორე ქალებსაც (ჩვ. 180); შოუტოლებ მიორე ქალებსაც (ჩვ. 181); ბექმეზი თუთილამ გომოა (ჩვ. 180); ცერცვ და ქერ გოურევენ, გომოქვენ წისქვილში (ჩვ. 180). აღარ გეგიშვებენ, სტუმარი იქნებით (ჩვ. 173). შუმუტყორცნა, თან მაადარა (ჩვ. 175)...

შავშურში წა- ზმნისწინი გამოიყენება მის ნაცვლად (წავდივარ), მა- – მოს (მაატყვილეფ, მათბარვი). გა- – შეს (გავწუხდე, გავპირდი), შა- შეს (შამოი, შამიყვანს). ჩე- ჩა'ს ნაცვლად (ჩეგისხა).

ახლანდელს შენ ვერ მათყვილეფ (ხევწ.); სოკო ბილა მათქვან (ბაზგ.); ხეს მათხტები (წეთ.); მამპარეს ძალდი (ჩაქ.); გამამიყვანა წყალი (ხევწ.). მეც წავდივარ (ზაქ.); ქალაქებში ვერ წადიოდენ (ჩიხ.); სიძე წადის და მოდის (მან.)...

ზმნისწინისეული ა ხმოვნის დავიწროება კარგად ჩანს ტაოური კილოს რთულ ზმნისწინებში:

ეიგერ გომოჩნდა მახათეთი სოფელი (ჩვ. 171); აქიღამ ჩომოვდენ სოფელი კუბრეთი (ჩვ. 171); წყალი ჩომოლიოდა აქედამ (ჩვ. 172); ჩუნა ამ სოფლიდამ გომოსულნი ვართ (ჩვ. 171); ეს ქარაფი არ ჩომოწვეს ჩვენზედ (ჩვ. 172); არაბაის ყაიშსა გომოჭირება უნდა, გომოჭირება (ჩვ. 172); რით გომოთხარეს, არავინ იცის (ჩვ. 176); იქედამ წყალი წომოა, ქოროხაქეთ ჩომოა (ჩვ.173); გზევნარი ასე მომშლილი მგონებოდა, არ წომოვდოდი (ჩვ.172); მე იქ ვერ წომოვალ (ჩვ. 171); გახსნავ ლავაშებ, საჯზე გომოაცხოზ (ჩვ. 180); წეილეფ, გომოფქვევ წისქვილში (ჩვ. 180); გომოცხვება, აადულ შერბეთ, მოსიქლო შერბეთ დაასხამ (ჩვ. 180); დაძდვამ ცეცხლზე, აადულეფ. გომოა ტკბილი (ჩვ. 180)...

აქვე დასტურდება აღმოსავლური დიალექტების მსგავსი ზმნისწინთა სახეცვლილი ფორმები: კაკალ მააყრიან, ერბოს მაასხამენ, იქნება ქადა (ჩვ. 180); კაი იქნება, გურჯის იაზ შაასწავლებლით ბაღვებსა (ჩვ. 179); მაწონ შააყენებ, ნაწველ აადულამ, მუურეც ერბოში (ჩვ. 179); ბევრი ქი შააყენებ, შედლობავ (ჩვ. 180); შიგან ჩადებენ, ერბოს მაასხამენ, იქნება ქადა (ჩვ. 180); აადულ შერბეთ, მოსიქლო შერბეთ მაასხამ (ჩვ. 180)...

გვარი: ვნებითი გვარის ზმნათა დაბოლოება სამხრულში ძირითადად არქაულია: გეშინის, მეიხარშვის... დაო, ახლაც ხომ არ გეშინის? (ჩვ. 170); აყირო მეიხარშვის... (ტაო 166)...

ტაოურ კილოში შემონახულია ნარიანი ვნებითის ფორმები: დავდგნეთ, დასხნეთ, დავჯნეთ (ტაო. 154); დავსხნებით, ერთი ღენჭი მყავს (იქვე, 155); ხალხი დამსხნარან (იქვე, 158); სხენან და ბრუნვენ (იქვე).

შავშურში ხშირია პრეფიქსული წარმოება: გეეთხვა, გეეხარა, მეემშევა, დეესახლა, გეეჩქარე... წყალსიმერში გევეთხვე (წეთ.); ვინცხას მეემშევა, ჭამოს (ჩაქ.); ჩემ ბაბოი დეესახლა (ბ.); გეეჩქარე, ცქვიტაჲ წადი (ნიოლ.)...

აქ ზოგჯერ ენაცვლება ერთმანეთს ვნებითი გვარის ფორმათა პრეფიქსული და სუფიქსური წარმოება.

კლარჯულში ვნებითი გვარის ზმნები ავლენს რედუცირებულ ფორმებს: მეყრა, გეშლა, გეშდა. მაგ.: ახლა სოფელია, ცოტა გეშდა (კრებ.VI. 268); შეშლა კაცი (იქვე, 194)...

ერთპირიან უნიშნო ვნებითათვის კლარჯულ კილოში გვაქვს მესამე სერიაში მიმღეობური ფუძეები: ხოჯა გახდილა (ლივ. 314); დიდი კაცი გახდილა (ნიგ. 161); საფლავიც იქიღამ მოდის, იქიღამ დამჩალა (ჩვ. 177)...

მეტად თავისებურია გავლა ზმნის უღლება: გაანი გვინდა, გევვაროთ (ტაო, 161); თოვლი მოიდეს, მოვლენ (ტაო, 160); აქ გევვაროთ (ტაო, 154); გენჯობაჩი ვიარებოდით (ტაო, 164)... ტაოელები თავად აღნიშნავენ: - გომოინეს ჩვენ ვიტყვით, მურღულელები იტყვიან. გამოიდნენო (ჩვ. 173)...

სინტაქსური თავისებურებანი.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ტაოურში გვხვდება წრფელობით ბრუნვაშიც: კარგათ დაბერებულ ბერებ არიან (ტაო, 166); დაბერებულ იყო და მოკტა (იქვე)

შავშურ კილოში იცის ზმნასთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია: ხოჯა იცის გურჯული; სოფელი თურქჩა არ იცის. პირველი სერიის ფორმებთან პირდაპირი დამატება ხშირად სახელობითშია: ჩაი ვადუღებთ; ზოგი მოხარშავ...

კლარჯულში შეინიშნება ერთი მეტად თავისებური ენობრივი მოვლენა: მრავლობითობის -ენ//-ან სუფიქსები ზმნაში მაშინაც გვაქვს, როცა არც სუბიექტია მრავლობითში და არც ობიექტი: ერთი კაცი მყავდენ (ნიგ. 146.), ბაბოჲ ხერსუსი მყავდენ (კლარჯ. 234); მაჭახლეელი ხოჯა მყავან (იქვე, 234); ერთი გოგო მყავან (იქვე, 271); ტრაქტორი მყავან (იქვე, 267); მე სიზე მყავან (239); ერთი კაცი მყავდენ იქა (ნიგ.); არ მყავან ქათამი (იქვე, 252); მავიწყდებიან ქართული (იქვე, 263); არ მაქვან ფასფორთი (იქვე, 243); მუსაფირი გიმიხარდებიან, მიამებიან (იქვე, 234); ახლა მე ხოჯა მყავან, მაჭახლეელი არიან (იქვე, 236); ანალული მომიკდენ (239); წუხელი ქორწილი მქონდენ; ნენეჲ მომიკტენ, ბაბოჲ დიმიქორწილდენ (იქვე, 239); კაჲ ქალია, მივარებიან, ჰელვა მიჯებიან (იქვე, 263); თურქმა პარვა იციან, ქამა იციან (კლარჯ. 24)...

კირნათ-მარადიდში მ. ცინცაძის მიერ ჩაწერილ ტექსტებში გვხვდება ანალოგიური მაგალითები: ამსოჲ საქმე გიმიკეთენ (გამიკეთა) შეითანმა (319); ი ფარა დემეხარჯენ (დამეხარჯა) (319); ეჲკიდიო, რა დამმართენ (დამმართა) ქათამმა, თაროდან ყველამფერი გადმუუზავებია (319).

ქათამში შესაძლებელია ქათმები ევიარაუდოთ, ან კიდევ: ბევრი არაფერი მახსოვან აშკარად მიუთითებს სიმრავლეზე, რასაც ვერ ვიტყვით სხვა მაგალითებზე. მაგ.: არ მაქვან ფასფორთი: ხოჯა მყავან და ა. შ. (იხ. კლარჯეთი, 2016: 550 და შემდეგ).

როგორც ვხედავთ, აქ არც მხოლობითის და მრავლობითის ფორმები გარჩეული, უფრო სწორად, უნიფიცირებულია: ქათამი/გოგო/სიძე მყავან. ამ მოვლენის ახსნაში გვეხმარება ზემომოყვანილი მაგალითი: ახლა მე ხოჯა მყავან, მაჭახლეელი არიან (იქვე, 236). სადაც სუბიექტური წყობის ზმნაც (შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი) მრავლობით რიცხვში დგას. მაგალითში – კაჲ ქალია, მივარებიან, ჰელვა მიჯებიან – სუბიექტური პირი მხოლობითშია, ზმნა – მრავლობითში. უნდა იყოს: მივლის ის მე).. მრავლობით რიცხვში შეიწყობს ზმნა-შემასმენელს ნაცვალსახელიც: ვინცხას უყვარან, აგზე დედებენ და რამე არ ჩანს (კლარჯ. 249); ვინ მათამაშებდენ; ვინცხას კაცი ყავან, გაყიდიან (იქვე, 242)...

ეს მაგალითები შესაძლებელია აზრობრივი შეთანხმების ნიმუშებად მივიჩნიოთ (იგულისხმება მრავლობითი რიცხვი), მაგრამ ერთი კაცი მყავდენ, ხოჯა მყავან, ნენეჲ მომიკტენ მოვლენას სხვაგვარი ახსნა დასჭირდება, რადგან კონტექსტით ობიექტური პირის მრავლობითობა და ინკლუზივ-ექსკლუზივი გამოირიცხება. ამგვარი მოვლენა დასტურდება გლოლურშიც. ერთმანეთისგან ტერიტორიულად დაშორებულ კილოებში ერთისა და იმავე ენობრივი მოვლენის გამოვლენა შესაძლებელია აუხსნათ ენის შინაგანი განვითარების ტენდენციით...

სამხრული კილოების საერთო თავისებურებაა გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარის მოთხრობითში დგომა: ახლანდელებმა მოდიან... როდესაც პირდაპირი დამატება 1-ლი სერიის ზმნებთან მიცემითის ნაცვლად სახელობითშია, ქვემდებარე მოთხრობითშია, როგორც არის ეს საერთოდ ქართულ ენაში მეორე სერიის ფორმებთან:

ქამენ თესლი ქათმებმა (კირნ); ჩვენი ჩაი მარადიდ ძროხებმა ძოვდენ; ფული ბევრი არ აძლევს ჰაქუმათმა (ჩივანი); ქედელმა კაცი მოკლიდა (მარადიდი); უფროსმა მისი ხალხი აწვევს (ხება); შეიმანმა მიცემს ყვაილი (კირნათი); ძალღმა თაფლი ქამს (მელაანაზი) დედემაც ომი გააკეთებდა (იბრიქი).

კლარჯულში ყველაზე ხშირად გვხვდება ქართული ენის სხვა დიალექტებში გავრცელებული თავისებურება – გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული ზმნა-შემასმენლის მეორე სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მოთხრობითშია: შეეყარა დათვმა (კირნათი); ამან გურჯისტანში გეზდა; ჩემმა ძმამ შუაში ჩადგა (ხება); ამ ძმამ მომიკტა (ქართლა); ქალებმა შვიდ ღამ იკითხებენ, ილოცავენ (აევანა).

ქვემდებარე მოთხრობითშია ასევე გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული შემასმენლის 1-ლი სერიის ფორმებთან: აქა ბუკში მირტყმიდა მუჭელიმმა (ნუსრეთიე); ჩვენი ქართველი კაცმა მის განაყოფს ვერ ტანულობს; არაბმა არ წავა; იქა დედამისმა უყვიროდა; ვინმემ არ გცემს (ჰამიდიე).

ერგატიული კონსტრუქციის ინტენსიური გამოყენებით კლარჯული კილო არსებითად განსხვავდება სხვა სამხრული დიალექტებისგან.

მოკლედ, კლარჯული კილოს თავისებურებებია: რედუქცია სახელებსა და ზმნებში (გეიზდა, გეიშლა ტიპის ზმნები), გამოკვეთილია ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია, მას ერთვის -ან/-ენ სუფიქსები; ზმნის II კავშირებითში მესამე პირში -ე ნიშნის ნაცვლად -ო-ს გამოყენება (წევდოს/წევდონ), სუბიექტური მესამე პირის -ენ სუფიქსის უნიფიკაცია, -ევ/-ემ თემისნიშნისანი ზმნები აწმყოსა და მყოფადშიც (ზიდევს, დაბრისევ). კლარჯულში -ავ თემის ნიშანი -ამ-ს ცვლის (მიართავს, ურტყავს, შესვავს, დგავს); ნიშანდობლივია -ავ თემის ნიშნის გაბატონება შუალობითი კონტაქტის ფორმებშიც კი (ატეხიავს). არქაიზმებია: მაქვანან, მაქვან/მაქვა ტიპის ფორმები. საინტერესოა მიმდებარის წარმოება (დასახლული, დაჭირული, მოღალეული, შეწუხვილი...). აღსანიშნავია ქარბი ერგატიულობა და, რაც მთავარია, ვინ მათამაშებდენ. ფეხებზე შემცივდენ ტიპის ფორმები – აზრობრივი შეთანხმების ნიმუშები.

ტაოური კილოს გამოყოფის ლინგვისტურ საფუძველს ქმნის: უკუმშველობა თანხმოვანფუძიანსა და უკვეცლობა ხმოვანფუძიან სახელებში; უძლაუტი (სხვა სამხრულ კილოებში ნაშთის სახითაა), ასიმილაციის საფუძველზე ბგერის დავიწროება სახელებსა (მოზობელი) და ზმნისწინებში (გომოა, გომოჩთა); ბგერის ინტენსიურად ჩართვა (სიქელი, ქილიავი); ტონური მახვილი ბოლოდან მეორე მარცვალზე (მოვიდა, ხედავ); ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია, -ვიდ/-მიდ-იანი ფორმების სიჭარბე შავშურისა და კლარჯულისგან განსხვავებით; დავკათიდი, დავმალოვდით ტიპის ზმნები, -ამ თემის ნიშანი -ავ-ის ნაცვლად, წყვეტილის მწკრივში მესამე პირში მხოლოდით რიცხვში -ა-ს ნაცვლად -ო (მოკდო), მრავლობითი რიცხვში სუბიექტური პირის მესამე პირში -ეს დაბოლოება. ტაოურში შემონახულია ნარიანი ვნებითის ფორმები (დავდგნეთ, დასხნეთ).

შავშური მოთხრობით ბრუნვაში გვაქვს ბრუნვის ნიშნის სრული, არქაული ვარიანტიცა და ნ' მოკვეცილიც: -მან/-მა (დრომან, დედამა); გავრცობა (დედასა, დედადა); თანხმოვანფუძიან სახელთა უკუმშველობა და ხმოვანფუძიანი სახელების კვეცა. ამ უკანასკნელ სახელთა დისიმილაცია (მთა-ებ-ი > მთეები > მთიები, ანალოგიურად: წყლები > წყლიები). შავშურში მესამე სუბიექტური პირის მრავლობით რიცხვში გამოკვეთილია -ან სუფიქსის გამოყენება (მიდევან, ესმიან); -ავ თემის ნიშნის უნიფიკაცია, -ევ/-ემ თემისნიშნისანი ფორმები (ვკლევდი, ვსუემდი), -ამ-ის გაბატონება (ვკლამ), შავშურში წა- ზმნისწინი მი-ს (წავდივარ), მა- მო-ს (მაატყვილეფ, მააბარვიე), გა- შე-ს (გავწუხდე, გავპირდი), შა- შე-ს (შამოი, შამეიყვანს), ჩე- ჩა-ს ნაცვლად (ჩეგისხა). შავშურ კილოში იცის

ზმნასთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია (ხოჯა იცის), პირველი სერიის ფორმებთან პირდაპირი დამატება ხშირად სახელობითშია.

ამრიგად, კლარჯულ, შავშურ და ტაოურ კილოებს სამხრული კილოებისთვის დამახასიათებელ საერთო თავისებურებებთან ერთად ახასიათებს მთელი რიგი გრამატიკული თავისებურება, რომლებიც ქმნის მათი გამოყოფის მკვიდრ გრამატიკულ საფუძველს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- მ. ბარამიძე**, 2010 – მ. ბარამიძე, ზმნურ ფუძეთა წარმოებისათვის კლარჯულში, ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული X, ბათუმი, 2010.
- კლარჯეთი**, 2016 – მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. ჩოხარაძე, თ. შიომვილი, შ. მამულაძე, რ. ხალვაში, ნ. მგელაძე, ზ. შაშიკაძე, ჯ. კარალიძე, თბ., 2016.
- მ. ფალავა, მ. ცინცაძე**, 2014 – მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, იმერზეული ტექსტები. შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული IX, ბათუმი, 2014.
- ტაოური...**, 2005 – მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, ე. მაკარაძე, რ. დიასამიძე, ლ. თანდილავა, ტაოური მეტყველების ნიმუშები, ბსუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული IV, ბათუმი, 2005.
- მ. ფალავა**, 1997 – მ. ფალავა, მახვილის საკითხისათვის სამხრულ კილოებში. კრ. საუნივერსიტეტო მეცნიერებანი ორი ათასწლეულის მიჯნაზე. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი-თბილისი, 1997.
- მ. ფალავა**, 2002 – მ. ფალავა, უმლაუტი სამხრულ კილოებში. ბსუ მემედ აბაშიძის სახელობის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული II, ბათუმი, 2002.
- მ. ფალავა**, 2015 – მ. ფალავა, სამხრული კილოები, შესწავლის მდგომარეობა და კვლევის პერსპექტივები. ქესს, XIII, თბ., 2015.
- მ. ფალავა**, 2015 (1) – მ. ფალავა, ქართული ენისა და კულტურის კუნძულები მეთურქულე კლარჯეთში. იაკობ გოგებაშვილისადმი მიძღვნილი მეორე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია. მასალები, გორი, 2015.
- მ. ფალავა**, 2014 – მ. ფალავა, თემის ნიშანთა მონაცვლეობა კლარჯულში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრი, კრებული IX, ბათუმი, 2014.
- მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე**, 2016 (1) – მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე, შავშური კილო, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია II. დიალექტები. გიორგი გოგოლაშვილის რედაქციით, არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. გვ. 784-811; თბ., 2016.
- მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე**, 2016 (2) – მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე, კლარჯული კილო, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია II. დიალექტები. გიორგი გოგოლაშვილის რედაქციით არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. გვ. 811-837, თბ., 2016.
- მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე**, 2016 (3) – მ. ფალავა, ნ. ცეცხლაძე, ტაოური კილო, თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია II. დიალექტები. გიორგი გოგოლაშვილის რედაქციით არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი. გვ. 837-863; თბ., 2016.
- შ. ფუტყარაძე**, 1995 – შ. ფუტყარაძე, ქართული ენის სამხრულ-დასავლური დიალექტების თავისებურებანი ისტორიული ტაო-კლარჯეთისა და მუშაჭირი ქართველების მეტყველების მიხედვით, სადისერტაციო მაცნე, თბ., 1995.

შ. ფუტყარაძე, 2016 – შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, წიგნი მეორე, ბათუმი, 2016.

ტ. ფუტყარაძე, 1995 – ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, I, ქუთაისი, 2005.

ტ. ფუტყარაძე, 1995 – ტ. ფუტყარაძე, ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები. სამეც. ჟურნ. ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, IV, თბ., 2015.

შავშეთი, 2011 – მ. ფალავა, თ. შიოშვილი, შ. მამულაძე, მ. ცინცაძე, მ. ჩოხარაძე, ნ. ცეცხლაძე, თ. ფუტყარაძე, მ. ბარამიძე, ჯ. კარალიძე, ვ. ჩოხარაძე, შავშეთი, თბ., 2011.

ნ. ცეცხლაძე, 2014 – ნ. ცეცხლაძე, მიმდგომი კლარჯულში. თსუ არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, XXXIV რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის თეზისები. თბ., 2014.

ნ. ცეცხლაძე, 2014 – ნ. ცეცხლაძე, ინვერსიულ ზმნათა თავისებურებანი კლარჯულში, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, განათლებისა და მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრი. კრებული VIII, ბათუმი, 2014.

შემოკლებათა განმარტებანი

კირნ. მარად.: აქარული ტექსტები. ჩაწერილი მ. ცინცაძის მიერ 1951 წელს, ქესს, VII, თბ., 1998.

კლარჯ.: მ. ფალავა, მ. ცინცაძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, კრებული VI, ბათუმი, 2009.

ლივ.: ლივანური მეტყველება. შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ნიგ.: ე. ბერიძე, ნიგალი, ბათუმი, 2009.

ჩვ.: ტაოს ქართულის ნიმუშები – შ. ფუტყარაძე, ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ხევწ. – ხევწრული, ზ. – ზიოსი, უ. – უსტამისი, ჩაქ. – ჩაქველთა, წეთ. – წეთილეთი, მაჩხ. – მაჩხატეთი, იფხ. – იფხრევილი იხილეთ წიგნში: შავშეთი (ავტორთა ჯგუფი), თბ., 2011.

MAMIA PAGHAVA, NANA TSETSKILADZE

LINGUISTIC BASIS FOR DIALECT DIFFERENTIATION IN SAMKHRULI SPEECH (IDENTIFICATION OF THE ISSUE)

In recent years the Georgian linguistics has faced the issue of separation of Taoan, Klarjian and Shavshian dialects among Southern ones. Each of the dialects reveals phonetic, grammatical and lexical specificities which serve as a basis for differentiation. The proposed article provides a detailed analysis of the issue stating that apart from the common features of the Samkhruli dialects, the Klarjian, Shavshian and Taoan dialects have a number of specificities that provide a linguistic basis for identifying them as separate dialects.

**გიგა ქაფუშაძე,
ლიანა ჭყონია**

**მუჰაჯირ ქართველთა ენობრივი და
ეთნიკური იდენტობის საკითხები**

1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად აჭარა საქართველოს შემადგენლობაში დაბრუნდა. აჭარაში მცხოვრები მუსულმანი ქართველების ერთი ნაწილი კი სამშობლოდან გადაიხვეწნენ. ქართველების მასობრივად გადასახლება ოსმალეთის იმპერიაში ომის დამთავრებისთანავე დაიწყო იმიტომ, რომ რუსეთს სჭირდებოდა ქართული მიწა ქართველების გარეშე, ოსმალეთს კი – იაფი მეომარი და მიწის მეურნე – მუშახელი (ტ. ფუტყარაძე, 2015: 27).

ნაწილი ისტორიული ტაო-კლარჯეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობს, ნაწილი კი მუჰაჯირობის შედეგად არის გადასახლებული და მთელი თურქეთის ტერიტორიაზეა გაბნეული. ქართველები არიან ბურსაში, ანკარაში, უნიეში, ორდუში, სამსუნში, სინოპსა თუ სტამბოლში.

თურქულ ენობრივ ველში ხანგრძლივი თანაცხოვრების პირობებში მუჰაჯირთა დიდ ნაწილს დღემდე აქვთ შენარჩუნებული ქართული ენა და ტრადიციები, თუმცა, ბუნებრივია, სხვადასხვა ენის, მრწამსის, ტრადიციების მქონე ქართველი და თურქი ხალხების მრავალწლიანი ურთიერთობა აისახა არა მხოლოდ მუჰაჯირ ქართველთა სოციალურ თუ ეთნოგრაფიულ ყოფაზე, არამედ მათ მეტყველებაზეც. რამდენადაც ტრაგიკული და მწარეა ისტორია ქართველი მუჰაჯირების აყრისა და გასახლებისა, იმდენადვე მრავალფეროვანი და საყურადღებოა მათი ენობრივი და ეთნიკური იდენტობის გამოხატვის ფორმები.

მუჰაჯირი (Muhacir) არაბული სიტყვაა და ნიშნავს: „ახალმოშენე, გადმოსული, გადმოსახლებული, ემიგრანტი, გაქცეული“. ქართველ მუჰაჯირთა პრობლემატიკას ბევრი მკვლევარი შეეხო.

როგორც ცნობილია, მუჰაჯირობის ორგანიზატორი და სულისჩამდგმელი იყო ოსმალეთის იმპერია, რომელიც ცდილობდა, რაც შეიძლება მეტი ხალხი აეყარა და გაესახლებინა ოსმალეთში რუსეთის მიერ დაკავებული იმ ტერიტორიებიდან, რომელიც მაშმადიანებით იყო დასახლებული. შ. მეგრელიძე თავის გამოკვლევაში მიუთითებს, რომ „ეს ხალხი მას სჭირდებოდა ჯარის გასაძლიერებლად, დაპყრობილ ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩასაქრობად, მუდმივი ომებით, სხვადასხვა ტომთა ურთიერთდარბევებითა და ხოცვა-ჟლეტით შეთხელებული მცირე აზიის მოსახლეობის შესაფხვანად, რუსეთის მოსაზღვრე რაიონების საიმედო ელემენტით დასასახლებლად“ (შ. მეგრელიძე, 1964: 4).

თანამედროვე თურქეთი მრავალეთნიკური რესპუბლიკაა. იგი მრავალი ეთნოსის შერევის შედეგადაა წარმოქმნილი: მათ ისეთი სახელმწიფო შექმნეს, რომელშიც ყველა ეთნოსის წარმომადგენელი თურქად მიიჩნევა და თავს, რათა თავიდან აეცილებინათ მუდმივი დაძაბულობა სხვადასხვა ეთნოსის წარმომადგენლებს შორის. ყველა მოქალაქეს, განურჩევლად ეთნიკურობისა, ძლიერი სახელმწიფოს შექმნისათვის უნდა ებრძოლა, მათ შორის ეთნიკურ

ქართველებსაც. ათათურქის გამონათქვამი რომ მოვიშველიოთ, „თურქეთში მცხოვრები ყველა მოქალაქე არის თურქი“.

მუჰაჯირებით დასახლებული უნიეს, ორდუს, სამსუნისა და სინოპის რეგიონები, ისევე როგორც თურქეთის სხვა რეგიონების უმეტესობა, მრავალეთნიკურია. აქ სხვადასხვა ეთნიკური წარმომავლობისა და სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენლები ცხოვრობენ. როგორ გამოაცალკეებენ ეთნიკური ქართველები თავიანთ თავს სხვებისგან, რა ლექსიკური ერთეულები დასტურდება მათ მეტყველებაში ეთნიკური და ენობრივი იდენტობის გამოსახატავად?! ეს საინტერესოა, რადგანაც, როგორც ჯ. ფიშმანი მიუთითებს, „ჩვენი ცოდნა საკუთარი იდენტობის შესახებ არ არის ინვარიანტული, მაგრამ იცვლება შემთხვევიდან შემთხვევამდე“ (ე. ფიშმანი, 1999: 153).

2015 წლის აგვისტოს თვეში მოწყობილი ექსპედიციის მიზანიც მუჰაჯირ ქართველთა სხვა ეთნიკური ჯგუფებისგან ენობრივი ნიშნით გამოცალკეება და მათი თვითშეგნების ასახვა იყო.

ეთნიკურ ქართველებში, ჩვენი დაკვირვებით, გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

1. ეთნიკური ქართველები, რომლებიც ყოველთვის მიუთითებენ თავიანთი ქართული წარმომავლობისა და ენის შესახებ. ეს კი ყველაზე არსებითი და ძვირფასია მათთვის;

2. ეთნიკური ქართველები, რომელთათვისაც ყველაზე დიდი მნიშვნელობა რელიგიას (მაჰმადიანურს) ენიჭება, მაგრამ აღნიშნავენ, რომ არიან გურჯები;

3. ეთნიკური ქართველები, რომლებიც ასიმილირებულნი არიან თურქულ ეთნოსთან და მათთვის უკვე არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს ეთნიკურ წარმომავლობას. თუმცა კი, რიგ შემთხვევაში, ამყობენ ამით, ყოველ შემთხვევაში ქართული წარმომავლობის დამაღვას არ ცდილობენ (ი. ლუტიძე, 2016: 58).

შდრ. ტ. ფუტკარაძე: „ქართველური წარმომავლობის ადამიანები, რომლებიც ფლობენ დედაენის ერთ რომელიმე კილოს (იმერხეულს, აჭარულს, ტაოურს, ლივანურს...), მეტ-ნაკლებად ინარჩუნებენ ეთნოკულტურულ (ყოფით) მახასიათებლებს და საკუთარ თავს გურჯს უწოდებენ; მიუხედავად ამისა, რელიგიური და ენობრივი სხვაობის გამო, ესენი საკუთარ გურჯობას არ აიგივებენ ქართველობასთან: კერძოდ, შიიზმევენ, რომ საქართველოს ქართველები სხვა კულტურისა და ენის მფლობელნი არიან; აღიარებენ მათთან ნათესაობას, მაგრამ არა იგივეობას; აცხადებენ, რომ მათ არ ესმით საქართველოს ქართველთა ენა“ (ტ. ფუტკარაძე, 2015: 37).

ქართულის ცოდნის თვალსაზრისით შემდეგი ჯგუფები შეგვიძლია გამოვყოთ:

1. 80 წელს გადაცილებული ქალები (მათი რაოდენობა დიდი არ არის, ან ჩვენ მათთან კონტაქტი ვერ მოვახერხეთ), რომელთაც ცუდად იციან თურქული ენა და ძირითადად ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ. ქალები უმთავრესად ოჯახში საქმიანობდნენ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობას არ იღებდნენ. ზემოაღნიშნული ასაკის ადამიანებისთვის ქართული პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობითაც მშობლიური ენაა;

2. 75-80 წლის ეთნიკური ქართველები, რომელთაც ცხოვრება სოფლებში აქვთ გატარებული, ძირითადად ქართულად ლაპარაკობენ. მათი თავშეყრის ნებისმიერ ადგილას სასაუბრო ენა მხოლოდ ქართულია, თურქულს იმ შემთხვევაში იყენებენ, როდესაც სხვა ეთნოსის წარმომადგენლებთან უხდებათ ურთიერთობა

ან კიდევ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იღებენ მონაწილეობას რაიმე ფორმით. ამათგან გარკვეულ ნაწილს სკოლაშიც არ უვლია გასაგები მიზეზების გამო;

3. 60-75 წლის ეთნიკური ქართველები, რომელთაც ცხოვრება სოფლებში აქვთ გატარებული, ძირითადად თურქულად ლაპარაკობენ. მათი თავშეყრის ნებისმიერ ადგილას სასაუბრო ენა მხოლოდ თურქულია, ქართულს იმ შემთხვევაში იყენებენ, როდესაც საქართველოდან ჩასულ სტუმრებთან უხდებიათ ურთიერთობა. ამ ფაქტის გამო გაკვირვება ვერ დავმალეთ და რესპონდენტს ორდუს ერთ-ერთ სოფელში შევეკითხეთ; როცა აქ ყოფნის განმავლობაში ერთმანეთში ძირითადად თურქულად საუბრობთ. ჩვენთან კი - ქართულად, მაინც როგორ მოახერხებთ, რომ ქართული, მისი გამოყენების ძალიან მცირე სიხშირის მიუხედავად, მაინც შეინარჩუნეთ? ამ შეკითხვაზე ერთმა მათგანმა გვიპასუხა, რომ „ქართული დედის ენაა და მისი დავიწყება არ იქნების“-ო.

4. 35-60 წლის ეთნიკური ქართველები, რომელთაც განათლება თურქულ ენაზე აქვთ მიღებული. ეს ნაწილი მიუთითებს, რომ თურქული ენა მხოლოდ სკოლაში წასვლის შემდეგ ისწავლეს, რაც მათ პრობლემებს უქმნიდათ, ძირითადად, ქართული ფონემატური სტრუქტურისათვის უცხო, თურქული ხმოვნითი ბგერების ვერწარმოტქმის გამო;

5. რაც შეეხება ეთნიკურ ქართველებს 35 წელს ქვემოთ, აქ შემდეგი ქვეჯგუფები შეიძლება გამოიყოს:

ა) ახალგაზრდები საუბრობენ ქართულად და ერთმანეთთან ურთიერთობა ქართულ ენაზე მათთვის პრობლემა არ არის;

ბ) ჯგუფი, რომელსაც ქართულად საუბარი უჭირს;

გ) ესმის, რასაც ეუბნებიან, მაგრამ ვერ ლაპარაკობს;

დ) არ ესმის ქართულად არც ერთი სიტყვა და, შესაბამისად, ვერც ლაპარაკობს;

ე) ჯგუფი, რომელმაც ქართული 18 წლის შემდეგ ისწავლა.

საუკუნეების მანძილზე სამწიგნობრო ქართულს დაშორებულ მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველება საინტერესოა როგორც საკუთრივ გრამატიკული, ასევე ლექსიკური თვალსაზრისითაც. თურქული ენის გავლენა მეტ-ნაკლებად ყველა სფეროში შეიმჩნევა: ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსში, ლექსიკაში... თურქული ენობრივი ელემენტების მოძალემა განსაკუთრებით ლექსიკაში იგრძნობა.

მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველება ძალზე საინტერესო სურათს ხატავს სწორედ სამეტყველო კოდების შერევის თვალსაზრისით.

წარმოვადგენთ ზოგიერთ მათგანს:

1. შერეფე არის, მაგრამ საქართველომდე არ არის „საღლეგრძელო არის, მაგრამ ისე არა, როგორც საქართველოში“.
2. ლაზებთან ვართ, მაგრამ მეტი კარგად არა „ლაზებთან ვმეგობრობთ, მაგრამ არც ისე კარგად“.
3. ვინ მოკტაო? - ვინმე არ მოკტაო „ვინ მოკვდაო? - არავინ მომკვდარაო“.
4. ისიც ლაპარაკი იცის „მანაც ლაპარაკი იცის“.
5. თეთრი მატარებელი ამდგარა ბათომიდან „თეთრი მატარებელი გასულა ბათუმიდან“.
6. ქალის უკან ღარჭებთანაც ქართულათ დეილაპარაკოფს „ქალის გარდა ბავშვებთანაც ქართულად ლაპარაკობს“.

7. მეზობლის ერთზე ცხენი მუუთხოვია „ერთი მეზობლისათვის ცხენი უთხოვებია“.
8. გუშინ დილით თიფლისიდან ავდექი, დღეს დილით აქა ამოვედი „გუშინ დილით თბილისიდან გამოვემგზავრე, დღეს დილით აქ მოვედი“.
9. იქა პოეტებთან შევხვდით „იქ პოეტებს შევხვდით“.
10. ვინცხადან რო სოფას შექამ, იმის შვილს შიიყვარებ? „ვინც ჯოხით გცემს, მის შვილს შეიყვარებ?“
11. ძალიან ქართული არ ვიცი „ქართული კარგად არ ვიცი“.
12. მე ცოლი გამოვაქციე „ცოლი მოვიტაცე“.
13. თოფები დუუთესლიმეთ „თოფები ჩავაბარეთ“.
14. დღეს რო კაცი მოკტება, მეორე დღეს ავწევთ, ჩავფლავთ „დღეს რომ კაცი მოკვდება, მეორე დღეს დავასაფლავებთ“.
15. მაგენმა ქამეს დეპორტი „ისინი დაადეპორტეს“.
16. იმ კაცის ცოლი რა ქართველია, რა რუსია, რა თურქია, ამერიკელია „იმ კაცის ცოლი არც ქართველია, არც რუსია, არც თურქია, ამერიკელია“.
17. ქართველმა ქალებმა მე გამარეზილეს „ქართველმა ქალებმა მე შემარცხვინეს“.

„თანამედროვე თურქეთის ენობრივ-კულტურულ მოზაიკაში გამოკვეთილად საინტერესოა ქართული წახნაგი, მაგრამ თურქეთში მცხოვრები ქართველების ენასა და ეთნიკურ კულტურას გაქრობის საფრთხე ელის და მისი გადარჩენისათვის დიდი ძალისხმევაა საჭირო“ (ტ. ფუტყარაძე, 2015: 37).

გაანალიზებულმა მასალიდან ჩანს, რომ მუჭაჯირთა ქართულში, თურქული სალიტერატურო ენისა თუ დიალექტების გავლენის შედეგად, აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის დონეზე კალკური გადართვა სპონტანურად ხდება, რის შედეგადაც ვიღებთ სიტყვათა სემანტიკურ ცვლილებებს... სამეტყველო კოდთა შერევით განპირობებულ ფორმათა სემანტიკური განსხვავებულობა-თავისებურებათა საფუძველი კი მუჭაჯირ ქართველთა სრული ბილინგვიზმია.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

- ბ. დორიანი, 1999 – N. C. Doran, linguistic and ethnographic fieldwork – language and ethnic identity, edited by Joshua A. Fishman, New York, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- რ. თოფჩიშვილი, 2005 – რ. თოფჩიშვილი, ეთნოისტორიული ეტიუდები, I, თბ., 2005.
- ნ. კახიძე, 2008 – ნ. კახიძე, მუჭაჯირობის ასახვა ქართულ პრესაში (გაზეთ „დროებაში“ აჭარაზე დაცული ცნობების მიხედვით), სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ეთნოლოგიის პრობლემები, II, ბათუმი, 2008.
- შ. მეგრელიძე, 1963 – შ. მეგრელიძე, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1963.
- მ. ტაბიძე, 2005 – მ. ტაბიძე, ენობრივი სიტუაცია საქართველოში და ქართული ენის ფუნქციონირების საკითხები, თბ., 2005.
- ჟ. ფიშმანი, 1999 – J. A. Fishman, sociolinguistics – language and ethnic identity, edited by Joshua A. Fishman, New York, Oxford, Oxford University Press, 1999.

- ტ. ფუტყარაძე, 2015 - ტ. ფუტყარაძე, ქართული ენა, როგორც თურქეთის რესპუბლიკის კულტურის ერთ-ერთი შემადგენელი: პრობლემები, პერსპექტივები, საშეცნ. ჟურნ. ქართველოლოგიის აქტუალური პრობლემები, IV, თბ., 2015.
- ი. ლუტიძე, 2016 - ი. ლუტიძე, ქართველები თურქეთში - ენობრივი ვითარება, თბ., 2016.
- ზ. ჭიჭინაძე, 1912 - ზ. ჭიჭინაძე, ქართველ მაჰმადიანთა დიდი გადასახლება ოსმალეთში - მუჰაჯირ-ემიგრაცია, ტფ., 1912.
- გაზ. „ღროება“, 1880, №100; 1882, №38.

GIGA KAMUSHADZE, LIANA CHKONIA

ONLINGUISTIC SITUATION AND ETHNIC IDENTITY OF MUHAJIRUN GEORGIANS

The Muhajir Georgians, co-existing across the Turkish linguistic landscape for a significant amount of time, have maintained both their traditions and the Georgian language to the present day. However, a gradual change occurs and the Georgian and Turkish languages, in particular, and cultures, in general, undergo interference.

The centuries-old relationship between the Georgian and Turkish peoples with different language, religion and traditions had its impact not only on the social and ethnographic life of Muhajirs, but also on their speech.

As a result of long-term co-existence with the Turkish linguistic space, today almost all of the Muhajirs (except for the elderly) are fluent in the state language, i.e. Turkish which, normally, is also a language of instruction. Turkish is quite often used in families and in everyday life. Their speech demonstrates all of the five major sub-types of Code-Switching. In this paper, we emphasize the Calque switching, in particular, the way how spontaneously lexical and grammatical calques occur in a) language / dialect (Georgian), b) by the influence of language / dialect (Turkish).

For the purposes of analysis proposed are the dialect materials recorded in different villages of Imerkhevi (Saiaja Yeni (Ordu Viliety), Erpekli, Lala (Sinop), Unie, Therme, etc.) during the expeditions organized by Akaki Tsereteli State University in 2015.

We will discuss some of the samples to illustrate the mixing of the speech codes: Sherefe is, but to Georgia up is not; we are with Laz people but not more than well; Yesterday morning I got up from Tiplisi, I came here this morning.

The analyzed material presented by the proposed article revealed that in the Georgian of the Muhajirs, as a result of the impact of Turkish literary language and dialects, Calque switching occurs spontaneously, on a level of the signifier and the signified, leading to a semantic change in words.

The complete bilingualism of the Muhajir Georgians provides the basis for semantic specificities/features of forms developed by Speech code mixing .

მარინა ქაცარავა

**შოთა რუსთაველის ენის საკითხები
ქართულ ენათმეცნიერებაში
(შ. ძიძიგური, მ. ალავედი) შრომებში**

გამოჩენილი ენათმეცნიერი ნიკო მარი წერდა: „ქართველების მიერ რუსთაველის სავსებით შეთვისება-შეცნება რეალურად შეაერთებს მთელ ქართველობას“.

ეს არის ზედმიწევნით ზუსტი შეფასება გენიალური ნაწარმოებისა, მით უმეტეს დღეს, როცა ეს ასე აქტუალურია. „ვეფხისტყაოსნის“ ენობრივი სამყარო მომხიბლავი და წარმტაცია. აქ ქართული ენის სტიქიამ თავისი მძლავრი გამოხატულება და ხორცშესხმა ჰპოვა.

„ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებით დაინტერესება ყოველთვის დიდი იყო. 1966 წელს შოთა რუსთაველის საიუბილეო დღეებში დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერები, აგრეთვე პოემის უმთავრესი გამოცემები, ვარიანტები და საზოგადოებისათვის ასე თუ ისე ცნობილი გახდა მრავალი ისეთი ფაქტი, რომელიც სპეციალისტთათვისაც კი ძნელად ხელმისაწვდომი იყო.

„ვეფხისტყაოსნის“ ენა არაერთ მკვლევარს შეუსწავლია. საკმარისია დავასახელოთ უდიდესი მეცნიერები: ნ. მარი, აკ. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ივ. გიგინეიშვილი, შ. ძიძიგური, მ. ალავედი, კ. დანელია, ვ. ბერიძე, შ. ლლონტი და სხვა.

ჩვენი კვლევის მიზანია წარმოვადგინოთ აკად. შ. ძიძიგურისა და პროფ. მ. ალავედის ნაშრომები უკვდავი შ. რუსთაველის გენიის ნაყოფზე.

შ. ძიძიგურს ეკუთვნის ნარკვევი „შოთა რუსთაველის ენის საფუძვლები“. მეცნიერი თავის გამოკვლევაში წინ წამოწევს იმ ფაქტს, რომ შოთა რუსთაველი ენის დემოკრატიზაციის დიდი მედროშეა და ახალი ლიტერატურული ნორმალიზაციის მესაძირკვე.

ენათმეცნიერს აოცებს რუსთაველის სიტყვათშემოქმედებითი სითამამე და გაბედულება. გენიალური პოეტი იმორჩილებს ქართულ ენას ისე, როგორც არავინ და მის ზღართებში აჩენს „ობოლ მარგალიტებს“, რომელთაც არასოდეს არ ღირსებით ლიტერატურული გამოხატულება. შოთა რუსთაველის შთამწვდომ ენობრივ ალღოს არ გამოჰპარვია ენის არც ერთი ხვეული და ამიტომ „ვეფხისტყაოსანი“ ჩვენი მეტყველების ამოუწურავი საუნჯეა, მომხიბლავი ელვარების სიუხვითა და ნაირნაირობით, მომაჯადოებელი თქმის ფერადოვნებით, მუსიკალური ჟღერადობით თუ ვერსიფიკატორული შესაძლებლობებით, როგორც შ. ძიძიგური მიუთითებს, გენიალური მგოსანი არასოდეს დალატობდა ქართული მორფოლოგიის კანონზომიერებას და ამიტომ მის მიერ შექმნილი ნეოლოგიზმები ბუნებრივია და ენის თვისებიდან გამომდინარე.

შ. ძიძიგური მკვეთრად უსვამს ხაზს იმ ფაქტს, რომ შოთა რუსთაველმა ხალხურ მეტყველებაზე დაყრდნობით ახალი მიმართულება მისცა ქართულ

სალიტერატურო ენას. პოეტის ენაში მძლავრად შემოიჭრა ახალი ენობრივი ნაკადი, მომდინარე ქართული დიალექტური სამყაროდან.

ენაში ამოტივტივდა შესანიშნავი ფრაზეოლოგიური შენაერთები და სიტყვიერი ერთეულები. რომლებიც საუკუნეთა მანძილზე თვლემდნენ ხალხური მეტყველების ფენებში და მათ რუსთაველამდე არ ღირსებია ლიტერატურული გამოხატულება ასე ფართოდ და მთელი სისავსით. რუსთაველის ენა ჭეშმარიტად ხალხურია და მაღალ ლიტერატურულ ხარისხშია აყვანილი.

შ. ძიძიგური ძალზე მკაფიოდ მიუთითებს ნ. მარის, აკ. შანიძის, არნ. ჩიქობავას მოსაზრებებს. მას მიაჩნია, რომ შოთას ენის საყრდენად უნდა მივიჩნიოთ არა ცალ-ცალკე აღებული აღმოსავლური თუ დასავლური კილოები, არამედ ისეთი კილო, რომლის სტრუქტურაში ერთსა და იმავე დროს შერწყმულია ქართული ხალხური მეტყველების ორივე განშტოება. ასეთად კი მას მიაჩნია სამხრეთ საქართველოს მეტყველება. ეს კი ახსნილია იმით, რომ სამხრეთ საქართველო გეოგრაფიული კონტურებით ებჯინება როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს. უადრესად მნიშვნელოვანია ეთნიკური შერევის ფაქტორი, რამაც ისტორიულად განსაზღვრა მესხეთის ლინგვისტური სახე.

მესხურ დიალექტურ სამყაროსთან რუსთაველის ენის დაკავშირების თვალსაზრისით ერთგვარი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, – წერს შ. ძიძიგური, – რომ „ვეფხისტყაოსანში“ არსებული სიტყვების დიდი ნაწილი დღეს მხოლოდ მესხურშია ცოცხალი. ასეთი სიტყვებია: ყანდი, რემა, ეჯიბი, მიწურვა და მრავალი სხვა.

ცნობილია, რომ რუსთაველის ენის შემადგენლობაში სამხრეთ საქართველოს მეტყველების კვალის ძიება ეკუთვნის ნ. მარს, არნ. ჩიქობავას, აკ. შანიძეს.

შ. ძიძიგურს დიდი გეგმები ჰქონდა; იგი მიიჩნევდა, რომ აუცილებელი იყო ტაო-კლარჯეთის სალიტერატურო სკოლების არა მარტოდენ ფონეტიკურ-გრამატიკული თავისებურებების შესწავლა, არამედ ლექსიკურ-ფრაზეოლოგიური და სტილისტური ნიშნების გამოკვეთა, რომელთა გათვალისწინებით უფრო ნათლად გამოირკვევა სამხრეთ საქართველოს ხალხური მეტყველების ხვედრითი წონა საერთოდ სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციაში.

შ. ძიძიგური საყურადღებო ცნობებს იძლევა პროსოდიული „და“-ს შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“.

აქ საგანგებოდ განიხილება ნ. მარის, ვ. ბერიძის, კ. დანელიას, ი. მეუნარგიას შეხედულებები.

დიდი დამარწმუნებლობა ახლავს შ. ძიძიგურის მსჯელობას იმის შესახებ, რომ პროსოდიული „და“-ს ფართო გავრცელებულობა მთელი ე.წ. აღორძინების ხანის პოეზიაში შემთხვევითი არ შეიძლება იყოს, რომ სტროფის ბოლოს არსებული „და“ ტრადიციითაა გამართლებული და მას ღრმა ფესვები აქვს პოეზიაში. სწორედ ამიტომ შ. ძიძიგური ასკვნის, რომ ეს არ შეიძლება იყოს მხოლოდ რომელიმე პოეტის. თუნდაც შოთა რუსთაველის, ენის დამახასიათებელი და დანერგული მრავალსაუკუნოვან ქართულ მწერლობაში.

შ. ძიძიგური საინტერესოდ განიხილავს საკითხს, თუ როგორ ხდება ზმნის განმეორება პრევერბის სახით „ვეფხისტყაოსანში“. მას მიაჩნია, რომ ფრაზაში

ზმნის შემოკლებას პრევერბის სახით, რაც დადასტურებულია ძველ ქართულ პოეზიაში, ხალხური საწყისი ეძებნება: ახასიათებს მესხურსა და მოხეურს (მოხეურის ნიშანდობლივი თვისება აღბეჭდილია ალ. ყაზბეგის ენაში). ამრიგად, ქართული კლასიკური პოეტური ენის ეს თავისებურება ხალხური მეტყველების ძველი ნორმაა.

იგულისხმება ამგვარი მაგალითები: „მქმნელი ამისი ვინ არ დამქოლოს ვინ არ და“ (სტრ. 582); „ნუ დამარჩენ, ნუ მაცოცხლებ და წამიღონ წა“ (სტრ. 209); „ღიაცსა წყენა შეატყო, ნახა შესვლითა, შე, ვითა“ (1098) და მისთანანი.

რასაკვირველია, ეს მოვლენა შეუნიშნავი არ დარჩენიათ ნ. მარს, დ. კარიჭაშვილს, ს. კაკაბაძეს, აკ. შანიძეს.

შ. ძიძიგური დამაჯერებლად გვიჩვენებს, რაოდენ მძლავრად და მრავალსახოვნად არის პოემაში გამოძვინებული ქართული მეტყველების სტიქია. რომ ახალი მოსაბრუნე ნეთორმეტე საუკუნის სალიტერატურო ენაში უკვდავი შოთა რუსთაველის გენიის ნაყოფია.

რუსთაველოლოგიაში დღეისათვის ზღვა მასალა მოგვეპოვება, რომელიც ყოველწლიურად ივსება ახალ-ახალი საკითხებით. პროფ. მ. ალავიძემ თავისი სტატიებით გარკვეული წვლილი შეიტანა ამ საქმეში. მ. ალავიძეს ეკუთვნის მნიშვნელოვანი დაკვირვებები შ. რუსთაველის ლექსიკაზე. ასევე, მან განიხილა ლიტერატურა; როგორ ითარგმნა სახელწოდება „ვეფხისტყაოსანი“ რუსულად. ამ სტატიაში მ. ალავიძე ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით აღწერს და განიხილავს პოემის სათაურის 16 ვარიანტს. კერძოდ, 1936 წლიდან საყოველთაოდ მიღებულია შოთა რუსთაველის პოემის სახელწოდება *Витязь в тигровой шкуре*. მანამდე პოემის სათაურს სხვადასხვაგვარად წერდნენ. ერთი ჯგუფის თარგმანში არის: *кожа*, 1914 წლის შემდეგ – *шкура*. მ. ალავიძე არ ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ცნობილ მხარეთმცოდნე პ. ჯაბუკიანს ეკუთვნოდეს გავრცელებული თარგმანი, თუმცა პ. ჯაბუკიანს ჰქონდა ახლო ურთიერთობა ნ. მართან და გარკვეული წილი უდევს რუსული სახელწოდების დადგენაში.

1912 წლამდე, როგორც მ. ალავიძე წერს, ცნობილია ერთ ათეულზე მეტი რუსული სათაური პოემისა. *Витязь в тигровой шкуре* ამ ტერმინების შემომღებნი იყვნენ ნ. მარი, დ. ჩუბინაშვილი. მრავალი ვარიანტი წარმოგვიდგინა მ. ალავიძემ ამ თარგმანისა, კერძოდ, *Барсова кожа* – ევ. ბოლხოვიტინოვი, *Тигрова кожа* – ა. ფარი დე მანსი, *Тарнель Варсова кожа* – იპ. ბარდინსკი, *Герой покрытый (одетый) барсовой кожей* – ივ. ევლახოვი. ალ. ცაგარელს აქვს სახელწოდების რამდენიმე ვარიანტი: *Носящий Барсову кожу. Покрытый борсовой кожей. Человек (юноша) в борсовой коже* და ა.შ

თვითონ მ. ალავიძე მხარს უჭერს სარგის ცაიშვილის მიერ წამოყენებულ წინადადებას, რომ აუცილებელია აღდგენილ იქნეს ნიკო მარისეული ზუსტი თარგმანი – *Витязь в борсовой шкуре*.

მ. ალავიძე საოცრად დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა შოთა რუსთაველის ენის შესწავლას. ერთ-ერთი ასეთი საკითხია რითმით გამოწვეული მეტათეზისის ნიმუშების წარმოჩენა. მაგალითად, სიტყვა „მადრიელობა“.

ცნობილია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებსა და ნაბეჭდ წყაროებში მოიპოვება ფორმები „მადლიერობა“ და „მადრიელობა“. „მადრიელი“ გავრცელებული იყო ძველ ქართულში. ფართოდ გამოიყენება ხალხურ მეტყველებაში. შოთასეულ „მადრიელობა“ შეუნიშნავს ნ. მარსაც და მასში ხაზგასმით გამოუყვანია რ ბგერა. „მადრიელში“ ადგილი აქვს ფონეტიკურ პროცესს – დისტანციურ მეტათეზისს. „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტში აუცილებლად გასწორდებოდა მეტათეზისის ნიმუში „მადრიელობა“. – ასკვნის მ. ალავიძე, – რომ იგი რითმას არ შეადგენდეს. მკვლევარს მიაჩნია, თუკი შემდეგაც კვლავ დარჩება „მადრიელობა“, მაშინ ეს სიტყვა უნდა განიმარტოს თავისი ლიტერატურული შესატყვისობით („მადლიერობა“). აგრეთვე უნდა აღინიშნოს, „მადრიელი“ ეს სიტყვა გავრცელებულია ხევსურულში, კახურსა და დასავლურ კილოებში.

შოთა რუსთაველმა გამოიყენა ფორმები: სიგულვანე, ციხოვანი, მეციხოვნე. ამ სიტყვებში რითმის საჭიროებისათვის ხან ო განიცდის რედუქციას, ხან ა. ეს ფორმები, როგორც მკვლევარი ასკვნის, შ. რუსთაველის გენიალურ სიტყვათშემოქმედებას კი არ განეკუთვნება, არამედ ახასიათებდა და ახასიათებს ხალხურ ცოცხალ სალაპარაკო ენას.

შ. რუსთაველმა შეისისხლბორცა სიმდიდრე და სიღრმე-სიღიაღე ქართველი ხალხის ენობრივი საუნჯისა. ამიტომაც მ. ალავიძე ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ შოთასეული დიალექტური ფაქტობრივი მასალა აუცილებელია ქართველური ლექსიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვის. ასეთი სიტყვებია: გვარლი (ბალახის, პურეულის, წნელის გრეხილი რაჭა-ლეჩხუმში), ვრცახე, ნეზბალახა, ცნეული, რუვი, ცქაფი.

დასასრულ უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მხოლოდ ორი ცნობილი მეცნიერის კვალიფიციური და კეთილსინდისიერი ნაღვაწი წარმოვაჩინეთ შოთა რუსთაველის სწორუპოვარი პოემის ენის შესახებ.

რასაკვირველია, დიდია რიცხვი იმ გამოჩენილი ენათმეცნიერებისა, რომელთა ნაშრომები ეხება პოემის ენას შესწავლას, რათა ზუსტად იქნეს გათვალისწინებული ამ დიადი პოემის ადგილი და მნიშვნელობა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- მ. ალავიძე, 2014 – მ. ალავიძე, ეტიმოლოგიურ-გრამატიკული ნარკვევები, ქუთაისი, 2014.
 შ. რუსთაველი, 1927 – შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1927.
 შ. ძიძიგური, 1974 – შ. ძიძიგური, ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული ნარკვევები, თბ., 1974.

MARINA KATSARAVA**ISSUES OF LANGUAGE OF SHOTA RUSTAVELI
PRESENTED IN THE WORKS OF GEORGIAN LINGUISTS
(SH. DZIDZIGURI, M. ALAVIDZE)**

The Knight in the Panther's Skin has always been the main focus of interest. The language of the famous poem has been investigated by many researchers including the greatest Georgian scholars such as N. Marr, Ak. Shanidze, Arn. Chikobava, Iv. Gigineishvili, Sh. Dzidziguri, M. Alavidze, K. Danelia, V. Beridze, Sh. Ghlonti, etc.

In his essay "The Fundamentals of Shota Rustaveli's Language" Sh. Dzidziguri notes that the idiom used in the Southern Georgia should be considered as a basis for the language of Shota Rustaveli's poem.

According to Sh. Dzidziguri, the form "du" occurring at the end of stanzas is justified by the tradition. The scholar highlights the fact that the poetic genius of Shota Rustaveli paved the way for novelties in the 12th century literary language.

M. Alavidze presented the variants of the Russian Translation of the poem's title and claimed that the most relevant of these variants would be "Витязь в борсовой шкуре".

Rustaveli combines the variety and depth of treasures of the Georgian language. Therefore, in scholar's opinion, dialect materials applied in Shota Rustaveli's poem represent an integral element for the historical-comparative study of the Kartvelian lexis.

მანა ქუჩიშვილი

**მეტსახელისა და მეტგვარის სტრუქტურული
და სემანტიკური თავისებურებანი
სამცხურ-ჯავახურში**

(ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფ. ხიზაბავრის მაგალითზე)

ძველ დროში ადამიანების გასარჩევად მხოლოდ სახელი გამოიყენებოდა. შემდგომ პერიოდში პიროვნების წოდება ორკომპონენტური გახდა, რადგანაც მრავალრიცხოვან საზოგადოებაში პიროვნების მხოლოდ სახელით გარჩევა ძნელი გახდა.

1595 წლის დოკუმენტი „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ მდიდარ მასალას იძლევა ქართული გვარ-სახელების ისტორიისათვის. ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს მაშინდელ ხერთვისის რაიონში (ამჟამად ასპინძის მუნიციპალიტეტში) შემავალი სოფელ ხიზაბავრის სახელები. დოკუმენტურად შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ ამ უძველესი სოფლის ანთროპონიმთა ჩამოყალიბების პროცესს.

„დავთარში“ ბოლომდე ფორმირებული არ არის გვარი, ან ოსმალო მოხელის მიერ იგი თავისებურადაა გააზრებული. ამიტომ ჩვენ მათ პირობითად გვარ-სახელი ვუწოდეთ. მე-16 საუკუნეში ფიქსირებული გვარ-სახელები ჩვენ გვიანტერესებს დინამიკაში, თუ რა გზა განვლო ამა თუ იმ სახელმა და რა ფორმით გვხვდება დღეს.

„დავთარში“ ოჯახის თავკაცები მოხსენიებულნი არიან მხოლოდ სახელით ან სახელითა და მამის სახელით. სოფელ ხიზაბავრაში, რომლის შემადგენლობაშია სათესველი ოსპნაური და სოფელ გომის ვენახები, ვხვდებით ოჯახის თავკაცთა შემდეგ სახელებს: რევაზა, გოგიჩა ძმა მისი, ელია სუმბათას ძე, გულისადებ ძმა მისი, ველიჯან ემირგულის ძე, ჯანელა ლარიბის ძე, საბია ძმა მისი... ვარმიშას ძე, ბატატა ძე მისი, შაქარა შაქარას ძე, ყანდო აზარგულის ძე, ძამაგულა, პაატაგულ მაზანას ძე, კაკალა ძმა მისი, მაზანა სოზას ძე, გოგიჩა ძმა მისი, პატია მღვდელი, ძამაგულა, პატია დოვლათიარას ძე, სახელად ფირალა, სახელად გაგა, პაპუნა ირაკლის ძე (ს. ჭიჭია, 1941: 175).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავდაპირველად ვინაობის დასაზუსტებლად მიმართავდნენ უშუალოდ მამის სახელს. ასე რომ, თაობიდან თაობაზე მხოლოდ ერთი და იგივე გვარი კი არ გადადიოდა, არამედ სათავე ედებოდა ახალ გვარს მამის სახელის მიხედვით. ამის მაგალითი დადასტურებულია სოფ. ხიზაბავრაში. ველიჯანაშვილისგან მივიღეთ ივანიშვილი – მამის სახელის, ივანეს გამო.

გვარი ძალიან ხშირად წარმოქმნილია სხვადასხვა საგნის სახელწოდებისაგან. ბევრი მათგანი, მათ შორის უმრავლესობა, წინაპართა საკუთარი სახელიდან ან მეტსახელიდან უნდა მოდიოდეს. მაგალითად, გულა საკუთარ სახელად დასტურდება წყისის წარწერის მიხედვით, ჟერ კიდევ მე-7 საუკუნეში (ზ. ქუმბურაძე, 1982: 62). ამ სახელმა რამდენიმე გვარი წარმოშვა ესენია: გულავა, გულაშვილი, გულავაძე (ი. მაისურაძე, 1990: 50) და სხვა, მაგრამ სოფელ

ხიზაბავრაში გუდა კაცს ჰქვია მეტსახელად. მეტსახელადვე დასტურდება ალ. ლლონტიან გუდიას ფორმით (ალ. ლლონტი, 1967: 65).

ყველა გვარის წარმოშობა, რა თქმა უნდა, ამ გზით ვერ აიხსნება. „დავთრის“ დროინდელი სახელებიდან შეიძლება გამოიყოს ჯგუფი სახელებისა, რომლებიც დღეს მეტსახელად გვხვდება სოფ. ხიზაბავრაში. ესენია: კაკალა, მაზა, ფირალა, ყანდო, პატი(რ)ა.

საინტერესოა, რომ „დავთრის“ დროინდელმა საკუთარმა სახელმა მაზა წარმოშვა გვარი მაზაშვილი. რომელიც დღეს რეალურად არსებობს სოფელ ხიზაბავრაში, მაგრამ ეს სახელი საინტერესოა იმ მხრივაც, რომ ამ სოფელში ვხვდებით მეტსახელს მაზა. აქვე მეტგვარს – მაზათი. სავარაუდოდ, მეტსახელი მიღებული უნდა იყოს გვარიდან მაზაშვილი გვარის შემოკლებულ ფორმად. მოხდა ცვლილება: საკუთარმა სახელმა წარმოშვა გვარი, გვარმა მეტსახელი და მეტგვარი: მაზა > მაზაშვილი > მაზა (მაზათი).

სახელის მაზ ფორმაზე სხვადასხვა სუფიქსის დართვით მიღებულია გვარები: მაზიაშვილი, მაზანაშვილი (ი. მაისურაძე, 1990: 99).

„დავთრის“ დროინდელი ზოგიერთი სახელი დღეს გვარად შემოგვრჩა სოფელ ხიზაბავრაში და იხმარება მეტგვარადაც. ესენია:

ველიჯანა > ველიჯანაშვილი > ვენჯალათი (>ვენჯელაშვილი)

თედორე (< თევდორე) > თედორაძე > თედოთი

ივანე > ივანიშვილი > ივანოთი

მაზა > მაზაშვილი > მაზათი

ღარიბა > ღარიბაშვილი > ღარიბათი (ღარიბათ ეკლესია)

ჯანელა (< ჯანა) ჯანაშვილი > ჯანათი

„დავთრის“ დროინდელმა ზოგიერთმა სახელმა შემდეგ საუკუნეებში ქართული გვარი მოგვცა, რომელიც არა მარტო სამხრეთ საქართველოში, არამედ საქართველოს სხვადასხვა ტერიტორიაზეც არის გავრცელებული.

საკუთარ სახელთან ერთად, ქართულ ტომებში ძველთაგანვე გავრცელებული ყოფილა ადამიანისთვის მეტსახელის შერქმევა, რაც დღესაც არ მისცემია დავიწყებას. მეტსახელი ინდივიდუალური წარმოშობისაა. მისი შერქმევისას, უწინარეს ყოვლისა, მიზანში იღებენ ადამიანის პირად თვისებებს, მისწრაფებებს, მოსაქმეობას, გარეგნობას, ნაკლს და ღირსებას... ამიტომ აქ ადამიანის გონებაშეზღუდვასა და შემოქმედებას უსაზღვრო ასპარეზი აქვს. მეტსახელს მთის კილოებში თიკუნს ანუ ფსევდონიმს ეძახიან: იგი კაცსა და ქალს ერთნაირი პრინციპით ერქმევა, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ კაცებს უფრო მეტად არქმევენ მეტსახელს.

წარმოვადგენთ ასპინძის რაიონის სოფელ ხიზაბავრაში შეკრებილ მეტსახელთა სემანტიკურ და სტრუქტურულ ანალიზს.

ანთროპონიმთა უძველეს ფონდში უნდა გამოიყოს სამი ჯგუფის სახელები: ძირეული, წარმოქმნილი, თხზული. მეტსახელები დავაჯგუფეთ შემდეგი სტრუქტურულ-სემანტიკური თვალსაზრისით:

1. მეტსახელთა ნათესაური მეტონიმია, რომელიც გულისხმობს, რომ შთამომავლობით გადაეცემა პიროვნული თვისება ადამიანისა და გამოიხატება ნათესაური დამოკიდებულება შინაარსობრივად მაშინდან შვილზე ან პაპიდან შვილიშვილზე: კვიცი, კვიცის შვილი.

2. წარმომავლობა-სადაურობის აღმნიშვნელი მეტსახელები, რომლის საწარმოებლად გამოყენებულია სუფიქსები. ძირითადად გამოთხოვილი ქალის წარმომავლობას, სადაურობას აღნიშნავენ: *სომეხი, ვარგაულა*.
3. ხელობა-საქმიანობის აღმნიშვნელი მეტსახელები, რომლებიც გვხვდება როგორც აფიქსებით ნაწარმოები, ისე უაფიქსო წარმოებითაც: *შოფერი, მოლა, დალაქი...*
4. მეტსახელები, რომლებიც დადასტურებულია ოფიციალურ საკუთარ სახელებად ლექსიკონებში.
5. ფუძეგაორკეცების გზით მიღებული კომპოზიტიური მეტსახელები: *ღუფ-ღუფა, ჩოქ-ჩოქა, ძიგ-ძიგა, თუხ-თუხა, კუ-კუა, ჩა-ჩა, მგლივანო, ელვაკო, ცხრათვალა, მუხიკოჩო, შამაქურდი, ედისომინა, ბლუგიგო, წუწკიპრიშო...*
6. დეზინტეგრირებული ანთროპონიმები მეტსახელებად: *ალე, აკო, პეტე...*
7. შიპოკორისტული, პეიორატიული, დემინუტიური ან გამაზვიადებელი სუფიქსებით ნაწარმოები მეტსახელები: *დედ-ულ-ა, ბაჩ-ულ-ა, თინ-იკ-ელ-ა...*
8. ამოჩემებული სიტყვები მეტსახელებად: გვხვდება როგორც უცხოური წარმოშობისა, ასევე საკუთრივ, ქართული: *ტიშე, ხოროშო, ზათიკალა, ვოქალო, ტოტა, გოო, ჰამო...*
9. ცხოველთა, ფრინველთა, მწერთა და ქვეწარმავალთა სახელებიდან ნაწარმოები მეტსახელები, რომლებიც ძირითადად ფუძის სახით გვხვდებიან და იშვიათია აფიქსაცია: *თაგო, ცუგა, ყვა, მელა, ჟუნგლია, (მ)გელი, გოჭა, ვეფხვი, გველა, კვიცი, ჭია, ბაბაჭუა, კატი, შაჩვი, მწყერა, ჯორი, კაჭკაჭო, ბატი, ძალღალია, წრუწუნა...*
10. მცენარეთა სახელებიდან შერქმეული მეტსახელები: *თუთა, ქანჭურა, მუხიკოჩო...*
11. გარეგნული ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული მეტსახელები: *ტუჩა, ქაჩალი, ძალალო, ბრუმა, თითა, კუკლა, ცხვირა, ბულა, კიჭა...*
12. ხასიათის ამა თუ იმ ნიშან-თვისების მიხედვით შერქმეული მეტსახელები: *ტუჩილოკია, ლეიტენანტი, ცრუ, ხოშაკალა, კიბო, თუხთუხა, მკვდარი...*
13. თხზულების ან პერსონაჟის მიმსგავსებით შერქმეული მეტსახელები: *მურტალო, ილა, სტალინი, სტავრია, ტროცკი, კვაჭი...*
14. რაიმე საგანთან მიმსგავსებით შერქმეული მეტსახელები: *კუკლა, მუხიკოჩო...*
15. რეალურ პირებთან მიმსგავსების ნიშნით შერქმეული სახელები: *პელე, პუშკინა, ფიცხელა, ბუში, ობამა...*
16. რაიმე ნაკლის მიხედვით შერქმეული მეტსახელები: *თავა, ცხვირა, ტუჩა, ნიკაპა, თითა, მუნჯი, მოლეკილი, პუწკა, გულა, ქურთო...*
17. ეთნიკური თუ ტოპონიმური წარმოშობის მიხედვით შერქმეული მეტსახელები: *ფრანგი, თათარი, აქარა, უზბეკი, თუში, სომეხი, ვარგაულა, ურია...*
18. უცხოური წარმოშობის მეტსახელები: *ზლობინი, ჰარიფა, შაკალი, ეშტი, კუკლა, ფიზრუკი, ჩაშკა, გეჩე, პრადალა, იაგანა, ლისა, კულაკი, ლობა, ხულო, ტიშე, იეშავი, ალა, პრადალა...*

19. გვარ-სახელისა და მამის სახელის შემოკლებული ფორმა: *შსფ.*

20. მეტსახელები, რომლებიც ახსნილი არაა, მრავლად მოვიპოვეთ: *ლიპო, დეშო, ქოტო, ედია, დოჩა, დეკერმანა, კოთხე, პამპალა, ზიკა, ჯიჯია, დოყე, შადო, აბუჭა და მრავალი სხვა.*

21. გვხვდება შემთხვევები, როცა ამა თუ იმ პიროვნებას რამდენიმე მეტსახელი აქვს შერქმეული: *ლაგმა/დეშო/იაგანა; პამპალა/მკვდარი; სინცო/სომინა; ანჩიკა/ფანჩო; ლაჯაჯა/მურტალო; ქალა/კუტო; წელა/ვარდო...*

ამრიგად, საკუთარ სახელთა სპეციფიკას გვაჩვენებს მათი სემანტიკა და სტრუქტურული თავისებურებანი. სახელდობრ, მრავლობითი რიცხვის უქონლობა, ალერსობით-მოფერებითი (პიპოკორისტული), დამამცირებელი (პეიორატიული), დამაბატარავებელი (დემინუტიური) და გამაზვიადებელი ფორმების წარმოება.

საკუთარ სახელთა ისტორიას შორს მიყავართ. მათი დიდი უმეტესობა მეტსახელებიდან მომდინარეობს. მეტსახელების ხმარება კი, როგორც მოძიებული მასალიდან ჩანს, ახლაც ხშირია. უმეტეს შემთხვევაში სოფელში ადამიანს იცნობენ არა ნამდვილი სახელით, არამედ შერქმეული მეტსახელით. მეტსახელების დიდი ნაწილი გვიანდელი წარმონაქმნია, შექმნილია იმ თავისებური ღირსებისა და ნაკლის მიხედვით, რაც ამა თუ იმ კონკრეტულ ადამიანს ახასიათებს. იგი საკუთარი სახელის პარალელურად იხმარება და ერთგვარი ეპითეტია, საქებარი ან დამამცირებელი.

მეტსახელი განუშორებელი ნაწილია სახელისა. თუ თავდაპირველად მეტსახელებიდან წარმოიშვა საკუთარი სახელები, ახლა იგი მის პარალელურად იხმარება.

როგორც ზემოთ შეკრებილი და განხილული მასალიდან ჩანს, მეტსახელთა შერქმევა დღესაც ძალიან პროდუქტიულია და მათი შერქმევისას ხაზგასმულია ამა თუ იმ პიროვნების პირადი თვისებები, პროფესია, ფიზიკური გარეგნობა და ა. შ. ამასთან, მრავლად არის შემთხვევა, რომ ერთსა და იმავე პიროვნებას რამდენიმე მეტსახელი აქვს შერქმეული. ასეთებია მაგ.: *ლაგმა/დეშო/იაგანა, პამპალა/მკვდარი, ჯონდონინა/ტაბიკანინა, სინცო/სომინა, ანჩიკა/ფანჩო, ობამა/თარაქამა/მელა, შფს/შაკალი, ლაჯაჯა/მურტალო, ქალა/კუტო, წელა/ვარდო და სხვ.*

მეტსახელის შერქმევის შემდეგ, ხშირად ადამიანს ნამდვილ სახელს აღარაეინ ეძახის სოფელში. მართალია, ინდივიდუალური წარმოშობისაა და ადამიანს დაერქვა კონკრეტულ გარემოებათა წყალობით, თითოეულ მეტსახელს ძირითადად მაინც ობიექტური მოტივაცია ახლავს. მიუხედავად ამისა, მეტსახელის მატარებელი პირის ფიზიკური სიკვდილი ყოველთვის არ იწვევს თავად მეტსახელის გაქრობას, პირიქით, დიდი ნაწილი სახინჯრად გადასული მეტსახელებისა საგვარეულოა და გვარში მთლიანად თაობიდან თაობას გადაეცემა ხოლმე და ცოცხლობს კომლთან ერთად. მეტსახელი იძენს სოციალურ ღირებულებას და არსებობას განაგრძობს. ამის უდავო მოწმეა ხიზაბავრის დღევანდელი ანთროპონიმია. ხშირია შემთხვევა, როცა შთამომავლები წინაპრის მეტსახელით მოიხსენიებიან, ამ შემთხვევაში უკვე მრავლობითი ფორმით. მაგ.: *შოფრიენტ..., შიშაგოთ..., ტაშტანათ..., ქახოთ..., ლელოთ..., მურკიათ..., ყვაბეტეთ... და მრავალი სხვა, რაზედაც ქვემოთ ვისაუბრებთ.*

ქართული გვარები, ისევე როგორც სხვადასხვა ხალხთა გვარების უდიდესი ნაწილი, წარმოქმნილია წინაპართა სახელებისა და მეტსახელებისაგან. ამ გზით იქცნენ გვარის შემადგენელ ნაწილად.

გვარის განმარტება ორიენტირებულია ოჯახზე: „გვარის ოფიციალური და მემკვიდრეობითი საოჯახო სახელწოდება, რომელიც ერთვის პიროვნულ სახელს“ (პ. ცხადაია, 1988). ამგვარი განმარტება სრული და ამომწურავია, ვთქვათ, ევროპის ხალხებისთვის, მაგრამ არა ქართველთათვის. საქმე ისაა, რომ „გვარსახელი ქართული სინამდვილისთვის მხოლოდ ოჯახის – ამ პირველადი სოციალური უჯრედის დამახასიათებელი მოვლენა არ არის... ის ოჯახზე უფრო მსხვილი ნათესაური გაერთიანების მემკვიდრეობითი სახელწოდებაა“ (რ. თოფჩიშვილი, 1997: 4). გარდა ამისა, საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეშია ცნობილი გვარის განაყოფის (შტოგვარის, ქვეგვარის) სახელები, რომლებიც გვარის ალტერნატივას წარმოადგენს, ოღონდ არაოფიციალურ სიტუაციაში. ხშირად გვარისა და შტოგვარის სახელები ერთი და იმავე ეპონიმისაგან მომდინარეობს, მაგრამ სხვადასხვა სტატუსისაა (პ. ცხადაია, 2005: 132). ყოველდღიურ არაოფიციალურ ურთიერთობაში შტოგვარი უფრო გავრცელებულია, მაგრამ მას არა აქვს საპასპორტო, სამართლებრივი ფუნქცია. როგორც ცნობილია, „გვარების ოფიციალურ სანქცირებამდე... თვითონ შერქმეული სახელი ასრულებდა იმ ფუნქციას, რასაც დღეს ნამდვილი გვარი. ყოველი შერქმეული გვარი, რაც დღეს გვხვდება, მეორეულია და მას აკისრია (უმეტეს შემთხვევაში), დაახასიათოს რაღაც ნიშან-თვისებით, სოციალური თუ ეთნოგრაფიული ყოფის საფუძველზე გარკვეული ჯგუფი ადამიანებისა და, ამასთანავე, შეასრულოს მისათითებელი, მაორიენტირებელი ფუნქცია“ (ს. მელიქიძე, 1987: 293).

შტოგვარის სისტემა ტრადიციულია საქართველოს ყველა რეგიონისათვის. იგი აუცილებელია, როცა გვარი გამრავლდება, მიაღწევს რამდენიმე ათეულ ოჯახს ერთ სოფელში ან უბანში. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ოფიციალური გვარის დასახელება არ არის საკმარისი გენეალოგიური ხაზის მისანიშნებლად (პ. ცხადაია, 2005: 163).

ქართული გვარები სუფიქსების მიხედვით მრავალგვარია. ისინი ჩვეულებრივ ირთავენ -შვილი, -ძე, -ურ (-ულ), -ელ, -ან, -ია, -უა, -ვა (-ა) სუფიქსებს, რაც ქართული ენის მრავალმხრივი და მდიდარი შესაძლებლობებით არის განპირობებული. სამხრეთ საქართველოში, სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით, მეტწილად გვარებს ბოლოში ერთვის „შვილი“ და „ძე“. ერთ-ერთი სუფიქსი ქართული გვარებისა -თ სუფიქსიც იყო, რომელმაც ადრევე ზემოთ აღნიშნულ სუფიქსებს დაუთმო გზა. საისტორიო საბუთებში -თ სუფიქსით არაერთი გვარია ფიქსირებული. -თ სუფიქსი გვარების მაწარმოებლად დღემდე იზმარება საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში (ხევი, მესხეთი, ფშავი, იმერეთი, აჭარა) (რ. თოფჩიშვილი, 2003: 6).

რაც შეეხება სამხრეთ საქართველოს (სამცხე), აქ ხალხურ სამეტყველო ენაში ოფიციალურად -შვილით ნაწარმოებ გვარებს ერთ-ერთი უძველესი ქართული ფინალი (-ათ, -ეთ) ცვლიდა. თამარაშვილის, პეტაშვილის, იველაშვილის ნაცვლად იტყოდნენ: თამარათი, პეტათი, იველათი. ასევე იყო ხევში: ბულაშვილი // ბულეთი, ქუშაშვილი // ქუშეთი და სხვ. (რ. თოფჩიშვილი, 1997: 102).

მესხეთში ოფიციალური გვარის დაბოლოებად არ გვხვდება -თი (ისევე, როგორც -იანი, -იენი, -აანი, -ანთი, -ენთი და სხვა), გამოიყენება მხოლოდ მეტგვარის დაბოლოებად. ს. მელიქიძის განმარტებით, თუკი მეტსახელმა მოიპოვა მოქალაქეობრივი უფლება, შეიძლება ვიხმაროთ „მეტგვარიც“, რადგან ამ ტერმინში ჩანს მისი ძირითადი მნიშვნელობა; ნამდვილი, ოფიციალური გვარის გვერდით აღინიშნოს ამავე გვარის ან კიდევ საგვარეულოს, შტო-კომლის, ოჯახების, ნათესაობის, სხვადასხვა გვარების, გვარის განაყოფია სახელები (ს. მელიქიძე, 1987: 291-292).

დაბოლოება -თი, როგორც ირკვევა, განსაკუთრებით ფართოდ ყოფილა გავრცელებული მესხეთში, კერძოდ, ჭოროხის ხეობაში, შავშეთ-კლარჯეთში. შუა საუკუნეების ძეგლში „სულთა მატთანე მიჭიხიანის ხევისა“, ანუ „ტბეთის სულთა მატთანე“, რომლის ძირითადი ტექსტი XIV-XV საუკუნეებს ეკუთვნის, აღწერილია მოსახლეობა ჭოროხის ხეობის მიჭიხიანის თემის, რომელიც შავშეთის ფარგლებში შედიოდა. ადგილობრივი გვარები წარმოდგენილია დაბოლოებით -თი, როგორც ირკვევა. ძირითადი სახეობა გვარებისა შავშეთ-კლარჯეთში ძველად, შუა საუკუნეებში, სწორედ ამ სახეობისა ყოფილა (პ. ინგოროყვა, 1954: 96). მაგ.: მახარებელი გორგასძიეთი, იაბედაყთი იოვანე, ეგელა ზარქიეთი, გიორგი გათენიეთი, მარიამ ბრევაეთი. გიორგაეთ ცხოვრება, გიორგი წითელაყთი, გორგასძე ჩაუქა გორგასძიეთი (თ. ენუქიძე, 1977: 163).

-თი სუფიქსიანი მეტგვარები უხვად გვხვდება ჩვენ მიერ დამუშავებულ მასალაში. მაგალითად:

ადღიშვილების - ადოთი;

ანთაძეების - პოსოთი, ქაჩლიენთი;

ბაბელაშვილების - ბაბელათი, ჯეჯიმათი;

ბალიაშვილების - ბალიათი, ზალანჩეთი, ოლოთი (ყვარლის რ-ნის სოფელ სავარდოში ცხოვრობენ). ყარაჯათი;

გელაშვილების - გელათი, პრადალათი, მურკიენთი;

გოგალაძეების - გოგალათი;

გორელიშვილების - გორელიენთი, ბურღულათი, გაზარიენთი, მოხუცებულენთი, ჯუნგლიათი;

დათაშვილების - დათათი, დოყეთი, მოშოთი, კაქეთი, წვერათი, ნიკოთი, კოკნოთი;

ველიჯანაშვილების - ვენჯალათი, ყრუ აკოთი, ხონხლიენთი, გუდათი, ელოთი, იბიშიენთი, თუშიენთი;

ზურაბიშვილების - ზურაბათი, თაგოთი, დედოთი, კანკროთი;

თამაზაშვილების - თამაზათი;

თედორაძეების - თედოთი;

ივანიშვილების - ივანოთი, აბუჯათი;

კალაიჯიშვილების - კალაიჯიენთი, შაფიათი, დომინეთი, თაქუნათი, აქინძიეთი;

კელოშვილების - კელოთი, ფარჯათი, ნოლათი, მუზათი, თინიკელათი;

ლეკიშვილების - ლეკოთი, კერენგათი, თათრიენთი;

მაზმიშვილების - შარიფათი, დობტრიენთი, ბეზრიენთი, მანოთი, რიჯათი, ოროჯათი, ქოტოთი, ქერათი;

მაზაშვილების - მაზათი;

- მამუკაშვილების – კატარინათი, ყაქიათი, ჩუკნოთი, კაკათი;
 მელქონაშვილების – მელქონათი, დეგერმანათი, წიპათი, გეჩეთი, ჩაშკათი;
 მექოშვილების – მექოთი, ზოდეთი, ლელოთი, ტრიათი, ნინოთი, პატლათი;
 მურადაშვილების – მურადათი, კოროთი, ყოყეთი, პაწატი, ჩუმელათი, ფაშათი, ყარიმანათი, ფეზულათი, ქახოთი, პეპელათი;
 პაპაშვილების – პაპათი, ეფრემათი;
 პლაქიაშვილების – პლაქიათი, ტირუნათი, ქორხანათი (ახალციხის რ-ნის სოფელ თისელში გადასახლდნენ);
 პოსოშვილების – პოსოთი, თათარ პეტეთი;
 ტატურაშვილების – ტატურათი, ტოტოშათი;
 ფეიქრიშვილების – ფეიქრიენთი;
 ფილიშვილების – ფილიენთი, ტარანათი, შიშაგოთი;
 ფირფირაშვილების – ფირფირათი, ხულოთი, ჩიფლაღიენთი;
 ქუჭიშვილების – ქუჭიენთი, გლახათი, ყვაპეტეთი, ქოჩორათი, მანასათი (ეს შტო ახლა ლაგოდების რაიონის სოფელ ვაშლოვანაში ცხოვრობს), აღანიკათი, კაკლათი;
 ყაზაშვილების – ყაზათი;
 ყირიმლიშვილების – ყირიმლიენთი, ოხლიათი, თუხთუხათი, ლეილეთი;
 ყრუაშვილების – ყრუანთი, უშათი, ქოქორათი, ცაცალათი, ანგელიკათი;
 შემაზაშვილების – შემაზაანთი, ბერნადეთი, ტაბიკათი, სომინათი, ჩალიათი;
 ხუციშვილების – ხუციენთი, ბისტეთი, კოჭიათი, ალექსოთი, კოჩოთი, კოთხეთი;
 ჭონიშვილების – ჭონიენთი;
 ხაზალაშვილების – ხაზალათი;
 ხითარიშვილების – ალოთი, დედულათი;
 ხიხალაშვილების – კოშორათი.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის გამოთქმულა მოსაზრება წინარებერძნული მოსახლეობის ქართველურ ტომებთან ნათესაობის შესახებ. პროფ. რისმაგ გორდეზიანი ვრცელ ახსნას გეთავაზობს -ნთ სუფიქსის შესახებ (რ. გორდეზიანი, 1970: 242). გეორგიევს აზრით, vმ (ნთ) სუფიქსი ინდოევროპულ nt-დან (ნტ-დან) არის წარმოშობილი ექსპლოზიური თანხმოვნის გადაწევის საშუალებით. გეორგიევს აზრით, vმ სუფიქსი სხვადასხვა გეოგრაფიულ სახელწოდებებსა და სიტყვებში მიღებულია (რ. გორდეზიანი, 1970: 188).

-nth- სუფიქსი ასევე მეტად გავრცელებული სუფიქსია არა მარტო ეგეოსურ, არამედ ანატოლიურ (-nd-ს სახით) და იტალიურ, ბალკანურ და დუნაისპირეთის ტოპონიმკაშიც (სადაც ძირითადად -nt- სახით გვხვდება). ამ სუფიქსსაც შემთხვევათა აბსოლუტურ უმეტესობაში წინ უძღვის რომელიმე ხმოვანი (მეტწილად a, i, u) და მოსდევს ძირითადად, -a. სავსებით შესაძლებელია -nd- ამ სახელწოდებათა ერთ ნაწილში ხმოვანთ შორის მოხვედრილი დენტალის ნაზალიზაციის შედეგად იყოს გაჩენილი. ის გარემოება, რომ წინარებერძნული ტოპონიმებისათვის არ არის უცხო nth-ის გვერდით არც -nt-და -nd- კომპლექსები, გვაფარაუდებინებს. რომ წინარებერძნული სუფიქსის პირველადი სახე უნდა ყოფილიყო სწორედ -nth- და რომ -nth- არ არის მიღებული -nt-ს გაფშვინვიერების შედეგად, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა,

რატომ არ ჰქონდა ადგილი იმავე გაფშვინვიერებას სხვა წინარებერძულ ტოპონიმებში (რ. გორდუზიანი, 1970: 226).

არ არის ერთიანი აზრი **-nth-** სუფიქსის ფუნქციის შესახებაც. მეცნიერთა დიდი ნაწილის ვარაუდით, სუფიქსი უნდა შეიცავდეს კუთვნილების (და კრებითობის) გაგებას... ჩვენი ვარაუდით, სრულიად შესაძლებელია, რომ სუფიქსი, თავის მხრივ, კიდევ იშლებოდეს შემადგენელ ნაწილებად: ხმოვანი + n და th+ხმოვანი.... საყურადღებოა ისიც, რომ ერთი და იმავე ფუძის შემცველი ტოპონიმები ზოგჯერ გვხვდება როგორც **-nth-** სუფიქსით, ასევე **-n** და **-th** სუფიქსებითაც ცალ-ცალკე.

თუკი ამის საბოლოოდ დამტკიცება მოხერხდება, მაშინ ქართველურ ტოპონიმოლოგიაში გამოყენებული სუფიქსი **-ნთა**, **-ნთი** ეგეოსურის მსგავსი აღმოჩნდება არა მხოლოდ ელერადობით და ფუნქციით, არამედ შედგენილობითაც. მართლაც, ქართულში, **-თა**, **-თი** მაწარმოებლის დართვის შემდეგ, რომელიც კუთვნილებისა და მრავლობითობის ფუნქციით გვხვდება, სახელწოდების აუსლაუტში შეიძლება მივიღოთ **-ნთ-** თუკი:

1) **-თა** ან **-თი** მაწარმოებელი დართვის **ნ-ზე** დაბოლოებულ ფუძიან სახელს. მაგ.: ვანთა (!ვან-თა) და

2) თუკი **-თა** ან **-თი** სუფიქსს, თავის მხრივ, წინ უძღვის ხმოვანი + **ნ** ან **-ნ-** მაწარმოებელი, რომლებიც, ჩვეულებრივ, წარმომავლობის ან მრავლობითობის გაგებას შეიცავენ. მაგ.: გალუანთა (<გალუ-ან-თა>), ოთარაანთ (<ოთარა-ან-თი>).

ამჟამად სრულიად დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რაც არაერთხელ აღუნიშნავთ კიდევ სამეცნიერო ლიტერატურაში, რომ **-nth** დაბოლოებიანი ეგეოსური ტოპონიმებისა და ქართველურ **-ნთ** დაბოლოებიანი ტოპონიმთა გარეგნული მსგავსება სრულიად უდავოა. შდრ. ეგეოსური Ἀμπραυθός, Κόρινθος, Λαρυθός, Λέβυθος, Πύραυθος და ქართველური: ეკრანთა, გგულიანთა, კორინთა, ლაგვანთა, ელყანთა და სხვ. (რ. გორდუზიანი, 1970: 226).

-თი დაბოლოება მეტგვარის წარმოებისას ცვლის **-შვილ** და **-ძე** დაბოლოებებს, რადგან მას გრამატიკული ფუნქცია და გვარის გაფორმების „პრეტენზია“ აქვს. იგი, ისევე როგორც გვარის მაწარმოებელი **-შვილი** და **-ძე** დაბოლოებები, უკვე ნაწარმოებ ნადემინუტივარ ფუძეებს დართვის.

ამგვარად, დემინუტივის წარმოება გვარის შემადგენლობაში განიხილება მხოლოდ სახელის ფუძის დონეზე, რადგან კნინობითობა პერსონიფიცირებულია და პიროვნების თვისებებით არის განსაზღვრული. გვარის, როგორც საზოგადოებრივი ერთობის, დაკნინება გამორიცხებულია.

რაც შეეხება **-იან** სუფიქსს, რომელიც აგრეთვე მაწარმოებელია მეტგვარებისა მესხეთში, ს. ჯანაშიას განმარტებით, „-ან სუფიქსის მნიშვნელობათაგან განსაკუთრებით საყურადღებოა კრებითობა. ამ მნიშვნელობის გამოხატვაში ჩვენ ვხედავთ სუფიქსის პირვანდელსა და უძველეს ფუნქციას. ეს მნიშვნელობა ფორმანტისა ნათლად არის წარმოდგენილი ქართველურ გვარ-სახელებში, რომელთაც სათანადო დაბოლოება მოეპოვებათ. გვარ-სახელების ეს დაბოლოება თავდაპირველად გავრცელებული იყო, ჩანს, ყველა ქართველ ტომში და ქართველურს პატრონიმისტიკურ მორფოლოგიაში იგი ერთი ყველაზე ადრინდელი მოვლენათაგანია. დროთა ვითარებაში ეს ფორმა ზოგს ქართველ ტომში

დასუსტდა, ზოგან თითქმის მთლად დაიკარგა. ყველაზე კარგად ამჟამად იგი სვანეთშია დაცული, სადაც საერთოდ ბევრი არქაული ფორმა ინახავს თავს. ისტორიული მოსაზრებები ადამიანს აფიქრებინებს, რომ -ან (-ონ)-ზე დაბოლოებული ყველა გვარი სვანური წარმომავლობისაა, მაგრამ ასეთი დასკვნა არ იქნებოდა სწორი. ამის უტყუარი საბუთია არაოფიციალური, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ხმარება ამ ფორმისა იმ შემთხვევაში, როცა საგვარეულო მთლიანად, კრებით, კორპორაციულად არის წარმოდგენილი. ასეთი წარმოება საყოველთაოდ გავრცელებულია, როგორც ცნობილია, მთელს აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც ამ ფუნქციით, ფორმანტის ყველა ვარიანტული სახეობა გვხვდება: -ან: ოთარაანთ (ოთარაშვილები); -ი-ან: ციციანი (ციციშვილები) (ს. ჯანაშია, 1959: 36-38).

ამასვე ადასტურებს ა. შანიძე, მაგრამ აქვე დასძენს, რომ ეს -იან დაბოლოება შემდეგ შეუცვლია -ძე-სა და -შვილ-ს. ამის გამო, -იან დაბოლოებას დაუკარგავს პირვანდელი მნიშვნელობა და გარკვეულ შემთხვევაში შემონახულია ჩამომავლობისა და კუთვნილების აღსანიშნავად, ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ფორმა მრავლობითია. ამ შემთხვევაში მერმინდელი „შვილი“ ჩამოშორდება ხოლმე გვარს და აღდგება ძველი „-იან“: ციცი-ი(ს)-შვილი: ციცი-იან(ნ)-ი(ციციშვილები), სადაც ორი ნ-საგან ერთი ისმის ხოლმე, მაგრამ რომ ორი იგულისხმება, ამას ადასტურებს ნათესაობითის ფორმა, ვთქვათ, ასეთი „ციციან-თ პური“ ან ნათესაობით-სახელობითში: ციცი-ან-თ-ი. თუ „შვილის“ მოკვეცის შემდეგ -იან-ი უნდა დაერთოს ა-ზე გათავებულს ბოლოუკვეცელ სიტყვას, მაშინ -იან-ის პირველი ხმოვანი დასტურდება და სულ დაიკარგება: ოთარა-(ს)-შვილი: ოთარა-ან-ი (ამის ნაცვლად ოთარა-იან-ნ-თ). აქვე ავტორს შეიშინის სახით აქვს მინიშნებული, რომ „შვილ“-ისა და „ძე“-ს მოკვეცა ამა თუ იმ გვარზე იან-ის დართვისას არ ნიშნავს, რომ ამ გვარს უეჭველად ძველი -იან დაბოლოება ჰქონდა. „მრავლისგან მრავალ შემთხვევაში უთუოდ ანალოგიურ წარმოებასთან გვაქვს საქმე“ (ა. შანიძე, 1980: 122-123).

ძალიან ხშირია -ან ფორმის გამოყენება შტო-გვარის სახელებისათვის (ს. ჯანაშია, 1959: 38). ზოგჯერ კნინობითი ფორმის ფუძისგანაც აწარმოებდნენ გვარის განაყოფთა სახელებს და ამიტომ იკარგებოდა -იან სუფიქსის -ი. სხვაგან კი სუფთა ფუძეს დაურთავენ ხოლმე -იან-ს (გრ. ბერიძე, 1988: 144).

სოფელ ხიზაბავრაში ცვლილება მაინც მომხდარა და თამაზა-იან-ის ნაცვლად მივიღეთ თამაზაანი, პაპაანი, გალაანი, ჩუმელაანი. მსგავსი ფორმების გვერდითვე გვაქვს -იენ სუფიქსიანი მეტგვარებიც: თამაზიენი, პაპიენი, გელიენი, დათიენი, მებანჯლიენი, ბერნადიენი. ნიკოიანი > ნიკოანი > ნიკეიენი და სხვ.

ფონეტიკური პროცესი რომ ყოფილიყო მიზეზი -იენ ფორმის მიღებისა, მაშინ ყველგან უნდა გატარებულიყო ეს წესი. გრ. ბერიძის აზრით, -ი + -ენ ვარიანტი უნდა ყოფილიყო თავიდანვე. ეს მისთვის მოულოდნელიც არაა. -იან და -იენ ისეთივე ვარიანტებია, როგორც -იერ და -იარ ქონების აღმნიშვნელი ბოლოსართები.

ავტორს აქვე აქვს განხილული ასპინძის რაიონის სოფ. ხიზაბავრისა და ვარგავის გვართა თავისებურებანი. „ხიზაბავრაში როცა სურთ საგვარეულოდან ვინმე დაასახელონ, გვარ-სახელის ფუძეს დაურთავენ უშუალოდ ირიბი ბრუნვების მრავლობითობის ბოლოსართს -თანს (დათათ სინოი, პაპათ მანაი, ლეკოთ

პეტრეი). როცა ერთზე მეტი სურთ თქვან საგვარეულოდან, ურთავენ მრავლობითობის ნარს: ლეკონი, პაპათნი, დათათნი, თენონი და სხვ.

გვარი	გვარეულობა	კუთვნილება	ადგილი ¹
გელაშვილები	გელიენი	გელათი	გელაცა
ხითარიშვილები	ალიენი//ალუენი ²	ალოთი	ალოცა
ადეიშვილები	ადუენი ³	ადოთი	ადოცა
შემაზაშვილები	ბერნადიენი	ბერნადეთი	ბერნადეცა

(გრ. ბერიძე, 1988: 144).

თუ სახელი თანხმოვანფუძიანია, მაშინ მაწარმოებლად -ენ მოუდის როგორც კუთვნილების გამოხატვისას, ისე ადგილის გადმოცემის დროს (გრ. ბერიძე, 1988: 145). მაგალითად:

- ხუციშვილი, ხუციენი, ხუციენთი, ხუციენთცა;
- ქუქჩიშვილი, ქუქჩიენი, ქუქჩიენთი, ქუქჩიენთსა;
- კალაიჯიშვილი, კალაიჯიენი, კალაიჯიენთი, კალაიჯიენთსა;
- გორელიშვილი, გორელიენი, გორელიენთი, გორელიენთცა;
- ველიჯანაშვილი, ვანჯალიენი, ვენჯალაანთი, ვენჯალათსა;
- ფირფირაშვილი, ფირფირიენი, ფირფირაანთი, ფირფირაანთსა;
- მექოშვილი, მექვიენი, მექოთნი, მექოთცა;
- გელაშვილი, გელიენი, გელათნი, გელათცა;
- დათაშვილი, დათიენი, დათათნი, დათათსა;
- პაპაშვილი, პაპიენი, პაპათნი, პაპათსა;
- თენოშვილი, თენოენი, თენოონი, თენოთსა და სხვ.

-ან ბოლოსართი თანხმოვანზე გათავებულ ფუძეს დაერთვის სახეუცვლელად, მაგრამ ხმოვნებით დაბოლოებულ ფუძეზე დართვისას თავს იჩენს -ან სუფიქსის ვარიანტები.

ჩავახურში ამ სუფიქსის ადრინდელი მნიშვნელობა შემონახულია გვარის განაყოფთა სახელებში. -ან სუფიქსი განაყოფთა აღმნიშვნელ სახელებს სხვადასხვა ვარიანტებით დაერთვის: -ათან, -იენ, -ოთონ, არ ჩანს -უთენ (გრ. ბერიძე, 1988: 142-143).

-ათან ვარიანტის წარმოშობის შესახებ არსებობს აზრი, რომ -ა ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებს დაერთო -იან სუფიქსი, -ი ელემენტი დასუსტდა და დაიკარგა (ა. შანიძე, 1980: 124). მაგ.: უნდა გვქონოდა თამაზაიანი, მაგრამ გვაქვს თამაზაანი; გელაიანი < გელაანი.

ანალოგიური მდგომარეობა უნდა გვქონდეს -ე და -ო ხმოვნებზე დაბოლოებულ სახელებთანაც. -ი-ს დასუსტებას მოსდევს ფუძისეული ხმოვნისგან

¹ დღევანდელ ხიზაბავრაში ადგილის მიხედვით დახასიათებისას ადგილობრივ მკვიდრთა მეტყველებაში არ შეინიშნება გელაცა, ალოცა, ბერნადეცა და სხვ. -ც ფორმანტის ნაცვლად ხმარობენ -თს კომპლექსს. მაგ.: გელათსა, ალოთსა, ადოთსა... შესაძლოა -ს-ს შეენაცვლოს -ც, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში არ იხმარება ცალკე. -თ-ს გარეშე. მაგ.: ადოთცა, ბერნადეთცა, მურკიენთცა და სხვ.

² სოფელ ხიზაბავრაში ხითარიშვილების გვარის განაყოფთა სახელია ალოენი. ალიენი//ალუენი არ ფიქსირდება

³ ადუენი არ არის გამართლებული ფორმა. ადეიშვილების გვარის განაყოფთა სახელია ადვიენი. იხ. ქვ. -ენ სუფიქსის წარმოებისას

სუფიქსულის დამსგავსება და ვიღებთ ასეთ სურათს: ბერნადე+იან-ი, ბერნადეანი, ბერნადიენი; დოყე-იან-ი, დოყე-ანი, დოყიენი; ნიკო-იანი, ნიკოანი, ნოკოონი, ნიკიენი; პოსო-იანი, პოსო-ანი, პოსო-ონი, პოს-ვიენი.

-ა+ან და -ი+ენ ფორმების შესახებ შეიძლება დავასკვნათ, რომ ორივე მიღებულია -იან სუფიქსისაგან სხვადასხვა გზით, პირველი – სუფიქსული -ი-ს დასუსტებითა და შემდეგ დაკარგვით (-ა+იან > აან), მეორე – თვით -ი-ს მიერ ა-ს დამსგავსებით (-იან > -იენ) (გრ. ბერიძე, 1988: 144)

გვხვდება -ენ სუფიქსიანი წარმოებაც. მაგ.: გელა-ენ-ი > გელე-ენ-ი > გელი-ენ-ი; ნათესაობითში გამოყენებულია -თ, ოღონდ წარმოება სხვადასხვა მოდიფიკაციით ხასიათდება. მაგ.: მოსე-ენ-ი > მოსე-ენ-თ-ი; გელი-ენ-ი > გელა-თ-ი; კატერინე-ენ-ი > კატერინ-იენ-ი > კატერინ-იენ-თ-ი.

საყურადღებოა წარმოება -ენ სუფიქსისა, როცა -ო-ზე გათავებულ სახელებსა და მეტსახელებს დაერთვის და იქცევა მეტგვარად. მაგ.: ალოენი, პოსოენი, ალექსოენი, ნიკოენი, წიკოენი, ლელოენი, მოშოენი.

ოე ხმოვანთა კომპლექსმა განიცადა რედუქცია და გვაქვს პოსვიენი (პოსოვილები), ნიკვიენი (დათაშვილები), ლელვიენი (მექოშვილები), მოშვიენი (დათაშვილები), წიკვიენი (ანთაძეები) და სხვ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩვენს მასალაში ვხვდებით -ათ და -ეთ მაწარმოებლებს მეტგვარებში. მაგ.: თამაზათი (თამაზაშვილი), გელათი (გელაშვილი), პაპათი (პაპაშვილი), ვენჯალათი (ველიჯანაშვილი), ფირფირათი (ფირფირაშვილი) და სხვ. ცნობილი ისტორიკოსი და საეკლესიო მოღვაწე მიქელ თამარაშვილი იწერებოდა მიქელ თამარათად. ასევე იყო სხვა საგვარეულოშიც: ბაღდოთი, პაპათი, გელათი, დათათი და სხვ. ასეთი წარმოება აქვს თუშურსაც. უთურგათი (-უთურგაიძე), ბექურათ ქალი (ბუქურაძის ქალი) და სხვ. (გრ. ბერიძე, 1988: 145).

-ათ, -ეთ, -ოთ, -უთ (-ით) სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელებიც გვარის განაყოფთა სახელებისაგან უნდა წარმომდგარიყო. ადგილს დარქმევია მცხოვრებთა გვარის სახელი, მაგალითად, გელაშვილების საცხოვრებელს – გელათი, პაპაშვილებისას – პაპათი. რაც შეეხება გეოგრაფიული სახელების -ათ, -ეთ, -ოთ, -უთ სუფიქსთა წარმოშობას -აანთ, -იენტ, -ოონთ, -უუნთ რთული სუფიქსების გავლით. ფონეტიკური სქემები ასეთია:

-იანთ > აანთ > ანთ > ათ

-იანთ > იენტ > ეენტ > ეეთ > ეთ

-იანთ > იენტ > ინთ > ით

-ოიანთ > ოანთ > ონთ > ოთ (ი. მაისურაძე, 1987: 29-37).

აღსანიშნავია, რომ როცა საგვარეულო კოლექტივებს შიგნით ცალკე ინდივიდის აღნიშვნა სურთ. მაშინ ზემოთ წარმოდგენილი გვარის ფორმები ძველი მრავლობითის ირიბ ბრუნვათა -თ სუფიქსს დაირთავენ. მაგ., ოთარაანთ ქვრივი. ამ კატეგორიის ფაქტი მრავლად გვაქვს დადასტურებული ისტორიულად (ს. ჯანაშია, 1941: 39).

ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ მიერ დამუშავებულ მასალაში გვხვდება ისეთი განსაკუთრებული ფორმა გვარებისა, რომელიც ორმაგ მრავლობითობას აღნიშნავს სახელობით ბრუნვაში. მაგ., ხუციშვილების ორმაგი მრავლობითობის ფორმაა ხუციენთნი; ქონიშვილების – ქონიენტნი;

კალაიჯიშვილების - კალაიჯინთნი, ქუქჩიშვილების - ქუქჩინთნი; გორელიშვილების - გორელინთნი, ფირფირაშვილების - ფირფირინთნი, ველიჯანაშვილების - ვენჯალინთნი, მურადაშვილების - მურადინთნი, ყრუაშვილების - ყრუანთნი და სხვ.

სოფ. ხიზაბაევრაში არსებობენ გვარები, რომლებიც შტო-გვარსახელების ანუ მეტგვარის სახელწოდებად დამოუკიდებლად ვერ არსებობენ და საერთოდ არ ხმარობენ. მაგ., მელქონაშვილი. ამ გვარის საერთო მეტგვარია დეგერმანათი. ესენი კიდევ იყოფიან მეტსახელების მიხედვის სხვადასხვა შტო-გვარებად: დეგერმანიენი, წიპიენი, გეჩიენი, ჩაშკიენი. საერთო პრინციპი ასეთია:

მეტგვარი	გვარეულობა	კუთვნილება	ადგილი
დეგერმანათი	წიპ(ვ)იენი	წიპათი	წიპათცა
დეგერმანათი	ჩაშკიენი	ჩაშკათი	ჩაშკათცა
დეგერმანათი	გეჩიენი	გეჩიენთი	გეჩიენთცა.

ქვემოთ ჩამოთვლილი გვარები კი თანასოფელელთა მეტყველებაში არ იხმარება შტო-გვარსახელების დართვის გარეშე. მოვიყვანთ მეტგვართა თითოეულ მაგალითს: შემაზაშვილი - ბერნადინი; ფილიშვილი - ლუკიენი; მაზმიშვილი - შარიფიენი; მამუკაშვილი - კატარინიენი; ხითარიშვილი - ალოენი და სხვ..

საბოლოოდ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჩვენ მიერ მოძიებული მასალების მიხედვით, საგვარეულო-წარმომავლობის ან სუფიქსი არის ერთადერთი მაწარმოებელი მეტგვარებისა. სხვა დანარჩენი შემთხვევა მხოლოდ მის ფონეტიკურ ვარიანტს წარმოადგენს. კერძოდ, ფუძისეული ხმოვანი -ო ან -ე (კოჩო, კორო, ნამო, წიკო, ალექსო, პოსო, ლელო, ბერნადე, კატარინე, მოსე, კაქე და სხვ.) იწვევს სუფიქსეული ა ხმოვნის ასიმილაციას. პროცესი შეიძლება გაგრძელდეს დისიმილაციითაც და მივიღოთ სამცხურ-ჯავახურისთვის დამახასიათებელი -იე მიმდევრობა.

მაწარმოებელი სუფიქსები, რომლებიც გვარის წარმოქმნისას ფუძეს შერწყმიან. გავლენას ახდენენ გვარის მაწარმოებელი სუფიქსის ხმოვნით ნაწილზე და იწვევენ ასიმილაციას.

ირიბ ბრუნვაში შესაძლებელია გადაჰყვეს სახელობითის ან მაწარმოებელი თავისი -ონ, -ენ ვარიანტებით და მივიღოთ -ან-თ (-ონთ, -ენტ), ან არ გადაჰყვეს. ამასთან ერთად, მოსალოდნელია უკვე წარმოქმნილი სახელის ხელახალი ბრუნება ისე, რომ შენარჩუნებულ იქნეს ყველა ფორმანტი. სამცხე-ჯავახურში დასაშვებია ფორმები: გელა-ან-თ-ნ-ი, თამაზა-ან-თ-ნ-ი, დედულა-ან-თ-ნ-ი, ხუცი-ენ-თ-ნ-ი, ქუქჩი-ენ-თ-ნ-ი და სხვ.

„ტბეთის სულთა მატიანეში“ ან სუფიქსი არ დასტურდება. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ასეთი სუფიქსი XIV-XV საუკუნეებში არ იხმარებოდა. „მატიანე“ სულთა მოსახსენებელია, ამიტომ „გვარები“ ნათესაობით ბრუნვაში გვხვდება: გორგასძიათ, იაბედაეთ, კაკალეთ, ტიბორეთ, ზარქიეთ და სხვ. (თ. ენუქიძე, 1977: 163) სახელობითში იქნებოდა ალბათ, გორგასძია-ან-ი, იაბედა-ან-ი, კაკალე-ან-ი, ტიბორე-ან-ი, ზარქი-ან-ი და სხვ.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“ მდიდარ მასალას გვაძლევს ქართული გვარ-სახელების ისტორიის კვლევისას. ამ დოკუმენტში ფიქსირებული ხუთი საუკუნის წინანდელი ფორმები შევეცადეთ განგვეხილა დინამიკაში, თუ რა ვზა განვლო დღემდე და რა

ფორმით გვხვდება დღეს. ნაშრომში დეტალურად აღწერეთ სოფელ ხიზაბავრის გვარის, მეტგვარის, გვარეულობისა და კუთვნილების ფორმები (ხუციშვილი, ხუციენი, ხუციენთნი, ხუციენტთა), მათი საწარმოებელი სუფიქსების ვარიანტები და ფონეტიკური პროცესები (-ა+-ან, -ი+-ენ, -ო+-ენ), რომლებიც მესხურისთვისაა დამახასიათებელი; ასევე, გამოიკვეთა საკუთარ სახელთა და მეტსახელთა სპეციფიკა, მათი სემანტიკა და სტრუქტურული თავისებურებანი, სადაც გამოიყო ძირეული, წარმოქმნილი და თხზული სახელები. როგორც გაირკვა, -თი დაბოლოება გვარების ძირითადი სახეობაა XIV-XV საუკუნეების შავშეთ-კლარჯეთისა. -თი სუფიქსი მეტგვარების წარმოებისას ცვლის -შვილი, -ძე დაბოლოებებს, რადგან მას აქვს გრამატიკული ფუნქცია და გვარის გაფორმების „პრეტენზია“. იგი, ისევე როგორც გვარის მაწარმოებელი -შვილი და -ძე დაბოლოებები, უკვე ნაწარმოებ ნადემინუტივარ ფუძეებს დაერთვის. მესხურ ხალხურ სამეტყველო ენაშიც ოფიციალურად -შვილით ნაწარმოებ გვარებს ერთ-ერთი უძველესი ქართული ფინალი -ათ, -ეთ ცვლის და გამოიყენება მეტგვარის დაბოლოებად.

თუ ჩამოსცილდება გვართა და მეტგვართა მაწარმოებლები, დარჩება იპოკორისტები, დემინუტივები, პეიორატივები ან გამაზვიადებელი სახელები. მაგ.: ზოდე, ლელო, ხორხლია, კოქია ჩუმელა, თინიკელა, ტაბიკა, ცაცალა, ბურღულა და სხვ.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გრ. ბერიძე, 1988 – გრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.
 რ. გორდეზიანი, 1970 – რ. გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხები, თბ., 1970.
 თ. ენუქიძე, 1997 – თ. ენუქიძე, ტბეთის სულთა მათიანე, თბ., 1977.
 რ. თოფჩიშვილი, 1997 – რ. თოფჩიშვილი, როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, თბ., 1997.
 რ. თოფჩიშვილი, 2003 – რ. თოფჩიშვილი, ქართული გვარსახელების ისტორიიდან, წიგნი, I, თბ., 2003.
 პ. ინგოროყვა, 1954 – პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954.
 ი. მაისურაძე, 1987 – ი. მაისურაძე, ა. პუშკინის სახ. თბილისის სახ. პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXIII, 1987
 ი. მაისურაძე, 1990 – ი. მაისურაძე, ქართული გვარ-სახელები, თბ., 1990
 ს. მელიქიძე, 1987 – ს. მელიქიძე, მეტგვარი და მისი წარმოება ბორჯომის ხეობის ქართულში, ონომასტიკა, ტ. I, თბ., 1987.
 პ. ცხადაია, 1988 – პ. ცხადაია, ონომასტიკურ ტერმინთა ლექსიკონი, თბ., 1988.
 პ. ცხადაია, 2005 – პ. ცხადაია, ონომასტიკის შესავალი, თბ., 2005.
 აღ. ღლონტი, 1967 – აღ. ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, თბ., 1967.
 ა. შანიძე, 1980 – ა. შანიძე, თხზულებანი, თბ., 1980.
 ზ. ქუმბურიძე, 1982 – ზ. ქუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბ., 1982.
 ს. ჯანაშია, 1958 – ს. ჯანაშია, შრომები, III, თბ., 1959.
 ს. ჯიქია, 1941 – ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაეთის დიდი დავთარი, წიგნი 2, თბ., 1941.

MAIA KUKCHISHVILI
STRUCTURAL AND SEMANTIC SPECIFICITIES OF
NICKNAMES AND *NICKNAME-TYPE SURNAMES*
IN SAMTSKHE-JAVAKHETIAN DIALECT
 (ACCORDING TO THE DATA OBTAINED IN THE VILLAGE KHIZABAVRA
 OF ASPINDZA MUNICIPALITY)

The *Great Book of Vilayet of Gurjistan*, the document dated back to 1595 provides extensively rich materials for the study of the history of Georgian names and surnames. The present article discusses a dynamic development, historical process and current form of the names and surnames spread throughout Samtskhe-Javakheti (specifically, village *Khizabavra*) in the course of the 16th century. Detailed description is given for the forms and formative suffixes of the surnames, *nickname-type surnames*, *lineage and kin spread in the Khizabavra village*.

The ancient anthroponyms are divided into three groups of names: primary (root-based), generated and composed. Semantics and structural features of anthroponyms reflect their specificities.

The Meskhetian idiom replaces the *-shvili* part of the surnames with *words* ending with *suffixes -at* and *-et*, used as endings attested in the *nickname-type surnames*. As observed, *-ti* ending represents a basic type of surnames in the 14th-15th century *Shavshet-Klarjeti*. The *-ti* ending functions as a surname formant. Similar to the *-shvili* and *-dze* endings, *-tiis* added to the already formed derivativestems.

The formation and onymization of the Meskhetian surnames, *nickname-type surnames* as well as *nicknames*, in its entirety, belong to the Georgian anthroponymic structure.

ღაპით უაზიანიკე

ღერხუმის ეთნოგრაფიული მასალებისათვის
(2016 წლის ექსპედიციის ანბარიში)

„მხოლოდ წარსულის ცოდნით დაუცავს ყოველ ერს თავისი ეროვნება, თავისი არსებობა, თავისი ვინაობა“ – წერდა ილია.

ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მიზანი: ქართველთა ეთნიკური ისტორიის, მატერიალური და სულიერი კულტურის, ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების ამსახველი მასალების შეგროვება და მომავლისთვის გადაცემა; თანამედროვე სოფლის პრობლემების, მისი კულტურულ-სოციალური, ეკონომიკური მდგომარეობის აღწერა; ახალი სამეურნეო-ყოფითი, სოციალურ-კულტურული ურთიერთობების გავლენა ქვეყნის განვითარებაზე; სტუდენტებში ქართველური მენტალობის, ეთნოფსიქოლოგიის შენარჩუნება, ნოვაციების მიღების რეგულირება-კონტროლი; სასწავლო პროცესისა და სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის უკეთ წარმართვა-სრულყოფა; ველზე მუშაობის დროს მოპოვებული, ენობრივ-ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით საინტერესო მასალის მეცნიერებისთვის ხელმისაწვდომობა. კვლევითი მუშაობის უკეთ წარმართვა, სრულყოფა; ეროვნულ-კულტურული მემკვიდრეობისადმი სტუდენტთა ინტერესის გაღრმავება; ექსპედიციის მასალების ელექტრონული ვერსიების ექსპედიციების ფონდებში განთავსება.

თანამედროვე სოფლის ეკონომიკური, სამართლებრივი და სოციალური პრობლემები. რელიგიურობა – ქართველი მეურნის მენტალობის მთავარი ნიშანი. ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ მეურნეობის ტრადიციული დარგების განვითარებაში გეოგრაფიასთან ერთად უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია რწმენისა და მოვალეობის თანხვედრა. ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების შემონახულობა-ერთგულება ლეჩხუმშიც მხოლოდ მოხუცებულობისა და შუა ხნის ასაკს მიღწეულ ფენაშია ნაწილობრივ გადარჩენილი. სამეურნეო საქმიანობაში დღეს უკვე ნაკლებად ექცევა ყურადღება თავის დროზე უხვი მოსავლის გარანტ სისტემებს, გზებსა და საშუალებებს, მიწათმოქმედ-მესაქონლეთა შემონახული კომპლექსებით დადასტურებულ. ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შესაბამის, განმაპირობებელ ბარულ და „გადარეკვით მესაქონლეობას და მისი ხელმომართვის რიტუალებს. ამდენად, ქვეყნის და ლეჩხუმელთა დღევანდელი შეჭირვებული, შრომის არმოყვარული“ ყოფა, არა ქართველთა სამეურნეო ტრადიციული ცოდნა-მეთოდების, არამედ მათი მივიწყების, ადამიანის აწინდელ სამეურნეო მოღვაწეობასა და სულიერებას შორის კავშირის, როგორც ზემდგომთაგან, ასევე ჩვენგან, რიგითთაგანაც გაუთვლელად მოწყობილი სოციალური ურთიერთობების შესაბამისია.

რომ შედეგად დაგვრჩეს საზოგადოების „გამართული სოციუმი“, მდგრადი ეკონომიკური ყოფა, მეურნისგან გეოგრაფიის ცნობა-ფლობასთან ერთად უმნიშვნელოვანესია მეურნეობის ტრადიციული დარგების განვითარებისთვის ზრუნვა. აღნიშნული მიიღწევა, თუ ბედის ანაბარად მიტოვებულ თანამედროვე სოფელში მეურნეობის დარგებისა და სამეურნეო ცოდნის შენარჩუნება-

განვითარებაში შექმნილი სოციალურ-სამართლებრივი პრობლემების მოწესრიგებისას გათვალისწინებული იქნება ქართველი მეურნის თაობებით მოტანილი გამოცდილება, რელიგიის მასტიმულირებელი ისტორიულ-ტრადიციული როლი და ამ საფუძველზე შემუშავდება სწორი ნაციონალური ეკონომიკური პოლიტიკა.

საოჯახო და სათემო ურთიერთობები. ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალები სრულად თანხვდება სპეციალურ ლიტერატურაში ოჯახთან დაკავშირებით გამოთქმულ მოსაზრებებს¹. ირკვევა, რომ: ა) დღევანდელი ოჯახი ადამიანთა ისტორიის, მისი ევოლუციისა და რევოლუციის პროდუქტია; ბ) ოჯახის საფუძველს წარმოადგენს ქალსა და კაცს შორის საქორწინო კავშირი. რომ ოჯახი ადამიანთა ერთობლიობაა, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებული არიან ნათესაური და საქორწინო ურთიერთობით და რომელთაც ყოფაში ერთობლივი მეურნეობა აქვთ; ბ) ლექსუმშიც ოჯახს აქვს ბიოლოგიური საწყისი და საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, საზოგადოებისა და პიროვნების მოთხოვნების განვითარების კვალდაკვალ ძირითადი და მრავალფეროვნად ცვალებადი ფუნქციები; გ) ოჯახის უმთავრესი ფუნქციაა ბავშვების აღზრდა-სოციალიზაცია; დ) ერთ დიდ ოჯახად ცხოვრების, ოჯახისა და თემის/გვარის უფროსის არჩევის, მისი ნდობისა და მორჩილების ტრადიციის, ქალისა და მამაკაცის ოჯახში და მის გარეთ ურთიერთობის შესახებ; ე) თემის ცხოვრებისა და თემობის წესი და მისი დარღვევის შემთხვევები...

საოჯახო და არაფორმალური აღზრდა, როგორც ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნების საფუძველი, ლეგენდა-თქმულებებში გადმოცემული აღზრდა. საოჯახო და არაფორმალური აღზრდის შესახებ ლექსუმში შეგროვებული ეთნოგრაფიული მასალები ყურადღებას გვამახვილებინებს: თვითშეგნების აღზრდის აუცილებლობაზე; ქალის/ღედის კულტზე; ოჯახში და არაფორმალური აღზრდის დროს გამოყენებული ფიზიკურ-გონებრივი უნარების გამომშუშავებელი თამაშობების, ასაკისა და სქესის შესაბამისი შრომითი უნარ-ჩვევების, აღზრდის საფუძველზე გავრცელებული მიმართვის ფორმების შესახებ. ლექსუმშიც ლეგენდა-თქმულებები და ზღაპრები აღზრდის ის ნაწილი იყო, რომლითაც ვითარდებოდა ინტელექტუალური უნარები: ადეკვატური აღქმა, მეხსიერება, ყურადღება, წარმოსახვა, ნებისყოფა, საზრიანობა, მოხერხებული ქმედებების უნარი და მართვის ორიენტირები. საოჯახო და არაფორმალური აღზრდის დროს ლექსუმლები ყურადღებას აქცევდნენ: ა) აღსაზრდელის ფიზიკურ-ფიზიოლოგიურ შესაძლებლობებს; ბ) ტრადიცია-ლეგენდა-თქმულებებით აღზრდით მორალურ-ზნეობრივი მენტალობის შენარჩუნება-გადარჩენის საკიროებას; გ) ეროვნულ-ტრადიციული ჩვევების, მისაღმება-დამშვიდობების, ოჯახსა და საზოგადოებაში ქცევის წესების, სოციალურ-უფლებრივი მდგომარეობის დამადასტურებელი მიმართვის ფორმების, შრომის, ნათესაობის და სხვა ადამიანურ ურთიერთობათა თვისება-მახასიათებელთა აღზრდას; დ) უცხო იდეოლოგიების, კულტურულ-პოლიტიკური პროგრამების განხორციელებით, ურვეიზიოდ აღიარებული. აღზრდის და ურთიერთობათა არატრადიციული

¹ იხ.: რ. თოფჩიშვილი, ქ. ზუციშვილი, რ. გუჯეჯიანი, თეორიული ეთნოლოგია, თბ., 2010.

მეთოდების გამოყენებით მიღებული შედეგების აღმოსაფხვრელად და შესაბამისად ეთნიკური თვითშეგნების შენარჩუნება-გადარჩენის სავალდებულო პირობად ლეჩხუმლებს მიაჩნიათ საოჯახო და არაფორმალური აღზრდა; ე) ვინაიდან ბავშვი საჭიროებს თავის ფიზიკურ-გონებრივი სიმწიფის შესაბამის დაცვა-ზრუნვას, ლეჩხუმშიც აუცილებლობად მიაჩნდათ ოჯახის, სკოლისა და საზოგადოების ერთობლივი ჩართულობა. რათა აეშენებინათ ბავშვის სოციალიზაციისა და მოქალაქეობრივი თვითშეგნების ბაზა; ვ) ასაკსა და სქესზე ორიენტირებული საოჯახო-არაფორმალური და სასკოლო მოღვაწეობის მიზანი მომავალშიც უნდა იყოს პიროვნებაში უფლისმიერი სიყვარულის, პატივისცემის აღზრდა, რომ გაგრძელდეს ტრადიციული საოჯახო ქონებრივ-უფლებრივი ურთიერთობები, თვისება-მახასიათებლები, მოწესრიგდეს სოციალური ურთიერთობები, ეტიკეტი. ეთნიკურის შესაბამისი მიმართულებით წავიდეს პიროვნებათა ფსიქოლოგიის განვითარება.

ლეჩხუმელთა რელიგიური, სამეურნეო და სოციალური ტრადიციების ფსიქოლოგიური საფუძვლების შესახებ. ეთნოკულტურული საკითხების კვლევისას უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება აზროვნების საფუძვლების განვითარებაზე, ცხოვრების წესის ტრანსფორმაციაზე დაკვირვებას. ჩვენი ეთნოგრაფიული მასალების საფუძველზე წარმოვადგენთ რამდენიმე თეზისს: ა) ლეჩხუმელთა გამორჩეული რწმენის, ინდივიდუალობის, მათი სულიერი მდგომარეობის, პიროვნული არჩევანის განმსაზღვრელია ღმერთის რწმენა. ლეჩხუმელი კაცის თვითშეგნებით, პატივების ღირსი იყო ზეციური“ (მთბრობელი ანტონ გოლეთიანი. ნაკურალეში, ივლისი, 2016), ბ) შემეცნების ცვალებადობის განმსაზღვრელი განსხვავებული სოციალურ-ეკონომიკური, კულტურული განვითარებულობაა. ამიტომ სამეურნეო ყოფასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები და წეს-რიტუალები მეტ-ნაკლებად ისევ აგრძელებენ არსებობას.

ლეჩხუმური საკუთარი სახელები. საისტორიო მეცნიერებაში არაერთგზისაა აღნიშნული ქართულ გვართა სადაურობა-წარმომავლობის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალების მნიშვნელობაზე ქართველთა ეთნოისტორიული ყოფის შესწავლის საქმეში. იგივე შეიძლება ითქვას ლეჩხუმის ანთროპონიმიაზე².

ჩვენ მიერ ლეჩხუმში 2001, 2002 და 2016 წლების ექსპედიციების დროს მიკვლეული რამდენიმე სოფლის მკვიდრი ძირითადი გვარების (მახარობლიძეები, მაყაშვილი, მახარობლაძე/მახარობლიძე, ლაკვეხელიანი, ჩორგოლიანი, ჩაჩხიანი, სილაგაძე, სილაგავა/სილოგავა, სვანიძე, მამარდაშვილი, ბურჯალიანები, გურგუჩიანები, ჭაბუკიანები, დავითულიანები, გუგავები, გოლეთიანები, ყურაშვილი, ბენდელიანი, უჩაძე, ხეცურიანი, ღურჭუმალიძე...) ანალიზის შედეგად გვაქვს საფუძველი დავასკვნათ: შიდამიგრაცია ლეჩხუმში მთელი საქართველოს მსგავსად ისტორიულად არსებული ფაქტია: ლეჩხუმი, ისტორიული თაკვერი, საქართველოს

² ლეჩხუმური გვარსახელები მონოგრაფიულადაა შესწავლილი პროფ. რ. თოფჩიშვილის მიერ. თუმცა ლეჩხუმის მკვიდრი გვარების შესახებ ჩვენ მიერ მიკვლეული მასალის ანალიზი შეავსებს არსებულ მონაცემებს.

ის რეგიონია, საიდანაც მოსახლეობა მიგრირებოდა სოციალური უთანხმოებისა და გადამეტსახლების საფუძველზე. მიგრირებულს აქ საკუთარი ქართული ქვეყანა, ენა და მართლმადიდებლური ქრისტიანობა ხვდებოდა და იფარებდა. დასტურდება ისტორიული სინამდვილე ლექსუმის ნაწილის სამეგრელოს მთავრის მფლობელობისა. ირკვევა: მონოგენური უბნების სიმრავლე, საგვაროვნო კოლექტივების, საძმოთა სახელით სახელდებული ანთროპოტოპონიმების მატოპონიმირებელი აფიქსებით წარმოების, ზოგადად სახელთა ლინგვისტური, ექსტრალინგვისტური (ისტორიული, ეთნოგრაფიული, სოციალური, გეოგრაფიული, ლოგიკურ-ფსიქოლოგიური) წარმოების ზოგადქართული წესი. საკუთარ სახელთა სემანტიკა განსაზღვრულია ეპონიმით, ამა თუ იმ საგვაროვნო კოლექტივისა თუ გვარის რომელიმე წევრის პროფესიით. ეკონომიკური და სოციალური მდგომარეობით, რაოდენობრიობით, ტრადიციებით, კულტურით; განაყოფთა (მეორე მემკვიდრეობითი სახელი) სახელებით სახელდებული ანთროპოტოპონიმები მიგვანიშნებენ საფუძველდამდები გვარების სიძველესა და სიმრავლეზე. ირკვევა აგრეთვე: როგორი იყო ამა თუ იმ პერიოდში მთისა და ბარის სოფლების სოციალურ-კულტურული განვითარების დონე; სხვადასხვა კუთხის მკვიდრთა, მათ წეს-ჩვეულებათა შერევა-შერწყმა უფრო კრავდა საერთოქართულ ორგანიზმს საინტერესო ადგილობრივ ნიადაგზე აღმოცენებული წარმართულ ონომასტიკონი. ადამიანთა საკუთარ სახელად გამოუყენებიათ ნივთის, საგნის, ცხოველის, ფრინველის, მწერის, თვისების, მოქმედებისა, საქმიანობის... კნინობითი ფორმა-სახელწოდები. მაგალითები: ბარჩხალა; მანცქერა; ჟინო-ჟინვერი; ფუცურა; აგუჩია; კვებია; კარტოფილა; პაკუნია; ბაჩუ; პაქკა; ხახუნე; ოტრატე; ჭლუნია; ონცე; ბუხუნია; ქვიროფა; წუნწკი; ყარწაპი; ბაბაიე; გატინტილე; გენტული; ბლოყე; რაითასა; ბაჩაჩი; პაჭუნე; ბიცორია; ჩაფია; ტაფოული; ბაჩაჩი; ეპა; ყვინჯიანი; ცუცქა; ფუთიანი; მოკუნტული; ღრინციანი; ქონია; ზებენა; მიქეტა; ბაბარჯანა; ჩუტურა; ნაკო; ბელტიყლაპია; ქაჭა; მაშკაცი; ჩოტონო; ონძგი; ტრიკიანი; ბუიტი; მეიტიე; შლამშე; შე ხარ ჩე ბატონი-შენ ხარ ჩემი ბატონი; ბერე; ქრელი მამალი; ეაშტა; დრუცუნე; ფაცქა; ბანჩო; ეაშტა...

მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული წეს-რიტუალები და მემორიალური კულტურა. ლექსუმური ეპიტაფიები გასულ საუკუნეში და დღეს. ლექსუმის ექსპედიციების დროს მოძიებული ეთნოგრაფიული მასალები ადასტურებენ მეცნიერებაში გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ ცნობიერი დამოკიდებულება ადამიანის ერთ-ერთი ძირითადი სპეციფიკური დამოკიდებულებაა, რომ განწყობის სუბიექტი თავად ადამიანია საკუთარი მოთხოვნილებებითა და უნარებით. ზოგადად ქართველთა, მათ შორის ლექსუმელთა, ფსიქოლოგიიდან მომდინარეა რწმენა იმისა, რომ შენი შესრულებული რიტუალი „ბედნიერი მომავლის“ გარანტია. ამდენად, მნიშვნელოვანია, მაგალითად მიცვალებულის სულის პატივსაცემად გამართული, უკვე მივიწყებას მიცემული სულის „გადაბრძანების“ დღესასწაული. მსოფლიოს ყველა ეთნოსსა და ხალხს ყოველთვის ჰქონდა მიცვალებულის დაკრძალვასთან დაკავშირებული ეთნოსის ფიქოლოგიისა და თვითშეგნების აღმწერი წეს-რიტუალები და საკულტო პრაქტიკა, მემორიალური კულტურა. ლექსუმში ჩვენ მიერ აღწერილი ეს სფერო

მთლიანად ემთხვევა ქართველი ერის მატერიალური და სულიერი კულტურის მონაცემებს. როგორც მოელ საქართველოში. ლეჩხუმშიც საფლავის დანიშნულება ბევრად სცილდება პრაქტიკულ მიზნებს და ღრმად სიმბოლურ მნიშვნელობას იძენს. ლეჩხუმური საფლავის ლოდების, ქვების, მათზე წარწერების შესწავლა მრავალ ახალ მასალას მოგვცემს ჩვენი ქვეყნის ისტორიის, ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების, ეპოქის, ადამიანთა ყოველდღიური ყოფის შესახებ, პიროვნებისა და საზოგადოების დამოკიდებულებაზე, საზოგადოების შეხედულებებზე, მათ ბედნიერებასა თუ ავბედობაზე...

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს არაერთი გამოკვლევა არსებობს მემორიალური ძეგლების, სამგლოვიარო ფოლკლორისა და ტრადიციების შესახებ, კომპლექსურად (ეთნოგრაფიული, ეპიგრაფიკული, ენათმეცნიერული, ფოლკლორული თვალსაზრისით) თითქმის არ არის შესწავლილი გასული საუკუნისა და დღევანდელი საფლავების ტიპები, მათი მოწყობის ტრადიცია, სამგლოვიარო ფოლკლორი, შრიფტული დამწერლობისა და კალიგრაფიის სხვადასხვა ტიპები, საფლავის ქვაზე ფიქსირებული ონომასტიკური თუ წმინდა ენობრივი მასალა. ლეჩხუმური მასალების ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ვიმსჯელოთ: ა) დიალექტურ ფორმებზე ეპიტაფიებში; ბ) მორფოლოგიაზე, მართლწერაზე, დამწერლობაზე, დიალექტური გაფორმების ანთროპონიმებზე; გ) სიკვდილის მიზეზებზე, გარდაცვლილისა და საზოგადოების დამოკიდებულებაზე, სიკოცხლის არსზე, ოჯახურ მდგომარეობა-ურთიერთობებზე...

ლეჩხუმური ლექსიკონი. სხვადასხვა (საჭიროების, ურთიერთობების, მახასიათებლების, პროფესიის, ერთგან ცხოვრება-ურთიერთობის და ა.შ.) წარმოშობის, პრაქტიკული მოთხოვნილების მიხედვით გაჩენილი ლექსიკური ერთეულები ენის, ყოფითი რეალებისა და კულტურის, წარსულის უძველესი ფონდის კუთვნილებაა. ირკვევა, რომ ეთნოსის ენისა და კულტურის ეს ფონდი მწიგნობრული ენის საზრდოა, თავია მხრივ შევსებულია მწიგნობრობის გზითაც. ლეჩხუმური სალექსიკონო მასალის კვლევა შეიძლება ორი ასპექტით: დესკრიფციულად და დიაქრონულად, ანუ დღევანდელი და განვითარების ისტორიის ჩვენებით. ჩავიწერეთ ქართული ენის დიალექტებში გავრცელებული, ფორმით სხვა და შინაარსით მსგავსი, მხოლოდ ლეჩხუმურში გავრცელებული არა ერთი ლექსიკური ერთეული. ჩვენ მიერ ჩაწერილ (ლექსიკონებში დაუდასტურებული, სხვა ქართველურ დიალექტებსა და თქმებში განსხვავებული შინაარსით დადასტურებული და ფონეტიკურად გასხვავებული, მაგრამ შინაარსით მსგავსი სიტყვა-თქმები) ლეჩხუმური ლექსიკის ერთეულებში გამოიყოფა ფონეტიკურ პროცესთა ნიმუშები, წარმოქმნილი და თხზული სახელები, რომლებიც საინტერესოა ქართველური ლექსიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისათვის. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს³.

ლეჩხუმური ჩვეულებითი სამართალი. ლეჩხუმელი კაცი დანაშაულის აღმოფხვრისა და სამართლიანობის დამკვიდრების გზებსა და საშუალებებს ეძებდა, ინახავდა. დანაშაულის აღკვეთას ლეჩხუმში „სჯული“ – „თემში მიღებული წესის, ნორმის დაცვა“ უზრუნველყოფდა. დანაშაულის დაძლევის საშუალებების

³ ჩვენ მიერ მიკვლეული ლეჩხუმური ლექსიკური ერთეულების კვლევის შედეგებს პროფ. ლ. ხაჭაპურიძესთან ერთად უახლოეს ხანში გამოვაქვეყნებთ.

სიმკაცრე-ლმობიერებას განაპირობებდა რეგიონის გეოგრაფია. ლექსუმშიც ადათობრივი სამართლის ეფექტურობის განმსაზღვრელი იყო „სამართლიანი სამართალი“.

ლექსუმი ტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით. ლექსუმში საკმარისი პოტენციალია იმისთვის, რომ ყურადღება მიექცეს ტურიზმის განვითარების საქმეს. ჩვენი მიზანი იყო მომავლისთვის და უცხოელთათვის გადაგვეცა ინფორმაცია ამ მხარის მნიშვნელოვანი ადგილების, მისი ტრადიციების, ზნე-ჩვეულებების, ლეგენდების, ვაზის კულტურის გავრცელების არეალის, ისტორიულ-არქიტექტურული ძეგლების შესახებ, რომელთა უმეტესი ნაწილი როგორც მდ. რიონის, ისე ცხენისწყლის ხეობაში მდებარეობს. რიონის, ცხენისწყლის, ლაჩანურის, ჯონოურისა და ღვირიშის ხეობაში ნახავთ ზვამლის,⁴ ასხის, ლაბეჭინის, საირმის კასტრულ საოცრებებს, ორპირის, ტვიშის, ღვირიშის ხეობებს, თვალწარმტაც ჩანჩქერებს. სიონურ ანუ ბაზილიკურ ეკლესიებს (გამონაკლისი მცხეთის გუმბათოვანი ეკლესიაა). საინტერესოა აგრეთვე: სოფელ ნაკურალეშის ტაძარი; მთა, რომელსაც დღესაც „დიდგორს“ უწოდებენ, სოფლის საკულტო ხე „დიდგორზე“, სადაც გადმოცემათა მიხედვით ტაძარი ყოფილა;⁵ სოფელ ნასპერის „ნადევარი ქვები“; უცხერში „გუდულაშის“ წმინდა გიორგის ტაძარი; ისტორიული მუზეუმი ცაგერში, ფოტოგამოფენა მუზეუმი „ცნობილი ლექსუმები“.

შესაძლებლად მიგვაჩნია ლექსუმის, მისი მიმდებარე სოფლების ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული თვალსაზრისით საინტერესო მასალების ტურისტულ მასალად ქცევა, მისი საბაზრო მიმზიდველობის უზრუნველყოფა, მეტი ვიზიტორის მოზიდვა. კონკრეტული ღირშესანიშნაობების და ვიზიტორებზე

⁴ ზვამლი ქვეყანაა. ზვამლის მთა საინტერესოა თავის მდებარეობითა და ორიგინალობით. ზვამლი იმდენად გაღმერთებული მთაა, რომ მისი სახელობის ვარსკვლავიც კი არსებობს. ზვამლის სიდიადე მის ხელთუქმნელობაშია. ვერავინ მოახერხა მის ქვაბულებში შეღწევა. ქვაბულებში, სადაც ინახავდნენ სახელმწიფო სიმდიდრეს, დამწერლობასა და ქართული კულტურის მიერ შექმნილ კეთილსახოვნებას. ზვამლი სკოლაცაა და ჯანმრთელობის საყანვეც. ზვამლზე აყვანის შემდეგ გამოჩანს მთელი ვიწმე მანაგაძე. ტუბერკულოზით დაავადებული. მაციხვიტიას ცოლის ძმის. ლექსუმელი სევასტის დანაბარევის მიხედვით, მაცი ხვიტიას და მის მეგობრებს რაქა-ლექსუმიდან და სვანეთიდან ვატაცებული განძი აქ შეუნახავთ, ზვამლში ერთ-ერთ ქვაბულში. შეუნახავთ და დაუწერიათ: როდესაც მაცი ხვიტია და მისი ჯარი დაღარიბდეს, იხსნას ლექსუმის სიმდიდრემ და ქონებაში მონაწილედ ლექსუმი ჩაუდგეს (მთხრობელი, ანტონ გოლეთიანი, ნაკურალეში, ივლისი, 2016).

⁵ უამრავი წუხილიანი არგუმენტი და აზრი დავადასტურეთ იმის შესახებ, თუ რა ზარალი შეიძლება მოუტანოს ბუნებასთან ბრძოლამ ქვეყანას. რომ იგი მხოლოდ უბედურების მომტანი იქნება ქვეყნისთვის. სოფელ ნაკურალეშის მკოდრები და გამგებელი „სიამაყით და სიხარულით“ შესცქერიან მათი სოფლის გარშემო ტყის მასივით დაფარულ მთებს. გეუბნებიან, რომ დიდი ბრძოლის ფასად გადაურჩა გასზვისებას, თუ გაქრას და როდემდე შეძლებენ დაცვას, არ იციან. გასათვალისწინებელია, გულისტკივილით და შიშით საუბარი ტვიში-ნამახვანი-ქონეთის მონაკვეთზე ჰესების აშენების შესახებ რომ დასავლეთ საქართველოს იყდაც ქართველთა ნიადაგის 27 კილომეტრიანი ზოლის დატბორვა გამოიწვივა მკვლელებსა და ღვარცოფებს, რომ დატბორვის ტერიტორიაზე არსებული კარატული მღვიმის ამოქოლვაც საფრთხეა. ვინაიდან არავინ იცის, გაუძლებს თუ არა დიდი მოცულობის წყლის დაწოლას, რომ დატბორვა ემუქრება 14 სოფელს. კულტურისა და ბუნების ძეგლებს. ფლორასა და ფაუნას, განაგრძება მხოლოდ ტვიშში მზრადი უნიკალური ვაზის ჯიში, რომ ერთი უბედურება იქნება ქვეყნისთვის ახალი ეკომიგრანტები.

შეთავაზებების კონცეპტუალიზაცია; ტურისტული პროდუქტების განვითარება არსებული ტურისტული პროდუქტების დახვეწით, ან ახალი ინოვაციური პაკეტების შექმნით. აღნიშნული მიიღწევა ტურისტული მარშრუტების ხარისხის გაუმჯობესებასთან დაკავშირებული პრობლემების (საქართველოს ამ ისტორიულ თემშიც ტურისტული ღირსშესანიშნაობებისა და სანახაობების ხელმისაწვდომობისთვის შიდა გზების გამართულობა; ინფრასტრუქტურის ობიექტების: მოსაცდელი ადგილები, ავტოსერვისი, ვაჭრობისა და კვების ობიექტები, ახალი ტექნოლოგიებით აღჭურვილი ჯანდაცვის ობიექტები, სპორტულ-გამაჯანსაღებელი ცენტრები და სხვა არსებობა; ტურიზმის დარგში კომპეტენტური პერსონალის ნაკლებობის ვაკუუმის ამოვსება და ა.შ.) მოგვარებით; ლეჩხუმელთა ტურისტული პროდუქტის (ისტორიული ძეგლები, ბუნებრივი პირობები, რესურსები, სულიერი კულტურა, რეგიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული გარემოს შესაბამისი და ტურისტისთვის უთუოდ საინტერესო მდიდარი ეთნოგრაფიული ყოფა და ფოლკლორი; წეს-ჩვეულებები და ტრადიციები; სამზარეულო) მნიშვნელობის გაზრდისთვის უმნიშვნელოვანესი იქნება ხელისუფალთაგან ტურიზმის განვითარების სტიმულირების ეროვნული სტრატეგიის სრულყოფა.

ხალხურ მკურნალობაში გადმოცემული ქართველთა თვითმყოფადი კულტურა და ადამიანის უფლებრივი მდგომარეობის საკითხი. ლეჩხუმური სამკურნალო ცოდნა-გამოცდილება, სამედიცინო ტრადიციების განვითარების პროცესი, ქართველი ერის სამედიცინო აზროვნებისა და სოციალური ყოფის განვითარების შესაბამისი იყო. ისე როგორც მთელ საქართველოში, ლეჩხუმის სხვადასხვა თემში შეგროვებული ეთნოგრაფიულ მასალაზე დაკვირვებით მივდივართ იმ დასკვნამდე, რომ შელოცვა-გამოლოცვები გვინახავენ სინამდვილეს ქართველთა თვითმყოფადი, ტრადიციული კულტურის, მისი ცვალებადობის მიზეზებისა და ხალხურ მედიცინაში დახელოვნებული ადამიანის უფლებრივი მდგომარეობის შესახებ.

ლეჩხუმური სამედიცინო-კულტურული მემკვიდრეობა ტრადიციულად აერთიანებს ბალახეული, შინაური წამლებით მკურნალობას – ნატუროპათიასა და მაგიურ მედიცინას. მაგიური მოქმედებებიდან შენარჩუნებულია ბატონების მობოდიშება და შელოცვა-გამოლოცვები. გვხვდება შემთხვევები, როცა სამკურნალო საშუალებები ოფიციალური მედიცინის, უძველესი კარაბადინების გავლენით დამკვიდრდა ხალხურ ცნობიერებაში. ირკვევა ხალხურ მედიცინასთან დამოკიდებულება, კერძოდ, როდის, როგორ იყო დაცული ადამიანის უფლება: როდის შეეძლებოდა პიროვნებას საკუთარი ჯანმრთელობის უზრუნველყოფა ნამდვილ ექიმთან; ირკვევა, რომ ტრადიციული მეთოდებით მკურნალობა ჩანაცვლდა ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორების თანადროულად, როცა ადამიანს ჰქონდა პროფესიონალი ექიმისგან თავის გადარჩენა-მიხედვის“ საშუალება. ეკონომიკური მდგომარეობის გამოსწორებამ ხალხური მკურნალობისადმი რწმენა შეარყია ლეჩხუმში. დღესდღეობით ბუნებრივ-გეოგრაფიული გარემო-პირობებისა (ხალხისთვის სამკურნალოდ ცნობილი ბალახ-მცენარეები აღარ შეიცავენ შესაბამისი დოზის სამკურნალო ელემენტებს) და

შესაბამის ეკონომიკურ-კულტურული დაწინაურების გამო შეცვლილია ტრადიციული ქართული კულტურის ჩვენ მიერ განსახილველად წარმოდგენილი ნაწილისადმი რწმენა და მიდგომა.

ეთნოფსიქოლოგიის შეცვლილი მახასიათებლები. ლექსუმელთა ცხოვრების წესი ქართულეთნიკური ნიშნის მქონე ფსიქოლოგია-თვითშეგნების საფუძველზე იყო დაშენებული. ლექსუმელთა ფსიქოლოგიის გამოხატულება, მათი ცხოვრების წესი იყო შრომის სიყვარული, ყველა „ვინ და რას“ პატივისცემა. მართვადი იყო ინდივიდთა ფსიქოლოგიაც. **ლექსუმელთა ცოდნა:** კულტურულ-პოლიტიკური თვალსაზრისით განვითარებული ქვეყნის შედეგი დადგება უცხოურიდან შემოსულის ეროვნულთან სინთეზით, კულტურული მემკვიდრეობის (ადათებისა და წეს-ჩვეულებების, ზეპირსიტყვიერების, ხელოვნების, სოციალურ და კულტურულ ტრადიციებში, ყოფაში გამოვლენილი ხელოვნების დარგების...) გადარჩენით, ერის ზნეობრივი მენტალობიდან მომდინარე კანონის უზენაესად აღიარებით. ზნე-ხასიათის წვრთნა ქართული ტრადიციული აღზრდის მეთოდების უმთავრესი მახასიათებელი იყო, უნდა იყოს დღესაც. საზოგადოების უმეტესობისთვის უზენაესია მენტალურ-ზნეობრივი კანონი; ფიქრობენ, რომ საჭიროა იცხოვრო მომავლას უზრუნველყოფელი ისტორიით და ქრისტიანობით. თუმცა აქაც შეიმჩნევა ნაციონალური იდენტობის კრიზისი; რომ საზოგადოების ნაწილი დასულია ქონების დაგროვების სურვილამდე; დიდი ნაწილი ფიქრობს, რომ სწორია ის, რასაც თავად აკეთებს. თავისუფლება მიჩნიათ ფიზიკურ და არა სულიერ მდგომარეობად.

ექსპედიციის პერიოდში დავრწმუნდით, რომ წყაროებში პირველად VI საუკუნეში პროკოპი კესარიელის მიერ სკვიმნიას სახელით მოხსენიებულ, ისტორიული თაკვერის მხარე, ახლანდელი ცაგერის, ნაწილობრივ წყალტუბოს და ამბროლაურის რაიონის ტერიტორიაზე გავრცობილი საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეულ ლექსუმში შეიძლება ჭერ კიდევ ნახო. გადაარჩინო როგორც ძველი, ისე ახალი ცხოვრების მაუწყებელი ყოფითი და კულტურული ცხოვრების მახასიათებლები.⁶

⁶ ცნობილია, რომ საიღუმლოა გასაღები ჩვენს აღქმასა და სტერეოტიპულ აზროვნებაშია, რომ „მადლობა“ მხოლოდ ზრდილობის გამოსახატად კი არ არსებობს, არამედ დადებითი მუხტის შემტანია ადამიანის ცხოვრებაში. ჩვენც ასე დავამთავრებთ: მადლობა აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორატს და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანატს, ცაგერის მუნიციპალიტეტს, ცაგერის მუნიციპალიტეტის რესურსცენტრს, სოფელ ნაკურალეშის გამგეობას მადლობა ყველა იმ ადამიანს, ვინც მონაწილეობა მიიღო ამ ექსპედიციის დაგეგმვასა და განხორციელებაში.

DAVID SHAVIANIDZE**ON LECHKHUMI ETHNOGRAPHIC MATERIALS
(EXPEDITION REPORT 2016)**

The Lechkhumi ethnographic expedition aimed at collecting the materials that depicted ethnic history, material and spiritual culture, traditions and customs of the Georgians; describing current rural problems, as well as social, cultural and economic situation in rural areas; maintaining and developing Kartvelian mentality and ethnopsychology in students: deepening interest towards national cultural legacy; improving and advancing learning process and research; promoting accessibility of linguistic, historical and ethnographic materials obtained during fieldworks.

The analysis of Lechkhumi ethnographic materials provide an opportunity to investigate the issues such as: current economic, legal and social problems in rural areas, domestic and community relations, custom law, religious, economic and social traditions, anthroponyms, various customs and rituals, memorial culture, epitaphs; Lechkhumian lexical units, prospects of development of tourism in Lechkhumi, a unique and authentic culture of the Georgians reflected in folk medicine, the current issues of human rights, modified ethnopsychological specificities, etc.

ინფორმაცია

შედარებისა და ეპითეტის სტილისტიკური ფუნქციები „ყარამანიანი“

ქართული „ყარამანიანი“ საფალავნო, სათავგადასავლო რომანია. ამ ჟანრის ნაწარმოებები დიდად იყო გავრცელებული შუა საუკუნეების, განსაკუთრებით კი XVI-XVII სს. აღმოსავლურ ლიტერატურაში.

„ყარამანიანი“ უთარგმნია ერეკლე მეფის სიძეს და სარდალს დავით ორბელიანს (1716-1795). მან კარგად იცოდა სომხური და სპარსული ენები, რამდენჯერმე იყო ირანში, საიდანაც ჩამოიტანა „ყარამანიანი-ნამეს“ სპარსული ხელნაწერი.

„ყარამანიანი“ ენობრივად ყველაზე საინტერესო ნაწარმოებია საშუალო ქართულის ძეგლებს შორის. სადა და საინტერესო ენა, მხატვრულ სახეთა იშვიათი ნაირფეროვნება მეტად საყურადღებოა.

თავდაპირველად განვიხილოთ შედარება. იგი რთული ერთეულია, რომელსაც შეუძლია შეასრულოს არა მარტო აღწერით-გამომხატველობითი, არამედ ემოციურ-გამომეტყველებითი ფუნქციაც. შედარებაში მეღავენდება მთქმელის ცხოვრებაზე დაკვირვების უნარი, ბუნების მოვლენებისა და საზოგადოებრივი ყოფის ცოდნა, ადამიანთა მისწრაფებები.

„შედარებისთვის დამახასიათებელია საგნის, მოვლენის ემოციური წარმოსახვა სხვა საგნის, მოვლენის რომელიმე თვისების ხაზგასმით“, – მითითებულია „ლიტერატურის თეორიის საფუძვლებში“. მეტაფორული შედარების მთავარი ნიშანია ახალი შინაარსის პროდუცირება: „მეტაფორული შედარების შემთხვევაში გრძობადი შინაარსის სიტყვები სულ სხვა, ახალი შინაარსის გამოსახატავად გამოიყენება. ჩვენ ახალ შინაარსს ვიღებთ, რომელიც არ დაიყვანება წინასწარ აღნუსხულ ნიშნებზე“ (დ. რამიშვილი, 1963: 214).

შედარებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ადამიანის შემეცნების პროცესში. ა. პოტებნიას აზრით. „თვით შემეცნების პროცესი შედარებაა. როგორც შემეცნების ფორმა. შედარება განუმეორებელია“ (პ. პალიევსკი, 1962: 76). შედარებისას, როდესაც ვავლენთ პარალელს უცნობსა და ნაცნობს შორის, ვაკავშირებთ აბსტრაქტულსა და კონკრეტულს, ჩვენ შევიმეცნებთ გარესამყაროს და გამოვხატავთ ჩვენს დამოკიდებულებას მისდამი. ლიტერატურაში ავტორის მიერ შემეცნებული სამყარო მხატვრულადაა დახასიათებული, ამიტომაცაა შედარება შემოქმედის მხატვრული ინდივიდუალურობის დასადგენი ერთ-ერთი საშუალება. მიგნებული და მოულოდნელი შედარება მეტად ექსპრესიულია.

„ნებისმიერი პოეტური შედარება ემყარება მეტ-ნაკლებად რთულ ფსიქოლოგიურ ასოციაციებს, რომლებიც ერთმანეთთან აკავშირებს გარემომცველი სამყაროს ნაირგვარ, ზოგჯერ არსებითად ურთიერთგანსხვავებულ საგნებსა და მოვლენებს. ესა თუ ის ასოციაცია წარმოდგენათა შორის ისეთ კავშირს გულისხმობს, რომელიც შეიძლება განხორციელდეს მსგავსების ან კონტრასტის მიხედვით“ (ე. მაკარაძე, 1999: 61).

შედარებაში გამოიყოფა: 1. შედარების სუბიექტი (შესადარებელი საგანი) „ყარამანიანში“ არის ის ფალავანი, რომლის საგმირო თვისებების აპოლოგეტიკაა ავტორი. ესენი არიან: ფალავნები, დცევი, მოლაშქრეები, მერიქიფეები, ასევე მათი ცრემლები, ნაკვთები, სახე, თავი, ფეხი, ხელი, მუცელი... შექმებულია გმირის მოძრაობა, განრისხება, შიში, თრთოლა, ტირილი, ბრძოლა, სისხლისღვრა...

2. შედარების ობიექტი (რასაც ვადარებთ) – „ყარამანიანში“ შედარების ობიექტი ხშირადაა ხის ფურცელი (ფოთოლი).

„მოლაშქრეთა თავი ხეთა ფურცელსავით მიწასა ზედან სცვიოდა“ (გვ. 71); „დევთა თავი ხის ფურცელივით ცვიოდა მიწასა ზედა“ (გვ. 169); „საშინლად განრისხებულმან სისხლისმღვრელის თვალებით ერთი ესე შემოხედა გარდანქეშანს, რომ ამ საბრალოს ხის ფურცელსავით თრთოლა დააწყებინა“ (გვ. 436). „ასე შეშინდა, რომ შემოდგომის ფურცელივით თრთოლა დაიწყო“ (გვ. 423).

შედარების ობიექტად ხშირად გვხვდება წვიმა: „წაიქცა და სისხლი იგი წვიმასავით გაიბნია“ (გვ. 52); „ერთმანეთსა, ვითა წვიმა, ისარსა დაასხმიდინა“ (გვ. 74).

პერსონაჟთა პორტრეტის დახატვისას, მათი სილამაზის გადმოსაცემად ავტორი მათ ადარებს სხვადასხვა პლანეტას, კერძოდ: „მზის ელვარებას“ მზეს, მთვარეს, ვარსკვლავს:

„მარიხის ვარსკვლავის მზგავსი იყო, ჯერეთ არც წვერი ჰქონდა და არც ულვაში“ (გვ. 233); „მოვიდნენ მერიქიფენი, რომელნი შეენებით ვარსკვლავთა ემსგავსებოდნენ“ (გვ. 83); „მისა ლაწვთა ელვარება მზისა ელვარებასა ჰგვანდა“ (გვ. 86).

„ყარამან შეხედა, მზისა მსგავსი სახე თვალთ გაიცადა და სუმბულისა მსგავსი კავ-ზილფი ბექთა გარდაშლოდა“ (იქვე); „იმის პირის მშვენიერება მზესავით გამოკრთის“ (გვ. 574).

მთვარე: „ნახა, რომ მთვარესავით ქალები რამდენიმე თავს ადგნენ“ (გვ. 271); „იმ კუბოდამ ერთი მთვარის მზგავსი და ტანადობით ალვის შესადარი ქალი გამოიყვანა“ (გვ. 345).

ცრემლები ხშირადაა შედარებული მარგალიტთან: „ესე თქვა და ატირდა და თვალთაგან მარგალიტის მსგავსი ცრემლები გადმოყარა“ (გვ. 354); „ვარდის მსგავს ლაწვებზე მარგალიტის მზგავსი ცრემლნი გარდმოედინა ნიკაბ ქვეშ“ (გვ. 302).

„მას ტახტსა წინა დავეცი და წყაროსაებრ თვალთაგან ცრემლი გარდმოვადინე“ (გვ. 119); „ესრეთ გულმხურვალედ ევედრებოდა, რომ მის თვალთაგან მონადენი ცრემლი მიმდინარეს წყაროსავით მოკამკამებდა“ (გვ. 633); „მცირეთა თვალთაგან წყაროსაებრ ცრემლი გარდმოედინათ“ (გვ. 44).

ქალის მკერდი ბროლთანაა შედარებული: „სიცხისაგან საბანი გარდებხადა და ბროლისა მსგავსი მკერდი გამოსჩენოდა“ (გვ. 86).

სიბერისგან მოხრა ნაწარმოებში მშვილდ-ისრისას ჰგავს: „მაგრამ ისეთი დაბერებულიყო, რომ წელში მშვილდ-ისარივით მოხრილიყო მეტის სიბერისგან“ (გვ. 229).

ომის ქარცეცხლიდან სისხლიანი გმირები გამოდიან, როგორც ზღვის ნადირები: „სისხლით გასვრილი იყო, ასე რომ ზღვიდამ გამოსულს ნადირსა გვანდა“ (გვ. 278).

მათ შეუძლიათ მტერს ჯოჯობეთური დღე გაუთენონ, აფიქრებინონ, რომ მეორედ მოსვლაა: „ასეთი დღე იყო, რომ მეორედ მოსვლას ემზავსებოდა“ (გვ. 317).

„ყარამანიანში“ გმირის პორტრეტის ცალკეული ნიუანსი არაბუნებრივი მასშტაბებით არის წარმოდგენილი. ჰიპერბოლიზებულია: გმირის თავი შედარებულია დიდ მთასთან, აბანოს გუმბათთან, თვალები – „ქურახანის სახმილთან“, პირი – „კლდესაგან გამოკვეთილ ქვაბთან“ და ვეშაპთან, ფეხი – აქლემთან, მუცელი – თხასთან, ხელის თითები – „ლომის ბრჭყალებთან“, მკლავები კი – ჩინართან: „თავი დიდსა მთასა უგვანდა, თვალები ქურახანის სახმილს უგვანდა, პირი კლდესაგან გამოკვეთილსა ქვაბსა“ (გვ. 201); „თავის სიდიდე აბანოს გუმბათის ოდენა ჰქონდა“ (გვ. 303); „პირი ვეშაპს უგავს, ფერხი აქლემს, მუცელი თხასა, ხელის თითები ლომის ბრჭყალებსაო“ (გვ. 48).

გოლიათი „მხეტთაებრ მთებსა ზედან დავიდოდა“ (გვ. 25); მათ მტერი „რაზომსაცა ეცადა, ბარამ, ვითა მთა, ვერა შეძრა“ (გვ. 77).

ავტორი გაბრაზებულ გმირს აღარებს მთვრალ ლომს: „მთვრალს ლომებსავით აქეთ-იქით ღრენა დაიწყეს“ (გვ. 281). გმირის გაბრაზება წვიმასთანაცაა შედარებული: „მათგან ნაცვივნი ცეცხლნი ღრუბელთაგან მოდენილსა წვიმასა ჰგვანდა“ (გვ. 130).

კიდევ უფრო გაზვიადებულია სათქმელი შემდეგ შედარებაში: „ყარამანს მეტის მრისხანებით თვალები სისხლით სავსე თასს დაემზავსა“ (გვ. 201).

ატირებული პერსონაჟების განცდების გადმოცემისას მწერალი ისევ ჰიპერბოლიზაციას მიმართავს. ტირილი შედარებულია მეორედ მოსვლასთან: „ისეთი ტირილი შექმნეს, რომ მეორედ მოსვლას ემზავსებოდა“ (გვ. 330).

განრისხებული გმირის თვალები შედარებულია ცეცხლთან: „თვალნი ცეცხლებრ უელავდა“ (გვ. 327); „ორივე თვალი მრისხანებისაგან ცეცხლებრ უელვებდა“ (გვ. 388).

ფალავნის გაცხარება ბრძოლაში შედარებულია ვეშაპთან, მგელთან, ძაღლთან, ღრუბელთანაც კი: „ლაშქართა შიგან გარეული ვეშაპსავით ბრდღვინევდა“ (გვ. 71); „ცოფიან მგელსავით მისი ბრძოლა მოინდომა და ძაღლივით ღრენა დაიწყო“ (გვ. 303); „ყარამან მტერზედან განრისხებულა, ღრუბელსავით გრგვინავს“ (გვ. 78).

აქ იკვეთება სახე-სიმბოლოები: მზე, მთვარე, ვარსკვლავი, წვიმა, წყარო, მარგალიტი, ცეცხლი, ვეშაპი, მგელი...

3. განვიხილოთ თვისებები, რომლებსაც ემყარება შედარება „ყარამანიანში“.

საგმირო-საფალავნო რომანში შედარების საშუალებითაა დახატული სისწრაფე, სიწმინდე, სიჩქარე, სიფიცხე, მოხერხებულობა, ოსტატობა, სილამაზე, მედგრობა, შეუპოვრობა, სიმხდალე, მოხრილობა...

გმირის ქცევა-მოქმედება, რომელიც შედარებით გადმოიცემა, თითქმის ყოველთვის ჰიპერბოლიზებულია. „ყარამანიანის“ პერსონაჟი „ცა-ქვეყნის დაცემასავით შესძახის“, „გული ჰქექასავით უძგერს“, ბრძოლაში „ლომივით

დაქრის“, „ძალღვიით ან „ლომებსავით იღრინება“, მტერზე გაბრაზებული გმირი „ვეშაბსავით ბრღღვინავს“, შეშინებული „ფურცელივით თრთის“, ბრძოლის უინით შეპყრობილი ფალავანი „მთასავით დამყარებული დგას“...

„ყარამანიანში“ გმირის მოძრაობა შედარებულია ელვასთან, ქართან, ვეფხვთან, გველთან, ქორთან. „ჰაერში აღფრინდა და ქარისა უსწრაფედ წარვიდა“ (გვ. 144).

„სწრაფად გამოუდგა და ქარივით უკან მიეწია“ (გვ. 65).

„უკანიდამ ელვასავით წამოეწია“ (გვ. 264); „რა იგი იხილა, ქორებრ სწრაფად მფრინავსავით წინ მიეგება“ (გვ. 35); „ყარამან ვეფხვსავით სიფიცხითა შორად გახლტა“ (გვ. 179); „გულჩინ გველივით მოიკლაკნა“ (გვ. 325).

ჰიპერბოლურ შედარებებში გმირის შეძახილი ქვეყნის დანგრევას ჰგავს: „ერთი ესეთი შესძახა, ცა-ქვეყნისა დაცემასა ხმასა გვანდა“ (გვ. 77).

ფალავნის გულისცემა ჰეჰა-ქუხილს ჰგავს: „გულმა ცის ჰეჰასავით ძგერა დაუწყო“ (გვ. 324).

შეუპოვარი გმირი ურყევია, ის დგას, როგორც მთა: „მოედანსა შიგან ყარამან მთასავით დამყარებული იდგა“ (გვ. 179).

შუბის ოსტატურად ტრიალი შედარებულია მკერავის ნემსის ხმარებასთან: „ასეთი ჰკრა შუბი ფარსა, როგორც მკერავლის ნემსმან ატლასის საკერავში გაიაროს“ (გვ. 407).

„ყარამანიანის“ შედარებაში ერთი ობიექტიდან მეორეზე გადატანილი თვისება ხშირად უამრავი მახასიათებლიდან ერთი გამოკვეთილი ნიშანია. ესენია: სიჩქარე (ლომი, ქარი, ქორი, ელვა), ძლიერება (ლომი), ვარდნა (ფურცელი), ტირილი (წყარო); შიში, თრთოლა (ფურცელი), გაბრაზება (ძალღვი, ლომი, ვეფხვი, ვეშაპი, ჰეჰა-ქუხილი, ცეცხლი), საგნის ფიზიკური მონაცემები, გარეგნული ფორმა (მოხრა) (მშვილდ-ისარი), ელვარება (მზე, ცეცხლი), სილამაზე (მზე, მთვარე, ვარსკვლავები) და სულიერი თვისებები, მოქმედება, ბრძოლა, ტირილი (წყაროს დინება; მეორედ მოსვლა); სიკვდილი (ფოთოლცვენა), ასევე მოძრაობის ტემპი, რიტმი...

მეტად საინტერესოა ორმხრივი შედარებანი, ფრაზები, რომლებიც სინონიმური პარალელიზმის პრინციპზეა აგებული. ისინი უკეთ გადმოგვცემს სათქმელს: „ოთხმოცი ათასი ფალავანი წინ წამოუყრია, ვითა შავარდენსა ტრედისა გუნდი, და ზოცით მოსდევს“ (გვ. 28); „როგორც ლომს თხა, ისე ამათი ფალავნები აღარად მიაჩნია იმათს ფალავნებთან“ (გვ. 441); „ბროლისა პირსა, ვითა ვარდსა დილისა ნამი. ეგრეთ სირცხვილითა ოფლი დასხმოდა“ (გვ. 113); „ასე დაქროდა ამოდენა ლაშქარში. ვითა ლომი კანჯრის ჯოგში“ (გვ. 267); „შიგან შეიჭრა, ვითა სონღულის წეროთა გუნდსა და ვითა შავარდენი მტრედის გუნდს“ (გვ. 451).

„ყარამანიანში“ შედარება უმეტეს შემთხვევაში თანდებულებიანია (-ვით, -ებრ). ამათგან განსაკუთრებით ხშირია -ვით თანდებულებიანი გარემოებით გადმოცემული შედარება. შედარებით იშვიათია -ებრ თანდებულებიანი ფორმები. ზოგჯერ სამივე ტიპის შედარებანი ერთმანეთის გვერდიგვერდაა: „ულვაში იისა მსგავსად ახლად აშლოდა, ლაწვი ვარდებრ აღყვავებოდა და ზედან ნამისა მსგავსად ოფლი დასხმოდა“.

შედარებით ნაკლებად გამოიყენება საკავშირებელი სიტყვები (ისე, ასე, რომ, თითქოს, როგორც). მყარი შედარება სინტაქსურად განსაზღვრება, გარემოება, ან განსაზღვრებით- ან გარემოებითდამოკიდებული რთული ქვეწყობილი წინადადებაა. ეს უკანასკნელი ხშირად შეკვეცილია.

აქვე განვიხილოთ ეპითეტიც. რომელიც „არის განსაზღვრების სახესხვაობა, ჩვეულებრივისაგან ექსპრესიულობით და გადატანითი, ტროპული ხასიათით განსხვავებული“ (ო. ახმანოვა: 1966)

ეპითეტში, როგორც სტილისტიკურ კატეგორიაში, ჩანს ავტორის შემფასებლობითი დამოკიდებულება დასახატავი საგნებისა და გადმოსაცემი მოვლენებისადმი. ეპითეტთა უმრავლესობა ჰიპერბოლურია, მას „მეტაფორული ეპითეტიც“ ეწოდება. ის საგნობრივ-ფსიქიკურია და აღნიშნავს არარეალურ ნიშანს, მსგავსების მიხედვით გადატანილს სხვა საგანზე“ ვ. მეშჩერიაკოვი, ა. კოზლოვი..., 2003: 97).

„ყარამანიანში“ განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს პერსონაჟთა ეპითეტები.

ა) საგნის სიდიდის გამომხატველი: „ყარამანიანში“ ხშირია ჰიპერბოლური ეპითეტები: „დიდი მთის ტოლი რაღაც გამოჩნდა“ (გვ. 227); „სავსე ფიალა დალივა და დიდი გუმბათის ოდენა თავი აიღო“ (გვ. 302); „სარჯან ზე აღსდგა და ჩინრის ოდენი მკლავები ხოსროვშირს შემოახვია“ (გვ. 277). „გურზი ორად გაუწყვიტა და მთისაოდენი დევი ორად გაჰკვეთა“ (გვ. 137); „ერთი დიდი გუმბათის ოდენი ქვა ეგდო“ (გვ. 229).

ასეთია გმირის იარაღის სიდიდის აღმნიშვნელი ეპითეტებიც: „მთისაოდენი ლახტი ზელთა ამოიღო“ (გვ. 81); „დიდის მთისოდენის ფოლადისთვის დაეკრათ, მასაც შუა გაჰკვეთდა“ (გვ. 228); „მაშინ მთისაოდენი ლახტი წელთაგან ამოიღო“ (გვ. 96); „ორსავე მხარეს თმები გარდაშლოდა და იმის თმებს ერთი თვალუწვდომელი მინდვრისოდენი ალაგა დაეჭირა“ (გვ. 223).

სიმრავლე ხშირად უკავშირდება ზღვას: ისინი „ზღვისა ოდენ ლაშქარს ებრძვიან: „რა ყარამან მას ზღვისა ოდენსა ლაშქარსა შეერია, მაშინ რისხვა ღვთისა მათ ზედან დასცა“ (გვ. 33): „ქალი ზღვისა ოდენსა ლაშქარსა ებრძვის და მრავალსა კაცსა ხოცს“ (გვ. 70).

ბ) გმირის შეუპოვრობის, ძლიერების გამომხატველი ეპითეტი: „ამაყთა აიართა მომამშვიდებელი ლომი იგი ძლიერი ყათრან მოედანსა გამოვიდა“ (გვ. 95); „ქვეყნის სიბუნელემ ეს ლომგულნი ფალავანნი გაჰყარა“ (გვ. 401); „სწორუპოვარო ჭაბუკო, შენ აქა რამან მოგიყვანა“ (გვ. 135); „ერთი მთვარის მზგავსი და უსწორო ფალავანი იყო“ (გვ. 346); „საშინლად განრისხებულმან სისხლისმღვრელის თვალებით ერთი ესე შემოხედა გარდანქეშანს, რომ ამ საბრალოს ხის ფურცელსავით თროლოა დააწყებინა“ (გვ. 436).

გ) გარეგნობის გამომხატველი: „ჯარში იმაზე უფრო ავთვალადი კაცი არ არისო“ (გვ. 156);

დ) მჭევრმეტყველების გამომხატველი ეპითეტი: „ტკბილმოუბარითა ენითა ერთმანეთს შეაქცევდიან“ (გვ. 117);

ე) ეპითეტების საშუალებით უშუალოდ და შთამბეჭდავად არის გადმოცემული ბუნების საგნები: „თვალუწვდომი მინდორი სრულად ლაშქრითა

სავსე იყო“ (გვ. 70); „მუნით მინდორი ერთი კეთილსახილველი და მდინარენი უცხონი გამოჩნდა“ (გვ. 128); „უცხო ჰაეა წყლიანი, მწვანოვანი, სურნელიანი,..... ყვავილი იდგა ასე“ (გვ. 200).

ვ) ფიზიკური მდგომარეობის გამომხატველი ეპითეტი: „ეგრე ღონემოშლილი ხეთა ძირსა დაეცა“ (გვ. 162);

ზ) სულიერი მდგომარეობის, განცდების გამომხატველი: „მისსა სიახლოვესა მხეცრეული ვინმე კაცი მოვიდოდა“ (გვ. 174); „იგი საწყლად მხეცკმნილნი აგრეთვე კაცთა სახითა იქმნენ“ (გვ. 50); „ღიაცო, განმეშორე, ღვინომოსმული ვარო“ (გვ. 92);

თ) ომის სიმძაფრის გამომხატველი ეპითეტი: „ესრეთი გაფიცებულნი ომი ნახა, განრისხებულმან მარტორქა მოქუსლა“ (გვ. 71);

ი) ქალის სილანაზის გამომხატველი ეპითეტი: „მაშინ გარდანქეშანმან მათ პირმთვარეთა მოახსენა“ (გვ. 67).

„ყარამანიანში“ ეპითეტი გადმოიცემა ძირითადად ზედსართავი სახელით, მიმღობით ან კომპოზიტით. შედგენილობის მიხედვით ეპითეტი მეტწილად მარტივია („ზვადი დევი“, „ომი ფიცხელი“), თუმცა მის გვერდით გვაქვს რთული ეპითეტიც („თეთრწვერა“, „თვალუწვდომელი“). მთარგმნელი ზოგჯერ იყენებს უარყოფითნაწილაკიან ეპითეტებს: „გულსა არასიხარულიანი ამბავი მიართვა“ (გვ. 450).

საზოგადოდ, მსაზღვრელი საზღვრულის წინ დგას, ან მას მოსდევს. საკვლევ ტექსტში იკვეთება მსაზღვრელ-საზღვრულის მიმართების პირველი ტიპი („ლომგულნი ფალავანი“, „თვალგარდუწვდენელი მინდორი“, „სავსე ფიალა“). ტექსტში იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება მიმართების მეორე ტიპიც, პოსტპოზიციაც („ომი ფიცხელი“, „კაცი თეთრწვერა, შავით მოსილი“).

საკითხის შესწავლა საინტერესოა ცალკეული მწერლის ენაში შემოქმედებითი ინდივიდუალურობის გამოსავლენად. განსხვავებული ვითარება იქნება სხვადასხვა ენარის ნაწარმოებშიც. „ყარამანიანში“ როგორც შედარება, ისე ეპითეტიც ჰიპერბოლას ეფუძნება და მთარგმნელის იშვიათ მხატვრულ პოტენციალზე მიუთითებს.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ო. ახმანოვა, 1966 – О. С. Ахманова. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966.
- ე. მაკარაძე, 1999 – ე. მაკარაძე, ქართული ხალხური საგმირო ლექსის ხატოვანი მეტყველება, ბათუმი, 1999.
- ვ. მეშჩერიაკოვი, ა. კოზლოვი... 2003 – Мещеряков В. П., Козлов А. С., Кубарева Н. П., Сербул М. Н., Основы Литературоведения. Под общей редакцией В. П. Мещерякова. Учебник для вузов. М., 2002.
- პ. პალიევსკი, 1962 – Палиевский П., Внутренняя структура образа, в кн. Теория литературы II., М., 1962.

დ. რამიშვილი, 1963 – დ. რამიშვილი, მეტყველების განსხვავებულ სახეთა ფსიქოლოგიური ბუნებისათვის, თბ., 1963.

საფუძვლები, 1995 – ლიტერატურის თეორიის საფუძვლები, მეოთხე შეესებულ და გადამუშავებული გამოცემა, თბ., 1995.

INDIRA SHALIKADZE

ON STYLISTIC FUNCTIONS OF SIMILE AND EPITHET IN KARAMANIANI

In Karamaniani, a heroic novel a simile is applied towards heroes, giants, warriors, cup-bearers as well as their tears, features, faces, heads, legs, hands, bellies, etc. Praise is expressed towards a hero's movement, his wrath, fear, shivering, crying, struggles, etc. Simile is provided for leaves, the Sun, the Moon, stars, rain, springs, pearls, fire, whale, wolf, etc.

By means of a simile the heroic novel describes speed, purity, agility, quick temper, skillfulness, artistry, beauty, steadiness, perseverance, cowardice, etc.

In *Karamaniani* the epithets related to the characters, a larger size of their bodies or weaponry, and their positive characteristics deserve a specific interest. Both simile and epithets are based on *hyperboles* and show the unique literary potential of the translator.

რეზიუმე შეროშია

ქართული ენობრივი სისტემის შესახებ

თანამედროვე ქართველურ ენათმეცნიერებაში ჩამოყალიბდა მოსაზრება, რომლის თანახმად ქართველური ენობრივი სივრცე ერთიანია და ის არ იყოფა რამდენიმე ენად, როგორც ეს კვალიფიცირებული იყო ქართველოლოგთა მიერ. კითხვა ბუნებრივად ჩნდება: რა არის მიზეზი რადიკალურად განსხვავებული ორი თვალსაზრისის არსებობისა? ანუ რა ენათმეცნიერულ ფაქტებს ეყრდნობა ან ერთი, ან მეორე? არის თუ არა ესა თუ ის არგუმენტი მეცნიერულად ღირებული და ენის თეორიის მიხედვით გასაზიარებელი? კითხვებზე პასუხის გასაცემად აუცილებელია გაანალიზდეს ქართველოლოგიის დასაწყისი და შემდგომ მისი განვითარების ეტაპები, კვლევის მეთოდები და მიმართულება.

თავიდანვე უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი და შრომატევადი სამეცნიერო მუშაობაა ჩატარებული. შეიძლება ითქვას: მსოფლიოს ენათაგან რომელიმეს იშვიათად თუ გაუჩენია სპეციალისტებისთვის იმდენი თავსატეხი, რამდენიც ქართველური ენობრივი სისტემის კვლევამ წარმოშვა, – მცირე გეოგრაფიული არეალი როგორი მრავალფეროვნებითაც გამოირჩევა, ასეთივე მრავალფეროვნაია, შესაფერისია ენობრივი სისტემის სხვადასხვაგვარად რეალიზების ფაქტები. კვლევა სწორად იქნა დაგეგმილი და კვალიფიციურად შესრულებული, – შესწავლილ იქნა სისტემის თითოეული სამეტყველო ვარიანტი (დიალექტი), დიდი ყურადღება დაეთმო უძველესი ხელნაწერებისა და ეპიგრაფიკული ძეგლების შესწავლა-განალიზებას. ამავე დროს, ქართველ მეცნიერებს დასაწყისშივე ჰქონდათ ობიექტური ხელისშემშლელი პირობები, რამაც, საბოლოო ჯამში, არათუ დააბრკოლა, არამედ მთავარი საკითხების შესახებ დასკვნებში იძულებითი, მაგრამ სერიოზული ცთომილებები გამოიწვია.

ჩვენი მეცნიერებისათვის უპირველესი დამაბრკოლებელი ფაქტორი რუსულ-ბოლშევიკურ-კომუნისტური იდეოლოგიის დიქტატი იყო. აქ უადგილო იქნებოდა ამ იდეოლოგიის ყველა გამოვლინების შესახებ გვესაუბრა. საკმარისია გავიხსენოთ 1860 წლიდან მოყოლებული ეთნო-ლინგვისტური დივერსიები ქართველი (და არა მარტო) ერის წინააღმდეგ, რაც სხვადასხვა სახით გაგრძელდა XX საუკუნეში, – 30-იან წლებში ევანიების გამოხდომები, 50-იან წლებში მგელაძეზე მიბმული „მეგრელთა საქმე“ და ა.შ. აიკრძალა მეგრულის კვლევა (გავიხსენოთ ვ. თოფურიასთან დაკავშირებული ინციდენტი ცკ-ში), რამაც სერიოზული დადი დაასვა ქართველოლოგიას. ამ ფონზე გმირობის ტოლფასი იყო არნ. ჩიქობავას, ვ. თოფურიასა და სხვათა ნაშრომების გამოქვეყნება. განსაკუთრებით ეს ითქმის არნ. ჩიქობავას ნაშრომებზე („ქანურის გრამატიკული ანალიზი“, „შედარებითი ლექსიკონი“). სამწუხაროდ, მსგავსი კვლევა, სისტემის ანალიზი აღარ გაგრძელდებულა. ძირითადი ყურადღება ფონეტიკა-ფონოლოგიაზე გამახვილდა. თუმცა აქაც თვალსაჩინოა მეგრულ-ლანჯურის მონაცემთა ნაკლებობა.

მეფეების, იმპერატორებისა თუ პრეზიდენტების (ასევე პოლიტიკოსების) დამპყრობლური იდეოლოგია განმსაზღვრელი აღმოჩნდა მსოფლიო ენათა კლასიფიკაციისას. ენის თეორეტიკოსთა დასკვნების პოზიტიურმა ნაწილმა ვერ შეაკავა პოლიტიკის ზეწოლა. სხვაგვარად ვერ აიხსნება ერთი სისტემისა და

სტრუქტურის მეტყველებების დამოუკიდებელ ენებად კვალიფიცირება მხოლოდ იმის გამო, რომ ეს მეტყველებები სხვადასხვა სახელმწიფოებშია გავრცელებული (საკმარისია სკანდინავიის ქვეყნებისა და მათი „ენების“ დასახელება). ასეთ შემთხვევებში ლინგვისტიკას ადგილი აღარ ურჩება.

ჩვენთან დაკავშირებით დამპყრობლური პოლიტიკისა („გათიშე და იბატონე“) და ლინგვისტიკის დამოკიდებულება თითქოს სხვაგვარი იყო. რუსული მანქანა XX საუკუნის დამდეგსაც აგრძელებდა კავკასიაზე „ზრუნვას“, ცდილობდა ერის ნაწილების ერთმანეთისგან გაუცხოებას და ამას აკეთებდა მათი „ენის“, „კულტურის“ დაცვის დეკლარირებით. ნებისთუ უნებლიეთ ლინგვისტიკა მალევე გამოჩნდა ამ პოლიტიკის დამხმარედ, როცა ჯერ კიდევ გამოუკვლეველი ლაზური და მეგრული მეტყველებები დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადდა, – სპეციალისტებისთვის ცნობილია ნ. მარისეული, მისთვის ჩვეული ნიჭიერი ზერელობით გაკეთებული დასკვნები ლაზურისა და მეგრულის შესახებ. როცა ის თავის წიგნში („გრამატიკა ქანური (ლაზური) ენისა“) ლაზურსა და მეგრულს ენებად მოიხსენიებდა. მეგრულის შესახებ ჯერ არ არსებობდა ი. ყიფშიძის გამოკვლევა, ხოლო თავისი ნაშრომის მიხედვით ნაკლებად ჰქონდა მსგავსი დასკვნების გამოტანის საფუძველი. არსებითად იგივე ითქმის გ. დეეტერსის მიმართაც, რადგან, როცა ის „ქართველურ ენათა გენეალოგიის სქემას“ ადგენდა, არ იყო გამოკვლეული არათუ ქართველური სისტემის თავისებურებანი, არამედ ამ სისტემის სტრუქტურული ნაწილი. უძველეს წერილობით წყაროთა მონაცემები, მათთან შეფარდებული დიალექტთა ჩვენებით. „ქანურის გრამატიკული ანალიზით“ არნ. ჩიქობავამ საფუძველი ჩაუყარა კვლევის სწორ მიმართულებას, თუმცა შემდგომში მსგავსი მუშაობა აღარ გაგრძელებულა.

გასული საუკუნის მანძილზე ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით მუშაობამ ქართველოლოგებს დიდი წარმატებები მოუტანა. თუმცა, ძირითადად ფონეტიკა-ფონოლოგიაზე იყო ყურადღება გადატანილი. ინდო-ევროპულ ენებს შორის ბგერათშესატყვისობის დადგენით მათი ნათესაობის გარკვევა, ცხადია, წინ გადადგმული ნაბიჯი და პროგრესული მოვლენა იყო ენათმეცნიერებაში. ამავე დროს, ქართველურ მეტყველებებს შორის ნათესაობის მტკიცება ღია კარის მტვრევას წარმოადგენდა. უცხოელი ლინგვისტებისთვის, რომელთათვისაც მხოლოდ სალიტერატურო ენის სტრუქტურული ელემენტები თუ იყო ცნობილი, მისგან ფონეტიკური თავისებურებებით განსხვავებული მეტყველებები, ცხადია, „სხვა“ ენები იქნებოდა. მაგრამ საკითხავია, ქართველ ენათმეცნიერებებს რატომ დასჭირდათ ქართლ-კახურის, მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის ნათესაობის მტკიცება?! თუ სულხან-საბასდროინდელი ქართველებისთვის ან XVIII საუკუნის მიწურულს „ივერიელთა ერთობის ტრაქტატის“ შემდგენელ-ხელისმომწერთათვის არ იყო გასარკვევი აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა ნათესაობა, რატომ გახდა ეს საჭირო XX საუკუნის ქართველებისათვის?!

არავინ დავობს, რომ მეგრულ-ლაზურ და სვანურ მეტყველებებში გარკვეული ფონეტიკური (და არა ფონოლოგიური!) ცვლილებები დასტურდება. არც ბგერათშესატყვისობათა შემთხვევებია უყურადღებოდ დასატოვებელი, მაგრამ „ნათესაობის“ სამტკიცებლად განა არ გვჭირდება მორფოლოგიური ელემენტები, რაზეც არნ. ჩიქობავა მიუთითებდა?

„სისტემა“ და „სტრუქტურა“ ტერმინები ხშირად სინონიმებად მოიხმარებოდა. „სტრუქტურა“ შემადგენელი ნაწილების აღმნიშვნელია (=რა-ს), ხოლო „სისტემა“ ამ სტრუქტურული ნაწილების ურთიერთმიმართებას

განსაზღვრავს (= როგორ-ს). მაგალითისთვის: „წოდებითი ბრუნვის“ მორფოლოგიურ ელემენტად გამოცხადება სისტემის მოთხოვნათა უგულვებელყოფის შედეგი იყო, – ცხადია, ის, რაც წინადადების შენებაში მონაწილეობას არ იღებს, მორფოლოგიური ელემენტი ვერ იქნება. ამ შემთხვევაშიც მეგრულ-ლაზურისა და სვანურის ჩვენებას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს, – აქ მიმართვის ცალკე ფორმა არა გვაქვს და არც ჩანს, რომ იყო.

ქართველოლოგიაში დამკვიდრებულია თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით „ზანურსა“ და „სვანურ“ „ენებშია“ ცვლილებები მომხდარი, ამ „ენათა“ მონაცემებია მეორეული, ხოლო ამოსავალ ვითარებას „ძველი“ და „ახალი“ ქართული გვიჩვენებს. გ. მაქავარიანი ბგერათშესატყვისობებზე საუბრისას შეუძლებლად მიიჩნევდა ზანური მასალის პირველადობას, ხოლო არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით ზანურში მოხდა არტიკულაციის გადაწევა. მაგრამ ქართ = ქორთ ტიპის მცდარი შეპირისპირების მაგალითები ეტიმოლოგიურ ძიებებში არაერთია. მიზეზი ამისა, ჩანს, ორგვარია: ერთი მხრივ, ზანურ-სვანური მასალა არ არის გათვალისწინებული; მეორე მხრივ, შეინიშნება ბგერათშესატყვისობის მაგალითების „გაბევრების“ სურვილი, – სხვაგვარად ძნელია ახსნა ისეთი შემთხვევებისა, როცა აშკარა „ზანიზმი“ გურულში შეპირისპირებულია ისევ მეგრულ-ლაზურთან: ბანდლ ძირი დადასტურებულია გურულ და იმერულ მეტყველებებში. იგი გურულში ზანიზმად სამართლიანად არის მიჩნეული ს. ჟღენტის მიერ. ამავე დროს, ბანდლი შეუპირისპირდა მეგრული მეტყველების ბონდლ ფორმას, როგორც ა:ო ბგერათშესატყვისობის ნიმუში (ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე). მაგრამ საანალიზო მასალაში არ ჩანს მეგრულის ეკიბანდლ (აიბურდა) ზმნური ფუძე, რომელიც ა-ზმოვნია. ამ ა და ო-ზმოვნია ფორმების არსებობა აჩვენებს, რომ იმერულ-გურულისა და მეგრულის ეს მასალა ბგერათშესატყვისობის ნიმუშად ვერ გამოდგება.

შენიშვნა: ქართველური სისტემის „ენებად“ დაყოფის თვალსაზრისს ბგერათშესატყვისობის გარდა ამყარებენ გაგებინების შეზღუდულობის არსებობით. გაგებინება ლინგვისტური კრიტერიუმით არ არის. ის ენის სისტემის ნაწილი, სტრუქტურული ელემენტი არ გახლავთ და ვერ გაანალიზდება როგორც ენათმეცნიერული ფაქტი

გაგებინების გამოყენება ენათა კლასიფიკაციის კრიტერიუმად უშუალოდ მიეზღვის ტრადიციულ შეხედულებას, რომლის მიხედვით ენის მთავარი ფუნქციაა ადამიანებს შორის კომუნიკაციის უზრუნველყოფა. მაგრამ მეტყველება (წერიითი თუ ზეპირი) ხომ აზრის რეალიზაციაა, – ჯერ აზრი უნდა წარმოიქმნას, მისი „წარმოთქმა“ კი შემდგომი, მეორეული აქტია. „მე“ არსებობს მანამ, სანამ ენის სისტემით სამყაროს აღქმა შეუძლია. არ არსებობს მასალა, რომელიც მიგვანიშნებდა, რომ სვანური, მეგრული, ლაზური, ხევსურული, კახური... მეტყველებები სხვადასხვა სისტემებისანი არიან და ისინი ისევე განსხვავებულად „ხედავენ“ მზეს, როგორც თურქი, რუსი, ფრანგი, ჩინელი...

არნ. ჩიქობავამ ნახევარი საუკუნის წინ თქვა: „ზანური ენის (მეგრულ-ქანურის) ამოსავალია უკვე ჩამოყალიბებული (ხაზი ავტორისაა – რ.შ.) მეტყველება იბერიული წყების ერთ-ერთი დიალექტისა, რომელიც დაღეჭილია (ხაზი ავტორისაა – რ.შ.) ძველი ქართული სამწერლო ენის შედგენილობაში“. ამავე სტატიაში მკვლევარი მიუთითებდა: „ძველი ქართული სამწერლო ენის შედგენილობის სირთულე, რასაც ბუნებრივად ექცეოდა ყურადღება სპეციალურ

ლიტერატურაში (ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ა. შანიძე, ვ. თოფურია), ჯერ კიდევ არაა სათანადოდ გამოვლენილი: საამისოდ საჭიროა ძველი ქართული სამწერლო ენის ჩვენებათა დეტალური ანალიზი – მორფოლოგია – სინტაქსისა, ლექსიკისა და ფინეტიკის მხრივ – თანამედროვე ქართული დიალექტებისა და ზანურ-სვანურის მონაცემთა სრულად გამოყენებით“ (არნ. ჩიქობავა, 1948).

სამწუხაროდ, ეს მოსაზრება შემდგომში სპეციალისტებმა უყურადღებოდ დატოვეს. მრავალი საინტერესო ნაშრომი დაიწერა სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების შესახებ, მაგრამ „ზანურ-სვანურის მონაცემთა სრულად გამოყენება“ ვერ მოხერხდა. – ქართველოლოგიამ ჯერ ვერ გაარკვია, „ძველი ქართული სამწერლო ენის შედგენილობაში“ რა არის „დალექილი“ ზანურ-სვანურიდან.

მეგრულ-ლაზურ მეტყველებაში მხოლოდ ძველი სამწერლო ენისთვის დამახასიათებელი არაერთი სტრუქტურული ელემენტი თუ ლექსიკური ერთეული დასტურდება. სამწერლო ენაში ზოგი მათგანი შუა საუკუნეებისთვის უკვე იკარგება, სხვა ელემენტი ცვლის. მაგალითისათვის: ძველ ტექსტებში (ასევე „ვეფხისტყაოსანში“), როგორც ცნობილია, ინტენსიურად იხმარება ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმები, რომელთაც შემდეგ -თვის, -კენ თანდებულებიანი ბრუნვა ცვლის. ის, რაც ნორმაა ათი საუკუნის წინანდელი სამწერლო ენისთვის, დღესაც აუცილებელი მორფოლოგიური ელემენტია მეგრული მეტყველებისთვის. ანუ, ამ უკანასკნელმა შეინარჩუნა უძველესი ენობრივი ნორმა. ძნელი დასანახი არ იყო, რომ მეგრულის თიშა (მისად) ფორმაში დ ფონეტიკურ ნიადაგზეა დაკარგული. სადაც ეს ფაქტორი არ მოქმედებს, დ შენარჩუნებულია: ჩქიმდა (ჩემდა). ანალოგიური ვითარებაა ძველ ტექსტებში (ვ. თოფურია).

მსგავსი ფაქტობრივი მასალა არაერთია, რაც სათანადო კვალიფიკაციას მოითხოვს და, ამავე დროს, აუცილებელია მათი გათვალისწინება, როცა მეგრულ-ლაზური მეტყველებისა და სამწერლო ენის ურთიერთმიმართებაზე ვსაუბრობთ.

თხუთმეტი საუკუნის მანძილზე სხვადასხვა ტექსტებით ფიქსირებული ქართველური ენა და მისი მრავალფეროვანი სამეტყველო სახეობანი უტყუარი და ზუსტი მემატიანეა ერისა. მისი „ნაამბობი“ აუცილებლად უნდა ემთხვეოდეს საისტორიო წყაროებს. მეტიც, მემატიანეთა ინფორმაციები შესაძლებელია ენის მონაცემებით შემოწმდეს. მაგრამ არა – პირუკუ.

„ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ ავტორებმა ქართ = ქორთ შეიტანეს როგორც ბგერათშესატყვისობის ნიმუში. ამავე დროს, მსჯელობის გარეთ დატოვეს მეგრულ-ლაზურსა და სვანურში დადასტურებული თბილისის აღმნიშვნელი ქართ-ი, ხოლო საისტორიო ნაშრომებში საქმის ვითარება ისეა წარმოჩენილი, თითქოს საქართველოს ისტორიის რომელიღაც მონაკვეთში არსებობდა „ქართის ტომი“, რომელმაც თავისი პოლიტიკური გავლენა დაამყარა აღმოსავლეთ-დასავლეთ საქართველოში და ქართველთა თვითსახელწოდებაც ამ ტომის სახელიდან მოდის. ამას მოჰყვება შემდეგ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე გაკრიტიკებული „ქართიზაციის“ აბსურდული, დაუსაბუთებელი თეორია, რომელიც პირდაპირ კავშირშია ისტორიკოსთა ნაწილის მიერ გაზიარებულ მოსაზრებასთან, რომლის მიხედვით IX-X საუკუნეებამდე დასავლეთ საქართველოს ეკლესია და ქვეყანაც ბერძნულენოვანი იყო, რომ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების შემდეგ მოხერხდა მისი „გაქართულება“. მსგავს

მსგელობას, რბილად რომ ვთქვათ, არავითარი ისტორიული და ენობრივი არგუმენტი არ ახლავს.

ქართ-ძირ-ფუძე დასავლურ-ქართველური მეტყველების შემონატანია სამწერლო ენაში, რასაც დიდი კვლევა-ძიება არ სჭირდება. ამავე დროს, ძველ ქართველურ მწერლობაში არაერთი ლექსემა დასტურდება, რომელთა „ზანურობა“ ექვს არ იწვევს (**ბორკილი, უბადო, ჩაფულა(ნი), ოქანს, ურჩხი...**). მეორე მხრივ, ქრისტიანულ ტერმინთა ანალიზი ცხადყოფს, რომ დასავლეთ საქართველოს არც ეკლესია და არც მოსახლეობა არასოდეს ყოფილა ბერძნულენოვანი. ქართველური სიტყვა-ფორმები **თანაფა, ქირსე, ნათუა, წაკურთხია...** აშკარად მიუთითებენ, რომ პირველი მოციქულების შემოსვლისთანავე ეს ტერმინები ჩამოყალიბებული და მათ საერთო არაფერი აქვთ ბერძნულ ენასთან. **დასავლურ-ქართველური მეტყველებები („ზანური“, „სვანური“)** არასოდეს დასცილებია საერთო-ქართველურ ენობრივ-კულტურულ სივრცეს. რაც შეეხება პოლიტიკურ ასპექტს, „ქართლის ცხოვრება“ და მწერლობის უძველესი ნიმუშები ცალსახად მიუთითებენ აღმოსავლეთ-დასავლეთის ერთიანობაზე მაშინაც, როცა აღმოსავლეთ საქართველო სხვა ძალას ემორჩილებოდა, დასავლეთი – სხვას, – არაბების პერიოდში და მონღოლების დროსაც დასავლეთის მეფე-მთავრები ეხმარებოდნენ აღმოსავლელებს და, იმავე დროს, იყვნენ გარანტები ენისა და ერის ერთიანობისა.

შენიშვნა: უაღრესად საინტერესო და ზუსტია აკად. ქ. ლომთათიძის სიტყვები: „საქართველოს როცა უჭირდა, შველა ყოველთვის დასავლეთ საქართველოდან მოდიოდა“-ო.

ერთ ენობრივ სივრცეში მოქცეული ხალხი ერთად რომ იქცეს, მან თავისი „მსოფლხედვით“. ენით უნდა შექმნას ზოგადსაკაცობრიო მწერლობა, კულტურა, ხელოვნების ნიმუშები, – ყოველივე ეს გააერთიანებს ამ ხალხს და ერთად აქცევს. დღევანდელ მსოფლიოში (მათ შორის ჩვენს სამეზობლოში) ხალხთა ენობრივი ჯგუფები მოიპოვებიან, რომელთაც ერთად ჩამოყალიბებამდე საკმაო მანძილი აქვთ გასავლელი.

საისტორიო წყაროების მიხედვით, ქრისტიანობის გავრცელების დასაწყისს ქართველობა ერის სახით შეხვდა. მემატთანე მოგვითხრობს: პირველი მოციქულების შემოსვლისთანავე ჩვენმა ხალხმა ძალდაუტანებლად გაიზიარა ჯვარცმულის შეგონებები. ადერკი მეფემ ბრძანა, მოსახლეობა კვლავ ძველი სარწმუნოებისკენ მოექციათ. ხალხმა „დამალნეს ხატნი და ჯვარნი“-ო, შენიშნავს მემატთანე. ქართველობისათვის ქრისტიანობაში ჩადებული ფასეულობანი უცხო არ ყოფილა, ქართველის „მსოფლხედვაში“, მის ბუნებაში უკვე იყო ყველაფერი ის, რასაც „საყვარელი შვილის“ პირით უფალი გვიქადაგებდა. ეს იმის ნიშანი უნდა იყოს, რომ ამ დროისთვის ქართველი ერი უკვე არსებობდა.

არტურ ლაისტის შენიშვნა, ქართველურ მწერლობაში ზღვა არ ჩანსო, „ვეფხისტყაოსანს“ ნამდვილად არ ეკუთვნის. – მთელი სიუჟეტის ძირითადი, მთავარი ნაწილი ზღვის სანაპიროს „ქვეყნებში“ ვითარდება. დასანანია, რომ რუსთველოლოგებმა, ლიტერატურის კრიტიკოსებმა ეს ვერ დაინახეს. „ქართიზაციის“ იდეით გატაცებულმა ისტორიკოსებმა კი ვერ შეამჩნიეს, რომ რუსთაველი პოეტური ენით გადმოგვცემს მემატთანის მიერ მოთხრობილ ქუჩისა და ფარნავაზის ისტორიას. ეს ფაქტი უნდა მიანიშნებდეს, რომ მემატთანის ნაამბობი გამოგონილი არ არის და ის ისტორიის რეალური ნაწილია. ამავე

დროს, ოცდასამი საუკუნის წინ ქუჩისა და ფარნავაზის ერთობლივი ეს ქმედება ერთიანი, ერთად ჩამოყალიბებული ხალხის დანახვისკენ გვიბიძგებს. **ერი კი ერთიანი მსოფლხედვის, ენობრივი სისტემის გარეშე არ არსებობს.**

ზემოთ თქმულს სარწმუნოდ თუ ჩავთვლით, თანამედროვე ქართველობა არჩევანის წინაშე დგას: მან ან უნდა უარყოს თავისი ენობრივი სივრცის („მსოფლხედვის“) რამდენიმე ენად დაყოფა, ან უნდა აღიაროს, რომ დღეს ქართველი ერი აღარ არსებობს, რადგან თეორიულადაც შეუძლებელია ერთ ადამიანს, ერს სააზროვნოდ ორი ან მეტი ენობრივი სისტემა ჰქონდეს.

ქართველური ენობრივი სივრცის რამდენიმე „ენად“ დაყოფის შედეგია ის, რომ „ცხელი თავები“ სამეგრელოსა და სვანეთში ცდილობენ მეგრული და სვანური (ასევე ლაზური) მეტყველებების „ემანსიპაციას“, – ენათმეცნიერებმა დაადგინეს, რომ სვანური, მეგრული, ლაზური და ქართული სხვადასხვა „ენებია“-ო. ამას საუკუნეზე მეტია რუსული მანქანა ხელს უწყობს. ასეთ ვითარებაში თქმა იმისა, რომ ქართულია სამწერლო ენა და სხვა დანარჩენი უმწერლო ენებიაო, ლინგვისტური თვალსაზრისით უმართებულოა, ხოლო ქართველ ერთან მიმართებით – მიუღებელი. ასევე გაუმართლებელია სვანურის, მეგრულ-ლაზურის ქართული ენის დიალექტებად კვალიფიცირება. ტრადიციული, ზოგადი „ქართული“ ტერმინის წინააღმდეგი არაეინაა, მაგრამ ამ შიდა და გარე შემოტევების ფონზე ლინგვისტურადაც სწორი იქნებოდა XIX საუკუნეში გაფორმებული და საკმაოდ პოპულარული „ქართველური“ ტერმინის გამოყენება, – ამ ერთიანი „ქართველური ენის“ სახესხვაობებია, მეტყველებებია: სვანური, ხევსურული, ქართლური, ლაზური, იმერული...

ტერმინოლოგიური თვალსაზრისით „ქართველური“ დაბრკოლებებს ან უხერხულობას არ ქმნის: „ქართველური ენა“, „ქართველური ხელოვნება“, „ქართველური მწერლობა“, „ქართველური ფოლკლორი“, „ქართველური დამწერლობა“.. შინაარსობრივად სრული ინფორმაციების დამტვევი სინტაგმებია. როგორც ჩანს, XIX საუკუნის მოღვაწეები ამას გრძნობდნენ, როცა „ქართული“ და „ქართველური“ ტერმინებს შორის უპირატესობას ამ უკანასკნელს აძლევდნენ. ნ. ბარათაშვილს თავისუფლად შეეძლო ეთქვა: „ერთსაც ქართულად კიდევ შესძახებს“-ო, მაგრამ მან დაწერა: „ერთს ქართველურად...“

„ქართველური“ ტერმინის დამკვიდრება სასიკეთო იქნება, რადგან, ერთი მხრივ, იგი თანაბარ მდგომარეობაში ჩააყენებს ყველა ქართველურ მეტყველებას, მეორე მხრივ (და ეს ყველაზე მნიშვნელოვანია), მოხსნის საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ხელოვნურად თუ შეცდომით დათესილი ენობრივი გაუცხოების პროცესს, რაც უაღრესად საშიშია ერის მთლიანობისთვის. ქართველმა ენათმეცნიერებმა ეს საშიშროება დღეს თუ ვერ დაინახეს, მომავალი თაობები, ანგლომანიით გატაცებულები, ვეღარ გაუმკლავდებიან ერის დაკნინების პროცესს.

ქართველოლოგთა წინა თაობების ღვაწლი, ცხადია, დაუფასებელია. ამავე დროს, მათ მიმართ პატივისცემა ხელისშემშლელი არ უნდა იყოს, ახალი მასალითა და სათანადო დასაბუთებით განსხვავებული მოსაზრებები წარმოადგინოს ვინმემ. ასეთი მუშაობისკენ მიუთითებდა ჩვენი დიდი მეცნიერი არნ. ჩიქობავა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- გ. მაჭავარიანი, 1965 – გ. მაჭავარიანი. საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბ., 1965.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, 2000 – ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2000.
- არნ. ჩიქობავა, 1948 – Арн. Чикобава. Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. II, 1948.

REVAZ SHEROZIA

ON KARTVELIAN LANGUAGE SYSTEM

In the contemporary Georgian linguistics a certain view has been developed according to which the Kartvelian linguistic space is integrated rather than divided, contradicting the idea of the division of the above linguistic space into various languages that had previously been adopted by Kartvelologists.

The Kartvelian language and its diverse idioms attested through various texts in the course of fifteen centuries represent a true and precise witness of the nation. Its content has to coincide with the historical sources. Moreover, the information provided by the chronicles may be verified by means of the language data, but *not vice versa*.

In order for a people bound to a certain linguistic space to become a nation, it is fundamental to create its universal literature, culture, and works of art by applying the nation's worldview and language which will contribute to consolidation and formation of one nation.

Against the background of internal and external conflicts, it seems appropriate (in terms of linguistics as well) to apply the term "Kartvelian", adopted and quite popular as far back as the 19th century.

This integrated "Kartvelian language" has the following varieties: Svan, Khevsurian, Georgian, Laz, Imeretian or otherwise the Svan, Georgian and Zan groups of the Kartvelian language.

The "Kartvelian language", "Kartvelian art", "Kartvelian literature", "Kartvelian folklore", and "Kartvelian alphabet" represent syntagms that consolidate informative content.

Apparently, the very idea was well-perceived by the 19th century public figures preferring to apply the term "Kartvelian".

The use and adoption of the above-mentioned term (i.e. "Kartvelian") will be beneficial as, on the one hand, it will ensure equality for all Kartvelian idioms and, on the other hand, which is crucially important, will offer the way to escape the alienation process developed unnaturally or misleadingly in various regions of Georgia, providing the threat to the integration of the entire nation.

იზა ჩანტლაკი

იყო თუ არა ზრუნვითი ბრუნვა სვანურ სახელთა პარადიგმატულ სისტემაში?

„გვექნებოდა თუ არა სვანურ ნომინატივში *მურყუამა-ი („კოშკი“), *ფუსნა-ი („ბატონი“), ძველი ქართული ენისა და ზოგი ცოცხალი კილოს მამა-ი / დედა-ი მსგავსად, სხვა საკითხია: იგი ჩვენ აშუამად არც გვანტერესებს“ (ზაზი ჩვენია – ი. ჩ.) – განაცხადა აკადემიკოსმა ვარლამ თოფურიაშვილმა 1926 წლის 28 დეკემბერს ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე. მას შემდეგ თითქმის საუკუნე გავიდა და, მიუხედავად ამისა, აღნიშნული საკითხით დაინტერესების სურვილი არც ერთ ქართველოლოგს არ გამოუთქვამს არც ჩვენში და არც საზღვარგარეთ. მოველოდით, რომ მასზე მსჯელობა იქნებოდა პროფესორ ბაქარ გიგინეიშვილის სტატიაში „ხმოვანთა სიგრძე და აუსლაუტის საკითხი სვანურში“ („მაცნე“, №2, 1973), მაგრამ აქაც გაგვიკრუვდა იმედი, რადგანაც ავტორმა მთელი თავისი ყურადღება გადაიტანა ხმოვანთა სიგრძეზე, თუმცა ერთი მეტად მნიშვნელოვანი მოსაზრება გამოთქვა: „საფიქრებელია, რომ სახელობით ბრუნვაში ხმოვანფუძიანი სახელები ბრუნვის მორფემის ნულოვანი ალომორფით იყვნენ წარმოდგენილნი“-ო (იქვე: 150).

სხვათა ლოდინს თავი დავანებეთ და გადავწყვიტეთ, გარკვეული მოსაზრებანი გაგვეზიარებინა კოლეგებისათვის:

„სვანური ბრუნვის დღევანდელი სახე მეტისმეტად შეცვლილია იმასთან შედარებით, რაც ძველად უნდა ყოფილიყო. ამიტომ ძნელია, ნათლად გაერკვეს კაცი, იმ არევ-დარეულ ფორმებში, რომელთაც იძლევა სვანური ბრუნვა დღეს. ვინაიდან უმლაუტები გვაქვს და მათი გამომწვევი მიზეზები – აღარა... სვანური უმლაუტის საკითხში დაბრკოლებას ბოლოკიდური მარცვლები წარმოადგენენ. სადაც ანალოგიებს ძალიან უნდა დაებნელებინოს წარმოების პირვანდელი სახე“ (ა. შანიძე, 1924/1981: 362).

ქართულზანურ ენებთან შეპირისპირებისას სვანურში აშკარადაა თვალში საცემი თანხმოვანფუძიანი სახელთა სიჭარბე ხმოვან ფონემაზე დაბოლოებულებთან შედარებით, ამასთანავე, უკანასკნელ შემთხვევაში -ა და -ე ბოლოკიდურიანები უფროა გავრცელებული, ვიდრე -უ, -ო ან -გ აუსლაუტიანები.

უმლაუტი – უმთავრესი სპეციფიკური მორფოფონოლოგიური მოვლენა სვანური ენისა – ერთმანეთისაგან მიჩნავს ორ-ორ ჯგუფს როგორც თანხმოვანფუძიან, ისე ხმოვანფუძიან სახელებში – უუმლაუტოებსა და უმლაუტიანებს, არადა ყველგან მხოლოდ ერთი (უმლაუტიანთა) ჯგუფი უნდა გვექნოდნა, რადგანაც ისტორიულად, დანარჩენ ქართველურ ენათა მსგავსად, ყველა საზოგადო სახელს (გამონაკლისს ქმნიან ანთროპონიმები! – ზ. ჭუმბურიძე, 1964) უსათუოდ უნდა ჰქონოდათ სახელობითი ბრუნვის მორფემა -ე (არქაული) ან -ი (შედარებით გვიანდელი).

თანამედროვე სვანურ მეტყველებაში (როგორც ენგურის, ისე კოდორისა თუ ცხენისწყლის ხეობებში) თითო-ორი ფრაგმენტის სახითა და იმავდროულად ყველა დიალექტში აბსოლუტურად ერთგვარად (-ი!) შემოგვრჩა სახელობითის მორფემა [შდრ. **ფორ-ი** „ორი“. **სემ-ი** „სამი“, რომელიც ამ ფუნქციით მხოლოდ ე. წ. ორფუძიანი ბრუნვის სისტემაში გამოიყენება (სახ. **ფორ-ი**, მიც. **ფარ-ჟ...** სახ. **სემ-ი**, მიც. **სამ** <“სამ-ჟ...“), სხვაგან კი ისიც სახელის ფუძესაა შეხორცებული ყველა ბრუნვაში (სახ. **ფორი**, მიც. **ფორი-ს**, ვით. **ფორი-დ...** სახ. **სემი**, მიც. **სემი-ს**, ვით. **სემი-დ...**). სამაგიეროდ, -ი მორფემის ბგერინაცვალი -**ფ** დღესაც ძალზე გავრცელებულია ბალსზემოურსა და ლაშხურ დიალექტებში, აგრეთვე, კოდორის ხეობაში საუკუნენახევრის წინ ჩასახლებულ ბალსზემოელთა მეტყველებაში (როგორც საერთოქართველურ, ისე საკუთრივ სვანურსა თუ ნასესხებ ლექსიკაში: **ჭალა-ფ** „მდინარე; ჭალა – მინდორი მდინარის პირას“, **წა-ფ** „წელიწადი“, ბჭ. **წა** „ზაფხული“, **მეშა-ფ** „მეშა“...), ხოლო სხვაგან (ბალსქვემოურში, ლენტეხურში, კოდორის ხეობაში ჩასახლებულ ბალსქვემოელთა მეტყველებაში) იგი, ჩვეულებრივ, იკვეცება, მაგრამ სახელობითის ფორმაში რჩება მისი ერთ-ერთი დიფერენციალური ნიშნის (ბალატალობის) მოქმედების შედეგი უმლაუტის სახით (**ჭალა**, **წა**, **მეშა**).

ასეთ რთულ ვითარებაში, ბუნებრივია, გვიჩნდება კითხვები, თანაც საკმაოდ სერიოზული ხასიათისა:

1. რატომ არა გვაქვს უმლაუტი **დინა** („ქალიშვილი“), **დერა** („გაყინული თოვლი“), **კა** („ფიქალი ქვა“), **კენჭა** („ნეკი“), **კადა** („ნაჯახი“), **შინა** („წისქვილის ქვა“), **შდა** („თავთავი“), **ჩერშდა** („თითისტარი“), **ტაფწელა** (ბალახის სახეობა), **ჭეჭა** („მაჯა“) და სხვა ანალოგიურ ერთ, ორ თუ სამმარცვლიან სახელთა აუხლაუტში?! – არადა, ასეთი ლექსემები უამრავია სვანური ენის ყველა დიალექტში! მათ არ დაერთოდათ სახელობითი ბრუნვის -**ე** ან -**ი** მორფემა, თუ ისინი თავდაპირველი ფუძის (ანუ წრფელობითი ბრუნვის) სახით შემოგვრჩნენ დღემდე? ცხადია, რომ დართოდათ რომელიმე მათგანი, საანალიზო ფუძეებთან უმლაუტის მხრივ იგივე სიტუაცია გვექნებოდა, რაც დღეს ლენტეხურსა (სრული სახით) თუ სხვა დიალექტებშია (სინკრეტულად) დაცული (შდრ. **ლნტ. დინა-იშ**, ბჭ. **დინაშ**, ბზ. **დინაშ**, **ლშხ. დინაშ** „ქალიშვილის“) ნათესაობითი ბრუნვის ფორმებში.

2. მეორე მხრივ, **ბალე** („ფოთოლი“), **გუარე** („ტყავი“), **თე** („თვალი“), **ლარე** („სათიბი“), **მარე** („კაცი“), **ჟახე** („სახელი“), **ფხულე** („თითი“), **ღუესე** („ქონი, ბადექონი“), **ღალე** („ფრთა“), **უჟიჟე** („ლეიძლი“), **წესხე** („ფესვი“) და ა. შ. ისტორიულად ბოლოვდებოდნენ -**ე** ხმოვანზე (როგორც ამას ზოგი ქართველოლოგი ფიქრობს! – ონიანი 1998: 62-68), თუ ისინიც ზემოაღნიშნულ -**ა** აუხლაუტიან სახელთა რიგში იყვნენ? (დღემდე ყველა დიალექტში აქვთ მათ ამოსავალი -**ა** ხმოვანი შენარჩუნებული არასაუმლაუტო პოზიციებში, ოღონდ, ცხადია, არა იქ, სადაც ქართულ-ზანურ ენათა გავლენით მიმდინარეობს

საილუსტრაციო მასალა მოგვყავს ბალსზემოური დიალექტის მიხედვით, რადგანაც მასში ყველაზე უკეთაა შემონახული ჩვენი საკითხისათვის აუცილებელი საანალიზო მასალა.

შედარებით ახალი – სახელობითი ბრუნვის ფორმის მიხედვით პარადიგმატული გასწორების – პროცესი).

ვფიქრობთ, რომ -ე აუსლაუტიანი სახელები წარმოადგენენ პირველი ჯგუფის სახელთა ნაუშლაუტარ მონაცემებს, ანუ სახელობითი ბრუნვის ფორმებს, ხოლო თავად -ა აუსლაუტიანები დღემდე სვანურ ენაში შემოგვრჩნენ წრფელობითის ფუნქციით, ე. ი. ოდენ ფუძის სახით.²

ამჟერად მხოლოდ -ა და -ე ბოლოკიდურიან და თანხმოვანფუძიან სახელთა ერთ ჯგუფზე ვმსჯელობთ, ხოლო მას შემდეგ, რაც სვანური ენის ლინგვისტური კორპუსისთვის აუცილებელი მასალა მთლიანად ხელთ გვექნება, დარწმუნებულნი ვართ, უფრო ფართო არეალის მომცველ ლექსემებსაც შევხება ჩვენი ეს დასკვნა, ანუ ყველა თანხმოვანფუძიანი სახელი, რომელსაც ფუძის ბოლო მარცვალში დაცულ ა, ო, უ, ჯ ხმოვნებზე უშლაუტი არ მოუდით, ალბათ, ისტორიული წრფელობითი ბრუნვის ამსახველი მონაცემი იქნება.

ბუნებრივია, გვკითხავენ: -ე ხმოვანზე დაბოლოებული სახელები ისტორიულად არ არსებობდნენო სვანურში? – შევეცდებით, ამ კითხვაზე მომავალში ვუპასუხოთ უშლაუტის მქონე ენებში არსებული ვითარების ზოგადლინგვისტური გააზრების გათვალისწინებით...

საგანგებოდ დავინტერესდით ბალსზემოურ-ლენტეხურ დიალექტებში შემონახული ერთი -ა აუსლაუტიანი კომპოზიტით, რომელიც სხვაგან -ე დაბოლოებით გვხვდება. ესაა „თიბვის დაწყების დღის“ აღმნიშვნელი ლექსემა ახანახა/ახამახა (შდრ. ბქ. ახენახე, ლშხ. ახენახე), რომელიც გამონაკლისს არ წარმოადგენს. სახელობით ბრუნვაშივე დაცული -ა სოფელ ჩიხარემის (ლაშხეთი) უგუმბათო ეკლესიის სახელწოდებაში მაშენა (შდრ. შესაბამისი ზედსართავი სახელის აღმატებითი ხარისხის ფორმები: ბზ./ლშხ. მაშენე < *მა-შ-ე-ენ-ა-ი/ე „უდიდესი“, ბქ./ლნტ. მაშენე), ხოლო ლენტეხის რაიონში 1962 წელს პროფესორ მაქსიმე ქალდანის მიერ ჩაწერილ ზღაპარში (ჩიჟე ი მაჭრენე სემუნ – „სიძე და უმცროსი ცოლისძმა“) ერთმანეთის გვერდით გვხვდება -ა და -ე აუსლაუტიანი ფორმები:

აგის მენესკგრა მუხუბე ლახეჭუედლა ჭყინტს (სვ. პროზ. ტ., III, 1967, 226: 16) – „შინ შუათანა ძმა შეეკითხა ბიქს“;

შდრ. მერბა ნაგაზნისკა ჩიჟეს ხეწიან მენესკგრე მუხუბე (იქვე, 226: 18) – „მეორე კვირაში სიძეს ეწვია შუათანა ძმა“.

² სპეციალურ ლიტერატურაში ზოგი ავტორი სკეპტიკურ დამოკიდებულებას იჩენს საანალიზო ტერმინისადმი: „უნიშნო ფორმის წრფელობითად სახელდება გაუმართლებელია: წრფელობითი, ტრადიციული გაგებით, ვერ მოიცავს იმ ბრუნვის ფუნქციონირების არეს, რომელსაც თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მკაცრად განსაზღვრული ადგილი უკავია. ვფიქრობთ, ტერმინი განუსაზღვრელობითი ბრუნვა უფრო შეფერება აღსანიშნს“ (კ. გაბუნია, 2000: 69). სვანურ სახელთა პარადიგმატიკა აღსაწერად ჩვენთვის წრფელობითი შედარებით მოსახერხებელი ჩანს. მკვლევართა უმრავლესობა სწორედ მას ან „განუსაზღვრელობით ფორმას“ იყენებს (შდრ. casus indefinitus an absolutivus – კ. შმიდტი, 1991). ტერმინი „წრფელობითი“ პირველად (1753 წ.) კათალიკოსმა იხმარა თავის „ქართულ ღრამმატიკაში“ სახელობითი ბრუნვის გამოსახატავად მის კვალს მიჰყვენენ ჩვენი ცნობილი გრამატიკოსებიც (გაიოზ რექტორი, დავით ბატონიშვილი, დავით ჩუბინაშვილი, იოანე ქართველიშვილი, სოლომონ დოდაშვილი...).

ბალსქვემო სვანეთში გვხვდება ტოპონიმი ლგ-ჰ-ა ფარის თემში შემავალი ერთი სოფლის სახელწოდებად. ვფიქრობთ, რომ იგი ლი-ჰ-ე („მიღწევა, მისწრება; დამწიფება; წაღება“) მასდარისეული უნებით გვარის ნამყო დროის მიმღეობაა, რომელიც სახელობით ბრუნვაში დღეს ლგ-ჰ-ე (ბზ.), ლგ-ჰი-ე (ბქ.), ლგ-ი-ე (ქსვ.) ფორმათა სახით იხმარება, მაგრამ გეოგრაფიულ სახელში შემოგვრჩა წრფელობითის ვარიანტით.

ქართველურ ენებში „უუძველეს დროს ორი ბრუნვის ნაცვლად ერთი (წრფელობითი, ე. ი. განუსაზღვრელი ნომინატივი) უნდა ყოფილიყო, მეორე კი (სახელობითი, ე. ი. განსაზღვრული ნომინატივი) შემდეგ უნდა განვითარებულიყო. ერთი ბრუნვა (წრფელობითი) ადრინდელი მოვლენაა, ორი კი (წრფელობითი და სახელობითი) – ნელადი, მაგრამ ეს „ნელადი“ შეიძლება იმ დროისა იყოს, როცა ქართულ-მეგრულ-სვანური ჯერ კიდევ არ იყო ერთმანეთისაგან ენობრივად დაშორებული... თანხმობიან ფუძეებში ახალ ქართულსა და მეგრულში სახელობითის ფორმებმა მოიპოვა უპირატესობა, ხმოვნიანებში კი – წრფელობითისამ“ (ა. შანიძე, 1924/1981: 362-363). ვფიქრობთ, რომ ჩვენ მიერ განხილული ორი ჯგუფი სახელებისა სვანურ ენაშიც ნაწილობრივ ადასტურებს დიდი მეცნიერის ამ ვარაუდს, ოღონდ მცირეოდენი კორექტივით:

1. წრფელობითის ფორმები შემოგვრჩა როგორც თანამედროვე -ა აუსლაუტიან სახელებთან (დინა, კადა, შირა...), ისე იმ ლექსემებთან, რომლებსაც ისტორიულად ბოლოს -ა ხმოვანი ჰქონდათ, მაგრამ დროთა ვითარებაში მოეკვეცათ, თუმცა ფუძეში არანაირი კვალი არ დაუტოვებიათ (გეზალ < *გეზალა „შვილი“, ბაპ < *ბაპა „მღვდელი < ბა-პა“ ქორ < *ქორა „სახლი“, ფუსდ < *ფუსდა „ბატონი, უფალი“...). მაშასადამე, თანამედროვე თუ ისტორიულად -ა აუსლაუტიანი სახელები მოიქცნენ ერთგვარად – წარმოგვიდგნენ განუსაზღვრელობითი სახელობითის, ანუ წრფელობითი ბრუნვის სახით.

II. სახელობითმა უპირატესობა მოიპოვა:

1. იმ -ეზე დაბოლოებულ სახელებთან (მარე, ყანე, ფხულე...), რომლებიც ისტორიულად -ა აუსლაუტიანები იყვნენ. თუმცა აქა-იქ დღემდე შემოგვენახა ამოსავალი (წრფელობითის!) ფორმები (ზს. ახანახა, ბზ. ლარა, ბზ. ლშხ. დერა, ათხა, ზომხა, ბქ. ლგჰა, ლშხ. მაშენა, ლნტ. მანესკრა... შდრ. იგივე ფუძეები სახელობით ბრუნვაში: ახენახე, დერე, ათხე, ზა'ე'მა-ხე, ლგჰე, მაშენე, მანესკრე, ლარე...).

2. ჭალა-ე, ზა-ე, მგშა-ე, ზს., ლნტ. თჷე-'ე' (შდრ. ლშხ. თო-ე) და ა. შ. დიფთონგური ტიპის სახელებთან;

* „წრფელობითის უძველესი ფუნქცია საბუნებისობაა, რომლის მოდიფიკაციითაც არის რეალიზებული წრფელობითი რქუმა – წოდების, ყოლა-ქონების ზმნებთან, აგრეთვე შედგენილ შემასმენელთან და რთულ ზმნებთან“ (კ. დანელია, 1995: 39).

† მართალია, ტერმინები, ჩვეულებრივ, ბირობითი ცნებებია, მაგრამ, არა გვგონია ლინგვისტიკაში გამოგვადგეს „ნელადი მოვლენა“.

3. თანხმოვანფუძიან სახელებთან, სადაც დღეს სახელობითის მორფემა აღარსადაა (ორიოდე გამონაკლისის გარდა! – შდრ. *ჟორ-ი*, *სემ-ი*), მაგრამ მისი კვალი აშკარაა ფუძის ბოლო მარცვლისეული უმლაუტის სახით (*თწრ* < *თარ-ე/ი* „ჩირქი“. *ჩწყ* * < *ჩაჟ-ე/ი* „ცხენი“. *ხამ* * < *ხამ-ე/ი* „ღორი“, *კუეპ* < **კოპ-ე/ი* „ღილი“, *თხუიმ* < **თხუმ-ე/ი* „თავი“...).

გამოყენებული ლიტერატურა

- ე. გაბლიანი, 1925 – ე. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, ტფ., 1925.
 კ. გაბუნია, 2000 – კ. გაბუნია, უნიშნო ფორმის მორფოლოგიური სტატუსისათვის ქართული ენის ბრუნვათა სისტემაში. ენათმეცნიერების საკითხები, №2, თბ., 2000.
 ბ. გიგინეიშვილი, 1973 – ბ. გიგინეიშვილი, ხმოვანთა სიგრძე და აუსლაუტის საკითხი სვანურში, „მაცნე“ (ენისა და ლიტერატურის სერია), №2, თბ., 1973.
 კ. დანელია, 1995 – კ. დანელია, წრფელობითის ადგილისათვის ძველი ქართულის ბრუნვათა სისტემაში, იკე, XXXIII, თბ., 1995.
 ა. ლიპარტელიანი, 1994 – ა. ლიპარტელიანი, სვანურ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1994.
 ა. ონიანი, 1998 – ა. ონიანი, სვანური ენა, თბ., 1998.
 ა. შანიძე, 1924 – ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში, „არილი“ (პროფ. ი. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული), ტფ., 1924.
 კ. შმიდტი, 1991 – Schmidt K. H., „Svan“. in: A. C. Harris (ed.): The Indigenous Languages of the Caucasus. Volume 1: The Kartvelian Languages. Delmar, New York: Caravan, 1991: 473-556.
 ზ. ჭუმბურიძე, 1964 – ზ. ჭუმბურიძე, საკუთარ სახელთა ბრუნება სვანურში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 9, თბ., 1964.

IZA CHANTLADZE

WAS ABSOLUTIVE CASE PART OF PARADIGMATIC SYSTEM OF THE SVAN NOUNS?

I. Forms of absolutive case remained both in modern nouns with *-auslaut* (*dīna*, *kāda*, *shīra*, etc.) and those lexemes that historically possessed *-a* vowel in the final position which has *apocopated* over the course of time without any traces left in a stem (*gezal* < **gezala* “child”. *bap*’ < **bapa* “priest <grandfather”, *kor* < **kora* “house”, *pusd* < **pusda* “Lord, God”, etc.). Thus, Modern nouns with –

*a*auslaut as well as those nouns that historically had *-a*auslaut followed the same pattern – transformed into the form of indefinite nominative or absolutive case.

II. the nominative case prevailed:

1. in those nouns with the *-e* endings (*māre*, *dzäkhe*, *pkhule*, etc.) that historically had *-a*auslaut: however, occasionally primary forms (absolutive case!) still remain (Upper Svan: *a'ana'a*, Upper Bal: *lara*, Upper Bal, Lashkian: *dēra*, *atkha*, *zomkha*, Lower Bal: *ľuha*, Lashkian: *mashēna*, Lentekhan: *maneskūra*...cf.: the same stems in the nominative case: *akhenakhe*, *dere*, *atkhe*, *zā'y'makhe*, *ľuhe*, *mashēne*, *manesküre*, *läre*..).

2. *chafá-y*, *zä-y*, *müşhä-y*, Upper Svan, Lentekhan: *Twe-⁷y⁷* (cf.: Lashkian: *To-y*), etc. in nouns containing a *diphthong*.

3. in *consonant-stem* nouns which currently do not contain a nominative morpheme anymore (but the two exceptions! – cf.: *yor-i*, *sem-i*), however, its trace is evident in the form of the umlaut in the final syllable of the stem (*Tär* < *Tar-e/i* "pus", *Chädz* * < *Chadz-e/i* "a horse", *kham* * < *khäm-e/i* "a pig", *kwep* < **ƙop-e/i* "a button", *Tkhwym* < **tkhum-e/i* "a head", etc.).

მარინა ჭიჭინაძე

სილოვან ხუნდაძის სახელმძღვანელოები

მე-20 საუკუნის დასაწყისში ქუთაისში ეროვნულ-დემოკრატიული იდეების უაღრესად მნიშვნელოვან კერად იქცა ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზია, რომლის სულისჩამდგმელები იყვნენ გიმნაზიის დირექტორი იოსებ ოცხელი და მისი მოადგილე სილოვან ხუნდაძე. ეს ორი დიდი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე მოსწავლეებს პატრიოტიზმსა და მოქალაქეობრივ პასუხისმგებლობას უნერგავდა მაშინ, როცა იდეენებოდა ყველაფერი ქართული. სწავლების გაეროვნულების მიზნით ოცხელმა და ხუნდაძემ დიდი შრომა გასწიეს ქართულ ენაზე სახელმძღვანელოების შექმნისა და გამოცემისათვის. სასწავლებელში, სადაც ქართული ენა დაარსებიდან, 1880 წლიდან, ისწავლებოდა, განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რასაკვირველია, ქართული ენისა და ლიტერატურის სახელმძღვანელოების შექმნას ენიჭებოდა.

ს. ხუნდაძე მასწავლებლად სათავადაზნაურო გიმნაზიაში 1884 წელს დაინიშნა. სახელმძღვანელოების უქონლობის გამო ს. ხუნდაძე ქართულ ენასა და ლიტერატურას თავის მიერ შედგენილი კონსპექტებით ასწავლიდა. მე-20 საუკუნის დასაწყისში კი მან გამოიცა ქართული ენისა და ლიტერატურის სახელმძღვანელოები. მათ შორის ყველაზე პოპულარულია „ქართული ენის გრამატიკა“, რომელიც პირველად გამოიცა 1904 წელს ქუთაისში. ეს იყო ქართული ენის სახელმძღვანელოს შედგენის პირველი ცდა. 1907 წელს ქუთაისშივე გამოქვეყნდა წიგნის მეორე, შევსებული გამოცემა. 1917 წელს კი – „სრული კურსი“. ამათგან გამოვეყოფთ 1907 წლის გამოცემას. ჩვენს ხელთ აღმოჩნდა ერთი ეგზემპლარი, რომელსაც აქვს წარწერა: „ბ-ნს ნიკ. ფერაძეს ავტორისაგან. 10.08.1907“ (ნიკოლოზ ფერაძე გამომცემელია). იგივე წარწერა წიგნში, სხვა გვერდზე, ავტორის მიერ გერმანულ ენაზეცაა შესრულებული. წიგნში ორი გამოცემა, 1904 და 1907 წლებისა, არის წარმოდგენილი. ფაქტობრივად, ესაა ორი წიგნი, ერთ გამოცემაში თავმოყრილი. დღეს ბევრს საუბრობენ იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ისწავლებოდეს სკოლაში გრამატიკული მასალა. ყველა თანხმდება, რომ მხოლოდ თეორიული მასალის ცოდნა არაფრის მომცემია და აუცილებელია მოსწავლეს მისი პრაქტიკულად გამოყენება შეეძლოს. თანამედროვე სახელმძღვანელოებიც ძირითადად ასეთი პრინციპითაა აგებული. ამ ფონზე ძალიან საინტერესოა ს. ხუნდაძის სიტყვები წიგნის შესავლიდან: „გრამატიკის სწავლებას მხოლოდ პრაქტიკული მიზანი უნდა ჰქონდეს: ყმაწვილმა სწორი ლაპარაკი და კანონიერი წერა-კითხვა შეისწავლოს. ამისათვის მასწავლებელმა ყმაწვილებს თავი არ უნდა ატეხოს თავდაპირველათვე თეორიული ნაწილის შესწავლაზე“ (ს. ხუნდაძე, 1907: 14). მოსწავლეები ოთხი წლის მანძილზე, V-VIII კლასებში, ეუფლებოდნენ ქართულ ენას ამ სახელმძღვანელოს საშუალებით. წიგნს ისევე, როგორც ს. ხუნდაძის მიერ შექმნილ ქართული ენის სხვა სახელმძღვანელოებს, დაერთვის მართლწერის ლექსიკონი, რომელიც უდავოდ, დიდად დაეხმარებოდა მოსწავლეებს (და არა

მარტო მათ) გამართული ქართული მეტყველებაში. ცნობილია, რომ ს. ხუნდაძე, როგორც მკაცრი პედაგოგი და სალიტერატურო ენის ნორმების ერთ-ერთი დამდგენი, მკაცრად მოითხოვდა მართლწერის წესების დაცვას გიმნაზიის მოსწავლეებისგან.

აღსანიშნავია ს. ხუნდაძის მიერ ქუთაისში 1927 წელს გამოცემული ნაშრომი „ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები“, რომელიც 1901 წელს გამოცემული მისი „სალიტერატურო ქართულის“ შევსებულ გამოცემას წარმოადგენს. ეს არის ავტორის სიცოცხლეში გამოქვეყნებული ბოლო ნაშრომი. სწორედ მის შესახებ წერდა გრიგოლ რობაქიძე: „წიგნი კარგია და მარჯვე... კითხულობ და გიკვირს: რამდენი უმუშავია! რამდენი უკვლევია! არის მერე ყველგან მართალი? რასაკვირველია. არა. მაგრამ გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ათ შემთხვევაში სიმართლე შეიძინა მხარეზეა“ (ლ. ურუშაძე, 2014: 102). აღნიშნული წიგნის იმ ეგზემპლარს, რომელიც ამჟამად ი. ოცხელის სახ. ქუთაისის №2 საჯარო სკოლის ბიბლიოთეკაშია დაცული, აქვს წარწერა, საიდანაც ვიგებთ, რომ იგი 2002 წელს გადაუცია ქ-ნ მერი ქანდარიას სკოლის ბიბლიოთეკისათვის. წიგნის წინასიტყვაობაში ს. ხუნდაძე აღნიშნავს, რომ ენის „უმთავრესი ნაკლულოვანება“ არის ფორმათა მრავალგვარობა და გამოსაკვლევია, რომელ ფორმას უნდა მიანიჭოს ლიტერატურამ უპირატესობა. „საქმე... ის არის, ...სხვადასხვა წალკოტში გაფანტულ ია-ვარდებს თავი მოვუყაროთ-და ამ სახით შევადგინოთ და შევკონოთ ის მშვენიერი სურნელოვანი თაიგული, რომელსაც სალიტერატურო, სამწერლო ენა ეწოდება“, – წერს ხუნდაძე (ს. ხუნდაძე, 1927: 5). ავტორს „ფრიად საჭიროდ“ მიაჩნია მთავრული ასოების გამოყენება. როგორც ჩანს, სწორედ ამიტომ, რომ, როგორც ამ წიგნში, ისევე სხვა სახელმძღვანელოებში, იგი გამოიყენებს მთავრულებს. ს. ხუნდაძე განიხილავს, ენაში გავრცელებულ პარალელურ ფორმათაგან რომელია გავრცელებული „ამერში“, რომელი – „იმერში“ და მათგან რომელს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა. საკუთარი შეხედულებების დასასაბუთებლად იგი ყოველთვის ეყრდნობა ძველი და ახალი ქართული მწერლობის ნიმუშებს, მოჰყავს სათანადო მაგალითები. ეს სახელმძღვანელო ძალიან ჰგავს თანამედროვე წიგნებს, რომლებშიც განხილულია გავრცელებულ ფორმათაგან რომელია სწორი და რატომ.

ავტორი დიდ ადგილს უთმობს უცხო სიტყვებს, „რუსიციზმებს“, ანალიზებს 27 საკითხს და დასძენს: „დიდი სიფრთხილე გვმართებს, რომ უცხო სიტყვების შემოტანით ენა არ დავამახინჯოთ“. ამ სიტყვების წაკითხვისას გახსენდება ერთი ამბავი ს. ხუნდაძის ცხოვრებიდან, რომელსაც გადმოსცემს ლ.ურუშაძე წიგნში „სილოვან ხუნდაძე – უდიდესი პედაგოგი და მამულიშვილი“: ერთხელ თურმე გიმნაზიაში სილოვანზე განაწყენებული მშობელი მოსულა, რომლის შვილსაც ქართულში ცუდი ნიშანი ჰქონია. „რა გააჭირა საქმე სილოვანმა! ჩემს შვილს სულ „პიატები“ და „ჩეტვიორკები“ აქვს პოვედენიაში“, მას კი „გრუზინსკიში“ „დვოიკა“ დაუწერია“, – იძახდა თურმე მშობელი. მოუსმენია მისთვის მასწავლებელ ს. ერისთავს და უთქვამს: „არ გაეკარო სილოვანს შენი ჩიქორთულით. მე ცოტა რუსთაველის ენით ველაპარაკები და მაინც არაფერი გამომივიდა, გარეთ გამომაგდო. შენ უარესი მოგივაო“ (ლ. ურუშაძე, 2014: 89).

მკვლევარი ცალკე განიხილავს „შეცთომების მაგალითებს“ ქართველ მწერალთა ნაწარმოებებში, ამავე დროს მოჰყავს „კარგი სტილის ნიმუშები“ იმავე და სხვა ავტორთა თხზულებებიდან.

განსაკუთრებით საინტერესოა წიგნის „დამატება I“ სათაურით „აკაკი შანიძის ზნეობრივი და მეცნიერული ავლადიდება“. მასში ავტორი აქვეყნებს მიმოწერას ა. შანიძესთან, რომელიც მის „გრამატიკას“ იწუნებდა. ამ წიგნის გამო ს. ხუნდაძესა და ა. შანიძეს შორის დავა მე-20 საუკუნის 20-იანი წლების ბოლოს და 30-იანი წლების დასაწყისში შედგა. „პატივისცემა ჩემი თქვენდამი დიდია, მაგრამ კიდევ მეტია პატივისცემა ქართული სამწერლო ენისადმი“ (ს. ხუნდაძე, 1927: 90) — ეს იყო განმსაზღვრელი ა. შანიძის კრიტიკისა. „ჩვენ მხოლოდ სხვადასხვა აზრისა ვართ სალიტერატურო ენის შესახებ — არც მეტი და არც ნაკლები, და ვინ უფრო მართალია, ამას მიუდგომელი მომავალი გამოაჩენს“, — ვკითხულობთ ს. ხუნდაძის პასუხში (იქვე). სილოვანი ასაბუთებს ა. შანიძის ნაშრომის მთავარ დებულებათა უსაფუძვლობას. ა. შანიძის წერილიდან ირკვევა, რომ მან, როგორც რეცენზენტმა, შესაძლებლად სცნო ხუნდაძის წიგნის გამოცემა მხოლოდ „იმ უმწეო მდგომარეობის“ გამო, რომელშიც იმყოფებოდა ჩვენი მაშინდელი სკოლა სახელმძღვანელოთა უქონლობის გამო. ასეთმა დამოკიდებულებამ ს. ხუნდაძის აღშფოთება გამოიწვია. სალიტერატურო ენის ნორმების დაუყოვნებლივ შემუშავებას ს. ხუნდაძე აუცილებლად მიიჩნევს, რათა ყველამ იცოდეს, თუ „რა ფორმები ასწავლონ სკოლაში“ (იქვე). ალბათ ძნელი არაა, მკითხველმა ირონია შენიშნოს სიტყვებში, რომლებითაც ის ა. შანიძეს მიმართავს: „ვინც მთავრობასთან ახლოსა ხართ, შეეცადეთ — რაც შეიძლება მალე დააკანონოთ განსაზღვრული ფორმები“ (იქვე: 91). როგორც ჩანს, სილოვანი დაუზოგავი კრიტიკოსი იყო. დრომ დაადასტურა მისი ბევრი მოსაზრების კეშმარტება. ამის თქმის უფლებას ის გვაძლევს, რომ თანამედროვე სალიტერატურო ენაში ბევრი ფორმა სწორედ ისეა დამკვიდრებული, როგორც ს. ხუნდაძეს მიაჩნდა სწორად, თუმცა ასე ყოველთვის არ მოხდა და ეს ბუნებრივიცაა.

„ქართული მართლწერა“ 1913 წელს გამოიცა ქუთაისში სტამბა „ძმობის“ მიერ. ეს თხელტანიანი წიგნია, რომელშიც სიტყვათა მართლწერაა მოცემული. მათგან ზოგიერთი ფორმა, რომლებიც ს. ხუნდაძეს სწორად მიაჩნია, დღევანდელი მართლწერის ნორმებს შეესაბამება. ზოგი კი უარყოფილია. წიგნში გვხვდება ფრაზები: „არ ვარგა გამოთქმა“: „ქართულად არ შეიძლება ითქვას“; „იხმარეთ“, „ხალხში მახინჯათ იხმარება და ასე უნდა იხმარებოდეს“... თუმცა, ს. ხუნდაძის სხვა სახელმძღვანელოებისაგან განსხვავებით. აქ ყოველთვის არაა განმარტებული, რატომღაც დასაშვებია ესა თუ ის ფორმა. წიგნში გარკვეული ადგილი უჭირავს სიტყვების გადატანის წესებსაც.

სილოვან ხუნდაძის ზრუნვის საგანი იყო, ჩაენერგა მოსწავლეებში ქართული ლიტერატურის სიყვარული. ამ მიზნით საგანს თავისი შედგენილი კონსპექტებით ასწავლიდა, რადგან შესაბამისი სახელმძღვანელო არ არსებობდა. სილოვანმა სწორედ ამ ჩანაწერთა გადამუშავების საფუძველზე 1914-21 წლებში ქუთაისში დასტამბა ქართული ლიტერატურის სახელმძღვანელოები 7 წიგნად, ანუ, როგორც თვითონ უწოდებს, „წიგნაკად“: „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“ (1914), „გრიგოლ

ორბელიანი“ (1917), „რაფიელ ერისთავი“ (1918), „ვახტანგ ორბელიანი“ (1918), „აკაკი წერეთელი“ (1918), „ილია ჭავჭავაძე“ (1919), „შოთა რუსთაველი“ (1922). „ეს იყო პირველი და მეტად მნიშვნელოვანი ნაბიჯი, რომელიც გადადგმულ იქნა ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებისთვის ქართული ლიტერატურის ქრესტომათიის შესადგენად“, – წერს ლ. ურუშაძე (ლ. ურუშაძე, 2014: 44). მანამდე ქართული ლიტერატურის სახელმძღვანელოები გამოცემული ჰქონდათ ივანე გომელაურსა და სერგი გორგაძეს.

ს. ხუნდაძის თითოეული სახელმძღვანელო სტუქტურულად ერთნაირადაა აგებული: წარმოდგენილია მწერლის ბიოგრაფია, მისი შემოქმედების ანალიზი და საზოგადო დასკვნა. როგორც მასწავლებელი, ვფიქრობთ, ეს სრულიად გამართლებულია, რადგან ერთი პრინციპით აგებული სახელმძღვანელოებით სარგებლობა მოსწავლეებისთვის უფრო იოლი და მოსახერხებელია.

ლიტერატურის სახელმძღვანელოთაგან ყველაზე ადრე, 1914 წელს, ს. ხუნდაძემ „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“ გამოსცა. 1925 წელს ქუთაისში მისი მეორე გამოცემა დაიბეჭდა. პოეტის ბიოგრაფიის გადმოცემისას ბევრი საინტერესო ამბავია მოთხრობილი და იგი არაა გადატვირთული თარიღებით. ჩანს, გამოცდილი პედაგოგი ითვალისწინებდა მოსწავლეთა ინტერესებს. ს. ხუნდაძე შეუპოვარი ადამიანი იყო. ამას მისი ცხოვრება ადასტურებს. ვფიქრობთ, დიდი გაბედულება იყო საჭირო იმისთვის, რომ 1925 წელს მასწავლებელს შეგირდებისათვის ესწავლებინა: „მართალია, რუსთა მფარველობის დროს, საქართველომ სისხლის მღვრელი ომებისგან მოიხსენა, მაგრამ შინაურ ცხოვრებაში ქართველი ერი იმ დროს ბევრ ნაკლულოვანებას ითქვენდა: მისმა ეროვნულმა კულტურამ საკუთარი ელფერი დაკარგა. ქართული ენა სხვადასხვა სფეროში საგრძნობლათ შეფერხდა და შეირყვნა, ტერიტორია... ამ მშვიდობიანობის დროს ხელიდან გვეცლებოდა“ (ს. ხუნდაძე, 1925: 37).

„ილია ჭავჭავაძე“ 1919 წელსაა დაბეჭდილი გამომცემლობა „მერანში“. სხვათა შორის, ეს გამომცემლობა ს. ხუნდაძემ ი. ოცბელთან ერთად დააარსა 1910 წელს და არაერთი მნიშვნელოვანი სასკოლო წიგნი გამოსცა. აღნიშნულ სახელმძღვანელოში ვრცლად და ძალიან საინტერესოდაა მოთხრობილი ილიას ბიოგრაფია. ცხადია, რომ მწერალთა ცხოვრებას ს. ხუნდაძე შელამაზებულად კი არ ასწავლიდა მოსწავლეებს, არამედ პირუთვნელად წარუდგენდა სინამდვილეს. მწერლების შემოქმედების შეფასებისას პედაგოგი ცდილობდა ყოფილიყო ობიექტური. ეს კი, რა თქმა უნდა, ხელს შეუწყობდა მოსწავლეებში დამოუკიდებელი აზროვნების განვითარებას. წიგნში ავტორი აანალიზებს ილიას „მცირე ლექსებს“ და ვრცელ ნაწარმოებებსაც. საყურადღებოა, რომ მსჯელობისას ავტორი ადარებს განსახილველ ტექსტებს მსოფლიო თუ ქართული მწერლობის ნიმუშებს, არ ერიდება პირუთვნელ შეფასებას. გავრცელებული მოსაზრებების საწინააღმდეგო შეხედულებების მტკიცებას. მაგალითად, „ოთარაანთ ქვრივს“ უწოდებს „საყურადღებო განძს“ ქართული ლიტერატურისა. „განდევილი“ „ილიას პოემებს შორის საუკეთესო პოეტურ ნაწარმოებად“ მიაჩნია. არ მოსწონს „დიმიტრი თავდადებული“: „სარჩობელაზედ“ კი, მისი ზრით, „ყველაზე სუსტია“. პოემა „დედა და შვილის“ ანალიზისას ს. ხუნდაძე განსაკუთრებით გამოყოფს იმ მონაკვეთებს, რომლებშიც ილია სამშობლოსათვის თავდადებისა და

თავისუფლების შესახებ საუბრობს. „თავისუფლება იმდენათ დიდი საგანია, იმდენათ ძლიერად მამოძრავებელი ადამიანის გრძნობა-გონებისა, რომ მისთვის მარადის იბრძოდა და დღესაც იბრძვის საუკეთესო ნაწილი კაცობრიობისა“ (ს. ხუნდაძე, 1919: 29) – აი, რას ასწავლიდა ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელი ი. ოცხელის გიმნაზიაში.

წიგნაკი, რომელიც ს. ხუნდაძემ აკაკი წერეთელს მიუძღვნა, ქუთაისში დასტამბული 1918 წელს. პოეტის ბიოგრაფია „ჩემს თავგადასავალზე“ დაყრდნობითაა შედგენილი. ავტორი მიმოიხილავს თემატურად დალაგებულ ლექსებს, დრამატულ ნაწარმოებებს. „ამისთანა ადამიანი“ არ კვდება და არც აკაკი მომკვდარა,“ – ამბობს ს. ხუნდაძე.

ს. ხუნდაძის სახელმძღვანელოთაგან ყველაზე ვრცელი ის წიგნია, რომელიც შოთა რუსთაველს ეძღვნება. იგი 1922 წელსაა დაბეჭდილი ქუთაისში. ისტორიულ წყაროებსა და ლეგენდებზე დაყრდნობით ავტორი საინტერესოდ მოგვითხრობს პოეტის ბიოგრაფიას. შემდეგ მიმოიხილავს პოემის ხელნაწერებსა და სხვადასხვა მკვლევრის (დ. ჩუბინაშვილი, მ. ბროსე, აკაკი, ილია, ალ. ხაჩანაშვილი, ს. კაკაბაძე და სხვა) მოსაზრებებს პოემის შესახებ. წიგნში მოცემულია საგულისხმო ადგილები პოემიდან, მათ ახლავს შენიშვნები და კომენტარები, ასევე პოემის ლექსიკონი. აღსანიშნავია, რომ ნ. ნათაძის რედაქტორობით გამოცემული სასკოლო „ვეფხისტყაოსანი“, რომლითაც ამჟამად ისწავლება პოემა სკოლაში, სწორედ იმავე პრინციპითაა აგებული. სილოვანის მოსწავლეები იგონებენ, რომ გიმნაზიაში „ვეფხისტყაოსანს“ უფროს კლასებში სწავლობდნენ: „ვეცნობოდი რუსთაველოლოგიურ აზრებსა და შეხედულებებს შოთა რუსთაველის ბიოგრაფიისა და შემოქმედების შესახებ; ვკითხულობდი „ვეფხისტყაოსანს“, კომენტარს ვუკეთებდი და ვარჩევდი ტექსტს, ვზეპირობდი „ვეფხისტყაოსანის“ ბრძნულ აფორიზმებს“ (ლ. ურუშაძე, 2014: 98) რამდენი ხანი გავიდა და რუსთაველის პოემა ახლანდელ სკოლებში თითქმის ისევე ისწავლება. საჭიროა თუ არა დღეს ასეთი მიდგომის შეცვლა, ეს სხვა მსჯელობის საგანია, მაგრამ ცხადია, რომ ს. ხუნდაძე ცდილობდა, რუსიფიკაციის პირობებში ქართული მწერლობა საფუძვლიანად ესწავლებინა გიმნაზიის მოსწავლეებისთვის. ს. ხუნდაძე არ ერიდება პოემის „დეფექტების“ გამოყოფას (ასეთებად მიიჩნევს იმას, რომ: 1. დავიწყებულია ცხოვრება ნესტან-დარეჯანის მშობლების შესახებ, 2. ავთანდილი ფრიდონს დაწვრილებით მოუთხრობს ტარიელთან ავთანდილისა და როსტევეანის შეხვედრას, რაც მკითხველმა უკვე იცის) და, ზნეობრივი თვალსაზრისით, შეუწყნარებლად მიიჩნევს პოემაში აღწერილ მკვლევლობებს.

რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე ს. ხუნდაძის „ქართული გრამატიკით“ და ლიტერატურის სახელმძღვანელოებით იზრდებოდნენ თაობები. რომ არა ი. ოცხელისა და ს. ხუნდაძის თავდადებული საქმიანობა, ქუთაისში ვერ შეიქმნებოდა განათლების ისეთი კერა, როგორც სათავადაზნაურო გიმნაზია იყო. როცა ეცნობი ამ დიდი პედაგოგის მიერ შექმნილ სასკოლო წიგნებს, გაოცებს მისი პროფესიონალიზმი. თავისუფალი აზროვნება, გამბედაობა, თავდადება. ბედნიერნი იყვნენ მოსწავლეები, რომლებსაც ასეთი მასწავლებელი ჰყავდათ, მაგრამ ის მასწავლებელიც ბედნიერია, რომელსაც მადლიერი მოსწავლეები ძეგლს დაუდგამენ.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ლ. ურუშაძე, 2014 – ლ. ურუშაძე, სილოვან ხუნდაძე - უდიდესი პედაგოგი და მამულიშვილი, თბ., 2014.
- ს. ხუნდაძე, 1904 – ს. ხუნდაძე, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1904.
- ს. ხუნდაძე, 1907 – ს. ხუნდაძე, ქართული გრამატიკა, ქუთაისი, 1907.
- ს. ხუნდაძე, 1913 – ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერა, ქუთაისი, 1913.
- ს. ხუნდაძე, 1918 – ს. ხუნდაძე, აკაკი წერეთელი, ქუთაისი, 1918.
- ს. ხუნდაძე, 1919 – ს. ხუნდაძე, ილია ქავჭავაძე, ქუთაისი, 1919.
- ს. ხუნდაძე, 1922 – ს. ხუნდაძე, შოთა რუსთაველი, ქუთაისი, 1922.
- ს. ხუნდაძე, 1925 – ს. ხუნდაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ქუთაისი, 1925.
- ს. ხუნდაძე, 1927 – ს. ხუნდაძე, ქართული მართლწერისა და სწორენის ძირითადი საფუძვლები, ქუთაისი, 1927.

MARINA CHEISHVILI

TEXTBOOKS BY SILOVAN KHUNDADZE

At the beginning of the 20th century, Kutaisi Gymnasium for Nobility became a vital center for national-democratic ideas, inspired by *Ioseb Otskheli* and Silovan Khundadze (the Gymnasium's director and his deputy, respectively). They considered the writing and publishing of textbooks in the Georgian language to be of critical importance. By developing the textbooks of Georgian language and literature at the beginning of the 20th century, Silovan Khundadze took a major step forward towards nationalization of education.

In the textbooks of literature, Silovan Khundadze provided *courageous critique and opposing ideas, as well as* a faithful description of life of the Georgian writers. In his opinion, the main goal of grammar instruction was to enable students to become well-versed in language and speech. This was the major underlying principle of his textbooks of the Georgian language. For decades Silovan Khundadze's textbooks were applied in schools while educating future public figures, writers, scholars, patriots whose love towards their mother language and their country were deeply influenced by a remarkable teacher – Silovan Khundadze.

მაგლა ჭიქაბერიძე

დიმიტრი ყიფიანის მოწაფეობის წლები
(მისივე მემუარების მიხედვით)

დიმ. ყიფიანი ქართველ მწერალთა შორის პირველი იყო, რომელმაც თავისი მოწაფეობის წლების შესახებ საინტერესო ცნობები შემოგვინახა. მდიდარი ფაქტობრივი მასალით დატვირთული მისი მემუარების პირველი ნაწილის („სულის სკოლა“) პირველი თავი („სწავლის დროს“) წარმოადგენს ნამდვილ ცოცხალ ბელეტრისტულ თხრობას დიმ. ყიფიანის განსწავლის წლებზე კეთილშობილთა სასწავლებელში.

დიმ. ყიფიანის მემუარები, განსაკუთრებით მისი ეს პირველი ნაწილი, შედარებით უყურადღებოდაა დარჩენილი ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსთა მიერ. არადა, მასალობრივადაც და მხატვრული თვალსაზრისითაც საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს. დიმ. ყიფიანი პირველია და პრაქტიკულად ერთადერთიც, ვინც მხატვრულ ფერებში აცოცხლებს კეთილშობილთა სასწავლებელში ყოფნის წლებს, აქ გამეფებულ უსულგულობას, ცემა-ტყეპისა და დაზუთხვის „ხერხებს“.

წინამდებარე სტატიაში დიმ. ყიფიანის მემუარების სწორედ ამ ნაწილის დახასიათებას ვისახავთ მიზნად.

თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის გახსნა გარუსებულ ქართველ გენერალს პავლე ციციანოვს უკავშირდება. კეთილშობილთა პანსიონი, ისევე როგორც მომდევნო სასწავლებლები, იმპერიის უსიტყვო, ერთგული მსახურების აღზრდას ისახავდა მიზნად. დიმ. ყიფიანის თქმით, „პირველ ხანს ყველა ისე ერიდებოდა ამ სასწავლებელს, რომ თავად-აზნაურთა შვილები მხოლოდ, მაშინდელი დროის პირობით, დიდი ჯილდოს დანიშვნით მიიზიდეს“. ყოველი მოწაფე თვეში 25 მანეთს ღებულობდა, რაც იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი თანხა იყო. მოგვიანებით 25 მანეთი 5 მანეთზე ჩამოიყვანეს. თავად დიმ. ყიფიანი ხუთი წლის განმავლობაში იღებდა ყოველ თვე ასეთ სუფსიდიას.

დიმ. ყიფიანი რვა წლისა იყო, როცა უფროსმა ძმამ ქაიხოსრომ სასულიერო სემინარიაში შეიყვანა. ერთი წლის შემდეგ კი იგი კეთილშობილთა სასწავლებელში გადაიყვანეს.

დიმ. ყიფიანის თქმით, მთელი მაშინდელი პედაგოგიური სიბრძნე ორი უმთავრესი და ამასთანავე ერთადერთი წესით გამოიხატებოდა: გაკვეთილების სწავლა ზეპირად, ე.ი. შეუგნებლად, მექანიკურად და ყოველი დანაშაულისათვის ხელის გულზე სახაზავით ცემა.

მემუარისტი კეთილშობილთა სასწავლებელსა და იქ სწავლებაზე სრული წარმოდგენის შესაქმნელად ასეთ გზას მიმართავს: იღებს სწავლის პერიოდიდან რამდენიმე ტიპურ ეპიზოდს და მათი გადმოცემით აცოცხლებს სასწავლებელში გამეფებულ ატმოსფეროს და იმასაც, თუ რა შემთხვევები და ფაქტები აყალიბებენ ჩვენი რჩეული ყრმის სულს და უფრო ხშირად ამახინჯებენ მოსწავლის ფიზიონომიას.

როგორც ითქვა, შემთხვევები ჩვეულებრივია და გავრცელებული. პირველი შემთხვევა, რაც ყრმის სულს ძალიან მწარედ დააჩნდა და მთელი ცხოვრება ცხოვლად დარჩა, სწავლების მეორე დღესთანაა დაკავშირებული: კლასში, რომელშიც დიმ. ყიფიანი მიიღეს, უცებ შემოდინა დირექტორის მოადგილე პ.ი. შიპულინი, რუსული ენის მასწავლებელი პ. ს. სროტინსკი და მათ უკან რამდენიმე უფროსკლასელი მოწაფე. ერთი იმათგანის, ლამაზი შესახედაობის ყმაწვილის, ლევან მუხრანსკის ჩვენებით ყველანი დიმ. ყიფიანის მერხთან ჩერდებიან.

„ – როგორ გაბედე შენ უბრძანებლად ზარის დარეკვა? – მრისხანეთ მეკითხება უფროსი.

მე ეს კითხვა არ მესმის და სულელივით შევსცქერი.

წამავლებენ ყურში ხელს და ხელაზლა მეკითხებიან.

– მე არ დამირეკია, – ვუბასუხებ.

– ნამდვილად ეს არის? – მიუბრუნდება ყრმას და ეკითხება შიპულინი.

– ეგ არის. ეგა, – უმტკიცებს ის და მასთან მისი ამხანაგებიც.

– ო, ო! შენ უარზედაც ხარ? აბა, ერთი სახაზავი! – და მირტყეს ხელის გულზე გააფთრებით ერთი ოცჯერ მაინც.

თან მტკივა, თან ყელში ბრაზი მომდის.

– რის გულისათვის? – ვეკითხები ჩემს თავს ქვითინით“.

დიმიტრის დედა ასწავლიდა – შეცდომა უნდა აბატიოო. მართალია, მანაც აბატია, მაგრამ დავიწყება ვერ შეძლო.

და რაც მთავარია და რამაც გამორჩეულ მოსწავლეს უმაღლ დაანახა თავისი დირექტორის მოადგილის ნამდვილი სახე: შიპულინმა თავისი შეცდომა შემდეგ შეიტყო, „მაგრამ იმდენი მოქალაქეობრივი გამბედაობა ვერ გამოიჩინა“, რომ ეს ბავშვისთვის ეჩვენებინა – თუნდაც მიაღერებოდა. ეს უაღრესად მრავლისმთქმელი დეტალია. მოწაფე თვალნათლივ გრძნობს აღმზრდელის პატარაკაცობას. იგი ველარასოდეს დაიბრუნებს ყრმის თვალში ღირსებას.

მეორე მაგალითიც ასევე უსამართლობასთან არის დაკავშირებული. ახლა უკვე შიპულინს ემატება თათრულის მასწავლებელი მირზა ჯაფარ თუშმალოვი. სრულიად უსამართლოდ მან უფროსკლასელი დიმიტრი ყიფიანი მესამეკლასელების წინაშე თმით ითრია, შეურაცხყოფილ და ტკივილით გამწარებულ დიმიტრის ცხვირში სისხლი წასკდა. თუშმალოვმა შიპულინთან იჩივლა, ხელი შემებრუნა მოწაფემო. ორივენი კი დირექტორთან გაიქცნენ მოწაფეზე საჩივლელად. მოულოდნელად ამ სცენას ბოროდინოს გმირის პეტრე ბაგრატიონის ძმა, გენერალ-ლეიტანანტი თ-დი ბაგრატიონი, შემოესწრო, რომელსაც უკვე დამშვიდებულმა ბავშვმა ყველაფერი უამბო.

„აქ ბაგრატიონი, გულდასმით რომ მისმენდა, მიუბრუნდა გუბერნატორს ამ გვარად:

– როგორ, რომან ივანოვიჩ! კეთილშობილთა სასწავლებელში ხომ თავდაზნაურთა შვილები სწავლობენ! ჩემი ვაჟებიც ხომ იქ არიან! ეს სადაურია? ვის შეუძლიან მათი გალახვა გაბედოს? და განა თმებით თრევა იგივე გალახვა არ არის? როგორც გენებოთ. მაგრამ ამისთანა რამ კი შეუძლებელია!“

ასე იხსნა ქართველმა გენერალმა ქართველი მოწაფე ჯალათისგან, მაგრამ ფაქტი ის იყო, რომ ეს უსამართლობა, უფროსთა სულმდაბლობა და ტყუილები დიმიტრის სულს მძიმედ აწვებოდა.

როგორც სხვა სასწავლებლებში, მცირე ნათელი სხივი კეთილშობილთა სასწავლებელშიც კრთის. აქაც გამოჩნდებიან ზოგჯერ კარგი მასწავლებლები, რომელთა გაკვეთილები, პირადი მაგალითი ღრმად რჩება მოწაფეთა მგრძნობიარე გულში. არადა, რა ცოტაა ხშირად საკმარისი, რომ ყრმამ სამუდამოდ აღიბეჭდოს აღმზრდელის სახე.

მემუარისტის თქმით, კეთილშობილთა სასწავლებელში ასეთი იყო ელპიდოფორ პეტრეს ძე მანასეინი – სასწავლებლის დირექტორი ერთი წლის განმავლობაში და რუსული ენისა და სიტყვიერების მასწავლებელი. „მოწაფეებმა მხოლოდ მისგან დაიწყეს გადმონაცემის შეგნებით შეთვისება, მხოლოდ მის დროს გადაიქცა დიდ სასჯელათ მოწაფის ნახევარ საათით კუთხეში დაყენება, ან ნახევარ საათით კლასში დატოვება, როცა დანარჩენნი უკვე წასულნი იყვნენ. გულამოსკვნით სტიროდნენ ხოლმე, ვისაც ეს სასჯელი შეხვდებოდა.

ყურებისა ან თმების მოწევა, სახაზავით ცემა, დაჩოქება, ან სხეულის სხვაგვარი სასჯელი მანასეინის ყოფნის დროს გულში გასავლებადაც კი შეუძლებელი იყო“. სამაგიეროდ, – ასკვნის მემუარისტი, – მოსწავლეები არასოდეს ყოფილან ისეთი კეთილშობილნი, როგორც მანასეინის დროს. ერთი სიტყვით, თმებით თრევა, ყურების ახევა, შიში და უაზრო ზეპირობა კი არ იძლევა საუკეთესო შედეგს, არამედ მოწაფესთან ადამიანური მოპყრობა და ქეშმარიტი სულიერი საზრდოს მიწოდება.

მოსწავლეებში, ასევე, დიდი სიყვარულით სარგებლობდნენ მანასეინის შემცვლელი, ხარკოვის უნივერსიტეტის კანდიდატი, ნიკოლოზ ტიმოთეს ძე დემენტიევი და ისტორიის მასწავლებელი თავადი ივანე ზაქარიას ძე არღუთინსკი-დოლგორუკოვი.

მათ უმაღლის დიმი. ყიფიანი, თუ რამე წესიერი შეითვისა სასწავლებელში, „სხვა დანარჩენ მასწავლებლებთან მოწაფენი შეგნებით მხოლოდ სიცრუეს სწავლობდნენ“.

გამოცდებს სასწავლებელში ცალკეულ საგნებში თვითონ მასწავლებლები იბარებდნენ. მოსწავლეები წინასწარ ათანხმებდნენ, თუ ვინ რაზე ისაუბრებდა. ამგვარად, გამოცდები მოჩვენებითად კარგად ტარდებოდ და შემდეგ ამას მოსდევდა საჯარო აქტები, ანუ სასწავლებლის გამოსაშვები საღამოები.

აქტის დროსაც წინასწარი გარიგების ხერხი იყო გამოყენებული, ოღონდ აქ გამოცდა კიდევ უფრო ზერელედ და მოკლედ ტარდებოდა. „ამას გარდა, წაიკითხავდნენ ანგარიშს, წარმოსთქვამდნენ სიტყვებს და ბოლოს საუკეთესო მოწაფეთ ჯილდოს მისცემდნენ“, გამოაცხადებდნენ უფროს კლასებში გადაყვანილთა სახელებს და კურსდამთავრებულებს ატესტატებს დაურიგებდნენ.

ასეთ აქტებს სიამოვნებით ესწრებოდნენ უმაღლესი პირები: მთავარმართებელი, საქართველოს ეგზარქოსი, გუბერნატორი, შტაბის უფროსი და ყველა პირი – თბილისში მცხოვრები თუ შემთხვევით მოხვედრილი.

„რაკი სხვა გასართობი არ იყო. საჯარო აქტები წლიურ სადღესასწაულო წარმოდგენას უდრიდა“, მაგრამ „წარმოდგენებზე“, რატომ – უცნობია,

მანდილოსნები არასოდეს ყოფილან. არადა, არ შეიძლება მათ ცნობისმოყვარეობას არ სურვებოდა ერთხელ მაინც იმის გაგება, თუ რა ხდებოდა აქ.

და აი, ერთხელ თბილისის ულამაზესმა მანდილოსნებმა – ნინო ჭავჭავაძემ და მანანა ორბელიანმა მოიწადინეს სასწავლო აქტის შინაურულად წარმოდგენა. მასში სასწავლებლის მაღალი კლასების რამდენიმე მოწაფემ მიიღო მონაწილეობა, მათ შორის დიმ. ყიფიანმაც. რა თქმა უნდა, ამ აქტს ოფიციალური პირები არ დასწრებიან, ესწრებოდნენ მხოლოდ თავადის ასულების ნათესავები.

ყველაფერი ეს არდადეგების დროს მოხდა მანანა ორბელიანის სახლში. სასწავლებელში დაბრუნებულებს „იმაგე შიბულისის მეთაურობით... უფროსული მრისხანების უანგარიშო მეხი“ დაატყდათ თავს: გადაწყდა, მოსწავლეების ის ჯგუფი, ვინც მონაწილეობდა მანდილოსნების მიერ მოწყობილ აქტზე, სამაგალითოდ დაესაჯათ – გაეწყებათ ყველანი და გაეწყებათ ყველა კლასში. მოწაფეებმა ღირსების შემლახველი სასჯელი ისე განიცადეს, რომ თავის მოკვლა გადაწყვიტეს და ასეც მოიქცეოდნენ. რომ „მაშინდელ მნათობთა ყოველ შემძლებელი სილამაზე“ ენერგიულად არ გამოსარჩლებოდა მათ და არ დაეხსნა ისინი დამცირებისა და ტკივილისაგან. თუ რაში იყო მოწაფეთა დანაშაული, მათთვის არავის უთქვამს, არავის განუმარტავს.

აი, ასეთი იყო გარემო, რომელშიც ყმაწვილი დიმ. ყიფიანის სული ყალიბდებოდა, იწრთობოდა. მემუარების ეს ნაწილი კი ერთგვარი წინაპირობაა ქართველ მწერალთა მოგონებებში უხვად, ხშირად მაღალმხატვრულად მოწოდებული მასალისა მათი სასკოლო შთაბეჭდილებების შესახებ, იქნება ეს აკაკი წერეთელი, გიორგი წერეთელი. სოფრომ მგალობლიშვილი, ვაჟა-ფშაველა თუ დავით კლდიაშვილი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ი. ევგენიძე, ლ. მინაშვილი, 2013 – ი. ევგენიძე, ლ. მინაშვილი, ქართული ლიტერატურა (XIX ს.), თბ., 2013.
- ენციკლოპედია, 1987 – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. XI, თბ., 1987.
- დიმ. ყიფიანი, 1930 – დიმ. ყიფიანი, მემუარები. ტფ., 1930.
- თ. ჭოლოგუა, 1997 – თ. ჭოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. I, თბ., 1997.
- თ. ჭოლოგუა, 2002 – თ. ჭოლოგუა, დიმ. ყიფიანი (1830-1860 წლები), თბ., 2002.
- თ. ჭოლოგუა, 2007 – თ. ჭოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. II, თბ., 2007.
- თ. ჭოლოგუა, 2011 – თ. ჭოლოგუა, საშვილიშვილო მოკავშირე – დიმიტრი ყიფიანი, ტ. III, თბ., 2011.

MAGDA CHIKABERIDZE**SCHOOL YEARS OF DIMITRI KIPIANI
(ACCORDING TO HIS MEMOIRS)**

Dimitri Kipiani's "Memoirs" offer an engaging reflection of his years at the Nobility School. The educational system of the Tsarist Russian Empire, based on falsehood and lies, distorted the soul of adolescents, enabling them to adapt themselves to hypocrisy and flattery. The main goal of Tbilisi educational institutions was, first of all, to educate students while shaping them into silent servants devoted to the Russian Empire, and the very goal was accomplished more or less successfully.

Pedagogic "wisdom" of those times embraced two main aspects: learning of the lessons by heart, i.e. in an unconscious and mechanical way, and being hit across the palms of their hands with a ruler for every minor misdemeanor. During his adolescence, Dimitri Kipiani repeatedly endured unfair treatment. Luckily, even the Nobility School had its positive side—some good teachers once in a while, and their lessons and personal examples remained deeply ingrained in the hearts of the students. Dimitri Kipiani was grateful for the very presence of such teachers who reinforced the spirit of decency in the young.

მანანა ჭიჭინაძე

**ღამარის მხატვრული სახის
გააზრებისთვის**

„ვეფხისტყაოსანში“ პერსონაჟების სახელების შერჩევა, ძველ მსოფლიოში გავრცელებული ტრადიციის მსგავსად, ალეგორიული ეტიმოლოგიზმის პრინციპს ემყარება. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ძველ აღმოსავლეთში ამგვარ სახელთა სემანტიკა გარკვეულ რელიგიურ-მითურ კონცეფციებსა და ისტორიულ მოვლენებს უკავშირდებოდა. საკუთარი სახელი განიხილებოდა როგორც შინაგან ძალთა, ფარულ ენერგიათა ერთგვარი კონდენსატორი, რომლებიც თეოფორულ სახელებად, თეონიმებად მოიხსენიება. ა. ლოსევის თქმით: „სახელი არის ეიდეტურად გამოხატული სიმბოლური სტიქია მითოსისა“ (ა. ლოსევი, 1927: 166).

„ვეფხისტყაოსანიც“ მსოფლიო კულტურის ნაწილია და მასში ყველა გმირს თავისი კონკრეტული ფუნქცია აკისრია. მათი სახელები პოემის დედააზრთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. აქედან გამომდინარე, პოემის არც ერთი გმირის, მათ შორის არც დავარის, სახელია შემთხვევით შერჩეული.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დავარის შესახებ არაერთგვაროვანი თვალსაზრისია გამოთქმული; მკვლევართა ერთი ნაწილი მას პირქუშ, უგრძობ ქალად მიიჩნევს, მეორე – ბოროტების განსახიერებად, მესამე – შეუმჩნეველ პერსონაჟად. ნაწილის აზრით, დავარს მნიშვნელოვანი როლი ეკისრება პოემაში, იგი თავისი პიროვნული ტრაგიზმით ერთ-ერთ შთამბეჭდავ სახეს ქმნის ნაწარმოებში, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მისი, როგორც მხატვრული სახის, გააზრება კვლავაც აქტუალურია.

„ვეფხისტყაოსანში“ ქტონურ სამყაროს ზიარებულ დავარს ქაჯად, ეშმაკეულად, ხოლო მის მონებს „ღვთის მტრებად“ უხმობენ: „მან უამბო დავარ ქაჯსა...“; „მამიდაი ქაჯი იყო...“ (ნესტანი); „მე ღმრთისა ვუთხარ, დაუბამს მას ეშმაკისა ბადესა!“ „მათ ბოზ-კუროთა ასეთი რა მისცეს, რა უქადესა?“ (ფარსადანი); „დავარს დასა მეფისასა უთხრა ვინმე ღმრთისა მტერმან“ (ავტორი), რაც იმას მიუთითებს, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯეთი ბოროტების სადგურს, ავსულთა საუფლოს განსახიერებს. იგი ქვესკნელის სიმბოლოა და ამიტომაც ყოველთვის დამესთან, ბნელთან ასოცირდება პოემაში.

ქაჯეთი წარმოდგება სპარსული სიტყვისგან ქაჯ, რაც „ყალბს“ ნიშნავს. ავისული, ეშმაკი, დემონი, მაცდურიც... მისი სინონიმებია. ქაჯები კი ქტონური დემონებია ინდური რიქშასების, არაბული ჯინების, გერმანული ელფებისა და ვალკირიების მსგავსად.

„ვეფხისტყაოსანის“ ქაჯები, მითოლოგიურის მსგავსად, გრძნეულობაში არიან გაწაფულნი. ისინი სხვებისგან უვნებელნი. თავად კი „ყოველთა კაცთა მავნენი“ არიან. მათ ხელეწიფებათ ყოველგვარი ბოროტების ჩადენა, ზეადამიანურ ძალას ფლობენ. შეუძლიათ მტერს თვალები დაუბრმაონ, საშინელი ქარიშხალი აღძრან და ზღვაში ხომალდები ჩაძირონ, წყალი ბოლო წვეთამდე დააშრონ და ზედ ისე გაიარონ, თითქოს ხმელეთი ყოფილიყოს! ამგვარი ზეადამიანური

შესაძლებლობების გამო უხმობენ მათ ქაჯებად პოემაში, თორემ ისე ჩვეულებრივი ხორციელი ადამიანები არიან.

ამგვარ საშინელ არსებებს ჩაუგდო ხელში დავარმა თავისი ძმისწული: „წადით, დაკარგეთ მუნ, სადა ზღვისა ქიპია, წმიდისა წყლისა ვერ ნახოს მყინვარე, ვერცა ლიბია“. დავარის ბრძანებით გახარებული „ღვთის მტრები“, რომლებიც უთუოდ ქაჯეთიდან ინდოეთში თავის პატრონს გამოყოლილი მონა-მსახურები არიან, ხმამაღლა, ყვილით გამოხატავენ თავიანთ სიხარულს: „მათ გაეხარნეს, ხმა მალლად იყივლეს: „იბი, იბია“.

ასე აღმოჩნდა ქაჯების ტყვე ნესტან-დარეჯანი – „გავსილი მთვარე“ „ჩანთქმული გველისა!“

რამდენადაც მითისა და ზღაპრის სიმბოლიკაში ზღვა, წყალი განასახიერებს დაცემულ ყოფას, წარმავლობას, ხოლო „ვეფხისტყაოსანში“ შემთხვევითი არც ერთი მხატვრული დეტალი არ არის. ყველაფერი ავტორის ჩანაფიქრს ექვემდებარება. ექვევარეშება, რომ ზღვაც პოემაში ქვენა ინსტიქტების საუფლოს სიმბოლოა, ქაოსის სტიქია, სულის დასალიერი.

პირველად ზღვის აგრესიულობა „ქართლის მოქცევის“ ტექსტშია დადასტურებული: „ეგე არმაზ და ქალდეველთა ღმერთი ითრუშანა ყოლადვე მტერ არიან. ამან მას ზედა ზღუა მოადგინის და მან ამის ზედა ერთი ნუ რადმე მოაწიის, ვითარცა აქუს ჩუეულებად სოფლის მპყრობელთა“ (ძეგლები, 1964: 132). ამ ამონარიდის მითოლოგემა მკაფიოდ წარმოაჩენს ზღვისა და ხმელეთის დასაბამიერი დაპირისპირების მოდელს.

ზღვა უარყოფით კონტექსტშია მოაზრებული აგრეთვე ბიბლიასა და თამარის ეპოქის მწერლობაში. ბიბლიაში იგი ღვთის რისხვის ინსტრუმენტი: „აჰა, მოდიდდება წყალი ჩრდილოეთიდან და გადაიქცევა წამლეკავ ნიაღვრად. წალეკავს ქვეყანას...“ (იერემია, 47, 2); დევიდ სნოუქი ადასტურებს, რომ ძველი ებრაელები ზღვას ბოროტების სიმბოლოდ მიიჩნევდნენ (დ. სნოუქი, 2006: 203); „ბოროტეულნი აღელვებულ ზღვას ჰგვანან, რომელიც ვერ წყნარდება და მისი ტალღები ისვრიან ლაფსა და ტალახს,“ – ვკითხულობთ ესაია წინასწარმეტყველთან (ესაია, 57, 20).

„ზღუაში შთაგდება“ რომ მკაცრი სასჯელი იყო, ამას ამტკიცებს ქამთააღმწერელი, რომელიც გვიამბობს: „მოუწოდა მენავეთ-მოძღუარსა... და ამცნო, რათა წარიყვანონ ზღუად და შთააგდონ სიღრმესა ზღვისასა“ (ს. ყაუხჩიშვილი, 1959: 200); წყალი ორთულ მოძღვრებაშიც სულის სიკვდილია (Clemens, Strom, V, 12. 17. 1 – Kern. 266).

თამარის ისტორიაში ზღვა წარმოდგენილია როგორც ხმელეთს ტოტალურად დაპირისპირებული სტიქია, ქაოსის სახე, რომელიც დაძლეულ-გარდაქმნილი უნდა იქნას თამარის დიდების წარმოსაჩენად. ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებაში „ცხოვრება მეფეთ მეფისა თამარისი“ ვკითხულობთ: „კნინ-და და ყოველსა ზღუასა აღმოიწრედდა თჯად, ვითარცა ღრუბელი ყოველთა ზედა მსხურებელი ტკბილთა წვმათა“ (ს. ყაუხჩიშვილი 1959: 148).

ფრანგმა მეცნიერმა, არქეოლოგმა და საზოგადო მოღვაწემ ბარონმა დე ბაიმ, რომელმაც XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში რამდენჯერმე იმოგზაურა საქართველოში, ჩაიწერა თქმულება თამარ მეფესა და კასპიის ზღვაზე, რომელშიც მოთხრობილია, თუ როგორ დაიმორჩილა თამარმა ურჩი ზღვა ჩიქილით: „ზღვასა გადაჰკრა ჩიქილა, გადააქანნა წყალნიო“.

აქაც თამარის ბრძოლა ზღვასთან განასახიერებს ხმელეთისა და ზღვის საუკუნო ბრძოლას.

ამგვარად, ზღვა ჩვენ მიერ მოხმობილ ყველა ამონარიდში ნეგატიური ასპექტის შემცველია.

იგი, როგორც ზემოთ ვთქვით, „ვეფხისტყაოსანშიც“ სულის დასალიერია, რაც ნათლად ჩანს დავარის მიმართებაში თავისი მონებისადმი („წადით, დაჰკარგეთ მუნ, სადა ზღვისა ჭიპია, წმიდისა წყლისა ვერ ნახოს მყინვარე, ვერცა ლიპია“).

ზვიად გამსახურდიას აზრით, „ზღვა არ არის წმინდა წყალი, შესაქმისეული წყალი – სულიწმიდასთან დაკავშირებული, წყალი, რომელზეც „იქცეოდა სული ღვთისა“ (დაბადება 1,2). ზღვა ამის საპირისპირო წყალია (ზ. გამსახურდია, 1991: 277-278). ზღვის ჭიპი კი უღრმესი სფეროა ქვენა ინსტიქტების საუფლოსი, დაცემული ყოფისა.

სწორედ ამ ზეციურ წყალს მოსწყვიტა დავარმა ნესტანი და გაწირა ქვესკნელში დასანთქმელად, რითაც იგი უფრო დიდი სატანჯველისთვის გაიმეტა. მანამდე კი სცემა დაუზოგავად, შეუბრალებლად, „სანამ არ გაძღა ცემითა, მისითა დალურჯებითა“. /„ხელი მიჰყო, წამოზიდნა, თმანი გრძელნი დაუფუშნა./ დააღება, დააღურჯა, მედგრად პირი მოიქუშნა,/ მან პასუხი ვერა გასცა, ოდენ სულთქნა, ოდენ უშნა/, – ვკითხულობთ პოემაში: ნესტანი ისე იყო ნაცემი, რომ დავარის ერთ შავ მონასაც კი შეებრალა, თუმცა „ქალმან შავმან ვერა არგო, ვერცა წყლულნი დაუშუშნა“.

ამისდა მიუხედავად, დავარი თავს არც დამნაშავედ თვლის და არც იმართლებს, გამოსავალს თვითგანადგურებაში ხედავს და სიცოცხლეს თვითმკვლევლობით ასრულებს („დანა დაიცა, მო-ცა-კვდა, დაეცა, გასისხლმდინარდა“).

დავარის სიკვდილი ზ გამსახურდიასთან ახსნილია შავი მაგების თვითლიკვიდაციისკენ მიდრეკილებად, რომ ისინი (მაგები) ფლობენ ძალას, რაც „მიმართულია ადამიანის პიროვნული მე-ს წინააღმდეგ, სპობს მას“ (ზ. გამსახურდია, 1991: 276).

სიცოცხლის მიმართ ამგვარი დამოკიდებულება აშკარად დემონურია. ჩანს, ქაჯურმა სიბრძნემ დავარში თავისი შესატყვისი სულიერი ჭურჭელი ჰპოვა და ბოროტისკენ მიდრეკილიც ამიტომ აღმოჩნდა. ადამიანის სულიერ ჭურჭელზე, მის მზაობაზე რომ ბევრადაა დამოკიდებული, მიღებულ ცოდნას სასიკეთო მიმართულება მიეცემა თუ საუკუღმართო, ნათლად ჩანს ბიბლიაში იესოს განსხეულებით. ასე რომ ყოფილიყო, მაშინ მაცხოვარი ნებისმიერ ქალში განხორციელდებოდა და არა საგანგებოდ გამორჩეული მარიამის წმინდა სხეულში. ქაჯთაგან შეძენილი სიბრძნის შედეგად არც ვაჟა-ფშაველასა („გველის მკამელი“) და გრიგოლ რობაქიძის („ლამარა“) გმირები ქცეულან ავ სულებად. სამწუხაროდ, დავარი აღმოჩნდა ის ჭურჭელი, ქაჯთაგან მიღებულ ცოდნას კეთილი მიმართულება რომ დაუბნო. ამის საპირისპირო მაგალითია ნესტანი, რომელმაც დავარისაგან მიღებული სიბრძნე თანდათან გამოავლინა თავისი რთული, წინააღმდეგობებით აღსავსე ცხოვრების მანძილზე. ამ ცოდნამ პოზიტიური როლი შეასრულა მის ცხოვრებაში. ყველა დაბრკოლება გადალახა, სიცოცხლეს შეინარჩუნა და ღირსებაც.

დავარს რთული, ტრაგიკული როლი ხვდა წილად, მისი მხატვრული სახის ანალიზისას ყურადღების მიღმა არ უნდა დაგვრჩეს პოემის სიმბოლურ-

ალეგორიული პლანი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ბევრი პასუხგაუცემელი კითხვა დაგვიგროვდება. კერძოდ, მართალია, იმ დროს, როცა მეფე ფარსადანი დავარს ანდობდა საკუთარ შვილს აღსაზრდელად, არავის უფიქრია იმაზე, თუ რამდენად ტრაგიკულად განვითარდებოდა მოვლენები, მაგრამ თუ ქაჯეთში კეთილს არავინ ემსახურებოდა, მაშინ მეფე ფარსადანი ქაჯად სახელდებულ დას რატომღა ავალებს თავისი ერთადერთი ასულის აღზრდას; სად იყო გარანტია იმისა, რომ ქაჯად და გრძნულად მონათლული ქალი, რომელმაც „გრძნებითა ცაცა იცის“, პოზიტიურ ცოდნას მისცემდა ნესტანს? ცოდნა ეშმაკსაც აქვს, მაგრამ მისი მიმდევარი ხომ ღვთის განგებულებას ეწინააღმდეგება? რატომ გაათხოვეს დავარი ქაჯეთს, თუ იგი ბოროტებასა და ბნელ, მაგიურ ძალასთან ასოცირდებოდა; მით უფრო, იმხანად ქორწინების საკითხს მშობლები წყვეტდნენ შვილებისგან დამოუკიდებლად; თუ იმას დავუშვებთ, რომ დავარი მშობლების თანხმობის გარეშე გათხოვდა, რაც ნაკლებად სავარაუდოა, მაშინ უკან, თავის ქვეყანაში, რატომღა მიიღეს?

საქმე ისაა, რომ ამგვარი კითხვები მხოლოდ მაშინ დაისმის, თუ პოემის წაკითხვისას მის ალეგორიულ პლანს. შიდა შრეს არ გავითვალისწინებთ, მაგრამ „ვეფხისტყაოსანში“, რომელსაც დავით გურამიშვილმა „იგავთ ხე“ უწოდა, ე.წ. „აღორძინების ხანის“ ლიტერატურამ – „სოფლის ზღაპარი“, დავარს, როგორც პერსონაჟს, რა თქმა უნდა, თავისი ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. კერძოდ, მას, რომელიც „კრული ჟამის“ პერსონიფიკაციაა (ზ. გამსახურდია), ნესტანი – ღვთაებრივი სიბრძნე, მითოლოგიურად მზეთუნახავი, მიღმურ სამყაროში უნდა გადაეკარგა, რაც ბნელი ძალის სტატუსს ანიჭებს დავარს. მას ევალება ნესტანი – ღვთაებრივი სიბრძნე „თავის ზეციურ პირველსახეს მოწყვიტოს, დასცეს და ჩაძიროს მატერიაში“ (პ. კობინი, 1964: 137), რათა შემდეგ იგი ნათლის რაინდმა გამოიხსნას და ამით ბოროტების ხანმოკლეობა და სიკეთის მარადიულობა გაცხადდეს. ამიტომ პოემის პირდაპირი წაკითხვითა და მისი ალეგორიული პლანის, შიდა შრის გაუთვალისწინებლად დავარის ქცევის მოტივი სწორად ვერ აიხსნება.

სალიტერატურო კრიტიკაში პარალელს ავლებენ დავარის მხატვრულ სახესა და ბერძნული მითოლოგიის ერთ-ერთ გამოჩენულ პერსონაჟთან – წყვდიადის ქალღმერთ ჰეკატესთან, რომელიც გამოირჩეოდა გრძნულებითა და ჯადოსნობით (ზ. გამსახურდია, 1991: 273), თუმცა თ. ზვედელიანი უფრო სარწმუნოდ მიიჩნევს დავარისა და სხივოსანი ჰელიოსის ასულის კირკე-ცირცეას მსგავსებას: დავარივით ისიც გრძნული არსებაა. ღრმა და ყოვლისმომცველი მაგიური ცოდნით დაჯილდოებული, კირკე-ცირცეაც, დავარის მსგავსად, მეფის დაა, კოლხი მედეას მამიდა. ორივე შემთხვევაში მამიდები დიდი სულიერი ტანჯვისთვის სწირავენ ძმისწულებს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ კირკე-ცირცეა უფრო ლმობიერი ჩანს, ვიდრე დავარი. ამ უკანასკნელისთვის უცხოა შენდობა და პატიება. პირიქით, მრისხანება და ეგოიზმი წარმართავს მის ცხოვრებას. „ზღვის ჭიბი“, რომელიც დავარის გადაწყვეტილებით ნესტანის სამუდამო საცხოვრისი უნდა გამხდარიყო, ის საზღვარია, რომელიც სინათლესა და სიბნელეს ერთმანეთისგან მიჯნავს. ნესტანის ასეთი გამეტებით დავარის უკიდევანო ბოღმა და შურისძიება გაცხადდა, მაგრამ საქმე ისაა, რომ დავარი სხვაგვარად ვერ მოიქცეოდა იმ უბრალო მიზეზით, რომ მას „ვეფხისტყაოსნის“ ქვეტექსტის სქემაში უარყოფითი როლი უნდა შეესრულებინა.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბარონი დე ბაი საქართველოში, ფრანგულიდან თარგმნა ლ. მალრადემ. <http://bu.com.ge/geo/news/story/107-tkmuleba-tamar-mepesa-da-kaspiis-zghvaze>.
- ზ. გამსახურდია, 1991 – ზ. გამსახურდია, ვეფხისტყაოსნის სახისმეტყველება, თბ., 1991.
- ზ. კიკნაძე – ზ. კიკნაძე, სამი ეტიუდი თამარის შიშისმიდან, <http://saunje.ge/index.php?id=1200&lang=ka>
- ზ. კიკნაძე – ზ. კიკნაძე, ზღვა და ხმელეთი ქართულ შიშისმი, <http://saunje.ge/index.php?id=904&lang=ka>
- ა. ლოსევი, 1927 – Лосев А. Ф: Философия имени, Москва, 1927.
- შ. რუსთაველი, – შ. რუსთაველი. „ვეფხისტყაოსანი“, თბ., 1957.
- დ. სნოუჯი, 2006 – Biblical Case for an Old Earth, Bakerbooks, Grand Rapids, Michigan, 2006
- ს. ყაუხჩიშვილი, 1959 – ს. ყაუხჩიშვილი (რედ.), ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959.
- ძეგლები, 1964 – ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1964.
- ჰ. კორბინი – Corbin H., Hermeneutique Spirituelle comparée – „Eranos Jahrbuch“ XXXIII, 1964.

MANANA CIICHINADZE

ON THE IMAGE OF DAVAR

Scholarly literature offers divergent opinions on the image of Davar. Some of the scholars consider her as a relentless and heartless woman, while others think of her as a personification of evil, a completely overlooked character or someone who has an important role in the poem. Reconsideration of the image of Davar is still essential.

The motive of Davar is *hardly justifiable* if read and perceived literally, or if the poem's allegorical background and its underlying layers are not taken into consideration.

Every character of “The Knight in the Panther's Skin” has a particular function. Davar was meant to personify evil force which would make Nestan, i.e. the divine wisdom vanish into the otherworld. Afterwards, *the knight of light would deliver her from distress, and good would prevail over evil.*

After sacrificing Nestan and letting her suffer anguish, Davar committed suicide.

In Davar's opinion, “the very midst of the sea” is the right place to accommodate Nestan forever. This is the place separating light from darkness. This way, Davar's limitless anger, bitterness and retaliation became apparent. It is clear that she treats herself and others with equal cruelty. However, this is what Davar's character is about. Within the scheme of “The Knight in the Panther's Skin” she was assigned a distinctly negative role.

რამაზ ხაჭავსურიძე

დღესასწაულთა არსი ხალხური წარმოდგენებით - III (მარტვილის მუნიციპალიტეტის ეთნობრაფიული მასალების მიხედვით)

საქართველოში აღინიშნება უამრავი დღესასწაული: შობა, აღდგომა, მარიაშობა, ბარბარობა და ა.შ. ყველა კუთხე მისთვის დამახასიათებელი ნიშნით აღნიშნავს ამა თუ იმ დღესასწაულსა თუ დღეობას. დღესასწაულის ქრონოლოგია ერთფეროვანი არ არის. ხშირ შემთხვევაში რელიგიური სინკრეტიზმის სახით წარმოდგენილია ქართველთა უძველესი მსოფლმხედველობა, რომელიც ზოგჯერ ქრისტიანულსაც ქარბობს. გრ. რობაქიძე აღნიშნავს: „ქრისტიანობამ წარმართობა კი არ მოსპო, არამედ შინაგანად შეიზარდა იგი“. მართალია, მართლმადიდებლობა საქართველოში პირველივე საუკუნეში იქადაგეს ქრისტეს მოწაფეებმა: ანდრიამ, მატათამ და სვიმონ კანანელმა, მესამე საუკუნიდან კი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა, მაგრამ ის მცდარი შეხედულებები, რომელიც გააჩნდათ დღესასწაულებისადმი ადრეულ ხანებში, დღემდე შემორჩა და აგრძელებს თავის ტრადიციულობას.

რაც დრო გადის, წარმართული კვალი იკარგება, მაგრამ მართლმადიდებლურ დღესასწაულს ხშირად ემჩნევა მისი დანაშრევი.

ჩვენი მიზანია მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფლების მაგალითზე გავარკვიოთ დღესასწაულების არსი ხალხური წარმოდგენებით და გავაანალიზოთ ეკლესიური თვალთახედვით.

მარტვილის მუნიციპალიტეტს მოსახლეობა პირობითად ორ ზონად ყოფს: ქვედა ზონა – მდინარე ცხენისწყლიდან მდინარე აბაშამდე და ზედა ზონა – მდინარე აბაშიდან ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტის საზღვრამდე. აღსანიშნავია, ის ფაქტიც, რომ ხალხური რწმენით გაყდენთილი დღესასწაულები ზედა ზონის სოფლებში დასტურდება. ეს დღესასწაულებია: ხარება, წაჩხურობა, აღერტობა, ილიაობა, ბარბარობა და გაძლიკობა.

მართლმადიდებლური შეხედულებით, ხარება აღინიშნება ახალი სტილით 7აპრილს, ძველი სტილით 25 მარტს. ამ დღეს მთავარანგელოზმა გაბრიელმა ახარა ღვთისმშობელს, რომ ის შობდა მაცხოვარს. ეს დღესასწაული ძირითადად აღდგომის მარხვაშია, ამიტომ ეს დღე ხსნილია თევზით, თუკი ვნების კვირა არ დაემთხვა. ამ მხრივ ანალოგიური მდგომარეობაა ხალხის წარმოდგენაშიც. ტრადიციულად, ამ დღეს ყველა ოჯახმა თევზი უნდა ქამოს, თუ არადა მთელი წელი გაუხარებელი იქნება, მნიშვნელობა არა აქვს ტიპიკონს: ხარება ხსნილშია თუ მარხვაში. ამ დღეს დაუშვებელია მუშაობა. ხალხის თქმით, ხარება დღეს ერთ-ერთმა ქალმა, გვარად ხარებავამ, თქვა: მეც ხარებავა ვარ, შენ ხარება ხარ, რომ მოვქსოვო, რას მავნებს, ჩვენ ერთი და იგივე ვართო. და მიჯდომია საქსოვ დაზგას (მეგრ. ზეგი დო ორცხონჯი). როგორც კი ძაფის დაწყობა დაუწყია, ხელებიც გაყინვია. ვინც მუშაობას დაიწყებს, იმასაც იგივე დაემართება“

(მთქმელი გოგუცა თოდუა, 87 წლის). ანალოგიურად ხსნიან სხვა რესპონდენტებიც (ნოდარ გაგუა, 72 წლის; ნოდარ თოდუა, 69 წლის).

ხარებისაგან განსხვავებით, ილიაობა (მეგრელიობა) ყოველთვის ხსნილშია, ახალი სტილით 2 აგვისტოს, ხოლო ძველი სტილით 20 ივლისს. ეს დღესასწაული ცნობილია „ნაქყებიების ლოცვით“ (ნაქყებიეფიში ხვამა) და აღინიშნება სოფელ კურზუში (ქეჯვარში). რამდენიმე წლის წინ დღეობა აღინიშნებოდა არა უშუალოდ 2 აგვისტოს, არამედ მის მომდევნო კვირა დღეს. ამ დღისთვის გამომლოცველი (მახვამერი) (აუცილებლად ნაქყებია) სოფელში შეგროვებული ფულით იყიდის კარგად ნასუქ მოზვერს, გამყიდველს არ შეევაჭრება, რადგან ელია ასეთს არ შეიწირავს, ლოცვის დღეს გამოიყვანს ქეჯვარის სასაფლაოსთან და დაილოცება, შემდეგ დაკლავს. ვინც იმ უბანში ცხოვრობს, ყველა მივა დანალოცი ზორცის წასაღებად, თან მიიტანს სანთელს. „მახვამერი“ (გამომლოცველი) სანთელს თავზე გადაავლებს, ოჯახს დაულოცავს და ერთ ნაქერ ნალოც ხორცს გაატანს. სხვა სოფლიდან თუკი ვინმე მივა, ნაქყებია უნდა იყოს ან ნაქყებიას შთამომავალი. სხვას არ შეუძლია. ბოლო 10 წელია სოფელში ეკლესია გახსნეს. გამომლოცველადაც მრევლის წევრი დანიშნეს, რომელიც ამბობს, რომ მოძღვარმა აკურთხა: „რადგან ხალხმა დაგადგინა, ილოცე და შეეცადე წარმართული სარწმუნოებიდან გამოიყვანეო“. ხვამაც უშუალოდ ილიაობა დღეს დაინიშნა, ამას უშუალოდ მოხუცები არ ეთანხმებიან (ბევრი ახალგაზრდაც).

„ეს დღესასწაული ჩვენია, ნაქყებიების და ქეჯვარის უბანში მცხოვრები ხალხისაა. ჩვენ კვირას ვლოცულობდით და ახლაც ისე უნდა გაკეთდეს, ჩვენ ეკლესიას არ ვექვემდებარებით“ (მთქმელი ანტიფო ნაქყებია, 77 წლის).

„ჩვენს სოფელში ქარი მაშინ იცის, როცა აგვისტოა. ჩვენს წინაპრებს დაუტერიათ ვიღაც ელია და სოფლის სახელით შეუწირავთ, თან უთქვამთ: ყოველ წელს საქონელს დავკლავთო, დღეს ყველაფერი არიეს. ორშაბათს საქონლის დაკვლა სად გაგონილა, ან შვილებითა და შვილიშვილებით სავსე კაცმა სანთელს ხელი როგორ ვაბლო?! იყვნენ სხვა გამომლოცველებიც, ცხონებული დათიკოც, ჩხაკაც, მაგრამ მამაბაპურად კვირას ვლოცულობდით. ყველაფერი კარგად იყო. ახლა ბუნებაც აირია“ (მთქმელი კარლო ნაქყებია, 80 წლის).

ელიობის დღესასწაულს სხვა თვალთ უყურებენ სხვა სოფელში: „ახლა ელიობაა, ელიობის წინა დღეს ეზოში ყველგან იელის რტო უნდა დაარქო, თმაზე სანთელი მიიწებო, თორემ ეშმაკები გაგთვალავენ. კურზუს დაწყველილი ნაქყებიები ისე ლოცულობენ, მათ ქარი არ ავნებთ, ჩვენთან კი ყველაფერი უნდა მოისპოს“ (მთქმელი გრიშა ცააეა, 74 წლის).

ხალხს ილია წინასწარმეტყველი ამინდის მფარველად მიაჩნია. ბიბლიის მიხედვით, მისი ლოცვით, 3 წელზე მეტ ხანს არ უწვიმია. ხალხს წარმოდგენაში ხან ღვთაებად მიაჩნია და ხან კაცად. ეს კი აუცილებელია. იმ დღეს მივიდნენ და ოჯახიანად ილოცონ, სახლშიც პურმარილი უხვად ჰქონდეთ.

ილიაობის მსგავსი დღესასწაულია წაჩხურობა, რომლის სახელიც სოფელ წაჩხურუს უკავშირდება. წაჩხურუს მთაზე დგას მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესია, რომელიც ითვლება უმვილოების შემწედ, ამიტომ ჰქვია მოსკე

(„შვილიერების მიმცემი“) წაჩხურე. დღესასწაულია აღდგომის ხუთშაბათს. წაჩხურესა და ნობულის მოსახლეობას ეს დღესასწაული „ადევთ“, ანუ ამ დღეს ყველა იქ მცხოვრები ოჯახი ვალდებულია სუფრა გააწყოს, სალოცავად მეორე ხუთშაბათს წავიდნენ. სალოცავად მიდის სხვა სოფლის ხალხიც, რომელთაც მიაქვთ სანთლები და თუკი შვილი არ ჰყავთ, ამოაქვთ პატარა აკვნებიც, რადგან სწამთ, რომ ამით მთავარანგელოზი მათ ლოცვას შეისმენს. თუ ვინმე ავადმყოფობისაგან განკურნების სათხოვნელად ან მადლობის შესაწირად მიდის, მიაქვს თავისი სიგრძე სანთელიც. ზოგი ფეხშიშველიც ადის. კომუნისტების პერიოდში ლოცვას აღასრულებდა მახვამერი („გამომლოცველი“), რომელსაც საკურთხეველთან ჩაკვი ჰქონდა გაბმული, მისულს ქვეშ გამოატარებდა. გასამრჯელოსაც აიღებდა (ბოლო გამომლოცველი იყო შოთა თოდუა).

ხალხი სანთელს კედელზე მიწებებულს ანთებს. მიაჩნიათ, ასე უკეთესია ლოცვისთვის.

წაჩხურეში წასული იმ კვირას სახლიდან არ უნდა გამოვიდეს, თორემ ლოცვა წყველად დაუბრუნდება.

რადგან წაჩხურობა ხუთშაბათს არის, ამ სოფლებში ხუთშაბათ დღეს მიცვალებულის დასაფლავება არ შეიძლება, თუ წყალში არ დამხრჩვალა, ან ცეცხლში არ დამწვარა.

წაჩხურეს ტაძრის წინ დგას დიდი ჭადრის ხე. რომელსაც წყველისათვის იყენებენ. თუ ვინმეს ხატზე გადაცემა სურთ, ხეს მიარტობენ დიდ ლურსმანს, მიაბამენ შავ ნაჭერს, დაწყევლიან: მიაჩნიათ, რომ არაფერი ეშველება მათ მტერს, აუცილებლად დაისჯება.

წაჩხურობის იდენტურია ალერტობაც. რომელიც ალერტის წმინდა გიორგის ეკლესიას უკავშირდება. აღსანიშნავია, რომ წარმართულ პერიოდში ალერტი ერთ-ერთი ღვთაება იყო. სოფელს სახელი შემორჩენია, მაგრამ სალოცავი წმინდა გიორგისაა. ზოგი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ წმინდა გიორგის კულტი საქართველოში ადრეც იყო. ზოგი კი თვლის, რომ წმინდა გიორგიმ შეცვალა კობალასა და პირიმზის კულტი.

წაჩხურე თუკი უშვილოების ვედრებას მალევე შეიწირავს, ალერტის წმინდა გიორგი წყველას მალევე შეისმენს. ამიტომ დამწყევლელები წაჩხურეზე მეტად ალერტში მიდიან. ზოგის თქმით, წმინდა გიორგი ბარაქის მომცემიცაა. ხალხი წმინდა გიორგის ეკლესიაზე ჰყვება: „წელს ოთხი ღორი მომპარეს, ღორის ქურდი ისედაც დაწყევლილია, მაგრამ მე მაინც წავალ წმინდა გიორგის ეკლესიაში და გადავცემ, წმინდა გიორგი სურვილს მალე ამისრულებს“ (მთქმელი ციალა სულუხია, 62 წლის).

„წელს ალერტის კარზე მიმაქვს დაახლოებით 120 ლარი შესაწირად, თან ჩემი ჩამოქნილი სანთელი, ხურდა ფოლიც. სანთელს მივაწებებ, ეს იმას ნიშნავს, რომ ვითომ ეს სანთელი ეკლესიისაა. აღნიშნული ხურდა ფული სანთლის ღირებულებისაა. ასე ვაკეთებ 40 წელია. ჩემი ოჯახიც სულ წინ მიდის“ (მთქმელი ნოდარ თოდუა, 69 წლის).

ორივე შემთხვევაში – წაჩხურობაზეც და ალერტობაზეც – აკრძალულად მიაჩნიათ შავი ტანსაცმლით მისვლა, რადგან ღმერთი გაბრაზდება.

ეკლესიის გადმოცემით, წმინდა გიორგი ემსხვერპლა რომის იმპერატორისაგან ქრისტიანების დევნას. ის პირველი მებრძოლია ჯაღოქრებისა და დამწყევლელებისა და არა წყევლის შემსმენელი. წმინდა გიორგის „დაუჯდომელში“ ვკითხულობთ: „გიხაროდენ, გძეულ ათანასეს მძღველო“. ათანასესთვის დაუვალებიან წმინდა გიორგის მოჯადოება, ათანასე ვერაფერს გამხდარა, თავისი უძღურების შემხედვარეს დანაშაული მოუნანიებია და ქრისტიანად მონათლულა.

წმინდა გიორგი თუკი იმპერატორის ბრძანებით მოკლეს, წმინდა ბარბარე საკუთარმა მამამ მოკლა. მისი ხსენება აღინიშნება ახალი სტილით 17, ხოლო ძველი სტილით 4 დეკემბერს. ქალწულმოწამე ბარბარე შემწეა ჩვილი ბავშვებისა და მკურნალია ავადმყოფობის.

„სენტ და ბუგრთა მკურნალო“ - მივმართავთ ტროპარში. მარტვილის სოფლებში ეს დღე მიჩნეულია მეკვლეობად, კერძოდ, ქათმების ფეხობად. ამ დღეს არ შეიძლება სხვის სახლში მისვლა, რადგან ოჯახის კეთილდღეობა გადაყვება. მეფებურმა დილით ადრე უნდა შემოუაროს ეზოს და ყველა პირუტყვის სადგომს თხილის ტოტი და სურო მიაკრას. ყველა საქმე იმან უნდა გააკეთოს და პირველად რომელ სკამზეც დაჯდება, იმ სკამზე უნდა იჯდეს მთელი დღე, თორემ ქათმები არ მოიკრუხებენ.

კიდევ ერთი დღესასწაულია გაძლიკობა, აღდგომის მარხვის შუაზე გაყოფა (განზოგადება). ამ დღეს ოჯახში მოიხარშება მხალი, მწვანელი. ჭამამდე ყველა კუთხეს უნდა ესროლონ სიტყვებით: „გაჯობე, გაძლიკიავ“.

ამრიგად, ჩვენ განვიხილეთ ის დღესასწაულები, რომლებიც აღინიშნება მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფლებში. დღეისთვის წარმართული აზროვნება დავიწყებას ეძლევა, რადგან თითქმის ყველა სოფელში ეკლესიაა და მოძღვარი ჰყავთ. დასუსტებულია „მახვამერის ინსტიტუტი“.

წარმართული ელემენტები მრავალი საუკუნეა არსებობს და დღემდე სხვადასხვა სახით მოაღწია. მათი ცოდნა საჭიროა მართლმადიდებლობაში უკეთ გასარკვევად. ჩვენი ფესვების, ძველი წეს-ჩვეულებებისა და ტრადიციების შესასწავლად.

გამოყენებული ლიტერატურა

- დაუჯდომელი, 2003 – დაუჯდომელი, საგალობლების კრებული, თბ., 2003.
 ჯ. რუხაძე, 1999 – ჯ. რუხაძე, ბუნების ძალთა აღორძინების ხალხური დღესასწაული საქართველოში, თბ., 1999.
 მ. ჩიქოვანი, 1956 – მ. ჩიქოვანი, ხალხური ზეპირსიტყვიერების ისტორია, თბ., 1956.
 ლ. ხაჭაპურიძე, რ. ხაჭაპურიძე, 2006 – ლ. ხაჭაპურიძე, რ. ხაჭაპურიძე, მკურნალობის მეთოდებისა და ტრადიციებისათვის ქართველ მართლმადიდებელ მრევლში, თურნ. ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. X, ქუთაისი, 2006.
 რ. ხაჭაპურიძე, 2007 – რ. ხაჭაპურიძე, ოკრიბის თემის ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მიმოხილვა (1993-1999) წლებში ჩაწერილი მასალების მიხედვით, ტ. XI, ქუთაისი, 2007.

რ. ხაჭაპურიძე, რ. კაშია, 2007 – რ. ხაჭაპურიძე, რ. კაშია, ხალხური ვეტერინარია და საგვარეულო ტრადიციები (ქვემო იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), ტ. XI, ქუთაისი, 2007.

რ. ხაჭაპურიძე, რ. კაშია, 2008 – რ. ხაჭაპურიძე, რ. კაშია, საოჯახო-საგვარეულო სამედიცინო ტრადიციები, ტ. XII, ქუთაისი, 2008.

RAMAZ KILACHAPURIDZE

ESSENCE OF HOLIDAYS ACCORDING TO FOLK BELIEFS - III (BASED ON ETHNOGRAPHIC MATERIALS OBTAINED IN MARTVILI MUNICIPALITY)

Every region in Georgia has its unique, distinctive way of celebrating holidays and festivities. The chronology of the holiday is not homogenous. Frequently, religious syncretism combines the most ancient world view of the Georgians which sometimes is even stronger than the Christian one. In Grigol Robakidze's opinion, "Instead of eliminating paganism. Christianity absorbed it". Even though *Christianity* was first preached in Georgia as early as the first half of the 1st century CE by the Apostles of Jesus – *Andrew*, *Matthias* and *Simon the Cananean* (*Simon the Zealot*), and was declared a state religion in the 4th century, ancient pagan beliefs related to holidays and festivities still remain up to the present day, retaining traditional character.

Year by year, traces of paganism fade away. However, some of its layers are often traceable throughout the Orthodox Holidays.

The proposed article discusses the following holidays celebrated in the villages of *Martvili Municipality*: *Annunciation*, *Tsachkhuroba* (the holiday dedicated to the Archangel's Church of Village *Tsachkhuru*), *Alertoba*, *Iliaoba*, *Barbaroba*, and *Gadzghikoba*. The paper presents the meaning of the above-mentioned holidays from the religious as well as folk perspectives.

ნაზი ხელაია

პოეზია - ყოველივეს შემრიგებელი და მოეწესრიგებელი ფენომენი გაუასთან

ვაქვს შემოქმედებაში პრობლემისი ამოუწურავია. მთელი მისი ლექსები, პოემები, მოთხრობები თუ პუბლიცისტური წერილები გვიხსნიან, რომ სამყარო მრავალფეროვანია. თითოეული ადამიანის პიროვნება ინდივიდუალურია. მისი ინდივიდუალიზმი კიდევ უფრო მრავალფეროვნებას ქმნის ბუნებაში და, რა თქმა უნდა, შემოქმედი და განსაკუთრებით მწერალი, მით უმეტეს პოეტი, ცდილობს ჩაწვდეს ამ მრავალფეროვნების სათავეს, მისი განვითარების კანონზომიერებას და პოეზია თუ ხელოვნება ზოგადად გამოიყენოს როგორც ყოველივეს შემრიგებელი და მომწესრიგებელი ფენომენი. მთელ ამ მრავალფეროვნებაში, დაპირისპირებულობასა თუ ზოგადად არსებობაში იგი იღვწის იმისათვის, რომ ჰარმონიულნი და ურთიერთშეთანხმებულნი იყვნენ ბუნების ძალები თუ სახეობანი. თავად პოეზია ღვთიურია და მთელ სამყაროსაც ეხმარება ამ ღვთიურობის, ჰარმონიულობისა თუ მთლიანობის ზაზის განვითარებასა და შენარჩუნებაში. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თავად ვაქვს ათასგზის გადაეღობა ცხოვრების უსამართლობის ზმაური და ძალა, მაგრამ, გალაკტიონისებურად რომ ვთქვათ, მზე და სილამაზე იყო მისი ყოველივე დაპირისპირებულობასთან შემრიგებელი. ცადაწვდენილი მთებისა და კლდეების, ასე რომ ატკბობდა პოეტის მზერას თავდაუიწყებაში მოჰყავდა მთელი მისი არსება და ისევ გალაკტიონის მსგავსად რომ ვთქვათ, ვაქვს ალბათ ასე ფიქრობდა: მარად გახსოვდეთ, რომ ყველაფერი მუსიკა არის და სილამაზე, გრძნობის, მუსიკისა და მშვენიერების ჰარმონია ყველა შემოქმედის სულში ბობოქრობს და მისი ცხოვრებასთან შემრიგებელიც ის არის, რადგანაც ცხოვრება ისე მრავალწახნაგა და მრავალსახოვანია, ყოველი მხრიდან მშვენიერი და ჰარმონიული ვერ გამოჩნდება. ლექსი, მუსიკა და სილამაზე გვავიწყებს მის არასასურველ წახნაგებს და სული მიიღტვის უსაზღვროებისა და ჰარმონიისაკენ.

ხშირად ვფიქრობთ, ვაქვს – ეს ამოდენა გენი და დიდებული ადამიანი – როგორ უძლებდა ცხოვრების მძვინვარებას, იმ მოუწესრიგებელი ყოფის მარწუხებს, რომელშიც იყო მოქცეული, მაგრამ ალბათ არც ერთი ადამიანის თუნდაც ერთი დღე არ არის ერთფეროვანი და ერთმნიშვნელოვანი. რა თქმა უნდა, ზოგადი ყოფის რელიეფი იხატება და ვამბობთ, რომ გაუსაძლის პირობებში იცხოვრა პოეტმა. მაგრამ ამ გაუსაძლის პირობებშიც უდავოდ იყო წუთები აღმაფრენისა და ღმერთთან საუბრისა: დიდ შემოქმედებით ტანჯვასა და აღმაფრენას მოყვება მთელი მისი არსება და უდავოდ ელოდა სასწაულს, სასწაულს. რაც ამ გაუსაძლის ვაოცმოს დაავიწყებდა, ერთხელ მაინც ამოიწვართებოდა მთელი მისი მშვენიერებით და მოეფერებოდა, მოერუდუნებოდა, სულიერ თუ ფიზიკურ ტკივილებს დაუცხრობდა. მაგრამ ის სასწაული იგვიანებდა და ფიზიკური თუ სულიერი ტკივილები მძლავრობდა. განა მარამ დემურიასადმი გამზადებულ წერილში ნათლად არ ჩანს, რა ადრე გაუტეხავს ბედუკვლმართ ცხოვრებას ამ დევივით ვაქვაცის ჯანმრთელობა. ერთ დღეს რომ მუშაობს, ერთი კვირა დასვენება სჭირდება ენეოგიისაღსადგენად. შვილები გზაზე ვერ

დაუყენებია უსახსრობის გამო და მაინც ლექსითა და ოცნებით ცხოვრობს, მაინც ლოცულობს სამშობლოზე, მოასა და ბარზე, ცასა და ვარსკვლავებზე.

მაინც ლექსია მისი ყველაფერთან შემრიგებელი, მაინც სიმღერით მიდის ცხოვრების ნარეკლიან გზაზე. მაინც იმედი აქვს მომავლისა:

„კიდევაც ენახავ გაზაფხულს,
ყელმოდერებულს იასა,
სიკვდილის სიცოცხლედ მქცეველს,
იმის სიტურფეს ღვთიანსა,
ამწვანებულსა შოა-შაოსა,
დამწყაზრულს, ყვაილიანსა“

და მხოლოდ საკუთარი ტკივილებისათვის ეგებ როგორმე გაეძლო. მაგრამ იგი რომ ცხოვრების კალენდოსკოპში მისანივით იმზირებოდა და ხედავდა, რამდენი ადამიანი იტანჯებოდა შიმშილისაგან, რამდენი ამ ცხოვრების საერთოდ მოუწესრიგებლობისაგან, გაუტანლობისა და ორგულობისაგან, მაგრამ ლექსში ხომ ყოველივეს მოწესრიგება შეიძლებოდა, აქ ხომ შეიძლებოდა ცხოვრების ჰარმონიაზე ფიქრი:

„კიდევაც ენახავ ცა სქექდეს,
თოვლის წილ წვიმა ცვიოდეს,
ანოყივრებდეს მიწასა,
მდინარეები ხვიოდეს,
აღარვინ იტანჯებოდეს
და აღარც ვისა ჰშიოდეს,
სიმართლის გამარჯვებასა
მთაზე არწივი ჰყიოდეს,
მეც ბანსა ვეუბნებოდე,
გული აღაო მტკიოდეს“

ვაყვამ ძალიან კარგად აღვინათვინო, რომ ამ ტიპის ქვეყანაზე ყველაფერი წარმავალია, წარმავლობის ნისღმისა ვახვეული არა მარტო აწმყო, არამედ მომავალიც, მაგრამ ამ ნისლიდან ზოგჯერ მზეც ამოანათებს და ყოველი თავის ადგილს პოულობს. ამ წარმავლობისა და ცვლილებების ფონზე იქმნება პოეზია. „ოდონდ ამ მარადიული გარდაქმნა-ცვალებადობის აუცილებელ პირობად ვაყვას შემოქმედებით სამყაროში, ისევე როგორც გოეთესთან, გვესახება დაპირისპირებულობის ფენომენი, რომელიც სიკეთისა და ბოროტების, ყრმა იესოსა და ეშმაკის, ფაუსტისა და მეფისტოფელის და სხვათა უამრავი სახით ვლინდება ყოფიერების ტრაგიკულ ასპარეზზე. ეს „მომწესრიგებელი“ ფენომენი, ეს, – როგორც გოეთე იტყვის – „პოლარობა“, იმიტომ ექმნება კანონად სამყაროს არსებობას, რომ იგი „ზეადსვლის“ პროცესს განაპირობებს (ლ. თეთრუაშვილი, 2008: 20).

ამ „გარდაქმნა-ცვალებადობის გეზი თავისთავად გამაწონასწორებელია არსებობისა, მაგრამ ადამიანი ამ გარდაქმნა-ცვალებადობასაც ძნელად ეგუება. ერთია, რომ დაპირისპირებულთა ბრძოლის ერთიანი კანონი მოქმედებს სამყაროში და მასთან ერთად გარდაქმნა-ცვალებადობაც მიძრავ-მოძრავს სულს. მაგრამ სანამ ყოველივე ამას გაუსწორებდეს ადამიანის თვალს, სანამ ბავშვობის ასაკიდან ამოვიდოდეს და მიხვდებოდეს, რომ მხოლოდ ჰარმონია და ურთიერთშეთავსებადობა არ არის ცხოვრება, მანამ დიდი გზა უნდა გაიაროს და იგრძნოს, რომ ცხოვრება ზოგჯერ თუ აღმაფრთოვანებელია, ხშირად

აღმაშფოთებელი და გამანადგურებელიცაა. ყოველივე ეს უნდა გაიცნობიეროს და ამის შემდეგ ყოველივე თავის ადგილზე დადგება. ვაჟას ლექსში „გული გავგზავნე ქვეყანადა“ კარგად იგრძობა, თუ რა წახნაგებითაა სავსე ცხოვრება. ყოველივეს შემგრძნობი და ყოველივეს მნახველი გული როგორი ხდება:

„დამდნარა, ნალევს მთვარეს ჰგავს,
სულს ჰლევდა, თითქოს კვდებოდა,
ვეკითხებოდი, ხმას არ მკვამს,
ცრემლის მორცეში დნებოდა,
ვაებად ქმნილსა მოლხენის
აღარაფერი სცხებოდა.
ვასუსევ-ვანუგეშებდი,
არ მისმენს, არა სცხრებოდა.
თითოეულს შეკითხვაზედა
ცრემლი ზღვად გადმოსკდებოდა,
გავიგე, რადაც სტიროდა
და რისთვისაც ბნდებოდა,
ქვეყნის ავ-კარგის გაცნობას
თურმე თან ცრემლი ჰწლებოდა“.

თავისთავად ნათელია, რომ ცხოვრების ავ-კარგის გაცნობას დიდი მძლევალება ახლავს, მაგრამ, როგორც ვთქვით, ვაჟა-ფშაველა თავისი ლექსით, სულიერი ჰარმონიით ცდილობს ყოველივეს გარდაქმნას და გაწონასწორებას. თავისთვის ხომ არასოდეს არაფერი მოუთხოვია, თავისთვის ხომ არ ზრუნავდა, ქვეყანა და ხალხი ჰყავდა სალოცავად. სხვათათვის ენთებოდა სანთელივით და თავისი პირადული მთლიანად დაივიწყა, მთლიანად შეეწირა სამშობლოსა და თავის ხალხს. შვილებზე ზრუნვაც კი ვერ შეძლო. მათი განათლება და დაგზავნილობაც მხოლოდ ფიქოსა და ოცნებაში დარჩა, მაშინ როდესაც თავისი გენიალური პოეზიით ქართული მწერლობის საძირკველი განამტკიცა, მსოფლიო არენაზე გავიდა თავისი გრძნეული სახელით.

ვაჟა-ფშაველა თავისი განუზომელი გონებისა და სტიქიური აზროვნების წყალობით იმდენად წინ იყო წასული, ან უკვე იმდენად მაღლა, რომ ჩვენი კაბინეტური მწიგნობრობა ვერც კი შეძლებს იმის დანახვას, რასაც ჩვენი პროექტი ხელშესახებად განიცდიდა. ჩვენ მხოლოდ უნდა ვიკვლიოთ ის ამოცანები, რომელიც ფშავეის მწვერვალებიდან ჩვენმა პროექტმა გადმოუყარა მხოლოდ საქართველოს კი არა, მოელ კაცობრიობას” (ვ. კოტეტიშვილი, 1950: 502).

ყოველივე წინათქმული რეალური და მისაღებია, მაგრამ ერთია საინტერესო, თავად რა მიიღო ამ ცხოვრებიდან. ამ საზოგადოებისაგან, კაცობრიობისაგან? ალბათ, მხოლოდ ის სულიერი ჰარმონია თუ მგზნებარება, რაც წერის დროს ეუფლებოდა, რითაც ღმერთობთან სუბრობდა და მართლაც უტოლდებოდა ღმერთს თავისი ღვთაებრივი აზროვნებით. რომ არა პოეზია და შემოქმედება, ვაჟას ეს განუზომელი ენერჯია პრაქტიკულ ცხოვრებაში რას არ შექმნიდა, მისი პროტენცია ალბათ თავად შექმნიდა მოვებსა და კლდეებს, მაგრამ ამ ფიზიკურად გოლიათი ადამიანის სხეულში პროექტის გული ფეთქავდა, პროექტის სული ცოცხლობდა და უპირველესად საზოგადოების ზნეობრიობა, მისი გაკეთილშობილება დაესახა მიზნად. ბუნების მიერ ბოძებული ძალა და ენერჯია ამ დიად მისიას შეაღია და თავისი აზრით მიაღწია აზროვნებისა და მოღვაწეობის იმ საფეხურს, საიდანაც ადამიანს შეეძლო მოელი ერისთვის და შეიძლება

კაცობრიობისათვის ეკარნახა ზნეობრივი და ესთეტიკური ნორმები. წერილში „ზოგი რამ ფიქრებიდან“ ვაჟა წერს: „მაღალი ქვეყნის მოყვარე სული შეიძლება მხოლოდ იქმნეს სიცოცხლის მქმნელ-დ და სრულის სიმშვენიერით მოგვეკვლინოს, მხოლოდ თუ თავისუფალია იგი. ადამიანი თუ არა ჰგრძნობს თავს ბედნიერად, ვერც სულის გაზაფხულს განიცდის და იგი, ვინც სიყვარულს არის მოკლებული, ვერა და ვერა დროს ვერ ეღირსება გაზაფხულს სულისას“. როცა ესოდენ ღრმად იხედებოდა ადამიანის სულში გრძნობდა, რატომ იყო დაქვეითებული ერის ზნეობა, რატომ იყო „ყველა ყრუი, ყველა ცრუი“. სულში მზე და გაზაფხული აკლდა, თავისუფლება დაკარგულ საქართველოს ბედნიერება და სიხარული აკლდა და ძაღლუმადურად ყოფნამ სული ჩამოუბერა მათ, ვაჟა მართლაც ღმერთივით მოველინა სულჩაბნელებულ ქართველობას, მათი სულის განათება და განათლება დაისახა მიზნად და ბედნიერი იყო მაშინ, როდესაც ხალხს, ერს აინტერესებდა მისი შემოქმედება, პერსონაჟები, გმირები, მათი დანიშნულება. „ერთმა უსწავლელმა ფშაველმა მითხრა, რომელსაც „ბახტრიონი“ წაეკითხა, მოსწონებოდა ძალიან და ყელგადაგდებით თითქოს შეკაზმულს ცხენსა მთხოვდა საჩუქრად, მეხვეწებოდა, მეკითხებოდა, ვაჟავ, თუ ღმერთი გწამს, ნუ დამიმალავ, სწორად თქვი, საქართველოს თავისუფლებას არა გულისხმობ „ბახტრიონში რომ ამბობ: „ეღირსებაო ლუხუმსა ლაშარის გორზე შადგომაო?“ „იქნებ ვგულისხმობდეო“ – ვუბასუხე. „სწორედ საქართველოს თავისუფლებაზეა ნათქვამიო“, – დაიყინა ფშაველმა და ხუთმეტე ათასი მქვერმეტყველი პროფესორი რომ მოგვეყვანათ, იმის რწმენას აზრს ვერ გამოუცვლიდნენ“ (ს. ყუბანეიშვილი 1937: 299).

როდესაც ვრი ასე სიყვარულით და ინტერესით ელის შენგან ნათქვამ სიტყვასა და აზრს ქვეყნის თავისუფლებაზე, რა ნება გაქვს პირადულზე იფიქრო, რა ნება გაქვს, მოლიანად არ დაიხარჯო და მითოსური გმირებივით შენს ხალხსა თუ ერში თავად მითად და ლეგენდად არ იქცე. ვაჟა-ფშაველას ლეგენდა, მისი გრძნეული ხურჯინის ლეგენდა მართლაც მთელ ერში დადიოდა და ვაჟა გრძნობდა, რომ მხოლოდ პოეზია იყო თავად მისი და მთელი ერის სულიერად მომწესრიგებელი. შემრიგებელი და ეს მთელი ქაოტური ცხოვრება საქართველოსი მხოლოდ ლექსით და პოეზიით უნდა გაჯერებულიყო და გაწონასწორებულიყო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლექსისადმი თავშეწირვამ თუ ერთგულებამ მისი პირადი ცხოვრება შთანთქა, მაგრამ, როგორც არ უნდა ვთქვათ, ეს პირადი ცხოვრება წამიერი და წარმავალია, ხოლო რასაც ვაჟას სიცოცხლე შეეწირა – მარადიულია. სანამ საქართველო და შეიძლება არა მხოლოდ საქართველო, კაცობრიობა იარსებებს, ვაჟას აზროვნების ექო მანამ იტრიალებს. მისი გულთამბილველი ლექსები მარადიულად იცოცხლებს ერში და ზოგჯერ, როცა ვაჟას სურათებს, მის ძეგლებს ვუმზერთ, ვრწმუნდებით, რომ მასაც ვალაკტიონივით კარგად ესმოდა, რას იტყვოდა მასზე შთამომავლობაც, რა მისცა მისმა ქნარმა სამშობლოს, ალბათ ამის შეგნებით ცოცხლობდა და ცხოვრობდა. ალბათ ამ აზრმა გააძლიერა ის რაღაც ორმოცდაათობმეტე წელი, რომელიც ზოგიერთ მწერაულს კალმის გასამართად არ ჰყოფნის და რამდენია ისეთი მწერალიც, ამ ასაკიდან რომ დაუწყია წერა და დიდი შემოქმედებაც დარჩენია, ამ შემთხვევაში ჩვენ მხოლოდ ვაჟას ფენომენი და მისი პოეზიასთან ურთიერთმიმართების საკითხი გვაინტერესებს და ყოველივეზე დაყურადება და მისი ცხოვრების მთელი ეპიზოდების გააზრება, გვარწმუნებს,

რომ პოეტს სხვაგვარად არ ძალუძდა თავის რწმენას წინ ვერა აღუდგებოდა. პოეტის კალამსა და ლექსზე უარს ვერავითარი ძალა ვერ ათქმევინებდა. თავისი ხალხის სულიერი მოძღვარი ბრძანდებოდა და აბა როგორ შეიძლებოდა, მათი ნდობა არ გაემართლებინა... ამიტომ იყო რომ ამბობდა:

„ერთი რამ მინდა სათქმელად,
 გულს ნისლად დაფარებული,
 ციდამ ცა-ქვეყნის გამგესი
 სამღერად დაბარებული.
 ვსთქვა, თუ არა ვსოქვა, რას გეტყვიო,
 გულისად დავალებული?!
 შორს მიდის ჩემი გონება,
 ოცნება გამალებული“ („ერთი რამ მინდა სათქმელად“).

მანაც ილიასავით იცოდა, რომ „ცა ნიშნავდა და ერი ზრდიდა“, ცა-ქვეყნის გამგის დაბარებულ სიმღერას ვადასცემდა თავის ლექსებსა და ერს, თითქოს ჩვენაც გვეკითხებოდა – ვსთქვა, თუ არა ვსოქვაო, მაგრამ ვერძნობთ, რომ, როგორც მთიდან დაშვებულ მდინარეს ვერავითარი ძალით ვერ შეაკავებ, ისე ვაჟას სულში აბობოქრებული ლექსი აუცილებლად უნდა მისულიყო ერთან, აუცილებლად უნდა შეეფხიზლებინა მისი გული და სული. ცხოვრების გზა თითქმის დასასრულს უახლოვდება, მაგრამ ღუთისა და დედის ანდერძი პოეტის სულში ისევ მდინარებს და გულისთქმაც მას მისდევს. რადგანაც გონებას კი არ ეკითხვის ლექსი, სულიდან და გულიდანაა იგი ამოხეთქილი და სანამ პირში სული უდგას პოეტს, სანამ მისი გული ცემს, შეუძლებელია მხოლოდ გონებით იცხოვროს და გულისთქმას გზა არ მისცეს:

„მოდი, მოხშირდი, ჭაღარავ,
 წვერ-პირი მორთე თეორადა,
 ეზლა იარონ იქნება
 ქვეამ და გულისთქმამ ერთადა,
 მომწყინდა გულის ჯახირი,
 დამღალა მისმა ბგერამა:
 დღეს აქობამდე მის დღედა
 ვერ დაამშვიდა კერამა“.

ქკუა და გულისთქმა მაინცდამაინც რომ ვერ ურთიერთობს, ეს ვაჟასთვის ცხადია. მაგრამ ჭაღარის მოხშირებას შემდეგ იმედი აქვს, რომ გონების ხმა იმატებს და სხვაგვარ ცხოვრებას დაიწყებს. მაგრამ პოეტის გული რომ თავისებურად ძვერს და გონების ხმას არ ემორჩილება, ესეც უდავო ფაქტია. მაგრამ ვაჟამ იცის, რომ თავადაც უნდა შეეგუოს ცხოვრების მრავალფეროვნებას, შეძლოს როგორმე საკუთარი გულისთქმა ლექსებში გადაიტანოს და ამ ტანჯულ წუთისოფელში სხვებსაც შეუშუბუშუქოს დარდი და ვარამი, მაგრამ ზოგჯერ როდესაც არსებული ყოფა იმ ზღვარს მიაღწევს, გაძლება ჭირს. ღვინოს იმისთვის მიეძალება, რომ თავდავიწყება დაეუფლოს და გადაიტანოს ცხოვრების უსამართლობა. ვაჟას ქეიფი სხვა წებეერთა ქეიფს არ მოგვაგონებს. პოეტი ღვინით ცდილობს ტკივილების გაქარცხებას:

„დამისხი, დამალეკინე
 ეს ღვინო ოხერ-ტიადო,
 ეგება წაღმა ვიფიქრო
 სოფლის უკუღმა ტრიადო!“

ეგება ვჟღის ვარამი
 ჩავლა მა ჭიხვის რქაშია,
 თვალ-წინ დამიდგეს ლამაზი,
 ერეოლა მამკიდოს ტანშია,
 დეზი ვკრა ჩემსა ლურჯასა,
 გადავერიო ზღვაშია.
 თქვენთან ძალღურად სიკოცხლეს
 სიკვდილი მაჯობს ცდნაშია,
 კურ მათონებთ კარგ ვმასა
 რაც არ უჯდება ქვეაშია.

რა თქმა უნდა, პოეტს ბევრი რამ „ასე უჯდება ქვეაში“, მაგრამ ლექსი და ადამიანების სიყვარული ყოველივესთან არიგებს და აწონასწორებს მის სულსა და ფიქრ-ოცნებას და, როდესაც ვაჟა ბუნებას აკვირდება, ხვდება, რომ აქაც უდიდესი დაპირისპირებულობანი მეფობს, მაგრამ აქაც იგრძნობა დაპირისპირებულთა ერთიანობა, რაც ბუნებისა და ზოგადად სამყაროს ჰარმონიულობას ქმნის. ამ დაპირისპირებულთა ერთიანობა უდიდეს ჰარმონიასთან ერთად არაჩვეულებრივ ღვთიურ მშვენიერებას ქმნის და თავად ბუნებისა და სილამაზის მონა პოეტი თბილად შერწყმულია ბუნებასთან.

„აქაც, იქ, იმას იქითა,
 საცა ფერცხალა გორია,
 ლამაზის მთების ასულთა
 ხმა ხმისთვის შაუწონია,
 მადლი შენ ყველა ერთმანეთს,
 უფალო, დაუმონია,
 ამაზე ტურფა და კარგი
 მე სხვა აღარა მგონია“ („ღამე მთაში“).

ბუნება რომ ღვთიური კანონზომიერებითაა შეკავშირებული, ეს არაერთგზის უთქვამს პოეტს და დავურწმუნებიათ, რომ თავად ამ კანონზომიერებათა ადვილად შემცნობელია. სწორედ ამიტომაცაა, რომ ვაჟა-ფშაველას ლექსები გვიმზელს და გვიხსნის ბუნების საიდუმლოს. წვდება რა მის უზენაესობას, თავისი ლექსით ამოთქმული სიბრძნით ჩვენც გვარწმუნებს არა მარტო ბუნების პოეზიის უზენაესობაში.

„ხევი მთას ჰმონებს, მთა - ხეცსა,
 წყალნი ტყეს, ტყენი მდინარეთ,
 ყვავილნი მიწას და მიწა
 თაუის გაზრდილთა მცენარეთ
 და მე ზომ ყველას მონა ვარ.
 პირზედ ოფლ-ვადმომდინარედ!“

როგორც არ უნდა გაიზარდოს შინაგანი დაპირისპირებულობანი ბუნების წიაღში, ვაჟას ჰყოფნის სულიერი ძალა, თვალის ყოველივეს გაუსწოროს, ბუნების საშინელებანიც მისთვის მშვენიერი ლექსების დასაბამად იქცევა. მხოლოდ ვაჟასებრ არაჩვეულებრივი ენერჯის მქონეთა მისებრ ვაჟაცებს შესწევდათ ძალა, თუნდაც ბუნების შემზარავ სუბათებში მშვენიერება და ამაღლებული ეგრძნოთ და დაეინახოთ, როგორც არ უნდა იმოქმედოს ბუნებამ. მაინც სიყვარულით და თაყვანისცემით უნდა მიეახლო, მაინც სიყვარული უნდა იწინამძღვრო და მშვენიერი ლექსებით გამოხატო მისი ყოველივეზე აღმატებულობა:

„ბუნება მბრძანებელია,
იგივ მონაა თავისა,
ერთფერად მტვირთული არის
საქმის თეთრის და შავისა,
საცა პირიმზეს ახარებს,
იქვე მოხრელია ზეავისა...
მაინც კი ლამაზი არის,
მაინც სიტურფით ყვავისა“.

როგორც ბუნების უკიდურესობებს უსწორებდა თავს და ყოველივესთან შემრიგებელი მისი ლექსი იყო, ასე პოლიტიკურ და სოციალურ უკიდურესობათა ადვილად შემგრძნობს ცხოვრება და ხალხი არასოდეს დაუგმია, პირიქით, ყოველთვის სამშობლოს სადარაჯოზე იდგა მშობელ ხალხთან ერთად და ლექსით ცდილობდა მთელი სამყაროს ტკივილების მოწესრიგებას. რადგანაც, როდესაც ძლიერ გაუჭირდებოდა, წყვედო მათათა მწვერვალებისათვის შეეფარებინა თავი და ღმერთებთან ესაუბრა. მაგრამ ღმერთთან საუბარი ქვეყნისა და ხალხის კეთილდღეობისათვის სკირდება პოეტს და არა იმისათვის, რომ ისინი დასარწმუნოს, რომ ღმერთთან საუბარი ძალუძს:

„საკეთილდღეო ქვეყნისა
მედვა სულად და გულად,
სიცოცხლე, მისთვის სიკვდილი
მქონდა მეორე რაჟულად“.

როგორც მივეუთითეთ, ღვთის ენა იცოდა და სწამდა, რომ თავისი ლექსითა და აზრით მთელ სამყაროს შეაკავშირებდა, ყველას ერთმანეთთან შეარიგებდა და გაუსაძლის ყოფას შეუმსუბუქებდა. თანამოდმყოფი, ლექსი იყო სულის ორდენი, ლექსში ჰპოვა ყოველივე ამადლებული და მშვენიერი და უღიქხოდ სიცოცხლე ვერც წარმოედგინა. პოეზიამ შეძლო ის დეკაკტი სრულიად დაესაკუთრებინა. სხვა საფიქრალ-საოცნებოსთვის წუთისოფელი არც ემეტებოდა ვაჟას. პოეზიამ აგრძნობინა და დაანახა მშვენიერების მაღლიცა და ამ მაღლის სხვებისათვის გაზიარების ნიჭიც უწყალობა? ვაჟას სამყარო მშვენიერებითა და ლექსით იყო გაჭერებული. ვაჟა ყოველთვის ახლის სათქმელად და ბრძოლის სურვილით არის ანთებული. მას მგოსანი ხალხის სიყვარულითა და თავყვანისცემით განებივრებული კი არ წარმოუდგენია, ხალხისთვის მებრძოლი და თავშეწირულიც:

„გულს ნუ გაიტყებ, მგოსანო,
ხმალი აგელე ფზიანი,
მოკეთეს ემოკეთევე
და მტრებს მიეცი ზიანი,
გულს ჩაიყენე სისხლადა
ჩვენი ქვეყანა მთიანი,
ეგებ ვერც გამოგვიდარდეს,
დღე დავინახოთ მზიანი!
ევედრე ლაშარის ჯვარსა,
ჩამოგვეშველოს მზრიანი,
მსმენლის გულსა ჰქაო მაღამოდ
სიტყვა მართალი, წყლიანი“.

თითქოს თავის თავს ესაუბრებდა ვაჟა, თითქოს თავის თავს მოუწოდებდა სხვათა დახმარებისა და ამადლებისათვის, რა თქმა უნდა, ვაჟას დარი

მგოსნებისათვის მეტროპოლი სულისკვეთება ბუნებრივია. ვაჟამ იცის, რომ მგოსანი როგორც კალმით, ისე ხმლით უნდა იდგეს მშობელი ერის სადარაჯოზე და აგრძნობინებდეს ხალხს, რომ ლექსი ყველაფერთან შეგვარიგებს. ლექსი ყველაფერს გვაგრძნობინებს და გვასწავლის. ულექსოდ ქართველის დილა მზიანი და გაწონასწორებული ვერ იქნება.

პოეტის სიზმრები რომ არაჩვენებურია, ეს გალაკტიონმაც გვითხრა, მაგრამ ვაჟას ზმანებაც გამორჩეული და მრავლისმთქმელია: პოეტი და მისი გული ცალ-ცალკე პერსონებად გვევლინება. ვაჟას ლექსებში გული მეტს ლაპარაკობს, ვიდრე მწერალი, უფრო სწორად, ვაჟა მხოლოდ გულით შეიგრძნობს ყოველივეს და გულის ენითაც გვესაუბრება. და თუ გული დაზიანდა, ვაჟას სიცოცხლეც კი არ ძალუძს, თუმცა ამბობდა: „კარგს გულს არა ჰკლავს ბუნებამ“. მაგრამ აზიანებს და აავადმყოფებს. დაზიანებული გულით ვაჟას დარი პიროვნება ვერ იცოცხლებს. ლექსში „ელეგია“ გულის დაზიანების ეჭვითაა პოეტი სავსე:

„როგორღაც ვხედავ სიზმრებსა,

გულო, დარჩები ტილაღ,
ლამის რომ შენი ნაგრძნობი
შენვე დაგაჩნდეს ზიანად
დაბნელდეს მაშინ სამყარო
თავის მოვარით და მზიანად.
ვაჰმე, რა ძნელი იქნება
მაშინ სიცოცხლე ჩემოვინა,
მეგრის დღეებთან დავსწყევლი,
რაც მიცოცხლია დღემდინა.
რად მინდა, რადა სიცოცხლე
მოწამლულისა გულითა
ვიცხოვრო გვეყანაშია
გადაგდებულის რჯულითა?!
მოდით, დამკალით მაშინა,
თავი მომჭერით ცულითა!“

ვაჟასთვის გულის დაზიანება რჯულის გადაგდების ტოლფასია, გული მზნე, ძლიერი და ჯანმრთელი უნდა იყოს. ვაჟას გულ-გონებით ადამიანი ავადმყოფი სულითა და გულით ვერ იცოცხლებს. ავადმყოფ გულს ძალა არ ექნება, ისეთი ლექსები შეთხზას, პოეზიით ადამიანებს და ცხოვრების გარვეულ ეპიზოდებს ერთმანეთთან რომ შეაოიგება. არადა, როგორც ვთქვით, ლექსი ვაჟასთვის სულისა და გულის ნაწილია, რომლისთვისაც არაჩვეულებრივი მისია დაუკისრებია პოეტს, - ადამიანი და სამყარო ერთმანეთთან შესაბამისობაში მოიყვანოს, მათი ურთიერთშეხების წერტილები მოინახოს და შეარიგოს ადამიანი და სამყარო, მოაწესრიგოს ის გზა, რითაც ადამიანი და ცხოვრება ერთმანეთს უკავშირიდება. პოეტი თავდაუზოგავად მიდის ამ გზაზე და ამბობს: „თუ გავსტყდე, მზამადა შამყრვოს დედ-ს ძუძუ და ნანაო; სიცოცხლე, გულო შენ ჩემო, ტანჯულო, ქალამნიანო“. პოეტის გული მუდამ ფხიზლობს და დაჩაგრულების დამცველია. ვაჟას სწამს, რომ ბუნების მიერ დაკისრებული ხარკი უნდა გაიღოს ადამიანმა, ყოველგვარ სიძნელეს უნდა გაუძლოს, რომ ამ წუთისოფელში სახელი შეინარჩუნოს და მომავლის იწმენა არ დაკარგოს:

„მომავალშია ჰხურია

გულს და გონებას თაღადა,

ხშირად ამასაც ვიძახი:
 ახ ნეტავ ვიყო ბალადა?
 და როდი ვფიქრობ იმასა,
 რისათვის მინდა რაღაცა
 ტვირთი და ჭირი ნაზიდნი
 რად გავინადო ბარგადა.
 მეორ-მესამედ-მეოთხედ?
 არ დავფიქრდები კარგადა.
 გაძლება გემართებს, ბუნება
 რასაც დაგვაღვეს ხარკადა.”

თავდაც გაუძლო და ერსაც გააძლუბინა, მომავალ თაობასაც გადააწვდინა ხელი და გული, მომავალი თაობაც იმედით აღავსო და შეარიგა ცხოვრების ჭირ-ვარამთან. ვაჟას ლექსი არათუ XIX საუკუნის, XX და XXI საუკუნეების ადამიანებსაც სულზე საღბუნად დაედო და მათი სულიერი სამყაროც მოაწესრიგა.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ლ. თეთრუაშვილი, 2008 - ლ. თეთრუაშვილი. ვაჟა-ფშაველასა და გოეთეს იდეურ-მსოფლმხედველობრივი მრწამსისათვის, ავტორეფერატი, თბ., 2008.
 ვ. კოტეტიშვილი, 1950 - ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1950.
 ს. ყუბანეიშვილი, 1937 - ს. ყუბანეიშვილი. ვაჟა-ფშაველა, დოკუმენტები და მასალები, 1937.

NAZI KHELAIJA

POETRY – PHENOMENON THAT MEDIATES AND MAINTAINS HARMONY IN VAZHA-PHAVELA'S LITERARY WORKS

Every master has an individual artistic vision. The more uniquely their world view and means of expression get the more interesting their creations become. As for Vazha-Pshavela's literary works, being the highest expression of individualism, they fascinate Georgian readers. Vazha's creations have roots in folk poetry while maintaining the spirit of individualism. In general, it could be inferred that poetry mediates and maintains harmony in Vazha's literary works. Poetry helps the poet in adapting to life, and being in harmony with the national spirit and the future.

802 სოფრია

კიტა აბაშიძის მსხვილი ხელნაწები

კიტა აბაშიძე მრავალმხრივი მოღვაწე გახლდათ, მაგრამ მხოლოდ მის ლიტერატურულ-კრიტიკულ შეხედულებებს გულისხმობთ თუ ჩავხედავთ, გამოვაცალკევებთ ამ ერთობ ერუდირებული პიროვნების არაერთ ორიგინალურ თვალთახედვას, თუნდაც მეცხრამეტე საუკუნის ჩვენი სასიქადულო მწერლების შემოქმედების შესახებ, თვალწინ დაგვიდგება გოლიათური ტვირთამწეობის კაცი, რომელმაც იმდაგვარად მოაპირკეთა თავისი ეპოქა, იმდაგვარი ლიტერატურულ-ესთეტიკური საყრდენები შეუდგა მას, დღესაც გვიზიდავს იმ ეპოქის გამორჩეული არქიტექტურა, მშენებლის იშვიათი ალღო და რომანტიკული სურნელება.

სწორედ ამის გამო იყო, რომ მეცხრამეტე საუკუნის ქართული სიტყვიერი ხელოვნების მკვლევრები, კიტა აბაშიძის შემდგომი თაობები მყავს მხედველობაში, გვერდს ვერ უვლიდნენ ამა თუ იმ მწერლის პირველშემსწავლელის, კრიტიკულად თაურმდგენის, ჭეშმარიტად ოსტატურ ფორმულირებებს.

კიტა აბაშიძემ პროფესიონალური ლიტერატურული ალღოთი და გაწვრთნილი შემფასებლის თვალგაყოლებით დახატა მეცხრამეტე საუკუნის ლიტერატურული პროცესის უმთავრესი მოვლენები. მთელი საუკუნის სიტყვიერი ხელოვნება ხელისგულზე გადმოგვიშალა და თითქმის ყველა მწერალს, რომლებმაც მეტად თუ ნაკლებად წარმოაჩინეს თავიანთი სამფლობელო, პირუთვნელად მიაგო მისაგებელი, არავის დარიდებია და სასწორის მომარჯვებისას არავისკენ გადახრილა, თუნდაც მათი აღიარებული ავტორიტეტულობის გამო.

მართალია, იმ საუკუნის ლიტერატურულ თაობათა გამორჩეულობის შესახებ კიტა აბაშიძემდე არაერთ მოღვაწეს აღუნიშნავს, მხოლოდ ილიასა და აკაკის კრიტიკული წერილების მოხმობაც საკმარისი აღმოჩნდებოდა, მაგრამ კიტას თითქმის მონოგრაფიებს გატოლებული თითოეული ეტიუდი თუ ესეი, უფრო სრულყოფილი, მრავალმხრივი და ზედგამოჭრილია მაშინდელი კლასიკისა თუ არაკლასიკის ფუძემდებლებისა და მიმდევრებისათვის.

ეტიუდების პირველი გამოცემა 1911-1912 წლებში განხორციელდა. პირველ ტომში გაერთიანდა ნარკვევები ალექსანდრე ჭავჭავაძის, გრიგოლ ორბელიანის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ვახტანგ ორბელიანის, გიორგი ერისთავისა და ილია ჭავჭავაძის შესახებ, ხოლო მეორეში მოთავსდა წერილები აკაკი წერეთლის, გიორგი წერეთლის, ვაჟა-ფშაველას, დავით კლდიაშვილის... შესახებ.

ეს წერილები ნათელყოფენ, თუ რამდენად აიკრიფა სიმაღლე ქართულმა კრიტიკულმა აზროვნებამ მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს (კიტა აბაშიძის ეტიუდების უმეტესობა სწორედ სხვადასხვა დროს, სწორედ საუკუნის ბოლოს ქვეყნდებოდა მაშინდელ ლიტერატურულ პრესაში), რადგან მანამდე ასე იყო თუ ისე ლიტერატურის განვითარებას ნამდვილად ვერ უსწორებდა მხარს კრიტიკა. „ჩვენი მწერლობის უბედურება იმაში მდგომარეობს, – წერდა ნიკო ნიკოლაძე 1873 წელს, – რომ მკითხველი საზოგადოება ვერ იცნობს ჩვენი პოეტების სრულ შრომას. იმას თვალწინ არ უდგია თოთოეულის მათგანის

სრული სახე და ხასიათი. ჩვენი პოეტების თხზულებები აქა-იქ, სხვადასხვა გამოცემებშია გაფანტული, ზოგჯერ დამახინჯებულიც და მკითხველს არავითარი საშუალება არა აქვს შეკრიბოს, შეაერთოს და შეავსოს თავისი საყვარელი მწერლის ლექსები, მათგან ერთბაში და სრული შთაბეჭდილებების მისაღებად. არა თუ მკითხველი, ჩვენი კრიტიკაც სწორედ ამავე სამწუხარო მდგომარეობაშია: მისი დასაფასებელი მასალა ნამეტნათ დაბნეული და გაცალცალკაევებულია და ის ვერ იღენს ყოველმხროვანს აზრს მწერლის წარსულ ნაწერზე და ამ ნაწერების ნამდვილ ხასიათზე... ალ. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, ილ. ჭავჭავაძის, აკ. წერეთლის და სხვების შრომას ძლიერ ბევრი აკლდება. უფრო მეტი ვნება ჩვენს მწერლობას ეძლევა და ბედნიერი იქნება ის დღე, როცა ჩვენ მკითხველ საზოგადოებას ამ მწერლების თხზულების კრება მიეცემა“ (ნ. ნიკოლაძე, 1873: 132).

ამასვე მიუთითებდა ილია ჭავჭავაძე. მისი „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“ სხვა საკითხებთან ერთად ეხება იმ მტკივნეულ ფაქტს, რაც გამოიხატებოდა ცნობილი მწერლების თხზულებათა გამოუცემლობით. სწორედ ამის გამოა, აღნიშნავდა ილია, რომ „სახსარი არა გვაქვს თვითეულს მათ ცალცალკე კვალში ჩაეუდგეთ და მათის ნაღვაწვევითვე დავასაბუთოთ ჩვენი აზრი მათდა შესახებ. ყოველ ამ მიზეზების გამო იძულებული ვართ ეს საწილიანი წლების ძლიერი ხანა. და არანაკლებ ნაყოფიერი მის შემდეგნი დრონი, მარტო ზოგადის ნიშნებით ზეპირად აღვნიშნოთ, ესე იგი ისე, როგორც ჩაგვსახია გულში“ (ი. ჭავჭავაძე, 1991: 548).

მაგრამ გაივლის ცოტა ხანი და ფაქტიურად მეცხრამე საუკუნის 80-იანი წლების შემდეგ, თანდათანობით ქართველ მწერალთა თხზულებებიც მოველინება მკითხველს ცალკეული წიგნების სახით და ლიტერატურული კრიტიკაც ჰპოვებს სათანადო განვითარებას. სავსებით სწორად აღნიშნავს დ. გამეზარდაშვილი, რომ „მეცხრამეტე საუკუნის ქართული კრიტიკის დიდი მიღწევების დამადასტურებელია ის, რომ გასული საუკუნის დამლევსას, კონკრეტული ლიტერატურული ფაქტებისა და მოვლენების კრიტიკული შესწავლა-შეფასების საქმეში მოპოვებული წარმატებებით, მას უკვე სავსებით აქვს შემზადებული ნიადაგი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობის შესახებ იმ ფართო, განმაზოგადებელი ხასიათის ნაშრომთა შექმნისათვის, რომელთა აუცილებლობა აღნიშნულ პერიოდში უკვე ნათლად არის გაცნობიერებული მოწინავე ქართველ მწერალთა და მოღვაწეთა მიერ. ამ დიდი და საპატიო ამოცანის გადაწყვეტა კი, როგორც სამართლიანადაა მითითებული ჩვენს ლიტერატურამცოდნეობაში, უპირველეს ყოვლისა, კიტა აბაშიძის დამსახურებაა“ (დ. გამეზარდაშვილი, 1970: 3).

„ეტიუდების“ მნიშვნელობა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიაში არ ამოიწურება მხოლოდ იმით, რომ იგი ქართულ ენაზე არსებული პირველი და იმხანად ერთადერთი განმაზოგადებელი ხასიათის ნაშრომი იყო მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაზე: „ეტიუდებმა“ უდიდესი როლი შეასრულა როგორც ქართული სალიტერატურო კრიტიკის შემდგომი აღმავლობის, ასევე მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურული ისტორიის – როგორც მეცნიერების ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში. და თუმცა, – როგორც სამართლიანად არის აღნიშნული, – „კიტა აბაშიძის ნათელ სახეს

ერთხანს დავიწყების ჩრდილი ჰქონდა მიფენილი“ (კ. გამსახურდია, 1965: 332). მაგრამ ეს „დავიწყება“ ფორმალური ხასიათისა იყო მხოლოდ: კიტა აბაშიძის კრიტიკული ნაწერები და, კერძოდ, მისი „ეტიუდები“ მუდამ დაუშრეტელ წყაროს წარმოადგენდა მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსისათვის, სტიმულსა და გეზს აძლევდა მათ კვლევა-ძიებას.

კიტა აბაშიძის ლიტერატურულ-კრიტიკული როლის შესახებ ჩვენს ლიტერატურამცოდნეობაში ფუნდამენტური ნაშრომი გამოაქვეყნა პროფესორმა გიორგი აბაშიძემ. მან დაწვრილებით შეისწავლა კიტა აბაშიძის „ეტიუდების“ მნიშვნელობა, მისი მიზანი, საგანი, მეთოდი, ცალკეული მწერლების შესახებ კრიტიკოსის თვითმყოფადი მოსაზრება; ასევე, წარმოაჩინა ამ მოაზროვნის ზეგავლენა შემდგომი თაობის ლიტერატურის ისტორიის მკვლევრებზე, რამდენად ფასეული და ანგარიშგასაწევი გახდა კიტა აბაშიძის სინთეზური კვლევის აუცილებლობა (გ. აბაშიძე, 1982).

მეცნიერული კვლევა-ძიება არ დაკლებია კიტა აბაშიძის „ეტიუდებს“, მაგრამ საჭიროდ ჩავთვალეთ მეტი ყურადღება მიგვექცია მისი წერილების ერთ მეტად გამოკვეთილ თვისებაზე: კიტა აბაშიძე ზუსტი ფსიქოლოგიური მინიშნებებითა და მიხვედრილობით წვდება ამა თუ იმ პროზაიკოსისა თუ პოეტის სულს; იგი წერის მანერას, სიტყვიერ ფონდს სწორედ იმ ქარგით არჩევს და სკრის, ალაგებს, როგორც შეესაბამება პოეტურ თუ პროზაულ ნაწარმოებს. მისგან წაკითხული ალ. ჭავჭავაძის, ნ. ბარათაშვილის, გრ. ორბელიანის, ვაჟა-ფშაველას, აკაკის, ილიას და სხვათა შემოქმედებითი ნიმუშები განუზომლად დიდ გავლენას ახდენს მკითხველზე. კრიტიკოსი ჩასაფრებული თვალთ კი არ მისჩერებია „მსხვერპლს“, არამედ ცდილობს მაქსიმალურად დაინახოს და სხვასაც დაინახოს ის სინათლე და სიძლიერე, მუხტი და ენერჯია, რომელიც ჩაბუდებულია ნაწარმოებში და კარგა ხანია ვერავის შეუქმნევია. ბუნებრივია, შემფასებელი ერთი წუთითაც არ კარგავს სიფრთხილეს, თითქმის ვერც გამოეპარება სიყალბე, არამწერლური ნოტი, მკაცრად შეიმართება ხოლმე ამ დროს, მაგრამ არც ის ავიწყდება. რამდენად აუცილებელია „გაუშინაურდეს“, „დაუმეგობრდეს“ მხატვრულ თხზულებას, ყოველმხრივ მიმოიხედოს შიგ, მოიპოვოს ამის უფლება და, რაც მოინადიარა მისმა სულმა, გონებამ, მარტივად, გასაგებად, ყოველგვარი ბუნდოვანი ფრაზის გარეშე გაუწყოს. ამ სიმარტივემ, ანუ წერის მაღალმა ხელოვნებამ. თავად კიტა აბაშიძის „ეტიუდები“, რომლებსაც ჩვენ უაღრესად პიროვნული, სუბიექტური (მაგრამ არა მცდარი) განწყობილებების გამო ესეები ვუწოდეთ, გადააქცია ხელოვნების ნიმუშებად. კრიტიკოსი ორნამენტულად წერს, მაგრამ ერთხელ არ გაქცევია კალამი, არ გაუტაცნია ე.წ. პარფიუმერულ სტილს. ყოველ წერილს ნაღდად ეტყობა, რომ მწერალი მწერლის შესახებ წერს, ისიც მასავით განიცდის, მასავით ეფერება ყოველ სიტყვას, რომელმაც იქნებ ძნელად, მაგრამ მაინც უნდა შეასრულოს მწერლის სურვილი – ზუსტად იჯდეს თავის ადგილზე და დიდხანს შეინარჩუნოს ძალა და ხიბლი.

ამ თვალსაზრისით ბევრი მაგალითის მოხმობა შეიძლება „ეტიუდებიდან“, რაც, ბუნებრივია, შორს წაგვიყვანს. საკმარისი აღმოჩნდება ზოგიერთი ამონარიდის ამოწერა, თუნდაც ალექსანდრე ყაზბეგის შემოქმედების შესახებ დაწერილი ესეიდან (უკვე აღარ ვახსენებ „ეტიუდებს“, რადგან კიტა აბაშიძის

წერილები უფრო ესეებს მიაგავს) თუნდაც ერთ-ერთი მათგანი, სადაც მშვენივრად ჩანს ვაჟასა და ყაზბეგის დამოკიდებულება ბუნებისადმი: „მაშინ, როდესაც ვაჟას ბუნება მიაჩნია მსოფლიოს თავისებურ ელემენტად, რომელსაც თავისი ცხოვრება აქვს, თავის მოვლენათა მიმდინარეობა და კავშირი და, როგორც ასეთს, აქვს დამოკიდებულება ადამიანთან, ყაზბეგის ბუნებას ნიადაგ მოსამსახურის როლი უკავია. იგი ერთგვარი იარაღია, ერთგვარი ქონება, ერთგვარი თავის გასართობი, ერთგვარი ნავთსაყუდელი, თუ გნებავთ, მისი გამოძიებისა, და სახესაც იმის მიხედვითაც იცვლის, თუ როგორ გუნებაზე არიან ეს გმირები. ამიტომაც ვაჟას აღწერილობაში პლასტიკა სქარბობს, ბუნების გარეგანი სახე, მისი მოვლენათა გარეგანი კავშირი. ხოლო ყაზბეგი კი ბუნების საიდუმლო კავშირს გვამცნევს ადამიანთან, მის ფარულ მექანიზმს გვაჩვენებს, რომელიც მუდამ იმ უცნაურის მანქანის პატრონის ხელშია, რომელსაც ადამიანი ეწოდება, და რომელიც იმ ჰანგზე დამღერს, რა რიგადაც მომართავს იგივე ადამიანი. ყაზბეგი ბუნებას ასულდგმულებს, ხორცს ასხამს და ჰქმნის მას მისის გმირების ერთ, მისის გმირების კვნესა-გოდების, ტანჯვა-ვაების და იშვიათად მათის მხიარულების ხმის გამომცემად. ვაჟა ცდილობს, ბუნება დაგვისურათოს ისე, როგორც თვით ბუნება სჩანს და არ მოახვიოს მას თავზე არც ერთის მისის გმირის წადილი და სურვილი. ამნაირად ვაჟა ცდილობს, როგორც ყოველი რეალისტი პოეტი, თავის „მე“-ს მისის ჟინით ლაგამი აუღვას და ცოტა მოშორებით დააყენოს. ყაზბეგი კი, პირიქით, სურათს იმ ელფერს აძლევს, იმ განწყობილების გამომხატველად გამოჰყავს, რა განწყობილებაზედაც მისი მეცხვარენი არიან, ე.ი. თვით მგოსანია, რადგან... ყაზბეგის მეცხვარეებს ყაზბეგის სული უდგიათ, მისის გრძობითა და გონებით არიან აღქურვილნი, გარედან კი აცვიათ მეცხვარის გაცრეცილი ტყაპუკები, რომლის ნაფლეთებიდან ნათლადა სჩანს შეგნებული, ძლიერი პიროვნება არა ჩვეულებრივის ადამიანისა, უცნაურის გრძობებით აღქურვილისა და მომხიბვლელის გონებით შემკულისა...“ (კ. აბაშიძე, 1970: 152).

კიტა აბაშიძეს „მომხიბლავი“ წერის მანერა აქვს. იგი მკითხველს „აიძულებს“ წაიკითხოს ესა თუ ის ნაწარმოები. ღრმად ჩაიხედოს მწერლის გულში, მიაგნოს მისი თვალთახედვის წყაროს, მთავარ საზრისს. ისევ დავისესხოთ ერთი ამონარიდი: „მისი (ყაზბეგის) გმირები მისი შვილნი არიან, მათის მდიდარ, მომხიბვლელის ბუნების მიერ აღზრდილნი. მთამ შთაუწერგა მათ სულში დაუშრეტელი წყურვილი დამოუკიდებლობისა და თავისუფლებისა. მთამ განუვითარა მათ ყოველივე გრძობა ადამიანისა და ჯანსაღი მხეცისა უმწვერვალესობამდე. გრძობა სიყვარულისა მოხვევს სულში თვის ფატალურსა და უძლევებს სახეს ღებულობს, როგორც ეს თვით ბუნებაშია. ამით გატაცებული არსება ივიწყებს ყოველივეს და თავგანწირული სავსებით ეძლევა ძლიერ გრძობას. აქ ვნებათა-ღელვა ისეთის ძლევამოსილებით არის აღქურვილი, ისეთ საფეხურზე აღის, რომელზედაც აღწევა ყველას არ შეუძლიან“ (კ. აბაშიძე, 1970: 153).

კიტა აბაშიძე დიდი ხელოვნებით წარმოადგენს ბუნების საუცხოო დეკორაციაში ყაზბეგის მიერ გაშლილ ცხოვრებისეულ ტრაგედიას თუნდაც „ელგუჯას“, „მამის მკვლელის“, „მოძღვარის“, „ციციას“, „ელისოს“ ფონზე. ყაზბეგის გმირები, კრიტიკოსის (თუ ესეისტის) აზრით, „ციურ სიამოვნებასაც კი მარტო ხორციელების შემწეობით გრძობენ, რაიცა სრულიად კანონიერია,

ნამდვილი და ყაზბეგის პოეტურ გამჭკრიახობის დიაღობას გვიჩვენებს“ (კ. აბაშიძე, 1970: 153).

მართლაც, მშვენიერი და გულში ჩამწვდომია კიტა აბაშიძის მიერ დანახული ყაზბეგის შეყვარებული გმირების ტემპერამენტი. იგი საშურველად ფლობს ნიქს, დაინახოს ახალი ძალა, სიხალასე და ცხოველყოფილება ყაზბეგისეული სიყვარულისა. ხედავს ყოველივე ამას და „აკანონებს“ კიდევ ფილოსოფიური ფორმულირებებით, რომ სიყვარულის გამოუცნობლობა მიმდინარეობს ყოველგვარი ლოგიკის გარეშე, რომ ის ადამიანზე მაღლა დგას და თავისებურად „ათამაშებს“ მას. „კაცი, რომელსაც ეწვევა რომელიმე ეს უცნაური სტუმარი (სიყვარული – დასაბამი სიცოცხლისა თუ სიყვარული – დასასრული სიცოცხლისა), სრული მისი მონა ხდება და მისი გონება, წარმოდგენა, მისი აზრი, მისი შეხედულება, ვერაფერს გააწყობს მის წინაშე. ხშირად გვიყვარს, თუმცა მთელი ჩვენი ზნეობრივი ან ინტელექტუალური არსება ამის წინააღმდეგია, სხვადასხვა საზოგადოებრივის, გინდ სარწმუნოებრივის მოსაზრებით (ამის მაგალითებს თვით ყაზბეგი გვაძლევს). ჩვენ ვებრძვით ამ გრძნობას, მაგრამ ბრძოლა ჩვენი თანდათან სუსტდება, ძალა სიყვარულისა კი მატულობს, თითქოს ისვამდესო იმ ღონეს, იმ ენერგიას, რომელიც დაგვარგეთ მასთან ბრძოლაში!“ (კ. აბაშიძე, 1970: 154-155).

კიტა აბაშიძე იმდენად აღფრთოვანებულია ალ. ყაზბეგის შემოქმედებით, საკმაოდ დიდი წერილი, ლამის მონოგრაფია დაწერა მასზე. ვერ ელევა მწერლის მოთხრობების ვერც ერთ გვერდს და ამონაწერებით დაღლილი ისევ გაიძახის, არ შემიძლია არ განვაგრძო ამოწერა. და უამრავი ამონარიდით შეიარაღებული თუ გათანგული ერთგან ასკვნის: „თავისის სიტყვით იმის გადმოცემა, რაც ძლევამოსილს ნიქს შეუქმნია, შეუძლებელია. ეს მდიდარი ქვეყანა გძნობისა, ეს დიდი უცნაური სურათი სურვათა სამეფოისა ისეთის შემოქმედისაგან არის ნაწარმოები, შექმნილი, რომ მართო მისივე კალმის ნაწყვეტს შეუძლიან მოგვეცეს წარმოდგენა ამ მომხიბვლელ სამყაროს შესახებ. ძალა სიყვარულისა ესდენ საოცრად, ესდენ წარმტაცად. ძვირად თუ ვისზე აღუწერია. აქ რაღაც რუსთაველისებურია, აქ რაღაც ღვთაებრივია. ეს ის გრძნობა კი არ არის, რომელსაც დღევანდელი მწერლები გვიწერენ, რომელიც თერმომეტრით და არშინით გამოზომილია და სასწორზედ გირვანქით აწონილი. ეს ის გრძნობა კი არ არის, რომლის რეცეპტი ჯიბით დააქვს მიჯნურს და რომელსაც გულის ძგერა წინდაწინვე დათვლილი აქვს და თავს ნებას არ მისცემს, საშუალო ზომიერებას გადააცილოს. მისმა გულმა გრძნობა იმ ღონეზე უნდა გამოსცადოს, რომ თერმომეტრმა აჩვენოს 36,6, მაჯა 70-76 მეტს არ უნდა სცემდეს და სხვ. ეს გრძნობა გრიგალის მსგავსია. მსგავსია საშინელის ლელვის, მიწისძვრის, წარღვნის, რომელსაც ვერაფერი ვერ შეაჩერებს. ვერ დააკავებს და თავის მონებს ისე ათამაშებს. როგორც ბავშვი ტიკინს“ (კ. აბაშიძე, 1970: 164).

ალ. ყაზბეგის შემოქმედებით „გატაცებისას“ ესეისტი მისი სტილისა და ენის საკითხებსაც ეხება. ბევრი შენიშვნა აქვს მოტანილი, შეიძლება სამართლიანიც, დასაბუთებულიც, მაგრამ ეს არაფერს არ ცვლის, უფრო და უფრო აფართოებს მწერლის მომაჯადოებელ წრეს. საბოლოოდ კი მაინც სინანულგარევიტ გვაუწყებს: „ჩვენ ვერ წარმოგვიდგენია, რა სიმაღლემდის მიაღწევდა ყაზბეგის ნაწარმოები, რომ სისი სტილი შეეფერებოდეს იმ წარმტაც შინაარსს, რომლის უღირსი

გამომსახველიც ის არის. გასაოცარი მსგავსებაა ყაზბეგის სტილსა და მის შინაარსს, ერთის მხრივ, და, მეორეს მხრით, მის უცნაურ ნიქსა და მის ცხოვრებას შორის. ჩვენ, საზოგადოდ, ჩვენს ნაწერებში მწერლის ბიოგრაფიას გავურბით. ჩვენა გვგონია, რომ მწერლის ჩვეულებრივ ცხოვრებას თითქმის საერთოდ არა აქვს რა მის სულიერ, მის პოეტურ განწყობილებასა და ცხოვრებასთან. გადაიკითხეთ ყაზბეგის ბიოგრაფია, ბ-ნ კარიჭაშვილის მიერ შედგენილი, და დარწმუნდებით, რომ ესეთივე თვისება და კავშირია ყაზბეგის ცხოვრებასა და მის პოეზიასა, მის ნაწარმოებებს შორის, როგორც მის სტილსა და მისის შემოქმედების შინაარსს შორის. და ისე, როგორც მისი ენა ჩვენ ვერ გვიშლის, დავსტკბეთ მისის ნაწარმოების მშვენიერებით, ვერც მისი გარეგანი ცხოვრება, ვერც ზედაპირი მისის ცხოვრებისა ვერაფერს დაგვიშლის, ალტაცებით მუხლი მოვიდრიკოთ ამ დიდებულს, მომხიბვლელს და წარმტაცის შემოქმედის წინაშე. რა ხელი გვაქვს ჩვენ ბ-ნ კარიჭაშვილის ყაზბეგთან, ჩვენ ვიცნობთ ყაზბეგს ჩვენს ლიტერატურაში ახალის მიმართულების დამამკვიდრებელს. ჩვენ მიგვაჩნია და თაყვანსა ვცემთ უცნაურ შემოქმედს „ელისოს“, „მოდღარის“, „მამის მკვლელის“ და „ციციას“ (კ. აბაშიძე, 1970: 184).

კიტა აბაშიძე დიამეტრალურად სხვა პოზიციაზე დგას გ. წერეთლის შემოქმედების მიმოხილვისას, თუმცა აქაც არ ღალატობს ჩვეულება – წეროს განწყობით, საქმის ცოდნით, ლიტერატურაში ღრმად ჩახედვითა და გემოვნებით. მართალია, მას გიორგი წერეთელი არ მიაჩნია მაღალი რანგის კი არა, საშუალო დონის მწერლადაც, უფრო მასში ხედავს პუბლიცისტსა და ჟურნალისტს, ყველა ქართველ ბელეტრისტზე დაბლა აყენებს, უწოდებს მას გადაგვარებული რეალიზმისა და უფერული ნატურალიზმის წარმომადგენელს, მაგრამ საბოლოო შეფასებისას მაინც არ ღალატობს გამოცდილება, გამზომ-ამწონელის უნარი და მისთვის დამახასიათებელი პათოსით ასკვნის:

„ყოველივე ამის გარეშე გ. წერეთელს მაინც საპატიო ადგილი აქვს ჩვენის ლიტერატურის ევოლუციაში, ვინაიდან, ჯერ ერთი, რომ ზევითაც მოვიყვანეთ ავტორიტეტული აზრი, რომ მაინც კიდევ ხელოვნების ნიჭით უნდა იყოს აღჭურვილი კაცი, რომ შესძლოს მოვლენათა სურათებით გადმოცემა, და მეორე, გ. წერეთელი შეიქმნა ჩვენს ლიტერატურაში გადაგვარებული რეალიზმის, უკეთა ვსთქვათ, თავისებურის ნატურალიზმის წარმომადგენელი და, როგორც ეგრეთმა, მიმდევრებიც შექმნა: ე. ნინოშვილის (და მისი სკოლის მწერლების – დ. ერისთავისა, დ. მეგრელის) ნაწარმოების კილო, მანერა გ. წერეთლის კილო და მანერა არის, ხოლო მეღანია კი მისი ლიტერატურული მემკვიდრეა. გ. წერეთელს, როგორც ჟურნალისტს, პუბლიცისტს, ან უკეთა ვთქვათ, როგორც პუბლიცისტ-ბელეტრისტს. საყურადღებო ადგილი უჭირავს ჩვენს მწერლობაში, რომლის უარყოფა ყოვლად შეუძლებელია. გ. წერეთელი თავდავიწყებული თანამშრომელი იყო მესამოცე წლების ჩვენის მოღვაწე კორიფეებისა და, როგორც ეგრეთი, დაუვიწყარი იქნება ჩვენთვის. როგორც მწერალს, მას გვერდს ვერ აუზღვევს ვერც ერთი ისტორია ჩვენის ლიტერატურისა, ვინაიდან, ვიმეორებთ, მთელის მიმართულების გამომხატველია ჩვენს მწერლობაში, მაგრამ ყოველსავე ამასთან, მისი ნაწარმოები არის იმ ღვთაებრივის შარავანდედით მოსილი, რომელიც უკვე ჰქმნის ხოლმე ლიტერატურულ თხზულებას“ (კ. აბაშიძე, 1970: 128).

დაუსრულებლად შეიძლება კიტა აბაშიძის ესეების მხატვრულ შესაძლებლობებსა და მათი ავტორის უზადო ენერგიულობაზე საუბარი, მაგრამ ამჯერად, გარკვეული რეგლამენტის გამო, თავს ვიკავებთ, დავსძენთ მხოლოდ, რომ კიტა აბაშიძის წონადობა და მნიშვნელობა მისი ოსტატობისა ისეთივე ძვირფასია ჩვენთვის, როგორც მისი შემდგომი თაობის წარმომადგენლებისა, განსაკუთრებით მაღალი რანგის ესეისტური ხელოვნების ნიმუშთა შექმნის თვალსაზრისით. გავიხსენოთ თუნდაც: გერონტი ქიქოძე, აკაკი ბაქრაძე, გურამ ასათიანი, თამაზ ჩხენკელი...

გამოყენებული ლიტერატურა

- გ. აბაშიძე, 1982 – გ. აბაშიძე, კიტა აბაშიძის ცხოვრება და ლიტერატურული მოღვაწეობა, თბ., 1982.
- კ. აბაშიძე, 1970 – კ. აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ლიტერატურის შესახებ, თბ., 1970.
- დ. გამეზარდაშვილი, 1970 – დ. გამეზარდაშვილი, კიტა აბაშიძე და მისი „ეტიუდები“, წიგნში: კიტა აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, დ. გამეზარდაშვილის რედაქციითა და შესავალი წერილით, თბ., 1971.
- კ. გამსახურდია, 1965 – კ. გამსახურდია, თხზ., ტ. VII, თბ., 1965.
- ნ. ნიკოლაძე, 1873 – ნ. ნიკოლაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ჟურნ. „კრებული“, 1873, №3.
- ი. ჭავჭავაძე, 1991 – ი. ჭავჭავაძე, წერილები ქართულ ლიტერატურაზე, თხზ., ტ. V, თბ., 1991.

GIA KHOPERIA

KITA ABASHIDZE'S ESSAYIST ART

Kita Abashidze is one of those who laid a foundation of literary criticism in Georgia. His "Etudes" adequately provide an insight into the process of development of the 19th century Georgian literature. Initially, Kita Abashidze published essays on literary works of Al. Chavchavadze, Gr. Orbeliani, N. Baratashvili, Iliia, Akaki, Vazha-Pshavela and Al. Kazbegi that have almost the same depth and intensity as monographs. These essays provide a highly professional discussion on the world view as well as artistic depths of the above-mentioned writers.

Kita Abashidze's creative mastery in literature deserves special mention. His "Etudes" or essays are not sufficiently studied in terms of literary devices. Apart from a literary critic's extensive experience and explicit criteria for the evaluation of works, the ability to touch the human soul and a unique temperament of written material are of particular importance. These qualities, combined with the features of K. Abashidze's writing manner, allow us to openly describe him as not only a *dry-style* critic but also a remarkably talented researcher.

ქართველური დიალექტური ტექსტები

ქართველ ებრაელთა მეტყველება

წარმოდგენილი დიალექტური ტექსტები – ქართველ ებრაელთა მეტყველების ნიმუშები ჩაწერილია ქალაქ ქუთაისში აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველური დიალექტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ქუთაისის მომძიებელთა ჯგუფის (დ. შავიანიძე, ლ. ხაჭაპურიძე, რ. ხაჭაპურიძე,) მიერ 1998-2005 წლებში პროფ. ტ. ფუტკარაძის ხელმძღვანელობით.

დიალექტური მასალა გამოსაცემად მოამზადა ასოც. პროფ. ე. დადიანი.

KARTVELIAN DIALECTAL TEXTS

Speech of Georgian Jews

Presented texts - samples of speech of Georgian jews were recorded in Kutaisi in 1998-2005 by the research group - D. Shavianidze, L. Khachapuridze, R. Khachapuridze (supervised by Prof. Tariel Putkaradze) of Scientific Research Institute of Kartvelian Dialectology at Akaki Tsereteli State University.

The texts have been prepared for publication by Associate Prof. E. Dadiani.

ქალაქი ძველად

— [ხარების] ეკლესიაში რა იყო?'

— ხარების ეკლესიის უბანში ვცხოვრობდი მე, მიზეზი ცხვირაშუილი, ასეთი გუარი. რომ... ყოველ დილას მაშინ ერთი კიროვის საათი იყო და ვის ქონდა იმის ფული, ის რო ეყიდა, იყო ზარის რეკვა ყოველ რვა საათზე, ცხრის ნახევარზე და ცხრაზე. რომ ამდგარიყავი, სკოლაში წასულიყავი, ბავშვების გეუბნევი... დიდები სამსახურში წასულიყო და ასეთი. ასე იყო ყუელა ეკლესიაში ამ უბანში და ამ უბნის ფუძე იყო ფრანგებისთვის დღევანდელი, რა ეკლესია ქუია?

— ხარების.

— ხარების ეკლესია. ასე იყო, რომ გიყუებით, სასამართლოსთან სომხების ეკლესია. ასე იყო წმინდა გიორგის ეკლესია, რომელიც დღეს მთელი ქართველობა იქ ცხოვროფს.

— გორაზე რო არი, იმას ამბობ?

— გორაზე როა, ხო.

— იქ ვისი იყო აბა, ის?

— გიორგის ეკლესია, წმინდა გიორგის.

— არა, ვინ ცხოვრობდა იქ?

— ქართველები, კაცო, აბა რა! ქუევიტ სტამბა როა, იმის უკან პეტრე-პავლოვის ეკლესია იყო, ასე ქუიოდა მაშინ. რო დავდიოდი, იქ დავდიოდი. ახლა დღეს რო ქალაქკომია, ეს ჩუენი აღმასკომი, მაქანე იყო სასწაული საგალობელი ეკლესია ქართველების, საგალობელი. ხანდახან შევიდოდი უბრალოთ, მაქანე იყო იმიდან, სახაჭაპურე როა, დაწყებული თეთრ ხიდამდე საგულაო ცენტრი და შევიდოდი და ვისმენდით. რუსები იყო უმეტესობა მგალობლები, გესიამოვნებოდა. არ იყო ეროვნებაში, იგი რა ქუია, ჩხუბი და სიგლაზე. ყუელა თავისთვის, მხოლოთ ყუელაზე შეტათ ისა, ცნობილათ და განათლებულათ იყო ებრაელების ეკლესია ამ უბანში, რასაც ქუიოდა.

— რატო, მიშა ბიძია, მრავალრიცხოვნების გამო?

— მე მგონი მაგიზ გამო და მეორეთ, მეორეთ, მორწმუნეების გამო. ხალხი მუშ... ისა, მსახურობდენ, მუშაობდენ. მაგრამ იცოდა, რო ებრაელმა ერმა შეინახა ყუელაზე შეტათ თავისი სარწმუნოება. ქართველს ქონდა სარწმუნოება, მაგრამ ეშინოდა, რომ გეეგო...

— ხელისუფლებას?

— რო გეეგო ხელისუფლებას, თანამდებობიდან დაუქუეითე... კი არ მოხსნიდენ. რო ხარ ინჟინერი, თუ ხარ უმფროსი, დაგაყენებდენ ბრიგადირათ ან უფრო ნაკლებათ. თუ ხარ ექიმი, ექიმათ არ...

— თქუენ ასეთ რალაკას არ გიშეებოდენ?

— არა, ჩუენ არ გუიშუებოდენ.

¹ დაბრილი შრიფტით აღნიშნულია მომძიებულთა კითხვები

— თავისუფლათ მიდიოდით ეკლესიაში?

— კი, კი, მაგრამ მერე მოხდა ორმოცდაცამეტ წელში მოხდა ასეთი რამე, რო სტალინს, სტალინს, სტალინს დეემართა ავანტყოფობა. ავანტყოფობა იყო, მერე გევიგეთ ეგი. იყო ავანტყოფობა, მარა კი არ გამოაცხადეს, ავად არი სტალინი, მეტი არაფერი და გამოაცხადეს მერე, რო ერთი რუა-ათი კაცი დაიჭირეს ექიმები, ყუელა ებრაელები. ზოგი მამა-შუილი.

— ქუთაისში?

— არა, მოსკოვში, მოსკოვში. იმის, იმის, იმათი, რა ქუთია, იმიზ გამო ქუთაიშიდაც მოხდა სამი თუე, იმისი, რა ქუთია, მოხდა ისე, რო ქუთაიშში დაიჭირეს ყუელა ქუთიანი და განათლებული ხალხი.

— რადგან ისინი დაიჭირეს.

— რადგან ისინი. ვითომ ეგენიც მოღალატეაო. და ბევრი მოკუტა, ესე იგი, დახუტრეტეს, დაკე... დაკეტეს, სალოცავი იყო დაკეტილი. ორმო... ორმოცდაცამეტი თუ თოთხმეტი იყო, არ ვიცი და თექუსმეტჩი გეიხნა, ვიცი მე, მოწამე ვიყავი, შევედი და დავაბძანე ის, რაც იყო, ა, როგორც თქუენთან ჭუარია ან რალაც ასეთი... ხატია ან რალაცა ხო, ასე იყო ისა, სადაც იყო მისი ადგილი, იქიდან გამობძანებული და მაგიდებზე დალაგებული. ეს ისე გადაუხვით, დამტვერილი იყო ზოგიერთი და შევაბრძანეთ ისევე იქ, სადაც იყო... სადაც მისი ადგილი იყო, ა ეს იყო სამი თუე, კი. ამ სამ თუეში გუამწარებდა ქართუელები, ერთი გლაზა იყო, რო ზოგი იძახოდა, სპორტზალათ უნდა გავაკეთოთო, ზოგი იძახოდა რალაცა...

— ეს სინაგოგაო?

— დიახ, სამილოც... სამი... სამილოცოო, სამლოცუელო და რალაცა, ე მაშინ იყო გლაზა...

— აჰა, სამი ლოცვიდან მოდის სამლოცველო?

— ხო, სამი.

— ეს ქართველები გვამწარებდენო, ხელისუფლების ჩინოვნიკები იყვენ?

— მაგი არ ვიცი, მაგრამ დავალება ვისაც ქონდა, ის იყო. დავალება ვინც იყო, ის იყუენ. მაგრამ ამ დავალებაშიდაც კაი ხალხი იყო. ერთი ისა, ჩაკვეტაძე იყო უბატოსნესი კაცი, აგერ ის რო არის, ჯაფარიძე... მოხდა სტალინი სიკუტტილის შემდეგ ეირია და ისა, ვითომ მიზეზი იყო ებრაელები, რო სტალინი ცუდათ იყო. და სინამდუღილეში ახლა, კი, წამალი შუელის ადამიანს, მარა შეილება ვერ უშუელა იმნაირმა პროფესორმა. სტალინს, ისა, სტალინს, ესე იგი, თავისი ექიმები ყავდა. და ყოველი ძარღუის, ყოველი წერტილის ის იცოდენ, აგებულობა... და დეემთხუა ისე, რო მძიმეთ გახდა, ან წნევა დეემართა, ან რა ვიცი ახლა, ხოდა, მაშინ აქანეც მოხდა.

— მიზანმიმართული არაფერი ყოფილა.

— აქანეც მოხდა ისეთი, რო, აქანეც პატარა შე...

— სიონისტეფს ეძახდენ... [ლ.თ.]²

— რას ეძახდენო?

— სიონისტეფს.

— რას ქვია?

— მორწმუნეს, მორწმუნეს და მაშინ მორწმუნეები არ იყო განათლებაში, არ იყო ამათ იმაში ბევრი. ა ეს იყო, მეტი არაფერი. მერე მოკრტა იგი და მერე უფრო თავისუფლება მიეცათ. იქიდან მოდიან ყუელა ჭკვიანი ხალხი, კაცო, იქიდან მოდიან ყველა კარგი ხალხი. არეული იყო, მხოლოდ უმეტესობა ამ უბანში ცხოვრობდენ, უმეტესობა.

— ჩუენ ქართულეთთან ერთად ვცხოვროფთ, ამავე დროს კათოლიკეფს ეძახდენ. ფრანგეფს ჩუენ ვეძახდით, რატო - არ ვიცი, მარტო, ხო, კათოლიკეფი, ჩვენ ქუჩაზე უმრავლესობა, ებრაელები, ხო, კუთხე ქვიოდა კათოლიკეფის [ლ.თ.]

— სად იყო ეს საფიჩხიის სადგურისკენ?

— არა, არა, არა, არა! აი ამ ტერიტორიაზე, ვინც ჩუენ ვიციტ და შეილება... [ლ.თ.]

— მახარაძის ქუჩაზე?

— ხო, მერაბ კოსტავაა მაგი, ყოფილი... [ლ.თ.]

— მერაბ კოსტავას ქუჩა, ცხოვრობდენ უმეტესობა ებრაელები, ქართულელები... მერე კიდე, ასე განკუთნილი... განკუთნილი არა, კაცო.

— და ეს კათოლიკეფი რა გუარები იყუენ, თუ გახსოვთ?

— ჩარექოვი, მირაქოვი, ისა რა ქუჩია... ხარაზაშვილი, ხარაზოვი, ჩირი... თამარას რა ქუჩიოდა? ჩილინგაროვი, ჩილინგაროვი, რა ვიცი, ასეთი გუარია... ფილიპოვი... [ლ.თ.]

— ყუელა განათლებული ხალხი, ყუელა განათლებული ხალხი, ძალიან ჭკუიანი ხალხი ცხოვრობდენ, ზოდა, მე რო ვთქუი, ბერძნები, ხიდგაღმა ცხოვრობდენ.

— რომელ ხიდ გაღმა?

— ჯაჭუის ხიდ გაღმა, ხო, იმ, იმ კუთხეში.

— გორისკენ, გორისკენ აღბათ, გორის დასახლებისკენ?

— არა, კაცო, არა [ლ.თ.]

— გორის დასახლებაშიდაც ცხოვრობდენ, კი. სომხები უფრო ბაზრეფთან უფრო ახლოს ცხოვრობდენ, სად ახლა?

— ვაჭრობდენ.

— კი არ ვაჭრობდენ, ყუელა ის იყო, რა ქუჩია, უბრალო იგენი, ზოგი მეკაქვე, ზოგი მტუირთავი. უწინ იყო, იგი, მტუირთავი, ესე იგი, ზოგიერთი, რო გოუჭირდებოდა პიანინოს შეიკიდებდა. ახლა... ასე იყო, რა ვიცი. ყუელა ერი ცხოვრობდა, მხოლოდ ყუელა ტკბილათ ცხოვრობდა. არ იყო გარჩევა, შენ...

— განათლებული ყველა იყო, სომხის მეტი, ასე გამოდის, ნასწავლი.

— არა, სომხები ჭკუიანი იყო, მხოლოდ რაც მას... მაგალითათ, თფილიშში ახლა სომხები იყო იმისთანა, რო ეთამაშებოდენ ჰაერს და დედამიწას, ჭკუიანი

² საუბარში ერთვება რესპონდენტის მეუღლე - ლია აბრაამის ასული თოფჩიაშვილი

და ყუელაფერში, გამოცთილი ხელოსნები იყო, ეოუპ, არა ძირითადათ ხელოსნები. იმიტო რო არეული იყო... შუიდი წლიდან...

— *საიდანაც გახსოვს ქუთაისი?*

— ქუთაისი მახსოვს იმითი, რო ჩუენ, როგორც ებრაელები, გარეთ გამოსულას ვერიდებოდით და იმიტომ, რომ ჩუენ უფრო ისა, რიონის პირას ეცხოვრობდით, მდინარე რიონის პირას და რიონში ეიყავი სულ, გეფიცები ადამიანობას... ცხრა-ათი წლის ეიყავი, ქალი გამო... წამოიყუანა... თუნგები, უწინ თუნგები იცოდენ, როგორც კოკა, ისე და თუნგით რო მივიდა და ისა, დოუძღევიამ ამ სავსე თუნქს და გადაუარდა თურმე წყალში. ჩამევიდა აგერ და მოათრევს ამხელა ქალს და გადაეხტი უცფათ და... ბოვშობიდანაც ეიყავი და უყურეფ, კაცო, ქალს წიკავს, მარა რაღაცა მოაქ და ვერ მო... მოუტანია. გეფიცები... ხოდა, ი თუნგიც ამევიტანეთ. ისე გადმუაბრუნე ი წყალი და ეს ცოცხალი იყო, კაცო, იქვე იყო ის ოცი-ოზღაათი მეტრო, მხოლოთ იმაშობოდა... ჯაჭუი ზიდიდან ლეჩხუმისკენ ხარ ნამყოფი?

— *კი, კი, რავა არა...*

— ჭე რო ვიწროვდება, ასე, ასე როა და ასე რო მოდის წყალი, ეფ იმ ადგილას იყო და იმის აქეთ ეცხოვრობდით ჩუენ, სადგური როა ახლა ტყიბული და იმგენში რო დადის ავტობუზები, ე იმის პირდაპირ გადმო... ხოდა, ასე მის მერე იქვე სკოლა იყო, იქვე სკოლა იყო, ხოჯუნოვის სკოლა ქუიოდა, რა ეიცი...

— *რატო ქუიოდა ხოჯუნოვის სკოლა?*

— არ ეიცი.

— ალბათ, საერთოთ, კუთხეეფში იმაშობოდენ, რა ეიცი.

— ოდღამეოთხე საშუალო სკოლა ქუიოდა [ლ.თ.]

— ხო, ასე ქუიოდა, მერე ისა, ის იყო, რა ქუია, გართობის ადგილი იყო დაწყებული ახლა სახაჭაპურე და ის რო არი, ბანკები როა რაღაცა...

— *მოედანზე?*

— მოედანზე, ხო, თეატრის ზევით. დაწყებული აქიდან დამთაჭრებული თეთ ხიღამდე, ასე იყო სულ და შუა ადგილას, პირუელი სკოლა როა, ის... გიმნაზიაა ალბათ იგი წინ. იქიდან, იქანე იყო „კომუნა“, რომელიც ქკუიანმა კაცმა პირუელი კინო გადგილო, რა გუარი იყო?

— *ამაშუკელი.*

— ამაშუკელი რეზო, ხო, იმის სურათიცაა იქანე, თუ გაინტერესეფთ. ხო, ის, ეს იყო გასართობი ადგილი. მერე ბალში იყო, ბახში იყო რაცხა სასწაულების გამყეთებელი ბალი, შემოფარგლული იყო იმითი, რეშოტკით. და შიგნით რო შესულიყავი, უნდა... არ უნდა დეგესვარა, ქახალდი არ უნდა გადგეგდო, პაპიროზი... და იყო მუსიკები, მერე ჩართეს ბახში იმისი თეატრი...

— *საზაფხულო თეატრი [ლ.თ.]*

— საზაფხულო თეატრი იყო უღამაზესი, დღეს რო ყოფილიყო წარმოდგენა, უფრო მუსკომედია ჩამოდიოდა, რო ყოფილიყო, ერთი სამი დღით ადრე უნდა გეყიდა ბილეთი, იმდენი იყო. მერე ამ ბილეთზე ხალხი ვაჭრობდა, რო მიეცი ორი მანეთი კაი ადგილში, მოქცემდენ ვიღაცა სამი მანეთი. რო მოყაუდა

დანიშნული ან დაქორწილებული ან კულტურულათ ჩაცმული ახალგაზდა. მერე იყო გართობა კიდე, მერე გამევიდა ვითომ დათეშიძის გორა, ის საბაგირო რაა, დათეშიძის გორა. დათეშიძეები ცხოტრობდენ და ვითომ დათეშიძის გოგო გიტლერის ის იყო, რაღაცა, ცოლი თუ, ნუ, დანიშნული, მისი ჩამომავალი იყო გიტლერიო ვითომ, ხოდა, ის იყო, ქუთაის იმიტომ ინახავდა გიტლერი, ერთი ის ჩამოვარდა, რა ქეთია, ბომბი სამალიოტიდან და აქიდან რო წვევიდოდა სამალიოტი, სამტრედია დაცხებდა იმას, ზარბაზნეფს. გადვევიდოდა მერე სოხუმის მხარეზე და ჩვევიდოდა...

— და დათეშიძის ჩამომავალი იყო პიტლერიო?

— არა, პიტლერი კი არ იყო, გიტლერის ვიდაცა და მახსოვს დღევანდელ დღესავით, იმაში, ომი რო დეიწყო გიტლერმა, ქართუელი იყო ის, ელჩი და მაქანე ცხოტრობდაო მგონი...

— და იმიტო ინახავდა ქუთაისსო? რატო ახსენე ახლა, დათეშიძის გორამ შეითუისა მერე ბალისკიდის ადგილი?

— არა, კი არ შეითვისა, წულუკიძის ძეგლი იდგა. ის, ახლა ის როა, ბალის...

— საბაგირო რომ არი [ლ.თ.]

— საბაგირო როა, იმის უკან, იქანე იყო, ის რა ქეთია, გართობის ადგილი, კიდე და იქანე დავდიოდით და ასე...

— და მუსიკა იყოო ბაღშიო, რა მუსიკა იყო?

— ეაუ, მუსიკა იყო სასწაული, ახლა თუ ხართ ნაყურები, ის როა, ის, ტელევიზორში უჩუენეს ამასწინეებზე, არა, ის... როგორ გითხრა ახლა, ასე იყო გადმოხურული რგუალათ და სცენა იყო და თუ რამე იყო, ცეკუა-თამაშიც იყო...

— ესე იგი, ღია თეატრი იყო?

— ღია, ხო, საზაფხულო იყო.

— საზაფხულო თეატრი [ლ.თ.]

— ხო, მეტი რა იყო ახლა, გართობა „კომუნა“ იყო ყტელაზე უფრო.

— კინო?

— ეაუჰ! ის იყო, მერე იყო, ძირითადათ „დამკტრელი“ კიდე, რა ადგილას იცი? ამ კინოდან აქეთ რო გადმოდინხარ სკოლისკენ, იქანე, ე ი ადგილი იყო კაი დიდი შენობა და აქეთ იყო „დამკტრელი“ და აქეთ იყო „კომუნა“. მაგალითათ, რო ჩემვევიდოდა იგი, ლენტა, ერთი ლენტა და ხალხი რო ესეოდა, აქიდან აქანე ეს მუშაობდა ექტსის ნახევარზე, ეგი მუშაობდა ექტსზე და ე კინო აქაც იყო და აქაც იყო, მარა ხალხი მაინც არ ყოფნიდა, რა ვიცი, გართობა ასე იყო.

— ესე იგი, ძირითადად თავშეყრის ადგილი იყო ბალის კიდე?

— მაგი, მაგი იყო ძირითადათ. მერე იმან, რა ქეთია, ხრუშჩოტმა ბახს არ უნდა ქონდესო რეშოტკაო, მოხსნეს და თუ ხართ ნამყოფი, მეექტსე, ზეით აგერ გელათის ქუჩაზე სკოლა როა, მერვე თუ მეექტსე, მერვე სკოლაა? ე მაგის იმას აქ ის, ი რეშოტკა მაგის იმას აქ, გეფიცები ადამიანობას, კი, და დაუკვირდი ახლა, ასე ისა აქ...

- წყეტეიანი რალაცეები.
- ხო, და მაგას აქ ი რეშოტკა.
- მესამე-მეოთხეში ვიყავი, მაგი რო იყო შემორაგული და მაზსოვს და მერე სად წაიღეს ის რკინები... [ლ.თ.]
- თუ ნახავთ იქანე, და მერე კიდე ახლა ამ ცოტა ხნის იქით, ასე მითქვია, აღმასკომის გტერძე რო ის რალაცეები გააკეთეს, ე ფიგურები და ეგენი, ხო, მაქანეც ის იყო, რა ქტია, მოსახლეობაც იყო და ადრეთაც გითხარი, ეკლესია იყო, მგალობელი ეკლესია, მაქანეც კაი ის შემორაგვეს, შავი რკინებით იგი, ლამაზი იყო, ი ლენინის იმას ქონდა...
- ახლა დახლოებით რომელი პერიოდის ამბავს ყვებით თქვენ?
- მე ახლა ვყუები ორმოცი, ორმოზდაათის მერე...
- ორმოცი, ორმოცი [ლ.თ.]
- ორმოცი? არა ხრუშჩოვის, ი რეშოტკები ხრუშჩოვის დროს.
- მეოცე საუკუნის ორმოციანი წლები.
- კი, მეოცე...
- ახლა ამ დროს რომელი უბნები იყო ქუთაისში დასახლებული, მიშა ბატონო? გორა არსებობდა?
- კი, კი, კი. ერთი მახსოვს, სამი ხეა დარგული და იმის სახელი ქტია...
- ცაცხტები!
- ცაცხტები, იცი. ხო, ცაცხტები იყო, ის იყო, რა ქტია, ის, რა ქვია, ტაძარი როა, ბაგრატი. ველარ ვიგონებ, ბაგრატის ტაძარი... მა ტაძარი ისე მახსოვს, რაფერ... ყარაული ყავდა და იგი, რა ქტია, რო ევიდოდით, ქტეფს თითონ ეწერა ყუელაფერი. კი, გეფიცები, ბაგრატის ტაძარზე და ყავდა, მოუარა მაგას იმან, რა ქტია, ჭაბუკიანმა, პეტრე ჭაბუკიანმა, უპწყინვალესი კაცი, ხნიერი. იგი ასე მეტყოდა: — მიხეილო, ყუელაზე ცოდვას დღეს ებრაელი ერიო. — რატო-თქვა, პეტრე ბიძია-თქვა? და ჩემზე ხნიერი კაცი იყო, მე ახალგაზდა ვიყავი, — რატო-თქვა? და: — რატო-და, შტილო, ისაო, თქტენი ერი უნდებოო ლოცტა, ლოცტასო. ესე იგი...
- რწმენას?
- რწმენასო, ჩტენ ყუელა თტეში რალაცა რწმენა გტაქ, ან გამარჯტების, ან დამარცხების, ან განადგურების, ან ახალი ხილის შემოსტლის, ან, როგორ გითხრა ახლა, ახალი წლის, ყუელაფერი ის გტაქ ჩტენ. და ეგიო, ეგიო დროს გართმევსო; რო ბევრი გამოგივიდესო სამუშაოთ, არ გამოგივაო. — რატო-თქტა? და: — იმიტო რო შენ თუ არ შეხტედი შენ ლოცტაშიო, ლოცტას უძახოდით, სალოცავში თუ არ შეხტედიო, ისე ვერ წამოხტალო და ეგი ხო... ძალიან პატიოსანი კაცი იყო, ძალიან პატიოსანი, იმას გული წყდებო, რო ებრაელები ასე ინახავენ თავის რწმენას და ქართველები, პირიქით, ანგრევენ... ახლა ახალგაზდულათ ახლა ზოგი ფებს გაკრავდენ, ზოგი ქტას გატეხავდენ და ინახავდენ იმას, რა ქტია, ბაგრატის ტაძარს. იგიც მახსოვს მე, სათაფლიაზე არის ერთი გამოქტაბული, იმასაც ინახავდა. ტურისტები იმის გულიზა მოდიოდა სასწაული ნა... სანახავათ, დინოზაურის ნაკტალევი, ასე...

- *ესე იგი, გორა იყო დასახლებული უბანი?*
- *ძალიან, ძალიან.*
- *კიდევ?*
- *გორაზე სახლი რო ეგეშენებია, პეტრე ბიძიას უნდა მეეცა იგი, ცნობა, ნუ, გეგმა, რაღაცა.*
- *ქაბუკიანს?*
- *ღიახ, იმიტომ ეს იყო ისტორიული ადგილი, ეს ყუელაფერი ყოფილა ტყე, მე არ ვიცი მაგი, ტყე აღრე და ამ ტყეში ხანდახან ბალი როა, იქანეო ჩამოდოდენო, შტელზე ნადირობდენო. არ ვიცი, მე არა ვარ მომსწრე და მე ნათქვამს გეუბნები.*
- *გასაგებია.*
- *ხოდა, ის იყო ისტორიული ადგილი ზეით და იქანე აღამიანი რო აკეთებდა რამეს, უნდა, პეტრეზა უნდა ეთქვა. რო, პეტრე ბიძიას, ეს მინდა ავაშენო, ანდა ბინა მინდა მიუმატო, ... იშვიათი დასახლება იყო და რატო ახლა? თურმე იქანე რო, რო თხრიდენ ამ ადგილფეს, მაგალითათ, სახს ა რო მიუმატო რაღაცა, ნუ, იქანა წყლის კანაოები ყოფილა მიწაში, ღიახ, როგორც კრამიტი ყოფილა, ასეთი კანაოები, თურმე ყოფილა რაღაცა ძველი ადგილები, თურმე ყოფილა რაღაცა და ამას ეგი უფთხილდებოდა. ზოგიერთი ღწინოს დაალევიებდა, რო მიეცა მიმატება ამ სახლიზა, რო იქანე იცოდა იმან, რაღაცა გადის... და ბევრი იტყოდა, რო, მაგის დედა, ბალავერი ამევიდეო, ასე, ასე, ასე ის, კანაო და რაღაცა ვნახეო. გაგონილი მაქ. იქანე რო ვმუშაობდი...*
- *სადაც მუშაობდი, ალბათ იქ გაიგონებდი.*
- *ხო, ხო, იქანე ვმუშაობდი მე, ჯაჭუი ხითთან.*
- *კიდევ სხვა რომელი უბნები იყო დასახლებული?*
- *სხტა ისა, ზასტავა ქუიოდა, უნივერსამი როა, იმის აქეთ, იქიდან იყოფოდა ასე გზა...*
- *ზედა ზასტავას ამბობ ალბათ?*
- *ხო, აქეთ.*
- *უნივერსამთან სა იყო დასახლება?*
- *უნივერსამთან კი არა, უნივერსამალი [ლ.თ.]*
- *ჟა... ნინოშვილის უნივერსამალი?*
- *არა, კაცო, არა, მეიცა, ის როა, რა ქუია, კინო „გამარჯვება“ როა...*
- *ხო, სტალინის ძეგლი რო დგას...*
- *აღარ მახსოვს, არ ვიცი ახლა.*
- *ხო, კინო „გამარჯვებასთან“.*
- *არ ვიცი, კინო „გამარჯვებასთან“, აქეთ კილო გძელი სახლია, იგი მთაწრობის სახს უძახოდით. ამის იქით იყო სამი გზა: ერთი მიდიოდა ხონში, მეორე მიდიოდა ახალ ქუთაიში და იქით სამტრედიისკენ, მესამე მიდიოდა კომ... და იგი, ავტოზაოდისკენ მერე გაუშტენ, რა ვიცი, ხოდა, ეს იყო...*
- *ხონში წყალტუბოთი მიდიოდა თუ ავტოქარხნით გზა?*

— ავტოქარხნით მიდიოდა მგონი, არ ვიცი, აქანე უნდა დამჯდარიყავი, თუ მოუსწრებდი ან კაჭკას ან ავტობუსს... აქიდან იყო უფრო გა... გამჭლელ-გამომჭლელი...

— აჰა, სადგურის ფუნქციასავით იყო ხო, გზაგამყოფი?

— ხო, შენ რო მითხარი ახლა, იგიო, სიდან იციო? და ამის იქით სოფლებივით იყო..

— იქით რას ქვია, მიშა ბატონო? ახალი, ჭავჭავაძეს რო ეძახიან დღეს, ის სოფლებივით იყო?

— სოფლებივით იყო ი, კაცო. ახლა გააკეთეს მაგი, თუარა იქიდან ორ სახს ვერ დეინახავდი. მერე წყალი რო გამევიყუანეთ იმისი, რა ქტია, მაქიდან წყალი გამევიყუანეთ, რა ქტია იმას?

— ფარცხანაყანები.

— ფარცხანაყანების წყალი, იმაში, ლეჩხუმში ნახერხი ჩაყარეს და მაქანე ამევიდა, სადაცა მაქანე და ე წყალი აღგენ და ქები იყო უწინ, ახლა გამახსენდა კიდე, ქები სულ ასე რო დაყობოდი, ეს ახალ ქუთაიშში წამვლელი რო დაყობოდი ასე, ერთი ხუთი ჭა იყო, მერე პატარა ის იყო, შაეროდრომი, არ ვიცი, რა ქტიაოდა? მგონი ავტოზაოთხი იყო, ახლაც არი მგონი.

— სამხედრო აეროდრომი იყო იქ.

— ხო, ხოდა, იგი...

— ბავშვთა სავანტყოფო როა, იმის უკან.

— ალბათ ხო, მე აღარ დავდივარ და აღარ... უწინ იყო... და რო წევიდოდი, ჭა იყო იმისთანა ქები, რომ დაისა... ხანდახან, პრაზნიკები რო იცოდა კომუნისტებმა, სამალიოტებიდან იმას, პარაშუტეტს იმაშობოდენ, მერე ქახალდღეს გადმოყრიდენ, იგი და გართობა იყო იქანე სასწაული. მხოლოთ იშუათათ ეგი, ამას რაც გიყობი, იმიტომ შორი იყო, არ დავკარგულიყავი, მეშინოდა. და ამ ჭას მივყობოდი, გზა-გზა ვსტამდით წყალს. ახლა იქანე აშენებდენ, არ ვიცი, სამოციანი წლები იყო, აღარ მახსოვს, წლები აღარ მახსოვს, და ყუელა უბანს ქონდა აღებული ზომები. ამ უბანს, უბნის უფროსს ქონდა გეგმა, რო ეს უნდა დეესრულებია, ამოთხრა მიწის და მიწა იყო რაფერი, თუ იცი? ერთი მუჭა მიწა რო ყოფილიყო, ერთი ლაფატკა ქტები იყო, ასე ქტები და ამითი არწმუნებდენ ბოვშეფს უწინ, მახსოვს, იგიო, რა ქტია, ეს აღგილი კასპიის ზღუტიდან შავ ზღუამდეო ნაზღუაური ვართ საქართუელოო, გეფიცები, ხოდა, ამას რო ვყრიდით, უკვე ჩაყრილი იყო. იმიტო რო, არ ვიცი, ხოდა, რო ვაკეთებდით, უბნები იხთიდა ფულს. და რო არ ქვქონდა ერთხელ შეძლება ამისი და ილია ბატონო-თქტა, ერთი ილია იყო, აღარ მახსოვს, კატავაძე, აღარ მახსოვს და მე წამოვალ-თქტა ერთ კაცათ. გევიხედე ერთი კი არა, ერთი ხუთჯერ წევიდოდი, რო ეთქტა... იყიდა: რედისკა, ბური, ყუელი, კიდე რა იყო? მწუანილი იყო, აღარ მახსოვს, რაღაცეები და მივფოცხეთ, მოვფოცხეთ, იქით-აქეთ და ქე გავხსენით ე ბურ-მარილი. დავჯექი და ქე ვჭამე მეც გემრიელათ. მე უთხარი, კიდე წამოქყუები მეორეთ, რო მომცეს-თქტა.

— რა ასაკი ქქონდა მაშინ, რა ასაკი? [ლ.თ.]

— მქონდა ასე თუთხმე... ისა, ალბათ ხელობა დამთავრებული მქონდა, ხშირათ არ ვმუშაობდი, ესე იგი, მამცირებდენ რაღაცა, ხან ისე, ხან ასე...

— ცეხეფს კეტავდენ [ლ.თ.]

— ცეხეფს კეტავდენ. ხან იგენი უშლიდენ ხან ამგენს, ზოგი პატარა კაცი არ მოწონდა, იყო, ხოდა, იგი, ფარცხანაყანევის წყალი ამევიდა იქანე და ამის მიღები ხალხმა ჩაყარა. შეუერთდა აგერ თეთრ ხითთან და ახლა რო ვსტამთ, ჭია კაი წყალი ი წყალი? ლეჩხუმიდანაა ი წყალი, რომელი სოფლიდან, ვერ გეტყუით. ვინც იცის ლეჩხუმი, ის გეტყუის, თუ გაინტერესეფს ეგი. ერთმა კაცმა მითხრა, მე არ ვიცი. მეტი ახლა...

— კაი, გორა, ზასტაეა, კიდე რომელი უბანი იყო დასახლებული?

— საფიხნია, კი, კიდე...

— ბალახვანი? ან რას ეძახდენ იქაურობას?

— აქეთ ის საშრომი ადგილი იყო ეს.

— რას ჭვია საშრომი ადგილი?

— რა-და მაქიდან გადიოდა გზა რიონამდე, სადგურის რიონამდე, მაქიდან გადიოდა გზა იმამდე, რა ქუთია, ლიტაფონამდე. აქეთ აბრეშუმკომბინატი, აქეთ...

— მერე საშრომი რა შუაშია?

— რა შუაშია-და, უფრო დატვირთულია ე გზა და უფრო მშრომელი ხალხი დადიოდა, გასართობი არ იყო მაგი.

— აჰა! ესე იგი...

— მერე გაჩთა იმაში, ა ი... იმას, სადგურ ქუთაისს გაუჩთა კლუბი. იქანე რო ამოდის ასე იმ აღმართზე იმიდან, ბალახუნანიდან, რო ამოდის...

— რკინიგზელების კლუბი რო ჭვია?

— ხო, ახლა და ერთხელ ვიყავი, ბოლში ვიყავი და იქიდან მახსოვს, ე იქანეც დადიოდენ გასართობათ, იყო, კაი კინოები გადიოდა. ეგი რო არ აკმაყოფილებდა ხალხის იმას, რა ქუთია, ყურებას, იქანეც გადადიოდა.

— გასართობი იგი იყო, მარა ის დავაფიქსიროთ, ერთი, საშრომი, ესე იგი, დღევანდელი ბალახუნის ცენტრიდან მიდიოდა ლიტაფონში და სხვა ქარხნეფში ხალხი ძირითადათ იქიდან, იქიდან, ხო? და იმიტო ჭვიოდა საშრომი ადგილი?

— კახიანაური ჩუენ... ჩუენთანაც ამბობდენ იმაზე, ტელმანის ქუჩაზე, იმიტომ კახიანის ქუჩა იყო. ე კახიანი მგონი, არ ვიცი.

— ხო, ხო, რა იყო?

— არ ვიცი რა, მგონი, რო ტელმანი რო დეერქუა, ე კახიანი მგონი, რაღაც ა როგორც, იგი რა ქუთია, დიდი ხალხი რო დეიჭირეს, მგონი დეიჭირეს ი კახიანაური ვილაცა... ვერ გეტყუი, იმიტომ მე ამ უბანში ვიყავი და გასართობათ ბახში, მეტი არაფელი.

— გასაგებია, კაი, აი, სავაქრო დაწესებულებები რა იყო თქვენი ბავშვობის და ახალგაზრდობის ქუთაისში, მიშა ბატონო? ბაზარი თუ იყო, სად იყო, როგორი იყო? ამდენი მაღაზიები და ის, სუპერმაკეტები და რაღაცეები, რა იყო?

— მშენებლობები იყო, ბიჭო. და იგი, ყუელას, ყუელას მოყავდა თავისი რაღაცა. ახლა ის რო ქუთია, რა ქუთია, ნიკეა, იგი უწინ იყო მწუხანილის ქუეყანა, არა, მეორე როგორც მესხეთი, როგორც იგი და მწუხანილი იქიდან მოქვექონდა. აქიდან ბოლოკი მოქვექონდა, აქიდან ყურძენი ბაღდათიდან, იმიდან, რა ქუთია,

ვანიდან, ა ეს იყო. არა, ის, განათლება ამ იმაში იყო, გარეუბნეფში და ისა, საგულაო და გასართობი აქანე იყო მარტო, მეტი არა.

— აჰა, სავაჭრო რომელი იყო, ბაზარი თუ იყო... რომელი იყო მაღაზიები, ბაზარი, როგორი იყო ბაზარი ძუელათ თქვენს მეხსიერებაში?

— ცენტრი იყო ეს, მწუანე, მწუანე ბაზარი, ასე ქუიოდა, მწუანე ბაზარი.

— ახლა სადაც არი ამ წუთიჩი?

— ახლა სადაც არი, კრუგომ იყო პატარა მაღაზიები, ზოგი ჩულქს ყიდდა, ზოგი ბულავკას, ზოგი იმას, ზოგი ამას, რადაც წუთრილმანეფს.

— მაგიდა ედგათ წინ ასე, და დაწყობილი ქონდათ რადაცა და ასე წუთრილმანი და ფარდულეფს ეძახოდნენ... [ლ.თ.]

— ხანდახან ისა, საყურებლათ ახლა ის რო არი, სახაჭაპურე, არა, ახლა სახაჭაპურე კი აღარაა, ის არი, რა ქუია, არა, ის, იმაში, რა ქუია, ამ თბილი... თბილისის...

— თიბისი ბანკი.

— იმის ქუეშე სახაჭაპურე ხოა, იმ ადგილას იყო კაპტორნი, ესე იგი, პაპიროზის იგი და სპეციალნათ შევიდოდით, ის ჩიბუხები იყო, პაპიროზები იყო რადაცა. მერე იგი, ამხელა იგი იყო, ამერიკა რო ეწევა, ი პაპიროზი და საყურებლათ შევიდოდით ისე, და ძირითადი პაპიროზები იყო „სავეცკაია გრუზია“ და „ყაზბეგი“. „ყაზბეგი“ იყო განათლებულათ თელ საქართუელოში, „ყაზბეგი“ ხოა და იმის სახელი ქუიოდა და ეს იყო, მეტი არაფერი.

— შეშის ბაზარი იყო, შეშის... ისა, რას უძახოდნენ? შეკრული, გრძელ-გრძელი ჯოხი... ხოდა, იქ იყო აგერ ქუევეით რო ჩავალთ ტელმანზე... [ლ.თ.]

— ქუჩაზე ის რო არი, რა ქუია, საფიჩხიაზე რო მიდის ავტობუხები, ანდა ტყიბულში რო მოდის, ანდა ის... მაქანე იყო ბაზარი. ასე რო დგას განზე, ასე იყო სამკუთხედათ ბაზარი და ეს სა... სახლი, ესე იგი, ოთხსართულიანი იგი რო არი, კბილის ექიმიცაა იქანე იმაში და... ეგი ადგილი იყო ცარიელი და იგი გააუქმეს, ის სკოლა რო იყო, ხოჯუნოვის სკოლა რო გითხარი, მაქანე იყო შეშის ბაზარი. ხანდახან ახლაც რო ჩამოაქთ თქუენი მხრიდან შეშა, მაქანე ჩერდება ი, სისხლის გადასხმის სადგური როა.

— მაშინ ქუირთი იყო [ლ.თ.]

— ხარით და იმით მოქონდა, ზოქს ზურგით.

— ესე იგი, ერთი ზურგი იყო ერთი ქუირთი? თუ ერთი ხარი რასაც წამოიღებდა? თუ რა, ქუირთი რას ქუიოდა?

— ქუირთი რას ქუიოდა-და, წკნელები რო აგილია ვენახის შესაყუდებლათ, ესე გრძელი წკნელები. შეკრავდენ ასე და რასაც მოერეოდა თუითონ [ლ.თ.]

— ა, რასაც მოერეოდა თუითონ, ესე იგი...

— ყიდდენ და მაქანე იყიდებოდა შეშა. მერე მაქ ისა, ახლა იგი, დავით აღმაშენებლის ძეგლი რო იყო, მაქანე, ბალის კიდებზე, დაწყებული აქეთ ცალი... ცარიელი ადგილი იყო და ეგი მე მუზეუმში ვნახე, ჩემამდი, ესე იგი, ჩემ ბატუმობამდი მაქანე ყოფილა ყურძნის გასაყიდი. ესე იგი, რო მოქონდა ვანიდან, ბაღდათიდან და ასე-ისე, ყურძნეფს ყიდდენ თურმე ასე, ძარი, ძარი ხო იცი? თითონ ურემზე დევს ასე, რა ქუია და იყიდებოდა ფუთობით. ფუთობია იყო

მაშინ, თექსტმეტი კილო შედიოდა ფუთი, ყურძენს. მხოლოდ ეგი არ ვიცი. და რო დეინგრა ის ეკლესია, სობორო და მის მერე რო აშენდა ლენინის ძეგლი, ეგი კი მახსოვს მე.

— სობორო სად იდგა მანამდე, მიშა ბიძია?

— არ ვიცი!

— და ლენინის ძეგლი სად აშენდა აბა?

— ლენინის ძეგლი მაქანე აშენდა. მხოლოდ როგორ იცი?

— ბატარა ბალი იყო და ძეგლი იყო იქ? [ლ.თ.]

— თფილისის ქუჩადან რო აღის გზა, იმის იქით იყო კიდე ადგილი, ახლა რო ისაა, თფილისი... ბანკი როა თფილისი, ამ გზის და ამ იმისი, რა ქტია, თი-ბი-სის სახლამდე იყო ადგილი და აქანე ასე კი არ მოდიოდა იგი, ასე მოდიოდა იგენი, რამე, ტრასპორტი, ურემი იყო, მანქანა იყო თუ... და ამ ადგილას იყო ლენინის ძეგლი, მარა ეკლესია რაფერ იდგა, არ ვიცი, არ ვიცი, ისე ამბობდენ და მერე მაინტერესებდა და მაგი იყო, ახლა მუზეუმი როა მაქანე, მაგი იყო ინსტიტუტი მუზეუმი, სინამდღეში ინსტიტუტი იყო.

— გლეხთა სახს უძახოდენ [ლ.თ.]

— ამას? ახლა რო მუზეუმი? რატო ქტოდა გლეხთა სახლი?

— რატო-და, რო მოდიოდა სოფლელები და წვებოდენ მაქანე.

— ა, სასტუმროსავით იყო?

— სასტუმროსავით.

— ოფიციალურათ სასტუმროსავით იყო?

— კი, კი, კი. გლეხებისთინ, მხოლოდ გლეხებისთინ და კულტურული ხალხი იქანე იყო...

— იქანე სად?

— ტელმანზე იყო [ლ.თ.]

— და მაში ინსტიტუტში იყო მაგ მუზეუმი და მერე შეიმუშავეს, იქეთ-აქეთ ხან ტრიბუნას რო აკეთებდენ, ხან იმას, ხან ამას, ისევე ამ გლეხთა სახლის ადგილას გააკეთეს მუზეუმი. კი, ე მუზეუმი. მე მაინტერესებდა და შევედი და ვნახე. ძველი დროშები იყო, რაღაცა ძველი იგენი, იგენი და ისიც ვნახე, რო ამ ადგილას იყო ეკლესია და ეკლესიის მერე ლენინის ძეგლი, ლენინის ძეგლი ვნახე, სობორო ქტოდა.

— ლენინის ძეგლი დაანგრიეს და მერე სადგურზე გაიტანეს, მანდ მერე სტალინის ძეგლი იყო, შემდეგ რამდენჯერ და... პირველი საშუალო სკოლა იყო ქალთა, პირტელი ქალთა პირტელი სკოლა იყო ეხლა რო ის არის... [ლ.თ.]

— მერია?

— მერია, იმის უკან, ეხლაც სკოლაა იქ. ვაჟთა პირტელი სკოლა იყო, ეხლა რო მესამე სკოლაა ის და იყო პირტელი სკოლა ის ვაჟთა პირტელს რო უძახიან. კიდევე აქ იყო ხოჯუნოვის სკოლას ეძახდნენ... არა, ტელმანის ქუჩა, ტელმანის ქუჩაზე, ხო, იყო ჩუეულებრიტათ. კანის სკოლა იყო უწინ კიდე, ოდამესამე საშუალო სკოლა [ლ.თ.]

— რატო ქტოდა?

- არ ვიცი, მეც არ ვიცი [ლ.თ.]
- შერქმეული სახელები იყო ალბათ, მეტი არაფერი.
- ეს ხოჯუნოვი რატო ქუთიოდა, არ ვიცი. ესე იგი, ამათთან რომ შეხუდილოდი, პირუელი სკოლა იყო და მერე ამათი ბინა იყო, ხოდა, ის შემდეგ ოცდამეოთხე საშუალო სკოლათ გადაკეთდა. სკოლები ბეტური იყო [ლ.თ.]
- ბევრი იყო სკოლები?
- ჩუენ პირადათ პირუელი ქალთა სკოლა, დახუნდარიძე თუ გაგიგიათ?
- თამარ დახუნდარიძე?
- თამარ დახუნდარიძე, ის სკოლა დაუამთაურეთ, ომმა მოგუიწია და გოსპიტალს გადასცეს და მე პირადათ თერთმეტი კლასი ყაყუჩოვის სასწავლებელი იყო, სად იცი? ფოსტის უკან ჩასახუევში [ლ.თ.]
- ხო, რამდენი რაღაცეები ყოფილა.
- ვაიმე, აბა [ლ.თ.]
- რა სასწავლებელი იყო ეგი?
- საშუალო სკოლა და რომ დავამთაურე, თერთმეტი კლასი იქ დავამთავრე. შემდეგ ომიანობის პერიოთი კიდევ ჩუენი სკოლა ძალიან დიდი იყო, თამარა ისა, თამარა დახუნდარიძის და ზოგი სხუაგან გადაისროლეს. ომიანობის პერიოთი მოგუიწია სწავლა, გოგოები და ბიჭები გაგუყუეს... [ლ.თ.]
- რატო გაგუყუეს?
- იყო ასე წესი, რო გაიყოს ქალები და ვაეებიო, ქალთა სკოლა იყო და ჩუენსას ერქუა ქალთა პირუელი საშუალო სკოლა დახუნდარიძის. თამარა დახუნდარიძის... მერე შეაერთეს ისევ და რა ვიცი, რა ვიცი, რამდენი გზა გუაქ გატლილი, ალაჰმა უწყის, ეჰ! [ლ.თ.]

ტრანსპორტი ძველად

- ტრანსპორტის სახეობა ძირითადად ძველი ქუთაისის.
- იყო ისა, ფაიტუნები და აქა-იქა იყო ავტობუზი, მარა პატარა, როგორ გითხრა, ახლაცაა ზოგიერთი ისეთი ავტობუზი, პატარა, მარა უფრო მეტათ ფაიტუნები იყო. ფაიტუნები იყო მაინც სახალისოთ და იმათ. უწინ, მე მგონი, ბევრი ამ ტრანსპორტით არ სარგებლობდა, ფეხით ანდა ურმით, მე მგონი, არ ვიცი. მე არ მიხდებოდა ახლა სავაქროში, მე არ მიხდებოდა სოფელში... მაგი უნდა კითხო, ვინც სოფლე... სოფელ გამოტლილია...
- ე ფაიტონი რანაირი იყო? რას ქუთია ფაიტონი?
- ეხლა ხანდახან ხო გამოდის ი, ე ყურძნობა რო იყო ახლა ოქტომბერში, იმაში თფილიში, ფაიტონი იყო ჩუეულებრივი. ანდა იმას... ცხენები იყო და ცხენებზე იყო გამობმული... „ქეთო და კოტეზე“ როა, ანდა კიდევ „რაც გინახავს, ვეღარ ნახავ“, იქანე ფაიტონით რო მიდიან, მოდიან. მაგაში სუსტათ ვარ, ესე იგი, ტრანსპორტი მე არ მი... არ მისარგებლებია ჩემი სამუშაოთ და ჩემი ცხოტრების მანძილზე...
- გასაგებია!

ფეხსაცმლის კერვა

— ტუფლის შეკერვა ასე: ტუფლის შეკერა... აიღეფ გამზადებულ ზაგადოტკას, მე ვარ საბოჟნიკი. გამზადებულ საბოჟნი... ისა... ზაგადოტკას ამზადეფს, ზედაპირს ამზადეფს ზაკროჩიკი. მოაქ გამზადებული და ჩუენ უკერაფთ ვინმეს ქალის ტუფლს. ქალის ტუფს ჭირდება: სტელკა, ქუსლი, პადოში, ზადნიკი და ბომი...

— რა არი ეს სტელკა?

— ზედაპირი [ლ.თ.]

— სტელკა შიგნით როა.

— ჩასაფენი?

— არა, ჩასაფენს ჭუეით, ჩასაფენი ტყავია ისევე, იგივე პადოშის ნაჭერი იყო მაშინ და ახლა...

— პადოში ძირია თუ რა არი?

— პადოში ძირია, ხო და ამას უნდოდა წებო, წებო.

— მოიცა ბომიო თუ რა თქვი?

— ბომიც იყო და ზადნიკი.

— რაა ე ბომი?

— ბომი ჭუია ცხუირზე და ზადნიკი ჭუია ქუსლზე. ბომი ჭირდება აქანე როა რალაცა, დაუჭირე ხელი.

— წინ ცხვირში, გასაგებია, სიმაგრე...

— დიახ! აქანე ამას ზადნიკი ჭუია, ამას ჩასაფენი.

— ზადნიკი ჭუია უკანა ადგილს.

— დიახ! და ამას ჩასაფენი ჭუია, სტელკას ზევეთაა ეგი...

— აჰა, ჩასაფენი.

— დიახ, ამას ჭუია სტელკა, შიგნით რალაცა.

— აჰა, გასაგებია!

— ამას ჭუია ძირი, ამას ქუსლი, ეგი ზაგატოვკა.

— ზაგატოვკა არი მთლიანათ ფეხსაცმელი?

— არა, მარტო ტყავი...

— მარტო ტყავი?

— დიახ. ამითი კეთდება ისა. ასევე კეთდება ქალის ტუფლი. მხოლოთ ქალის ტუფლს ამას რო დავალბოფ, ქალის ტუფლს, ზოგიერთი მაღალი ქუსლია, ზოგიერთი დაბალი, ქუსლი აქ და ყუელაფერი ისა აქ, რაც ამას, მხოლოთ ეგი ყუელაფერი ტყავით, ტყავით არის და ახლა კეთდება კლარინო ჭუია, რომელიც არის გამზადებული ეს კლარინო ქარხნეფში სუნკებისთჟის, ქალის სუნკებისთჟის. სუნკები როა, ამაზედაც იყენებენ, მარა არ ვარგა. არაა სწორი, სირისტიანია ფეხსაცმლისთჟის.

— ესე იგი, ტყაუი არაა, ამის თქმა გინდა?

— არაა ტყავი, ხო, არც იგი არაა და არც ტყავი. ერთი ვიყიდე და შემემეხსნა... რუსეთიდან ყუელაფერი, შუილო, რუსეთიდან მოდიოდა. ხანდახან მასალა მევილოდა იმისა იმდენი, რო საწყობეფში რო არ ჩერდებოდა,

ეხტეწებოდა: ბიჭო, ნუღარ დააბრუნეფ რუსეთიო, დეიტოვე, ხელი მომიწერე, რო ჩაგაბარეო. იმ დღეში ვარდებოდა ხალხი. ყელამდი იყო ყუელაფერი. ტყავიც ბევრი იყო, ძირიც ბევრი იყო, ხარისხი... მერე თავისი ლუსმანი, ესე იგი, თავისი შრეში ქტიოდა უწინ, ეს დამავიწყტა...

— რა ქტიოდა?

— შრეში. ასეთი, იყო გჳიმრის ძირი რაღაცა. ეს მოდიოდა ჩეჩნეთიდან, საღაცა იქიდან. ახლა ის როა, რა ქტია, გარეუბანი, ყაზბექს იქით, საზღუარი, რა ქტიოდა?

— ლარსი, საზღუარი საღაცაა.

— ხო, იქიდან მოქონდა ხალხს ერთხანს. მერე ეს მოდიოდა იმითი, ზურგით. უწინ იყო იგენი, იქით-აქეთ ქონდათ ის, რა ქტიოდა, დამავიწყდა...

— ხვირჯინი...

— ხვირჯინით, ხოდა, შემეიტანდა, ვყიდულობდით.

— მოიცა, ეს შრეში იყო ფეხსაცმლის ძირი?

— არა!

— აბა?

— ეს შრეში იყო ფეხსაცმლის დასაწები. ჯერ ვწებავდით და მერე ვკერავდით.

— როგორც პურის ფქული, ისე [ლ.თ.]

— მცენარეული რაღაცა?

— მცენარეული. ხო, გჳიმრის ძირიო, რო ვეკითხებოდი ხანდახან, ხო.

— ესეც სახელმწიფოდან თუ ეს კუსტარულათ დამზადებული?

— კუსტარულათ დამზადებული, კაცო, წისქული ფქუაჳდა იმას რაღაცას და როგორც ფქული, ისე იყო და ვზილაჳდით და...

— რაში ზელდით?

— წყალში, თფილ წყალში, ძალიან ცხელი არა, თფილი რა, ოღნავ, ხელი რო...

— ისე ის წებო ჯობდა?

— ი წებო არ გამტყუნებდა და ეგი ხანდახან ისე, ისე ხდება, შემეიშლება ხელათ ეს წებო. ისე მაგარი წებოა ახლა მოგონილია, წებოები სასწაული კარგია, მაგრამ ხმარებაც უნდა.

— წებო რა დროს უნდა ფეხსაცმელს, რა პროცესში?

— დაწყებიდან დამთავრებამდი.

— სად, რა ადგილზე. დაუშუათ?

— რა ადგილას-და. აჳ, ამას და ამას შუა რაღაცაა დაფენილი, ხო, ან პადოში ან რაღაცა...

— ჰო, ზადნიკსა და ქუსლს შუა.

— დიახ. ეგი უნდა იყოს წებოთი გამზადებული, მერე ზაკროჩიკი რო წებ... ისა, რო კეცავს ამას...

— ე ზაკროჩიკი ვინაა, რას აკეთეფს?

— ზელაპირს [ლ.თ.]

— ამ ზედაპირს, რო კეცავს, ამასაც უსოფს და რო სტროჩქა არ დეეშალოს, ასე. აქანე, ა, ესეც წებო უნდა, ამასაც წებო უნდა, ახლა ეგი უბრალოთ რო იყოს ჩადებული, ხო ამოვარდება ისეც ეს? ა ესაა წებო.

— რამდენი ხანი უნდა?

— ა... დაჰ... ისა, რომ წაუსობ, ერთი სამი-ხუთი წუთისთჳის პატარას შეათფოფ და... ეგი ახლა, ვინც მუშაოფს დღეს, იმას...

— შემოკერვა უნდა ყველა ფეხსაცმელს?

— აბა, რა! [ლ.თ.]

— დღეს აღარ უნდა, იმისანა წებოებია. წებო დღეს უკეთესია და მაშინ არ იყო მოდაში ის, წებოთი გაჩერება.

— რითი კერაედენ?

— მაკის ძაფი ქუიოდა.

— მაკის?

— მაკის ძაფი, დიახ, ქუიოდა. ნუ, როგორც იგი, ისე იყო, მაგარი იყო. ახლაცაა იმაში, ნიკეაზე, იმაზე, ბაზრობაზე იყიდება შე... და ზოგიერთი ამათი, ქალის ტუფლებია ისეთი, რო კანტი აქ ზეიდან ძირს კანტი ასე ზეიდან და ამასა და ამას და ამას იმაზე კერავენ, რო ძირზე რო გამევიდეს ი ძაფი, მოძვრება და განზე კერავენ ახლა... ასე იყო.

— რა სახეობის იყო მამაკაცის ფეხსაცმელები? აი, თქვენ რა შეგიკერიათ? მოდაში იმ პერიოდში როგორი ფეხსაცმელები იყო? სახელები თუ ქუიოდა რამე?

— კი ქუიოდა, ქუიოდა სახელი დაპწნილი, ქუიოდა სახელი...

— როგორი იყო ეს დაპწნილი?

— ჩეხური, ჩეხური ქუიოდა ა ამას. ამას ა, ჩეხური, ცხვირს...

— რა არი მაგი? ამაში არ ჩანს [მიუთითებს დიქტოფონზე]

— ჩეხური იყო ასეთი, რო ცხვირია ოთხკუთხედი.

— აჰა, ოთხკუთხედ ცხტირიანი იყო ჩეხური.

— და რგუალი როა, ის იყო ჩუეულებრივი, ჩუეულებრივი შეკერილი ტუფლი.

— ოვალური ცხვირი როა...

— დიახ, ამას ქუია შნუროკიანი ტუფლი... და იყო კიდე იგი, გუერდებზე ასე ქონდა დახურული და რიზინა და იმას შნუროკი არ ჭირდებოდა, პირდაპირ ვარდებოდა ფეხი და ამ რიზინა ისევე გეიწეოდა, მეიწეოდა, გეიწეოდა, მეიწეოდა და ეგი თუ არ შეკარი, ასე ვერ გეივლი ახლა ასე, შესაკურელია, ხო.

— ი დაპწნილი რანაირი იყო?

— დაპწნილი რანაირი-და, ზეიდან ისა, ზაკლუჩიკი აკეთებდა, ასე ხლართავდა, ასე, ასე, ასე...

— საზამთრო, საზაფხულო იყო ალბათ.

— იყო კი, საზაფხულო იყო უზადნიკო, ზოგი უც... ისა, მოჭ... მოჭრილი ცხტირით.

— ღია ცხვირით.

- ღია ცხური, ღიახ.
- უზადნიკოს რა ქუიოდა?
- უზადნიკო. და უცხურიო. უზადნიკო ბასანოჩკი, ასე ქუიოდა, ხოდა, ამას ქუია დახურული, შნუროკიანი. და იყო აგრეთვე რიზინიანი, ა ასე...
- და ქალის?
- იგივე, არაფერი განსხვავება, იგივე, მხოლოდ ამას აქ ძირი, პადოში, რასაც ვყვებოდი და ქუსლი საშუალო. და ქალის ტუფლს ქუია ძირი, რა გაქ დადობილი, ან რიზინა და ქუსლი, ზოგი მაღალია ხუთ ნომერზე, ზოგი თორმეტ ნო... ათ ნომერი, თორმეტი ნომერი ქუსლი. ქე რო წერილი ქუსლებია ასე, ე იგენია.
- მეიცა, ეს ნომრები რითი, როგორ განისაზღვრება?
- სანტიმეტრი გუაქ. როცა ვმუშაობდით, სანტიმეტრი ქუქონდა და კლიენტი რას გუეტყოდა...
- ესე იგი, ხუთი ნომერი ხუთი სანტიმეტრია ქუსლის სიმაღლე, თუ რაა?
- ხო, ხო, ხუთი, ხუთი, ახლა ეგი სამი სანტიმეტრია.
- და სამი ნომერია?
- სამი ნომერია, ქუსლი სამი ნომერია. და ისე ორმოცდაერთია, ორმოცია ტუფლი, ხო. მერე ისა, ახლა ქუსლებს რო უთხარი ერთს, ეს დაწეპილი და იგი, რო უთხარი, ახლა რითი წეპავ? ახლა რაფერი ქუსლებია, იცი? ჩამოსხმულია რაღაცა რკინა და ზვით აქ ეგი, რა ქუია, პლასმასი, რო დევეწებოს ამას და ეგი ჩამოსხმულია ისე, რო ე რკინა შიგნითაა, არ იყურება, არ ჩანს გარეთ. ხოდა, იგი, რაფერ წებავთ-თქუა, რკინა როა და იგი, რაფერ წებავთ-თქუა. აქ შუაში აქს გახვრეტილი, ამას კიდე სუფინატორი აქ წელში, დამავიწყდა. სუფინატორი იგივე რკინა, ესე იგი, წელში, ხოდა...
- შუა ადგილას?
- არა, ქუსლიდან შუა ადგილამდე, ა, ამ სიგძეა...
- ქუსლიდან ბომამდე...
- არა! ქუსლიდან პადმოტკის დაწყებამდე... და ეს სიმაგრის...
- ეს პადმოტკა რა არი?
- პადმოტკა არი აქანე რო არტყამ ხანდახან იმას, რა ქუია, რემონჩი... რო დაცვთა ეს...
- ძირზე, პადოშზე რო დააკრავ რაღაცას...
- რაღაცას, ე იმას ქუია პადმოტკა რუსულათ, ქართულათ არ ვიცი. ხოდა, ამაში კიდე ი რკინაა. რო ეგი არ, არ, არ გადაწყტეს და...
- ესე იგი, ეს სუპინატორი არი რკინა?
- რკინაა, კი.
- და რა დანიშნულება აქ?
- სიმაგრეს წელში, ქუსლიდან წელში რო...
- ქუსლი არ გადატყდეს?
- არ გაწყტეს, სიმაგრე რო ქონდეს...

— ისე სამედიცინო დანიშნულებაცა აქ გონია მაგ სუპინატორს, ტერფის დამუშავებას აფერხებს...

— ე ისეთია იქანე, აქანეც.

— და ქალის ის?

— ხო, ხო, ე იმას ზმეიკა აქტს, ქალის იმას, ჩექმეფს და ე ქუსლი ქალის იმაზე, ტუფზე რო გაჩერდეს, ეს ქუსლი, წყრილი ქუსლია და რო გაჩერდეს, ისა აქ, ამ სუფინატორს აქს ადგილი ასე და ზოგიერთი იმითი, შურუფით იმაშობა, ამაგრეფს. წებოთითაცაა, შურუფითაცაა, რო რყევა არ ქონდეს, რყევა. მახსენდება თანდათან, ახლა ზეპირათ...

— ესე იგი, ნომერი არის სიმაღლე ქუსლის?

— კი, ნომერი, სიმაღლე, სიგძეც ნომერი ქტია და სიმაღლესაც ნომერი ქტია ქუსლის. მერე, რა ნომერს კერავ, იმასაც ქტია ნომერი. მერე რა ნომერი ის გინდა, ახლა დღეს ძირი, ამას აქტს ყუელას, ყუელას ნომერი, ნომერი, ზოქს ორმოდასამი, ზოქს ორმოცი, ზოგს ცხრამეტი და ასე მიყობა ხელოსანი ამ... ამის შეკერას. როცა სტანდარტს ვკერავდი, დაკუთა მქონდა ზოგი ადგილიდან, ზოგი რაიონიდან, ზოგი კიდე რუსეთიდან მიდიოდა ჩუენი ნაწარმი. ეგი ახლა რუსეთი ნაყილია, მარა საცხა შეკერილია ჩუენთან, ან თფილიშში, ან სალაცა ქუთაიშში ან ერევანში, არ ვიცი, იქიდან ბოტშმა ჩამომიტანა.

— ესე იგი, სახელმწიფო შეკუთა იყო?

— კი, კი.

— და კერძო ხდებოდა?

— კი კერძოც ხდებოდა, მხოლოთ კერძო, მერე სახელმწიფოს შექონდა იგი, მარა ამის...

— და ანაზღაურება რაფერ იყო, მიშა ბატონო?

— ანაზღაურება მორიგებით იყო?

— ხო, როგორ მომიყევი!

— მორიგებით რა, ხან ღირდა ექტსი მანეთი, ხან რტა მანეთი. ესე იგი, რაფრათაა იცი? ისა, დამსქს უფრო ნაკლები ფასები ქონდა...

— ჩექმასაც?

— არა, ჩექმას კიდე სხუნაირი ფასები.

— მომიყევი, ყუელაფერი მომიყევი?!

— თორმეტი მანეთი, ათი მანეთი ჩექმის შეკერვას. ჩექმას სხუნა ისა აქ, დანიშნულება, ჩექმა ძნელია. ჟერ მასალაც ბევრი უნდა და ძირიც ძვირი ჯდება.

— იგივეაო, ასე არ მითხარი?

— რა?

— ჩექმაო?

— ჩექმა კაი მასალა უნდა, უფრო გა... გამძლე მასალა.

— რბილი უფრო?

— რბილიც და მაგარიც. ესე იგი, მაგარი რითი, იცი?

— გამძლეობით?

— ამას სისქე უნდა ქონდეს. შენ ეგი დამსქს რო უშობი, ის თუ უქენი ჩექმას, შეილება ჩაცმაში და გახთაში შემეეხეს ი კაცს.

— *ჟა, თქუნენ კაცის ჩექმაზე ლაპარაკოფთ?*

— ჩექმა, ახლა ჩექმა ხო!

— *ხო, მე ვთქუნი ქალის ჩექმა-თქუა.*

— ქალის ჩექმას რასაც აკეთეფ კაცის... რამეზე, მხოლოთ, მხოლოთ, კარგი უნდა, შერჩევა უნდა ჩექმას.

— *და, ესე იგი, ფასები მითხარი, ფასები როგორიაო?*

— ფასები იყო ექუსიდან რვა მანეთამდე ტუფლი.

— *მამაკაცის?*

— მამაკაცის. და ექუსიდან შუიდანდე ქალის. მხოლოთ ჩექმა იყო თუთხმეტი მანეთი.

— *კაცის?*

— კაცის. და ქალის ჩექმა რამდენი ღირს ახლა, არ ვიცი და მაშინ ათ მანეთს გუაძლევედენ ჩუნენ, კომუნისტების ღროს. არ ვიცი, ახლა, ახლა აღარაფრის ფასი არ ვიცი. იმიტომ. ისე, ვინც ვითვისა ახლა. მე რო მითხრა, ახლა ეგი შემიკერეო, შეიძლება შევკერო, მარა ისეთი არ გამომივა, დღეს ვინც კერავს, იმაზე კაი, რატო? იმიტომ რო მე სხუნანაირათ ვიცოდი და ახლა უბრალოთ შემრობაც სხუნანაირია, შეწეპებაც სხუნანაირია.

— *ტექნოლოგიაც სხუნანაირია [ლ.თ.]*

— სხუნანაირი ტექნოლოგიაა.

— *და უფრო ძუირი საზამთრო ფეხსაცმელი ღირდა?*

— ყოველთუის და ახლაც ისე ღირს.

— *და ქალის ღირდა უფრო ძუირი თუ კაცის?*

— კაცის ძუირი ღირს, კაცო, იმიტო რო კაც მეტი მასალა უნდა. მერე იმას, მაგალითათ, რო ეილე რალაცა ტყავი თუ რალაცა ნაჭერი, კაც უნდა უფრო მაგარი. და იმ გუერდებზე რო დაქრჩა, იმას შეილება ქალის... გამოყენება. იმასაც არ უნდა შეუერიო ცუდი, თორე ი ცუდი შეიძლება მთელ იმას ჩაგიშლის, ესე იგი, შერჩევაც გინდა ისე, რო გლახა შენ თითონ არ გამოგივიდეს შრომაში. ახლა რო შეგეხედა ამ ტუფს, გაგიკუირდებოდა. მარა გამევიდა გლახა. არ ვიცი, რატო.

— *აი, სამაგიეროზე მორიგება თუ იყო, დაუშუათ, შენ ფეხსაცმელი შემიკერე და მე სხუნა რალაცას გაგიკეთეფ, ასეთი რალაცეები თუ ზდებოდა?*

— არა, არა, სად, არა, მაგი, ესე იგი...

— *ესე იგი, ძირითადათ ფულზე იყო საქმე?*

— ძირითადათ ფულზე, კაცო. შენ არა გაქ უფლება, ისე. შეილება შენ ქქირდება და იმ ფასათ რავარც ყიდი, მიცე და იმ ფასათ რავარც ყიდი, იმასიზამ... თუკი გინდა შენ იგი, ამაში რაც შენ იშრომე, ამაში რო მოქცეს იგი, რასაც იმას აქს, მაშინ კი და ისე იმას თავის ფასი აქ და იმას თავის ფასი.

— *ესე იგი, მაგ ამხანაგობები იყო?*

— კი იყო, მარა არ ჭირდებოდა. ახლა ვინც ყიდდა, იმას არ ჭირდებოდა შენი არაფერი. სახლის აშენება თუ დაჭირდა, ახლა სახლს არ აგიშენებდა. არა, სიტყვაზე, ყუელას თავისი ხელობით... იყო კმაყოფილი, კმაყოფილი იყო, კმაყოფილი, კაცო!

მიხეილ (მიშა) შაბათას ძე ცხვირაშვილი, 78 წლის; ლია აბრაამის ასული თოფჩიაშვილი-ცხვირაშვილი: 74 წლის; ქუთაისი, 01.02.2005. კასეტა №34.

კერძები

— ვარ ებრაელი, დავიბადე ათას ცხრაას სამოცხრა წელში. განსაკუთრებული კერძებიდან არის, აი ვთქვათ, ქათმის ყალია. ვიყიდით ქათამს ჩუქეულებრივით, მერე დაკლულს, გასუფთავებულს და გარეცხილს დავჭრით და ჩავდევთ ქუაფში. შემდეგ დავჭრით ხუთ-ექვს თავს ხახვს. ერთი ექვს კპილ ნიორს, ამას ყველაფერს დავჭრით, ცოტა უზავთ ცოტა კვაწარახს ტყემლისას და ამას ყუელაფერს ერთმანეთში ავსტრიძავთ, აურევთ ერთმანეთში, უზავთ ცოტა მარილს, წიწაკას და დაბალ ცეცხზე უწყლოთ... მივადგავთ. ცოტა ხნის შემდეგ თუკი ქათამი მაგარია ან რაღაც, დავამატეფთ წყალს. ერთ ნახევარ საათში დაუმატეფთ ცოტა ტომატს, ამას ყუელაფერს კარგათ მერე აურევთ, ვნახავთ, თუკი უკვე კერძი ცოტა მომზადებულივით არი, გავშინჯავთ, უზავთ, უყოფთ ცოტა მარილს და გამოვრთავთ და მივიტანთ მაგიდასთან.

— ახლა ეს ყოველიურია თუ განსაკუთრებული?

— არა, ეს კეთდება მხოლოდ აი არის კვირაში ერთი დღე, რომელიც აი არის პარასკევი დღე. პარასკევ დღეს განსაკუთრებულათ ვამზადეფთ მარტო ხორციან საჭმელს, იმიტო რო რადგანაც შაბათ დღეს არ შეიძლება, უქმია და არ კეთდება საერთოთ არაფერი საჭმლისაგან. სხვა დღეეფში ჩუქეულებრივით ხან ტოლმას, ხან სუპს, ხან კატლეტს და ესეთ რაღაცეეფს ვაკეთეფთ. განსაკუთრებული საჭმელები მაინც კეთდება პარასკევ დღეს.

— იმიტო რო მეორე დღეს უქმია?

— მეორე დღეს იმიტო რო უქმია. და კეთდება საერთოთ ხორცის კერძები.

— და ქორწილზე და რამეზე ხო არ აკეთებენ ამ კერძს, ყალიას?

— არა, საერთოთ, ქორწილზე ასეთ წვნიანს და იმას ძალიან იშვიათად აკეთებენ. ქორწილზე უფრო სუშს აკეთებენ, ხალაღეცს, სირაბაჩს აკეთებენ.

— სირაბაჩს?

— დიახ.

— როგორ კეთდება?

— სირაბაჩი ყიდულობენ პატარ ხფოს ფეხეფს, ჩუქეულებრივით ჩავადგამთ ქვაფში, მოვხარშავთ. ამასობაში ხორცის მანქანაში გავატარეფთ ნიგოზს, ცოტა ქინძს, დაუმატეფთ მერე ცოტა ხანში ძმარს, ნიორს, პილპილს გემოვნებით და ამ დაჭრილს, წვრილათ დაჭრილ ხფოს ფეხეფს აურევთ ამ წვეწში. მივასხამთ მერე შემდეგ ნიგოზში გამოხდილ ცოტა ზეთს და მივიტანთ მაგიდასთან.

დღესასწაულები

— ყველაზე დიდი დღესასწაული წელიწათში მაინც არის ეს მარხვის დღე ქიფური. აი ამ დღეს, მაგალითათ, ჩუქულებრივათ სალამოს შექამ, უკვე სალოცავში როცა წავლიან კაცები, ჩუქულებრივათ უკვე მის მერე აღარაფერს არ მიირთმევენ არც წყალს და არავითარს არაფერს. ტელევიზორს არ რთავ, დაეე საწოლი რა არი, დილით რო ადგები, საწოლსაც არ გა... ისეთი უქმი დღეა, არც სინათლე არ ინთება.

— ესე იგი, შეიძლება არც ადგე?

— ხო, არც იკითხება, არც ტელევიზორი და არაფერი. ეს არის აი რო ვთქვათ, მზიარულობის დღე არ არის რა, ა ისეთი დღეა, ტრანსპორტში აუც... არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ჩაჯდომა. მთელი დღეებით არიან კაცები სალოცავში და იქ ლოცულობენ.

— შეიძლება რო ვინმეს დაელაპარაკო, დაუშვათ, სალოცავში მისვლამდე?

— კი, არა, როგორ არა, ხელის ჩამორთმევა არ შეიძლება და გამარჯობის თქმა არ შეიძლება, თორე ჩუქულებრივათ როგორც, როგორც... ლაპარაკობ ჩუქულებ...

— იმ დღეს არ შეიძლება ხელის ჩამორთმევა და გამარჯობა?

— დიან, მარტო ამ დღეს არ შეიძლება.

— და ებრაელსა თუ შეხვდება, იმასაც არ...?

— არა, არა, სალოცავში არ შეიძლება საერთოთ აი გამარჯობის თქმა და ხელის ჩამორთმევა.

— გზაზე კი.

— გზაზე ჩუქულებრივათ, ახლა ლაპარაკოფ და იმაშობი. ეს არი ყველაზე უდიდესი მარხვა. ეს ცოდვების მონანიების დღეს უძახიან აი ამ დღეს. ესე იგი, რო გამოილოცავენ, სალამოს ბრუნდები და აი შემდეგში ეს სადღაც ხდება საათის ათის ნახევარზე სალამოს, ანდა ხანდინან ცხრა საათზე რომ გამოილოცავ, მერე შემდეგში ვისაც ახლა სურვილი აქვს, მივა და ივახშმეფს. აი ასეთი დღე არის განსაკუთრებული. ქიფურში არი ასეთი განსაკუთრებული დღე.

— თუ შეიძლება სტუმრობა ამ დღეს?

— კი, მაგალითათ, ჩუქულებრივათ, შემოვა სტუმარი, როგორ არა, ჩუქულებრივათ, მაგრამ ასე რომ რამე გაუწყო და მიართვა, ვერაფერს ვერ იმასიზამ.

— ქრისტიანიც შეიძლება რო მოვიდეს?

— კი, ნებისმიერი ადამიანი შეიძლება მოვიდეს, მაგრამ... ხო, სიგარეტის მოწევა არ შეიძლება კიდე ამ დღეს.

— კი მარა რატო?

— ასეთი განტვირთვის, აი მარხვის ასეთი დღე არი, რო საერთოთ აკრძალულია აი ეს ტელევიზორი, სიგარეტი, ჭამა, მუსიკალური, აი, რამე საქმის გაკეთება, ესე იგი...

— მოისვენოს ადამიანმა.

— მოისვენოს, აი განტვირთვის დღეა, დიახ. არავით... დაჟე წყალიც არ ისმევა და თუკი ახლა, მაგალითათ, ავანტყოფი არი და რალაც აწუხეფს, შეიძლება მაგ შემთხვევაში დალიოს წამალი და ანდა რალაც. ესეც არის, ესე იგი, როგორ, ავანტყოფი ადამიანი თუ არის, იმან აუცილებლად უნდა ჭამოს. ეს ცოდვაა, პირიქით, რომ არ მიირთვას და ანდა რალაცა.

— მზია, შენ თქვი წელან, მამაკაცები წავლიანო სალოცავში.

— მამაკაცები და ამ დღესასწაულზე ქალებიც მიდიან და ბავშუებიც, არიან სალოცავში. არა, იმ დღესვე მიდიან, ნუ, სალამოს არა, აი რო შემოდის, იმ სალამოს შეიძლება არ წავიდენ..

— რატომ, აკრძალვა ხომ არაა რამე?

— არა, ნუ, იმ სალამოს არ მიდიან, უბრალოთ მიდიან მეორე დღეს, მთელი დღის განმავლობაში არიან სალოცავში. პირველ სართულზე არიან მამაკაცები და მეორე სართულზე ბელე..., მეორე სართულზე არის ასე აივნები და იქ არიან ქალები. წინ არი სეტკის, სეტკით გადაღობილი და იქ დგანან და იქ ილოცებიან ქალები.

— როგორ ილოცებით და რა ქვია თქვენს სალოცავს და ვინ ატარებს ამ ლოცვას?

— ამას ატარებს ლოცვას შამუელ ფანიკაშვილი, ეს...

— რა ქვია?

— შამუელი.

— არა, მღვდელია თუ რა არი?

— არა, ხახამს უძახიან, ხახამს უძახიან, შამუელ ფანიკაშვილი არის ეხლა ამჟამათ. მაგის გარდა ეხლა ამჟამათ ის თფილიშშიც მოღვაწეოფს და არის აქ ზოგ-ზოგიერთები მლოცველები, რომელიც კვირიდან კვირამდე სალოცავში ლოცვას კითხულობენ. ყოველ სალამოს ტარდება სალოცავში ლოცვა.

— ყოველ სალამოს.

— ყოველ სალამოს ტარდება სალოცავში ლოცვა, ესე იგი, კაცები მიდიან და ესე იგი, სალამოს ექვსი საათიდან, ესე იგი, როგორც ახლა დღე მოკლეა, სალამოს რვა საათამდე არიან სალოცავში. ზოგი, მაგალითათ, დილის შვიდი საათიდან მიდიან და კიდევ სალა... და ათ საათამდე არიან იქ, დღის ათ საათამდე.

— თუ მისი დატოვებული ვინც არი, კითხულობს ლოცვას და ამას ქვია ლოცვა?

— დიახ, დიახ, ამას კითხულოფს, ანდა მისივე შესწავლილი ვინც კი იცის თორა.

— და თვითონ მრევლი, მრევლი ქვია ხალხს, მლოცველებს? არაფერს არ ამბობენ?

— კი, როგორ არა, ლოცულობენ თვითონაც ხალხი.

— დაჩოქილი, ფეხზე მდგომი...

— არა, ჩუქულებრივათ, ფეხზე მდგომი, ანდა დამჯდარი. მაგას არა აქ მნიშვნელობა.

ტრადიციები

— არის ბოინი, არის განსაკუთრებული ბოინი, სადაც კლავენ ქათამს. არის განსაკუთრებული, სადაც აი ქათამს კლავენ ბოინში და აუცილებლათ კლავს იმას ხახამი. დაჟე, ხორცსაც არ ვყიდულოფთ ჩვენ ჩუეულებრივ მაღაზიაში, ჩვენი ხორცი გვაქ საკასპოში, სადაც კლავენ ხორცს და ვყიდულოფთ იქ და იმას ეძახიან ქაშერს.

— რას, ხორცს?

— ხორცს ეძახიან, აი ქაშერი ხორცი.

— რას ქვია ეს ქაშერი?

— ქაშერი რას ქვია-და, ებრაელურ წესზეა დაკლული, გასუფთაებულია და ყუელაფერი.

— ებრაელური წესი რა არი, როგორია ებრაელური წესი, მე არ ვიცი, ხო უნდა მითხრა.

— უძახიან აი გარეთ რო არ იყიდი, სიტყვაზე, მაღაზიაში და იმაში არ იყიდი, ამას უძახიან ქაშერს, ესე იგი, ეს არი ებრაელური წესით დაკლული, გასუფთაებული და ყუელაფერი აი ესე ზღება. ქათამსაც კლავს ჩვენი ხახამი, სხვაგან, არც მაღაზიაში, არც ბაზარში და არსად არ ვყიდულოფთ.

— არც ერთ დღეს, დაუშვათ?

— არც ერთ დღეს.

— დაგიკლავს ხახამი.

— არც ერთ დღეს.

— თუ არ არი ქათამი?

— არ არსებოფს რო ასეთი რადაცა არ იყოს, ის არი კვირაში ორი დღე განკუთვნილი, როცა შენ იყიდი ქათამს, გახვალ ბაზარზე და ჩუეულებრივათ ის დაგიკლავს და პარასკევ დღეს შენ ჩუეულებრივათ მოამზადებ აი სადილს აი ამ ხორციით და ამ იმითი. ჩვენ გუაქუტს ყუელაფერი ტრადიცია, ღვინოც ჩვენი გუაქუტს, ქაშერს უძახიან, რომელიც არი ქაშერის ჭურჭელში და ყველაფერი. აი, მაგალითათ, განსაკუთრებული ჭურჭელია საყუელე და სახორციე, რომელსაც აი სადაცაა რძის ნაწარმს მივირთმევთ, იმაზე, იმ თეფშზე არ ვდევთ ხორცის ნაწარმს.

— არც ერთ დღეს?

— არც ერთ დღეს, არა, არასოდეს. ამას ქვია საყუელე და სახორციე ჭურჭელი. მაგალითათ, არ შეიძლება აირიოს ხორცის და ის, თეთრეულის დანა-ჩანგალი და ან თეფშები ან რამე.

— თეთრეულის დანა-ჩანგალი რას ქვია?

— აი რას ქვია, მაგალითათ, ვჭამთ ნამცხტარს, ხო, კრემიან ნამცხტარს, ჩუეულებრივ ჩანგალს ვერ გადმოიღებ ხორცს, რომლითაც ხორცი ჭამ, და იმითი შეჭამო შენ ა ის ნამცხტარი. განსაკუთრებულ უჭრაში თავსდება ის თეთრეულის დანა-ჩანგალი, კოვზია, რამეა და ხორცის, ესე იგი, სხუა დანა-ჩანგალი სხუა...

— ხორცი გარდა ყველაფერს ქვია თეთრეული?

— მაგალითათ, აი რომ შევექამთ სადილს, ხორციან სუფრაზე დავჯდებით, ორი საათის განმავლობაში არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება იქ მივიდეს რძის რამე ნაწარმი ან ნამცხტარი, ან რამე. ჩვენს მაგიდაზე არ იდება, სადაც ხორციანი სუფრაა, იქ კრემიანი ნამცხტარი და რძის ნაწარმისნაირი საერთოთ არ იდება იმ მაგიდაზე არაფერი.

— რატო, კაცო?

— ნუ, ასეთი წესია. დიან, ამას უძახიან ქაშერ სუფრას.

— ესე იგი, ქაშერი ქვია განსაკუთრებულს.

— განსაკუთრებულს, დიან.

— ეს ითქმის ხორცზეც, ღვინოზეც და სხვა რაღაცეებზეც?

— დიან. ქაშერი ოჯახი და მორწმუნე ოჯახი ქვია იმას, რომელსაც არ აურევს და სიტყვაზე.

— ოჯახსაც ქაშერს ეტყვიან?

— დიან, აი მორწმუნე, არა, მორწმუნე ოჯახი, მორწმუნე ოჯახს უძახიან, აი ასე ვინც კი ინახავს თავის ტრადიციებს. აი ეს არი ებრაელური ტრადიციები. განსაკუთრებული, რო აი არ აურევს სიტყვაზე ხორცს საყრდენსთან სახორცესთან და მერე კიდევ არ გააკეთებ ასეთ რაღაცეებს, რო არ იყიდი ქუჩაში რამეს სიტყვაზე და არ შემოიტან ოჯახში.

დაკრძალვა

— ნუ, ესე იგი, იმაში, რა ქვია, სასახლეში ჩვენ არ ვასაფლავეფთ, ვასაფლავეფთ არის თეთრი ნაჭერი, რომელსაც უძახიან სუდარს, აბზევენ იმაში და იმაში ასაფლავენ. სუდარში და ა ისე გამოიხ... გამოჭედილ ფიცრეფში მიცვალებულს ჩადებენ და ჩუქულებრივათ ასე შეხვეულს და ასაფლავენ.

— პირით ზემოთ, უკულმა?

— ჩაუცმელი და ასე დაბანილი, გასუფთავებული, შეხვეული, საერთოთ, ჩაუცმელი, გახვეული აი ამ სუდარში და ა ისე ჩასვამენ და ესე ასაფლავენ.

— ეს სუდარი სადაა, მზია?

— ამ სუდარს ჩუქულებრივათ სახლში აი მიტკლები ან რამე ნაჭერი თუ არი და ან არის ადამიანი, რომელიც კერავს აი ამ იმას და შეკერავს აი მეშოკივით, დაკავებული, შეკერავს ამ მეშოკივით ასე იმას და წსიო, ჩუქულებრივათ მერე ხდება, აი გასვენება რომ ხდება.

— მზია, ბოდიში ერთ წუთში. ცალი თავი აქ ღია ამ მეშოკს ხო?

— ჩვენ მთლიანათ არი შეხვეული მიცვალებული, მთლიანათ არი. ჩვენ ჯერ ვასაფლავეფთ, მერე შემდეგ ბრუნდებიან მაგიდაზე, სადაც სული უნდა ახსენოს, იქაც ჩუქულებრივათ არ კეთდება არავითარი ხორციანი საჭმელი, კეთდება ეს, როგორც წელან ვთქვი, თევზი და სატენი, კარტოფილის აი პერაშკები, კარტოფილი შემწვარი, ქინძმარი კეთდება, კიდევ რა კეთდება... ეს ფხალეულობა რაც არის, ჩუქულებრივათ, ლიმონათი, ბორჯომი, ნუ, თევზეული და აი ასეთი რაღაცეები, ეს გასვენებაზე კეთდება. მერე ვიცით კიდე შვიდი დღე.

— რას ქვია?

— ესე იგი, მიცვალებულის ჭირისუფალი, რომელიც არიან დედ-მამიშვილები და ისინი, ღებულობენ აბელობას, ამას უძახიან აბელობას. ხაზამი ჩუელებრივით მიაღებინეთს აბელობას და მათთვის იშლება პატარა მაგიდა.

— რას ქვია აბელობა?

— ეს, ესე იგი, რას ქვია აბელობას მიიღებენ დედ-მამიშვილები, მხოლოდ დედ-მამიშვილები, დგამენ პატარა მაგიდას და პატარა სკამეფს. იქ ჯდებიან მხოლოდ აბელები. აბელებისთვის იდება თევზის თაფი მოხარშ... დიან, მოხარშული კუერცხი, აი სადაც არ უნდა იყვნენ აბელები, სხუაგან რო ცხოვრობდენ, ამ ჭირისუფლობის დროს რჩებიან შვიდი დღის განმავლობაში იქ, სადაც გარდაიცვალა მიცვალებული. აუცილებლათ უნდა დაწვენ დაბალზე, არავითარ შემთხვევაში...

— ვინ არიან დედ-მამიშვილები?

— დედ-მამიშვილები არიან, არ წევებიან ისინი მაღალ ლოგინში... მაღალ საწოლზე, აუცილებლად... იძახიან, რო თითქოს დაბალზე უნდა იყოს ამ შვიდი დღის განმავლობაში ჭირისუფალი.

— როგორც მიცვალებულია იმათი, შეიძლება...

— ხო, დიან, აი როგორც მიცვალებულია იმათი, ისე შვიდი დღის განმავლობაში ისინიც უნდა დაწვენ დაბალზე. აი სიტყვაზე ლეიბს გააგებენ ძირს და აი იმაზე, იატაკზე, მაღალზე არ იწვენს აი ამ დროს. და დაბალ მაგიდაზე იქ ჭამენ და დედ-მამიშვილები ყველა ჯდებიან და იქ მიაგებენ მის მეშამას, ან როგორ ვთქვათ, სულს.

— ჭამით ჩუელებრივით ჭამენ ყველაფერს.

— ჭამით ჩუელებრივით ჭამენ. არა, რამე აკრძალვა, შუიდი დღის მერე ჩუელებრივით კეთდება ხორციანი სუფრა. მაგალითათ, ქართულობაში იციან თქმა, ორმოცს ვაკეთებთო, ხო, თქვენ იცით სამი დღე, ჩვენ ვიცით შუიდი დღე. ხო სწორია?

— მზია, ბოდიში, გაწყვეტიეთ. მესამე დღე ვიცით ჩვენ.

— მესამე დღე, ჩვენ ვიცით შვიდი დღე.

— ყოველი თვე შვიდი დღე თუ?

— არა, ჩუელებრივით შუიდი დღე, შუიდი, როგორც თქვენ იცით სამი დღე, ისე ჩვენ ვიცით, მაგალითათ, შუიდი დღე. მეშუიდე დღეზე ვაკეთებთ ხორციან სუფრას. აი თქვენ იცით ორმოცი, ჩვენ ვიძახით ოცდაათი ვიცით ჩვენ, ოცდაათი და ჩუელებრივით კეთდება ხორციანი სუფრები.

— ხაზამი რაღაცას გააკეთებთ უთუოდ ამ მეშვიდე დღეს?

— კი, ამ მეშუიდე დღეს ჩუელებრივით ხსნის ამ მარხულ დღეს გახსნის და ჩუელებრივით ხორციანი საკმელი იჭმევა, აი მაგალითათ, აბელობას როგორ იღებენ, აცვიათ აი პერანგი, პერანგი, აი ამ პერანგს რაღაც შეულოცავს და ბრიტვით ჩაუჭრის.

— სად, გააჩნია თუ?

— არა, აი მაგალითათ ბეჭის ადგილზე ჩაჭრის პატარაზე ამას და ესე იგი, ოცდაათის გან.. ოცდაათი დღის განმავლობაში არც უნდა დაიბანო, არც უნდა გამოიცვალო საცვალი, ეს უნდა გეცვას ყუელაფერი ტანზე.

- *ეს დედ-მამიშვილებმა.*
- *მხოლოდ დედ-მამიშვილებმა.*
- *აბელებმა.*
- *აბელებმა მხოლოდ.*
- *და ეს აბელობა, ოჯახში მოჰყავთ ხახამი თუ?*
- *თვითონ მოდის აბა რა, აუცილებლათ. დაკრძალვა, დაკრძალვა რო მოდის, აი სიტყვაზე, გასვენების დღეც როა, წაიკითხავს ის ლოცვას, შემდეგში დადგებიან, აკურთხებენ იქ მაგიდას და ჩუქულებრივით დაჯდებიან და შერე მიაგებებენ მის სულს აი იქ რაც არის მომზადებული.*
- *მზია, დაკრძალვის დღეები რომლები გაქვთ?*
- *დაკრძალვის დღეები არის, მაგალითათ, ჩვენ არ ვიცით გაჩერება მიცვალებულის. თუკი ის გარდაიცვალა კვირა დღეს, ჩვენ სამშაბათს ვკრძალავთ უკვე. ანდა თუ გარდაიცვალა სამშაბათს, ხუთშაბათ დღეს აუცილებლათ. საერთოთ იციან ნათქვამი, პარასკევ დღეს თუკი გარდაიცვლება მიცვალებული, ეძახიან მადლიანი ყოფილაო.*
- *რატო ვითომ?*
- *ნუ, საერთოთ, ასე არის ნათქვამი, ახლა ამდენი ისინი არ ვიცი, მაგრამ ნათქვამია, რო მადლიანი კაცი ყოფილა, ან ქალიო.*
- *ესე იგი, მეორე დღეს აუცილებლათ დაასაფლავებთ.*
- *ღიახ, მზის ჩასულამდე აუცილებლათ უნდა დაიკრძალოს მიცვალებული.*
- *მზის ჩასვლამდე რატო, მზემ არ ჩაასწროს თუ რატო?*
- *ხო, რა ვიცი, ალბათ მაგიტომ ასე.*
- *თუ არი ისეთი შემთხვევა, რო იმ დღესვე დაასაფლავებთ?*
- *ისრაელში, მაგალითათ, იმ დღესვე კრძალავენ მიცვალებულს. აი როგორც კი მოკვდება, იმას ოჯახში არ კრძალავენ, ის იკრძალება სპეციალური აი სადღაც არის ისეთი, ნუ, დაწესებულება, საიდანაც მიცვალებულს კრძალავენ და იმ დღესვე კრძალავენ.*
- *და ეს ხალხის გაგებინების და იმის, შეტყობინების წესი როგორია? აი, დაუშვათ...*
- *ჩუქულებრივით, ეხლა ან ტელეფონით გადარეკავენ, ან მივლიან და ეტყვიან, რო ეს გარდაიცვალა, ან გაზეთში გამოეწერათ და სალოცავში, რა თქმა უნდა, ვინც კი არი მლოცველი ხალხი, მივა ის, ოჯახის წევრიდან ვინც კი, ვისაც ყავს გარდაცვლილი ან მისი ახლო ნათესავი და გამოაცხადოს ლოცვაში, რო გარდაიცვალა ეს და ეს ადამიანი, ვასაფლავებთ ამ და ამ დღეს და ნუ, ეს ჩუქულებრივით ასე ხდება. ნუ, რა თქმა უნდა, გაზეთში გამოწერით, ტელევიზიით და ესე.*
- *პანაშვიდი და რამე თუ იცით?*
- *ჩუქულებრივით, პანაშვიდები როგორც ყველგან, ისე ხდება, ჩუქულებრივით.*
- *ჭირისუფალი ქვია თუ რა ქვია?*
- *კი, როგორ არა, აბა რა, ჭირისუფალი.*

- ქალები ზიან.
- ქალები, კაცები და მამაკაცები კარეფში, როგორც ყველგან, ისე დგანან. დიახ.
- მზია, რა მაინტერესებს, იცი, მიცვალებულის სახე აღმოსავლეთს უყურებს?
- ჩუეულებრივათ.
- სახლში როდესაცაა, მაშინ?
- ჩუეულებრივათ, აი წევს და კარისკენ აქ სახე, კარისკენ აქ, დაბურული აუცილებლათ სასახლე, აუცილებლათ თავი დაბურული აქვს.
- სასახლეშია სახლში?
- კი, სახლში სასახლეში არი, ერთი სასახლე გამოდის ის გაქირავებით სალოცავიდან და წევს თავიდან სასახლეში.
- აჰა, ესე იგი, სალოცავს აქვს სასახლე.
- სასახლე და იმ სასახლეში წევლან სუყუელა. და დაბურულ თავით აუცილებლათ.
- რამდენიმე სასახლე.
- ნუ, არი ალბათ, ხო, რამდენიმე სასახლე ექნება.
- და დაბურული თავით.
- აუცილებლათ.
- მიცვალებული რო გამოყავთ ოჯახიდან, ფეხებით წინ მოდის თუ თავით?
- ფეხებით, ფეხებით, რა თქმა უნდა, ჩუეულებრივათ, არა, არა, ჩუეულებრივათაა მოპრილი ფიცრები ჩალაგებული, შიგნით ამოშენებული ესე ფიცრებით და ჩუეულებრივათ მიცვალებული ასე...
- საფლავია ამოშენებული?
- ხო, ჩადებულია ფიცრებია შიგნით ჩადებული, სიმაღლეზე, დიახ, გვერდებზე და ის, ძირზე.
- თავსაც ფიცრებით ხო არ აბურავენ?
- არა, თავს არა, ჩუეულებრივათ, არა.
- მზია, რა მაინტერესებს, იცი, ამასთან დაკავშირებით, რამე რწმენა თუა, რო სული სად მიდის, ხო არ იცი?
- არა, ასეთი არაფერი არ ვიცი. ასეთ რაღაცეებს ჩვენ ვაკეთებთ, აი როგორც გითხარი წელან, სიონის ტირილია და აი მაშინ ვიცით ჩვენ სულის ხსენება. ანდა, ანდა ჩუეულებრივათ, როგორც ეძახიან, თქვენ არ ვიცი, ეხლა, იცით თუ არა წლისთავიო. წლისთავი კი არა, აი, მაგალითათ, ჩვენთან უძახიან აი დიდი ხნის მერეთაც რო გაივლის აი წლისთავსაც, სიტყვაზე ოთხი-სამი წლის მერეთაც ხო შეილება რო თქვა, ჩვენთან უძახიან იასაიას და ამ დროს ზდება კიდე, აი რომელ დღესაც გარდაიცვალა მიცვალებული, ყიდულობენ სალოცავში მავთირს, ნუ, არ ვიცი, გაგონილი მაქვს და ეძახიან, მავთირს ყიდულობენ, აი სანთელს, მავთირს ყიდულობენ, სანთელს დაანთებენ და ოჯახის დიასახლისი მოამზადებს იმას, რაც კი უყვარდა მიცვალებულის სულს და მერე ჩუეულებრივათ ივახშმებენ ან ისადილებენ და მიაგებებენ მის სულს.

- ეს ხდება ყოველ წელიწადს?
- ხო, აი ყოველ წელიწადს როცა გადაიცვალა მიცვალებული, და ამას უძახიან იასაიათს.
- და წლისთავია.
- ხო, წლისთავია, მარა წლისთავი შეიძლება წელიწათში ერთხელ გაკეთდეს ხო, და მერე კიდევ ხო არის აი ის დღეები, როცა მიცვალებული გარდაიცვლება, ა იმ დღეს.
- ეს არი იასაიათი.
- დიახ.
- და წლისთავი არ იცით, მზია?
- წლისთავი ვიცით, როგორ არ ვიცით, აუცილებლათ, ჩუქულებრივათ ვიცით, წლისთავზე გადავალთ საფლავზე, ხახამს ავიყვანთ, როგორც ყოველთვის, ის წაიკითხავს ლოცვას და ჩუქულებრივათ მერე ბრუნდებიან საფლავიდან და ჯდებიან სუფრაზე, დიახ, დიახ, ხალხიც.
- ცხვარი და რაღაც...
- არა, არა, მასეთი განსაკუთრებული არაფერი. ჩუქულებრივი ხორციანი, სახორცე სუფრა და ჩუქულებრივათ დაჯდებიან კაცები. ამის შემდეგ სუფრა რო დამთავრდება, შტიდი საათის შემდეგ მიდიან სალოცავში ისევ და ლოცულობენ.
- შტიდი საათის მერე.
- დიახ, კი, დაშუებულია, აბა რა, მერე უკვე ხსნილია და დაშუებულია ქორწილი იქნება თუ რამე იქნება, ყუელაფერი დაშუებულია, ხსნილია და ყუელაფერი უკვე შეიძლება ოჯახში.
- ეხსნება მზიარულება.
- დიახ, დიახ.
- და ორმოცი ახსენე წედან.
- ოცდაათი დღე ვიცით ჩუქენ. თქვენში იციან, ესე იგი, ქართველობაში ორმოცი დღე. ჩუქენში იციან ოცდაათი დღე. ჩუქულებრივათ კეთდება ხორციც, სახორცე სუფრა და ჩუქულებრივათ ისევ კეთდება.
- მღვდელით და...
- ხახამით და. დიახ. სუფრაზე აუცილებლათ უნდა შესდგეს ათი კაცი მაინც უნდა იყოს, ესე როგორც ეძახიან, მინიანი, მინიანი უნდა იყოს ათი კაცი.
- მინიანი რა არი?
- აი ის მინიანი რო შესდგება ათი კაცი, აი ათი კაცი; რო შეიძლებოდეს ლოცვა, აი ამ სუფრაზე მიცვალებულის იმაზე შეიძლება ლოცვა, ამას უძახიან მინიანი აუცილებლათ.
- ლოცვა შეიძლება, ცხრაში არა...
- არა, ათ კაცში აუცილებლათ. მინიანი რო შესდგეს. იმის მეტი ახლა თუკი მოვა კიდევ ხალხი და თუკი ვინმე დაპატიყე, ჩუქულებრივათ, მინიანი არის, აუცილებლათ უნდა შესდგეს ათი კაცი, ოცდამათე დღეს, გასვენებაშიც და

ოცდაათშიც და იმაშიც, კი აუცილებლათ. მინიანი არის სალოცავათ აუცილებელი. ეს ყუელაფერში ასეა საჭირო.

— ისე სალოცავათ რო დადიან საღამოობით?

— იქ ახლა ჩუეულებრივათ ქვეყანა კაცი... მინიანი ეს აუცილებელია ეხლა, მაგალითათ, მაგრამ ისეც ხო არის ხალხი, რო მიდის და ლოცულობენ. როგორ არ შეიძლება, შაბათს ჩუეულებრივათ შეიძლება, ვინც არ უნდა მოვიდეს, ჩუეულებრივათ, რაც გაქვს, გამოიღებ, მიაწოდებ.

— ქრისტიანს მიიღებდი?

— როგორ არა, რა სისულელეა, ჩუეულებრივათ, იმას არა აქ მნიშვნელობა, ვინ შემოვა, ვინ გავა და მაგას არა აქ მნიშვნელობა, მთავარია, გიხაროდეს ის აღამიანი და გულით მოდიოდეს შენ ოჯახში და ისა, მაგას არა აქს მნიშვნელობა, ვინ იქნება და რა ეროვნების იქნება და ვინ რას წარმოადგენს,

— მზია, ამ შაბათს აკრძალვები რა არი?

— აკრძალვები რა არის ეხლა, მაგალითათ, ისრაელში მაგალითათ, არი, რო შაბათ დღეს არავითარი სამსახურები არ მუშაოფს, ტრანსპორტში არ დადიან, მანქანებზე არ ჯდებიან და ასეთი რაღაცეები. უქმია, აი უქმი დღეა რა.

— აქ ჩვენთან?

— ჩვენთანაც ესეა, მანქანებზე არ ჯდებიან, არ იმაშობიან, ტრანსპორტში და არ რეცხავენ ამ დღეს, არ იბანებენ, წვერს არ იპარსავენ და ესეთი რაღაცეები. არ იბანებენ, წვერს არ იპარსავენ, და არის კიდე ახლა განსაკუთრებით, შეიძლება. აი ქიფური რომ გითხარი, ქიფური არა, ხო, ქიფური რომ გითხარით, ა იმ დღეს არ შეიძლება კიდე დაბანა, წვერის გაპარსვა და აი ესეთი რაღაცეები.

— და სხვა ნაკიანი დღეები არა გაქვთ?

— არა, სხვა მეტი ისეთი დღეები არაფერი არ არის, რომელ დღეეფშიც ახლა რაღაცა აკრძალული იყოს.

— და მიცვალებულის დასაფლავებაც ნებისმიერ დღეს შეიძლება, დაუშვათ ორშაბათს შეიძლება.

— ნუ, სამშაბათს არი განსაკუთრებული მაინც, ხუთშაბათს და პარასკევს, კვირას კიდევ.

— პარასკევს?

— კი, პარასკევს, ხუთშაბათს, შაბ... იმას, სამშაბათს და კვირას.

— ორშაბათსა და ოთხშაბათს არა?

— ნუ, არც იმდენათ არ მსმენია, ეხლა, მაგალითათ არი კიდე ასეთი წესი, მაგალითათ, რო აი დილას მამაკაცები იღებენ, ცამეტი წლის რო გახდებიან, ჩვენში ნათლავენ მამაკაცს და თეფილინს ადებენ.

— მანამდე? მანამდე არა?

— არა, ცამეტ წელს აი ბიჭი უკვე... ქალს ჩუეულებრივათ თორმეტ წელზე იციან ისრაელში ბათმიცვლას უძახიან, და ბიჭზე იძახიან ბარმიცვლას.

— რა არის ბარმიცვლა?

— ბარმიცვლა და ბათმიცვლა, ესე იგი, ბიჭს ცამეტ წელზე უკვე, ესე იგი, ნათლავენ, ჩუეულებრივათ ადებენ თეფილინს, თეფილინი არი ეს ასეთი, შედგება

რალაც ბაწრებივისაგან, რალაც კუბიკები და აი იმ ცამეტი წლის შემდეგ შეუძლია, უკვე ის მამაკაცია და შეუძლია ილოცოს იმან. ყოველ დილით უნდა ადგეს. გარდა, არის განსაკუთრებული დღეები. ეს ფესახში არ იღება ეს თეფილინი, დილით ადრე ადგება, და ის პატარა ქუდები რომ არი, ედახიან ფესკას, იმას დაიდებენ თავზე და ყოველ დილით იმან უნდა ილოცოს. შემოიხვევს იმას ხელზე. არის კიდე თეთრი აი ესეთი კაშნივივით, ედახიან სისითს, და ამ თეფილინს დაიდევს და ლოცვილოვს, სადაც არ უნდა წავიდეს, რომელიმე კუთხეში თუ სადაც არ უნდა, ყუელგან უნდა წაილოს ეს თეფილინი თან და უნდა ილოცოს.

— ეს ყველა ლოცვის დროს ასე ხდება?

— კი, კი, ყველა ლოცვის დროს ასე ხდება, აუცილებლათ თეფილინი უნდა დაიდოს ყოველმა მამაკაცმა დილით, აი ის უკვე ცამეტ წელს...

— როგორ უნდა დაიდოს?

— ჩუეულებრივათ აი მაჯაზე, მაჯაზე იხვევა, ხელზე იხვევა, მერე ერთი შუბზე იღება და ეს ქუდი ახურია პატარა, რომელსაც ედახიან ფესკას, ბეჭებზე აქვს შემოხურული სისითს ედახიან, ასე თეთრი კაშნივივით არის გრძელი და შემოხურული აქვს ეს ბეჭებზე და...

— შემოხვეული აქვს?

— შემოხვე... ჰო, ასე მოფარებული აქ ეს ბეჭებზე, აუცილებლათ უნდა იყოს დაბანილი, პირი გასუფთა... დაბანილი, ხელ-პირი დაბანილი და... აი, მოვლილი უნდა იყოს ლოცვის დროს და ესე იგი, როცა ლოცულოვს, იმ დროს არ უნდა ეცადო, არ უნდა დაელაპარაკო და არ უნდა ილაპარაკო. ის უნდა იყოს იმაზე... მერე არი კარებთან, ყოველივე ებრაელის ოჯახს აქვს მეზუზა კარებზე. რო შედიხარ, აი ესეთი პატარა მეზუზაა, ფანქრისოდენა არის, რო შედის ის, დაამთავრებს იმ ლოცვას, შემოტრიალდება წალმა და მივა და იმ ლოცვას აი თითით აი აკოცევს ჭერ მეზუზას და მერე მიიდევს თითეფს ტუჩეფთან. აი ყოველივე სალოცავიდანაც რო ბრუნდებიან, წალმა დატრიალდებიან, აკოცებენ მეზუზას და შევლიან სახში. ყოველივე მორწმუნე და...

— გარედან?

— გარედანაც არი კარებზე და ყოველივე, რამდენი კარი არის, ყოველივე ოთახში აი უნდა იყოს ეს... ეს ყოველივე, სადაც აი რამდენი კარიც არი ოჯახში, ყველა კარზე ეს გვერდზე უნდა იყოს მიჭედებული ეს.

— ხეა რამე თუ რა არი?

— ნუ, ხეა და იმაში დევს ფორა სალოცავი, აი პატარა ქახალდის ფორა დევს იმაში.

— ამ მეზუზაში.

— დიახ.

— ლოცვაა დაწერილი.

— ლოცვაა დაწერილი და დევს შიგნით, რომელსაც უდახიან ფორას.

— ესე იგი. მასზე კოცნა ხორციელდება ლოცვის მერე.

- დიახ.
- თითოფს რატო იდებენ?
- აი მიტო სალოცავიდან ბრუნდებიან და სალოცავიდან როცა ბრუნდებიან, წალმა დატრიალდებიან და ჩუქულებრივით აკოცებენ ამ მეზუზას და შემოვლიან ოჯახში.
- წალმა რომელი მხარეა?
- მარჯვნივ, მარჯვნივ, მარჯვნივ, აბა რა. ესე იგი, მოვლიან პირდაბანილი და აი ესეთი, სუფ... გასუფთავებული უნდა იყოს მამაკაცი, რო ეს პირი, სიტყვაზე საპირფარეშო მოლეული და ისე უნდა იდგეს და ლოცვილობდეს ისე, რო არაფერი არ უშლიდეს. წმინდა უნდა იდგეს, ესე იგი, რომ დაიწყოს, დაიდოს ეს თეფილინი და დაიწყოს ლოცვა.
- და ქალები თუ იდებენ რამეს?
- არა, ქალები არა, ქალები არაფერს აფსოლიტურათ.
- მაინც მაინტერესებს, მზია, წვერის მოშვების...
- წვერის მოშვება ვიცით ოცდაათი დღის განმავლობა... ჩუქულებრივით, მიცვალებული რო გადაიკვლება, ოცდაათ დღემდე მიცვალებული, ესე იგი, ჭირისუფლები დადიან წვერში მოშვებული, რა თქმა უნდა, ეს მამაკაცები.
- ხახამს თუ აქვს წვერი?
- კი, ხახამს აუცილებლად აქვს წვერი.
- აუცილებელია?
- აუცილებელია, როგორც წესია და კიდე ვიცით, პარასკევ დღეს აი რო დამთავრდება, ხო ვთქვი წელან, რო დავამთავრებთ სადილის გაკეთებას, უკვე რომ შემოდის შაბათი საღამო, დავანთებთ სანთლეფს, ვანთებთ სანთელს შაბათის სახელზე, მიცვალებულების სახელზე და ხო, შაბათის სახელზე და მიცვალებულების სახელზე.
- ამას ქვია უქმის სახელი?
- უქმის სახელზე და ღმერთის სახელზე, ჭერ ვანთებთ ღმერთის სახელზე, მერე ვანთებთ შაბათის სახელზე და მერე ახლა თუკი სურს, მიცვალებულის სახელზე ავანთებთ აი ამ სამ სანთელს.
- რაზე ანთებთ?
- ნუ, ღმერთო, კარგი აი შაბათი დაგვიყენე და ყველას მიეხმარე და ესეთი რაღაცა. ელოდები, თხოვნის სახით.
- ადგილია განსაკუთრებული?
- განსაკუთრებული არა, ახლა სანთლეფს მაგიდაზე დადგამ ან რამე განსაკუთრებული ადგილი, სადაც გაქვს, აი შალდამი სადაც დგას და ჩუქულებრივ.
- შალდამი ქვია?
- დიახ, შალდამი ქვია და ჩუქულებრივით თავზე აუცილებლათ თავსაფარი უნდა წაიკრა და უნდა აანთო ეს სანთელი ყოველ პარასკევს. და კიდე შაბათ საღამოს, აი სალოცავიდან რო დაბრუნდება მამაკაცი, რო შემოვა ის ოჯახში, იქ უნდა დაანთო აუცილებლათ კიდე სანთელი, ერთი სანთელი შაბათის სახელზე ისე.

— *შაბათ საღამოს, მამაკაცმა უნდა გააკეთოს ეს.*

— ნუ, არა აქვს მნიშვნელობა, მამაკაცი გააკეთებს თუ ქალ... ქალბატონი გააკეთებს, მაგრამ პარასკევ დღეს ამას ქალბატონი აკეთებს სახლში, ის რო მოიღვეს თავის საქმეს უკვე ყველაფერს, ის აანთებს აუცილებლათ სადილს, თუკი ახლა მამაკაცმა იცის ლოცვა, და ის, როგორც უძახიან, პურის კურთხება, კიდუშს უძახიან, აკურთხებს პურს.

— *პურის კურთხევას ქვია კიდუში?*

— კიდუში, ხო, აი აკურთხევს კიდუშს, კილო ღვინოს იმასიზამს, კიდუშს უძახიან, ღვინოს ასე მოწრუპავენ, აკურთხებენ და მერე უკვე ხსნილია ის მაგიდა და შაბათ საღამოს შეგიძლია დაჯდე და ივახშმო ჩუქეულეებრივათ.

— *ესე იგი, ლოცვას იტყვის.*

— ლოცვას იტყვის, ხსნილია მერე, ჩუქეულეებრივათ დაჯდები და მიირთმევ შაბათის სადილს, ვახშამს.

ქორწილი, ნათლობა

...ვაკეთებთ სამშაბათს და ხუთშაბათ დღეს. სამშაბათს იხდის გოგო და ხუთშაბათს იხდის ბიჭი.

— *განსაკუთრებული რა გაქვთ?*

— განსაკუთრებული რა გუაქ, იცი, შაბათის სუფრა, ესე იგი, შაბათის სუფრაზე ქა... ესე იგი, ბიჭის სახში კეთდება ნამცხტრების სუფრა, და გოგოს პატრონის სახში კეთდება ჩუქელებრივი, აი ეს, ნუ, საკმელებით სუფრა. ეს ხორცეულის სუფრა კეთდება და დედოფალს, ესე იგი, გოგოსიანები ქალები, ქალები გოგოს ნათესავეები მიდიან ბიჭის ოჯახში, და ბიჭის ნათესავეები კაცები მიდიან გოგოს ოჯახში.

— *მერე შაბათის სუფრა ქორწილთან რა შუაშია?*

— ქორწილთან რა შუაშია-და, აი თითქოს როგორც მობრუნებას და რაღაცას ეძახიან, შედიან გოგოს ნათესავეები შედიან ბიჭის ოჯახში, ათვარიელებენ ახლა იქ ოჯახია თუ რამე არი და ბიჭის ნათესავეები, კაცები მიდიან აი გოგოს ოჯახში.

— *ქორწილამდე თუ ქორწილის მერე?*

— არა, ქორწილის მერე შაბათ დღეს-თქო მე გითხარი, შაბათ, შაბათ დღეს. ქორწილი ხდება სამშაბათ და ხუთშაბათს და შაბათ დღეს სუფრა, ესე იგი, ჩვენ, თქვენ იცით ჯვრისწერა და ჩვენ ვიცით ქეთუბა, ხახამი გჭიკითხავს ჩუქეულეებრივათ ქეთუბას.

— *ეს არი ქორწილზე?*

— ხო, ჩვენ, თქვენ იცით ჯვრისწერა და ჩვენ ვიცით ქეთუბა. ქეთუბას დაადებენ და ესე იგი, ხელს ხო ვაწერთ ზაქში, ჩვენ, მაგალითათ, ჩუქეულეებრივათ, მაგრამ ზაქსის გარდა ჩვენ გუაქ ჩვენი ებრაელური წესი, რომელსაც უძახიან ქეთუბას და ა იმითინ ვართ ჩვენ უკვე კანონიერი ცოლ-ქმარი.

— *ზაქსი რა არი?*

— ზაქსი ჩუეულებრივით, ხელს რო აწერ, ხელის მოწერის... სახელმწიფო იმით, მაგრამ ჩვენ ჩვენი წესით ვართ კანონიერი ცოლ-ქმარი, როცა წავიკითხავთ ქეთუბას. ის გუაძლევს თავისებურ ქახალდს, შვესებული და გვაძლევს იმას, მოგუილოცავს: თქვენ ხართ კანონიერი ცოლ-ქმარი და გუიკითხავს აი ამ ლოცვას: შეინახე შენი მუელღე, მოუარე შენს ცოლს და აი ასეთი რაღაცეები. მაგალითათ, თუ გაცილდენ ცოლ-ქმარი, ჩვენ თუ გავცილდით სახელმწიფო იმითინ, ეს არ არის მარტო გაცილება, აუცილებლათ უნდა მოქთხოვოს აი ეს როგორც ქეთუბა წაკითხული გაქ, უდახიან გედს. სანამ გეთს არ მოქცემს, შენ არა გაქვს უფლება გათხოვდე და შენ არა გაქვს უფლება, რომ ითხოვო სხვა ქალი, სანამ არ გექნება ყოველივე ებრაელ კაცს გედი.

— ა, გაშორების უფლება.

— გაშორების გედი, აი სიტყვაზე ბავშვი გეყოლა, თუკი შენ, ესე იგი, ბავშვი გეყოლა და ქეთუბა არა გაქვს წაკითხული, შენ იმას ვერ მონათლავ. ჩვენ ვიცით აი პატარა ბავშვები რო ბიჭი ვისაც შეეძინება, ვიცით მონათულა, ჩუეულებრივით.

— მზია, მონათულა მერე მითხარი, უხერხული კითხვაა, მარა იმ ქეთუბამდე თუ გაქვთ ერთათ ცხოვრების უფლება?

— არავითარი, არავითარი, არავითარი, არა, მხოლოდ ქორწილის ღამეს.

— ჯერ ხდება ქეთუბა თუ...

— არა, არა, ქორწილის დღეს, სამშაბათ დღეს ხდება ჯერ ქეთუბა, ჯერ ხელის მოწერა ჩუეულებრივით სახელმწიფო იმაში, მერე ხდება ქეთუბა და მერე ხდება საღამოს ქორწილი.

— და ქორწინება როგორ ხდება, სიყვარულით თუ გარიგებით?

— ზოქს გარიგებით, ვის სიყვარულით და ვის როგორ.

— ერთი გვარის ხალხი თუ შეილება რო დაქორწინდეს?

— არა, არა, ერთი გვარის ხალხი კი, მაგრამ მხოლოდ ნათესავები არ იყვნენ. თორე ერთი გვარის ხალხი კი, რამდენიც გინდა, ხდება მასე

— ნათესავებს ვის ეძახით თქვენ?

— ნათესავი ბიძაშვილი, მამიდაშვილები, დეიდაშვილები, ბიძაშვილიშვილები და ასე.

— დედის და მამის...

— დედის და მამის მხრიდან და ყველა მხრიდან.

— სახელები განსაკუთრებით ხო არ ქვია რამე?

— არა, არაფერი არ ქვია ახლა სახელები, ისეთი განსაკუთრებული არაფერი.

— გამორჩეული ნათესავი, ახლობელი და შორებელი არ არსებობს.

— არაფერი, არა, ასეთი არაფერი.

— ნათლობაზე ამბობდი.

— ნათლობაზე აი რო დაიბადე ბიჭი, ჩუეულებრივით მოდის ხახამი და ნათლავს ბავშვს, ბიქს, განსაკუთრებულათ ნა... იმ წუთში ნათლავს ბავშვს, დიახ.

- სახლში თუ?
- არა, სახში ნათლავს ბავშს.
- და გოგოს?
- გოგოს არა, გოგოს არა. გოგოზე იციან, თორმეტი წლის რო გახდება, ბათმიცვლას უძახიან, ის ჩუქულებრივით აკურთხებენ, იმასიზამენ და ის უკვე შედის ქალობაში უკვე.
- თორმეტი წლის მერე ინათლება?
- თორმეტი წლის რო... ბიჭი ცამეტი წელზე თეფილინს ადებენ იმას ნათლია და ესე იგი, ჩვენთან ვიცით, აი როგორ გითხრათ ეხლა, ბიჭი რო შეეძინება, იციან მონათულა როგორ, იციან მოჭრის წესი იციან. ესე, მოჭრის ჩუქულებრივით, აი ბავშს ბიჭი რო შეეძინება, ხახამი ჩუქულებრივით მოასმევს ცოტა ღვინოს და ჩუქულებრივით აი მოჭრის და მონათლავს ბიჭს.
- რას მოჭრის? ხო, აი მამაკაცურს...
- მამაკაცურს, ჩუქულებრივით მონათლავს და მერე უკვე ის არის მონათლული.
- ღვინოს დაალევიფეს და მერე...
- ხო, ცოტა რო აი ოდნავ მოასმევს ღვინოს და ბავშვმა ისეთი ტკივილი არ იგრძნოს და რაღაც.
- და თორმეტი წლის მერე, ცამეტი...
- ცამეტის მერე ის მამაკაცობაში, მამაკაცობაში შედის, ის უკვე დაკაცებული არის და ის მერე მომწიფებული არის და ადებენ უკვე თეფილინს.
- მონათლული მანამდეა.
- მონათლულია მანამდეა, რა თქმა უნდა.
- ნათლია ვინაა, მზია?
- ნათლია შეიძლება იყოს ბიძა, ახლა მამის ძმა და ესეთი რა, ახლობელი ნათესავი.
- ნათესავი უნდა იყოს?
- ნუ, ნათესავი, ხო, აბა, რა თქმა უნდა, ახლობელი.
- სისხლით ნათესავი.
- დიახ. ჩვენთან, მაგალითათ, თქვენთან იციან ქორწილში წესათ რო გაუთხოვარი, აუცილებლათ გაუთხოვარი დაქალი უნდა დაუჯდეს დედოფალს გვერტში, ჩვენთან, მაგალითათ, იციან გათხოვილი ქალი, ეს გათხოვილი, ბედნიერი ქალი ეს შეიძლება იყოს დეიდაშვილი, ან ბებია, ანდა გათხოვილი და მეჭვარეთ. მამა, მამაკაცს მისი ბიძა ან მისი ცოლიანი ძმა.
- ცოლიანი ძმა ან ბიძა?
- აუცილებლათ უნდა იყოს ის დაცოლშვილებული და ქალი გათხოვილი. ჩემს ქორწილზე, მაგალითათ, იყო ჩემი დეიდაშვილიშვილი და ჩემი მეუღლის ქორწილზე მისი ბიძა, მამამისის ძმა.
- მზია, ბედნიერი რას ქვია, გათხოვილს თუ?
- გათხოვილი და ბედნიერი ქალი, ნუ, ოჯახში, არა, ბედნიერი ქალი ოჯახში, ის ოჯახიანი, ბედნიერი ქალი, ხო.

- და ნათლიებად ირჩევენ მერე ჩვენთან შაფერებს, ხელისმომკიდევებს.
- არა ჩვენთან ხელის.. ჩვენთან მაგას უძახიან, ქალს უძახიან დადიანს და კაცს უძახიან შოშპინს.
- ხელისმომკიდევებს?
- ხო, თქვენთან ხო მეჩვარეებს უძახიან, კაცს უძახიან ჩვენთან შოშპინს და ქალს უძახიან დადიანს.
- რას, ხო არაფერს ნიშნავს ევი?
- არა, არა, არაფერს, ჩუეულებრივით აი ასე არის შერქმეული, დათქმული ასე.
- ქორწილზე გართობის საშუალება?
- ჩუეულებრივით, ჩუეულებრივითაა გართობის საშუალება, ჩუეულებრივით.
- თამადა გყავთ?
- თამადა და ყველაფერი ისევე არჩეული და ყველაფერი ასე.

მზია იაკობაშვილი, დაბ. 1969 წელს. 12.05.1998. კასეტა №4.